ETHNOGRAPHIA
— NÉPÉLET —

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI:

GUNDA BÉLA

LIII. ÉVFOLYAM
1942.

BUDAPEST, 1942.
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

TARTALOM. — INHALT.

Tanulmányok. — Abhandlungen.

Balogh István: Adatok a Hajdúság XVI. századi népi összetételéhez (Beiträge zur Demographie der Hajdúság im XVI. Jahrhundert) ... 37—41
Bartók Béla: A régi magyar népzenéről (Über die alte ungarische Bauernmusik) 173—176
Csete Balázs: Temetés a kalotaszegi Nyárszón (Begräbnis in der Gemeinde Nyárszó. Kalotaszeg, Komitat Kolozs) ... 200—215
Danckert Werner: A félhangnélküli pentatónia eredete (Der Ursprung der halbtonlosen Pentatonik) ... 177—186
Faller Jenő: Adatok a magyar bányász hitéletéhez (Angaben zum Glauben des ungarischen Bergmanns) ... 187—199
Fazekas Jenő: Néprajzi kutatások Észtországban (Die ethnographischen Forschungen in Estland) ... 84—104
Gönyey Sándor: Lófarokkötések Szilágy és Szatmár megyében (Aufbindearten der Pferdeschweife im Komitat Szilágy und Szatmár) ... 148—151
Gunda Béla: Babonás történetek a homokmégyi (Pest m.) szállásokról (Abergläubische Erzählungen aus der Homokmégyer Weilergruppe, Kom. Pest) 144—147
Igmándy József: Karácsonyi és újévi szokások és hiedelmek Hajdúnánáson (Weihnachts- und Neujahrsbräuche in Hajdúnánás, Kom. Hajdú) ... 42—45
Jacobi Lányi Ernő: A magyar verstan a finnugor és török népköltészet megvilágításában (Traité de versification hongroise éclairé par la poésie turque et finno-ougrienne) ... 17—28
Molnár József: A szélkötő Kalamona. Népmese *Honti János* jegyzetével (Folktale, collected by *Joseph Molnár*, with a note by *John Th. Honti*) ... 216—226
Nagy Jenő: Temetés, temető és halotti tor a kalotaszegi Magyarvalkón (Begräbnis, Friedhof und Totenschmaus in Magyarvalkó, Kalotaszeg) 132—143
Nemeskeri János: Metrikus és somatikus jellegek adatainak feldolgozási módszere a családantropológiában (Methode der systematischen Aufarbeitung der metrischen und somatischen Merkmale in der Familienanthropologie) ... 9—16
Richter M. István: Építkezési szokások a nagy épületek emelésénél (Bräuche bei Aufführung grosser Gebäude) ... 28—37
Szabó Árpád: Egy cerami mythos és a bibliai bűnbeesés (Un mito dell'isola di Ceram e il peccato originale) ... 1—9
Szendrey Ákos: A magyar áldomás (Das ungarische „áldomás", Trinkspruch) 123—131
Szendrey Zsigmond: Ráolvasóink eredetének kérdéséhez (Zur Herkunftsfrage der ungarischen Beschwörungsformen) ... 105—112
Vajkai Aurél: Olajütők Veszprém vármegyében (Ölpressen im Komitat Veszprém) ... 113—123
Veress Sándor: Kodály Zoltán hatvan éves (Les soixante ans de Zoltán Kodály) ... 169—172
Gr. Zichy István: Kőrösi Csoma Sándor, † 1842. április 11 (Sándor Csoma von Kőrös, † 11. April 1842) ... 81—83

Kisebb közlemények. — Kleinere Mitteilungen.

Bakó Ferenc: Adatok Ujbars (Bars m.) néprajzához (Angaben zur Volkskunde von Ujbars, Kom. Bars) ... 227—229
Dömötör Sándor: Fontak-e sövénybe tejet a boszorkányok? (Ein Hexenbrauch bei der Milchwirtschaft) ... 48—50
Dömötör Sándor: Bereg Náni és Szabó Vilma balladájához (Beiträge zur Kenntnis von ungarischen Balladen) ... 50—52
Dömötör Sándor: Hagyományokat tiltó régi egyházi rendelkezések a tolnamegyei Bogyiszlón (Ein Kirchenverbot aus dem Komitat Tolna) ... 152

Dömötör Sándor: A mezőföldi pásztoremberek viseletéről (Hirtentracht im Mezőföld, Kom. Fejér und Veszprém) 231
Fél Edit: Élő magyar adat, mely a bibliai bűnbeesés értelmét foglalja magában (Lebende ungarische Angabe, die den Sinn des biblischen Sündenfalles enthält) ..... 231—232
Giday Kálmán: A kétszeres (Das Mangkorn) 235
Gönczi Ferenc: Árdrágítók büntetése a XIX. században (Strafen für Preistreiberei im XIX. Jahrhundert) ..... 233—234
Gönczi Ferenc: A halottnak nyitott koporsóban való temetése (Totenbestattung im offenen Sarg) 234
Gönczi Ferenc: Angyal Bandi feleségének Mikli Bözsinek ládájában talált rablott ruhafélék (Kleidungstücke der Frau eines Betyáren) ..... 234—235
Inczefi Géza: Ellenséges golyó ellen védő imádság (Gebet zum Schutze gegen feindliche Kugeln ..... 232—233
Molnár József: Adatok a magyar balladák ismeretéhez (Beiträge zur Kenntnis von ungarischen Balladen) ..... 51—52
Oriskó István: Kötélkészítés hársfahéncsből (Anfertigung des Seiles aus Baumrinde) ..... 154—155
Pais László: Zalai vadászszokás 1757-ből (Jägerbrauch aus dem Jahre 1757., aus dem Kom. Zala) 235
Palotay Gertrud: Megkülönböztető öltözet- és viseletjelek Kalotaszegen (Unterscheidende Trachtenmerkmale in Kalotaszeg) 233
Palyusik Mátyás: Népi állatgyógyítás a Csermosnya völgyében (Tierheilkunde im Csermosnya-Tal) ..... 155—157
Pákay Zsolt: Néprajzi vonatkozású helynevek („Volkskundliche" Ortsnamen) 152—154
Szendrey Ákos: Mindszentek-esti ‚rimizés' (Ein Allerheiligenabend-Brauch) 55
Szendrey Zsigmond: Néprajzi adatok Gvadányi József műveiben (Ethnographische Daten in den Werken von J. Gvadányi) ..... 52—53
Szilády Zoltán: A moldvai csángók néprajzához (Zur Volkskunde der moldauer Csángó) ..... 46—48
Szőke Béla: Két levéltári adat a XVIII. századból az érsekujvári fonóházak megrendszabályozásáról (Eine alte Aufzeichnung über die Spinnstuben) 55—56
Szűcs Sándor: Sárréti játszóvers egy régi betyárról (Ein Kinderreim über einen alten „Betyár") ..... 53—54
Tálasi István: A majsai határperek tanulságai (Lehren der Grenzprozesse in Kiskunmajsa, Kom. Pest) ..... 229—230
Vajkai Aurél: Adatok a falusi bakterséghez (Angaben zum dörflichen Nachtwächtertum) ..... 54—55

Irodalmi szemle. — Literarische Rundschau.

Alföldi András: Antik ábrázolások az euráziai lovaspásztorok kultúralkatának ismeretéhez *(Gunda Béla)* 161
Arseven, Celâl Esad: L'Art Turc *(Palotay Gertrud)* 247
Árvai József: A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben *(Vargha László)* 249
Bakos József: Az érsekujvári áll. gimn. IV. A. osztályában működő nyelvművelő, táj- és népkutató munkaközösség írásai *(Dömötör Sándor)* ... 164—165
Balassa Iván: A debreceni civis földművelésének munkamenete és műszókincse *(Imre Samu)* ..... 70—72
Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csügési magyarokról *(Gunda Béla)* 164
Banó István: Baranyai népmesék *(Berze Nagy János)* ..... 56—69
Bednárik, Rudolf: Zvykoslovné pramene výtvarného prejavu Slovenského *(Manga János)* ..... 248—249
Bendefy László: A magyarság kaukázusi őshazája. — Gyeretyán országa *(Bán Aladár)* ..... 160—161
R. Berde Mária: Az árva királyfi *(Berze Nagy János)* ..... 72—73
Brinkmann, W.: Bienenstock und Bienenstand in der romanischen Ländern *(Némethy Endre)* 74
Dala József—Erdélyi Tibor: Matyóföld *(Manga János)* 165

Dégh Linda: Pandúr Péter meséi *(Honti János)* ..... 238—240
Erdei Ferenc: Magyar paraszttársadalom *(Balogh István)* ..... 157—158
Harva, Uno: Mordvalaisten muinaisusko *(Korompay Bertalan)* ..... 236—238
Ignácz Rózsa: Keleti magyarok nyomában *(Márkus Mihály)* ..... 73—74
Mihalik Sándor: A Miklós börtön *(Vajkai Aurél)* ..... 243—244
Mikecs László: Csángók *(Szilády Zoltán)* ..... 247—248
Muharay Elemér: Hagyományunk, műveltségünk, életünk *(Manga János)* 166
Dr. Nyárády Mihály: Kék község történelmi földrajza *(Gunda Béla)* 164
Oppenheim, Kristin: Die primären textilen Techniken der Neukaledonier und Loyalty-Insulaner *(Palotay Gertrud)* ..... 244—245
Ortutay Gyula: A Magyar Népművészet *(Fél Edit)* ..... 56—65
Papp László: Kiskunhalas népi jogélete *(Balogh István)* ..... 69—70
Pais László: A Zala vízgyüjtőjének régi vízrajza *(Vajkai Aurél)* 243
Radnai havasok térképe. 1 : 200.000 *(Gunda Béla)* 166
Szabó István: A magyarság életrajza *(Gunda Béla)* 159
Szűcs Sándor: A régi Sárrét világa *(Vargha László)* ..... 162—163
Undi Mária: Drávaszögi fejkötőhímzés *(Gönyey Sándor)* ..... 240—242
Vargha László: A tilalmasi tanyák építkezése. Adatok a nagykúnsági népi építkezéshez *(Gunda Béla)* ..... 163—164
Walterstorff, Emelie von: Svenska vävnadstekniker och mönstertyper *(Palotay Gertrud)* ..... 246—247

Nekrológ. — Nachrufe.

† Herkely Károly, 1916—1942. *(Márkus Mihály)* ..... 76—77
† Kozma Miklós, 1884—1941. *(Ortutay Gyula)* ..... 74—76

Néprajzi hírek. — Ethnographische Nachrichten.

G. B.: Újból megjelenik az Anthropos (Die Zeitschrift Anthropos erscheint wieder) 249
G. B.: B. Schier a pozsonyi egyetemen (B. Schier an der Universität zu Pozsony) 250
Kálmán Béla: Nyitravölgyi népi est Érsekújváron (Ein Volksfest in Érsekújvár) 78
Molter Péter: Falukutatás Bálványosváralján (Dorfforschung in Siebenbürgen) 168
Morvay Péter: A középiskolai táj- és népkutató munka munkatervéből (Volks- und Landschaftforschende Tätigkeit im Arbeitsplan der Mittelschulen) 78—80
Palotay Gertrud: Matyó és palóc népművészeti kiállítás (Volkskunstausstellung aus der Sammlung V. Holló) 167
Szabó Kálmán: † Magyar Kázmér († K. Magyar) 167
— —: A budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének munkája (Ethnographische Arbeit im Institut für Ungartumskunde an der Universität, Budapest) 77
— —: A budapesti Fáy András gimnázium néprajzi kiállítása (Volkskunde-Ausstellung des „Fáy András-Gymnasiums", Budapest) ..... 249—250
— —: A csíkszeredai gimnázium tanulóinak néprajzi munkája (Volkskundliche Sammeltätigkeit der Gymnasial-Schüler von Csíkszereda 250
— —: Pécsett tilos a Háromkirály-járás és a Betlehem (Einstellung einiger Volksüberlieferungen von den Behörden in Pécs, Kom. Baranya) 250
— —: Emléket Zoltai Lajosnak (Erinnerung an Lajos Zoltai) 250

Társasági ügyek. — Gesellschaftliche Angelegenheiten.

A Magyar Néprajzi Társaság 1942. február 25-én tartott LIV. évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve (Protokoll der Jahresversammlung der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft am 25. Febr. 1942.) ..... 251—256
A Magyar Néprajzi Társaság új tagjai (Neue Mitglieder) 256

ETHNOGRAPHIA

NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

GUNDA BÉLA

LIII. ÉVFOLYAM 1942. *1. SZÁM.*

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOM.

Szabó Árpád: Egy cerami mythos és a bibliai bűnbeesés ..... 1—9
Nemeskéri János: Metrikus és somatikus jellegek adatainak feldolgozási módszere a családantropológiában ..... 9—16
Jacobi Lányi Ernő: A magyar verstan a finnugor és török népköltészet megvilágításában ..... 17—28
Richter M. István: Építkezési szokások a nagy épületek emelésénél ..... 28—37
Balogh István: Adatok a Hajdúság XVI. századi népi összetételéhez ..... 37—41
Igmándy József: Karácsonyi és újévi szokások és hiedelmek Hajdúnánáson 42—45
Kisebb közlemények. *Szilády Zoltán*: A moldvai csángók néprajzához. *Dömötör Sándor*: Fontak-e sövénybe tejet a boszorkányok. *Dömötör Sándor*: Bereg Náni és Szabó Vilma balladájához. *Molnár József*: Adatok a magyar balladák ismeretéhez. *Szendrey Zsigmond*: Néprajzi adatok Gvadányi József műveiben. *Szűcs Sándor*: Sárréti játszóvers egy régi betyárról. *Vajkai Aurél*: Adatok a falusi bakterséghez. *Szendrey Ákos*: Mindszentek-esti ‚rimizés'. *Szőke Béla*: Két levéltári adat a XVIII. századból az érsekújvári fonóházak megrendszabályozásáról. 46—56
Irodalmi szemle. *Fél Edit*: Ortutay Gyula: A magyar népművészet. *Berze Nagy János*: Banó István: Baranyai népmesék. *Balogh István*: Papp László: Kiskunhalas népi jogélete. *Imre Samu*: Balassa Iván: A debreceni cívis földművelésének munkamenete és műszókincse. *Berze Nagy János*: R. Berde Mária: Az árva királyfi. *Márkus Mihály*: Ignácz Rózsa: Keleti magyarok nyomában. *Némethy Endre*: Brinkmann W.: Bienenstock und Bienenstand in den romanischen Ländern ..... 56—74
Nekrológ. *Ortutay Gyula*: † Kozma Miklós. *Márkus Mihály*: † Herkely Károly ..... 74—77
Néprajzi hírek. —.—: A budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének munkája. *Kálmán Béla*: Nyitravölgyi népi est Érsekújváron. *Morvay Péter*: A középiskolai táj- és népkutató munka munkatervéből ..... 77—80

TUDNIVALÓK.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden szerkesztéssel kapcsolatos levelezés közvetlen a szerkesztő címére (*dr. Gunda Béla* egyetemi magántanár, Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum) küldendők. Minden egyéb a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, reklamáció, cserepéldány pedig a Társaság titkári hivatalához (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum).

A folyóirat célja a magyarság népi műveltségére, Keleteurópa s a magyarsággal rokon finnugor és török népek néprajzára vonatkozó kutatások, eredmények közlése. Az *Ethnographia*ban magyar, angol, francia és német nyelvű tanulmányok jelennek meg.

A Magyar Néprajzi Társaság tagdíja évi 8 pengő, melyért az *Ethnographia* c. folyóirat jár. A tagok ingyen kapják a *Néprajzi Múzeum Értesítője* c. folyóiratot. A tagság legalább három évre kötelező. Az *Ethnographia* évi előfizetési díja Magyarországon 12 pengő. — Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltozásaikat a titkári hivatalnál (Budapest, X., Könyves Kálmán körút 40.) jelentsék be.

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
LIII. ÉVF. 1942. 1. SZÁM.

EGY CERAMI MYTHOS ÉS A BIBLIAI BŰNBEESÉS.

I.

A Molukka-szigetekre küldött Frobenius expedició *Jensen Adolph* vezetésével 1937/38-ban az Uj-Guineától nyugatra fekvő *Ceram* szigeten végzett ethnologiai kutatásokat. Az expedició legfontosabb feladatának tartotta a bennszülöttek kultúrájának, szellemi világának megismerését. Ép ezért különös figyelemben részesítették az expedició tagjai a sziget lakosainak nemcsak kultikus intézményeit, szokásait, hanem népi elbeszéléseit u. n *mythosait* is. Ezeket a cerami mythosokat adta ki az expedició vezetője, *Ad. E. Jensen*: *Hainuwele, Volkserzählungen von der Molukken-Insel Ceram, (Frankfurt a. M. 1939)* címen. Bár a kiadó a kötet elején bevezető tanulmányában nagyon sok figyelemreméltó, értékes szempontot ad a közzétett elbeszélések megértéséhez, mégis az egész munka egyelőre még csak feldolgozatlan tudományos nyersanyag, amire ethnologusaink figyelmét ezúton is szeretnénk felhívni. A következőkben kísérletet teszünk az egyik *Jensen*-nél közölt cerami mythos magyarázatára, interpretációjára.

Az egyik cerami elbeszélés a banánfa és a kő vitájáról szól (Hainuwele, 39 l.). Egyszer, réges-régen, amikor még nem volt ember a földön, a kő és a banánfa arról vitatkoztak, hogy milyen alakja legyen az embernek. A kő azt akarta, hogy az ember éppen olyan legyen, mint ő. „Az emberek alakja legyen olyan, mint az enyém, és legyenek olyan erősek, mint én. De csak jobb oldaluk, egy felük legyen, egy lábuk, egy kezük, egy szemük és egy fülük; és ne halljanak meg soha." A banánfa ebbe nem akart beleegyezni: „Nem! Az embereknek olyanoknak kell lenniök, mint amilyen én vagyok. Legyen két oldaluk, két kezük, két lábuk, két szemük és két fülük, és legyenek gyermekeik, mint nekem." Hosszú vita után a kő haragjában ráugrik a banánfára, összetöri és megöli előbb őt magát, majd gyermekeit. De végül aztán mégis a banánfa lesz a győztes, mert halála után a következő napon mindig újabb és újabb gyermekei nőnek ki a földből, akik újra kezdik a vitát a kővel. A kő aztán fáradtan egy szakadékba zuhan és ezzel a vita félbeszakad. Az emberek tehát olyanok lesznek, mint amilyeneknek a banánfa akarta őket. A vitában ugyan a banánfa győzött, de az utolsó szó mégis a kőé lett: „Jó, hát legyen olyan az ember, amilyennek te akarod, de akkor haljon is meg, mint ahogy te meghalsz."

Ennek az elbeszélésnek mélyebb értelmére már a kiadó *Jensen Adolph* is figyelmeztet (Hainuwele, 9 l.): „A kő az örökkévalóságot és terméketlenséget testesíti meg. Ezzel a terméketlen, soha nem szaporodó, de mindig változatlan kővel áll szemben a banánfa, amely meg-

hal ugyan, hiszen a kő újra meg újra megöli, de állandó továbbszaporodásával átmegy az örökkévalóságba" . . . A meghalás és a termékenység, vagyis a továbbszaporodás között fennálló mély és titokzatos összefüggés az, ami ebben a növényi életből vett mythikus képben kifejezésre jut. A kérdés csak az, miért beszél a kő „fél-emberről", akinek csak egy keze, egy lába, egy szeme és egy füle van? Hogy értsük ezt a másik mythikus képet? Ez a kérdés már *Jensen*nek is nehézséget okozott. Emlékeztet ugyan ethnologiai párhuzamokra, olyan esetekre, ahol a mythos vagy a népmese hasonló „fél-emberekről" beszél, sőt utal arra is, hogy régebben az ethnologusok ezt a rejtélyes fél-embert az ú. n. „hold-mythologiával" akarták megmagyarázni (Hainuwele, 13 l.). Ezek az utalások azonban nem tekinthetők komoly megoldási kísérletnek, hiszen ezek magát *Jensen*t sem elégítették ki; utalásaival ő is csak továbbgondolkodásra akarta felszólítani olvasóit. A következőkben kísérletet teszünk arra, hogy a „fél-ember" mythosának rejtélyét megoldjuk azáltal, hogy egy másik cerami elbeszéléssel hasonlítjuk össze.

Eszerint a másik közép-cerami elbeszélés szerint (Hainuwele, 45 l.) a világ teremtője Lahatala az első embert, miután fönt az égben megteremtette, a földre helyezte. Az első embernek, a férfinek testéből csodálatos módon született meg az első asszony: „Egyszer az egyik nap a férfi kókuszdiót akart hozni. Hirtelen fájdalmat érzett a hátában és lefeküdt, elaludt. Amikor aztán felébredt, elment, hozott két diót és ahogy visszatért előbbi helyére, egy aszonyt látott maga előtt. Megkérdezte tőle: mit csinálsz itt? Az asszony azt felelte: én a te testedből keletkeztem. Mulai a nevem. A férfi ezt nem akarta elhinni neki és egy ideig veszekedtek egymással. Egy pár nap mulva aztán a férfi mégis elhitte neki".

Az elbeszélés folytatása még kiemeli, hogy az első emberpár egy ideig egymás mellett élt anélkül, hogy megházasodott volna. Egyszer azonban egy különös esemény hirtelen egy csapásra egész életüket megváltoztatta. A férfi éppen elment hazulról, hogy kókuszdiót hozzon, amikor egyszerre egy szellem jelent meg az asszony előtt; egy szellem, aki a férfi alakját vette magára és kókuszdiót hozott az asszonynak. Az asszony evett ebből a dióból abban a feltevésben, hogy ezt a férfi hozta, sőt később, amikor a szellem eltünt és a férfi visszajött, mindketten együtt is ettek a szellem által hozott dióból. „Most, hogy a két első ember evett a dióból, most már meghalhattak és most már házastársakká is lehettek", — mondja tovább az elbeszélés. Ezzel a történetnek még nincs vége. A továbbiakban hallunk még az első emberpár gyermekeiről és ezeknek sorsáról, de ez számunkra most mind nem fontos. A röviden összefoglalt történet így magában is kerek, zárt egész.

Egyelőre ne törődjünk azzal, hogy ez az elbeszélés felűnően emlékeztet a bibliai bűnbeesés történetére, hanem tegyünk kísérletet arra, hogy e mythost önmagában, összehasonlítás nélkül megértsük. Mit jelent az, hogy egyszer egy szellem kókuszdiót hoz az első emberpárnak, ezek esznek belőle és ennek következtében egyszerre megváltozik egész életük? Varázsszer volt talán ez a szellem által hozott kókuszdió? Úgy látszik, az elbeszélés erről nem tud semmit. Éppen olyan

dió volt ez is, mint amilyent már azelőtt is sokszor ettek életükben. És mégis, most egy szellem hozta nekik a diót és ezáltal a dióevés értelme is más lett. A kókuszdió evésnek eddig nem volt semmi különösebb következménye. A növény gyümölcse az embernek csak tápláléka volt, semmi egyéb. Egyszer azonban el kellett jönnie az időnek, amikor bekövetkezik mindaz, ami a növénnyel való táplálkozással együtt jár. Az első emberpár magához vette a növény gyümölcsét és ezáltal belsőleg olyanná lett, mint a növény. Amiképpen a növény meghal és mégis utódaiban az örökkévalóságig tovább él, ugyanúgy az embernek is, — mivel növénnyel táplálkozik, — meg kell halnia és magára kell vennie a növénnyel való táplálkozás másik következményét is: meg kell házasodnia, hogy utódaiban tovább élhessen, mint a gyorsan elhaló növény.

Látjuk tehát, hogy ez a másik mythos alapjában véve nagyon hasonlít a kő és banánfa vitájáról szóló előbbi elbeszéléshez. Abban a másik elbeszélésben tulajdonképpen arról van szó, hogy milyen legyen az ember „halhatatlansága"? Örökké változatlan állandóság legyen-e mint a kő halhatatlansága, vagy dinamikus, újra meg újra meghaló és megifjuló növényi halhatatlanság? A gyenge, törékeny növény a mythos szerint legyőzte a kemény követ és ezért az ember is úgy lett halhatatlan, mint a növény: ő maga meghal ugyan, de folyton továbbszaporodik és utódaival megy át a halhatatlanságba. De az ember ezt a halhatatlanságott csak akkor nyerheti el, ha két részből áll. Ennek a különös növényi halhatatlanságnak, amit egyébként a német nyelv a *Pflanze* és *sich fortpflanzen* kifejezések etymologiai összefüggésével is éreztet, elengedhetlen feltétele az ember esetében a *házasság*, vagyis két önálló emberfélnek az eggyéválása. Az első emberpár kókuszdióevésének nemcsak az a következménye, hogy ezek most már meghalhatnak, hanem az is, hogy „most már házastársakká lehettek." Eddig csak egymástól függetlenül férfi és asszony voltak. A két önálló fél most lesz új egésszé.

Ebben az értelemben magarázhatjuk meg a másik elbeszélésből a kő mythikus kifejezését a különös „fél-emberről" is. A „fél-ember", akinek csak egy keze, egy lába, egy szeme és egy füle, egy oldala van, mythikus képe az egyes embernek, aki önmagában a növényi halhatatlanságra, azaz a házasság utján való továbbszaporodásra képtelen. Az egyes ember önmagában a legjobb esetben is csak változatlanul állandó lehetne, mint a kő, de nem halhatatlan, mint a növény. A mythikus kifejezést, hogy az ilyen „fél-embernek" minden testrészéből csak egy van, nem szabad tulságosan szószerint vennünk. A mythos számára az egész ember nem az egyén, hanem a férfi és az asszony, a házastársak együtt. Ezt a gondolatot fejezi ki a mythikus nyelv azáltal, hogy az egyént félnek tekinti, akinek csak egy keze, egy lába, egy szeme és egy füle van.

Azt a gondolatot, hogy az egyes ember, az egyén csak „fele" a teljes, egész embernek, megtaláljuk többek között a platoni Symposion Aristophanes-mythosában is (189 D kk): Réges-régen az emberek alakja nem olyan volt, mint ma. Akkor az emberek még gömbölyüek voltak: négy kezük, négy lábuk, két arcuk, négy szemük és négy fülük volt. Mivel azonban ezek a régi emberek önhittek voltak és nem törődtek

az istenekkel, az Isten elhatározta, hogy kettévágja őket. Így aztán ma az egyes ember csak „fél-ember", akit Eros hajt, hogy keresse a másik felét, amelytől erőszakosan elszakították. Ez az Aristophanes-mythos tehát valójában csak racionális megfordítása ugyanannak a mythikus gondolatnak, amellyel a két cerami elbeszélésben találkozunk.

De megtaláljuk ennek a cerami „fél-ember"-mythosnak nyomait egy Nias szigetéről származó elbeszélésben is, amelyre *Jensen* utólag volt szíves figyelmeztetni. Eszerint az elbeszélés szerint a teremtő először egy gömböt formált, amit aztán kettévágott. A gömb két felét a földre dobta. Egyik fele egy folyónak a torkolatához, másik fele ugyanannak a folyónak a forrásához esik. Az egyik feléből egy férfi, a másikból egy asszony lesz. Ezek aztán a folyó mentén addig vándorolnak egymás felé, amíg találkoznak és a két „fél-ember" a házasságban újra egyesül (V. ö. W. *Münsterberger*: Ethnologische Studien an indonesischen Schöpfungsmythen, Den Haag, 1930).

II.

Mint már említettük, az egyik cerami mythos némileg hasonlít a bibliai bűnbeesés történetéhez. Kíséreljük meg ezek után kimutatni, miben áll ez a hasonlóság, és egyáltalán mi közük van a cerami mythosoknak a bibliai elbeszéléshez. Hogy erre a kérdésre megfelelhessünk, ki kell a térnünk előbb a bibliai történetre magára. Egyelőre anélkül, hogy összehasonlítanánk, kíséreljük meg a bibliai történet interpretációját.

a.) A második u. n. jahvista genezis-történetben (Mózes I 2, 4—3, 24) azt olvassuk, hogy Isten az embert a föld porából formálta és „orrába lehelte az életnek lehelletét, és így lett az ember élő lélekké" (2, 7). Az embernek lakóhelyéül ültetett Isten egy kertet Édenben. Azután mindenféle fát növelt Isten a földből „tekintetre kedvest és eledelre jót, az élet fáját is a kertnek közepette és a jó és gonosz tudásának fáját" (2, 9). A kert közepén tehát két csodálatos fa áll: az élet fája az egyik, a tudás fája a másik. Annál feltűnőbb, hogy Isten, amikor megtiltja a fa gyümölcséből való evést, csak az egyik fáról beszél: „És parancsola az Ur Isten az embernek mondván: A kertnek minden fájáról bátran egyél. De a jó és a gonosz tudásának fájáról, arról ne egyél, mert amely napon ejéndel arról, bizony meghalsz" (2, 16—17). Épenígy az asszony is csak egy fáról beszél, amikor a kígyó hamis kérdésére felel: „És monda az asszony a kígyónak: A kert fáinak gyümölcséből ehetünk. De annak a fának gyümölcséből, amely a kertnek közepette van, azt mondá Isten: abból ne egyetek, azt meg se illessétek, hogy meg ne haljatok" (3, 2—3). Hogy ez az egyetlen fa, amelyről a kígyó és asszony beszélnek, épen a tudás fája, az kitünik a kígyó feleletéből is: „Bizony nem haltok meg, hanem tudja Isten, hogy amely napon ejéndetek abból, megnyilatkoznak a ti szemeitek és olyanok lesztek, mint az Isten: jónak és gonosznak tudói" (3, 5). A bünbeesés tehát abból áll, hogy az első emberpár eszik a tudás (vagy talán inkább a *felismerés*) fájának gyümölcséből. Ennek az egyetlen fának gyümölcsétől tiltotta el őket Isten, és erre csábította a kígyó.

A másik fáról, az élet fájáról a bünbeesés történetében magában nincs szó. A fent említett helyen kivül csak a történet végén hallunk újra az élet fájáról: „És monda az Ur Isten: Ime az ember olyanná lett, mint mi közülünk egy, jót és gonoszt tudván. Most tehát, hogy ki ne nyujtsa kezét, hogy szakasszon az élet fájáról is, hogy egyék és örökké éljen. Kiküldé őt az Ur Isten az Éden kertjéből, hogy mivelje a földet, amelyből vétetett vala" (3, 22—23).

Isten tehát kiűzi az első emberpárt Éden kertjéből, nehogy az az élet fájáról egyék. Ha az ember ennék az élet fájának gyümölcséből, halhatatlanná lenne. Látjuk tehát, hogy az élet fájának gyümölcsétől Isten azért tiltja el az embert, nehogy az ember örökéletüvé legyen. Ha az Édenből való kiűzetés megokolását olvassuk, az a benyomásunk, mintha Isten az embert eredetileg is halandónak szánta volna. Azáltal, hogy az első emberpár evett a tudás fájának gyümölcséből, Istenhez hasonlóvá lett, és most már könnyen meghiusíthatta volna Isten tervét: kinyujthatta volna kezét, és ehetett volna az élet fájának gyümölcséből is, hogy örökké éljen. Az Édenből való kiűzetéssel Isten az eredeti tervet, az ember halandóságát akarja fenntartani.

Nem kell hozzá sok fantázia, hogy belássuk: az a gondolat, hogy Isten az embert *eredetileg is* halandónak teremtette, *ellentmond a bünbeesés történetének*. Hiszen amikor Isten eltiltja az embert a tudás fájának gyümölcsétől, ő maga mondja: ne egyél a tudás fájának gyümölcséből, „mert amely napon ejéndel arról, bizony meghalsz" (2, 17). Épigy ismétli Isten fenyegetését az asszony válasza is a kigyó csábítására: „Isten mondá: abból ne egyetek, azt meg se illessétek, hogy meg ne haljatok" (3, 3). Ezek a szavak elég világosan mutatják, hogy az ember *halandósága* épen a bünbeesés következménye. Ha az ember Isten tilalma értelmében tartózkodik a tudás fájának gyümölcsétől, nem kell meghalnia. Az ember eredetileg az élet fájának gyümölcse nélkül is halhatatlan. Látjuk tehát, hogy élet fájának nagyon kevés köze van a bünbeesés történetéhez, sőt némileg mintha el is homályosítaná a történet értelmét. Hagyjuk tehát egyelőre figyelmen kivül az élet fájáról szóló verseket, hiszen ezek (2, 9 és 3, 22) úgyis meglehetősen lazán függenek csak össze az elején és a végén a bűnbeeséssel magával. Vizsgáljuk meg előbb a bűnbeesés történetét.

A bűn abból áll, hogy az ember Isten tilalmát megszegi Ennek e bűnnek büntetése Isten átka (3, 14—19). Ez azonban csak moralizáló, theologiai tanulság (fabula docet), amit a történet végső, ma is előttünk fekvő redakciójának szerzője von le az elbeszélésből. Ha alaposabban szemügyre vesszük az elbeszélést, ennél még jóval tovább juthatunk.

A fa, amelynek gyümölcséből ez első emberpárnak nem lenne szabad ennie, *a jó és a gonosz tudásának (vagy felismerésének) fája*. Isten maga figyelmezteti az embert, mi lesz a következménye annak, ha e fa gyümőlcséből eszik: meg kell halnia.* Érdekes, hogy Isten a tudásról vagy felismerésről nem beszél! Ez természetesen nem azt je-

* A magyarázóknak feltünt, hogy az ember nem azonnal a bünbeesés után hal meg, holott Isten azt mondta: „amely napon ejéndel arról, bizony meghalsz". — Kétségtelen, hogy ez a vers a történet eredeti fogalmazásában nem igy hangzott. Értelme a következő: ha ennek a fának gyümölcséből eszel, meg kell halnod, elveszted halhatatlanságod. — Erre a pontra később még visszatérünk.

lenti, mintka Isten a fának ezt a tulajdonságát, tudást közvetítő szerepét nem ismerné el. A történet későbbi folyamán Isten maga is abból következtet a bünbeesésre, hogy észreveszi : az ember tényleg a tudás birtokába jutott. A kigyónak tehát igaza volt : „megnyilatkoznak a ti szemeitek, a jónak és gonosznak tudói lesztek !" A kigyó azonban még egészen mást is igért ; épen az ellenkezőjét annak, mint amit Isten mnndott : „Bizony nem fogtok meghalni" (3, 4). Megcsalta hát a kigyó az első emberpárt ezzel az igéretével, vagy talán valami egészen mást jelentene a kigyó igérete ?

Amikor az első két ember a tiltott fa gyümölcséből eszik, hirtelen egy nagyon lényeges változás áll be mindkettőjük életformájában. Eddig a nem-tudás állapotában éltek, ekkor azonban egyszerre egy felismerés hatja át őket : „Megnyilatkozának mindkettőjüknek szemei és észrevevék, hogy mezítelenek ; fügefalevelet aggatának azért össze, és körülkötőket csinálának maguknak" (3, 7). Férfi és asszony eddig egymás mellett éltek anélkül, hogy tudták volna, mit jelent az, férfinek és asszonynak lenni. Ez most egyszerre megvilágosodik előttük és ettől kezdve egész viselkedésüket ez a fölismerés irányitja. A másik következménye ennek a fölismerésnek benne van az átokban, amivel Isten az asszonyt megátkozza : „Megsokasítom viselősséged fájdalmait, fájdalommal *szülsz* magzatokat" (3, 16).

Az ember tehát halandó lett, ahogy ezt Isten előre megmondta, de tulajdonképen a kígyó ígérete is beteljesedett. „Bizony nem fogtok meghalni", — mondta a kígyó és tényleg az ember annak a tudásnak birtokában, amit a tiltott fa gyümölcsének köszönhet, folyton tovább szaporodik és utódaival átmegy az örökkévalóságba. Isten azt akarta, hogy az ember ne haljon meg, ezért tiltotta el a tudás fájának gyümölcsétől, de hogyan szaporodhatott volna akkor az ember, „ha nem nyilnak fel szemei" ? Az embert elcsábította a kígyó, evett a növénynek gyümölcséből és belsőleg olyanná lett, mint a növény : meg kellett halnia és tovább kellett szaporodnia . . . Ez a bünbeesés történetének eredeti értelme.

b.) Látjuk, hogy a bibliai bünbeesés történetének rekonstruált eredeti értelme szinte azonos a cerami elbeszélések értelmével. A hasonlóság még a mellékes részletekre is kiterjed. A kókuszdiót hozó szellem szerepét pl. a bibliában a kígyó tölti be. Mindenesetre egészen új motívum a bibliai történetben az, hogy az embernek ezt a növényhez való hasonulását a teremtő nem akarta megengedni. Ezzel függ össze az is, hogy a bibliai *felismerés* = bűnbeesés. Úgy látszik, ez a leglényegesebb különbség a cerami elbeszélések és a bibliai történet között. És mégis találunk a cerami mythosban is egy olyan pontot, amely arra mutat, hogy ebben a gondolatkörben a halált „büntetésnek" érezhették. Amikor a vitában a banánfa legyőzi a követ, a kőé lesz az utolsó szó : „Jó ! Hát legyen az ember olyan, amilyennek te akarod, de akkor haljon is meg !" A kőnek ez az utolsó szava úgy hangzik, mint egy átok. Az embernek azért kell halálával bünhődnie, mert két félből áll és gyermekeket hoz a világra, mint a banánfa. A bűn gondolata, úgylátszik ehhez a felfogáshoz sokkal közelebb áll, mintahogy az ember első pillanatra gondolná.

Feltűnően hasonlít a bűnbeesés történetének bevezető része, az

asszony teremtése is a cerami elbeszéléshez. „Én a te testedből keletkeztem", — feleli az asszony a cerami mythosban a férfi csodálkozó kérdésére. A férfi fájdalmat érzett, elaludt és álmában testéből csodálatos módon állott elő az asszony. Hogy hogyan, arról a mythos nem beszél. A bibliai történet valamivel részletesebb ennél: „Az Úr Isten mély álmot bocsátott az emberre, és ez elaluvék. Akkor kivőn egyet annak oldalbordái közül, és hússal tölté be annak helyét. És alkotá az Úr Isten azt az oldalbordát, amelyet kivett vala az emberből, asszonnyá és vivé az emberhez. És monda az ember: Ez már csontomból való csont és testemből való test: ez asszonyembernek neveztessék, mert emberből vétetett" (2, 21—23).

A történet értelme mind a két esetben, mind a cerami mythosban, mind pedig a bibliai elbeszélésben ugyanaz. Az asszony a férfi testéből keletkezik, mert az asszony csak része a férfinek. Az egész, a teljes ember nem a férfi és nem is az asszony, hanem a két „fél-ember" együtt. Érdekes, hogy a bibliai történet végén megtaláljuk szavakba foglalva azt a gondolatot is, amit a cerami mythosból csak interpretációval tudtunk kiokoskodni: „És monda az ember: Ez már *csontomból való csont, és testemből való test.* — Annakokáért elhagyja a férfiú az ő atyját és az ő anyját, és ragaszkodik feleségéhez: *és lesznek egy testté*" (2, 23—24). Világosabban a biblia nyelvén nem is lehetne kifejezni, hogy e mythos szerint a férfi és az asszony együtt egy organikus egész egységet alkotnak, vagy fordítva, amint a cerami elbeszélés mondta: az egyén csak fél-ember, egy kéz, egy láb, egy szem és egy fül.

c.) Az utolsó kérdés, amire ebben az összefüggésben még felelni szeretnénk: vajjon elképzelhető-e, hogy a cerami mythosok a bibliai történet újabbkori vulgáris változatai? Másszóval: feltehető-e, hogy a bibliai történet valamilyen úton-módon, esetleg missziónáriusok útján elkerült a cerami bennszülöttekhez, és így jutottak volna ezek a bűnbeeséshez annyira hasonló történetekhez? Felfogásunk szerint: nem! A bibliai bűnbeesés története nem alakulhatott át oly módon, hogy belőle a két ismertetett cerami elbeszélés legyen. Ilyen „fejlődés" nincs! Mert ha már fejlődésről beszélünk, akkor nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a cerami mythos *formailag* sokkal régibb, eredetibb fejlődési fokot képvisel, mint a bibliai történet Hiszen a bibliába ez a mythos már teljesen szétroncsolt, késői formában került be. Az, aki ennek a bibliai történetnek, utolsó, számunkra is megőrzött redakcióját elkészítette, már nem is értette meg a mythos régi jelentését. A történetet teljes egészében átértékelte, sőt a műfajt is annyira megváltoztatta, hogy a bibliai bűnbeesés már nem is mythos, hanem valami egészen más, új vallásos irodalmi műfaj. Sajnos, ennek az új műfajnak magyarázatával és értékelésével ebben az összefüggésben nem foglalkozhatunk. (Ehhez egyébként ki kellene térnünk az egész egykorú zsidó szellemi élet tárgyalására is!) Mi ezen a helyen megelégszünk annak a negativumnak kimutatásával, hogy a történet mai formájának szerzője a mythost már nem értette.

Mint már a cerami mythosszal való összehasonlításból is láthattuk, az egész történetnek alaptémája a kétféle halhatatlanság. Ha az ember nem eszik a tudás fájának gyümölcséből, nem kell meghalnia,

de akkor gyermekei se lehetnek. Ezt a halhatatlanságot akarja isten adni az embernek; a kígyó viszont ráveszi az első emberpárt, hogy egyen a tiltott gyümölcsből, és ennek következtében meg kell ugyan az embernek halnia, de részese lesz annak a másik halhatatlanságnak, ami abból áll, hogy gyermekeiben tovább élhet. Nem véletlen egyébként, hogy ezt a meghaló és újra megújuló halhatatlanságot épen a kígyó adja az embernek, az az állat, amely időnként levetve bőrét maga is megifjul. — Ennek a kétféle halhatatlanságnak a gondolatát az, aki a történetet mai formájában összefoglalta, nem értette. Igy lett aztán a kígyóból „ravasz", hamis állat, amely megcsalja, félrevezeti az embert, és amelyet ezért isten utólag elátkoz. — Az ember új tudásának következménye az is, hogy most már gyermeket hoz a világra. Ez tényleg benne is van az asszonynak szóló átokban, de itt is eltolódott a hangsúly: nem a szülés, hanem a *fájdalmas* szülés lesz a büntetés. — Minthogy a redaktor az eredeti értelmet már nem ismerte, azért kerülhetett az Úr tilalmába ez a mondat is: „*amely napon* ejéndel e fa gyümölcséből, bizony meghalsz" (2, 17). Ez a fenyegetés természetesen nem válik valóra. Eredetileg nem is erről volt szó, hanem csak arról, hogy az ember a tiltott fa gyümölcsétől elveszti halhatatlanságát és halandóvá lesz. És mivel a szerző a kétféle halhatatlanságot nem érti, hozzákapcsolja a tudás fájához az élet fáját is. Az embernek el kell hagynia az Édent, nehogy a tudás birtokában kinyujtsa kezét az élet gyümölcse után is és örökéletű legyen. Persze ez a tudás eredetileg valami egész másfajta tudás volt, csak később a történet átértékelése után lett belőle a jó és a gonosz tudásának fája. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ez a jahvista részben előadott bűnbeesés ellentmond a másik rész rövid genezis-összefoglalásának: „Teremté Isten embert az ő képére és hasonlatosságára: férfiúvá és asszonnyá teremté őket. És megáldá Isten őket és monda nékik: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok uralmatok alá, stb." (1, 27—28). Eszerint tehát a szaporodás Isten terve volt; a bűnbeesés szerint ez a kígyó csábításának következménye).

Nem részletezzük tovább a bibliai bűnbeesés magyarázatát. Már az elmondottak is meggyőzhetnek bennünket arról, hogy ez a meg nem értett, már teljesen theológiai és moralizáló szférába emelt elbeszélés, aligha lehetett a cerami mythosok forrása. Bele kell nyugodnunk, hogy a cerami mythosok és a bibliai történet egymástól függetlenek. Kérdés azonban, hogy tényleg *teljesen* függetlenek-e egymástól? Mai tudásunk szerint történeti összefüggést a kettő között nem tudunk kimutatni. De elképzelhető-e hogy egy meglehetősen bonyolult szellemi mű, mint amilyen ez a két elbeszélés, a földnek két pontján egymástól teljesen függetlenül létrejöjjön? És ha igen, akkor elég-e ennek megokolásához az, hogy ez az emberi szellem játéka? Ezekre a kérdésekre az ethnologia eddig még nem adott kielégítő választ, és azt hisszük, ennek az *egyetlen* példának alapján nem is kisérelhetjük meg a választ.

Szabó Árpád.

*

Un mito dell'isola di Ceram e il peccato originale.

Secondo un mito, che deriva dell'isola di Ceram prima della creazione dell'

uomo la pietra et la pianta della banana disputarono quale dovesse essere la natura dell'uomo. La pietra sosteneva che l'uomo non fosse intero; ma avesse una mano, un occhio e un piede, e che non morisse mai, proprio come la pietra non muore mai. La pianta della banana al contrario sosteneva che l'uomo fosse intero con due occhi, due mani e due piedi, e che avesse figli proprio come la pianta della banana ha figli. In questa controversia vinse la pianta della banana; infatti benchè la pietra uccidesse la pianta della banana, tuttavia i figli di costei prolungarono tanto la controversia, che infine la pietra si stancò e non ne parlò piu. Percio l'uomo fu proprio quale lo volle la pianta della banana: non *„dimezzato"* ma *„intero"*, ebbe figli e dovette anche morire proprio come anche la pianta della banana muore. Dunque secondo questo mito la procreazione e la morte si completano a vicenda: l'uomo deve morire per dar figli al mondo. Se l'uomo fosse come la pietra e cioe non avesse figli, non sarebbe necessario che morisse. Ma un tale uomo secondo il mito sarebbe solo un *„mezzo-uomo."* Quale è il significato di questa imagine mitica di un uomo dimezzato con una sola mano, un solo piede e un solo occhio? Nel mito del „mezzo-uomo" si cela secondo noi il simbolo dell'individuo prima del matrimonio. L'uomo intero, di cui parla la pianta della banana non è l'individuo ma è la coppia umana, perchè sola essa puo essere immortale cosi come è immortale la pianta, perchè solo gli essere accoppati possono mettere figli al mondo. Noi paragoniamo il mito del „mezzo-uomo" con un' altra favola dell isola di Ceram, secondo la quale i due primi esseri umani furono fatti mortali e furono marito e moglie solo quando mangiarono la noce del cocco. Proprio per questo, e cioe perchè la prima coppia umana mangio la noce del cocco, divenne simile alla pianta: dovette morire cosi come muore la pianta e dovette accopiarsi per prolificare come la pianta. Noi confrontiamo questi due miti dell isola di Ceram col racconto biblico del peccato originale e constatiamo che tale fu anche il significato primitivo del racconto biblico. Facciamo notare, però, che il racconto biblico e i miti di Ceram non hanno la stessa derivazione. Non è credibile, che il mito di Ceram sia una derivazione recente del racconto biblico. Fra i due racconti deve correre forse una piu profonda relazione preistorica. Lo stesso scritto fu publicato in tedescho nella rivista: „Paideuma". Mitteilungen zur Kulturkunde Bd. II Heft $^1/_2$ col titolo „Der halbe Mensch und der biblische Sündenfall."

METRIKUS ÉS SOMATIKUS JELLEGEK ADATAINAK FELDOLGOZÁSI MÓDSZERE A CSALÁDANTROPOLÓGIÁBAN.

Régi igazság az, hogy semmi sem áll távolabb tőlünk, mint saját magunk. A közelség éppoly akadálya a megismerésnek, mint a szertelen távolság és mégis e két véglet érdekli leginkább az embert. Az ember kutató szelleme nyugtalan vággyal és folyton megújuló energiával tűzi maga elé eredetére, származására, fajiságára, jellegeinek megismerésére, azok öröklésére, stb.-re vonatkozó kérdéseket és logikus gondolkodás törvényszerűségeinek viszonyaiban vizsgálva igyekszik azokra megoldást találni.

Jelen esetben is a megismerés egyik újabb útját akarom röviden ismertetni, a családantropológiai kutatást. Különösen a családantropológiai szempontok figyelembevételével felvett adatok feldolgozását tárgyalom részletesen.

Az elmult években mind több és több olyan kutatás eredményeiről és újabb kutatások megindításáról szereztünk és szerzünk tudomást, amelyek a rasszantropológiai, örökléstani vizsgálatoknál, a tényeket leginkább megközelítő analizis megejtése végett a megvizsgált egyéneket nem eset-

legesen (esetleges kollektivitás),[1] hanem azokat származási és biológiai kapcsolataik felkutatása alapján gyüjtötték vagy gyüjtik össze. Az előbb említettekben, ha rejtve is, de már bennfoglaltatik mindaz, amivel a családantropológia foglalkozik, amennyiben a családantropológia vérségi kapcsolatban álló, igazolt egyedek (biológiai kollektivitás) jellegeinek oknyomozó vizsgálatát tűzi maga elé, azzal a céllal, hogy *azonosság, hasonlóság, különbözőség* megállapításával, figyelembe véve a rokonság fokát, módját, egyének életkorát, életviszonyokat, nemiséget, tisztázza azok öröklését és ilyen ismeretek birtokában határozza meg az egyének faji hovátartozását. A családantropológiai kutatás célkitűzéseit és feladatait *Geyer*[2] más fogalmazásban a következőkben foglalja össze: a családantropológiai kutatásban azokat a szabályszerű törvényszerűségeket akarjuk felfedni, amelyek a vérségi kapcsolatban állók közt fennáll, azon szándékból, hogy az egyén biológiai felépítése és a családi származása közt kausalis összefüggést tudjunk kimutatni. Mindkét meghatározásból nyilvánvaló, hogy vizsgálódásaink, szemlélődésünk tárgya a család és az azt alkotó egyének. A bevezetőben említett esetleges és biológiai kollektivitás egybevetése világítja meg a rasszantropológiai és a családantropológiai vizsgálatok eltérő kiindulási alapját és egyben mindkét kutatásban az egyén szerepét. A rasszantropológiai vizsgálatok kiindulási alapja mindig valamely populáció (törzs, nép, nemzet, stb.), amelynél az egyének csupán adat értékkel birnak és a vizsgálati eredményt az egyéneknek különböző csoportosítása adja meg, amely mintegy absztrakció szintézist ad a vizsgált populáció összbenyomásáról.

A családantropológiai vizsgálatoknak kiindulási alapja viszont a család, illetve a családot alkotó egyének. Az egyén sajátos volta, tárgya az öröklésbiológiai analizisnek. Az egyén vizsgálatával keressük azokat az „öröklési vonalakat", amelyeknek ő mintegy eredője. A családantropológia tárgyának meghatározásából, nemkülönben a rasszantropológiai és a családantropológiai kutatás eltérő voltából önként adódik, mint alapfeltétel, a vérségi kapcsolatok felkutatása, azaz a tényleges biológiai kollektivitás igazolása.

A biológiai kollektivitás igazolását szolgálja a genealógiai kutatás, amely mintegy megelőzi a tényleges családantropológiai adatgyüjtést. A genealógiai adatgyüjtés munkájában két mozzanat különböztethető meg, nevezetesen a levéltári kutatás és az azt kiegészítő anyakönyvi adatok felgyüjtése (születés, házasság, halálozás). Az ilymódon gyüjtött és igazolt adatokból összeállított leszármazási táblázatok, családfák alapján lehet regisztrálni a családokat, hadakat, nemzetségeket alkotó egyedek minden jellemző vonásának kölcsönös vonatkozásait.

A genealógiai és a rendszeres adatgyüjtési munka menetének részletezését elhagyva, térjünk át a felvett adatok feldolgozásának módszerére. A felvett adatok feldolgozásának módszerét már előzőleg megszabja az a körülmény, hogy mily módszerrel gyüjtöttem a családantropológiai adatokat. Annak eldöntése, hogy egy jellegnek (vagy jellegeknek) milyen az öröklése, vagy egy jelleg (vagy jellegek) megléte családi vonás-e, azt a családkutatás két ismert módszere szerint lehet tisztázni.

[1] *Geyer, E.*: Probleme der Familienantropologie. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. LXIV. Bd. 1934. 295—326. l.

[2] *Geyer, E.*: i. m.

1. *Weinberg „testvér-módszere"* útján, olyképpen, hogy egy község, vagy járás, nagyobb etnikai közösség minden egyes családját kivétel nélkül felkutatjunk, minden családtagot megvizsgálunk, felkartotékozunk genealógiai és antropológiai szempontból. Az egyes jellegek öröklési arányszámait *Weinberg* testvérmódszerénél használatos képletével határozzuk meg. E módszer legszebb alkalmazását találjuk *H. Lundborg* 1913-ban megjelent „Medizinisch-biologische Familienforschung innerhalb eines 2232 köpfigen Bauern geschlechtes in Schweden" című munkájában. Hazánkban a fiatalon elhunyt *Csörsz Károly*[3] végzett ily vizsgálatokat az Alföldön és Tiszántúlon. *Lundborg* Blekins svédországi községben élt Per Person nevű parasztnak 200 évre viszszamenőleg 2232 leszármazottját kutatta fel és vizsgálataival e parasztnemzetségen belül sikerült neki adatokat szolgáltatni a myoclonus-epilepsziának az örökléséhez. *Weinberg* testvér-módszere körültekintő, de igen sok költséget, munkát igényel, amit legbeszédesebben az a tény igazol, hogy *Lundborg* említett munkáját 5 év alatt végezte el és az 20.000 márkába került.

A gyakorlati szempontokat szemelőtt tartó vizsgálatok általában *Weinberg* probandus módszerét alkalmazzák.

2. *Weinberg probandus módszere.* E módszer leginkább akkor használatos, ha önként adódó és egy bizonyos jelleggel biró egyedek vizsgálatáról van szó. A genealógiai kutatás e módszerénél az önként jelentkezőkből indulunk ki és a jelleghordó probandus összes testvéreit mint a kérdéses családi jellegre (jellegekre), mint más esetleges jellegre (jellegekre) vizsgáljuk meg tüzetesen. A testvér-módszer alkalmazása hasznosabb ott, ahol nagyobb nemzetség, család minden tagjának különböző jellegét tanulmányozzuk (jelleghordók élettörténetére vonatkozó adatok, a jelleghordó története, születés utáni korban történt megbetegedések, esetleges örökletes betegségek tüneti jellegei, a jelleghordó fejlődésének története, a jelleghordó jellemére vonatkozó kérdések)[4] és viszont a probandus-módszer alkalmazása akkor célravezetőbb, ha egy bizonyos jellegnek, pl. dadogás, süketség, epilepszia, stb. tanulmányozását tűzzük magunk elé, mint megoldandó problémát.

A testvér-módszer, vagy a probandus-módszer elvi szempontjait szemelőtt tartva, az így felvett anyagot a feldolgozás előtt rendeznünk kell a homogenitásra vonatkozóan. Örökléstani törvényszerűségek megállapítása ugyanis csak akkor lehetséges, ha vizsgálati anyagunkat, bizonyos szempontokat figyelembevéve, rendezzük. Nem rendezett, heterogén anyag, legyen az bármilyen nagy esetszámú, helyes eredményekre nem vezet, de különösen lehetetlen az ily anyagból általános érvényű törvényszerűségek levonása. Családantropológiai anyag feldolgozásánál legalább négy kritérium alapján kell rendeznünk anyagunkat. Ezek a következők:

1. *Ätiológiai kriterium.*[5] E kriterium azt követeli, hogy a vizsgá-

[3] *Csörsz Károly*: Statisztikai alkattani és örökléstani vizsgálatok az Alföldről. A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság II. (Orvos-Természettudományi) Osztályának Munkái. II. kötet. 3. füzet. Debrecen, 1927. 1—114. l.

[4] *Weber, E.*: Variations und Erblichkeits Statistik. J. F. Lehmanns Verlag, München. 1935. 199. l.

[5] *Szondy Lipót*: A családkutatás és ikerkutatás módszertani elemei. Közegészségügyi Könyvtár. 1935. 27. sz.

lati anyagban szereplő valamennyi család lényegben és értékben teljesen egyenértékű legyen. Ezek szerint genealógiailag ki nem kutatott családokat a vizsgálati anyagból ki kell zárnunk. Pl. oly családot, hol a család egyik ága van csak kikutatva, vagy a testvérek közül egyesek az antropológiai vizsgálatból kimaradtak, az anyagból ki kell rekesztenünk. Az adatok közül azok nem használhatók, amelyeknél az összes családtagok nem szerepelnek, vagy legalább is nem ismeretesek, ugyanis fennállhat az, hogy épp a hiányzó családtagok között szerepel a jelleghordó, akinek esete eldöntené egy jelleg öröklött, vagy szerzett voltát.

2. *Egészségügyi homogenitás kriteriuma.* Igen fontos, amennyiben ki kell zárnunk, ill. külön kell tárgyalnunk mindazokat, akiknél súlyosabb megbetegedések, elváltozások előfordulása állapítható meg. Ezeket külön vizsgálat tárgyává kell tennünk.

3. *Szociotipusos homogenitás.* Szociotipusos homogenitás elvének feltétele szerint a fontos az, hogy a vizsgált anyagban szereplő családfákat azonos társadalmi rétegek szerint csoportosítsuk és a nyert adatokat vegyük azután vizsgálat alá. Különösen lényeges ez azokban az esetekben, amikor egy község, járás összes családjainak feldolgozásáról van szó.

4. *Variációs-statisztikai homogenitás kriteriuma.* Családantropológiai feldolgozás szempontjából e kriterium a legfontosabb. Ezen kriterium szerint minden antropológiai és biológiai vizsgálatnak alapelve, hogy csak egykorú és egynemű egyedeket kell és lehet összehasonlítani, feldolgozni. A feldolgozásnál mutatkozó nehézség főleg abban mutatkozik, hogy egy rokonsági kötelékben, de még inkább egy tágkörű rokonsági kötelékben különböző korú és nemű egyedeket találunk együtt. A quantitativ és qualitativ jellemző vonásokat nem hasonlíthatjuk össze, mert a test méretei és arányai az előbb említett kor és nem szerinti differencia szerint különböznek. E különbözőségek miatt a különböző korok és nemek szerint ajánlatos statisztikai sorok szerkesztése, majd ezen statisztikai sorok kiegyenlítése. Azoknál a tulajdonságoknál ajánlatos ez különösképen, ahol mérési sorokat kapunk, így pl. az antropológiai méréseknél. Mérhető tulajdonságok esetében a felvett adatokat, a feltehető csoportoknak megfelelően két, vagy több csoportra osztjuk és külön-külön határozzuk meg a csoportoknak a jellemző tulajdonságra vonatkozó középértékeket. A statisztikai soroknál az említett középérték kiszámítása mellett még a jelzett kiegyenlítést is elvégezzük. A kiegyenlítés három módja ismeretes, úgymint: 1. *mechanikai eljárás*, 2. *grafikai eljárás*, 3. *analitikai eljárás*. A mechanikai eljárás abban áll, hogy a sor egyenetlenül változó tagjainak bizonyos számú csoportjából azok átlagát véve, sorba megalkotjuk minden egyes tag kiegyenlített értékét. A grafikai kiegyenlítési mód esetében a feltüntetett statisztikai sorok esetein keresztül állapítjuk meg a kiegyenlítő görbét. Az analitikai eljárásnál analitikai képlet megalkotásával oldjuk meg a statisztikai sorok kiegyenlítését.[6] A számítás útján nyert M_1, M_2, M_3, stb. középértékek közti differenciának megállapítása a következő lépés. A differencia $D = M_1 - M_2$. A differencia helyes értékelése vé-

[6] *Solth Károly*: Az orvosi kutatás statisztikai módszerei. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937. 76—84. l.

gett mindjárt ajánlatos a középértékek közepes hibáját is kiszámítani, azaz m_1, m_2, m_3 at, stb. A variációs statisztika e számításán kívül a családantropológiai anyagban felvett qualitativ és quantitativ értékeket még kor és nem szerint is kell korrekció alá venni. A most ismertetendő számítási módszereket *Routil*[7] dolgozta ki és a nyert képletek vonatkoznak főleg azokra az abszolut számokra, amelyeket az antropometriai mérések alkalmával nyerünk.

A méretek feldolgozásánál a nemek egyszerű viszonyát úgy kaphatjuk meg, ha kifejezzük az egykorú nők (f) méreteinek középértékét (M), elosztjuk a megfelelő korú férfiak ugyanolyan méreteinek középértékével és százzal szorozzuk a következő módon:

$$G = 100 \frac{Mf}{Mm.}$$

A korok egyszerű viszonyát (A) hasonló módszerrel kell kiszámítani a következő formulával:

$$A = 100 \frac{Mk}{M_{k+n.}}$$

ahol az „M" az egynemű egyedek méreteinek középértékét képviseli, a „k" egy korosztályt és a „k+n" egy másik korosztályt képvisel. A nagyobb összehasonlító vizsgálatoknál a különböző korokat és nemeket egy az emberi formára különösen jellemző *standard értékkel* akarjuk vizsgálni; ehhez *Routil*lal a szóbanforgó mértékek középértékét (M) javasoljuk a harmadik korosztályban (30—39 évig), (III) a férfi nemben, vagyis

$$M^{m}_{III} = 100\ \%.$$

Ha a korosztályt „a"-nak nevezzük és a szóbanforgó nemet „g"-nek, akkor a korrigálási együttható (Bereinigungs Koeffizient) a következő lesz:

$$Kag = 100 \frac{Mag}{M^{m}_{III}};$$

„Mag" a szóbanforgó jelleg középértékét jelöli az egynemű egyedek „a" korosztályában mérve; a javított érték tehát egyenlő: százszor az egyéni méret (b), osztva a korrigálási együtthatóval Kag-gal:

$$x = 100 \frac{b}{Kag}$$

Az abszolut számbeli értékek ezen javítása után megvizsgálhatjuk az egyéni mértékek egy-egy csoportját és megállapíthatjuk a csoportok jellemző vonásait. Ezen előzetes számítási módszerekkel a családantropológiai tanulmányokhoz szükséges bevezető munkát elvégeztük. A családantropológia alapcéljának első sorban az egy családból, vagy nemzetségből származó egyedek biológiai rokonságának módszeres tanulmányozásában kell állnia. Egy jellemző vonás phenotipusa nemcsak a kortól, környezettől, vagy a nemtől függ, hanem attól az örök-

[7] *Routil, E.*: Anthropologisch-erbbiologische Familienforschung als Grundlage der rassenkundlichen Analyse. 31—52. l.

lési képességtől (dispositio) is, amely a sajátos karakternek és a környezet hatásának a mélyén van. A vizsgálatban legjobban érdekel bennünket, hogy a különböző jellegek milyeneknek mutatkoznak ugyanazon generáció egyedeinél és hogy az egyes egyedek jelleg szempontjából, meddig a pontig lehetnek *azonosak*, *hasonlók*, vagy *különbözők*? Az emberi örökléstudomány ikerkutatási módszere nyujt nékünk alkalmat arra, hogy az egyedek közötti hasonlóságra teljes fényt derítsünk. Az ikrek tanulmányozása olyan eljárást teremtett, amely teljes világosságot derít a jellegek eltérésére, két vagy több olyan személynél, akik minden kétségen kívül genetikailag rokonok egymással.[8] Ez egészen különösen vonatkozik azokra az abszolut értékekre, amelyek az antropológiai mérések útján adódnak. E módszer segitségével ki tudjuk számítani egy jelleg esetében a százalékos eltérést és a százalékos közép eltérést. Ha veszünk egy mértéket „b", amely az első ikernél (Z_1) egyenlő b_1-el és a másik ikernél (Z_2) b_2-vel lesz egyenlő, akkor ennek a két méretnek a középértéke

$$M = \frac{b_1 + b_2}{2}$$

Az eltérés $E = b_1 - M$, illetőleg $M - b_2$; a százalékos eltérés

$$e = 100 \frac{b_1 - M}{M.}$$

A százalékos középeltérést tehát az összes megvizsgált ikrek *b* mérték százalékos eltérésének középértéke adja. Ezt E_e-vel jelöljük EZ-nél (egypetéjű iker), E_z-vel ZZ-nél (kétpetéjű iker) és alkalmazhatjuk egy mértéknek egy másikkal való összehasonlításakor mutatkozó különbségnek a kifejezésére, vagy ugyanazon mértékek összehasonlítására különböző differenciálási csoportoknál.

Az uniovularis ikrek (EZ) genetikai szempontból a biológiai testvériségnek egy egészen külön esetét jelentik, amennyiben egyenlő örökségű fivérek, vagy nővérek. A biovuláris ikrek egy különleges, nem genetikai értelemben, hanem időbeli értelemben vett testvériség esete, vagyis egyenlő korú fivérek, vagy nővérek. Az ikrek módszerével tehát a fivéreket és nővéreket vizsgálják, jellegük egyformaságára, hasonlóságára, illetve különbözőségére vonatkozólag. Abban az esetben, ha egy család minden fivérére és nővérére, azaz a fivérek és nővérek összességére alkalmazzuk e módszert és ha még messzebb megyünk és ugyanezzel a módszerrel megvizsgáljuk a szülőket is, kölcsönös különbözőségeikben és gyermekeikkel szemben, ily módon az egy családban előforduló, egyforma, hasonló és különböző jellegekre vonatkozó aritmetikai kifejezést nyerünk, mégpedig a következő elgondolás és módszer segitségével:[9]

EZ azok az egyedek, akiknek egyforma az örökségük; százalékos középeltérésük (E_e) oly eredménnyel szolgálhat, amely egyenlő az egyenlőséggel. Az egyenlőségi eredményt a középeltérés háromszoros

[8] *Verschuer O.*: Ergebnisse der Zwillingsforschung. Verhandl. d. Ges. ff. Physische Anthropologie Bd. VI. 1—65. l.

[9] *Weninger J.*; Leitlinien zur Beobachtung der somatischen Merkmale des Kopfes und Gesichtes, Mit. Anthrop. Ges. in Wien. Bd. 54. 232. l.

értékével kell javítás alá vennünk, miáltal megkapjuk azt a felső és alsó határértéket, amely lehetséges biometrikai területen belül a nyert érték érvénye fennáll.

$$E_e+3f_E.$$

Az egyforma nemű ZZ-k (a különböző nemű ZZ-ket PZ-vel jelölik) nem olyan egyedek, akiknek egyforma az örökségük: éppúgy hasonlók vagy különbözők, mint amilyenek lehetnek az egyforma korú és egyforma nemű testvérek és ezen két biológiai körülmény kombinációjának ténye révén értékeléssel szolgálhatnak nekünk a hasonlósághoz. Alkalmazzuk százalékos középeltérésüket E_z és ily módon határozzuk meg a hasonlóság legfelső határát: E_z+3f_E, a legalsó határnak E_e+3f_e-t tekintjük. A hasonlóság területe tehát

$$E_e+3f_E\text{-től} \ldots E_z+3f_E\text{-ig fog terjedni.}$$

Ami E_z+3f_E-n túlmegy, azt tehát különbözőnek kell tekintenünk. Ily módon tehát megkapjuk egy méret, vagy jelleg variánsainak az egyenlőség, hasonlóság, különbözőség szempontjából való osztályozását.

E számítási módszer mellett pontosabban kell majd még meghatározni, hogy a középtévedés háromszorosának segítségével meghatározott határok nem lesznek-e túlságosan merev határok? *Routil* és a többi kutató eddigi gyakorlata bebizonyította, hogy a családokban és a nemzetségekben bámulatosan nagymennyiségű olyan érték van, amely a föntemlített hasonlósági és egyenlőségi határok között található.[10] Jóllehet, hogy a „különbözők értékosztályának ingadozásai nagy részben közvetlenül az E_z+3f_E határ után sorakoznak fel, mégis meglepő módon átléphetik ezt a határt és szinte elvesznek fölötte, olymódon, hogy ennek a nagy területkörnek egy későbbi alosztályokra való felosztása biztosan szükségessé válik. Biológiailag lehetséges, hogy szülők és gyermekek, vagy fivérek és nővérek nagyon különbözzenek egymástól, egy, sőt több jellegben nagy lehet az eltérés. Ilyen esetben szükségessé válik a jellegek részletes felülvizsgálása, mikor is felmerül az a kérdés, hogy a biológiai szabályosság szempontjából lehetséges-e ilyen nagy eltérés a vizsgálat tárgyát képező családban Ha a két szülő erősen különbözik egymástól egyes elszigetelt jellegekben, vagy a jellegek összességében, akkor a gyermekek jellegeiben is nagy különbségek lehetségesek: ezt a sajátosságot akkor teljesen magyarázza a szülők ténye. Olyan gyermekeknél, akik erősen különböznek hasonló jellegű szüleiktől, ott vagy kóros eset állhat fenn, vagy genealógiai szempontból törvényes családban az apa lehet egyszer „ismeretlen". A vizsgálatot ezen esetek igen gyakori előfordulása nagyon zavarja. Az ismertetett családantropológiai kritériumok és az embertani adatok feldolgozásának ezen matematikai módszere kissé fáradságos és lehet, hogy nem minden esetben hoz majd nagyobb anyagon pozitív eredményeket, de mindenesetre tisztába kell jönnünk, hogy egy sokrétű és kevert fajtaegyüttesből, mint a magyar nemzettest csak ily módon elemezhetjük ki tájegységenkint a magyarság faji jellegeit. A családantropológiai vizsgálat hivatott arra, hogy rasszantropológiai

[10] *Fischer E.*: Versuch einer Genanalyse des Menschen. Zf. f. indukt. Abstammgl. Bd. 54. 224. l.

kutatást a családtörténeti kutatással egybekapcsolja és igyekezzen az egyes etnikumok rasszantropológiai problémáira, nemkülönben a legnehezebb kérdések egyikére a „magyar típus" kérdésére kielégítő választ adni.

Nemeskéri János.

*

Methode der systematischen Aufarbeitung der metrischen und somatischen Merkmale in der Familienanthropologie.

Die Familienanthropologie stellt sich die teleologische Untersuchung von Individuen zur Aufgabe, die erwiesenermassen in Blutverwandschaft miteinander stehen (biologische Gemeinschaft). Die Verschiedenheit von Familienanthropologie und Rassanthropologie ist durch ihre Ausgangspunkte bedingt, die durch den Vergleich einer biologischen und einer accidentalen Gemeinschaft erhellt werden. Der Ausgangspunkt einer rassantropologischen Untersuchung ist immer eine Population, wo die Individuen nur als Datenquellen in betracht fallen und die wissenschaftliche Arbeit auf die Bildung von Gruppen abzielt, welche Gruppen nur eine abstrakte Syntese der darzustellenden Population abgeben. Der Ausgangspunkt der Familienanthropologie ist demgegenüber die Familie, besser gesagt die Individuen die eine Familie bilden. Die erbbiologische Analyse untersucht die speziellen Eigenschaften des Individuums. Die genealogischen Forschungen zeichnen die Umrisslinien der biologischen Gemeinschaft auf. Die Eigenschaften der Untersuchten und in die Gemeinschaft einwandfrei eingereihten Individuen werden geordnet. Das Untersuchungsmaterial wird im allgemeinen unter vier Gesichtspunkten betrachtet: ätiologischer, gesundheitlicher, soziologischer und variations-statistischer Gesichtspunkt. Das so geordnete Material wird durch die Methoden Weinberg („Brüder-Methode" oder „Propandus"-Methode) durchgesehen und zwar mit der Absicht den Erbgang gewisser Eigenschaften oder Eigenschaften-Komplexe aufzuhellen. Die in der Familienanthropologie in Betracht kommenden qualitative und quantitative Werte müsse in hinbetracht von Alter und Sexus einer Korrektion unterworfen werden. (Bei der Korrektion das Geschlecht betreffend ist $G = 100 \frac{Mf}{Mm}$ und in Hinsicht auf die Alterslage ist $A = \frac{Mk}{Mk+n}$).

Ein weiterer Schritt in der Aufarbeitung des Untersuchungsmaterials besteht darin festlegen zu können, dass in welchem Verhältniss zueinander die verschiedenen Eigenschaften innerhalb ein und derselben Generation stehen und, dass die verschiedenen Individuen in Hinsicht der entwickelten Eigenschaften Punkte voneinander abweichen, sich entsprechen oder einander ähnlich sein können. Diese Fragen können durch die Methode der Zwillingsforschung beantwortet werden.

A MAGYAR VERSTAN A FINNUGOR ÉS TÖRÖK NÉPKÖLTÉSZET MEGVILÁGÍTÁSÁBAN.

A magyar nemzeti versidom története még nincs megírva. Mindaz, ami ebben máig történt, részben gyüjtő és előkészítő munkálat volt, részben keresgélés. Nem mindég láttuk az igaz útat, pedig sokszor hittük, hogy már megtaláltuk. Nagy viták is voltak, de ezek sem tudták a legfőbb kérdéseket tisztázni. Már pedig, hogy lehessen valamely több ezer éven át tartó szellemi folyamat történetét és változásait helyesen látni, ha a folyamat jelenségeinek igazi tartalmát hiányosan, vagy bizonytalanul ismerjük?

Csodálatos, de így van. Ebben a szorgalmasan művelt tudományágban, amelyben annyi kiváló magyar elme munkálkodott már, még ma is zavarok vannak az alapfogalmakban. Igy könnyen fölvetődhetik a kérdés: Vajjon nincs-e valami rajtunk kívül levő oka annak, hogy e fogalomzavarból nem tudunk már egyszer kibontakozni? Erre a kérdésre úgy felelhetünk, ha fogalmaink eredetét megvizsgáljuk.

Természetes, hogy verstani, azaz ritmikai alapfogalmainkat onnan vettük át, ahonnan minden egyebet, az európai gondolkodás megállapodott eredményeiből. Jó is az és szükséges, hogy a kis nemzet figyelemmel kísérje a nagy világ nagy gondolkodóinak elméleti eredményeit, és felhasználja saját szerényebb körű tudományos kutatásaiban. Azonban vannak olyan tudományos feladatok, amelyeket egyik nemzet sem végezhet el a másik helyett. Mi mindig úgy akartuk saját külön verstanunkat megírni, hogy a magyar verselés jelenségeit alkalmaztuk azokra a verstani fogalmakra, amelyeket előttünk már mások általános érvényűeknek megállapítottak, de nem jutott eszünkbe (és sokáig nem is juthatott), hogy megnézzük, vajjon igazán általános, minden nyelvre és minden kultúrára érvényes fogalmak-e ezek.

Abban a művelődési világban, amelyben mi élünk, kezdve *Tarentumi Aristexonos*tól máig a verstani irodalmat mind csak olyanok művelték, akik az indogermánsághoz tartoznak, az indogermánságon kívül mást alig ismernek. Igy már eleve is könnyen támadhat gyanunk, hogy vajjon azok a ritmikai törvények, alapelvek és fogalmak, amelyeket megállapítottak, általános emberi érvényűek-e, vagy csak az emberi nyelvek egy részére, esetleg csak az indogermánságra érvényesek-e általánosan. Hátha a nem indogermán magyar nyelv ritmustanát, verstanát azért nem tudjuk megírni, mert az általánosnak hitt törvények egy része nem érvényes a magyar ritmusban? Ha ez lehetséges, akkor nem tehetünk egyebet, mint hogy minden eddigi általános fogalmunkat megvizsgáljuk, ha kell elvetjük, ha kell általánosabbá bővítjük, egyszóval új verstani, ritmikai fogalmakat alkotunk a magunk számára.

Ma már akkora anyaggyűjtés és annyi részletkutatás történt, hogy ezzel is megpróbálkozhatunk.

A magyar nyelv nem indogermán nyelv, de a magyar művelődés legalább is 1000 év óta európai indogermán népek hatása alatt áll. Viszont azelőtt más művelődési körbe tartozott, abba, amelynek dereka talán a középázsiai törökség, ágai pedig elnyúlnak messze északra, nyugatra a finn-ugorság területére is. Ez a művelődési egység első sorban a kínaival állott szorosabb kapcsolatban, és csak később vett fel arab és perzsa elemeket, s még sokkal később érezte meg az európai műve-

lődés hatását. Népi fejlődésünkben évezredeken át ide tartoztunk mi is, és nyelvünk származása is ehhez a művelődési területhez kapcsol.

Beszédünk ritmusának s a belőle keletkező ének- és versritmusnak őstörténete is itt kezdődik, itt folyik sokáig. Így nem reménytelen dolog, ha e rokon népek ritmikáját a mienkkel összevetve, az egyező jelenségeket megállapítva megnézzük, hogy eredményeink miben változtatják meg az eddig általánosnak hitt indogermán ritmika tanait.

A ritmus meghatározásában két fogalmat tart a ritmika tudománya föltétlenül érvényesnek. Egyik az ütemegyenlőség, másik az iktus.[1] Az ütemegyenlőséget úgy értik, hogy az ütemek időtartama egymás között egyenlő. Először ezt a törvényt kell megvizsgálnunk, hogy vajjon érvényben hagyhatjuk-e így, vagy nem kell-e módosítanunk, tekintve, hogy nagy sokasága gyült össze olyan adatoknak, amelyeket nem tudunk az ütemek időbeli egyenlőségének törvényével egyeztetni.

Nem különös-e az, hogy a most uralkodó elmélet mi mindent kénytelen ritmikus próza (Prosadichtung) néven elkönyvelni, alig versnek nevezhető dolognak, litánia-szerű valaminek kerülgetni, csakhogy megmentse az időmérés tételét? E szerint a törökség legeredetibb, legtörökebb népköltészete, az altáji, teleut epika[2] csupa félprózai dadogás volna. A finn-ugor költészet eredetibb, régibb része is, a mordvin Tuchtjan-ének,[3] a siratók, az obi ugor költészetből mind az, ami nem mutat erős idegen hatást, mind kiesnék a verses költészet köréből. Vagy közelebbi például: miért, hogy a magyar énekszerzőkről egész a XVI. sz. közepéig a mai elmélet szerint azt kellene mondanunk, hogy nem tudtak verselni?

Lehtisalo szerint a szamojéd és lapp réjázásban nincs mérték, az osztjákban sem lehet pontos szótagszámra mért versmértéket felismerni, de valami metrumfélét mégis mutat.[4] *Ahlquist* metrumtalannak minősíti az északi osztják réjázást.[5] *Karjalainen* az osztjákban megszabott szótagszámot nem talál, de az iktusok számában lát valami szabályszerűséget.[6] *Kannisto* a vogulról hasonlóképpen nyilatkozik.[7] *Wichmann* a cseremisz dalról így szól: „Rhytmik ist nicht unbedingt erforderlich."[8] *Paasonen* a mordvinról írva idézi *Ahlquist* ítéletét az osztjákról: valami a költészet és a próza között, amit recitativnak nevezhetünk zenei hasonlattal.[9] *Hämäläinen* mordvin siratóinak nagy ritmikai szabadsága talán azzal magyarázható, hogy rögtönzöttek, vagy régi hagyományt őriznek.[10] A finn kelet-suomi és karjalai joikuének is recitativ, szabad.[11] *Lehtisalo* szerint a lapp, karjalai réjázás:

[1] „A ritmus az időt felbontó nyomatékok (iktusok) közötti részek viszonya . . ." „A szívverés ritmikus lénnyé tesz bennünket." — *Molnár A.*: A zenei ritmus alapfogalmai. I. fej. Ismerteti *Kerényi Gy.*, Napkelet 1927, 437. l.

[2] *Radloff, W.*: Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Südsibiriens, I.

[3] SUS Aik. I. 57. l.

[4] *Lehtisalo, I.*: Beobachtungen über die Jodler. SUS Aik. I.VIII: 3. l.

[5] *Lehtisalo, I.*: i. m. 2. l

[6] *Lehtisalo, I.*: i. m. 3. l.

[7] *Lehtisalo, I.*: i. m. 3. l.

[8] *Wichmann, Y.*: Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissen. SUS Toim. LIX. 381. l.

[9] *Paasonen, H.*: Proben der modwinischen Volksliteratur. SUS Aik. XII. 2. l.

[10] *Hämäläinen, A.*: Gebräuche der Modwinen bei Todesfällen. SUS Aik. XLIV. 118—132. l.

[11] **Zenei Lexikon. Finn zene.**

„Prosadichtung." Nincs benne szabályszerű versidom, szilárd hangsúlyviszony.[12] *Bán Aladár* szerint a lapp dal versformája ritmikus próza.[13] *Kodály Zoltán* a magyar siratásról így szól: Ritmus nincs benne más, mint a beszéd ritmusa. Zenei próza.[14]

Az adatok sokasága és sokfélesége kényszerít, hogy kételkedjünk az időbeli egyenlőség általános érvényességében. Úgy látszik, az ütemegyenlőség törvényében az idő fogalmát valami mással kell helyettesítenünk

A vers ritmusának időbeosztottsága, ahol megvan, nem a beszéd természetéből származik, hanem zenei eredetű. Ha minden vers ritmusa zenei eredetű volna, akkor talán mindenütt érvényes volna az ütemek időbeli egyenlősége is. Ha viszont van olyan verselés, amelyben a ritmikai elemek időtartama egymás között nem egyenlő és nem viszonyítható, akkor magától felvetődik a kérdés, hogy ebben a verselésben talán nem a zene teremtette meg a ritmust, sem más külső hatás (tánc, munka), hanem esetleg a beszédnek természetes ritmusa fejlődött versritmussá.

Volt már erről régebben is szó a magyar irodalomban, de amióta *Négyesy*, kimondotta az ütemek időbeli egyenlőségének tételét, azóta a másik vélemény egyidőre elhallgatott. Később mégis a magyar kutatás kezdette újra, most már más úton fölfedezni, hogy nemcsak a beszéd idomulhat a zene ritmusához, hanem fordítva, az is megtörténik, hogy a zene idomul a beszéd ritmusához.

Kodály Zoltán már 1906-ban így ír: A nép kevés dallamra sok különböző szöveget ráénekel. A dallamnak változásokat kell eltűrnie, hogy rámenjen a szöveg. Minthogy két strófa megfelelő soraiban teljes időbeli egyezés soha nincs; az ütemek belső időviszonyai alkalmazkodnak a szöveghez.

És kevéssel utóbb: „Itt két különböző stílusfajtával van dolgunk... Az elsőben a leírt ütemforma nem jelent szigorú, állandó időviszonyokat, hanem csak bizonyos ritmikai árnyalást, s ennek változásait az előadóra bízza. E változásokat a szöveg érvényesülése okozza, vele jár a tisztán zenei elem megfogyatkozása, mind a kettő pedig bizonyos recitáló, szavaló jelleget ad az ilyen daloknak.[15]

Bartók Béla az alkalmazkodó ritmusról így ír: „A ritmuskombinációk megválasztása természetesen versszakról versszakra más és más, a dallam alá helyezett szöveg szótagjainak kvantitása szerint. Itt tehát nem a dallam lényegéhez tartozó, hanem a szöveg szótagjainak kvantitásától, tehát tulajdonképen nem zenei faktortól függő ritmussal van dolgunk. A magyar parasztszövegekben a rövid és hosszú szótagok tudvalevően nem váltakoznak törvényszerűséggel, illetve kötöttséggel; ennek következtében a tőlük függő, általuk előidézett alkalmazkodó dallamritmusok is a szövegritmusok szabadságát mutatják."[16]

Idáig jutott a magyar kutatás az ütemegyenlőség törvényének bírálatában. A folytatást, vagyis a törvény módosítását az urali és török

[12] *Lehtisalo, I.*: i. m. 5. l.
[13] *Bán A.*: Ethn. XVIII. 2. l.
[14] A Magyarság Néprajza. IV. 42. l.
[15] *Kodály Z.*: A magyar népdal strófaszerkezete. Nyelvtud. Közl. XXXVI. 108, 109. l.
[16] *Bartók B.*: A magyar népdal. Budapest, 1924. XXVII. l.

összehasonlító verstörténet fogja elvégezni. De ezzel most egyelőre várjunk, előbb nézzük meg a ritmika másik tisztázni való fogalmát, az iktust!

Az európai verstan a verssor tagját, az ütemet két félre osztja, ez az arsis és thesis, hangsúlyos és hangsúlytalan fél. Ha elől van a hangsúlyos rész, az ütem ereszkedő, ha hátul van, emelkedő. A magyar verstanirók ezt elfogadva megállapították, hogy a magyar beszédben elől van a hangsúly, tehát a magyar versben is csak elől lehet, vagyis a magyar vers ereszkedő. Itt alighanem megint az alapfogalmak olyanok, hogy nem egészen illenek sem a magyar vers, sem a magyar beszéd hangsúlyviszonyaira. Ezt az elméletirók is észrevették, mert lépten-nyomon olyan verssorokra kellett bukkanniok, amelyekben a beszéd természetes hangsúlyozása szerint a hangsúly nem esett az „ütem" első szótagjára. Ezen segített az iktus-elmélet. E szerint a versnek megvan a maga zenei eredetű ritmikai képlete, sémája, s mi a vers felmondásában ehhez igazodva a vers nyomatékát oda rakjuk az ütemek elejére még akkor is, ha folyó beszédben nem ott volnának. Pl.:

Csapj fel, /öcsém, kato/*nának*.
Jobb dol/*god* lesz mint a/*pádnak*

Valóban, ma ilyen, zenei eredetű magyar verselés, éneklés is van,[17] csakhogy ezzel nem lehet mindent megmagyarázni. Egyre nagyon jó ez a jelenség is: rámutat arra, amit sok más tapasztalat is bizonyít, hogy t. i. milyen könnyen áthelyezkedik a hangsúly egyik szótagról egy másikra. A magyar hangsúly könnyű helyváltoztatását bizonyítja egész időmértékes viselésünk is, mert görög mértékű verset skandálva tetszés szerint oda tehetjük a nyomatékot a mindenkori arsisra. A magyar hangsúly könnyű helyváltoztatását népnyelvi kutatások is igazolják.

Csűry Bálint ezt a helyváltoztató hangsúlyt — megkülönböztetve az állandó szólamhangsúlytól — érték hangsúlynak nevezi.[18] *Jespersen* Wertdruck-ját fordítja így. Csakhogy a németben a Wertdruck többnyire mégis csak a szavak tőszótagján marad, inkább idegenből átvett szavakban megy át a szó egyik szótagjáról a másikra.[19] A magyar értékhangsúly ennél sokkal mozgékonyabb. Összefügg ez a magyar szótagok egymásközti hangerő-viszonyával. A magyar nyelvben a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok hangereje (nyomatéka) között nincs nagy különbség. A hangsúlyos szótag nem nyomja el a többit.[20] Most még ehhez tekintetbe kell venni azt a hátul ejtett hangsúlyt, amely a mondat vagy szólam utolsó vagy utolsóelőtti szótagján van, amelyet *Csűry Bálint* ritmikai hangsúlynak nevez, de én jobbnak tartanám csak mellékhangsúlynak nevezni. Mondom, ha még ezt is tekintetbe vesszük, akkor az egész arsis-thesis elméletet, iktus elméletet nehezen tudjuk — mai alakjában a magyar versre alkalmazni. Verstörténetileg számunkra hasznavehetetlen fogalmak ezek. Jobb lesz megpróbálni nélkülük megérteni a magyar ritmust. Viszonylag gyenge, helyét könnyen változtató hangsúlyozás, hátul mellékhangsúly: nem alkalmas arra, hogy a be-

[17] Erről bővebben: *Lányi E.*: Arany János ritmustana. A Bolyai reáliskola értesítője. 1933. 22. l.

[18] *Csűry B.*: A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. MNy. XII. 5. l.

[19] *Jespersen, O.*: Lehrbuch der Phonetik. Berlin, 1904. 209—210. l.

[20] Lásd erről: *Jacobi Lányi E.*: Hangsúly és hanglejtés. MNy. XXXV. 102—111. l. és A magyar hangsúly védelme. MNy. XXXVI. 75—79. l.

szédet emelkedés és ereszkedés szabályszerű váltakozásával egymaga ritmikussá tegye. Sajnos, kellő előmunkálat híján a hangsúlyviszonyok vizsgálatát ma még nem tudjuk a rokon nyelvek területére is kiterjeszteni.

Mindezek szerint tehát két olyan fogalom érvényességében kell kételkednünk, amelyek nélkül a mai európai gondolkodás a ritmust el sem tudja képzelni, az időmérésben és az iktusban. Viszont ha van versritmus, amely nem ezen a kettőn alapszik, akkor ennek a ritmusnak származásából és történetéből más olyan tényezőket is ki kell küszöbölnünk, amelyeket csak e két alapfogalomból vezethetnénk le. Ilyen a meghatározott szótagszám fogalma, akár a verssornak, akár a versszor egy-egy tagjának, az ízületnek, közkeletű zenei műszóval az ütemnek szótagszámát tekintjük.

Tudjuk, hogy mai magyar verselésünkben a verssorok szótagszáma (szaporázás és lassítás szabadságával) meg van határozva. Ez így van a 16. sz óta, de azelőtt nem így volt. Irodalomtörténészeink meg is rótták sokszor a régebbi költőket, hogy „nem volt ritmusérzékük", „ügyetlenül verseltek". Vita is folyt erről elég, hiszen ez ébresztette az első sejtelmeket arról, hogy magyar verstörténetünk alighanem téves úton jár. Azután a harc elült, s a szótagszám tana megmaradt, sőt tovább fejlődött. Olyan verstörténeti elmélet is van, mely a különféle szótagszámú verssorokat egymásból akarja származtatni, vagy legalább is levezetni. Alapformának tekintik az „ősi" nyolcast. Némelyek szerint a nyolcszótagú verssor a finn-ugor népek ősi versidoma, mások meg éppen ural-altaji örökségnek tartják. Ha ez így volna, akkor bizonyára ma is sok nevezetes nyomát kellene találnunk mind a finn-ugor, mind a török népköltésben. Nézzük meg hát közelebbről, így van e?

A törökség aránylag elég későn, perzsa hatásra ismerkedett meg a meghatározott szótagszámú ének- és versszöveggel. Ekkor mindjárt megjelennek máig ismert, kedvelt sorfajtái.

A Kudatku Bilik sorai végig 11 szótaguak.[21] A XIV. századi Rebab-náme seldsuki verseinek formája „a ma is kedvelt népies" 4+4+3= 11 szótagú.[22] Az altáji törzsek *Radloff* gyüjtése idején még alig ismerték a szótagszámlálást. Akad néhány megállapodottabb szótagszámú éneküket is, köztük kivételképpen 8 szótagú is.[23] A sagaj, koibal, kacsin, kizil, csolim nyelvjárás némelyik terméke hajlik a kötöttebb szótagszámra. A sorhosszúság átlag 7, vagy 8 szótag, de van közte sok 6, sőt 9 szótagú sor is. A beosztás leginkább $4+3=7$, vagy $5+3=8$.[24] Tehát a 8 szótagú sor nem azonos a magyar nyolcassal. A kirgizek sokféle bonyolult sorfajtája között legáltalánosabb a hetes és tizenegyes. Ami nyolc szótagú sor akad a többi között, annak beosztása: $3+2+3$.[25] A baraba tatárok énekeinek verssorai, ha nem szabadszótagszámúak, akkor vagy $4+3=7$, vagy $5+3=8$ beosztásúak.[26] Hasonló a karakirgizek verselése is.[27] Más karakirgiz gyüjte-

[21] *Radloff*, W.: Das Kudatku Bilik. St. Petersburg, 1891.
[22] *Kunos I.*: Egy ótörök nyelvemlék. Nyelvtud. Közl. XXII. 476. l.
[23] *Radloff*, W.: Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Südsibiriens, I.
[24] *Radloff*, W.: i. m. II.
[25] *Radloff*, W.: i. m. III.
[26] *Radloff*, W.: i. m. IV.
[27] *Radloff*, W.: i. m. V.

ményben a sorok általánosan 10 szótaguak.[28] A tarancsi gyüjtésben ezeken a formákon kívül vannak 5, sőt 4 tagú sorok[29] is. A kumük népdal abban az állapotban van, amikor már meg lehet állapítani nagyjából a szótagszámot, de még elég gyakori a szabadság. Ahol megállapodottabb, ott 7, vagy 11 a szótagszám.[30] A kisázsiai török dalban elég nagy a változatosság 7-től 13 szótagig, de leggyakoribb a hét és a tizenegyszótagú.[31] A csuvasz népköltésben a négysorú lezárt, dalversszakok sorainak nagyrésze 7 szótagú, de van más is, pl. 9 szótagú. Az epikus és mitikus énekek, az imák, ráolvasások egybefolyó, szabadszótagszámú versek ma is.[32] Hol van itt az ősi nyolcas? A törökségben inkább vendég nyolcasnak, vagy ritka nyolcasnak lehetne nevezni, nem ősinek.

Nézzük most a finn-ugorságot! A Kalevala 24000 verssorára hivatkoznak. Természetesen hozzágondolhatjuk ehhez a mai finn és észt népköltés egyéb nagy tömegét is. De mindez viszonylag magas népi művelődés terméke, alakjában is elég újszerű. A kezdetlegesebb finn népi ének, az elszigetelt nyelvjárások megmentett példái azt mutatják, hogy valaha a finnség nem számlálta a szótagot. Ilyen a vepsä daltöredék, amelyet *Setälä* közölt 1892-ben,[33] azután az a karjalai ima, amelyet *Uno Holmberg* közöl[34] Ilyenek vannak a szetukéz dalok között Délkelet-Észtországban.[35] Ilynek a vót siratók.[36]

Ha pedig a finnség runoköltészetét nem tekintjük, akkor itt is baj lesz a nyolcas vers ősisége körül. Ámbár vannak finnek, akik szintén régi finn-ugor örökségnek vélik a nyolcszótagú sort. *Armas Launis* elég óvatosan úgy nyilatkozik, hogy az észt, finn runo-dallamok közül egyedül talán az egyenletes 2/4-es kétszer nyolcszótagú fajta dallam- és verssor régi finn-ugor örökség.[37]

Történelmi távlatból nézve mást látunk. A mordvin népdalról *Paasonen* kimutatta, hogy szótagszámlálása orosz átvétel.[38] A régi mordvin verselést a Tuchtjan-énekben látjuk, amelyet már említettem. Ma is vannak ezzel rokon verselésű imák, ráolvasások. *Paasonen* egy csomót prózában közöl, mert nem veszi figyelembe, hogy beszédritmusú versek[39] A siratók is megőrízték még ezt a ritmust.[40] Az újstilusú dalban, amely már időt mér és elég tág határok közt szótagot számlál, abban véletlenül a nyolcszótagú sor elég ritka. *Lach* gyüjteményében 71 közül kettőt találtam, a 34-es és a 62-es számút.[41] A cseremisszel is így

[28] *Almásy Gy.*: Kara kirgiz nyelvészeti jegyzetek. KSz. II. 118. l.
[29] *Radloff*. W.: i. m. VI.
[30] *Németh, J.*: Proben der kumükischen Volksdichtung, KSz. XIII. 129. l.
[31] *Kunos I.*: Kisázsiai török nyelv. Nyelvtud. Közl. XII. 12. l. és 275. l.
[32] *Mészáros Gy.*: Csuvasz népköltési gyüjtemény. Budapest, 1912. II.
[33] *Setälä, E.*: Egy vepsz daltöredék. Nyelvtud. Közl. XXII. 158. l.
[34] *Holmberg, U.*: Doppelfrucht im Volksglauben. SUS Toim. LI. 54. l.
[35] *Hurt, J.*: Setukeste Laulud. Mon. Esth. Antiqua. I. 83. l.. 125. l., stb.
[36] *Alava, V.*: Vatjalaisia Häätapoja, häälauluja ja itkuja. Suom. Kirjall. Seura. IV. 7. l.
[37] *Armas Launis* Über Art, Entstehung und Verbreitung der esthnisch-finnischen Runomelodien. SUS. Toim. XXI. XXXIV. 1.
[38] *Paasonen, H.*: Über den Versbau des modwinischen Volksliedes. FUF. X. 153. l.
[39] *Paasonen, H.*: Proben der mordwinischen Volksliteratur. SUS Aik. XII. 1—13. l.
[40] *Hämäläinen, A.*: Beiträge zur Ethnographie der Ostseefinnen. SUS. Aik. XLIV. 123, 138. l.
[41] *Lach, R.*: Gesänge russischer Kriegsgefangener. I. Bd. 2. Abt. Mordwinische Gesänge

vagyunk. *Lach* gyüjteményének 230 darabja között 9 nyolcasat találtam, de azok sem tartják meg mindvégig a szótagszámot, ilyen az 1, 14, 45, 56, 57, 79, 161, 163 és 172. dal.[42] A votják gyüjteményben 80 közül hármat, a 23, 47, 58. számút, a zürjénben 69 közül egyet, a 29. számút találtam olyannak, amelyre nagyjából rá lehetne fogni, hogy nyolcas.[43] Az igazi, jellegzetes finn-ugor stilusú énekek között pedig még csak szó sem lehet a nyolcasok kereséséről, mert azok nem alkalmazkodnak semmiféle megállapodott szótagszámhoz, Még inkább így van ez az obi ugor költészetben. *Munkácsi Bernát* egész gyüjteményében egy, egyetlen egy sorsének van nyolcszótagú.[44] Ha van kivétel, amely megerősíti a szabályt, hát ez az, mert egyébként az egész Vogul Népköltési Gyüjteményben ismeretlen dolog a szótagszámlálás. Igy van ez az osztják epikában is.[45] És, hogy még ma is ezt tartják, szinte — hogy úgy mondjam, — hivatalosan is ezt ismerik az obi ugorság nemzeti verselésének, arra bizonyítékul szolgálnak a Szovjet által kiadott vogul és osztják olvasókönyvek verses olvasmányai.[46]

Mindenesetre az obi ugorság népköltészetében is megvan ma már az a folyamat, hogy az énekek egy része idegen dallamok nyűgében meghatározott szótagszámra kezd igazodni. Az osztják medveénekek egy része, mely ráénekelhető a *Pápay* közölte dallamra, valóban igyekszik a szótagszámot a dallam határai között tartani A sorok átlag 10 és 11 szótagúak[47] Azok a dallamok, melyeket *Patkanov* közöl, ennyire sem kötik meg a szótagszámot. Nyolc szótagúságról szó sem lehet bennük.[48] Éppen ilyen hiába keressük az ősi nyolcast azokban a dallamokban, amelveket nemrég *Väisänen* adott ki.[49] Bár szöveg nincs a kóta alatt, de azért a dallam magában is eleget mond erről.

Lám, a finn-ugor rokonságban sincsen „ősi" nyolcas. Marad a magyarság. Talán a magyar népköltésben ősi formának lehet kimutatni a nyolctagú kétütemű sort? Szokás a Pannónia megvételére és a Mátyás királlyá választásán örvendező állitólagos népénekre hivatkozni. Emez nem Mátyás király korában keletkezett, hanem éppen egy századdal utóbb irta *Bencédi Székely István*, s így nem is népi termék.[50] *Csáti Demeter* éneke pedig azt mutatja, hogy versszerzőink még a XVI. században is milyen szabadon bántak a szótagszámmal. A magyar nyolcszótagú versnek két nevezetes emléke van a középkor végéről, Szent Bernát himnusza, és a Katalin-legenda. Ezeken láthatjuk, hogy a régi szabad kétütemű sor egyik fajtája hogyan állapodik meg lassanlassan a nyolcas szótagszámban Ezenkívül csak az „Édesanya . . . ." kezdetű kétsoros sóhajtás, *Nyirkállai Tamis* jogi szabálya és *Telegdi*

[42] *Lach, R.*: i. m. I. Bd. 3. Abt. Tscheremissische Gesänge.
[43] *Lach, R.*: i. m. I. Bd. 1. Abt. Wotjakische, syrjänische und permiakische Gesänge.
[44] VNGy. IV. Sorsénekek XLIV.
[45] *Pápay J.*: Osztják népköltési gyüjtemény. Zichy Jenő gr. utazása V.
[46] Mansi mojt. 1935 és Mansi mojbt erhbt I. 1936. *Munkácsi Bernát* és *Zsirai Miklós* szivességéből használhattam.
[47] *Pápay J.*: Északi osztják medveénekek, Debrecen. 1934.
[48] *Patkanov, S.*: Die Irtisch-Ostjaken und ihre Volkspoesie. St. Petersburg, 1897 — 1900. II. 263—270. l.
[49] *Väisänen, O.*: Wogulische und ostjakische Melodien. Helsinki, 1937. SUS Toim. LXXVII.
[50] *Pintér J.*: A magyar irodalom történetének kézikönyve. Tudományos rendszerezés. I. 85. l

Miklós énekei közül a Surrexit Christus hodie valódi nyolcszótagú.[51] A többi középkori nyolcszótagú emlék nem azonos a magyar nyolcassal, latin egyházi dallamra van szabva, beosztása: 5 + 3 = 8.[52,53] A reformáció énekszerzői sokféle sorfajt kedvelnek, csak éppen a nyolcast alig.

Ha igazán alapforma volna a nyolcszótagú sor, akkor több ősi nyomát kellene találnunk, s nem azt kellene tapasztalnunk, hogy mindenütt csak a modern fejlődéssel jelenik meg. Ezért kárbaveszett fáradság a hosszabb sorokat ennek, azaz a négyszótagú félsornak megnyúlásából, a rövidebbeket megrövidüléséből származtatni. Egyik sorfajta sem származott a másikból, mert mind benne voltak az igazi, eredeti alapformában, az ősi szabadritmusú versben.

A háromütemű sort a kétütemű nyolcasból úgy származtatják, hogy a sor réjával vagy ütemismétléssel megnyúlt. Igaz, így is származnak háromizületű sorok, de nemcsak így.

A háromütemű sor éppen olyan régi alapforma, mint a kétütemű, legalább is ezt vallja mind az a török és finn-ugor gyüjtemény, amelyeken az imént szemlét tartottunk. A szabad, beszédritmusú vers sorainak hosszúsága folyton változik, könnyen lesz a kétüteműből három vagy négyütemű és viszont. Ezt neveztem ritmusváltásnak.[53] Így van ez az obi ugor és az altáji török verselésben, a magyar Königsbergi Töredékben, *Bornemisza* ráolvasásaiban. Amikor tehát például a magyar verselés zenéhez kötöttebb alakokra tért át, már ismerte mind a három sorfajtát. Nem kellett a háromüteműt a kétütemüből megszerkesztenie, sem a négyütemű tizenkettőst két hatosból összeraknia. Sőt azok a háromütemű sorok is, amelyek a kétütemüből sormegnyúlással keletkeztek, azok is éppen azért állhattak elé olyan könnyen, mert az éneklő bennük már megszokott jólismert sorfajtákat talált.

Eszerint most már az ütemek (= ízületek) szótagszámáról is meg kell változtatni eddigi szemléletünket. Ha az ősi nyolcas volna az alapforma, akkor az ütemek őse a négyszótagú volna. Ebből a rövidebb, három-, két-, egyszótagú ütemet lassítással, vagy hézagpótló szünettel kellene magyaráznunk. Hézagpótló szünettel ilyen formán:

Szeretnék ∧ | szántani ∧

Vagyis, ha minden szótag egy nyolcad értékű, akkor a negyedik szótag helyett egy nyolcad értékű szünet volna, két szótagú ütemben a harmadik és negyedik szótag helyén két nyolcad értékű. Könnyű belátni, hogy ez nincs így, hiszen ezt az idézett sort is így éneklik, hézagpótló szünet nélkül: ⏑⏑—|—⏑⏑| Ellenben a lassítás és szaporázás a mai magyar dalban valóban megvan, de abból nem következik, hogy mindig is megvolt, sem az nem következik, hogy akár a mai népdalban is kellő szaporázással és lassítással mindig egyenlő idejűvé kell kitölteni a vers tagjait. De erről már fönnebb volt szó.

A jelen állapot téves visszavetítése a multba az, ha azt hisszük, hogy a rövidebb ízületet a négyszótagúból kell akár így, akár úgy szár-

[51] Mind a RMKT I²-ben.

[52] *Horváth J.*: A középkori magyar vers ritmusa. Berlin, 1928. A 44. lapon: A jámbikus nyolcas a latinban.

[53] Mindezt s ami még ezenkívül is szóba kerülhet, számba veszi *Horváth J.*: Ősi nyolcas szerkezetek időrendje. MNy. XIV. 49. l.

[54] *Jacobi Lányi E.*: A Königsbergi Töredék versalakja. MNy. XXXII. 308. l.

maztatnunk. Itt is áll az, amit a verssorokról láttunk. Az eredeti szabad vers ízületeiben benne volt már minden ütemfajta.

A hézagpótló szünet elmélete különösen a verssorok végén könnyen megcsalhat, mert a magyar nótában a sorok végén szokás megállani, szünetet tartani. Mármost, ha a verssor utolsó ízülete három szótagú, könnyen azt hihetnők, hogy az utána következő szünet a negyedik szótagot pótolja. Pedig nem, mert ha négyszótagú az utolsó ízület, akkor is éppen olyan szünet van utána. Hadd álljon itt például két-két sor egymás után, két népdalrészlet. Az egyik szótagszáma 4+4, a másiké 4+3:

Megérem még azt az időt,
Sírva mégy el házam előtt.

Három alma meg egy fél,
Kérettelek nem jöttél.

A sorok végén mind a két versben szünet van. A szünet nagysága nem az utolsó ütem szótagszámától függ, hanem az éneklő pillanatnyi hangulatától. Tehát ez a szünet nem tartozik bele az ütembe, független a sor zenei beosztásától.

Általános ez a magyar népdalban, azt jelenti, hogy mindegyik verssor önálló értelmi és érzelmi egység. Ezt már *Arany János* is megfigyelte s így ír róla: . . . nem haladványos, tovább fonódó, kapcsolatos, bezáratlan, mint például a német zenében, táncban és verselésben, hol a vég egyszersmind kezdete a következőnek — hanem minden tag némi egészet képző, kisebb-nagyobb mértékben bevégzett, bezáruló és a következő taghoz csak lazán kötött." Továbbá: „Természete a magyar rhytmusnak, mint fönnebb is érintém, minden sort bezárni, megállítani mintegy."[55]

A magyar nótázó megáll a sor végén, mert ott vége a mondatnak.[56] Az így beálló szünet — ismétlem — szabálytalan hosszúságú s ezért a mozgás időbe osztott ritmusában nem maradhat meg. Ha nóta dallamára táncolnak, a sorvégi szünet elmarad, vagy legalább is csak csökevénye érezhető, s az is elég arra, hogy a magyar táncban örökre megmaradjon valami szeszélyes szabálytalanság, amit fel nem foghat az, aki bele nem született. Menetelő katonáink úgy mentették meg a sorvégi szünetet, hogy külön ütemekbe osztották. Minden sor eléneklése után éneklés nélkül lépnek négyet, vagy nyolcat, s akkor kezdik az új sort. Ezt a szokást már a cserkészek, leventék is átvették. Az iskolában tornázó tanulókat is így énekeltetik ma már.

Eddig, látszólag, minden megállapításunk csupa tagadás volt, a jelenleg még elfogadott elmélet tételeinek cáfolása, de a réginek óvatos lebontása közben mindenütt előcsillant az új, a valóságon épülő rendszer. Még ezután kell az egészet fölépíteni, de már látjuk körvonalait.

A magyar beszédben nem szóhangsúly, hanem mondathangsúly él. A magyar mondat hangsúlya szerint mondatszakaszokra (mondat-

[55] *Arany J.*: A népdal az irodalomban. Összes munkái. X. 18, 23. l.

[56] *Lányi E.*: Arany János ritmustana i. h 18. l. — Hasonló jelenséget tapasztal az obi ugor énekben *Väisänen, O.*: Untersuchungen über die ob-ugrischen Melodien. SUS Toim. LXXX. 63. l.

részekre vagy összetartozó mondatrész-csoportokra) tagozódik. A legkisebb külön hangsúlyozott egység nem a szó, hanem a mondatszakasz. Tehát a verssorban is egy ütemnek (ízületnek) egy mondatszakasz az értéke. Ezt más szóval szólamnak is nevezik.

A szólam a verssornak egy izülete. A verssor két, három, vagy négy, de mindig párjával összetartozó izület:

Kettő: Erdő mellett | nem jó lakni
(határozói rész) (állitmányi rész)

Három: Ezt a kerek | erdőt || járom én
(jelző) (tárgy) (állitmány, alany)

Négy: Tizenkét kőmives || összetanakodék
(jelző) (alany) (határozó) (állitmány)

Tehát nem elég, hogy a sor két, három vagy négy izület, hanem az a fontos, hogy ezek az izületek párosan összekapcsolódnak. Mindig azok kapcsolódnak szorosabban, ame yek mondattanilag jobban összetartoznak. A verssor izületenként való tagolásában a hangsúly nem mindig igazit el. Második példánkban az „Ezt a kerek erdőt . . .“-félsor egy hangsúlyozási egység, mert az „erdőt“-szón csak hátsó, mellékhangsúly van (*Csűry*: ritmikai hangsúly). A mellékhangsúly pedig nem választja el a szólam végét a többi részétől.

Harmadik példánk „összetanakodék“-szavát sem választja ketté a hangsúly az összetétel tagjai szerint Hangsúlyozása inkább ilyen: összetanako*dék*. A magyar hangsúlyozás a beszéd hosszabb darabjait köti össze egy-egy szólamba (és versizületbe), mint amekkorák az európai elmélet verslábai. Egy egységbe foglal egy-egy ilyen darabot az elülső, főhangsúly és a hátsó mellékhang-úly. Talán ennek az elül és hátul hangsúlyozásnak félreértéséből keletkezett a magyar choriambus elmélete is.

Mivel azonban a hangsúlyozott és hangsúlyozatlan szótagok hangerejében aránylag nem nagy a különbség, a hangsúlyozás egymagában nem döntő tényezője a verssor ritmikus tagolásának, csak támogatja azt a mondattani páros elrendezést, amely egyetlen alapja a középázsiai eredetű magyar versritmusnak. Ebben az ütemegyenlőség időbeli fogalma helyébe az izületek egyenlő értékének fogalmát kell tennünk. Ez annyit jelent, hogy a párjával összetartozó izületek egyenlő értelmi súllyal esnek tudatunkba s így a részarányosság kellemes érzetét keltik. Mint *Tolnai Vilmos* mondja a szólások ritmusáról: „mintegy mérlegre téve az igazságot“.[57] Egy ilyen mérlegre tett szemlélet (közlés), vagyis egy részarányosan elrendezett mondat egy verssor.

Tehát a verssor már maga egy mondat. Ezért van a sorközi szünet is, mert a mondat végén mindig meg lehet nyugodni egy kicsit. Ez a verssornyi mondat aztán lehet alá- vagy mellérendelt tagja egy nagyobb összetett mondatnak. Az egész összetett mondat egy versszak. A versszak vagy egy összetett mondat, vagy több összefüggő mondat.

Versszakká a páros összetartozás és a részek arányos, „mérlegre tett“ elrendezése által kerekedik.

Természetes, hogy amint ebben a verselésben az izületek és a verssorok szótagszáma eredetileg közömbös, úgy a versszakok sorának

[57] A Magyarság Néprajza, III. 419—420. l.

mennyiségét sem szabályozza külső formai nyűg. Az ősi török és finnugor népköltésben nincs is a mi fogalmaink szerint való versszak, hanem az egybefolyó versben szüntelen vál'ozással, állandóan újra meg újra tömörülnek nagyobb vagy kisebb mondattani csoportokká a sorok. Az így alakuló versszak-félékben annyi verssor van, ahány éppen kell arra, hogy az összetett gondolategységet párosan elrendezve, vagy többszörös párosságban egy nagyobb részarányos egységgé kerekedve kifejezék. Magyar és vogul példát mutattam erre „A Königsbergi Töredékek versalakja" című cikkemben.[58] Most hadd álljon itt egy altaji török szövegrész a „Kan Püdäi" című hősi énekből.[59]

222. sor *Änäzĭ* | *aitti̯* :
Anyja | mondta :
Täŋärinĭ | *malči̯* || *ätk̥än*
Az eget | csikóssá || téve
Kara Kula | *Māttir̯* || *ali̯š parγan.*
Kara Kula | M-t || elvitte.
Ärlik̥ti | *uiči̯* || *ätk̥än,*
A rossz szellemet | pásztorrá || téve,
jättän kān | *jüröγün* || *tutkan*
Hetven fejedelem | szívét || tartó
jättän māttir̯ | *jüröγün* || *tutkan*
Hetven hős | szívét || tartó
Kara Kula | *Māttir̯* || *ali̯š parγan.*
Kara Kula | M-t || elvitte.
Adaŋ | *Kara attū* || *kāni̯*
Apádat, | Kara A. || fejedelmet
jūlap | *ali̯š parγan.*
legyőzte, | elvitte.

Hangtani átírásom elnagyolt, hiszen célunk nem nyelvészeti.

A gondolatismétlés alakzatait, párhuzamot, sorismétlést nem tekintve is, a sorok ritmusában tisztán látszik az összetartozó izületek páros részarányossága, mert a háromizületű sorokban is az izületek párjával tartoznak egymáshoz. Az első és utolsó sor csak kétizületű, mintegy bevezeti és bevégzi az egészet. Az átmenet a rövidebb sorról a hosszabbra és viszont, ritmusváltással történik. Ez is állandó jelensége az ősi török és finn-ugor versnek a sorok szüntelen változtatják hosszúságukat. Igy keletkezik a ritmusnak ezerszínű változatossága. Azt is látjuk, hogy a sorok páros elrendezésében is mennyi lehetősége van a változatosságnak, s mégis a sorok egész együttese, csoportosulása milyen szép arányos szerkezetben bontakozik ki.

Ilyen volt az ősi magyar verselés is A sok megalkuvás, ami azóta történt, a versszak, a szótagszámlálás, az időmérés, szaporázás, nyújtás mindmáig sem tudta az eredeti, ősi hagyomány nyomait eltüntetni.

Jacobi Lányi Ernő.

[58] *Jacobi Lányi E.*: i. m. MNy. XXXII. 308—311. l.
[59] *Radloff, W.*: i. m. I. 59—85. l.

Traité de versification hongroise éclairé par la poésie turque et finno-ougrienne.

Les idées et les catégories que le traité de versification européen considère comme généralement valables, ne sont pas toujours en congruence avec les faits, qui se trouvent dans la versification hongroise. Cependant le vers hongrois a conservé beaucoup de restes d'un rythme, qui a régné jadis dans les chansons des anciennes populations turques et finno ougriennes. Ceci était alors le rythme général d'un grand territoire culturel. Dans la rythmique comparée de la chanson ancienne turque et finno-ougrienne il faudra examiner de nouveau et peut-être mettre de côté quelques notions, comme mesure du temps, arsis, thésis, nombre réglé des syllabes. On suppose un ancien vers octosyllabe, dont seraient développées les autres formes, mais c'est faux, car toutes les collections de chansons, tous les restes de ces anciennes poésies le contradisent. L'ancienne versification de ces peuples n'était créé que sur la division symmétrique de la phrase, sur l'équilibre des parties syntactiques liées par deux et coordonnées entre elles.

Et non seulement les parties des vers étaient liées deux à deux, mais aussi plusieurs vers se groupaient toujours par paires. Le nombre des variations fut bien grand, huit ou dix et encore plus de vers faisaient des groupes, semblables à nos strophes, mais l'idée de la division par paires y restait toujours régnante.

Le vers hongrois d'aujourd'hui s'était accordé à l'idée du nombre fixé des syllabes. Il a aussi accepté la mesure du temps, cependant il l'emploit avec une grande liberté, surtout dans les vers chantés parlando. L'accentuation hongroise d'ailleurs n'est pas assez forte et fixée pour être régulatrice unique d'une versification accentuée.

En récompense le principe de la division symmétrique et de l'équilibre des parties liées par deux est resté régnant jusqu' aujourd'hui dans le vers hongrois.

ÉPÍTKEZÉSI SZOKÁSOK A NAGY ÉPÜLETEK EMELÉSÉNÉL.

1. Az épület helyének kijelölése és az alapásás.

Templomok, köz- és nagyobb magánépületek emelésénél különös szokások divatoznak. Valamennyi régi eredetű s mivel a kőművesek sok helyen megfordulnak a nevezetesebb építkezéseknél és a szokásokat mindenütt alkalmazzák, mindenfelé elterjedtek. Ha itt-ott egyben-másban el is térnek egymástól, lényegükben mégis egy forrásra vihetők vissza.

Mihelyt az építkező elfogadta az emelendő épületnek az építőmester által készített tervét és költségvetését, megállapítják az időt, amikor az építkezés megkezdődjék. Addig az építőanyagot hordják össze.

Mindenekelőtt kijelölik az emelendő épület helyét. Ha *katolikus* templom épül, a plébános, a Szertartáskönyv (Rituale) előírása szerint, az alapkő megszentelése előtti napon, arra a helyre, ahová az oltár kerül, kis fakeresztet állít fel. Azután következik az emelendő falazat helyének kicövekelése, illetőleg lécekkel vagy deszkákkal való körülrakása, majd pedig az alapfalazat részére az árkok kiásása.

A nevezetes épületeknél az első kapavágást egy magas állású egyén végzi. A *katolikus* intézetek építésénél, az emelendő épület helyén, az illetékes egyházfő vagy a helyettese, az *állami* épületeknél néha a király, illetőleg a kormányzó vagy a kormánynak valamelyik tagja csákánnyal háromszor a kemény talajba vág, vagy ásóval háromszor földet vet ki a puha talajból, valami jellegzetes alkalmi mondás kíséretében, s ezzel jelzi a munka megkezdését.

2. Az alapkőletétel.

Az árkok kiásása után az *alapkőletétel* megy végbe, azaz az épület első kövének lerakása és elhelyezése — egy öreg kőműves szavai szerint — „a legelső kiásott helyre".

Az alapkőletétel mindig bizonyos ünnepélyességgel és különös szertartással történik.

Az alapkő rendesen, templomépítésnél mindig kockaalakú.

Katolikus templomot csak püspöki engedéllyel lehet építeni. Az alapkőletételhez a hívek körmenetben vonulnak ki. A szertartást, az egyházfő távollétében, a plébános is végezheti, de csak püspöki engedéllyel.

Az ünnepély többnyire tábori misével kezdődik, amelynek végeztével, néha előtte, a pap alkalmi beszédet mond, amelyben a templomépítés szükségességét, az anyagiak előteremtését és az istenházának rendeltetését vázolja meggyőző szavakkal.

A beszéd után, egyházi imák kíséretében, szenteltvízzel meghinti azt a helyet, ahol a kereszt áll, azután megáldja és szenteltvízzel meghinti az alapkövet, majd késsel minden oldalára keresztet vés az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében. Azután imákat mond és megérinti a követ, majd a legügyesebb, úgynevezett *első kőműves* segédkezésével a kiásott alapban, az építendő templom egyik sarkán már elkészített helyre teszi, mondván: „Jézus Krisztus hitében helyezzük el ezt az első követ ebbe az alapba az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében, hogy itt éljen az igaz hit, az istenfélelem és a testvéri szeretet. Ez a hely legyen imádságra rendelve és az Úr Jézus Krisztus nevének segítségül hívására és dícséretére, aki az Atyával és Szentlélekkel él és uralkodik mindörökké. Amen."

Eközben a kőműves kellőkép elhelyezi és habarccsal jól megerősíti az alapkövet.

A pap azután, imák közben, szenteltvízzel meghinti először az alapkövet, azután az egész alapot, ha az még nincs kiásva, a kijelölt helyet.[1]

A *protestánsok* templomépítésénél az alapkőletétel szintén a hívek jelenlétében, a lelkész meg az egyháztanács valamelyik tagjának alkalmi beszédével és az alapkő megáldásával megy végbe.

A *középületek* építésénél az alapkőletételhez az összes illetékes hatóságok és előkelőségek hivatalosak.

A *katolikus* intézeteknél az ünnepély rendesen vagy a templomban vagy az emelendő épület helyén szentmisével kezdődik, amelynek befejeztével a pap alkalmi beszédben kifejti az ünnepély jelentőségét, annak különös kiemelésével, milyen épület épül, ki építteti és milyen célra fog szolgálni. Utána megáldja és szenteltvízzel meghinti a kiásott alapba már letett alapkövet és kalapáccsal háromszor megkopogtatja valami jellegzetes mondás kíséretében, azután a kéznél levő vakolókanállal kevés habarcsot csap a kő fekvő lapjára. Ugyanezt teszik a megjelent előkelőségek is egymásután.

Néha megtörténik, hogy az alapkőszentelés megelőzi az alapásást vagy az alapkőnek a kiásott alapba való helyezését. Ilyenkor a szépen kifaragott alapkövet egy állványra teszik s ott végzik a szentelést és a három kalapácsütést, azonban a habarcscsapkodás elmarad.

A ténykedés végeztével a pap rendesen e szavakkal fordul a kőművesekhez: Helyezzék el most már a követ Isten nevében az alapba!

A követ mindig *az első kőműves* helyezi a kiásott alapba, még pedig az emelendő épület homlokzatának valamelyik sarkára és jól megerősíti habarccsal vagy cementtel vagy betonnal.

Állami épületeknél az alapkőletétel alkalmi beszéddel kezdődik, amelyben az államtól kiküldött magasrangú egyén vázolja az emelendő épület célját és rendeltetését s azzal a kívánsággal fejezi be beszédét, hogy abban az épületben mindig nemes és hasznos munka folyjék.

Utána következik az előbb említett három kalapácsütés és a habarcs odacsapása.

Ha a király, illetőleg a Kormányzó Úr van jelen, ő végzi először eze-

[1] *Rituale Agriense*, 1898. 444—454. l.

ket erre az alkalomra külön készített ezüst szerszámokkal.

Az alapkőbe, a közepére, rendesen üreget szoktak kivájni s abba beforrasztott üveg- vagy bádogszelencében okmányt vagy emlékiratot és a forgalomban levő érc- és rézpénzekből egy-egy darabot, néha egy aranyat is, azonkívül keresztecskét vagy érmeket rejtenek. *Templomépítésnél* az okmányban, amelyet a hívek előtt felolvasnak, megörökítik az időt, mikor, milyen pápa és király uralkodása, vagy kinek a kormányzósága, püspöksége és kegyurasága, plébánoskodása és polgármestersége vagy bírósága alatt, milyen stílusban épült a templom, kik voltak a templomépítő bizottság tagjai, ki volt a templom tervezője, építésze, építésvezetője és ellenőre, azután kik voltak az építésnél közreműködő kőművesek. A végén az okmány aláírói szerepelnek.

Középületeknél az okmányban az utókor számára megörökítik, hogy miféle épület, kinek uralkodása alatt, mikor, milyen pénzből épült, azonkívül feltüntetik a tervezőnek, építőmesternek és a kőműveseknek neveit.

Az alapkövet aztán egy másik kővel lefedik és habarccsal vagy cementtel jól elzárják.

Némelykor az alapító oklevelet és a pénzeket nem az alapkőbe rejtik, hanem külön e célra kifaragott kockaalakú kőbe, amelyet a templomépítésnél vagy az oltárba, vagy mellette a falba, vagy az oltár mögé a padlóba építenek be. Más épületeknél a falba helyezik s azt meg is jelölik; vagy pedig az épület bejáratához közel, a falba illesztett márványtáblára vésik ki aranyozott betűkkel az épületre és építőkre vonatkozó adatokat.

Nagyobb magánházaknál néhol az alapkő alá forgalomban levő érc-pénzeket meg érmeket helyeznek és a követ jól megerősítik. Egyik-másik helyen az első éjjel még őrzik is, hogy el ne emelje valaki a pénzt.

A Felvidéken azelőtt *nagyobb magánházak* építésénél az alapkőletétel szintén bizonyos ünnepélyességgel történt, amelyben résztvettek nemcsak az összes kőművesek és segítő munkások az építőmesterrel az élükön, hanem az építkező is egész családjával. A németajkú kőműveseknél az a szokás dívott, hogy az első kőműves az alapkő alá, a földbe kis lyukat vájt, s abba tarló tisztesfűvet (Stachys annua) helyezett keresztbe. A kereszt karjai közé pedig egy-egy darabka kenyeret, sót és a forgalomban levő érc- és rézpénzekből egy-egy darabot tett. A tarló tisztesfűvet azért, hogy az építendő ház lakóit senki meg ne verje szemével és meg ne rontsa; a többi tárgyat azért, hogy a család azokban soha hiányt ne szenvedjen. Ezeket aztán meghintette szenteltvízzel az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében s rátette és megerősítette az alapkövet.

Utána az építkező három kalapácsütést mért rá, szintén az Atya, Fiú és Szentlélek nevében, s miután sok szerencsét kívánt a munkához, családjával együtt elhagyta a helyet.[2]

Az építkezőnek az alapkőre mért három kalapácsütése néhol ma is szokásos. Ha azonban a kőművesek biztatására háromnál többet üt rá, a zsebe érzi meg, mert — kőműves szokás szerint — ahányat még ráüt, annyi liter bort vagy annyi korsó sört kell adnia.[3]

Azelőtt a felvidéki német kőművesek, az építkező eltávozása után, a nézők mulattatására nem egyszer tréfás jelenetet rögtönöztek. Az alapkőletétel alkalmával ugyanis az ott bámészkodó gyereknépség között mindig akadt valami hencegő, ravasz fickó, akinek nagyon fúrta az oldalát az alapkő alá tett pénz, s nagyban hangoztatta társai előtt, hogy ő bizony, akárhogy is, kiemeli onnan. Mikor a kőművesek is hallották ezt, odahívták a nebulót s biztatták, hogy kísérelje meg. Meg is próbálta, de pórul járt. Mikor ugyanis legjobban erőlködött, akkor megfogta egy kőműves, odafektette az alapkőre s egy pálcával jókorát ráhúzott.

[2] Németprónai kőművesek közlése.
[3] Kőművesek közlése.

Ha pedig valamelyik pajkos siheder azt az óhaját nyilvánította, hogy ő is szeretne az alapkőre ütni, odahívták s a kezébe nyomtak egy kalapácsot azzal az utasítással, hogy üssön hát ő is hármat az alapkőre. A lurkó semmi rosszat nem sejtve, megtette, amit mondtak neki, de megkeserülte. Egy kőműves ugyanis hátulról megragadta, az alapkőre fektette s egy pálcával kettőt-hármat rásuhintott. A fiú éles jajkiáltással felugrott s többnyire sírva fakadt, de a kezébe nyomott hatos (10 krajcár) vagy susztertallér (négykrajcáros) láttára rögtön elmult a fájdalma. Hamarosan letörölte könnyeit és társainak hahotája között, szégyenkezve, szó nélkül elkotródott, végtelenül elkeseredve. Feléje se nézett többé az épületnek, de a kapott pénzzel se dicsekedett el senki fiának.

Ennek a durva cselekedetnek az volt az értelme, hogy az illető fiúnak mindig élénk emlékezetében éljen ennek a háznak az építése. Valahányszor ugyanis látja, jusson eszébe, mikor épült. — Hát nem is felejtette el soha![4]

Az alapkőletétel befejeztével itt-ott meg is vendégelik a kőműveseket, még pedig vagy szalonnával vagy kolbásszal és kenyérrel s hozzá néhány liter borral.

Közönséges lakóházak építésénél az alapkőletétel nincs különös szokásokkal és ünnepélyességgel összekötve.

3. Falazatépítés és látogató-fogadás.

Az alapkőletétel után azonnal megkezdődik a kőműves munka, amely megszakítás nélkül folyik tovább, igaz, hogy többször nem valami nagy buzgalommal.

Heves megyében, ha magánházaknál az alapfalazattal padlóvonal-magasságig felértek, a pallér itt-ott elhívatja az építkezőt vagy a feleségét és kéri, hogy kalapáccsal üssön néhányat az első sarokkőre, hogy erős és egészséges legyen az épület. Ha szerinte ezt nem teszi, nem lesz egészséges a lakás. A tájékozatlan építkező vagy a felesége hajlik a kérésre és jó egynéhányat ráüt a sarokkőre. Csak utána tudja meg, hogy minden ütés egy liter bort jelent. Hat vagy nyolc ütés volt, tehát annyi liter bor jár a kőműveseknek. Az építkező vagy a felesége, akarva nem akarva, kénytelen a szokásnak eleget tenni.[5]

Az alapfalazat elkészítése után a faltőre kerül a sor. Utána napról-napra magasabbra emelkednek a falak. Sok arramenő megáll egy-két pillanatra, figyelemmel kíséri a végbemenő munkát s megjegyzés nélkül alig távozik egy is onnan.

Ha a régebbi időkben a Felvidéken, építés közben, valami úri emberféle látogatott oda, vagy olyan, akiből a német kőművesek kinéztek valamit, ketten azonnal fogták a mérőzsinór két végét s azt kifeszítve s fövegüket levéve, a látogató elé álltak. A meglepődött ember ámult-bámult, s nem tudta elgondolni, mi van készülőben. A többi kőműves is abbahagyta munkáját, szintén levette fövegét s vigyázzállásba helyezkedett. Erre a két kőműves meghajtotta magát s egyikük így kezdett szónokolni: „Bocsánatot kérünk, kedves Uram, hogy emlékeztetjük, hogy itt új ház épül! Erre nem visz út, itt nincs utca. Mi nem engedjük jogunkat. Mi elzárjuk az utat császár és király, fejedelem és gróf előtt, még a mi N. N. urunk előtt is. És ezért kérünk egy pohár sört vagy bort vagy pálinkát, hogy azt a kegyed és a mi egészségünkre ürítsük! És ahonnan azt a pár garast (hatost, koronát) veszi, fizesse vissza sokszorosan a jó Isten!"

Erre a többi kőműves harsány „Éljen!"-t kiáltott.

[4] Németprónai kőművesek közlése.
[5] Egy egri kőműves közlése.

A megtisztelés sose talált siket fülekre. A látogató mosolyogva nyúlt erszénye után és megjutalmazta a kőműveseket.

Ezért a borravalóért aztán italt hozattak s azt a látogató meg a maguk egészségére hörpintették fel.

Ez volt az úgynevezett *zsinórbehúzás* (Die Schnur einziehn).

Manap már csak ritkán, legfeljebb előkelő látogatóval szemben alkalmazzák.[6]

4. A bokréta-ünnepély.

Mikor azelőtt a Felvidéken, magánházak építésénél, a falak elérték a teljes magasságot és már csak egy utca felőli sarokkő vagy tégla megerősítése volt hátra, odahívták az építkező feleségét, hogy jelezze a falak felépítését.

Amint ugyanis a családfő az alapkövön három kalapácsütéssel adott jelt az építés megkezdésére, úgy most a családanya a falazat utolsó kövén vagy tégláján szintén három kalapácsütéssel jelentse a falak felépítésének befejezését.

Örömmel, de némi elfogódással végezte ezt az asszony, szintén a Szentháromság nevében.

Utána a kőműves habarccsal megerősítette a követ, illetőleg a téglát, de közte és a szomszéd kő vagy tégla között kis mélyedést vájt a bokréta-ünnepély megtarthatása céljából.[7]

Az egyenlő magasságra emelt falazatot „*falegyen*"-nek, németül „*Gleiche*"-nek, némely helyen „*Gleichung*"-nak nevezik. Az előbbi szóból alkották a dunántúli magyar kőművesek a „*gleigni*" vagy „*kleigni*" szót, amit a hevesmegyei kőművesek „*gleini*" vagy „*hopgleikni*"-nak (Hochgleiche) mondanak.

A falegyent mindenütt ünnepéllyel, az úgynevezett *bokréta-ünnepéllyel* szokták megülni, csakhogy majdnem mindenfelé másként.

A kőművesek ugyanis csinos fenyő-, vagy nyirfa-, vagy akácfácskát szereznek, ha ilyet nem találnak, szép kis bokrot vagy jókora lombos ágat keritenek, amelyet aztán a napszámos lányok és menyecskék ízlésesen feldíszitenek.

A Felvidéken cifra papirszalagokat és láncokat aggatnak rá; magyar vidékeken, ha az építkező vagyonos és bőkezű, meg aztán a kőműveseknek és munkásoknak örömet és jókedvet akar szerezni, különféle ajándéktárgyakat kötnek a fácskára. Igy kerülnek rá fej- és zsebkendők, szalvéták, törülközők, szalagok, cigarettatárcák, pipák, pipaszárak, dohány, néhol kolbász, virsli, szafaládé, stb. A tetejére szép bokrétát kötnek, az aljára pedig borral telt flaskót, a Felvidéken édes pálinkával telt butykost akasztanak.

Ha azonban nincs kilátás ajándékra, akkor magyar vidéken is csak papirszalagokat raknak a fácskára.

Az igy feldiszitett fácskát *bokrétafának* (Gleichenbaum, Richtbaum) nevezik.

Ezt aztán az aznapi munka befejeztével (Feierabend) az épület homlokzatának előbb emlitett sarkán a kivájt mélyedésbe állitják és megerősitik.

A bokrétafára aggatott tárgyakat, nemcsak a papirszalagokat, hanem a kendőket és a vászonneműeket is, ide-oda lengeti, lobogtatja a szellő. Lobogásuk messzire ellátszik s az utcán járókelőnek azonnal szemébe ötlik. *Heves* megyében ilyenkor azt szokták mondani: „Az XY épületet már kikendőzték."[9]

Mihelyt a felállított bokrétafa országnak-világnak hirdeti a falegyent, megkezdődik a *bokréta-ünnepély*.

[6] Németprónai kőművesek közlése.
[7] Ugyanazok.
[8] *Vágner József* épitészmérnök közlése.
[9] Ugyanaz.

Az építőmester előzetes meghívására megjelenik — ha középület épül — az illetékes hatóság, különben az építkező egész családjával s megállnak szemben a bokrétafával. Köréjük csoportosulnak a kőművesek, napszámosok és a kíváncsi nép. Akkor egy erőshangú és jószavú kőműves, néha az építőmester, hajadonfővel felmegy a fához és melléje áll. Baljával a fát érinti, jobbjában borral telt poharat fog, a Felvidéken azelőtt édes rozspálinkával telt, hosszúnyakú, öblös pohárkát tartott, azután meghajtja magát és ilyenforma rövid beszédet intéz, középületeknél a hatósághoz, különben az építkezőhöz:

„Üdvözlöm a tekintetes Hatóságot! vagy: az igen tisztelt Házigazdát! Örömmel jelentem, hogy az épületet a falegyenig már felépítettük és a ránk bízott munkát lelkiismeretesen végeztük. Igérem, hogy a hátralevő munkát is kifogástalanul fogjuk teljesíteni. Adja Isten, hogy az épületet teljes megelégedésére adhassuk át a tulajdonosnak! Végül azt kívánom, hogy ebben az épületben a köz javára vagy az ifjúság nevelésére sikeres munka folyjék! illetőleg: hogy a tulajdonos egész családjával teljes boldogságban éljen benne! Isten éltesse a tekintetes Hatóságot! vagy: az igen tisztelt Házigazdát!

Mire a körülállók viharos „Éljen!"-t kiáltanak.

Azután kiüríti a poharat és teljes erővel lehajítja a földre — ahol diribdarabra törik — ezekkel a szavakkal: „Akkor dűljön össze ez az épület, amikor ez a pohár újra eggyé válik!"[10]

Ha a lehajított pohár összetörik, az a néphit szerint szerencsét jelent, ha nem törik el, szerencsétlenséget.

Hadd álljon itt az a beszéd, amelyet 1897-ben a németprónai új fiúiskola bokréta-ünnepélyén *Weszerle Antal* kőműves a községi előljáróság és nagy néptömeg előtt mondott: „Tekintetes Előljáróság! (Mindenki levette a kalapját). Ime, most feltűzzük a mi fánkat, amelynek minden lombja a község felé hajlik! Mi olyan épületet emeltünk, amelyre még egy másikat (második emeletet) is merünk állítani. Éljen soká a község Előljárósága! Éljenek az Építőmesterek (kettő volt) a munkásokkal együtt! — Végül üdvözlöm a helybeli ifjúságot! — És ha e pohárka darabokra törik, egy hajadon sem marad pártában!"

Általános „Éljen!" kiáltás harsant fel rá.

Erre a kőműves egy hajtásra kiitta a poharat s földhöz sújtotta, ahol ezer darabra tört.

A beszéd után nem egyszer történik, hogy a szónok nem mozdul helyéről. Esze ágában sincs lejönni a fa mellől, hanem megragad egy másik poharat, — erre már előre készült, — s annak tartalmát a háziasszony, a harmadikat az építőmester, a negyediket a város, az ötödiket az összes kőművesek egészségére hajtja fel. Kiürítés után minden poharat a földhöz vág.

Némelykor se vége, se hossza a sok beszédnek és ivásnak, úgy, hogy a bekapott szónokot erőszakkal kell lehúzni a magasból.[11]

Egerben a bokréta-ünnepély alkalmával többnyire elmarad a feldíszített bokrétafa melletti szónoklat, hanem a lakoma alatt hangzik el.

Az ünnepély befejeztével ugyanis az építkező megvendégeli a kőműveseket és munkásokat. A jómódúak és adakozóbbak lakomát rendeznek a számukra.

Egerben a lakomára rendesen két hosszú asztalt terítenek. Az egyiknél a főhelyen az építőmester vagy építési vállalkozó ül, mellette a háztulajdonos és a felesége, utánuk a család többi tagja, azután a munkavezető és a kőművesek. A másik asztalnál a segítő munkások.

A lakoma nem áll valami sok fogásból, de ami az asztalra kerül, az mind ínycsiklandó és bőséges. Többnyire gulyást vagy pörköltet szolgálnak

[10] Németprónai kőművesek és Kameniczky György egri kőműves közlése.
[11] *vitéz Kánya Nándor* építőmester közlése, Eger.

fel friss kenyérrel; hozzájárul persze valami jófajta borocska is.

Evés közben aztán elhangzik a beszéd. Rendesen az építőmester mondja. *Vágner József* építészmérnök és építőmester (Eger) egy alkalommal a következő beszédet mondta: „Szeretett Házigazda, Háziasszony és családja! Munkatársaim nevében hálás köszönetet mondok, hogy a házuk felépítésével nekünk munkát adtak és így mi is kenyérkeresethez jutottunk! Most, amikor elértük a falnak legmagasabb pontját, kívánjuk a jó Istentől, hogy a még hátralevő munkákat befejezhessük és az épületet teljesen készen Önöknek átadhassuk! S még azt kívánjuk, hogy amint már most is örömük van ebben az épületben, továbbra is mindig örömet hozzon! És ezt a házat kerülje el a bú, betegség és bánat! Isten éltesse Önöket!"

— „Éljenek!" — zúgták rá a kőművesek.

Ha az építőmester vagy építési vállalkozó nem mestere a szónoklásnak, akkor, mihelyt elhelyezkedtek a lakomához, a pallér vagy egy idősebb kőműves, akinek „*szótehetsége*" van, feláll, jobbjába fogja borral telt poharát s ilyen szavakkal üdvözli a háztulajdonost: „Mivel elértük falazatunknak a teljes magasságát, kívánjuk az Úr Istentől, hogy számos éveken keresztül, erőben és egészségben, családi boldogsággal áldja a ház tulajdonosát!"

Élénk éljenzés hangzik minden ajkról.

Nyomban utána üdvözli a tervező és vállalkozó urat: „Kívánom az Úr Istentől, hogy a tervező és vállalkozó urat tartsa meg erőben és egészségben, hogy sok számos ilyen munkát vállalhasson, hogy minket, munkásokat, keresethez juttathasson és családunkat tisztességesen nevelhessük!"

Harsány éljenzés!

Utána pedig még így szól:

„Éltesse az Isten kedves munkatársaimat is, hogy sok ilyen munkában résztvehessünk erőben és egészségben!"[12]

Viharos éljenzés és víg koccintás követi e szavakat.

Azután megkezdődik az étkezés, vidám hangulatban, hangos szóval; néha még muzsika is szól.

A mult században egyik-másik felvidéki gazdag építkező borjúsülttel és fonott kaláccsal, azután sörrel, néha borral vagy édes rozspálinkával traktálta meg a kőműveseket és munkásokat. A szegényebbek legtöbbször csak kenyérrel és rozspálinkával.[13]

Magyar vidékeken a kevésbbé vagyonosak és a zsugorik csak kolbászt vagy szalonnát és kenyeret szoktak adni s hozzá egy-két liter bort.

*

Azelőtt a Felvidéken ilyenkor a rozspálinka ivásnál különös szokás dívott a németajkú kőműveseknél. A flaskót a legfiatalabb kőműves kezelte. Miután teleöntötte a hosszúnyakú, öblös pohárkát, odanyujtotta az *első kőművesnek*. Erre valamennyien felálltak. A kőműves rövid pohárköszöntőt mondott, amelyben jó egészséget, áldást, megelégedést, egyetértést és hosszú életet kívánt a háziúrnak és családjának. Az éljenzés elhangzása után a kőműves ajkához emelte a pohárkát és megízlelte az italt. Ezután valamennyien leültek. Ekkor a kőműves kiürítette a pohárkát s visszaadta a töltögetőnek. Ez újra teleöntötte és sorba kínálta társait és a munkásokat. Mindegyik a szokásos „Segíts Isten!" mondással fogott az iváshoz, amire a többiek „Áldjon Isten!" szóval feleltek.

A kőművesek között mindig akadt egy-egy jókedvű, tréfás bácsi, aki élt-halt a pálinkáért. Ez, mielőtt szájához emelte volna drága nedűjét, nyájas tekintettel s mosolygó ábrázattal a régi verset intézte hozzá:

[12] *Kameniczky György*, egri kőműves közlése.
[13] Németprónai kőművesek közlése.

Hej, pálinka, jó pálinka!
Nemes szesz vagy, bárki tudja!
Erőd sírja ne bús fejem,
Inkább az én gyomrom legyen!

Tiszta rozs volt édes anyád,
Tagjaimnak erőt ez ád.
Erősítsd hát összes tagom,
Rozsból készült kis italom!

Hej! te mégis rozs létedre
Mennyi embert sújtasz földre!
(Ekkor mutatóujjával megfenyegette a pohárkát)
Megbüntetlek ezért nyomba',
Begurítlak a gyomromba!
(Ford. Révész A.)

S nagy élvezettel kiürítette poharát.

Ha aztán olyan volt közöttük, akit a szesz ereje már egyszer letepert, az így szólt:

Üvegecske, poharacska!
Belelöktél az árokba!
Megbüntetlek ezért nyomba',
Usdi, jer csak a torkomba!
(Ford. Révész A.)

Bele is öntötte minden kegyelem nélkül.[14]

*

Ott, ahol a bokrétafa különféle ajándékokkal és jó enni- és innivalókkal van díszítve, az evés idején nem hagyják őrizet nélkül, hogy lába ne keljen a díszítésnek, mert valami avatatlan kéz bizonyára megdézsmálná.

Étkezés után egy józan és megbízható kőműves leszedi a díszítést a bokrétafáról s ezt eltávolítja. Az ajándékokat aztán a háziasszony szétosztja a kőművesek és a munkások között, nagy örömet okozva nekik. A boros flaskó, illetőleg a pálinkás butykos tartalmából mindenki részesül.

Utána még egy ideig kedélyesen elszórakoznak. Koccintgatnak, beszélgetnek, néha még nótáznak is, sőt a muzsika hangjaira táncra is perdülnek.

A bokréta-ünnepély alkalmával a bőkezű építkező, több helyen, jutalomban is részesíti a kőműveseket és munkásokat. Még pedig ezek mindegyike egynapi, a munkavezető (pallér) egy heti, az építésvezető (főpallér) pedig egy havi bért kap.[15]

A papírszalagokkal és láncokkal díszített bokrétafa néhol addig áll az épület homlokzatának sarkán, míg a tetőzet feltevésére nem kerül a sor.

Mihelyt a Felvidéken az első két szarufát ékalakban felállították, az ékbe szép bokrétát illesztenek, amely szintén készteti az építkezőt kis áldomásadásra.

A bokréta a tetőszék elkészítéséig ott díszlik.

5. Az építés befejezése.

Mikor azelőtt a Felvidéken a kőműves az épületen az első boltívet zárta, azaz, amikor az utolsó követ vagy téglát, az úgynevezett zárókövet a boltívbe illesztette, elhívatta a háztulajdonost, hogy e munkát ősi szokás szerint ő fejezze be és pedig néhány kalapácsütéssel igazítsa helyére a követ vagy téglát, azaz zárja a boltívet. A háztulajdonos megtette a kőműves kívánságát,

[14] *Diera János* családjának közlése.
[15] *Vágner József* építészmérnök közlése.

csakhogy ahányszor a kalapáccsal ráütött, annyi messzely pálinkát, újabban annyi liter bort vagy sört kellett áldomásra fizetnie. Némelyik háztulajdonos ugyan kelletlenül tette, de a régi szokáshoz nem maradhatott hűtlen.[16]

Amikor az épület elkészül, a háztulajdonos áldomással jutalmazza a kőműveseket és munkásokat.

*

Ilyen szokások divatoznak a nagy épületek emelésénél. Ezek között a kőműveseké tulajdonképen csak alkalomkeresés az italozásra.

Richter M. István.

*

Bräuche bei Aufführung grosser Gebäude.

Bei Aufführung grosser Gebäude herrschen sonderbare Bräuche. Alle sind alten Ursprungs und wurden überall eingeführt.

Sobald ein Bauherr den durch den Baumeister entworfenen Bauplan und Kostenvoranschlag genehmigt hatte, wird die Zeit bestimmt, wann der Bau beginne. Bis dahin wird das Material zugeführt.

Vor allem bezeichnet man den Bauplatz, worauf das Auspflöcken der aufzuführenden Mauerungen, bezw. die Umlegung derselben mit Latten oder Brettern folgt. Dann werden fürs Grundmauerwerk die Gräben gezogen.

Den ersten Krampenschlag oder Spatenstich pflegt eine hochgestellte Person zu verrichten. Bei katholischen Anstalten gräbt ein geistlicher Würdenträger, bei Staatsgebäuden selten der König, bezw. der Reichsverweser, gewöhnlich ein Staatsmann am Platze des aufzuführenden Gebäudes mit einer Krampe oder mit einem Spaten dreimal Erde heraus und sagt dazu einen passenden Gelegenheitsspruch.

Nach der Ausgrabung des Fundaments findet die *Grundsteinlegung*, d. h. die Hin- und Anlegung des ersten, meistens würfelförmigen Steines feierlicher Weise statt.

Zur Grundsteinlegung werden die zugehörigen Behörden und Vornehmen eingeladen.

Bei den *katholischen Gebäuden* beginnt die Feier gewöhnlich mit Gottesdienst. Dann deutet der Geistliche in einer Ansprache die Beschaffenheit, den Erbauer und die Bestimmung des aufzuführenden Gebäudes an und weiht den durch den ersten (geschicktesten) Maurer in das Fundament gelegten Grundstein ein. Nachher versetzt er drei Hammerschläge darauf und wirft ein wenig Mörtel auf die liegende Seite des Steines. Dasselbe tun nach der Reihe auch die Vornehmen.

Bei *öffentlichen Gebäuden* folgen der Ansprache eines Staatsmannes auch dergleichen Hammerschläge und Mörtelanwürfe auf den Grundstein.

Ist der König, bezw. der Reichsverweser anwesend, verrichtet dieselben Er zuerst, gewöhnlich mit silbernen Werkzeugen.

In den Grundstein pflegt man ein Loch auszuhöhlen, in welches in einer verlöteten Glas- oder Blechdose eine Denkschrift mit den auf das Gebäude und auf den Erbauer bezüglichen Daten, ausserdem gangbare Metall- und Kupfergelder und Münzen verborgen werden.

Vielmal verewigt man dieselben Daten auf einer, nahe dem Eingang des Gebäudes, an die Wand befestigten Marmortafel.

Beim Bau grösserer *Privathäuser* werden hie und da gangbare Gelder, Münzen und andere gebräuchliche Dinge unter den Grundstein gelegt, — damit solche im neuen Hause nie fehlen sollen, — und mit Weihwasser besprengt. Nachher versetzt der Bauherr auch drei Hammerschläge im Namen der hl. Dreifaltigkeit auf den Grundstein.

Nach der Grundsteinlegung beginnt die Maurerarbeit, die dann ununterbrochen vonstatten geht. Kam vormals in Oberungarn während des Baues ein Fremder oder ein vornehmer Herr hinzu, ergriffen sofort zwei Maurer an beiden Enden die Messschnur, stellten sich vor den Besucher und machten ihn in einer Ansprache aufmerksam, dass hier ein neuer Bau angelegt wurde und kein Weg, keine Strasse führt. Sie müssen jeden Menschen, also auch ihn (den Besucher) verziehen. Und dafür bitten sie um ein kleines Trinkgeld.

Dies hiess man *„die Schnur einziehn."*

Erreichen die Mauern die erwünschte Höhe, wird *das Gleichenfest* abgehalten.

Die in gleiche Höhe erbauten Mauern führen nämlich den Namen: *„die Gleiche"* und die Erreichung der Gleiche ist stets mit einer Feierlichkeit verbunden.

[16] Németprónai kőművesek közlése.

Die Maurer besorgen dazu ein schönes Tannen — oder Birken — oder Akazienbäumchen oder ein Sträuchlein oder ein schön belaubtes Ästchen und die Taglöhnerinnen putzen es mit Papierbändern und Papierkränzen, hie und da mit Geschenken. d. h. Tüchern, Bändern, Tabak, Zigarettentaschen, Pfeifen, Würsteln und Würsten zierlich auf. An den Wipfel binden sie einen schönen Blumenstrauss und unten hängen sie eine mit Wein oder Branntwein gefüllte Flasche an.

Dies aufgeputzte Bäumchen heisst *Gleichenbaum* oder *Richtbaum*.

Am Feierabend stecken und befestigen die Maurer diesen Gleichenbaum an ein vorderes Eck des Gebäudes.

Auf Einladung des Baumeisters erscheint dann die zuständige Behörde, bezw. der Bauherr samt Familie vor dem Gleichenbaume und im Beisein aller Maurer und Taglöhner beginnt das Gleichenfest.

Der Baumeister oder ein verständiger Maurer tritt zum Gleichenbaume hin, in der Rechten ein Glas Wein oder Branntwein haltend, begrüsst die Behörde, bezw. den Bauherrn und gibt in einer Rede seiner Freude Ausdruck, dass das Gebäude nach Wunsch des Erbauers gewissenhaft erbaut wurde. Gäbe Gott, dass in demselben zum Gemeinwohle oder zum Vorteile der Jugend erfolgreiche Arbeit verrichtet werde, bezw. dass der Bauherr samt Familie in diesem Hause ein ruhiges und glückliches Leben führe!

Unter brausendem Éljenrufen leert er das Glas und schleudert es mit ganzer Kraft zur Erde hinunter —wo es in tausend Stücke bricht — mit den Worten: Dies Gebäude soll dann zusammenstürzen, wenn sich dies Glas wieder zu einem Ganzen verschmilzt!

Nach dem Gleichenfeste werden die Maurer und Taglöhner bewirtet.

Wenn das Essbare und Trinkbare schon aufgegangen ist, wird vom Gleichenbaume alles abgeräumt und durch die Hausfrau unter die Maurer und Taglöhner verteilt.

An dem Trunk aus der Flasche nehmen alle teil.

Anlässlich des Gleichenfestes werden vielerorts die Maurer und Taglöhner durch den Bauherrn auch belohnt.

Wenn der Bau ganz fertig ist, wird den Maurern und Taglöhnern seitens des Bauherrn ein guter Trunk zuteil.

ADATOK A HAJDÚSÁG XVI. SZÁZADI NÉPI ÖSSZETÉTELÉHEZ.

A mai ethnikai egységként felvehető terület, a Hajdúság ugyan a XVI. századnál későbbi történeti képződmény, az alábbiakban csupán egyszerűség kedvéért beszélünk a XVI. században Hajdúságról. Bár némi jogosultsága van annak is, hogy Bocskai telepítésével e területnek nevet adó hajdúk előtt itt élő jobbágynépséget is e névvel illessük, mert mint az itt közölt adatokból kitűnik, a hajdúk itt nem teljesen lakatlan pusztaságot ültek meg, az eredeti jobbágynépség, — ha erősen megfogyatkozva is, — az élet folytonosságát fenntartotta a XVII. század új telepítéséig. *Császár Edit* nyomós érvekkel mutat rá, hogy a Hajdúság XVI. századi elnéptelenedése nem volt olyan nagy méretű, hogy az élet teljes megszűnéséről lehetne e területen beszélni. Ha a lakosság több ízben futásban keres menedéket a reá nehezedő terhek, hirtelen meglepetések elől, de a veszély elmultával, kisebb számban ugyan, de mindig visszatelepedik szülőhelyére.[1] Az elnéptelenedés okai

[1] *Császár Edit*: A Hajdúság kialakulása és fejlődése. Debrecen, 1932. 12—13. l.

szerinte a török csapatok portyázása, az állami terhek megnövekedése. De mindezek — ezt hangsúlyoznunk kell, mivel az adatok ezt bizonyítják — nem okozták a lakosság teljes elvándorlását. Viszont több olyan adatunk van arra nézve, hogy mindezek az okok mellett volt még egy harmadik, kevésbbé hangoztatott és ismert népesség fogyasztó és elvándorlást okozó ok, amire *Császár Edit* sem hívta fel a figyelmet, a környező várőrségek részéről a jobbágyságra súlyosbodó nem szabályozott terhek, katonai szolgáltatások. Adataink nemcsak ez irányban mutatnak rá a XVI. századi népiségtörténetünk minden vonatkozásában ma sem tisztázott kérdéseire, hanem egyúttal adattal szolgálnak az idegen ethnikumú bevándorlásra, valamint megerősítik *Györffy István* véleményét, hogy a mai hajdúk elődeiként itt élő jobbágyság túlnyomó részben magyar ethnikumú volt.[2] Viszont nem tagadható, éppen a XVI. század második felében meglévő rác bevándorlás sem. Az alábbiakban néhány adattal szeretnénk a fentebbi állításunkat igazolni, egyúttal a terület demografiájához néhány adattal hozzájárulni. 1578-ban Dorog falu folyamodott a szepesi kamarához, s e folyamodásban elmondja, hogy mi az oka a tiszántúli részek elnéptelenedésének. „Prima causa est etiam Thurca ipsa, cui censum et tributum magnum pendere cogimur, *sed tamen praecipue est violentia, rapacitas et depraedatio latronum, dies noctesque vexantium ac diripentium*", akik jószágaikban, de különösen méneseikben, gulyáikban szabadon garázdálkodnak, azokat elhajtják, bárányaikat, juhaikat, borjúkat, disznókat felélik, a „bort, amit ő felsége számára és hasznára ki kellene mérni, elisszák", „quod nos tandem solvere cogimur". „Illi contumeliosis verbis et verberibus nos abigunt. *Infinitus est talium praedonum numerus, quidam dictant se Agrienses, Tokajienses, Callovienses, Kiswardenses, quidem Homonaisenses et licet aliquos cognovimus, Callovienses tamen affirmant se non esse, sed alium aliquem locum nominant. Callovienses enim praecipue ultra modum nos vexant, qui etiam praecipue sunt causa desolationis bonorum suae Majestatis.* Dorog ez időben királyi birtok volt, Tokaj várának tartozéka s mint ilyen, terhes katonai szolgáltatásokra volt kötelezve Ezért kérik, hogy „ab hac praedonum tirannide liberari possumus. Praeterea cum admodum pauci sumus, tamen tanta et nunc quanta olim item et census et dicam solvere cogimur ut antea, adhuc integra possessio fuisset. Praeterea ut cum officialis noster sit jam trucidatus, qui similiter nobis magna opressione fuit." A szepesi kamara e folyamodásra jelenti a királyi helytartónak, Ernő főhercegnek, hogy a panasz minden tekintetben helytálló. A tokaji várhoz tartozó Dorog falut, a katonaság, de különösen a kállói várőrség zaklatása miatt a lakosok pusztán hagyták és panaszukat a kamarához intézett magyar nyelvű folyamodásban leírták. A dolog nemcsak Dorog esetében áll így, hanem legtöbb tiszántúli falunak ez a sorsa, amit egyébként a végvárak kapitányai nagyon könnyen megakadályozhatnának, ha akarnák. De úgy látszik, mintha örülnének, hogy a vezetésük alatt álló katonaság pusztítja a falvak lakóit, elfeledve, hogy „cum autem hac ratione et aeque adhuc pauculą Transtibiscum restantia bona ad ultimam desolationem perveniant."

[2] *Györffy I.*: A hajdúk eredete. Budapest, 1927. 6—7. l.

Üdvös volna, ha a helytartó szigorú parancsot adna, hogy a falvak népét a végbeli kapitányok az ilyesféléktől védelmezzék, a katonaság prédálását akadályozzák meg, „vagabundos milites, qui sub praetextu *csata* miseris colonis maxime sunt opressioni, debita poena afficiant." E katonai, illegális terhek mellett arra is panaszkodnak a dorogiak és más tiszántúli falvak népe is, „quod ab officiali Rasciano, quem magnificus Johannes Rueber generalis, non ista die illis praefecerat, nullam defensionem, quin imo magnas molestias, injurias et opressiones habuissent, adidentes, quod nullo eiusmodi officiali opus habeant, qui alia non deessent, qua plurimi, qui eos molestarent et opprimerent."[3] Amennyiben tehát a nem rendszeres katonai terhek és a jogbizonytalanság a népességre teherként nehezedtek, ezeknek legalább is oly mértékben nyilvánult meg a hatásuk a területünk elnéptelenedésére, mint a török portyázásoknak. Emellett letagadhatatlanul megtaláljuk itt is, mint általában az egész Tiszántúlon az idegen népelemek betelepülését. Elsősorban a rácok és oláhok jönnek szóba, a Tiszántúl nyugati részére s a Nyírségre rácok, a keleti szegélyre oláhok, az északi részre ruténok szivárognak be. Ezek az idegen népelemek, ha gazdaságilag alacsonyabb fokon állanak is, de az adózás és terhek tekintetében lényegesen több kedvezményt élveznek, mint a már századok óta telepes és földmívelő magyar jobbágy. A magyar jobbágy terhei, helyi színezettel, de nagyjában és egészében súlyosabb, mint az új betelepülőké. Igy tudjuk például Rakamazról, hogy „ab eo tempore, quo Sigismundus Baacz in officiali Rascianorum constitutus est, nulla ad rationem sacrae Caesareae Majestatis illinc provenerunt, sed omnia dictus officialis pro se percepit."[4] Vagy mint egy 1571-ből való kamarai véleményes jelentés mondja a Tiszántúlról és felső Magyarországról: „sunt in partibus regni superioribus Rasciani et Bolachi, populus effirmis, nullis honostis legibus parens, considerandum, quomodo constitutionibus regni subjeci possint et nunc intimum faciens esset, apud Munkach nisi ne in officium redacti aut e regno expulsi fuerint, cum ... toti provinciae exitio esse posset."[5]

E pár adatból látszik, hogy a XVI. század második és harmadik harmada a későbbi hajdúvárosok lakosságában csakugyan okozott eltolódást. Ha az őslakó magyarság teljes pusztulásáról nem is beszélhetünk, mégis tényként kell megállapítanunk azt is, hogy elég jelentős idegen bevándorlás történt részben ide, részben a szomszédos területekre. Amit *Györffy István* a hajdúk közt található idegen népelemekre nézve megállapít, hogy ha voltak is a későbbi hajdúvárosok területén, vagy akár a hajdúk közt is idegen ethikumú elemek, azok száma, nem nagy lehetett, s akik voltak is, egy-két nemzedék alatt beolvadtak a túlnyomóan magyar népességbe, igazolható a Nánásról való 1589-ben keletkezett kamarai összeírással.[6]

A Kállay testvérek ez évben folyamodtak Nánás birtokáért. Ernő főherceg a szepesi kamarát utasította, hogy adjon jelentést a kincstári birtok állapotáról. A kamara jelenti, hogy „pertinet ille pagus ad arcem

[3] Wiener Hofkammerarchiv. Ung. Hoffinanzen. 1578. aug. 23. 37. fasc.
[4] U. ott. Ung. Hoffinanzen. 1577. jul. 5. 37. fasc.
[5] U. ott. Ung. Hoffinanzen. 1571. 23. fasc.
[6] U. ott. Ung. Hoffinanzen. 1589. okt. 9. 56. fasc.

Thokay inter ceteros pagos Rascianos, haud quaquam postremi momenti..." amint a mellékelt urbarialis összeírásból is lehet látni. Ugyanis mióta Tokaj végvárrá lett, azóta innen jövedelmet alig lehet remélni. A mi szempontunkból sokkal inkább fontos a jelentés mellé tett urbanalis leírás, amely az itteni lakosok nevét tartalmazza. Ezek a következők:

Integrae sessionis coloni:

Judex Petrus Deák
Stephanus Warga
Walentinus Borsó
Antonius Koz
Sigismundus Bertha
Michael Fodor
Thomas Philep
Antonius Fodor
Paulus Polgár
Michael Philip
Johannes Swldy nobilis, neque servit neque censum numerat
Leonardus Pap
Gregorius Nagymihály
Blasius Kerekes
Gervasius Wy
Johannes Bacho
Leonardus Matthyws
Andreas Godo
Walentinus Matthyws
Leonardus Seoweogh
Stephanus Serynko
Clemens Ach
Bartholomeus Chyako
Johannes Wegh libertinus curam habet allodiaturae
Andreas György
Georgius Barath
Jacobus Fekethe
Petrus Hydoss
Georgius Mykloss
Andreas Bogar
Urbanus Wass
Paulus Chyako
Urbanus Bogar

Inquilini:

Blasius Ketheo
Michael Zekeleo
Benedictus Serynko
Thomas Tot
Clemens Philep
Casparus Doka

Tehát az összeírásban szereplő 31 családnév közül kétségtelenül magyarnak 24-et vehetünk. Egy név (Serynko) minden bizonnyal északi szláv, talán kisorosz, Bacho, Doka, Godo, Koz, Philep, Matthyws nevek, eredetük minden kétség nélkül megállapítható nem lévén, a bizonytalanok közé sorolandók. Mivel itt kétségtelenül a hajdúság betelepedése előtt élő, gyökeres jobbágynépességről van szó, a magyarság túlnyomó arányára következtethetünk e nevekből. Ez az adat bizonyító erővel támogatja *Györffy* megállapítását.

Ugyane conscriptio közli a nánásiak adóját és terheit. Néprajzilag kevéssé, inkább a történeti szociografia szempontjából érdekes adatokat azonban közöljük. „Szent Márton adójában egész telkes jobbágy 1 frt-t, féltelkes 50 denárt, negyedtelkes 25 denárt fizetett, de már évek óta ismételten kérték a provisort, hogy tekintse szegénységüket, szállítsa ezt le Igy megegyeztek általában 32 frt-ban. Ezt fizették 1570 óta, 1576-ig, amióta újabban csak 24 frt.-t fizetnek. Kilencedet nem adnak, tizedet Egerbe fizetik, bárántól, terméstől, méhkasoktól. A malacoktól dézsmát nem adnak, hanem 1570 óta öt éven át, évente 5 disznót, a mult évben csak 3-at adtak. A nánási allódiumra a nánási, dorogi, varjasi, vidi, hatházi, pródi, szoboszlai és miskei jobbágyok tartoznak munkával. Kaszáló elég bőséges van, de azon a törököktől való félelem miatt semmiféle barmot legeltetni nem lehet. Kaszásokat Tokaj

hoz küldenek, ott kaszálnak, ahol a provisor parancsolja, annyit amennyit akarnak. Ajándékot adnak husvétra, pünkösdre és karácsonyra tehetségök szerint bárányt, kappant, tyúkot és kalácsot. Birságban fizetnek vérontásért 1 forintot, verekedésért 32 denárt, házasságtörésért, amennyiben megegyeznek. Educilláció a király borából annyi, amennyit egy év alatt kimérnek.

E pár szórványos adattal csak rá akarunk mutatni arra, hogy a XVI. században a későbbi Hajdúság területén a magyarság számbeli fölénye minden pusztítás ellenére is megmarad, bár valóban erős idegen, különösen rác bevándorlás is történt e területre, valamint a felső Tiszántúlra is. A további kutatás feladata a bevándorlásra fényt deríteni, mert hiszen az adatok ismerete nélkül a történetileg kialakult ethnikai egységeket alkotó népelem rétegeit, azok egymás mellett való életét felderíteni nem tudjuk. Pedig néprajzi munkánk csak féleredménynyel jár mindaddig, míg ezeket a tényeket nem ismeri.

Debrecen. *Balogh István.*

*

Beiträge zur Demographie der Hajdúság im XVI. Jahrhundert.

Hajdúság, der nördliche Teil der „Tiszántul" wurde am Ende des XIV. Jhs. entvölkert. Die Ursache der Entvölkerung ist nicht bloss in der Türkenverherrung zu suchen, sondern auch darin, dass die Besatzung der Grenzfestungen die Leibeigenen mit überaus viel Arbeit bedrückte. Die Leibeigenen flüchteten sich, vor der bedrückenden Arbeit, auf friedlichere Gegenden. — Die Bevölkerung hatte auch vor den herumschweifenden Soldaten der Grenzfestungen zu leiden. An die Stelle der fortziehenden ungarischen Leibeigenen sind Russen, Rumänen und Raitzen gekommen. Die Einsickerung dieser Nationalitäten begann schon am Anfang des XVI. Jhs. Die Steuerbelastung der Eingewanderten war bedeutend kleiner als die der Leibeigenen. Was aber ihre Zahl anbelangt, sie übertraf nie die der Ungaren und mit der Ansiedelung der Soldaten von *Bocskay* und der Haiducken wurden sie in das zahlenmässig überlegene Ungartum eingeschmolzen. Die in den Zusammenschreibungen befindlichen Namen der Leibeigenen zeugen bei der numerischen Überlegenheit des Ungarntums am Ende des XVI. Jhs.

KARÁCSONYI ÉS ÚJÉVI SZOKÁSOK ÉS HIEDELMEK HAJDÚNÁNÁSON.

A hajdúnánási karácsonyi és újévi szokások nagyon szorosan kapcsolódnak nemcsak egymáshoz, hanem a Luca-napi szokásokhoz, úgyhogy különválasztani őket nem lehet. Ennek oka az, hogy ugyanazon népszokások és hiedelmek egyesek szerint az egyik, mások szerint a másik dátumhoz kapcsolódnak, másrészt egy szokás megvalósításának időtartama az egyik dátumtól a másikig, pl. Luca-naptól karácsonyig tart. Azt, hogy azok a szokások és hiedelmek, amelyek most két vagy mindahárom dátumhoz fűződnek, eredetileg melyikhez kapcsolódtak, a környék, sőt az egész ország hasonló népszokásaiból lehetne megállapítani, valamint azt is, hogy melyik volt ezek közül eredeti nánási, vagy legalább is hajdúsági, s melyik a később bevándorolt szokás.

A Luca-napi, karácsonyi és újévi szokások vonatkozhatnak az állattenyésztésre, az időjárásra, az egyén jövőjére, a táplálkozásra, a vagyonra, stb.

Elterjedt szokás Luca-napján, illetve annak éjszakáján a tyúkokat piszkafával megpiszkálni, hogy jobban tojjanak. Ez aztán többféleképen történhetik. A gazdasszony zsákot akaszt a nyakába maga elé és egy piszkafával megpiszkálván a tyúkokat, rázogatja a zsákot s ezt a verset mondja:

A mi tyúkunk tojogassík,
A kenteké kotkodáljík,
Ilyen-ilyen zsákkal tojjík!

Idős Lázár Istvánné így csinálja: Luca-napján napfelkelte előtt egy piszkafával odamegy a tyúkólhoz, a piszkafát az ól kibúvólyukán bedugja, megpiszkálja a tyúkokat, hogy felriadjanak, közben pedig ezt a verset mondja:

Luca-napja ma vagyon,
A mi tyúkunk had tojjon,
Had kotoljon,
Soha meg ne dögöljík,
Tízről húszra, húszról százra szaporodjík!

Egy másik vers:

Fele tojjík, fele meg kotoljík!

Daróczi Miklós szerint e tyúkokat tüzes piszkafával kell megpiszkálni, illetve lekergetni az ülőről, hogy jobban tojjanak. Amikor pedig kiengedik őket, egy vagy több hordóabroncsba szórják elébük az eleséget. Néha a gazdasszony átlopózik a szomszédba s tengeriszemeket dobál egyenként a szomszéd ablakára ezt mondva:

A kend tyúkja kotkodáljík,
Az enyim meg tojogáljík!

Ennek a versnek ártó jellege van s ezt az ártó jelleget megtaláljuk az elsőnek közölt versben is. Több helyen Szilveszter éjjelén szokták megpiszkálni a tyúkokat, hogy egész éven keresztül tojjanak.

Karácsony első napján, mint általában semmit sem, tojást sem szabad kiadni a háztól, mert akkor a tyúkok nem fognak tojni.

Karácsony hetében a malomban búzát, tengerit, árpát kell összeszedni, hogy azt ne lássa senki. Ezt kell megetetni az aprójószággal s akkor nagy lesz a szaporulat. Ha karácsonykor légy van a szobában vagy az istállóban, a gazdának nagy szerencséje lesz a baromfitartásban. Tengeritöréskor talált összenőtt csövű tengeri szeme karácsony elsőnapján a tyúkoknak adva sok tojást biztosít. Karácsony elsőnapján aszerint, hogy férfi vagy nő jön először

a házhoz, csődörcsikó vagy bikaborjú, illetve kancacsikó vagy üszőborjú fog a legközelebbi elléskor születni.

Az időjárást megmutatja a következő esztendőre a Luca-naptól karácsony első napjáig eltelt 12 nap időjárása. Minden nap időjárását külön feljegyzik s ebből következtetnek a megfelelő hónap időjárására. Még elterjedtebb az ú. n. *hagymanaptár*. Karácsony szombatján kora délután az öreg gazdasszony elővesz egy szép vereshagymát, lefejti a külső hártyás burokleveleit, aztán 12 húsos levelet s az utóbbiakat sorbarakja az ablakpárkányra, mindenikbe tesz egy csipet sót. Mikor aztán besötétedett, előveszi a már beszerzett jövőévi kalendáriumot, leírja vagy leíratja sorban a hónapok neveit, aztán megnézi a hagymaleveleket, amelyekben ezalatt a só már többé-kevéssé elolvadt s ezekből megállapítja a jövő év időjárását olymódon, hogy balról jobbra haladva sorban megnézi a leveleket. Ha az elsőben egészen elolvadt a só, akkor január nagyon nedves lesz, a másodikban nem olvadt el, akkor a február száraz lesz és így tovább. Az eredményt leírja a papirra a hónapok nevei után, onnan aztán bekerül a naptárba. *Id. Lázár Istvánné* kalendáriumában az 1941. évre ezeket találjuk: jan.: félig lucskos, febr.: száraz, márc.: száraz, ápr.: lucskos, máj.: félig lucskos, jún.: lucskos, júl.: kicsit lucskos, aug.: lucskos, szept.: félig lucskos, okt.: száraz, nov.: félig lucskos, dec.: száraz. A hagymanaptár eredményeit összevetik a Luca-naptól karácsonyig eltelt napok által jósolt időjárással. Természetesen a kettő legtöbbször nem egyezik, de így is jó, mert ha az egyik csődöt mond, a másik beválik. Vannak olyanok, akik a hagymanaptárt újévkor csinálják meg, mások pedig a karácsony elsőnapjától számított 12 nap időjárását veszik irányadóul a következő év 12 hónapjára.

Karácsony másodnapján ha csak rövid időre is kisüt a nap, akkor jó termés lesz, ha pedig újhold van karácsonykor, mire hetedszer megtelik a hold, aratni lehet a gabonát. A fehér karácsony fekete húsvétot jelent és megfordítva.

A legények és a leányok sokféleképpen megtudhatják jövendőbelijük nevét, foglalkozását, férjhezmenetelük, illetve nősülésük idejét. Az ólomöntést Lucanapkor, karácsonyestéjén, elsőnapján, Szilveszterestéjén és az év első napján csinálják. Lucanapkor, karácsony elsőnapján s Szilveszterkor csinálják a gombócfőzést. Mindig 13 gombócot csinálnak s a gombócok közt mindig van olyan is, amelyikben nincs papircédula. Ha ez jön fel először, akkor a lány nem megy férjhez. Luca-napján a leány egy almát tesz a sifon tetejére s mindennap egy kicsit odább teszi. Karácsony szombatján kiáll a kisajtóba s eszegeti az almát. Amilyen nevű férfi jön ezalatt arrafelé, olyan nevű lesz a férje. Más változat szerint Luca-naptól karácsony elsőnapjáig mindennap enni kell az almából úgy, hogy elsőnapjára elfogyjon s a kisajtóba kiállva az arra menő legelső férfi neve mutatja meg leendő élettársa nevét. A leány még úgy is megtudhatja jövendőbelije nevét, ha karácsonyestéjén három szelet papírra felír egy-egy férfinevet, mégpedig egyikre annak a legénynek a nevét, aki tetszik neki, a másikra egy ismerős legénynek a nevét, a harmadikra egy kitalált nevet. A három papirszeletet elviszi a templomba, elsőnapján s mikor jön ki, egyet, anélkül, hogy megnézné, eldob, másodnapján hasonlóan jár el. A megmaradt szeletet azonban csak újévkor szabad megnézni, amikor a templomból jön ki. Természetesen a cédulán a leendő férje neve lesz. Luca-nap éjszakáján a leányok csontot tesznek maguk elibe egy tányérba, aztán eleresztenek egy kiéheztetett macskát. Akinek a tányérjáról leghamarabb elviszi a macska a csontot, az megy legelőször férjhez. Máshol ugyanezt kutyával csinálják az udvaron. Nagyon elterjedt szokás amit Lucanap, valamint karácsony és Szilveszter éjszakáján csinálnak a leányok, hogy éjfélkor kimennek a disznóólhoz, megrugják az ólajtót. Ahányat röffent a disznó, annyi év mulva mennek férjhez, vagy annyi kérője lesz a következő esztendőben. De néha meg is rángatják a disznó fülét, a röfögések száma itt

azt az időt fogja megmondani, ahány év mulva férjhez megy a leány. Szilveszter éjszakáján dióhéjba annyi gyertyát állítanak, ahányan együtt vannak. Akinek a gyertyája felborul, az a következő évben meghal. Ha pedig két fiatal gyertyája egymásfelé hajlik, a fiatalok összeházasodnak.

Karácsony éjszakáján éjfélkor kilencszer megkerülve a házat s benézve az ablakon megláthatő ki hal meg a családból leghamarabb. Ugyanezt Szilveszter éjszakáján is csinálják. Ugyanekkor fehér lepedővel, fehérre meszelt arccal tükörbe nézve ugyancsak meg lehet tudni, ki hal meg a családból.

Óév estéjén rendesen együtt virrasztott a család rétes és bor mellett, megtárgyalták az év eseményeit, csak a 10—20 éves fiúk mentek el *csergetni*.[1] Karácsony estéjén is összegyült a család, de ilyenkor inkább zsoltárokat énekeltek.

Ma is igen szigorúan betartott szokás, hogy karácsony és újévkor, sőt sokan a *két karácsony közin*, azaz karácsony és újév közt, nem adnak ki a házból semmit. Sokszor még ahova rendszeresen hordják a tejet, e két napon oda sem visznek. Sok helyen még a trágyát sem hordják ki az istállóból. Újévnapján a szemetet befele seprik a szobában, mert ellenkező esetben a szerencsét is kisepernék. Újévkor általában mindenki igyekszik a munkáját a lehető legjobban elvégezni, ügyesen dolgozni s lehetőleg elmenni a templomba.

Karácsonykor, de újévkor is mindenféle húst kell enni, mert ez szerencsét hoz a jószágtartásban. Főleg a kakashús hoz szerencsét, szárnyasok húsától hamar elrepül az esztendő. Úgyszintén karácsonykor és újévkor szoktak *dinkát* (sült tök) enni, mert ez is szerencsét hoz s jó *dinka*termést biztosít. Újévkor a pénztárcába tett halpénz megakadályozza a pénztárca kiürülését.

Újévkor nem szabad pókot ölni, ugyanakkor fogott légy, amit szintén nem szabad megölni, nagy szerencsét jelent.

A kalácsot rendszerint karácsony szombatján sütötték ki. A régebbi szárazmalmokban őrölt lisztet a gazdasszony először rendes szitán, majd fátyol szitán átszitálta s az így kapott lisztből kovásszal dagasztotta a tésztát. A formákra kiszakított kalácsokat tojássárgájával kenték be s a kemencébe egy kis, kalácsvető lapáttal vetették be, legelőször mindig a *papkalács*ot. A papkalács kisebb kalács, amibe zsíros ronggyal körülcsavart pálcát dugtak. A rongyot meggyujtották s ennek a világánál vetették be a többi kalácsot. A papkalács nagy kedveltségnek örvendett a gyermekek közt. Rendesen igen sok kalácsot sütöttek, mert egy-egy dúcot küldött a gazdasszony a rokonoknak, szomszédoknak, bábaasszonynak, a tejhordó zsidónak, stb., amiket természetesen a rokonok, szomszédok viszonoztak. Szilveszterkor általános szokás volt a rétessütés.

Ismeretes a Lucaszék is. A *Hajdúnánási Ujság* egy közleménye szerint azonban már elvesztette eredeti jelentését. Eszerint a Lucaszéket Luca-naptól az esztendő utolsó napjáig kell készíteni s óév éjszakáján a szoba közepén ráülve figyelni kell, ki néz be az ablakon s az lesz az illető jövendőbelije.[2] Más elmondás szerint ugyancsak a fentebbi módon kell készíteni, de óév délutánján a templomba viszik s ezen ülve végighallgatják az istentiszteletet, ez nagy szerencsét von maga után. *Kola István* szerint Luca-napján egy kis szék készítéséhez kell fogni s mindennap kell valamit faragni rajta, hogy karácsonyra éppen készen legyen. Ha valaki az így elkészített székbe ül, láthatatlan lesz. Ha pedig elviszi a templomba s ráül, láthatja, hogy a bűnös emberek ördög képében járkálnak s mikor bejönnek a templomba szarvukat leszegik.

A betlehemezés Nánáson nem volt szokásban. Ezelőtt 40 évvel kezdtek átjárni Dorogról a betlehemesek. Ujabban néhány szegényebb nánási gyermek is megtanulta a dorogiaktól.

A cselédek újévkor változtatták a helyüket. Ilyenkor a cseléd elbúcsú-

[1] V. ö. *Igmándy J.*: Szilveszteri népszokások Hajdúmegyében. 1941. 2. 118—126. l.
[2] Karácsonyi hagyományok Nánáson. Hajdúnánási Ujság. XXXII. 53. 1938. dec. 25.

zott gazdájától, sokszor tréfás versben mondta el búcsúját és kifogásait. Ilyen búcsúvers pl.:

Kikellik az erdő,
Ződellik a mező,
Galambom, gazduram
Kitelt az esztendő!
Meguntam a gazdasszonyom konyháját,
Mert három szem tepertővel főzte gombótáját.

Igmándy József.

*

Weihnachts- und Neujahrsbräuche in Hajdúnánás (Kom. Hajdú).

Die Weihnachts- und Neujahrsbräuche der *Hajdúság* hängen mit den Sitten und Bräuchen des Luzientages auf das engste zusammen. Derselbe Brauch schliesst sich, des öfteren, an zwei oder an alle drei Zeitpunkte an. Diese Sitten und Bräuche können sich auf die Viehzucht, auf das Privatleben, auf die Witterung, auf den Vermögenszustand, auf die Ernährung u. a. beziehen. Verbreitet ist der Brauch die Hühner, in der Luziennacht, mit dem Rührscheit zu schüren, (dazwischen man ein Vers vorsagt) damit sie fleissiger eierlegen. Das Geschlecht des ersten Weihnachtsbesuchers weist auf das Geschlecht des zuerst kommenden Viehes hin. Auf die Witterung des kommenden Jahres folgert man aus den Zwölfen. Das Salz, das man zu Weihnachten in zwölf Zwiebelschalen legt, deutet auf die nassen, bzw. dürren Monate des künftigen Jahres. Die Mädchen erkundigen auf die verschiedenste Weise die Zeitpunkt ihrer Heirat. An einem der drei Tage stossen sie mit den Füssen die Türe des Schweinestalle an; soviel Laute darauf die Schweine hören lassen, soviele Werber werden sie im kommenden Jahre haben, bzw. sie werden in sovielen Jahren heiraten. Auch erkundigen sie sich auf die verschiedenste Weise nach Namen des künftigen Ehegatten. Die zu erwartenden Todesfälle sind auch in einer der drei Nächte zu erfahren. — Zu Weihnachten hat man viele Kuchen gebacken, zum Sylvesterabend Strudeln. Am Neujahr hat man vielerlei Fleichspeisen, besonders Geflügel verzehrt und gebackenen Kürbiss. Zu Weihnachten und Neujahr wird nichts aus dem Hause gegeben. (Dieser Brauch lebt auch heute noch). Auch ist dem Glauben des Luzienstuhles nachzufolgen.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A moldvai csángók néprajzához. Az első könyv irodalmunkban, amely a csángó-magyarság néprajzát részletesebben és tervszerűen feldolgozta, *Lükő Gábor* írása: A moldvai csángók, 1936. Különösen értékessé teszi ezt a munkát az eredeti anyaggyüjtés, a nyelvi egybevetés és a fölhasznált gazdag irodalom. Sorai közt és alcímében is az a gondolat rejtőzik, amelynek határozott kifejezést még összefoglaló befejezésében sem adott, hogy a moldvai csángók a szamosmelléki magyarsággal állanának kapcsolatban és onnan a kárpáti szorosokon vándoroltak volna ki Moldvába.

Mielőtt ezzel a föltevéssel foglalkoznánk, vizsgálat alá kell vennünk a munka tárgyi egybevetéseit. A csángó földön, sajnálatomra nem járhattam, de a szomszédos területek, Erdély és Bulgária ismerete alapján mégis kénytelen vagyok a bíráló földadatára vállalkozni. Nem szívesen teszem, mert a néprajzi irodalomban régóta ismeretlen a polémia; nem is siettem vele, de ha nem vállalom, a kérdések tisztázása útján ez a vitás anyag előbb-utóbb úgyis szőnyegre került volna.[1] *Lükő* munkája csak egyetlen ponton hivatkozik reám névszerint a következő mondatában. „*Sziládynak* e viselettel kapcsolatos meszszemenő történeti következtetése (csángó bolgár kapcsolatok) teljesen alaptalan." Ez a könnyedén elszalajtott ítélet magában foglalja *Lükő* munkájának minden eredendő tévedését, az egyoldalú összehasonlításból származó téves következtetéseket. A kérdéssel összefüggő munkáimat részben nem ismeri, részben, ha hivatkozik is egyes pontjaikra, azt következetesen nevem mellőzésével teszi. Ezúttal csak a munka tárgyi-néprajzi részéhez óhajtanék néhány megjegyzést fűzni.

A szőttesek című fejezet voltaképpen a csángó szőnyegeket ismerteti. Egybevetésül *Viski* székely szőnyegmonografiáját és a romániai irodalmat használja. Nincs tudomása arról, hogy e kérdésről bővebb felvilágosítást is lehet találni Bulgária című könyvemben (227—229 l.) és egy összehasonlító tanulmányomban (Székely és bolgár szőnyegek. Magyar Iparművészet, 1931). Ha az itt közölt képanyagot és a szőnyegtechnikai elveket ismerné, lényegesen másként látná a csángó szőnyeg jelentőségét. Magyarázó rajzán (12. ábra) a moldvai magyar csillagminta mellé bizonyosan odaállította volna az én alakilag is közelebb álló bolgár, teteveni szőnyegem mintáját. Megtalálta volna ugyanott (Bulgária, 228. l.) a székely lépcsős és bolgár farkasfogas szegélyvonalú motívumok egybevetését, aminek méltán társául szegődik az ő moldvai szőnyegmintája. Abban azonban téved, hogy „a székely szőnyegekre a derékszögű vonalakkal határolt idomok jellemzők."

E szerint a csángó szőnyeg alapmotívuma a bolgár mellé kerülne élesen szembeállítva a székellyel. A valósághoz mégis közelebb jár a következő megállapításom: „A motívumok összehasonlításából kitűnik, hogy a székely és bolgár szőnyegnek két jellegzetes alapformája megegyező. Egyiket kockás-csillagnak, a másikat rhombus-csillagnak nevezhetném." (M. Iparmüv. 1931. 82. l.) Ezzel azonban, bármennyire kínálkozó az alkalom, nem bizonyítom a csángó szőnyegnek bolgár és nem székely jellegét, egyszerűen azért, mert mind a két mintaelem szőnyegtechnikai alapon fejlődik és a világ minden szőttesmintájában ismétlődik. A lépcsős sorcsonkúlások a kilim-technika hézagos végződéseiből kifolyólag majdnem elkerülhetetlenek. Ha ezen az alapon indulunk, még a merőben idegen, szláv és rumun szőnyegszövéssel is találunk kapcsolatokat, amint azt *Lükő* is megtette (101. l. alján). Ezek az alakok Románia népszőnyegeiben, mint az idézett helyen jeleztem, kivételesek, tehát idegen eredetűek.

A szőnyegkérdés azonban nem itt dől el. Ismernünk kellene a színeket, színelosztást, a szőnyeg térbeosz-

[1] V. ö. Ethnogr. 1937. 491. *(Gunda)*, MNy. XXXIII. 184. *(Gáldi)*, Nyr. 1937. 47. *(Beke)*, Nép és Nyelv, 1941. 155. *(Gunda)*.

tását, vagy legalább a szegélyformákat. Ezek a Kelet szőnyegeit majdnem fejlődéstani kapcsolatokba fűző iparművészeti elemek a csángó munkában érintve sincsenek s így komoly egybevetésre anyagot is alig kereshetünk.

A viselet kérdése a csángó könyvben röviden elintéződik. Például a fejkendő, a kerpa (tudomásom szerint kerpa-ruva) fölkötési módja közelebbről is érdekes. A lényeg itt nem a fejkendő maga, hanem az a hajviselet, amelyhez a kendőkötés alkalmazkodik. A csángó asszony hajviseletének lényeges része egy jókora, rongyba csavart, ovális vaskarika. Erre erősítik a hajfonatokat és ez szolgál tartásul hajdísznek és fejkendőnek is egyúttal. Ennek a karikának két példányát magam juttattam a Nemzeti Múzeum gyüjteményébe. Ez a részlet pedig jóval fontosabb, mint első tekintetre gondolhatnánk. A hajtartó karikák elterjedését még nem ismerem pontosabban, legközelebbi rokonukat azonban a bolgár hajdíszt tartó deska nevű fakarikában már bemutattam. (Ezzel kapcsolatban meg kell említenem, hogy kontytartó fácskát a Maros melléki magyar asszonyok is használnak.) Alakilag azonban itt a csángó bolgár egyezést nem lehet letagadni. Valószínűleg ide kapcsolódik az a vesszőkarika is, amelyet *Lükő* (106 l.) említ, de a bolgár kapcsolat ismerete nélkül.

Ha ezen a nyomon tovább halad, bizonyosan megtalálta volna az egyezések bőséges sorozatát, a ferdén rakott ingújjhímzéseket, a szoknya helyett használt katrincákat, öveket, díszítményeket, — szóval mind azt, amiben ő az erdélyi rumunok viseletével való egyezést látja, — egyes vidékek *bolgár női viseletében*. És itt könyvem nyomán megtalálta volna a helyes kapcsolatokat keleti rokonaink felé. Nem lehet megtévesztő, hogy hasonló részletekkel az ukrainai szlávok népiparában is találkozunk, hiszen ők is ugyanazon forrásból merítettek.

Sokat mond, hogy a moldvai csángó szoknyának mondja azt a szűkderekú hosszú kabátot, amelynek szokmány a régi székely neve. Ha azonban a bolgár sukman alakot is mellétesszük, talán kérdésessé válik, hogy ez a szó szláv eredetű-e?

A tűzhelyekre vonatkozólag általában helyes a székely és csángó tűzhelyformák megkülönböztetése. Annál kevésbbé világosak a csángó tűzhelyeknek a szamosvölgyiekkel való állítólagos egyezései. A búboskemence és laposkemence-alakok sokféleképpen változnak és az ezek elterjedését szemléltető térkép is sokat fog még változni a részletkutatások útján. Ha a laposkemence-alak valóban olyan általános elterjedésű, amint azt *Lükő* térképe mutatja, legalább is nehezen értjük, miért kellett a moldvai alakját éppen a Szamosvölgyéből származtatni. A szamosvölgyi kandallókról biztos adatot alig ismer. Egyetlen irodalmi idézete szerint ez a kandalló, amit Erdélyben nem így, hanem cserepesnek, vagy csempefűtőnek neveznek, „a Felsőtiszán és a Szamosmentén úgy látszik cserépből készült" mégis okvetlen egyeztetni kívánja a moldvaival, holott arról maga írja, „hogy mindig sárral tapasztott és fehérre meszelt vesszőkas". A törekvés nyilvánvaló: minden áron igazolni kell a lehetetlent, a csángóknak Szamos-tiszavölgyi származását.

Itt is kereshetnénk természetesen bolgár kapcsolatokat. A 124. l. b. rajzának kandallója föltűnően hasonlít egy varseci régi bolgár ház tűzhelyéhez, Bulgáriám 382. l.-ján közölt rajzomhoz. Boglyakemencét is közöltem ugyanott Burgas vidékéről (63. l.), de ezek talán kevésbbé érdekesek, mint a szamosvölgyiek. Egy moldvai csángó faluból kapott rajzom alapján a bolgár lábasházak szakasztott mását is bemutattam ugyanott. További kutatások bizonyosan gyarapítják majd azokat az egyezéseket, amelyek a csángók keleti és déli, Feketetenger-melléki kultúrális kapcsolataira utalnak. Nagy kár volna ezeket kellő ismeret hijján „teljesen alaptalan"-nak bélyegezni.

A moldvai csángó ház belső berendezése is egyenesen Bulgáriára utal. *Lükő* nem veszi észre a falak mellett körülépített, szőnyeggel borított kerevetet és a székmagasságú, kerek és háromlábú asztalkát, amely csak

a törökös guggolás vagy földön ülés szokásával értelmezhető. Az asztal és szék itt még egyazon formakör leszármazói, csak szélességben különböznek s így nem véletlen, hogy az asztal szláv testvérneve, sztol itt széket jelent. A moldvai magyar fekvőpadkája nem „keretnélküli lefolyó egyszerű ágy", hanem a törökbolgár övre jellemző kravet, vagy kerevet és semmi okunk sincs föltenni *Lükő*vel, „hogy régen a székely házak berendezése is ilyen volt".

Egyszarvú ekék valóban vannak, vagy voltak a múzeumi példányok tanúsága szerint Székelyföldön. Vannak ma is, főleg törökök használatában Bulgáriában, sőt tovább is keletre. Nem értem azonban, hogy miért nevezi Lükő a 48. ábrán bemutatott kétszarvú ekét egyszarvúnak.

Egyéb részletek mellőzésével legyen szabad hivatkoznom arra, hogy a tűzhelykérdések tárgyalásában helyes irányítást lehetne szerezni az e tárgyban úttörő „Erdély régi tűzhelyei" című dolgozatból, amelynek német kiadására a külföldi irodalom is hivatkozik. (Ethnographia, 1909. Anzeiger, 1916.) Itt a tűzhely szerkezetére, építésmódjára és a házban való elhelyeződésére is útmutatások találhatók, amelyeket a jövőben érdemes volna figyelemre méltatni. A moldvai magyarság tanulmányozói pedig tekintsenek inkább a keleti országok felé.

A könyv befejező része így foglalja össze az eredményeket: „Kétségtelen, hogy a szamosvölgyi kultúra elemeinek egy része északkeletről jött Moldvába és Erdélybe, másrésze viszont éppen ellenkezőleg a Felsőtisza vidékéről a Borsai- és Borgói-hágókon jutott ki Moldvába". Amennyire hihető e megállapítás első része, különösen a ház és tűzhely vonatkozásaiban, annyira hiányzik minden bizonyítéka a megállapítás második részének.

Tárgyi néprajzi munkákban a leszármaztató és költöztető elméletek csak erős bizonyítékokkal alkalmazhatók. A néptudományok mai mozgalmas fejlődésében nem kívánatos, hogy bizonytalan föltevéseket vessünk szőnyegre és az amúgyis kalandos történeti kombinációknak táplálékot adjunk. Eddig minden tudásunk a moldvai magyarság ősi különállóságát bizonyította. Ezt erősítik meg *Lükő* munkájának értékes nyelvi adatai és csakis ezt olvashatjuk ki tárgyi néprajzi anyagából is. Nagy kár volna ezt a tudásunkat föladni és a történeti érintkezés gyér szálai alapján a csángó magyarságnak ősi moldvai honosságát megtagadni.

Szilády Zoltán.

Fontak-e sövénybe tejet a boszorkányok? A boszorkányperek igen sok esetben olyan babonás hiedelmeket, szokásokat is őríztek meg a régmultból számunkra, amelyek tudatosan vagy véletlenül elferdítve kerültek be a jegyzőkönyvekbe. Ilyen esetet találtam egy igen régi miskolci boszorkányper anyagában is.

Bakos Andrásné 1582 augusztusában feljelentette sógorát Bakos Balázs miskolci prókátort Borsod vármegye ítélőszéke előtt azért, mert amikor Bakosné szolgálójával *a borjak szétverte sövénykerítést állította helyre*, Bakos Balázs házuk elé ment, ott fel-alá járva, teli torokkal ordítozva becsületében megsértette és boszorkányságot kiabált rá; többek között ilyenféléket: „*Befontátok vala az én tehenem tejét a sövénben.*" (Az eredeti írásmóddal: „be fontatok vala az en tehenem teÿet a sóvenben"). *Leveles Erzsébet*, a per ismertetője szerint „a tehén tejének sövénybeni befonása az ars magica ismeretlen változataként áll a boszorkánypörök oklevéltárában." (Lásd ezekről: Bakos Balázs prókátor elleni boszorkányvád című, világos okfejtéssel megírt értekezését, Történelmi és Régészeti Közlem. Miskolc, 1926. évf. 7—12. l.) Szerintem a vádnak ez a része nem a boszorkányhiten alapuló babonás szokásra, vagy hiedelemre utal, — ilyet különben sem ismerünk, — hanem a szitkozódás hevében a munka megpillantásakor keletkezett. A panaszost, mint minden tekintetben szokatlan vád, nagyon megdöbbenthette, vagy felismerte a vele elérhető lélektani hatást a per folyamára: ezért van aztán kiemelve a történtekből. Bakos Balázs tehenei nem adtak tejet. Dühödten kereste, hogy mi lehet

ennek a szokatlan dolognak az oka. Boszorkányságra gondolt. Mivel sógorasszonyáról, annak régebbi életmódjáról valami rosszat már hallott, s ezenfelül sem rokonszenvezett vele, izgága ember módjára szidalmazni kezdte és azzal vádolta, hogy „elvette az én teheneim zsírját, hogy a másvilágon is ugyanazon tejjel éljen." Bakos Andrásné ezalatt az idő alatt szolgálójával együtt dolgos kézzel a *sövényt fonta, vagy tapasztotta*, vagyis a latin szöveg szerint az esemény a következő volt: „vaccas mulgibiles quas domina A habebat earumque vitulos separatim ab invicem seclusisset ydemque vituli in quadam parte saepes eas, quo seclusi erant, diruerant quas Ipsa domina A una cum quadem famula ambo, obsepivissent eas saepes."

A tehén tejének elvonása a boszorkánymesterség céljaira a vádpontok között eléggé általános. Szegedi boszorkányperben vallja Gilicsó Jánosné 1728-ban, hogy „Sz. Luca napján *szokták a tehenek* (és egyebek) *hasznát elvenni és a vendégségekben szokták szokták megenni, innya, pogácsát sütni.*" (*Reizner*: Szeged története. IV. 383. l.) A tej elvevésének tehát a boszorkánykodásoknál gyakorlati értéke, célja volt; a tej befonása pedig ebből a szempontból érthetetlen aktus. Szendrey Zsigmond jászladányi és pozsonymegyei babonaként említi a nagypénteken a más házából kilopott és a sajátba rakott téglát, vagy szalmacsutakot, amellyel magunkhoz hozhatjuk a más szerencséjét, istállóhasznát (Ethn. 1941. évf. 106. l.), azonban adalékunk nem ilyen haszonlopásos szerencsevarázslat. A vádló szerint a vádlott elvette tehenei tejét. Azt nem mondja el, hogy mi módon, csak azt említi, hogy a sövénybe fonta, s hogy csak a másvilágon fogja elhasználni. A tej sövénybefonása mindenképpen elgondolkodtató mozzanat. Mivel a sövény javításáról, tehát építéséről van szó, feltehető az is, hogy a tej sövénybefonásának gondolati csiráját az építőáldozat ősi szokására való emlékezés képezi. Ez pedig olyasféle elképzelés, hogy mivel a tehenek rontották el a sövényt, a tejük védi meg a további rombolástól. azért kell tehéntejjel megtapasztani. Ez a felfogás azonban csak Bakos Balázs vádjában lelhető meg és nincs összefüggésben a tej elvarázslásával. A vádlott nem érti, vagy nem akarja érteni jelentőségét, a magyar néphagyományban pedig nem áll rendelkezésünkre hasonló adat. (Vö. Magyarság néprajza, III. 101—102., IV. 212. l.) A vád tehát ebben a formában népi hagyománynak nem tekinthető. Balázs prókátor perében különösképpen kiemelve nincs az a hiedelem, hogy *a megrontott tehenek bizonyos esetekben megrontójuk házához futnak*, pedig a tejelvonásos boszorkányperekben több ízben is szerepel, mint bizonyító mozzanat. 1854-ben kolozsvári boszorkányperben a tanu azt vallotta, hogy zsírját vesztett tehene bizonyos szerrel nyakában „reggel mint ha ostorral hajtották volna az Lakatosné házára, úgy mene nagy ríva és az ajtaján erőssen nézett be." (*Komáromy*: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. 58. l. Vö. még a 62., 232., 300., 566. l.-on levő adatokkal.) A perben nincs kiemelve, hogy miért ment a tejelvonás miatt Bakos Balázs éppen sógorasszonya házához. A körülményekből azonban kitűnik, hogy Bakos Andrásné ekkor éppen a tehenek által szétvert sövényt javította. Ezek a kárt okozó tehenek Bakos Balázs tehenei is lehettek és a kerítés javításának láttára könnyen gondolhatott arra Bakos Balázs, hogy teheneinek tejét a sövénykerítés megrongálása miatt vette el boszorkánynak vélt sógorasszonya, avagy Bakos Balázs tényleg tett is próbát ekkor már arról, hogy a tehenek kinek a házához mentek, vagy kinek a kerítésénél álltak meg nagy előszeretettel. Mivel a per irataiból csak Bakos András panasza, ill. vádemelése maradt fenn, mindezeket nem tudhatjuk. Bakos Andrásnénak pedig nem állott érdekében, hogy ezt a mozzanatot különösképpen kiemelje, mert ő is úgy járhatott volna, ennek a ténynek az ellenkezőjét bizonyítani nem tudván, mint szombathelyi „boszorkány"-társa, kit megégettek. (*Abai Imre*: Boszorkányégetés Szombathelyen. Vasi Szemle, 1936., 108—115. l.)

A tej boszorkány általi elvonásának az a módja, hogy a tehén tejét a boszorkány sövénybe fonja, ennek a pernek helyi és egyéni adottságaiból véletlenül keletkezett és a per anyagában tudatosan lett kiemelve, hogy a bírák figyelmét esetleg súlyosabban ható mozzanatokról elterelje. Ennek a mozzanatnak sem a logikus, sem a primitív, babonás gondolkodásmód szempontjából értelme nincs, a fenti meggondolások után bátran ki is jelenthetjük, hogy nem a hagyományanyagnak, hanem a peranyagnak félremagyarázható része.

Dömötör Sándor.

Bereg Náni és Szabó Vilma balladájához. *Dános Erzsébet* a gyermekgyilkos nőkről szóló balladákat magyar népballada-katalogusában (Néprajzi Füzetek. 7. sz.) a tárgyi felosztás elve alapján két tipusszám alatt foglalja össze. A 193. sz. tipus, amelynek tárgya, hogy az anya az erdőben megöli gyermekét, két főbb csoportot képez. A *Bereg Náni* nevével jelölt csoportban *egyszeri gyermekgyilkosság*, a *Szabó Vilma* nevével jelölt csoportban *többszöri gyermekgyilkosság* elkövetéséről van szó. Az én megfigyelésem szerint ez a két csoport szorosan összefügg, s különbözőségüket, külön irányú fejlődésüket csak alaposabb *dallamvizsgálat* után lehetne csak magyaráznunk, *Dános E.* szerint azonban a Szabó Vilma dallama még *nincs lejegyezve*. A két ballada szövegéből nyilvánvaló az egymásra hatás. *Dános E.* feltételezi, hogy a Szabó Vilma balladája *német hatás alatt* keletkezett, s hogy a Bereg Náni *régebbi* balladájának hatása alatt koptak ki belőle a *valószínűtlen elemek*, azonban azt is lehetségesnek tartja, hogy a Bereg Nánival egyidőben keletkezett a Szabó Vilma német minta után. *Dános E.* feltevései ellentétben állanak művének előszavával: „könyvemet . . . kalauznak szánom . . . összefoglalni, eredményt levonni csak azután lehet, amikor a néprajzi gyüjtés előre haladottabb stádiumba kerül." A gyermekgyilkos nők balladáival kapcsolatban alaposabb kutatómunkáról nem tudunk; maga *Dános E.* csak utal arra, hogy Szabó Vilma balladájának legjellemzőbb részei közhelyek, vagy azokká váltak (im. 42—43. l.). Kanyaró Ferencnek pedig szubjektiv véleménye az a megállapítás, hogy „Berek Náni balladája idősebb és ennek példájára alakult ki újabb időben a majd mindenben hasonló Szabó Vilma" (Ethn. 1906. 239. l.).

Mivel Bereg Náni és Szabó Vilma balladáinak eredetkérdésével kapcsolatban alaposabb vizsgálatra van szükség, a további kutatáshoz igen érdekes adalékok a Molnár József által 1932-ben lejegyzett és rendelkezésemre bocsátott *csengeri* (Szatmár m.) változatok, amelyek a következők:

A.

Bereg Náni kiment az erdőbe.
Lefeküdt a tőgyfa levelére.
Ötöt-hatot kiátottam néki:
Kejj fel Náni, mer meglát valaki.

Felkőtt Náni, bément a csárdába.
Lefeküdt az asztal derekára.
Sírva mongya a csaplárosnénak:
Száz icce bort mérjen a betyárnak.

Száz icce bort, száz szál gyertyát mellé.
Hadd igyék a szegény betyárlegény.
Még a bornak felét meg se itta,
Kilenc pandúr az ajtót rányittya.

Bereg Náni nem fáj-é a szived,
Hogy megölted két szép gyermekedet?
Dehogy nem fáj, mikor majd meghasad.
Most is azért zörgetem a vasat.

Bereg Nánit hét pandur kiséri
Édesannya az ablakon nézi.
Ne nézd anyám gyászos életemet,
Mind teérted szenvedem ezeket.

Bereg Náni rózsaszín szoknyája
Megakatt a tömlöc ajtajába.
Sírva mongya a tömlöctartónak:
Eressze el rózsaszín szoknyámat.

B.

Szabó Vilma mit gondolt magába,
Lefeküdt a vonat járásába.
Egyet-kettőt füttyentett a masiniszta:
Kejj fő Vilma, mer elvág a masina.

Szabó Vilma nem vette tréfára,
Bészalatt a Filmüle csárdába,
Parancsojja a csapláros jánnak,
Száz icce bort tőccsön ki Vilmának.

Szabó Vilma a borát nem issza,
Kilenc zsandár az ajtót rányittya.
Csendőrkáplár elkijáttya magát:
Rajta fiúk fogjuk el a betyárt!

Szabó Vilma ződ sejem ruhája
Megakatt a limafa ágába.
Nem a limafa ága fogta meg,
Csendőrkáplár keze ragadta meg.

Szabó Vilmát két csendőr vallattya,
Édesannya az ajtón halgattya.
Ne nézd anyám szenvedéseimet,
Mind te érted szenvedem ezeket.

Szabó Vilmát két csendőr kiséri,
A babája a kapuból nézi.
Valld ki Vilma minden bűneidet,
Hová tetted három gyermekedet?

Egyet tettem diófa tövébe,
Másodikat Tisza fenekére,
Harmadiknak most lettem gyilkosa! —
Szabó Vilma a vasat hordozza.

C.

Szabó Vilma mit gondolt magába,
Leszalatt a kertyük hátujjába.
Jó előre kijátottam néki:
Vigyázz Vilma mer meglát valaki.

(Ugyanaz, mint a B. változat 2., 3., 5. versszaka.)

Szabó Vilmát két csendőr vallattya,
A szeretője annya hallgattya.
Valld ki Vilma valld ki bűneidet,
Hova tetted négy szép gyermekedet?

Egyet tettem Duna fenekébe,
Kettőt tettem rózsafa tövébe,
Negyediknek most vagyok a rabja! —
Szeretője, az annya hallgattya.

Dömötör Sándor.

Adatok a magyar balladák ismeretéhez. Az Ethnographia XL. (1929) évfolyamában a 179. lapon Az *anya átka* című Hosszúmezőről (Máramaros vm.) lejegyzett rutén balladát olvashatjuk, melyet Patkó György küldött be s csillag alatt az akkori szerkesztő (*Solymossy Sándor*) megjegyezte, hogy „a szlovákoknál elterjedt típus; a magyar népnél ismeretlen".

Ugyanerről a tárgyról szól *Az eladó lány* című ballada, mely a *Vargha Gyula* bevezetésével ellátott Magyar Balladák és Románcok (Élő Könyvek, Magyar Klasszikusok című sorozat 40. kötete) című kötet 199. lapján olvasható.

Ennek a témának egy változatát 1938 januárjában *Kósa Tibor* V. gimn. tanuló Hajdúnánáson Varga Juliánnától jegyezte le s a szöveg a következő:

Eccer egy városba
Egy kisjány magát fírhez atta.
Magát fírhez atta,
Annya megátkoszta:
„Esküvőd idején
A hideg lejjen ki,
Vacsorád estéjén
A lelked szájjon ki!"
Bemegy a kis vőfi,
Mongya az ángyának:
„Ídes ángyomasszony,
Beteg a menyasszony".
Bemegy a vőlegíny,
Mongya az annyának:
„Ídes anyámasszony,
Meghal a menyasszony".
„Fogjál kocsis hat lovat
A fekete kocsiba,
Vigyük a menyasszonyt
Nagykálló városba,
Az anya házába".
„Jó estét, jó estét,
Ismeretlen anyám!
Itt van a menyasszony
Vijack koszoruba".
„Ugyan ídes jányom
Mi bajod érkezett?
Talán a vacsorám
Nem jóízűn esett?"
„Nékem a vacsorám
Jóízűen esett,
Ídesanyám átka
Hamar megérkezett".
„Itt van egy pohár bor,
Igyál hát belőle,
Igyál hát belőle,
Megvidámocc tőle".
„Nem kell mán a bora

Csak igya meg maga,
Átkozott lejányát
Bocsássa uttyára.
Koszorum bimbója
Földre lehujjatok,
Földre lehujjatok,
Éngem sirassatok.
Tik, ruhám, a szegről
Földre lehujjatok,
Földre lehujjatok,
Éngem gyászoljatok.
Tégedet vőlegíny
Bizlak az Istenre,
Tégedet jó anyám,
Az Isten verjen meg !"

Ugyancsak Patkós (sic) György lejegyzésében találunk a 190. lapon egy másik Hosszúmezőről származó rutén balladát, melynek változatát Hajdúnánáson a Hajdúnánási Ujság néphagyomány gyüjtő felhívására küldte be egy Névtelen előfizető. Ennek a szövege a következő :

„Aszt akarják ahoz mennyek,
Akit nem szeretek.
El is készítettek mindent
A fényes mennyegzőre.
Legyen meg hát édesanyám
Szörnyű kívánságod :
Készittesd el vijolaszín
Mennyegző ruhámot.
Édesanyám az ágyamat
Vasárnap estére
Vitesd el az asztaloshoz
Festesd feketére,
Koszorút is tégy reája,
Ha eljön az óra,
Tégy koszorút a fejfámra,
Tégy a koporsómra.
Hat koszorús barátnőim
Gyászba öltözzenek,
Vőfényeim karjaira
Gyászfátyolt kössenek,
Vőlegényem karom helyett,
Vigye keresztemet,
Holtom után édesanyám
Tartsd meg mennyegzőmet.
Én is voltam egy tavasznak
Kinyíló virága,
Kár volt éngem édesanyám
Szülni e világra !"

Ugyanezen évfolyam 216. lapján Patkó György *Jáger Jóska* című máramarosi rutén balladát közöl Hosszúmezőről, ennek egy változatát gyermekkoromban Csengerben (Szatmár vm.) hallottam énekelni öreg dajkámtól, Pap Mihálynétól 1914 körül, szövege a következő :

Gesztyén Jaóska mint kisasszony,
Végig sétál Pest városon.
Sétál kisasszony móggyára
Egyik bótbul a másikba.
Igy faggatta a bótosné :
„Isten hoszta kisasszonné.
Válogassék a selymekbe.
Külömbnél külömb félékbe".
Válogatott a selymekbe,
Külömbnél külömb félékbe,
Ótán kifordult a bótbul.
Rájirta a bótajtóra :
„Itt vásárolt Gesztyén Jaóska,
Maj megfizet a Jehova".

Gesztyén Jóska Pap Mihályné szerint gyönyörűszép „jányosarcu" betyár volt.

Molnár József.

Néprajzi adatok Gvadányi József műveiben. (Adalékok a beregmegyei Badalló néprajzához.) Szépíróink szinezés szempontjából igen sokszor felhasználják a népélet jelenségeit, de nem mindig kötik őket határozott helyhez, s ezért adataik a néprajz szempontjából a legtöbbször csak másodrangú jelentőségűek. Magyar adatok ugyan, de még ha nem keverik is össze őket másvidéki szokásmotívumokkal, — néprajzilag csak éppen rámutató párhuzamok. Minden néprajzos tudja, hogy mennyiben értékelheti *Jókai* és *Tompa*, meg az *Arany* és *Abonyi* adatait. Ez utóbbiak közé vehetjük *Gvadányit* is. Minden munkája tele van néprajzi megfigyelésekkel, s ezeknek a részletekig menő pontos leírásaival. Az „Unalmas órákban vagyis a téli hosszú estvéken való időtöltés" c. kötete pl. a beregmegyei Badalló község népéletéhez tartalmaz adatokat 1795-ből.

A férfiak, asszonyok és lányok Nagyszőllősön szőtt fekete fürtösgubát viselnek. (3., 15.) A lányok ünnepi öltözete : párta, szélnek eresztett függőpántlikákkal (10.), ingválluk fekete se-

lyemmel varrott és sárga sik csipkével prémezett (16.), csizmájuk piros (17.), rásaszoknyájukat a halmi vásárban veszik. (15.) A legények két üstökbe fonják a hajukat, nagy és erősen csörgő sarkantyukat kötnek csizmájukra. (10.) A lányok zöld ládája liliomokkal festett, dunnájuk és recés fejeleik veres pamuttal vannak kivarrva. (16.)

A lányok csak anyjukkal mehetnek táncba, egyedül még a *Gvadányi* táncos vacsorájára sem engedték volna el őket. (7.) A lányok piros csizmájukat kezükben viszik, és csak a pitvarban huzzák fel. (10.) Tánckezdetig és vacsora alatt a cigány („Putyu") „a karszékre, mint a török, úgy ült, s ha vonta, danolt is, hegedüjére dült", tehát nemcsak úgy üresen „szólt a szárazfája, de még jobban mondta a nótát gazdája". (7.) Amikor pedig a tánc megkezdődik: „felállt mindjárt Putyu, egy székre gatyába, egy kis rövid száron pipa volt szájába (tehát már nem nótázott! Sz. Zs.), alig volt húsz szál szőr az ő vonójába, kontrahása vala egy rongyos gubába. Jobb kezöket az ing ujjából kivették, mert igy vonásokat könnyebben ejthették". (12.) Ha meg aztán a legény táncosnőjét át akarta adni valaki úrfelének, avagy nála magasabbrangú falusinak, akik tetszőleg nézték a lány ügyes mozgását, megforgatta előttük és illemtudóan odakiáltotta: „Szállok kendnek hozzám, . . . átadom szívesen, mint másét, . . . mint a hintókerék, forog". Ha kellett, átvették, de ha nem akartak táncolni, udvariasan azt felelték rá: „Jó kézben van! (14.)

S most jön a táncközi vacsora. *Gvadányi* pl. a következő helyi vacsorát rendelte badallói vendégeinek: „Főzzél meg két tyúkot laskával, jó fazék káposztát pedig szalonnával, tálalj jó nagy tálba pacalt is hurkával, a hurkákat pedig töltsd köleskásával; egy tál gulyáshúst is fogsz te készíteni, két vén gúnár ludat meg kell mellyeszteni, megsütöd, szilvával kelletik tölteni; fél kost is . . . Jól megsáfrányozzad mind az ételeket, borst, gyömbért ne kiméld". (8.) Ivás közben tósztoznak a ráköszöntő kezébe veszi a kancsót, a gazda felé emeli, iszik és a gazda kezébe adja (16.); a lányok „szemérmesen" isznak: „Ist", mondják egymás felé intve és szájukat megtörölik. (17.) Majd az ivást kezdő asztaláldást mond: „Kána-mennyegzőről véve a példázást, s végezvén, itt kiki ámen! tett kiáltást". (19.)

A badallói nép gyümölcstermeléssel foglalkozott; gyümölcsét az Alföldre hordta, s ott búzával cserélték be. (13.) Termelnek szőlőt is; szüretkor táncolnak, a tüznél pipáznak, vacsora után rakétáznak, mozsarakkal lőnek, s ivás közben kurjongatnak. (39.) A gyümölcs- és szőlőtermelés mellett halásznak, rákásznak és vadásznak is. Tavasz elején minden háznál varsákat füznek (47.), s késő őszig gyalommal halásznak. (59—61.) Áradás idején csónakból vadásznak a fatörzseken, szigeteken meghúzódó nyulakra, rókákra és nyestekre. (26.) Érdekes vadászszokás divatozott akkoriban még a badallói nép között: aki meglepetésében nem lőtt rá a feléje futó vadra, a tenyerükbe köpött nyálba kevert puskaporral bajuszt mázolnak neki. (70., 72., 73. l., l. még: A mostan folyó ország gyűlésének satyricocritice való leírása. Pozsony, 1790: 119., amelyben a vadászavatást — a puskavesszővel való elfenekelést is leírja. 145.)

Szendrey Zsigmond.

Sárréti játszóvers egy régi betyárról. *Osváth Pál*, a Sárrét utolsó híres csendbiztosa „Bihar vármegye Sárréti-járása leírása" (Nagyvárad, 1875.) című munkájában közölte a furtai református egyház egyik jegyzőkönyvében talált ezt a feljegyzést: „A Kutas mellett Komádi felől vagyon egy sziget, melyet Tolvaj-szigetnek azért hívnak, mert a Rákóczi kuruc világ elmulta után támadtak nehány tolvajok, akik az útonjárókat fosztogatták és az Esi-erdőben lappangottak, amely erdő elpusztult és nagy szárazság lévén, a vármegyét rájuk csődítették és őket meg is fogdosták. Fegyverrel mentek rájok, de azok is fegyveresek voltak. Abba a szigetbe vitték őket és ott agyon lövöldözték. Ilyen kezdésű nótájok maradt: A sárréte mellett tizenkét katona, Kiknek kapitánya híres Lengyel Gyurka". Talán

róluk maradt fenn az a mendemonda is, amit nyolcvanöt esztendős Békési Sándor füzesgyarmati lakos beszélt el nekem pár évvel ezelőtt. Gyermekkorában hallotta, hogy a furtai kis erdő hirhedt betyártanya volt valamikor, de egyszer a vármegye felgyujtatta és elégetvén a körülötte lévő nádast is, kifüstölte onnan a zsiványokat.

E kuruckori betyárvezér nevét, illetőleg viselt dolgait ezen a véletlen feljegyzésen és általam bizonytalanul idevonatkoztatott szájhagyományon kívül a fiú gyerekek egy homályos értelmű, de többszörösen érdekes játszóverse őrzi még. Versünk egyik változata így hangzik:

Jöjj fel kópé kopogtatni
Aranyos szekéren
Lengyel Gyurka vagdalkozni
Ezüstös szekéren.
Ehol jön az ördög
Zöld köntösében,
Lengyel Gyurka is megjelen,
Veres üstökös hajáról
Csepeg a korom.

A két utolsó verssor adta az ötletet, hogy az öreg Békési által közölt adatot Lengyel Gyurkáról maradt hagyománynak véljem. Igy, ha azt veszszük, hogy a sárréti öregek betyárhistóriáiban a pandúrok számtalanszor *kópé* néven említődnek és *Osváth* is írja (Közbiztonságunk multja és pandur korom emlékei. Bp., 1905. című könyvében), hogy a betyárok egymás közt így titulálták a vármegye fegyveres embereit, arra gondolhatunk, hogy a fiúk eme rigmusa a pandurok és Lengyel Gyurka küzdelméről, az erdő felégetéséről szóló vers töredéke lehet.

Ez azonban olyan feltevés, amit közelálló másik lehetőség gyöngít.

A *kópén* érthettek egyebet is, nemcsak pandurt. Ennek a szónak (többnyire jelzővel, így: nagy kópé) a Sárréten *rossz, ravasz, hamis, gonosz* értelme is van. Esetleg jelenthetett néphitbeli alakot, akit (vagy amit) talán kormozott arcú alakoskodók bizonyos alkalmakkor megszemélyesíthettek. „Elvisz a kópé!" — ijesztgetik a nyűgösködő gyereket. (*Szendrey Zs.*: Kákós. Ethn., XLIX. 221.) A *zöld ördögöt* is gyerekek elcsendesítésére emlegetik. De hasonlatképpen is alkalmazzák mogorva, morcos emberre: „Olyan, mint a zöld ördög".

Lehetséges tehát, hogy elfelejtődött népszokás szövege tördelőzhetett játszóverssé, ami Lengyel Gyurkának csupán a nevét őrzi. Mintha ilyesmire mutatna a vers másik változata:

Kelj fel kópé kopogtatni,
Lengyel Gyurkát vagdácsolni,
Ej, haj, fodormán,
Zöldsüvegű boszorkány.
Ha fel nem kelsz tíz órára
Szazat vágok a p . csádra.
Egy kés, két kés,
Három kés, négy kés,
Öt kés, hat kés,
Hét kés, nyolc kés,
Kilenc kés,
Tizediket beléd vágom. —
Felkelt-e már a kópé?

Ezt úgy játszák, hogy egy fiút beállítanak valami ólba, vagy kamrába, a többi pedig a betett ajtón kívül éneklő hangon mondja a verset. A rigmus végére a belől kukoló fiú kiugrik és futásnak eredő társai közül másik kópét igyekszik elcsípni maga helyett. — Vannak öregek, akik úgy emlékeznek, hogy ezt a verset ezelőtt valahogyan másképpen játszották.

Szűcs Sándor.

Adatok a falusi bakterséghez. A falusi bakterség mint intézmény még fennáll. A szegény nincstelen ember, aki életének javarészét mások értékeinek őrzésében mint szőlőpásztor, csősz, mezőőr, stb. töltötte el, vénségére a faluba húzódik és annak őrzését vállalja el. Az átlag falusi embertől eltérő életmódja, de talán már az eleve egyénibb, szabadabb, mondhatnónk költőibb lelkülete egy másfajta szemléletet alakított ki benne, mint a közös életformában élő polgárban, parasztban. Mindezt érdemes volna egyszer alaposabban szemügyre venni.

Itt most mindössze néhány sorban emlékszünk meg a zalamegyei

Diszel bakteréről.

Diszelen négy év óta a 72 éves Barabás József a bakter és egyszersmint sírásó. Bakter fizettsége: minden háztól 10 kiló gabona. Előzőleg is hasonló foglalkozása volt, mert 7 évig Gyulakeszin hegypásztorkodott, 6 évig

Falusi bakter. Diszel, Zala m. Vajkai A. felv. — **Nachtwächter.** Diszel, Kom. Zala. Aufn.: A. Vajkai.

Diszelen volt erdő-mezőőr. Ketten vannak bakterek, egyik nap az egyik, másik nap a másik vigyáz, télen este 9—10 óra közt, nyáron este 10-től hajnali 3 óráig. Dárdával jár, korábban, amíg meg nem tiltották, kiáltott is, 11-kor és éjfél után 1-kor, több — 3—4 — helyen is. Bakter verse:

Hallod-e ezt háznak ura,
Éjfél után egy az óra.
Tűzre jól vigyázzatok,
Hogy károkat ne valljatok.
Kitől az Úristen oltalmazzon,
Az ő szent fiával együtt áldjon.
Dicsértessék Menynek Ura,
Éjfél után egy az óra.

A vers többé-kevésbé megegyezik az általánosan ismert bakterversekkel, illetve azok első strófájával. (V. ö. *A Magyarság Néprajza*, III. 391.) — Megemlíthetem ugyanitt *Kaposvár* régi, hivatalosan jóváhagyott bakterversét, aminek hasonló az első strófája. (A 9. órára való strófa. A kaposvárinak 9-től reggel 4-ig van minden órára egy-egy strófája. Kézirat.) — Zalamegyéből különben több bakter *dárda* került a keszthelyi *Balatoni Múzeumba*.

Vajkai Aurél.

Mindszentek-esti 'rimizés'. (Makranc, Abaúj m.) Eddigi feljegyzéseink szerint teljesen ismeretlen szokás. A kassai premontrei gimnázium vidékről bejáró tanulóinak gyüjtőcsoportjából *Takács Dezső* küldötte be a Népr. Múzeum Ethnologiai Adattárának. A 'rimi' is ismeretlen tájszó, jelentése: fenyőtoboz. — A gyerekek már napokkal az ünnep előtt alig várják a délutáni csengetést. Az iskolából egyenesen a Papkertbe vagy a fenyvesbe mennek rimiért. Itt aztán összeszedik a fákról lehullott rimit, sőt fel is másznak érte a fákra, majd késükkel rossz fazékba vagy papirba gyüjtik a fenyőből kicsorgó folyadékot, a gyantuszt. Az októberi ájtatosság alatt a sekrestye körül ólálkodnak, s amikor ájtatosság közben a sekrestyés hazamegy, őrt állítván a templom elé, a sekrestyébe lopóznak, megfaragják a gyertyák alját, s megdézsmálják a zsákba gyüjtött gyertyavégeket. S a rimit, gyantuszt és gyertyacsonkokat hozzárakják azokhoz a gyertyamaradványokhoz, amelyeket a mult évi halottak napjának reggelén a sírokról összegyüjtöttek. Az ünnep délutánján aztán koszorút kötve nyakukba, a temetőbe sietnek. Megvárják a népet, s amint a templomból gyertyával kezökben, énekelve a temetőbe érkeznek, és amikor hozzátartozóik sírján meggyújtják a gyertyákat s imádkozni kezdenek: a gyerekek is meggyújtják a gyantuszt és magasba dobálják az égő rimiket. Ez így tart vagy félkilencig, s akkor a rimisek hajrákiáltással valamelyik társukhoz rohannak, ahol fűtött „ól" és földre terített pokróc várja őket. Ez a társ a spillér (a kártyások vezére), s itt kártyáznak tökmagra, gyufára, úgyhogy csak éjfél veti őket haza.

Szendrey Ákos.

Két levéltári adat a XVIII. századból az érsekújvári fonóházak megrendszabályozásáról. Érsekújvár város tanácsa 1760. december 20-án tartott ülésén a következő határozatot hozta: „Unamini Votō concludáltatott: „Mint hogy nyilván tapasztaltatott, hogy külső Uczabéli némely Gazdáknál, tilalmas fonyo Gyülekeze-

tek tartattnának, mellyek (áthúzva: múlt esztendöben Tettes N. Vármegye Parancsolattya által megtiltattak) mivel köllömb köllömb Excessussok, és Istent Sértő dolgok, és semmi jó nem következik, ara való nézve, mind ezentúl minden Gazdák, és Gazdaszonyok Keményen tiltattnak, úgy hogy akik ezekben jövendöben tapasztaltatni fog, akar ki liend az 24. Korbácsal büntetettni fog." 1765. január 12-ről keltezve pedig a következő határozatot találjuk: „Mivel hogy imit amot az Uczakban Iczakának Idejn Némöly Hazoknal fonyó gyölőkezetekre, nem csak leanyok, és Aszszonyok jarnak, hanem mégh Iczaki Koborló, Legények is, Cuncurrálnak, ā melly ā féle Hazoknál Kőlőn, Kőlőnfile illetlen szókal, Isten eő Sz. Fölségit meg sértik, és más felebarati Szomszedokat; magok Kőzőt valo el Követő döbzodásokat, Tanczokat, és más egyéb hasonlo alkalmatlanságokat el Kővetnek, Azon ókból Magistratualiter imponáltatik, hogy a modo imposterüm Szabad ne légyen, akar mely Uczabanis lévő Háznál ā féle fonyó jarasra győlőkezeteket tenni, Ellemben pedig ha ennek utana Valamely háznál tapasztáltattnak, erdelmes büntetést Viendő lesznek." Ezeket az adatokat az érsekújvári városi múzeumban elhelyezett egykorú városi jegyzőkönyvekben találtam.

Szőke Béla.

IRODALMI SZEMLE.

Ortutay Gyula: A Magyar Népművészet. I. A csonka haza, II. Erdély. 388+308 lap. Budapest, 1941. Franklin Társulat kiadása.

Malonyay Dezső „A magyar népművészet" című, a szerző halála és egyéb okok miatt az ötödik kötetnél abbanmaradt munkája 1907—1922-ben jelent meg. Ez a tiszteletreméltó dolgozat egyenes folytatása a mult század harmadik negyedében megindult, művészektől és rajztanároktól összeállított kiadványoknak *(Huszka, Pulszky, Pentsy-Szentgyörgyi)*, melyek a magyar nép művészkedő megnyilvánulásait jórészt azzal a szándékkal tárják fel, hogy abból, mint forrásból az iparművészet anyagot meríthessen. *Malonyay Dezső* is ezt a célt tűzi ki maga elé, munkája mégis messze fölülmúlja szándékát. Dolgozata nemcsak az iparművészeknek forrása, hanem jól használható, majdnem azt mondhatnám nélkülözhetetlen kézikönyve mind a mai napig az etnográfusoknak is. Használhatóságát gazdag képanyagán kívül magyarázó rajzainak és ma már kissé nehezen olvasható, a maga kora igényeinek azonban megfelelő stílusú, számos becses adalékot tartalmazó leírásának köszönheti. Ez az iparművészinek nevezhető irány továbbfolytatódik a *Magyar Iparművészet* és *Muskátli* című kiadványokban és *Undi Mária* munkáiban, hogy csak az ismertebbeket említsük. Az iparművészek mellett a néprajzosok aránylag későn jelennek meg ismeretterjesztő dolgozataikkal. A kettő között hézagpótlóként az angol *Studio* kiadványaként 1911-ben Londonban jelenik meg a Peasant art in Austria and Hungary, mely ha aránytalan elosztásban is (egyes tárgyköröket mellőzve), mégis korának megfelelő módon igyekszik áttekintést adni a magyar paraszt díszítő művészetéről. Az etnográfusok tervszerű ismeretterjesztő munkájukat természetesen részletdolgozatokkal kezdték meg 1924-ben a Magyar Népművészet sorozattal. Ezt követi az 1928-ban megindult A Magyar Népművészet Kincsestára c. sorozat. Ugyanebben az évben a prágai nemzetközi népművészeti kongresszus alkalmára *Bátky Zsigmond, Györffy István* és *Viski Károly* a tudományos, azaz rendszerező munka eredményeképpen Magyar Népművészet címen, magyar és francia nyelven egy olyan ismeretterjesztő és propagandisztikus munkát tett közzé, mely mind értelmező kísérő szövegével, mind a szöveg nélkül is beszé-

des, szakszerűen összeállított képanyagával méltó képviselője nemcsak a szaktudomány akkori állásának, hanem a címben foglalt tartalomnak is. Itt kell felemlítenünk a Népies Irodalmi Társaság kiadványaként é. n. megjelent Erdélyi Magyarság, Népművészet c. dolgozatot, melyben *Viski Károly* Erdély magyar népművészetét az összehasonlító néprajz megvilágításában tárja föl. A részletmunkák közlése tovább folytatódik. A szaktudomány a horizontális frontról egyre jobban tér át a vertikális felé. *Györffy István* 1930-ban Magyar népi hímzések című sorozatban megjelent A cifraszűr című munkája ennek kézzelfogható eredménye. A Magyar Tudományos Akadémia Néptudományi Bizottsága 1932-ben indítja meg a Monumenta Hungariae Ethnologica című sorozatát. A Magyarság Néprajzában 1936-ban *Viski Károly* foglalja össze és értelmezi népünk művészkedő hajlamainak minden irányban megnyilvánuló lecsapódásait. 1937-ben adja ki *Györffy István* Magyar Népművészeti Füzetek címen, sorozatnak szánt kiadványban *Ferenc Kornélia:* A tűzött csipke c. munkáját. *Palotay Gertrud*nak az Officina kiadásában megjelent népszerűsítő dolgozatain kívül Oszmán-török elemek a magyar hímzésben (Bibliotheca Humanitatis Historica, VI.) c. tanulmánya a vertikális néprajzi irányzatnak nemcsak dátumszerűen, hanem elgondolásban, módszerben is legújabb közzétett képviselője hazánkban. — Elérkezvén az 1941-es esztendőbe (csak az önálló és érdemesebb tanulmányokat véve számba) kérdezhetjük, hogy a megnövekedett igényű és ízlésű érdeklődőknek mit tudnak az etnografusok a kezébe adni? *Malonyay* könyve a laikusok számára elavultnak minősíthető, a *Bátky—Györffy—Viski*-féle Magyar Népművészet példányai régen elfogytak, a többi felsorolt kiadvány annyira heterogén célját, módszerét és tartalmát illetően, hogy nem szakember szükségleteinek kielégítésére elégtelen. A közönség ismerete a nép művészkedő alkotásait illetően az utóbbi években ugrásszerűen megnövekedett. A néprajz akarva-nem akarva politikai eszköz, nevelő, öntudatosító anyag lett. Napról-napra felmerül a kérdés szóban és írásban „mi a magyar", „mit tekintsünk magunkénak, mit ápoljunk", stb., stb. Ha szakember vállalkozik a népszerűsítés hálátlan és nehéz feladatára, tisztelet és becsület illeti érte. Mi ez a nehéz feladat? Mit kell kezébe adni a ma érdeklődőinek, hogy a járatosakat tudásukban megerősítsük és gazdagítsuk, a járatlanok elé ismereteket tárjunk és a tévúton járókat a helyes útra vezessük? Mindenekelőtt beszédes anyagot, anyagot és anyagot. A mai érdeklődőknek népi kincseink olyan tárházát kell kezébe adni, melyben szakkutatásaink minden eddigi leszűrt és megállapodott eredménye bennefoglaltassék. Az új „magyar népművészetnek" fel kell tárni minden ismert sajátos művészkedő hajlamot tükröző népi kincset, mely hazánkban eddig előkerült. Amikor azt mondjuk, hogy minden, akkor ebben bennefoglaltatik bizonyos formában a magyarság mellett, között élő népek műveltségkincse is. A „mi a magyar népi művészkedés" kérdése ezek ismeretében sokkal könnyebben körvonalazható (meghatározni ismereteink mai állapotában még nem lehet), mint nélküle egyrészt, másrészt a szaktudomány nem mondott le a multban, nem mond le a jelenben és nem mondhat le a jövőre nézve sem arról a kötelességéről és jogáról, hogy a magyarsággal együtt élő nemzetiségek anyagát föltárja és rendszerezze. Ha a pillanatnyi politikai légkör ilyen irányú részletes közlésekre alkalmatlannak mutatkoznék, módot kell ejteni arra, hogy illő formában a kérdés mégis föltárásra kerüljön; egy közismert probléma elhallgatása sokszor nagyobb veszéllyel jár, mint annak tudományos alapokon nyugvó, tehát tárgyias értelmezése. Az új „magyar népművészet" *Bátky—Györffy—Viski* nyomdokain járva tudós megalapozású, tehát rendszeres kell, hogy legyen, anyagközlésében homogén és arányos; ha követi a ‚kevés szöveg, sok kép' irányt, akkor a szöveg helyett is a képanyagnak kell beszélnie az összeválogatás módjában, arányában és elhelyezésében. Ezen azt értem, hogy ha például eltekintek annak közlésétől, hogy a magyarság viseletére mennyire jellemzőek a bőrruhák vagy egyéb művészkedésére a pásztorfara-

gások, akkor annyi bőrruhadarabot, pásztorfaragást kell bemutatnom, amilyen arányban ezek, fontosságukat illetően más darabokhoz viszonyulnak. A nép környezete hű tükre egész életmódjának; egy jó képeskönyv bőbeszédű képeivel visszaadhatja valamely nép mégoly sokoldalú életformáját is. Az új „magyar népművészet"-nek végezetül, de nem utoljára fel kell ölelnie, kézre kell adnia a jellegzetes regionális különbségeket és — ha lehetséges — ezeken belül az egységes magyart. Mindezeket természetesen a mai igényeknek és technikának megfelelő kiállításban. További részletezés helyett vizsgáljuk meg, hogy *Ortutay Gyula* két vaskos kötete mivel és hogyan gyarapítja tudományos alapokon nyugvó ismeretterjesztő munkáinkat?

Ortutay munkáját két kötetre osztja; „I. Csonka haza", „II. Erdély". Ezt a két részre osztást földrajzi, tudománypolitikai és egyéb okokkal indokolja. A tárgyat leginkább érintő néprajzi indokolást elhagyja, sőt el is veti, mondván, hogy „az erdélyi magyarság etnikai csoportjainak népművészete, akár a szőtteseket, akár a faragásokat vagy bármi mást veszünk elő, sokkal közelebb áll a palóchoz, somogyihoz vagy akár a hódmezővásárhelyihez, mint a románhoz vagy a szászhoz" (II. 6 l.). Ezt a felfogást némiképp korrigálnunk kell, mert a néprajzi anyag ennek éppen ellenkezőjéről tanúskodik. Köztudott, hogy a néphatárok nem mindig vagy egyáltalán nem határai az illető nép műveltségének is. Az is köztudott, hogy egymás mellett élő különböző műveltségű népek műveltségi javainak különböző fokú kicserélődése állapítható meg. Egy bizonyos nép „népisége" nem egyforma intenzitással nyilvánul meg a központban és a perifériákon. A sokszomszédú magyarság erre számos példát kínál. Ha a szerző a fentebb említett nemzetiségi anyagot is kellőképen vizsgálatába vonta volna és az erdélyi „szőttesek" és „faragások" mellé oláh vagy szász anyagot is bemutat, hasonlóképen a palóc mellett tótot s a délmagyarországi mellett szerbet és horvátot, ez a fejtegetésünk magától feleslegessé vált volna.

A szerző a „népművészet" szó használata mellett száll síkra. Nem akarunk a szó és a tőle fedett fogalom felett vitázni, csupán leszögezzük álláspontunkat, mely a *Viski*-féle „díszítő-művészet" kifejezést fogadja el az *újabb néprajztudomány* állásfoglalásának megfelelően, mely szerint *népművészet*, mint olvan (szemben a felsőbb társadalom magas művészetével) nincsen.

Ortutay kísérő szövegbeli fejtegetéseinél nem időzünk sokat egyrészt, mert nincs rá helyünk, másrészt, mert *Ortutay* maga is a hangsúlyt a képanyagra helyezi. A szövegben szellemes, friss megfogalmazásban a szakirodalom ismert problémái tárulnak a közönség elé, helyenkint a szerző egyéni értelmezésében. Majd anyag szerint veszi sorra a népi kultúrjavakat, melyeken művészkedés mutatkozik, főkép *Viski* a Magyarság Néprajzában megjelent „Díszítő művészet" című fejezete nyomán. Kiragadjuk a magyarázatból ezt a megállapítást, amellyel mi nem értünk egyet: „. . . népünk mindennapi élete és az úgynevezett népművészeti tevékenység s maga a népművészet egymástól elválaszthatatlanok. A népművészet parasztságunk életében (s a pásztorokéban, pákászokéban . . ." (I. 18. l.). Ha úgy volna, mint *Ortutay* véli, akkor hogyan magyaráznánk azt, hogy több helyen nincs és nem is volt „népművészet"? Hogy a pákászok művészkedő tevékenységet aligha fejtettek ki, talán mondanunk sem kell. *Ortutay* nem látszik jól informálva lenni, amikor ezt írja: „a csizmaviseletben kutatóink a mult századi úri hatást mutathatják ki" (38. lap); hiszen a mult század eleji ábrázolások tekintélyes része csizmában mutatja a parasztot; akkor sem, amikor azt írja, hogy a sárközi főkötőket *cérnával* hímezik (39. l.). Szívesen olvastuk volna a szerző bővebb magyarázatát a torockói női viseletet ért német hatásokat illetően (40. l.). A szedettes szőttest nem tábla, mint azt *Ortutay* állítja (42. l.), hanem többnyire fatű segítségével készítik. Örömmel olvastuk ugyane lapon szerző azt a megállapítását, mely szerint a „. . . székely . . . festékesek . . . szövőszéken készültek . . ." Ezzel nyilvánvalóan helyesbíti Kis Magyar Néprajzában

(99—100. l.) közzétett azt a megállapítását, mely szerint a festékesek „összevarrott vörös, kék, sárga és fehér színekből álló posztófélék." Szálánvarrott technikát ismerünk (44. l.), írásos technikát vagy szőttesvarrást kevésbbé, legfeljebb írás után való varrást vagy a szövést utánzó varrást. A 45. laphoz meg kell jegyeznünk, hogy posztó és nemez szók különböző technikával készült anyagokat jelölnek, fokozásul nem használhatók (amint a fazekas és gölöncsér szók sem 10. l.) és népünk nemezzel nem díszíti szűrét, csupán posztóval.

Nem hagyható szó nélkül a szerző közölt „Irodalma" sem. Ha szükségesnek látja, hogy egy a nagyközönségnek szánt munka irodalmi alátámasztást nyerjen, körültekintése csak méltányolható; ebben az esetben azonban a kétségkívül igen tanulságos platoni idézetek mellett, szeretnénk néprajzi szakemberek vonatkozó véleményeit is gyakrabban olvasni. Meggyőződésünk, hogy az ajánlott *Franz Boas, von Sydow, Hoernes-Menghin* primitív művészetekkel, sőt a művészetek őstörténetével foglalkozó munkái helyett sokkal nagyobb tanulsággal forgatnák az érdeklődők a velünk szomszéd népek, sokszor, változó politikai határainkon belül élő szomszéd népek néprajzi szakirodalmát. Kikapva néhányat a sok közül: *Pražák, Václavík* (tót), *Retzlaff, Misch Orend, Netoliczka* (szász), *Vuia, Tzigara-Samurcas, Petranu* (oláh) munkáira gondolunk vagy a zágrábi múzeum Zbirka jugoslavenskih, a belgrádi Costumes nationaux jougoslaves, stb., stb. kiadványaira s nem utolsó sorban nyugati szomszédunk hatalmas vonatkozó irodalmára, melyből szerző mindössze négy kiadványt említ, s ezekből is kettő *(Hanika* és *Geramb)* a művészkedéssel alig-alig foglalkozik.

I. kötet. A csonka haza. Népi építkezés címszó alatt a szerző 17 dél-dunántúli házformát közöl, valamennyi többi csonkahazabeli ház- és kerítésformának mindössze 19 ábrát szán. Itt hívatkoznunk kell a Bevezetésben közölt arra a mondatára (6. l.), mely képanyaga összeválogatására vonatkozva így szól: „. . . hogy csak a viszonylagos teljességet is elérjem . . .", „. . . hogy a hézagok ne legyenek megbocsáthatatlanok". Megbocsáthatónak tartja *Ortutay*, hogy — csak például — az egész Kisalföld egyetlen ábrával sincs képviselve, vagy — szintén csak például — hogy nem mutat be egyetlen kapubálványt sem?

Szobabelső, bútor címszó alatt a címben foglaltakon kívül pásztorfaragásokat és házi használati eszközöket is találunk. Helytelenítjük, hogy „szobabelsőként" múzeumi kiállítási tárgyakat mutasson be, amilyen a 84/a kép ágya, a 88/b kép szobabelseje. Méginkább szót emelünk az olyan beállított képek közlése ellen, amilyen a 86. kép „Kalocsai falfestés"-e (a régen megfestett fal alatt áll egy ünnepi ruhás asszony ecsettel és bögrével a kezében) s a 89. lap mindkét képe (az egyiken festett ládán, szétterített szoknyás, pártás lány ül a téka alatt és olvas). A 88. lap egyik képe nem bujáki (Nógrád m.) szobarészlet, hanem boldogi (Pest m.). A 90. lap „Martosi szobá"-jához fűzött jegyzet így szól: „Martoson még ma is sokhelyütt megőrizte a viselet mellett a falukép, a szoba berendezése is a régibb, a XVIII. század során kialakult formáját". A martosi falukép az 1896—1900-as gátépítések után, tehát a XX. században nyerte el mai formáját, csakígy a martosi viselet és a szobaberendezés is. A 95. lap szegléttékája nem Karcag (Jász-Nagykun-Szolnok megye), hanem Kaca (Szolnokdoboka m.) községből való. — Egyes vidékek anyaga ebből a fejezetből is teljességgel kimaradt. Nagyon szerencsésnek találjuk, hogy szerző sok pásztorfaragást közöl, csupán a közlés módja ellen szólalunk fel. 1907-ben *Malonyay*nak lehetséges volt egyetlen táblán (X., csak a legjellegzetesebb példát emeljük ki) egy kulacsot, egy ivócsanakot, hat tükröst, két sótartót és öt bicskát közölni; ma ez az elavult ábrázolásmód csak megmosolyogtat. Hiába kerestük a fejezetben a pásztorékszereket: a lószőr- és szaruláncokat, gyűrűket.

Ortutay viseletközlése, hasonlatosan a többi anyaghoz, híján van a

rendszernek. Nem látunk egyetlen szempontot, még az igazán kézenfekvő földrajzit sem, amely alapján a bemutatás történne. A 166. kép karádi „Menyecske pruszlikban" képéhez a jegyzetben ezt olvassuk: „. . . a karádi viselet, a falu általában, még hiven őrzi hagyományait, szinte még változatlan". A valóság ezzel szemben az, hogy Karádon nemcsak a falu általában, hanem a viselet is erősen polgáriasult, s a nők egyedül csak a fejviselethez ragaszkodnak. A közölt ábra pruszlikja a Gyöngyösbokréta számára felújított, tehát nem hagyományos darab. Szerző a Kalocsa-környéki viselet bemutatására 5 képet ad (köztük a 168. kép nem leányt ábrázol, mint ezt a szerző mondja, hanem asszonyt). Az ábrákhoz fűzött jegyzetben nem tudni, miért, a szerző a kötényekre hívja fel a figyelmet. Pedig itt másról van szó. *Ortutay* előljárójában így ír (I. 13 lap) „. . . népi műveltségünk . . . időben különböző rétegek összetétele . . .", majd tovább „. . . népművészetünk megismerése során . . . arra kell ügyelnünk, hogy ezeknek az alkotásoknak történeti rétegeit kellően elválasszuk". Ennek a nagyon helyes elméleti követelménynek gyakorlati alkalmazását a szerző sajnálatosan elmulasztotta. A Kalocsa-vidéki viselet mai megjelenési formája, mint az köztudott, egészen új, alig csak a második kis nemzedék hordja, vagyis amit a szülők formáltak, még éppen csak hogy a gyermekeikre testálták, de unokák még nem vagy csak igen kivételes esetben hordják. A hagyomány posztulátuma, azaz a nagyszülőről szülőn át unokára való hagyományozódás még nem következett, nem következhetett be. Ez alapon felvethető a kérdés, hogy a Kalocsa-vidéki viselet egyáltalán a néprajz körébe tartozik-e vagy sem? Ha álláspontunk nem ridegen elutasító is e problémával szemben, annyit minden körülmények között rögzíteni kell, hogy a szűrrel, subával vagy egyéb hagyományos viselettel egy síkban a Kalocsa-vidéki viselet semmi körülmények között sem ismertethető. Ha bemutatni kívánjuk, akkor elengedhetetlenül szükséges a magyarázó szövegben a fentiekre a figyelmet felhívni. — A 177. lapon a „Táncoló palóc lányok" nem lányok, hanem asszonyok, amint ezt fejviseletük mutatja. A 180. ábrán a „Mezőkövesdi lányok" közül a középső nem lány, hanem ugyancsak asszony. A 181 ábrához — „Boldogi lányok" — így szól a jegyzet: „érdemes megfigyelni a a hajviselet formáit", — hogyne, mert a két alak közül az egyik lány csupán, a másik asszony, természetesen másféle hajviselettel. A 184. ábra őrhalmi kötényéhez ez a jegyzet: „a hímzésmotívumok egyrésze templomi eredetű". A motívumok azonban nem hímzettek, hanem szövöttek. A 186. ábra nem „Palóc leány", hanem, amint fejviselete alapján látható, mire a jegyzet is figyelmeztet, asszony. A 188/a. ábra megint csak nem leányokat, hanem kikötött fejű asszonyokat mutat. A 196. kép őrhalmi kötényéhez ezt olvassuk a jegyzetben: „az őrhalmi kötényen is megfigyelhetjük a név behímzésének a szokását". Hol még? A 200/a. kép „Komáromvidéki lányok" tág meghatározású aláírása helyett nyugodtan lehet martosit írni. A 199. kép Nyitra-megyei nyoszolyóasszonyaihoz ezt jegyzi meg a szerző: „megfigyelhetni a viselet elszintelenedésének, helyesebben elsötétedésének jelenségét". Hogyan lehet egy folyamatot egyetlen ábrázoláson megfigyelni? A 204. kép jegyete ez: „a kapuvári csipke szintén a magyar népművészet díszei közé tartozik". Tudomásunkkal Kapuváron nincs semmiféle csipke. A 207. képhez: Buják nem Pest, hanem Nógrád megyében van. Ezen ábrához fűzött jegyzetben ez áll: „a gyöngyök, nyakláncok ilyen viselete elsősorban a szlávság körében divatozik, tán a magyarországi jelentkezését is ilyen hatásnak kellene tulajdonítanunk". A bujákival megegyező nyakviseleti elv nemcsak Európa, de a többi földrész számos népénél is megtalálható, legkevésbbé azonban a szlávságnál. A 212. képen „Párták és fejkötők" cím alatt csupán párták láthatók. A 217. jegyzethez: *Györffy István* nem a jászsági *szűrhímzéseket* dolgozta fel, mint *Ortutay* mondja, hanem a *szűcshímzéseket*. A 222. képen közölt cifraszűr nem debreceni, hanem bihari. A 243. lap felső képe nem „Szűrhímzés Püspökbogárdról", hanem ködmön ujja vagyis szűcshímzés Püspökbogádról. — Ha fel-

tesszük a kérdést, hogy a bemutatott képek alapján kitűnik-e, hogy mi a magyar népviseletek lényege, hogy hol és miben mutatkoznak regionális különbségek, nehéz rá megfelelnünk. Jobban kellett volna a bőrruhák szerepét hangsúlyozni, hiszen nem is igen akad vidék, ahol valamilyen formában ne hordták volna vagy ne hordanák. A női viseletben főleg a Déldunántúl, Kapuvár, Sárköz, Kalocsavidék és a Palócság van képviselve, de hol marad a többi? Férfiviselet alig tíz kerül bemutatásra, a pásztorokét kivéve. Nincs egyetlen jó csizmenadrág, egyetlen dolmány sem közölve, nincs egy himzett matyó ing se, hogy csak a legismertebb darabokat hiányoljuk.

Nézzük a Szőttes, hímzés, csipke c. részt. A XXI. Tábla aláírása „Buzsáki vánkoshéj". Az ábra nem héjat, csupán véget mutat. A bemutatott fonó- és varrónők mind ünnepi díszruhában vannak; tudvalevően ilyenben sohasem fonnak, hacsak nem a fotografus kívánságára. A 260. alsó kép nem „Hollókői hímzés", hanem a Tolna megyei Decs községből való. A 261. kép matyó hímzése piacra készült kommerc terítő. A 262., 263. lapok halasi csipkéje iparművészet, nem tartozik a „népművészet" körébe. A 263. ábra alsó képe nem „hímzéstábla", hanem hímzőráma. A 265. lap két képe közül egyik sem „párnahéj", mindkettő párnavég. A 266. lap „Céhbeli takácsmunkáját" *Malonyay* mint „középkorit" idézi. Szerzőnek is kellett volna a darab koráról szólni, mivel a többi bemutatott tárggyal egyidejűnek semmiképen sem vehető. A 272., 273. lapok és XXII. tábla aláírásai „Somogyi hímzések". *Malonyay* is ezt írta ez ábrák alá az első sorban, de nyomban utána a második sorban közölte, hogy a hímzések Buzsák, Tótszentpál, Varjaskér és Táska községekből valók. A négy, tót lakosságú község viszonylag újabb hímzése nem általánosítható egész Somogyra. A 274. ábrán „Somogyi szőttesek" aláírás alatt hat darab buzsáki varrottast látunk és csupán egyetlen szőttest. A 276., 277., 278. ábrán a „Somogyi hímzett ingek" szintén nem megyetípust képviselnek, hanem csupán Buzsákot és környékét. A 280., 283. lapok „Subrikált . . . lepedőszélein" nincsen subrika, amint a XXIII. táblán sem látunk a felírásnak megfelelően egyetlen jegykendőt sem. A 296. ábra nem „vert csipkéket" ábrázol, mint a jegyzet magyarázza, hanem rececsipkét. A 304. lap hódmezővásárhelyi párnavégein (nem „csúcs", legfeljebb csúp!) hasztalan keressük a „törökös motívumokat", amikre a jegyzet utal. „Hódmezővásárhelyi aranyhímzés" feliratot olvasunk a 308. lap ábrája alatt, a hozzáfűzött jegyzetben pedig ezeket: „a térkitöltésnek és ritmizálásnak különösen szép példája". A bemutatott hímzés nem hódmezővásárhelyi és nem aranyhímzés, hanem piros fonallal dolgozott tipikus tót hímzés a Felföldről. 309. lap: az egyik ábra alatt „Hímzett párnahéj", a másik alatt „Hímzett párnavég". Mindkettő párnavég; ugyanezt mondjuk a 310/b. ábrára, mely nem „ciha", hanem vég. Az alsó kép a 313. lapon „Régi mezőkövesdi kötény" a szerző szerint. A valóságban azonban nem kötény, hanem lepedőszél. A 320/b. kép „Szőttes asztalkendő" az aláírás alapján. A paraszt asztalkendőt (szalvétát) tudvalevően nem használ, de az ábra nem is ezt mutat, hanem egy szőtteménynek díszített végét. A 324. lap alsó képe alatt ez áll „Terítővég, Délmagyarország", a jegyzet hozzá: „Terítővég (közelebbi helymegjelölése nincs)". Tehát már nem Dél-nagyarország? Bajosan is volna hihető. A 329. és 331. képek lepedőszéle nem „subrikált", mint az aláírás tudatja, így nem „recemunka" a 335. lap képe sem.

A mennyiségileg gazdag „Szövés, hímzés, csipke" minősége elszomorító. A Buzsák környéki tót hímzések 9 teljes lapot kapnak, ezzel szemben a valóban somogyi fehér hímzés egyetlen példánnyal sincs képviselve. A Sárközből hiányoznak az ingujjhímzések és a halottaspárnák. Nem láttunk alföldi halottaspárnát sem. A göcsejinek jelzetteken kívül egyetlen darab dunántúli hímzés sincs, hacsak mi a tévesen Délmagyarországinak tulajdonított darabot önkényesen nem vesszük ennek. Nincs egyetlen laposöltéses palóc hímzés; és hol vannak a keresztszemes palóc kötények, ingujjvégek stb., stb., hol vannak a rátétesek, hol a fehér varrások és a többiek?

A Bőrmunka, népünk művészkedő hajlamainak e reprezentatív megnyilvánulása kevés és gyenge felvételen nyer elhelyezést.

A Cserepesmunka, mézesbáb, tojáshím c. fejezetben a legnagyobb rész, természetesen a kerámiának jutott. Legyen szabad itt is néhány szembeszökőbb tévedésre felhívnunk a figyelmet. A 348. lap felső képe „Sümegi cserépedények" aláírással nagyrészt habán darabokat mutat. A 358. lap „. . . . miskák és egy boroskancsó" aláírású ábráján csupa miska látható (ami ugyan egyben mind boroskancsó is). A „cserépedények" általánosságban mozgó képaláírást nem tartjuk kielégítőnek. Főleg azért nem, mert ennél többet a jegyzet sem mond. Amikor 4—5—6, sőt több különböző rendeltetésű tárgy kerül egy ábrán bemutatásra, igen kívánatos az egyes tárgyak neveit, rendeltetését, stb. legalább a jegyzetben feltüntetni. Ugyanígy kívánatos volna a jegyzetben az egyes műhelyekre, azok jellegzetességeire, felhívni a figyelmet. De legjobban azt szeretnénk, ha a közölt igen kevés cserepesműhely mellett a sok többi, igen jellegzetes műhely is helyet kapott volna. Mezőtúr például egyike volt hazánk legnagyobb műhelyeinek s egyetlen kép sem esik készítményeiről. De nincs képviselve Mezőcsát, Sárospatak, Gyöngyös-Pásztó vidéke, a Zsaluzsányi csoport, továbbá Csákvár, Ják, Szekszárd, Mórágy, stb., stb. műhelye sem.

II. kötet. Erdély. Bevezető. Már az első kötet Bevezetőjében utalt *Ortutay* a torockói viseletet ért német hatásra, most ismét megemlíti ezt mondván: „találhatunk a torockói viseletben olyan jegyeket, melyek német, a csángóban, melyek a román hatásra utalnak . . ." (6. l.) Kívánatos lett volna ezeket a jegyeket közzé is tenni; tudomásunkkal szakkörökben eleddig nem igen esett róluk szó, még kevésbbé betű, ezenfelül pedig a könyv laikus közönségnek van szánva, akit az ilyen célzások könnyen félrevezethetnek, nem is szólva az ellenséges indulatú áltudományos oláh propagandáról, melyről szerző is megemlékezik. — Szaktudományunk képviselői védelmében cáfoljuk meg *Ortutay*nak ezt az állítását: „Ha Kalotaszeg, Torockó, a Székelyföld népművészetére gondolunk, eleven és tiszta kép tűnik fel előttünk, amit nem mindegyik magyar népművészeti tájról mondhatnánk ki ugyanilyen bátorsággal" (6. l.) Mindenkitől, aki igényt tart arra, hogy néprajzosnak neveztessék, elemi követelményként elvárható, hogy hazánk valamennyi etnikai csoportjának műveltségi anyaga „eleven és tiszta képként tünjék fel előtte". Hogyan lássunk problémákat és rendszerezzünk, ha nincs anyagismeretünk sem? — Megemlítjük, hogy Kalotaszegen nem a „szőttesek" a „legszembetűnőbb jelenségek", hasonlóképpen a kalotaszegi asszonyok nem „szőtteseik" eladásával tartották fenn magukat, mint azt szerző tudni véli (7. lap), hanem varrottasaikkal. Itt említjük meg a képek magyarázatához írott előljáróban idézett földrajzi „konzekvenciát", melyhez a szerző sorai szerint az első kötetben is ragaszkodott s melyet mi annyira hiányoltunk, valamint azt a szerény nézetünket, hogy a „különböző tárgyakon és anyagokon végighúzódó közös motívumok döntő szerepét" sajnálatosan nem találtuk sehol.

Népi építkezés. A 20/a. kép házoromdíszével kapcsolatban a szerző felhívja a figyelmet a faragott alakos ábrázolásra, mely nagyobb méretű formában is lehetséges parasztházainkon, stb. Ehhez hozzáfűzzük, hogy ez a jelenség csak igen ritkán fordul elő s jellemzőnek nem mondható. A 21/b. képaláírást (a jegyzetét is): „Gerővásárhelyt" javítjuk Gyerővásárhelyre. A 24. ábra jegyzetében ezt olvassuk: „. . . . csak mint mulatságos párhuzamos helyet . . ." Talán nem veszi rossz néven a szerző, ha megkérdezzük, hogy mi van abban „mulatságos", ha egy magyar és litván házoromdísz egymással szerkezetileg rokonnak minősíthető? Javítjuk a 29. képaláírást, mely nem „kapurábé", hanem kapuzábé, ha már a népnyelvi kifejezést használjuk. A 40. ábra aláírásában „Udvarhelyi" helyett Székelyudvarhelyit szeretnénk olvasni. Ezen ábrához fűzött jegyzetben a többi között ezeket olvassuk: „. . . . Palotay Gertrud mutat rá arra, hogy e kapuknak valójában semmi gyakorlati értelme nem volt . . ." Nincs szándékunkban s nem is lehetne *Palotay* mun-

kásságán csorbát ejteni, de meg kell mondanunk, hogy ezt a megállapítást jóval őelőtte *Viski* tette a Népr. Ért. 1929. 3—4. számában.

Bútor. Szobabelső. Ismételten és hangsúlyozottan szót kell emelnünk a beállított fényképek közlése ellen. A 46. lapon egy sarkos berendezésű szobasarkot látunk, ahol az asztal helyén bölcső áll! A 47. lap alsó képén 2 kisgyerek ül az asztal tetején! Parasztoknál, ahol a magas asztalt annyira megbecsülik (mert, többek között az Ur teste, a kenyér van rajta), nemcsak nem szokás, de egyenesen tilos minden olyat az asztalra tenni, amitől az beszennyeződhet. A torockói szobabelsők, miket a 48—49. ábrákon látunk mind ilyen „mondvacsinált" szobák. Szemet szúr a 48. lap diványpárnája parasztszobában, valamint a 49. alsó kép cserépkancsója virágtartóként alkalmazva, — ugyancsak parasztszobában. Ugyanezt mondjuk az 50., 51. és 52. alsó és az 53. felső képekre is. Az 54. ábrán a szerző „kályhá"-ra hívja fel a figyelmet. A szaknyelv a kályha szó alatt merőben mást ismer, mint amit az ábra mutat. A 60. ábra aláírása „Torockói szobasarok", de a fénykép egyik végében egy *békési* pad is látható. Ez azért van, mert a torockói szobasarok a Néprajzi Múzeum egyik kiállítástermében készült. A 65. alsó kép torockói festett láda, nem „kalotaszegi", mint a szerző írja. A 66. alsó kép alatt ezt olvassuk: „Festett deszka." Ha a parasztságnak volnának „festett deszkái", vagyis minden gyakorlati cél nélküli díszes tárgyai, mi magunk is a „népművészet" szó használata mellett döntenénk. Csakhogy ez a „festett deszka" egy láda (padláda) tartozéka. A 68. ábra alsó képén közölt asztal nem „kamara", hanem kamarás vagy méginkább kamorás. — Mivel szerző magyar anyagot kíván bemutatni, (I. 6. l.) figyelmeztetjük, hogy a 77. kép 6 ivócsanakja közül kettő tipikus oláh. Az egyetlen képre összezsúfolt 21 darab kapatisztítóra (78. kép, de ugyanígy 79—83.) ugyanazt mondhatjuk, mit az I. X. táblára: idejét múlt, megmosolyogtató közlésmód. A 84. ábra nem „su yok" (lásd az aláírást), hanem mángorló. A 97. kép aláírásához fűzzük, hogy a szenttamási temető nem „Udvarhely", hanem Csík megyében van. A 101—101. „Kalotaszegi faragott házi eszközök" aláírású ábrákhoz szükséges lett volna jegyzetben pontosan közölni, hogy melyik tárgy micsoda. A 115. kép jegyzetében ezt írja a szerző a kalotaszegi muszulyról: „. . . amit úgy tűznek fel a korcba, hogy a belül is színes posztó messze díszlik". Hol van még posztó a muszulyon az alsó belső szegésen kívül? A 133. kép nem „kecseti (Udvarhely m.)" viselet, mint ahogy alá van írva, hanem gyimesi csángó. A 137. kép női szalmakalapjához ezt fűzi jegyzetben a szerző: „a szalmakalap nyári erdélyi és kalotaszegi divatja a népviseletnek valósággal etnikus jegye itt." Szalmakalapot Erdélyben visel a magyar mellett a szász és az oláh is. Sőt, mint köztudott, a magyar sehol másutt az országban nem ismer kalapos női viseletet. "Képünk ennek a kalapviseletnek egész szerkezetét bemutatja" írja tovább *Ortutay*. Őszinte zavarban vagyunk ennek a mondatnak értelmezésénél. Talán arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy a kalap funkcióban abban egyezik a kendővel, hogy az asszonyok ezt is a főkötő fölé öltik? — A 151. kép „fonójelenetéhez" a kalotaszegi lányokat ismét parádéba öltöztették, csakígy a 153. kép leányait is, akik pártában ültek neki, négyen is, egy már kész abrosz hímzésének.

A Szőttes, hímzés, bőrmunka fejezetben találunk az első részen kétszázöt darab „Kalotaszegi varrottas" néven összefoglalt kendőkről, párnahéjakról, lepedőkről s más egyebekről tetszés szerint kivagdosott, apróbbnagyobb darabkákat, igen nagy százalékban teljesen rossz klisékről reprodukálva. Szerző a 189—202. jegyzetben maga is hangsúlyozza, a „kis" darabokat, „ilyen kis" darabokat, melyeknél a „helymegjelölés aligha fontos." Legyen szabad szóvá tennünk, hogy ezek a darabok a valóságban egyáltalán nem kicsinyek (mellékesen szólva nem hisszük, hogy valamely néprajzi objektum helymegjelölési fontossága annak quantitásbeli méreteitől függjön), ilyen kicsinyekké őket *Malonyay* tette, ki kora izléskövetelményeinek meg-

felelően egy-egy motívum, vagy előttünk ismeretlen cél érdekében jónak látta a nagy tárgyat ilyen kicsi részletképbe összevagdosva bemutatni. *Malonyay* korát kielégíthette ez a közlésmód, amin még az is segített, hogy az ábrák jórészét színes nyomásban adták vissza. Mi azonban ma mélységesen csodálkozunk rajta. Növeli csodálkozásunkat az a körülmény is, hogy a közölt 205 ábra között a tágabb földrajzi kereten kívül (Kalotaszeg) semmi belső összefüggés, tehát sem időbeli (értjük ez alatt az újabbaknak a régi mellé való fokozatos helyezését), sem motívumbeli (az egyes motívumok variálódását, gazdagodását, szegényedését, más motívumokkal való kombinációit, stb., stb. gondoljuk itt) kapcsolat, fokozás nincs. — A 203—204. lap „Kalotaszegi csipke" aláírással vagdalásos-laposöltéses darabokat közöl, melyeknek szélén akad igen keskeny tűvel varrt csipke is. A magyarázó jegyzet az olvasót arra utalja, hogy vesse össze a magyarországi anyaggal. Hisszük, hogy az olvasó ezt készséggel meg is tenné, ha kapott volna arra nézve is utasítást, mi legyen az a „magyarországi anyag." A címszó csipkét mond, valójában nem az. Van ugyan rajta némi varrt csipke, ilyet azonban a szerző „Magyarországról" nem közöl (legfeljebb a halasira gondolhatna itt, mert az varrott, csakhogy ezt ő vertnek minősítette.) A 205. lapon „Himzett párnahaj és vánkos, Torockó" látható, de mindkettő párnavég, sőt a felső nem is torockói, hanem kalotaszegi. A 207. lap a) „Torockói párnacsúp, b) Torockói párnák". De az a) biztosan nem párnáról vett kép, a b) pedig a torockói népi himzés úri alkalmazása [díványpárna]. 208. kép: „Torockói himzések", de a legalsó nem torockói. A 216. ábrán 4 himzés látható. Képaláírás: „Székely varrottasok". Mind a négy kalotaszegi írás után varrt darab. A 217. ábra „Székely varrottasai" közül a legfelső ismét kalotaszegi. A „székely varrottasok" bemutatásának technikájában ugyanazok az érthetetlen hibák mutatkoznak, mint a kalotaszegiekében. Sőt! Itt olyan sötét reprodukciók is vannak, melyekről a mintát a szakember is csak nehezen veszi ki. A 239. lap ábrái közé úri himzés is betévedt. A 245.lapon (az Erdély kötetben) b. és c. alatt bukovinai, andrásfalvi szőtteseket találunk. Véleményünk szerint, erdélyi kötetben csak erdélyi daraboknak van helye. Ha a szerző a magyar politikai határokon kívüli anyagot is óhajt közölni, ezt fontos volna megjegyezni és ebben az esetben ezzel a két darabbal nem lehetne megelégedni. — A 248. kép aláírása így szól „Régi csíki festékesek". A többi nem régi? A 250. lap bőröveiből sajnálatosan éppen az nem látszik, aminek látszani kellene.

Cserepesmunka, mézesláb, tojáshím a kötet utolsó fejezete. A XXIX. tábla „Székelyföldi cserépedények" aláírással két jellegzetes szász formát is hoz (jobb szélen fenn és lenn). A 255. lap alsó képe „borszéki tányérnak" minősít egy Gyöngyös-vidékit. Ebben a kötetében is, mint az elsőben, számos ábra alatt a kevesetmondó „cserépedények", „cserepek" jelzést találjuk ugyanakkor, mikor más csoportnál elvétve bár, az illető tárgy tájszólásbeli terminusza is helyet kapott. A 256. képnél „Székely cserepek" helyett bokályokat kellett volna írni, a 257. képnél tálakat, tányérokat és így tovább. A 258. lapon „Székely cserépkorsók" alatt, a kettő közül az egyik a tordaaranyosmegyei Járán készült. A 260. lapon kék sgrafittos Küküllő-vidéki kancsók és tálak alatt „Torockói cserépedényeket" olvasunk. Ezekről, valamint népi hovatartozásukról *Bátky Zsigmond* még 1905-ben írt a Néprajzi Értesítőben. Itt nem szolgálhat a szerzőnek mentségül az, hogy *Malonyay* is ilyen téves helymegjelölést adott, hiszen a dolgozat nem mint *Malonyay* második javítatlan kiadása jelent meg, hanem mint *Ortutay Gyula* könyve. (Ugyanígy nem fogadható el az sem, amikor a székely varrottasokról szólva a 298. lapon ezt mondja: „. . . különben e közléseinél *Malonyay* sem ád közelebbi helymegjelölést.") Igazán nehezünkre esik tudós igényű munkánál a forráskritikára hivatkozni... A 265. és 270/b. ábra „Székely cserepei" alatt részben olyan darabokat találunk, melyeknek népi hovatartozósága erősen vitatott. A 266. ábra „Székely cserepei" a tordaaranyos megyei Járából kerültek ki. A 271. ábra alsó és

felső képén két, illetve egy olyan balkáni formájú kancsó látható, mely ha eljutott is a székely ember házába, „székely cserépnek" nem minősíthető. — Közöl szerző szép számban kályhacsempéket és bábsütő formákat is. Az utolsó, 280. kép sajnos ismét egy műfelvétel. Kancsóktól és tányéroktól, parasztházban soha nem látott módon terhes fal alatt ül egy kalotaszegi pártás leány tűvel, fonallal a kezében, mellette egy székely viseletű asszony forgat festett tojásokat a kezében. A képet a szerző „Erdélyi tojásfestés" címszó alatt fogja össze . . .

A kötet végére érve önként adódik a kérdés, hogy vajjon az e Erdély, amit a szerző elénk tár? Áttekintve a látottakon így felelhetünk: Kalotaszegről s a Székelyföldről láttunk szép és jó házakat, kapukat; elénkbe került egy kiskapu a marostordamegyei Szovátáról is. Láttunk szép kalotaszegi, székelyföldi, torockói és hétfalusi csángó bútorokat; megismerkedtünk Kalotaszeg s a Székelyföld vésett, faragott, festett famunkáival, szarudíszítésével, akadt köztük egy marostordamegyei guzsaly és tolltartó is. Kaptunk néhány kalotaszegi jó, bár új viseletet, sok, csak régi varrottast. Ugyanígy a Székelyföldről is egy pár új viseletkép mellett egy csomó régi varrottas és szőttes került bemutatásra. A csángókról akarva két, tévedésből három viseletkép kapott helyet; nyertünk egy kis ízelítőt a torockói leányok viseletéből is és láttunk Torockóról 6 darab hímzést. Gyönyörködhettünk, bár nem kielégítő közlésmódban a székely bokályokban, tálakban, a szerzőtől akarva — nem akarva, több járai és küküllőmenti darabban. — Ez volna az egész Erdély? S ha már csak jórészt két vidéket tárgyalunk, akkor annak sajátosságai mind fellelhetőek-e? Válasz helyett újra kérdéssel felelünk: Vajjon milyen képe lehet az olvasónak Erdély viseleteiről akkor, amikor például egyetlen posztóból készült ujjast sem láthatott?

Ismertetésünk szokatlanul hosszúra nyúlt. Feltünhetik benne, hogy a szerzőt felette gyakran hibáztatjuk olyasmiért ami, véleményünk szerint hiányzik a könyvéből. Ehhez a hibáztatáshoz *Ortutay* maga adott nekünk szabad kezet, amikor célját bevezetőjében ilyenképen fogalmazza (I. 6. l.): „. . . e feladat az egész magyar népművészetnek áttekintése, átvilágítása . . . hogy a hézagok ne legyenek megbocsáthatatlanok..." Abban, hogy ilyen hosszasan időztünk e munkánál, nem a kimerítő recenzió szándéka vezetett (sok mindent kihagytunk, sok mindent nem érintettünk benne), hanem a figyelem, amit a kiadó bőkezűsége méltán elvárhat és az óhaj, hogy lenne egy jó ismeretterjesztő munkánk, amit az érdeklődők kezébe adhatnánk.

Fél Edit.

Banó István: Baranyai népmesék. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri: —. Kiadja a budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete és a Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda. Budapest. 1941. 301. l. 8°, Új Magyar Népköltési Gyüjtemény II. Szerkeszti: Ortutay Gyula.

A gyüjtemény, amely 25 egyén ajkáról lejegyzett 69 közleményt tartalmaz, örvendetes jele annak, hogy az ifjabb nemzedék egyre nagyobb érdeklődéssel fordul a magyarságtudomány területei felé, amelyeken még oly sok keresni-, találni- és tennivaló van. Ezeken a területeken nem csupán azokat a feladatokat értjük, amelyeknek körvonalait tudományos követelmények jelölik ki, hanem a szó szoros értelmében azokat, a magyarság által lakott térségeket is, amelyeknek lassan-lassan elapadó hagyományforrásait főleg a néprajzi kutató tudományszomja eddig vagy nem, vagy csak alig-alig kereste fel. Ilyen térség pedig Kis- és Nagymagyarországon — sajnos — még sok van. Ezek közé tartozott még pár évvel ezelőtt Baranya is, amelynek komoly tudományos érdeklődéssel felkarolt magyarsága *Banó István* gyüjteményében rövid időn belül immár harmadízben szólal meg. Ez a teljességében a baranyai Hegyhát-ról származó gyüjtemény tartalmilag részben a jelen sorok írója

szintén baranyai gyüjteményének második részéhez csatlakozik, amennyiben ugyancsak kötetlen alakú elbeszélő anyagot foglal magában. Ennek legnagyobb része valódi és trúfamese, kisebb része inkább adománák nevezhető hagyomány, amelyeket a gyüjtő sem műfajok, sem az elrendezés alapjául szolgáló típusrendszerben elfoglalt vagy elfoglalható helyük, hanem az egyes mesemondók szerint csoportosított. Ezzel saját bevallása szerint is a mesélőt kívánta előtérbe helyezni. A gyüjtemény ennyiben különbözik elődeitől.

A gyüjtő felfogása szerint „a ma a nép körében élő mese elsősorban műalkotás, művészi szerkesztés és felépítés" és véleménye leginkább *Asadowskij* nyomán abban csúcsosodik ki, hogy „a mese a mesemondóktól esetenkint újraalkotott formában aktualizálódik", vagyis: a mesét a mesélő egyéni szellemi alkata szerint újraalkotja s előtte ugyanolyan feladatok állnak, mint a költő előtt. A mesemondó személyiségének problémája tehát szerinte az az elbeszélő művész problémájába hajlik át. Ez a sarok — ha jól értjük —, amely körül az egész mű: a gyüjtő, a mesélők és a mesék forognak. Azt, hogy a mesemondó újraalkotó tehetsége csupán a stílusnál, vagy ezen kívül a szerkesztésnél és a tartalomnál is érvényesül-e, a gyüjtő világosan nem mondja meg. Igy is, úgy is érthetjük. Amit ezzel kapcsolatban Bevezetőjé-ben az eddig követett és a szerinte szükségessé vált új, „radikálisan megfordított módszer"-ről mond, szintén olyan homályos, hogy alapgondolatának lényegét alig tudjuk kihámozni, s annyira tele van ellenmondásokkal, hogy azokra egyenkint kitérni terünk nincsen.

A *ma élő* népmesét mi is műalkotásnak tartjuk. Ennek stílus, szerkezet és tartalom tekintetében az élő hagyomány az alapja, amely ugyanilyen tekintetben már számtalan újjáalakítás, — igen ritkán: újraalkotás — eredménye. De műalkotás a legrégebben lejegyzett népmese is, amelynek tartalmát először egy ember merítette az epikai anyagot vele együtt ismerő s neki életkeretet nyujtó közösség hagyománykészletéből, amelynek stílusa is ugyanezen egyén által ugyanazon közösség eszejárásából, képzelet- és gondolatvilágából, kifejezés készletéből s egyéb nyelvi formáiból került ki. Mindehhez ez az első műalkotó is hozzátette — nem is lehetett másképpen, hiszen egyéniségünk teremtődésünkkel jár — a maga egyéniségének színét, ízét és egyéb vonásait. Mihelyt az ilyenképpen megformálódott epikumot a maga hallgatóságánál szélnek eresztette, megvolt rá a lehetőség, hogy a hallgatók közül egy vagy több egyén újra elmondja másoknak, ezek ismét másoknak, s igy a mese időmultával a sok újraelmondó ajkán, akik között egymásra rétegződötten voltak tehetségtelen, reprodukáló és művész elbeszélők, nemcsak a stílus és a szerkesztés (kezdő- és záróforma-használat, fordulatok, stb.), hanem a tartalom szempontjából is számtalan újjáalakításon (összevonás, egyes részletek önállósulása, kontamináció, paródizálás, stb.) ment és mehetett át. Az újraelmondás, a továbbmesélés folyamatának bizonyos szakában azonban, jóllehet eredetében egyéni alkotás maradt, a meséről, mint egyéni alkotásról már nem lehet beszélni, amikor a különböző földrajzi tájakon, különböző időkben élő, különböző multú és nyelvű népekből származó egyének sokasága, mondhatjuk: a közösség rajta hagyta csiszoló, alakító szellemének nyomait. Legfeljebb a fáradságosan megállapítható ősi tartalom engedi még sejteni az első alkotó eredeti elgondolását, arra a kérdésre azonban: hol és mely időben keressük az előttünk lévő népmese stílusának letéteményesét, szerkezetének alakítóját? — választ igen ritkán, arra a kérdésre pedig: mikor és hol végezték el az összevonás, kontamináció, paródizálás és az egyes részletek önállósításának, — az igazi újraalkotásoknak munkáját, mai ismereteink mellett talán sohasem, vagy csak igen rövidszavút sikerül kapnunk s a kérdések megfejtése a legtöbb esetben a mesélés történetének örök titka marad. (Hasonló eset más tudományok területén is akad.) Az újraelmondók és újraalkotók személyisége után kutatni természetesen meddő fáradság volna. Egyéni képességeik jelei, ha fennmaradtak is, nem bizonyíthatók, egyébként a sok újrael-

mondás következtében vagy elmosódtak, vagy összekeveredtek s így fel sem ismerhetők és személyiségük időhaladtával kollektív személyiséggé sűrűsödött. Ilyen előzmények után áll elénk a ma élő mese elmondoja, aki témája előadásának folyamatában már ki tudja hányadik állomást képviseli. Az egyéniség szerepének elvét eddig is elismertük, amennyiben a hagyományok elmondójának nemcsak a nevét, hanem életkorát, foglalkozását, műveltségi fokát, az elmondás helyét és idejét is feljegyeztük, emellett súlyt vetettünk a mese elmondásának módjára, szerkezetére és tartalmára is, vagyis: a *lehetőség szerint* feltártuk mindazon körülményeket, amelyeket a mesélő és a mese, a mese és környezete viszonyának, életének keresztmetszete szempontjából ismernünk kell s amelyek a jövő mesekutatása előtt fontosak lesznek. *Banó Istvánt* gyűjtésénél elsősorban az az érdeklődés vezette, hogy a mesében a mesemondó egyéni lelkialkatának, alakító vagy alkotó képességének tükörképét miképen pillanthatja meg. Ebből a célból felkutatta a mesélők életrajzi adatait s még egyet-mást, ami ezek egyes életkörülményeik megvilágítására alkalmas; ezzel azonban azok életének inkább csak külső képét rajzolta meg. Az eredmény az ő megállapítása szerint az, hogy 25 mesemondó közül 2 alkotó, a többi reprodukáló egyéniség. A mi megállapításunk szerint Vágyi János az egyetlen meséjének tanúsága szerint jó elbeszélő lehetett, meséjében azonban nem találjuk azokat a vonásokat, amelyek alapján *újraalkotó* egyéniségnek nevezhetnők. A mese stílusa, szerkezete és tartalma egészen azokon az utakon jár, amelyeken változattestvérei. A mese hősnőjének „Szép Urnő" stílusrontó elnevezése vagy a Vágyi János különcködéséből ment a mesébe, vagy azért, mert a mesélő a gyűjtőt „úri hallgatóság"-nak tekintette. (A mesélő stílusában hajlandó hallgatóságához alkalmazkodni.) A tartalom egyik-másik helyen érezhető hiányokat mutat, mint pl. azon a helyen, ahol a mese hősét a sárkány összedarabolja, a hollók minden motiváció nélkül jelennek meg felélesztésére. Ilyen az igazi alkotó tehetséggel motiváció nélkül nem történhetik meg, még akkor sem, ha a mesét így hallotta. Valamennyi hiányt azonban nem lehet Vágyi János rovására írnunk, mert nem tudjuk: hogyan s mily tartalommal hallotta egykor a mesét vagy pedig emlékezete csalta-e meg. Hebenstreit György mesemondásában sem lehet az újraalkotó nyomait felfedezni. Azzal ugyanis, hogy amikor képzelete őt vagy ő a hagyományt cserbenhagyja, az eseményeket a való élet színterére hozza s a mese színes világát színtelenre mázolja, a mesét csak szegényebbé teszi, nem alkotja újra. Stílusa is a mindennapi „pógár"-beszéd s az újságstílus keveréke Az kétségtelen, hogy mesélőkedve fáradhatatlan. A gyűjteményben sajátos temperamentumával és mesélő vénájával még Pap Tamás Katalin emelkedik ki, aki meséinek mindig kerekded egész formát tud adni. A többi mesélő mindennapi, szürke jelenség, amilyen igen sok van. Kár, hogy Banó István egy-két esetet nem számítva, nem kutatta ki, hogy a mesemondók hallomás vagy olvasás után mondták-e el meséiket. Ebben az esetben az egyéniség szerepének szemszögéből bizonyára több mondanivalója akadt volna. A tanulság, amelyet a módszeres eljárásnak ezen a fokán az egyéni képességek alakító, vagy alkotó erejének megnyilvánulása dolgában elkönyvelhetünk, az, hogy az igazi mesemondó tehetség, aki egyéni felfogását a mese lényegének érintése nélkül tudja érvényesíteni, a nép fiai között is ritka jelenség, mint Winokurowa asszony, akihez hasonlóval találkozni csak kevés olyan szerencsés gyűjtőnek adatott, mint *Asadowskij*. Több tanulsággal lehetnénk gazdagabbak, ha *Banó István* a válogatás elvét mesélőben is, mesében is szigorúbban alkalmazta volna s jóval több mesélőt jóval több mesével szólaltatott volna meg. Jobb mesélőktől talán értékesebb meséket jegyezhetett volna le. Teljes eredményt e módszer szélesebb és világosabb alapokra fektetése mellett akkor várhatnánk, ha a mesemondónak külső életkörülményein kívül ismerhetnők felfogásának szellemi és erkölcsi összetevőit: a vallásról és az életről kialakult nézeteit, a lelkében nyomokat hagyó élményeit, olvasmányait,

a mesén kívül egész néphagyománykészletét is, mindezeknek reá tett különféle hatásait, a meséhez való viszonyát, mesélő modorát különböző hallgatóság előtt és ha tudhatnók, hogy a tőle lejegyzett mesét hol, mikor, kitől és *hogyan* hallotta vagy *honnan* olvasta. Ez így igen nehéz, szinte lehetetlen feladat, de ezek ismerete nélkül minden, az alkotóképességre vonatkozó vélemény vagy szilárd alapokat nélkülöző túlzás vagy a probléma felületét érintő tapogatózás.

Még csak egy pár rövid megjegyzést! *Banó István* Bevezetőjében (12. l.) kijelenti, hogy „csak a radikálisan megfordított vizsgálati módszer hozhat kielégítő eredményt a mesekutatás terén" s hozzáteszi: „Az eddigi deszcendens módszer végső eredménytelensége ellenére mégis csak nagy távlatokat nyitott meg". Szerettük volna, ha részletesebben és világosabban kifejti a kárhoztatott deszcendens módszer lényegét és tapasztalt hátrányait s ezzel szemben az aszcendens módszer lényegét és várható előnyeit. Azt sem magyarázta meg, hogyan értsük ugyanabban a mondatban a „mégis csak nagy távlatok" mellett a „végső eredménytelenség"-et? Eredménytelen munka hogyan nyithat nagy távlatokat? Vagy megfordítva: nagy távlatokat nyitó munka hogyan lehet eredménytelen? Miben látja *Banó István* ezt az eredménytelenséget? Eredményes volt-e ez a munka, vagy sem, annak fejtegetése nem fér be ennek az ismertetésnek szűk kereteibe. Az azonban bizonyos, hogy amit *Banó István* a mesekutató tudósok munkájának értékéről mondott, minden „nagy távlatok"-ra vonatkozó nyájas elismerése mellett is olyan kijelentés, amelyet még sokkal illetékesebbek sem tehetnének meg.

A gyüjtemény, amint az előzőkből is látszik, csupán az egyéni alkotóképesség megfigyelésének céljait követte; ezért került bele több olyan szöveg is, amelyet elmondója bevallottan olvasott. Ezeket még az említett cél mellett is mellőzni kellett volna, hiszen a gyüjtő előtt a szájon élő hagyomány is bőségben állhatott. A tájnyelvi lejegyzés meglehetősen pontos, mégis feltűnik, hogy a gyüjtő a Baranyában élő mesemondók tájszólásában a *—va—ve* határozó igenév *—val—vel* alakját egyetlen egyszer sem hallotta. Az egyes mesék feljegyzésének helye és ideje sincs közölve. Ennek fontosságát mindenkor, főként az egyéni képességek vizsgálatánál szem előtt kellett volna tartani. A jegyzetek elég gondosan vannak összeállítva, bár itt is van egy-két észrevételünk. A 29. sz. (Angyalbárányok) alatt elemi iskolai olvasmány alapján elmondott mese a népi epikumok közé nem a moralizáló tanítások alapján, hanem még ezekbe a tanításokba is az ázsiai népek másvilágjárásról szóló mítoszaiból került. Az 1. sz. (Szép Urnő) mesének az a része, amely a feleség elrablásáról és visszaszerzéséről szól, nem a 300. sz. Sárkányölő-típus egyik csoportjához, hanem az Aarne-Thompson-rendszer 552. sz. Állatsógoroktípusához tartozik. A mese ebben a részében is hiányos. Nagyon elkelne már az eddigi típusjegyzékek helyébe minden nép részéről egy részletes típusmonografia, hogy a népmese iránt érdeklődő kutató ne legyen kénytelen a típustartalomnak néhányszavas, sokszor tárgyilag is semmitmondó jelzései között botorkálni. Ilyen mű még a hiányosabb és zavarosabb tartalmú mesék típusalkatának felismerését is megkönnyítené. A gyüjteménynek tartalom szempontjából legértékesebb meséje minden hiányossága ellenére is az 1. és a 39. számú. Az előbbi azért, mert a Keletről magunkkal hozott *Égigérő fa*-mese magyar változatainak számát eggyel szaporítja, a másik azért, mert az a részlete, amelyben a vízbe dobott gyermekek anyjuk ártatlanságát úgy bizonyítják be, hogy életük történetéből egy-egy mondat elmondása után egy véka mogyoróból mindig két szemet vesznek ki, a legritkábban lejegyzett mesemotívumok közé tartozik. A motívumnak egy török és egy szlavóniai horvát változatát ismerjük. (*Kúnos*: Türkische, Volksmärchen aus Stambul. 140. l. Der lachende und der weinende Apfel. 451. sz. Életvize-típushoz tartozó részletben. Fr. S. *Krauss*: Tausend Märchen und Sagen der Südslaven. I. 54. l.. Žofika. 707. sz. Aranyhaju ikrek-típusú mese.)

Az elmondottak elvi természetűek. *Banó Istvánnak* a gyüjteményből is kisugárzó vonzódása a folklore-tudományhoz remélnünk engedi, hogy a jövőben értékes mesemondókat és mesei hagyományokat tárgyilagosabb felfogás kíséretében és minden ízében átgondolt módszerrel fog megszólaltatni.

Berze Nagy János.

Papp László: Kiskunhalas népi jogélete. A Magyar Táj és Népismeret könyvtára. 2. 8°, 72 l. Budapest, 1941.

A középkori okleveleink legnagyobb része jogügyletek írásba foglalása. Bennük legtöbb esetben a *consuetudo antiqua*-ra, a régi szokásra történik hivatkozás. A középkorral foglalkozó jóformán csak annyit tud erről a consuetudoról, hogy talán még nagyobb érvénye volt, mint a kevés írásba foglalt ius-nak és lex-nek. Azt véljük, hogy nem járunk messze az igazságtól, ha a szokásjog ilyen nagymértékü érvényesülését nem csak a középkor primitívebb viszonyaiban keressük, hanem sokkal inkább abban, hogy a szokásjog a közösségi élet minden megnyilvánulását szabályozta és olyan eleven erőben volt, hogy az írott jog sok esetben nem is jutott vele szemben érvényre. Vagy pedig éppen az általános volta miatt nem volt szükség írott jogszabályokra. Jogtörténésznek nem lenne hálátlan feladat okleveleinket átböngészni, hogy consuetudo milyen esetekben és milyen módon érvényesült. Hiszen még a magyar jog kodifikátora, *Werbőczy* is úgy nyilatkozik felőle, hogy a szokás a törvénnyel egyenlő érvényű, sőt bizonyos körülmények közt a lex érvényét le is ronthatja. Érvényéhez csak az szükséges, hogy az isteni és emberi törvényekkel (az erkölccsel) ellentétben ne álljon, s hogy kellő időn keresztül gyakorlatban legyen. A tételes világi joggal ellenkező szokás, ha legalább 10 év óta él, a jog érvényét lerontja. A törvénytől a szokás három pontban különbözik; nincs írásba foglalva, hosszabb időn át általános érvényű, és az érdekeltek hallgatólagos hozzájárulása kell hozzá. Ereje is hármas: törvénymagyarázó, törvényrontó és törvénypótló. Amint e futólagos áttekintésből is látszik, a középkor szokásjoga *Werbőczy* után éppen olyan szabályozója maradt a magyar jogéletnek, mint korábban. *Werbőczy* a szokásjog nagymértékü érvényét nem csak elismerte, újabb háromszáz évre a tételes jog szabályai közé kodifikálta, s ezáltal teljes jogi érvényre emelte. Írásba azonban nem foglalta ezeket a szokásokat senki ezután sem. Hiszen éppen az volt a jellemző vonása a szokásjognak, hogy az emberek emlékezete, a hagyomány őrízte meg és így szabályozta az egyik embernek a másikhoz, egyik közösségnek a másik közösséghez való viszonyát. Ez a szabályozás teljes érvényű volt a szokásjog megíratlansága ellenére is, sőt talán éppen azért, mert az érdekeltek mint egyenlőrangú felek közt jött létre, a helyi és időszerű kívánalmaknak megfelelően, az élet minden vonatkozására szólóan. A szokásoknak olyan belső tartalmuk volt, hogy mindenkihez szólottak. Az írott jog külsőségeit nélkülözték, de érvényességüket azok, akik ismerték, kétségbe nem vonhatták, mert ezt maga a közösség nem engedte. Megszegőire nem büntető szankciókat szabott, egyszerűen tudomásul vette, hogy az nem akar ezek szerint a szokások szerint élni, és a közösség sem érezte kötelezőnek, hogy vele alkalomadtán ne hasonló módon járjon el. Alig lehetne erre jobb példát találni, mint Debrecenben a házasságkötésnél szokásos eljárást. Régibb időben Debrecenben a leánykérésnek szigorúan megszabott formái voltak. Aki ezeket a formákat — legnagyob részük jogi vonatkozású is volt — nem tartotta meg, erkölcsileg vált lehetetlenné, mert nem kapott megfelelő házastársat. Ha pedig valaki a formaságok megtartása mellett kedvező választ kapott és meg nem felelő okra hivatkozva vissza lépett, az anyagi következményeken kivül (vőlegényi, menyasszonyi ajándék elvesztése) erkölcsi kárt is szenvedett. Pl. ha a leány szülei a leánykérés és a kedvező válasz megadása után a leánnyal adandó ingóság megbeszélését elmulasztották (ezt ne-

kik kellet szóba hozni) a vőlegény nem e közvetlen okra való hivatkozással léphetett vissza, hanem valamilyen kisebb hibát emlegethetett. Ugyanis ha a közvetlen okot említette volna, rossz hírbe hozhatta volna a szokás nem ismerésével a leány szüleit és bizonyos tekintetben magát is. Azokat azzal gyanusították volna, hogy megakarták rövidíteni a vőlegényt, emezt pedig, hogy vagyonleső. Igy azonban mind a két fél megmenekült az erkölcsi következménytől.

Ezzel a kissé hosszúra nyúlott bevezetéssel csak azt akartuk mutatni, hogy milyen nagy jelentősége van *Papp László* munkájának. A XIX. és XX. század törvényhozása éppen ezeket a szokásokat nem vette figyelembe, amelyekkel addig a partiális jogok és autonómiák korszakában, főleg polgári, bár kisebb mértékben büntető ügyekben is igazságot szolgáltattak. S nem vagyunk benne bizonyosak, hogy nem nagyobb közmegelégedésre, mint ma. Ebben látjuk *Papp László* legnagyobb érdemét, hogy cikkeikben és tanulmányaiban több ízben hangoztatta azt, hogy a gyüjtő és feldolgozó munka nem késhetik e téren sem. Az előttünk fekvő munkája pedig bizonyos vonatkozásban az eddigi elméleti előkészítés után a gyakorlati megvalósítást bizonyítja. Elődei csak nagyon szűk területre szorítkoztak, éppen ezért az adatgyüjtéstől a feldolgozás módszeréig mindent neki kellett elvégezni. Ez azonban nem ront le semmit a dolgozata értékéből.

Amit a magunk részéről esetleg bővebben szerettünk volna látni, az a történeti anyag terjedelmesebb felhasználása. Nem tudjuk azonban, hogy milyen gazdag Kiskunhalas levéltára és a régi jegyzőkönyvekben levő pereket lehetne-e hasznosítani ebből a szempontból. A magunk szűkebb területén, Debrecenben és a hajdú városokban levő levéltárak protokollumai nagyon sok hasznosítható anyagot kínálnak a kutatóknak. S mint fentebb jeleztük, a szokásjog korábbi, jóval szélesebb körü uralma miatt sok, *magyar* jogi felfogásra jellemző anyagot lehetne ezekben találni. Erre a gyüjtésre és feldolgozásra pedig alkalmasabb ember nem volna, mint *Papp László*. Reméljük, hogy e dolgozatát több is követi majd, amelyeket szintén hasonló örömmel üdvözölhetünk. A Magyar Táj és Népkutató Intézet egykori létrehozói szándékát híven követve, bizonyára nem zárja le e dolgozattal a sort.

Balogh István.

Balassa Iván: A debreceni cívis földművelésének munkamenete és műszókincse. Dolgozatok a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézetéből. Szerkeszti: Csűry Bálint. 7. sz. Különlenyomat a debreceni református kollégium Tanárképző Intézete dolgozata 21. számából. 8°, 108 l., 54 ábra. Debrecen, 1940.

A szerző a népnyelvi gyűjtés monografikus irányának megfelelően egy nagyobb fogalomkörnek, a debreceni földművelésnek a szókincsét gyűjtötte össze. Munkája első felében a földművelés munkamenetét ismerteti, második felében a földművelés szókincsét adja.

Bevezetésül általánosságban szól a földművelésről, földművelés és állattenyésztés viszonyáról régen és ma, a gyűjtögető és termelő gazdálkodásról, majd a magyar gazdálkodással kapcsolatban az alföldi és hegyvidéki gazdálkodásról. Ismerteti a debreceni földközösség történetét, s a debreceni tanyarendszer kialakulását. Külön fejezetet szentel az eddig meglehetősen elhanyagolt népi mértékegységeknek, s értékes adatokat közöl a debreceni nép hosszúság-, terület-, súly- és ürméréséhez. Munkája negyedik fejezetében a szállító eszközöket tárgyalja, s részletesen leírja a szekeret, ismerteti a szánkát, talyigát és targoncát. A föld alkalmassá tétele és megművelése c. fejezetben az irtás és megkötés, trágyázás különféle módjairól ír. Szól az ugarról és parlagról, majd rátér a föld megművelésére. Tanulsággal olvashatjuk a szántásról, boronálásról, hengerelésről, a vetőmag előkészítéséről, a vetésről és

aratásról, a hordásról, a cséplésről és szórásról egészen a mag elraktározásáig szóló leírásait. Közben tárgyalja a különböző mezőgazdasági eszközöket, a kaszát, a hengert, a talyigát és az ekét, s ez utóbbit *Balásházy János* mult századból való leírásában is bemutatja. Néprajzi szempontból hasznos adatokat közöl az aratók életéről is, de munkájának néprajzi szempontból mégis az a legértékesebb része, melyben a már kiveszőfélben lévő vontatót, vontatást, a szérűt, szérűkészítést, nyomtatást, szórást és cséppel való cséplést írja le. Külön fejezetben tárgyalja a köles- és kapás növények termesztését, és a takarmány gyüjtését, az utóbbit csak egészen vázlatosan, s magát a gyűjtést pedig éppen csak érinti. 54 képet is közöl *Balassa*, vegyesen rajzot és fényképet a különféle gazdasági eszközökről, mezei munkákról. Nem lett volna teljesen érdektelen azonban, ha nemcsak elsősorban a nyári, hanem a tavaszi, illetve őszi munkákról is közölt volna néhány felvételt. Munkája második részeként a debreceni földmüvelés műszótárát kapjuk. Szó- és példamondatgyüjteménye szokatlanul bő, szép és gazdag, napjainkig a legértékesebb gyüjtemény a cívis nyelvből, s éppen ezért valószínűleg csak véletlenül maradhattak ki a földmüvelésre nézve ilyen fontos szavak, mint *kapa, kaszál, gereblyél.*

Bár *Balassa* munkája megírásakor elsősorban a nyelvészeti szempontokat tartotta szem előtt, különösen a nyári munkák ismertetésekor olyan alapos munkát végzett, hogy ezt a részt a néprajz is tanulsággal használhatja. Az egész mű komoly és lelkiismeretes munka eredménye, mint *Balogh István*, a debreceni népelet kiváló ismerője is elismeri.[1] *Balogh István* több értékes adattal egészíti ki *Balassa* dolgozatát elsősorban a földközösségről, népi mértékegységek és szállító eszközök köréből, de értékes észrevételeket tesz a többi fejezettel, elsősorban a szántással kapcsolatban is.

Bírálat alá veszi a műszótárt is. Megjegyzéseinek ehhez a részéhez van azonban néhány észrevételünk. Nem veszi figyelembe azt, hogy az egyes debreceni emberek szókincsében és kiejtésében is vannak eltérések, s hogy egy ember, még ha kiválóan is ismeri az illető nyelvjárást, bajosan döntheti el, hogy egy szó ott ismeretes-e, vagy nem. Igy tagadja a *beolt, kösszíj, döglött szálma, letaszít* szavak *Balassa* közölte jelentését, s így jelenti ki a *kintereg*-ről, hogy ismeretlen. A *birke* szót szintén száműzi Debrecenből, bár a Magyar Tájszótár ismeri ugyaninnen (I, 134); *Balassával* szemben a *nyilas*-t 8000 négyszögölnek állítja, de *Herman Ottó Balassának* ad igazat[2]; az *ürgenyilás*[3] esetében *Herman Ottó* megint *Balassa* pártjára áll. Az *ágyaz* ige 3. jelentése *Balassánál* is megtalálható, igaz, hogy 2. alatt; *Balassa* — tudtommal — sehol sem állítja, hogy az *ézék* alakot használják Debrecenben; népnyelvi szólározásnál ugyanis az a szokás, hogy elül írjuk az irodalmi, s utána a népnyelvi alakot, s ezt a szokást követi *Balassa* is. A népnyelvi alak nála is *ízík*. Végül csak mint egészen mellékest említem meg, hogy a debreceni pattogatott kukorica-árusoktól én is úgy hallottam, hogy a ki nem pattant rész a *kakas*; lehet azonban, hogy az illetők rossszul tudták... Ezek után rátér *Balogh István* az í-zésre; ez szerinte „nem emeli a dolgozat nyelvészeti értékét". Az *é* hangok kétféle eredete a nyelvészek előtt köztudomású, szintúgy az í-zés szabálytalan volta is. Az eddigi népnyelvi kutatások azonban ebben a kérdésben is *Balassa* mellé állnak, mert *Balogh István* felhozott „hibás" alakjai az eddigi kutatások szerint kivétel nélkül előfordulnak az ország különböző vidékein, sőt kettő *kíz és íle* éppen Debrecenben is.[4]

[1] *b. i.*: Adatok a debreceni polgár földmüvelésének műszókincséhez. Dr. Sőregi János: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1939—1940. Debrecen, 1941. 134—140. l.
[2] *Herman Ottó*: A magyar pásztorok nyelvkincse. Budapest, 1914. I, 286. l.
[3] *Herman Ottó*: i. m. 289. l.
[4] *Fűr István*: Az í-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban. Szeged, 1930.

A fenti megjegyzésektől eltekintve *Balogh István* valóban értékes adatokat közöl a debreceni polgár életére vonatkozólag, melyek őt magát a debreceni népélet alapos ismerőjének mutatják, s *Balassa* dolgozatát is szervesen kiegészítik.

Imre Samu.

R. Berde Mária: Az árva királyfi. Eredeti székely népmesék. Összeállította —, Fáy Dezső rajzaival. Az Athenaeum kiadása. Magyar Tájak Mesekincse. I. 105. l.

Félszáz esztendeje, hogy a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság megbízásából több gyüjtő Udvarhely és Marosszék területén meg a Küküllő felső folyása mentén 50—60 mesét jegyzett le a székely nép ajkáról. Ezek a mesék igen fontos szerepet töltöttek be az idegen elnyomás alá került székelyek életében. A felnövekvő zsenge nemzedéknek nem volt módjában megtanulni a „magyar írásmód"-ot, ezért az említett irodalmi társaság elővette ezeket a kiadatlanul heverő meséket s kis füzetekben oly olcsón árulta, hogy még a „hurubákba" is eljuthassanak. A kiváló írónő a mesékhez írt tájékoztatásában elmondja: olyan jó szívvel vásárolták a kis mesés füzeteket, mintha kenyeret kínáltak volna. Ezekből a kis füzetekből tanitgathatták a szülők gyermekeiket a soha el nem mulandó szép székely beszédre s az oly fájóan nélkülözött „magyar írásmód"-ra. Azok, ha elvetődtek hazulról, legalább tudtak haza levelet írni olvasható és érthető írásmódon. Ezek a mesélő füzetek segítették melegebbé, szorosabbá tenni a magyar összefogást. Lehet, hogy ezekből a füzetekből már egy foszlányt sem találni a nehéz idők tanújául s nem tudjuk lesz-e mód arra, hogy ezeket a meséket a nép lelke mellett őrtálló tudomány is megpillanthassa, de ha sohase jelennének meg újra, akkor is betöltötték hivatásukat: a székely lélekből még a jó világban kiröppent mesemadárkák a szomorú világban visszakanyarodtak régi fészkükre vígasztalni, gyógyítgatni. Kell-e a néphagyománynak ennél szebb működési bizonyitvány?

Ebből a mesekincsből adott közre *R. Berde Mária* 14 mesét az ifjúsági irodalom számára. A mesék nagyjában irodalmi nyelven szólnak ugyan, de lépten-nyomon érzik rajtuk a székely népnyelv és stílus íze. Ha a kis olvasó egyik-másik helyen nem értene valamely szót vagy kifejezést, a könyv végén könnyen érthető magyarázat útba igazitja. Itt-ott a pedagógus érvényesülésének nyomaira akadunk, amikor egy-egy szükségtelen s a nép által nem használt jelző vagy egy mondat mellett annak értelmét jobban megvilágositó újabb mondat avagy erkölcsi vonatkozású reflekszió jelenik meg, bizonyára azért, hogy a gyermekolvasó értelmét és érzéseit meleg szívvel vezetgesse. Nem tudjuk, kinek számlájára irjuk ezeket a „javítások"-at, de egészen szükségtelenek voltak, mert a nép fia a mesét úgyis ezek *nélkül* hallja és úgy érti meg legjobban, ahogyan az *otthon* hangzik, s általában a gyermek érzésvilágát, igazság- és szépérzékét ez a hagyományos kollektiv mesélő nyelv és stílus jobban kielégíti, mint a bármily jószándékú, de fölösleges beavatkozás. A mesék tárgyi tekintetben ismerős típusok kedves változatai. Hogy csakugyan „eredeti" székely hagyományok, azt „Az üst arany" című mese mutatja legjobban, amelynek magyar változatát még nem közölték. Ez a „Soknevű legény"-típushoz tartozó trúfa; hőse legény helyett három leánytestvér, akik egy katonának, aki apjuk aranykincsét ellopta, valódi nevük helyett álneveket vallanak be s mikor az aranyat hazaviszik, az őket álnevükön kereső katona körül mulatságos helyzet alakul ki. A mesét ismerheti minden folklorista, aki a nép között mesegyűjtés végett hosszabb ideig forgolódott. Katonahőse a királyi kastélyban mindenki előtt más álnevet vall be s ezáltal sikerül neki tervét a királyleánnyal végrehajtania. Közlésre eddig kryptádia-jellege miatt nem került. Magam egy sándoregyházi csángótól s egy tiszamenti magyartól jegyeztem le. Idegen változatát *Bünker* közölte „Schwänke, Sagen und Märchen" c. gyüjteményében a 8. sz. alatt.

A kis gyüjtemény azok között az ifjúsági irodalmi művek között, amelyek a gyermeknek olvasmányul népi szellemi termékeket közvetítenek, igen előkelő helyet foglal el s felnőttek is örömmel olvashatják. Illusztrációi szépek, stílusosak s a nép ösmeretére vallanak. A Székelyföld népmesekincsét, amely Kelet közvetlen kapujában sok értékes ősi vonást őriz, folklore-irodalmunkban aránylag igen kevés számú mese képviseli. A Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság gyüjteménye a nemzetismeret mélyítése szempontjából is megérdemelné, hogy mielőbb napvilágot lásson.

Berze Nagy János.

Ignácz Rózsa: Keleti magyarok nyomában. Dante könyvkiadó vállalat. 198. l. 8°. Budapest, é. n. (1941.)

Manapság megjelenő regényes útirajzok sorában meglepő és ritka élvezetet nyujt számunkra *Ignácz Rózsa* könyve. Tudvalévőleg az ilyen könyvek igen sokszor csak száraz leírást, kalandos élmények sorozatát nyujtják. *Ignácz Rózsa* könyvében ezúttal azonban sokkal többet kapunk. Minden sorából kitetszik, hogy egy szeretettől áthatott meleg női szív diktálja azokat s arra törekszik, hogy fajtánkat, — melyből így is olyan kevés van, — ne hagyjuk elveszni! Törékeny testtel járja végig a moldvai, bukaresti, konstancai és a még 1939-ben Bukovinában lakó székely véreink falvait, lakhelyeit. Erről a nehéz és fáradságos útról szól *Ignácz R.* könyve. Talán nem hangzik túlzásnak, ha ezt a regényes útirajzot a magyarságszeretet prózai himnuszának merjük nevezni. Tudomásunk szerint a moldovai és regáti véreinkről kevesen irtak ennyi rajongással és szeretettel, melyben a prózai irás a líra hangjáig emelkedik fel.

Minket mégis inkább azok a feljegyzései érdekelnek, melyeket a szerző dícséretreméltó szemével észrevéve, mint néprajzi jellegzetességeket közöl. Legszembetűnőbb az a rész, amit egy külön fejezetcímben is említ: „Övből csüngő vörös rojtok" címmel. Szerinte szokatlan, hogy a különben már oláhul beszélő lakosság Pipirig tájékán, — különösen az asszonynép, — nem fekete-fehér (közismerten kedvelt oláh szinek!) hanem pirosvarrásos hímzett inget és fekete körkötényt visel. A férfiak is sárgás-fehér irhabőr mellényt hordanak, ezen pedig piros és zöld virághímzés látható. A legjellemzőbb azonban: a férfiak vörös szövetkötőjéből térdig érő ugyancsak vörös rojtok csüngenek alá! Szokatlan jelenség a moldovai oláh tengerben. *Ignácz R.* észreveszi, hogy azok, akik ezt a viseletet hordják, selypítve beszélik az oláh nyelvet. A selypítő oláhokról viszont már *Weigand* és *Lükő Gábor* nyomán tudjuk, hogy Moldovában csak azok a parasztok beszélik selypítve az oláh nyelvet, akik a sziszegő nyelvjárású csángó magyarokból románosodtak el. *Ignácz R.* megkísérli velök az érintkezést és megállapítja, hogy azokat, akik piros övükből derékig csüngő vörös rojtokat viselnek, nyugodtan meg lehet szólítani, mert ezek még tudnak valamennyire magyarul. Sajnos vannak már olyanok is, akik már nem hordják ezt a megkülönböztető viseletdarabot, ruházatuk rojttalan. Nevükben még elárulják magyar eredetüket, de hitükben már idegenek, görögkeletiek és magyarul sem beszélnek többé. — Nagyon tanulságos *Ignácz R.* könyvében az az egynéhány helynév is, amit Románbékástól keletre közöl (Apahaos = Apahavas, Ciahleu = Csalahó, Tatarus = Tatáros, Piatra-Neamtului = Karácsonkő, Bacau = Bákó, stb.) Nem ismeretlen ez a névsor előttünk, szakembereink még többet is fel tudnak sorolni, de nagyon hasznos dolog, ha ezeket a mi nagyközönségünk is megismeri. A könyv második része Bukarestbe és Dobrudzsába vezet. Elszorul a szívünk amikor a szegény székely cselédlányok sorsáról értesülünk. Azóta változtak a viszonyok s remélhetőleg előnyükre. A bukovinai székelyekről írottakat lehetetlenség megindulás nélkül olvasni. Különösen a befejező része nagyon szép. Itt a szerző két józseffalvai székelyt szólaltat meg, azok sírják el mondanivalójukat és panaszukat. A Gondviselés azóta meghallgatta a bukovinai széke-

lyek imáját és százötvenéves távollét után hazatelepítésük megtörtént. Titokban azt merjük hinni, hogy e nagyfontosságú akció megvalósításához talán *Ignácz Rózsa* könyve is némileg hozzájárult. Ha igen, akkor érdemes volt már ezért is megírnia.

Márkus Mihály.

Brinkmann, Walter: Bienenstock und Bienenstand in den romanischen Ländern. Hamburger Studien zu Volkstum und Kultur der Romanen, Nr. 30. Kiadja a Seminar für romanische Sprachen und Kultur. 57 fénykép, IX. tábla, IV. térkép. Hamburg, 1938.

A szerző a bevezetésben a méhészet vázlatos történetével foglalkozik a legrégibb őstörténeti és egyptomi adatoktól. A mai tudományos álláspontot ismerteti a méhészet keletkezéséről: a vadászgató és állandó lakóhellyel nem bíró nomád pásztorok nem ismerhették a méhtartást, mert az már állandó letelepedést feltételez, de méhvadászattal foglalkozhattak. Részletesebben ismerteti a görög méhészetet, mert a latinok a görögöktől tanulták a magasabbfokú méhtartást, bár a görögökkel való érintkezésük idejében már maguk is tartottak méheket. A továbbiakban a különféle román népeknél előforduló és otthonos méhlakásoknak, a kivájt vagy odvas fatörzsnek, deszkaköpűnek, kőlakásoknak, agyaghengereknek, kéregköpűknek, cilinderalakú bambusz-, vessző- és szalmakasoknak elterjedésével ismertet meg. Rámutat arra, hogy különböző anyagokból más-más technikával készültek közül melyek a régebbiek, vagy újabbak, továbbá megállapítja, hogy egyes országokban mely kasok, vagy köpűk honosak. Arra a megállapításra jut, hogy a román népek primitív méhlakásai nem tipikusak, hanem őseurópai, vagy afrikai műveltség eredői. A munkája nagyobb második és harmadik részét a méhlakásokkal kapcsolatos kifejezések, illetőleg elnevezések nyelvészeti taglalása teszi. Az utolsó fejezetben a mai méhlakásokkal, azok anyagával, a készítés módjával, a felállított készítmények elhelyezésével ismertet meg, szintén bő teret hagyva a nyelvészkedésnek. Tudományos alapossággal és fejlett kritikai érzékkel megírt munkája a francia, olasz, kataloniai és korzikai nyelvatlaszokra támaszkodik. Nem bocsátkozik bizonytalan következtetésekbe, hanem bő adatokra hivatkozva igyekszik a román népek méhészetének egy részletproblémájának, a méhlakásoknak a kérdésével megismertetni és ez legteljesebb mértékben sikerül is neki. A munka értékét nagyban emelik az egyes köpűk és kasok elterjedését szemléletesen elénktáró térképek, rajzok, valamint fényképek.

Némethy Endre.

NEKROLÓG.

† KOZMA MIKLÓS,

1884—1941.

1941. december 8-án az egyik budapesti szanatóriumban szívtrombózisban meghalt *vitéz leveldi Kozma Miklós*, a Magyar Telefonhírmondó és Rádió rt. elnökigazgatója, titkos tanácsos, ny. belügyminiszter és Kárpátalja kormányzói biztosa. Így szóltak a napilapok hírei s gyászolták a magyar közélet nagy halottját, az utolsó két évtized egyik legnagyobb magyar vezetőegyéniségét. Halála azonban nemcsak a közéletnek s a politikai világnak pótolhatatlan vesztesége, súlyos gyásza a magyar néprajztudományának is. Nehéz e sorok írójának, kit a mondhatatlan hála és szeretet érzései kötnek e nagy halotthoz,

okjektiválni gondolatait s a megemlékezés személytelen formáit követni itt. E néhány sor nem kíván egyebet, csak megemlékezni *Kozma Miklós*ról s rámutatni életének, munkásságának azokra az elemeire, amelyek a magyar néprajzhoz kötötték. Gazdag és sokrétű élete során nemcsak az egész országot járta be s ismerte meg, s a fiatal huszárhadnagy nemcsak a legfelelősebb állami, politikai posztokon teljesített szolgálatot (kedvelt szava volt a szolgálat!), hanem egész életében egyik legfőbb gondja és törekvése a magyar nép megismerése és felemelése volt. Életrajzi munkáiban, naplóiban, beszédeiben mindenütt kitűnik a magyar nép iránti olthatatlan szeretete, gondoskodása. Belügyminiszter korában a magyar népegészségügy páratlan intézményeit szervezi meg, hogy a beteg falut kiemelje elhagyatottságából, gondja a falusi, tanyai közigazgatás megszervezése s jelentős publikációk látnak napvilágot támogatásával e téren is. Mikor Kárpátalja kormányzói biztosa lesz, megalapítja a Kárpátaljai Tudományos Társaságot s ezzel a többi közt alkalmat ád a hazai nemzetiségi néprajz egyik ágának felvirágoztatására, a Társaság tudományos folyóiratának első száma, melyben néprajzi tanulmányt is találhatunk, már halálos ágyához érkezett. A magyar néprajz számára mégis legbőkezűbb adománya volt a Rádió és a Néprajzi Múzeum közös hanglemezakciójának megszervezetése és anyagi ellátása. A magyar néprajz tudománya, ezt a tények ismeretében bízvást leírhatjuk, ilyen bőkezű, évekre szóló adományt még nem kapott. (Idáig összesen 168 néprajzi hanglemez készült el, európai viszonylatban is az egyik legnagyobb számadat!). Alig lehetne elmondani, mennyire szerette ezeket a hanglemezeket, milyen büszke gyönyörűséggel hallgatott egy-egy dallamot, valami tréfás székely mesét A Néprajzi Társaság éppen ezért az akcióért 1940. május 29-iki LII. közgyűlésén tiszteleti tagjai közé választotta, amit ő egy jelentős perspektívájú köszönő beszédben fogadott volt el (l. Ethnographia 51 : 384. kk.). Erre a megválasztására, ő, kinek annyi kitüntetése volt, mindig büszkén és szeretettel gondolt. Olyan családból származott (gondoljunk édesapjára, a *Bárd Miklós* néven író jeles költőnkre, *Kozma Andorra*, nagyapja *Petőfi* barátja), ahol az irodalom és tudományok szeretete hagyomány és eleven gyakorlat. Érdemes felsorolnunk itt munkáit, mert bennük nem egyhelyt a magyar nép életének jó megfigyelőjét lelhetjük föl, politikai beszédeiből s cikkeiből pedig a háború utáni magyar népgondozás számos fontos dokumentuma kerül a kutató elé : *Egy csapattiszt naplója*, 1914—1918, Budapest, 1931 (megjelent németül is : Mackensens ungarische Husaren, Berlin-Wien, 1933), *Az összeomlás*, 1918—19, Budapest, 1933, 4 kötetben: *Beszédek, előadások*, I—II., *Cikkek, nyilatkozatok, Beszédek, cikkek, előadások* összefoglaló cím alatt (Budapest, 1938—1940) jelentek meg nagyobbára politikai és katonai, társadalmi vonatkozású tanulmányai, beszédei, kisebb írásai. Kéziratban, befejezetlenül maradt nagy önéletrajzi munkája, akik olvashattuk, tudjuk, hogy a magyar emlékirat-irodalom igen nagy kárára. (Bizonyos, hogy ma még kiadatlan különböző írásai szintén fontos forrásai lesznek a jelenkor történetének.) Végül meg kell említenünk a kiadásában megjelent *A mai magyar közigazgatás* és *A tanyai közigazgatás rendezése* c. műveket is : e művek mögött is az ő alkotó szelleme munkált. — Nincs itt terünk, hogy államférfiúi alkotásairól, a

magyar hírszolgálat és rádió megszervezésében és irányításában végzett munkáiról szóljunk, de tán ennyiből is kiderülhetett, hogy ki volt az, akit elveszítettünk tiszteleti tagjaink sorából. Nemcsak a magyar néprajz nagy barátját, pártfogóját, hanem a nagy magyar alkotót is gyászolhatjuk.

Ortutay Gyula.

† HERKELY KÁROLY,

1916—1942.

A komoly és nehéz történelmi időkben minden bennünket ért veszteség kétszeres fájdalmat okoz; súlyosabban érint, mint bármikor máskor. Pontosan ez a fájdalomérzet jelentkezik lelkünkben *Herkely Károly*, a legifjabb etnográfus-nemzedék egyik legszorgalmasabb, szerény és hűséges tagjának váratlan halálakor. Néprajztudományunk egyik képzett, gyakorlott gyüjtőmunkását vesztette el benne.

Herkely Károly 1916-ban született Mezőkövesden. Itt töltötte gyermek- és diákéveit is. Egyetemi éveit Budapesten végezte s itt mint *Györffy István* egyik tanítványa hamarosan bekerült a Néprajzi Múzeumba, ahol huzamosabb ideig önkéntes szolgálatot teljesített. Innen később a Veszprémvármegyei Múzeum és Könyvtár szolgálatába lépett, melynek páratlanul hűséges tisztviselője volt korán bekövetkezett haláláig.

† Herkely Károly, 1916—1942.

Szorgalmas és eredményes gyüjtőmunkásságát a közzétett dolgozatai bizonyítják. Ezek nagyobbrészt az Ethnographia, Néprajzi Értesítő és a Dunántúli Szemle hasábjain jelentek meg. Legszívesebben a matyókkal foglalkozott, legelső dolgozatai nagyobbrészt mind matyótárgyúak. (A matyók betegsége és halála, Ethn. XLIII., A legényélet szokásai Mezőkövesden. Ethn. XLVIII., Adatok a mezőkövesdi határ kialakulásához. U. o., A gyermeknevelés szokásai és babonái a matyóknál. Ethn. XLIX., A mezőkövesdi matyó horgolás. Népr. Ért. XXX.) Doktori disszertációjában (A mezőkövesdi matyó nép élete, Budapest, 1939) is a matyókkal foglalkozik. Ebben a dolgozatában tanulságosan összeveti a matyóságot a környező etnikai csoportokkal s arra az eredményre jut, hogy a matyóság átmenetet képvisel a Palócföld és a Nagyalföld között. Tudomásunk szerint *Herkely Károly* e dolgozata csak előkészítője lett volna egy nagyobbméretű matyó monográfiának. A néprajzi gyüjtésben való felkészültségét mutatja a szokolyai viseletről szóló dolgozata (Népr. Ért. XXX.). Múzeológiai elvek szemmeltartá-

sával dolgozta fel a Néprajzi Múzeum bölcsőtípusait, összehasonlítva azokat idegen anyaggal (Bölcsőtípusok hazánkban. Népr. Ért. 1937). — Újabb dolgozatai már legújabb állomáshelyével kapcsolatosak. Tanulságos és adatokban igen értékes anyag a Népi erdőgazdálkodás Veszprémvármegyében c. dolgozata (Ethn. 1941). Példamutató az a módszere, amikor a levéltári adatokat a mai napig szokásos erdölési eljárásokkal azonosítja vagy szembeállítja. Igen nagy haszonnal forgatható a Veszprémvármegyei néprajzi múzeum gyüjteményei c. anyagismertetése (Dunántúli Szemle VII—VIII., különnyomatban is megjelent). Nyelvezete könnyű, a nagyközönség is élvezettel olvashatja. Legutolsó dolgozatában szintén az erdőgazdálkodást tárgyalja (Adatok Gömörmegye népi erdőgazdálkodásához, Népr. Ért. 1941.), — mely egy korábban tett néprajzi gyüjtőútjának eredményeképen készült. Mindezek a dolgozatok azt mutatják, hogy *Herkely Károly*ban egy tágérdeklődésű, szorgalmas munkatársunkat vesztettük el. Hiányát nehéz lesz pótolni, legföljebb kétszeres munkavállalással folytathatjuk azt a munkát, amelyet fiatal kartársunk abbahagyott. Az ő feladatai most már a mi feladatainkká lettek.

Márkus Mihály.

NÉPRAJZI HIREK.

A budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének munkája. A Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete 1939-ben alakult és céljául a magyarság egységes megismerését tűzte ki. Mint a magyarsággal foglalkozó kutató intézet, szoros kapcsolatban áll a néprajztudománnyal és így az intézet működése minket is közelebbről érdekel. Az intézet eddigi tevékenysége többirányú. Népnyelvi, néprajzi, településtörténeti kutatásokat végez, kiadói tevékenységet folytat, a nagyközönség számára előadássorozatokat rendez, különféle célú tanulmányutakra ösztöndíjakat ad.

Az elmult évek során Magyarország több pontján az intézet népnyelvi kutatásokat végzett, legutóbb pedig már megindultak a Magyar Népnyelvi Atlasz előkészítő munkálatai is. 1941. év nyarán befejezte az intézet a készülő Magyar Néprajzi Atlasz első kérdéscsoportjához tartozó adatok összegyüjtését. A kutatók a jelenlegi Magyarország egész területét bejárták és összesen 800 községben vették fel az emberi erővel végzendő népi teherhordás adatait. A beérkezett adatok (16,000 cédula) nagy részét már feldolgozták és a Magyar Néprajzi Atlasz első füzete rövidesen megjelenik.

A Magyarságtudományi Intézet több kiadványsorozatot indított meg, így a Magyarország Földrajzi Nevei, a Tanya, Falu, Mezőváros, az Uj Magyar Népköltési Gyüjtemény címüeket. Kiadta az intézet az elmult években megtartott előadássorozatait is: Ur és paraszt a magyar élet egységében, Erdély és népei. A folyó év márciusában megkezdett, immár harmadik előadássorozatának címe: Magyarság és szlávság. Január első napjaiban megjelent az intézet évnegyedes folyóiratának, a Magyarságtudománynak első száma is. A Magyarságtudományi Intézetnek idei Évkönyvét most rendezik sajtó alá.

Végül megindult egy veszprémvármegyei falu, Szentgál történetének, nyelvjárásának, néprajzának, antropológiájának, szociografiájának és földrajzának feldolgozása és megírása.

—. —

Nyitravölgyi népi est Érsekújváron. Szép látványban volt része Érsekújvár közönségének január 17-én. A helybeli kereskedelmi iskola önképzőkörének és a Városi Iskolánkívüli Népművelési Bizottságnak rendezésében felejthetetlen és igaz képeket láthattunk népünk életéből. Az előadás nemcsak a nagyközönség számára volt érdekes, hanem megbecsülhetetlen értéket jelentett a néprajzzal foglalkozó szakember számára is. Az előadás főértéke az volt, hogy a szereplők nem színészek, nem diákok voltak, nem is műkedvelők, hanem eleven népszokásokat láttunk a színpadon falusi szereplőkkel, sok rögtönzéssel a sokszínű néplélek gazdag, színes megnyilvánulásait.

Lássuk most már a műsor egyes számait: *dr. Rézler Gábor* polgármester nyitotta meg az estet, majd *dr. Vargha László* tartott bevezetőt.

Az első szám a tardoskeddi betlehemesjáték volt. (Tardoskedd Érsekújvártól északnyugatra fekvő magyar nagyközség.) A tardoskeddi Bence Zsíros János, aki valaha a környék leghíresebb betlehemezője volt, négy leányával adta elő a szertartásokban és dallamokban szokatlanul gazdag betlehemes játékot. Az áhítatos, szent és a nevettető, groteszk elemek mesterien keveredtek anélkül, hogy egymást zavarnák. Az egész játékon elömlő bájos naivitás fűzi össze az említett heterogén elemeket.

A műsor következő száma érsekújvári népi táncok bemutatója volt. Ezeket a táncokat még nem is olyan régen lakodalmakban, mulatságokon táncolták az újvári gazdák. A műsoron szereplő, már szinte feledésbe merült táncokat egy idősebb újvári gazda tanította be gazdalegényeknek és lányoknak. Láttuk az ékuszt, a csikóstáncot, a vargatáncot, a csibetáncot és a verbunkot. A táncosok itt-ott még látható újvári népviseletben voltak: szűk fekete nadrág, csizma, szűkujjú fehér ing és hatalmas ezüstgombokkal díszített mellény és hosszúrojtos színes vállkendő volt.

Ezután a kereskedelmi iskola diákjai nyitravölgyi népdalokat adtak elő *dr. Boros Jenő* tanár vezényletével.

A műsor legkiemelkedőbb része azonban a naszvadi lakodalom volt. Láttuk a leánykérést, az alkut, a zenés bevonulást, a lakodalmi ebédet, a menyasszony kikérését, a tréfás rögtönzések tömegét, a menyasszony búcsúztatását, a menyasszonytáncot, stb. A szereplőkön nyoma sem látszott a lámpaláznak, az egész lakodalmas népség, a vőfély, menyasszony, vőlegény, apa, anya, nyoszolyólányok mind a legkisebb feszélyezettség nélkül játszották el ill. élték át szerepüket. A menyasszony valóban sírt a búcsúzásnál, a vőfély valóban nem tudta előre a találós kérdést; — ott a helyszínen találta ki. Az egész teljesen élményszerű volt; egy darab hamisítatlan népélet.

Ez az igazi művészi élményt nyújtó est, amely mélyen bevilágított a magyar néplélekbe, két lelkes fiatal tanár, *Sulán Béla* kereskedelmi iskolai és *Szőke Béla* nagysurányi gimnáziumi tanár érdeme, akik a műsort összeállították, a szereplőkről gondoskodtak és a rendezés nehéz munkáját végezték.

Kálmán Béla.

A középiskolai táj- és népkutató munka munkatervéből. *A munka célja*: egyéni és közösségi tevékenység keretében a magyar föld és nép helyzetének és kérdésének helyes megismerésére nevelni a középiskolás ifjúságot, különös tekintettel a lakóhely és környékének megismerésére; megismertetni őket a magyar népművelтség értékeivel; elsajátíttatni velük a cél eléréséhez szükséges gyüjtő és kutató módszereket; szociális szemléletre és a magatartásra nevelni őket. (L. a VKM. 29.897/1940. I. sz. 1940. május hó 15-én kelt rendeletét.)

A munka színtere: közvetve valamennyi tantárgy, a koncentráció elvét figyelembe véve; közvetlenül az iskola önképzőköre, vagy annak táj- és népkutató szakosztálya (munkaközössége), esetleg az iskola cserkészcsapata.

A munka résztvevői: az iskola tanulói. Módot kell nyujtani arra, hogy a munkába az alsó osztályosok is bekapcsolódhassanak. A munkában való részvétel önkéntes legyen.

Együttműködés a regőscserkészekkel: Ha az iskola cserkészcsapatában folyik regőscserkész munka, az evvel való együttműködés mindkét félre nézve gyümölcsöző lehet. A regőscserkészek közreműködése különösen ünnepélyek, kirándulások rendezésében lehet hasznos.

A szakosztály üléseinek időpontját úgy kell megállapítani, hogy a vidékről bejáró tanulók is részt vehessenek az üléseken, mivel ők a leghasznosabb tagjai lehetnek a munkaközösségnek.

Az ülések anyagát a gyüjtött anyag és a megvizsgált kérdések bemutatása szolgáltatja, felolvasások, szabad-előadások, viták formájában; könyvek ismertetésének (szakirodalom és népi írók művei) is helyt kell adni. Ezek mellett sor kerülhet az üléseken népköltészeti művek előadására, alakoskodó népszokások bemutatására is. A *népdaltanulás*nak egy ülésről sem szabad hiányoznia.

A szakosztály elvállalhatja bizonyos önképzőköri *ünnepélyek*, előadások (pl. erdélyi est, farsangi est — a farsangi népszokások bemutatásával, — népi írók ismertetése, népművészeti est) megrendezését.

A *kirándulásoknak* fontos szerep jut a nevelő, kutató munkában. Egynapos, félnapos tanulmányi kirándulásokat rendezhetünk tájak, faluk, népi társadalmi kérdések (pl. nemzetiségi kérdés), gazdaságok (kertészetek, stb.), mezőgazdasági és ipari üzemek, szövetkezetek, egészségügyi intézmények tanulmányozására.

Ha a helyzet úgy kívánja, *várostanulmányokat* is kell végeznünk.

A közeli *múzeum meglátogatására* feltétlenül szükség van.

A munka tartalma a tájkutatás, társadalomvizsgálat és néprajz kérdéseivel való foglalkozásból adódik.

A munka menete: 1. Táj- és népismereti alapvetés. 2. Gyüjtés. 3. Feldolgozás.

1. Alapvetés: Az alapismeretek megszerzésére tervszerűen összeállított témákat kell kiosztani a munkaközösség tagjainak. E témák feldolgozásáról a kijelölt tagok a szakosztály ülésén számolnak be. *Tanfolyamszerűen*, szakelőadók (tanárok) közreműködésével is el lehet végezni az alapvetést. Ebben az esetben természetesen összevontan kell foglalkozni a főbb témákkal.

Alapvető témák a néprajz köréből: A néphagyomány jelentősége. A magyar lélek. A magyar faj. A magyarság eredete és ősműveltsége. A népzene és a magyar tánc. A néphit és a népszokások. A népnyelv. A népköltészet és a népmese. A népi játék (gyermekjáték). A dramai néphagyományok. A népi díszítőművészet. A népi gazdálkodás. (Ősfoglalkozások.) A néprajzi tájegységek. A néprajzi gyüjtés. Alapvető témák szerepelnek a társadalomvizsgálat és a tájkutatás köréből is.

2. A gyüjtés: A gyüjtés módszerével és jelentőségével az alapvetésben már megismerkedtek a tanulók. A gyüjtő feladatokat a tanulók egyéniségéhez és helyzetéhez kell szabni. (Az alsó osztályos tanulók pl. nagyon alkalmasak gyermekjátékok, mondókák gyüjtésére.) A gyüjtést állandóan ellenőrizni és irányítani kell. A gyüjtés irányulhat egy község (a lakóhely) vagy valamely kisebb tájegység monografikus feldolgozására is. A gyüjtés főideje a szünidő, azonban, különösen a vidékről bejáró növendékek, a tanítási időszak alatt is dolgozhatnak. Ha van az iskola székhelyén, vagy a táj központjában néprajzi múzeum, a gyüjtött néprajzi tárgyakkal ennek anyagát kell gazdagítani, ha nincs, *iskolai múzeumot* kell alapítani. (Ennek anyagát szakszerűen kell nyilvántartani.) A gyüjtött anyagból évenkint *kiállítást* lehet rendezni. A gyüjtésnek különleges iránya is lehet. Olyan, amilyen pl. a nagyszalontai áll. gimnázium Arany János múzeumának terve volt, mely az Arany János műveiben szereplő néprajzi tárgyakat akarta összegyüjteni Arany szülőházába.

3. Feldolgozás: A gyüjtött anyag és a tanulmányozott kérdések feldolgozásában, forrásanyag megjelölésével, módszertani útmutatással segíteni, irányítani kell a tanulóifjóságot. Munkájukról a szakosztály-gyüléseken időnkint számoljanak be. A feldolgozás részben már közös munka, külö-

nösen, ha valamilyen monográfikus munkacélt tüztünk magunk elé. Itt ne csak a gyüjtött anyag, hanem az irodalmi források feldolgozására is gondoljunk.

Törekednünk kell a gyüjtött és feldolgozott *anyag közzétételére*. A dunántúliaknak rendelkezésre áll a Dunántúli Szemle *Kaláka* c. ifjúsági gyüjtő-rovata. Az Orsz. Táj- és Népkutató Intézet meginduló folyóiratában is lesz e célra rovat. Az iskolai értesítőket is fel lehet használni anyagközlésre.

Pályázatok: A tanulók érdeklődését és buzgalmát fokozzák a pályázatok. Különösen a szünidőkre hirdethetünk ilyeneket, de évközieket is írjunk ki.

A pályatételeket a táj- és népkutatás bármely ágából választhatjuk, de vonatkozzanak azok a környékre. Ilyen tételek lehetnek pl.: Községünk (vidékünk) helynevei, népdalai, népszokásai, építkezése. — Községünk népesedésének fejlődése. Községünk egyesületei és működésük. Falum paraszt-társadalmi osztályai, élettípusai. — Határunk kialakulása. Határunk művelési viszonyainak térképezése. — Községünk monográfiája. — Pályatétel lehet annak a néprajzi tájegységnek az ismertetése is, amelyre a szakosztály *nyári tanulmányutat* akar rendezni. Fénykép- és rajzpályázatot is lehet kiírni.

A pályadíjak is lehetőleg a népismereti munka szolgálatában álljanak. (Könyvek, fényképezőgép, „kutatási segély".)

A pályázatok anyagi feltételeinek megteremtéséhez esetleg társadalmi erőket (pártoló tagok) is igénybe lehet venni.

Táj- és népismereti könyvtár: A munka végzéséhez szükséges szakkönyveket meg kell szerezni a tanári könyvtárba. De egy ilyen tárgyú ifjúsági könyvtár megszervezése is nélkülözhetetlen. A könyvtárban a környékre vonatkozó szakirodalmi műveknek is meg kell lenni. — A megfelelő szakfolyóiratok járatása is szükséges.

Segédletek: A munka végzésében segitségünkre lehetnek az alábbi gyüjtőfüzetek (*Gunda B.*: A gyüjtögető gazdálkodás. — Az elvetett búzától a kenyérig. *Morvay P.*: A baromfitartás népi hiedelmei. Bp., 1939. Néprajzi Múzeum kiadása. — *Fodor F.*: Vezérfonal a földrajzi megfigyelésekhez. Bp., 1928. Műegyetemi Földrajzi Intézet kiadása.), továbbá a Néprajzi Múzeum Ethnologiai Adattárának (Bp., X., Könyves Kálmán-körút 40.) kérdőívei, valamint a rádió (Pátria) néprajzi hanglemezei, oktatófilmek, diapozitivek, stb.

Kapcsolat az Orsz. Táj- és Népkutató Intézettel: A munka érdeke, hogy ez a kapcsolat minél állandóbb és behatóbb legyen. (Beszámolók küldése, tanácskérés, levelező és személyes érintkezés, részvétel az intézet kutató-táboraiban.)

Összeállította: *Morvay Péter.*

Szerkesztésért és kiadásért felelős dr. Gunda Béla.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE
ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

The editor of *Ethnographia*, from the year 1940 (vol. 51.) on is *Béla Gunda*. Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán körút 40., Budapest X., Ethnographical Museum. The letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Ethnographical Museum).

The aim of the review is to publish researches on the folk civilization of the Hungarians and on the ethnology of kindred peoples, Finno-Ugrians and Turks; as well as on the ethnology of Eastern Europe. *Ethnographia* publishes articles in Hungarian, English, French and German.

Le rédacteur de l'*Ethnographia*, à partir de l'an 1940 (tome 51.) est *Béla Gunda*. On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au sécrétariat de la Société: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique.

La revue publie des recherches portant sur la civilisation populaire hongroise et sur l'ethnologie des peuples apparentés, c'est-á-dire des peuples finno-ougriens et turcs; ainsi que sur l'ethnologie de l'Europe Orientale. Les articles de l'*Ethnographia* sont publiés en hongrois, français, anglais et allemand.

Schriftleiter der *Ethnographia* ist vom J. 1940 (Jg. LI.) ab *Dr. Béla Gunda*. Handschriften, Besprechungsstücke und jeder auf die Schriftleitung bezügliche Briefwechsel sind unmittelbar an die Anschrift des Schriftleiters (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) und alle die Ungarische Ethnographische Gesellschaft angehende sonstige Erkundigungen, Zustellungsmahnungen und Tauschstücke an das Sekretariat der Gesellschaft (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) zu richten.

Das Ziel der Zeitschrift ist die Veröffentlichung von Forschungen und Ergebnissen über die ungarische Volkskultur, die Ethnographie Osteuropas und die den Ungarn ethnographisch verwandten finnisch-ugrischen und türkischen Völker. In der Zeitschrift *Ethnographia* erscheinen Aufsätze in ungarischer, deutscher, französischer und englischer Sprache.

Abbonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Doz. *Dr. Béla Gunda.*

BUDAPEST, X. Könyves Kálmán körút 40. Ethnographisches Museum.

JHG. LIII. 1942. H. 1.

INHALT.

	Seite
Szabó, Á.: Un mito dell'isola di Ceram e il peccato originale	1—9
Nemeskéri, J.: Methode der systematischen Aufarbeitung der metrischen und somatischen Merkmale in der Familienanthropologie	9—16
Jacobi Lányi, E.: Traité de versification hongroise éclairé par la poésie turque et finno-ougrienne	17—28
Richter, M. I.: Bräuche bei Aufführung grosser Gebäude	28—37
Balogh, I.: Beiträge zur Demographie der Hajdúság im XVI. Jahrhundert	37—41
Igmándy, J.: Weihnachts- und Neujahrsbräuche in Hajdúnánás (Kom. Hajdú)	41—45
Kleinere Mitteilungen: *Szilády, Z.*: Zur Volkskunde der moldauer Csángó. *Dömötör, S.*: Ein Hexenbrauch bei der Milchwirtschaft. *Dömötör, S.*: Beiträge zu den Balladen: Náni Bereg und Vilma Szabó. *Molnár, J.*: Beiträge zur Kenntnis von ungarischen Balladen. *Szendrey, Zs.*: Ethnographische Daten in den Werken von J. Gvadányi. *Szűcs, S.*: Ein Kinderreim über einen alten „Betyár". *Vajkai, A.*: Angaben zum dörflichen Nachtwächtertum. *Szendrey, Á.*: Ein Allerheiligen-Abendsbrauch. *Szőke, B.*: Eine alte Aufzeichnung über die Spinnstuben	
Literarische Rundschau	56—74
Nachrufe. *Ortutay, Gy.*: † M. Kozma. *Márkus, M.*: † K. Herkely	74—77
Ethnographische Nachrichten. —.—.: Ethnographische Arbeit im Institut für Ungartumskunde an der Universität, Budapest. *Kálmán, B.*: Ein Volksfest in Érsekújvár. *Morvay, P.*: Volks- und Landschaftforschende Tätigkeit im Arbeitsplan der Mittelschulen	77—80

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA, KARCAG.

ETHNOGRAPHIA

NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

GUNDA BÉLA

LIII. ÉVFOLYAM 1942. *2. SZÁM.*

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOM.

Gr. Zichy István: Kőrösi Csoma Sándor ..... 81—83
Fazekas Jenő: Néprajzi kutatások Észtországban ..... 84—104
Szendrey Zsigmond: Ráolvasóink eredetének kérdéséhez ..... 105—112
Vajkai Aurél: Olajütők Veszprém vármegyében ..... 113—123
Szendrey Ákos: A magyar áldomás ..... 123—131
Nagy Jenő: Temetés, temető és halotti tor a kalotaszegi Magyarvalkón 132—143
Gunda Béla: Babonás történetek a homokmégyi (Pest m.) szállásokról ... 144—147
Gönyey Sándor: Lófarokkötések Szilágy és Szatmár megyében ..... 148—151
Kisebb közlemények. *Dömötör Sándor*: Hagyományokat tiltó régi egyházi rendelkezések. *Pákay Zsolt*: Néprajzi vonatkozású helynevek. *Oriskó István*: Kötélkészítés hársfahéncsból. *Palyusik Mátyás*: Népi állatgyógyítás a Csermosnya völgyében ..... 152—157
Irodalmi Szemle. *Balogh István*: Erdei Ferenc: Magyar paraszttársadalom. *Gunda Béla*: Szabó István: A magyarság életrajza. *Bán Aladár*: Bendefy László: A magyarság kaukázusi őshazája. — Gyeretyán országa. *Gunda Béla*: Alföldi András: Antik ábrázolások az euráziai lovaspásztorok kultúralkatának ismeretéhez. *Vargha László*: Szűcs Sándor: A régi Sárrét világa. *Gunda Béla*: Vargha László: A tilalmasi tanyák építkezése. *Gunda Béla*: Dr. Nyárády Mihály: Kék község történelmi földrajza. *Gunda Béla*: Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csügési magyarokról. *Dömötör Sándor*: Bakos József: Az érsekújvári áll. gimn. IV.A. osztályában működő nyelvművelő, táj- és népkutató munkaközösség írásai. *Manga János*: Dala József—Erdélyi Tibor: Matyóföld. *Manga János*: Muharay Elemér: Hagyományunk, műveltségünk, életünk. *Gunda Béla*: Radnai havasok térképe. ..... 157—166
Néprajzi hírek. *Szabó Kálmán*: † Magyar Kázmér. *Palotay Gertrud*: Matyó és palóc népművészeti kiállítás. *Molter Péter*: Falukutatás Bálványosváralján. ..... 167—168

TUDNIVALÓK.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden szerkesztéssel kapcsolatos levelezés közvetlen a szerkesztő címére (*dr. Gunda Béla* egyetemi magántanár, Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum) küldendők. Minden egyéb a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, reklamáció, cserepéldány pedig a Társaság titkári hivatalához (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum).

A folyóirat célja a magyarság népi műveltségére, Keleteurópa s a magyarsággal rokon finnugor és török népek néprajzára vonatkozó kutatások, eredmények közlése. Az *Ethnographia*ban magyar, angol, francia és német nyelvű tanulmányok jelennek meg.

A Magyar Néprajzi Társaság tagdíja évi 8 pengő, melyért az *Ethnographia* c. folyóirat jár. A tagok ingyen kapják a *Néprajzi Múzeum Értesitője* c. folyóiratot. A tagság legalább három évre kötelező. Az *Ethnographia* évi előfizetési díja Magyarországon 12 pengő. — Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltozásaikat a titkári hivatalnál (Budapest, X., Könyves Kálmán körút 40.) jelentsék be.

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
LIII. ÉVF. 1942. 2. SZÁM.

KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR,

† 1842. április 11.

Április 12-én volt száz éve annak, hogy a halál megszakította a magyarság első tudós Ázsiakutatójának fáradhatatlan áldozatos életét. Kőrösi Csoma Sándort ugyanaz a reménység indította útjára, amelyért közel ötszáz évvel előbb Juliánus és dömés barát társai, közben és utóbb még mások is útnak eredtek, — az a reménység, hogy megtalálja a magyarság keleten maradt testvéreit, vagy legalább is azok nyomát. Egy magát testvértelennek, árvának tudó nép vágyakozása fejeződött ki abban az elhatározásban, amely ezeknek a kutatóknak vándorbotot adott kezébe. Közülük Juliánus volt a legszerencsésebb. Ő még Ázsia mai határán innen rátalált a magyarságnak egy keleten maradt részére, még beszélni tudott velük, mert megértették őt és ő megértette őket, mielőtt még a mongol hódító hadjáratokkal megindult népáradat ezeket a magyarokat felőrölte és beolvasztotta volna.

Kőrösi Csoma Sándor célját messzebbre tűzte ki. A tizennyolcadik század második felében és a tizenkilencedik század elején több oldalról is elhangzott az a feltevés, hogy az *ujgur* nép nevének a magyarság *ungar, hungarus* nevével való összecsengéséből a magyar népnek a Kr. u. nyolcadik, kilencedik században szereplő ujgur törökséggel való rokonságára lehetne következtetni. Kőrösi Csoma ezért a belső-ázsiai ujgur nép maradványait akarta volna felkeresni. Indiából, ahova hosszas fáradságos úton tudott csak eljutni, többször is nekivágott a belsőázsiai útnak, de célját nem érhette el. Belsőázsiába való bejutása, eltekintve azoktól a veszedelmektől, amelyek őt az akkori viszonyok közt ott fenyegették volna, már azért sem volt megvalósítható, mert egy ilyen út költségei messze meghaladták azokat a szerény anyagi eszközöket, amelyek az ő rendelkezésére álltak.

Kőrösi Csoma Sándor nem érhette el azt, amit céljául kitűzött magának, de kutatóútja mégsem maradt eredménytelen. Sőt, mint tudjuk egy új tudományágnak, a tibeti nyelvészetnek ő lett a megteremtője. Az ő munkássága ezáltal már általános jelentőségűvé válik, mert ezzel példát adott arra, hogy a komoly kutató még akkor is szolgálatára lehet a tudománynak, ha célja elérhetetlennek, esetleg csak lidérclángnak bizonyult. Kőrösi Csoma nagy felkészültséggel indult útjára. A nagyenyedi kollégium szegény, de rendes, óraadásból élő diákja, kemény szívós székely jellemével igen értékes erkölcsi tőkét gyüjthetett nehéz tanulóévei alatt. A magyarság régi lakóhelyeinek felkutatása, a magyar nép őstörténeti kérdéseinek felderítése már bizonyára ott fogant meg először agyában. Göttingai tanulmányai ezt a szándékot

világosabbá tették, de — és ez jellemző erre a kutatónkra — ő nem érte be lelkesedéssel és jószándékkal, hanem komoly tudományos felkészültséget is akart szerezni mielőtt útra indult volna. Igy még útközben is megragadott minden alkalmat arra, hogy tanulmányait folytassa és ismereteit kiegészítse. Viszontagságos útja a Balkánon át Egyiptomba, Moszulon át Perzsiába vezetett, hol huzamosabb tartózkodása alatt a perzsa nyelvben szerzett gyakorlatot. Innen Indiába ment, ahol Moorcroft angol utazóval való ismeretsége révén kezdett érdeklődni a tibeti nyelv és irodalom iránt.

Kőrösi Csoma Sándor életrajzírója, Duka Tivadar, kétféle magyarázatát adja annak, hogy őt mi birhatta rá a tibeti tanulmányok felvételére. Szerinte először is az angolok iránti háláját akarta volna leróni azzal, hogy a tibeti nyelvet, amelynek Belsőázsiában olyan nagy a jelentősége, számukra megközelíthetővé tegye. Dukának ezt a feltevését nyugodtan elfogadhatjuk, mert Kőrösi Csoma utazásain a legtöbb megértésre angoloknál talált és csakis ezek részéről kapott olyan hathatós támogatást, amellyel útját és tervbevett tanulmányait tovább folytathatta. Kőrösi Csoma több fennmaradt nyilatkozatából és ismerőseinek róla adott jellemzéséből tudjuk, hogy ő, bár igen zárkózott és szerény modorú, de emellett végtelenül öntudatos, büszke jellem lehetett. Jellemző erre az, hogyan fogadta azokat a hazájából kapott összegeket, amelyeket részben az 1830-as magyar országgyűlésen gyüjtöttek, részben pedig az Akadémia adományozott tanulmányútja támogatására. Kőrösi Csoma elfogadta és szépen megköszönte az Indiába utána küldött pénzt, de mivel ő szerinte, meg tudott élni az angoloktól kapott segélyből, az egész összeget visszajuttatta Magyarországra, hogy azzal iskolai és tudományos célokat támogasson. Nyilvánvaló, hogy az angol támogatást azért fogadta el szívesebben, mert volt rá módja, hogy ezért kiválóan értékes ellenszolgáltatást adhasson. Ez az ellenszolgáltatás pedig a tibeti nyelv ismeretének feltárása volt.

Duka a tibeti tanulmányok felvételének másik okát abban látja, hogy Kőrösi Csoma kétségtelenül hitte: „hogy kulcsot adhat Európa tudósainak kezébe egy valódi terra incognita megmívelésére, ami meg is történt". De ezenfelül azt is remélte, hogy kutatásai közben olyan tibeti vagy mongol adatokat fog találni, amelyek világot vetnek a hunok eredetére. Dukának ezt a sejtését különösen az a jelentés erősíti meg, amelyben Campbell angol kormányügynök Kőrösi Csoma utolsó napjairól és haláláról számol be feletteseinek. Campbell jegyezte fel a következő jellemző mondatot: „Annyit azonban kivehettem Csomával való tárgyalásaimból, amióta őt megismertem, hogy minden reménye hosszú s fáradalmas kutatásainak végcélját elérhetni abban összpontosult: *ha a jugarok országát felfedezi.*"

Jugarok alatt az ujgur törököket kell értenünk. Ha Kőrösi Csomának sikerült volna bejutnia Belsőázsiába, úgy a Tarim-medencében rátalálhatott volna az ujgurok nyomaira. Megtalálhatta volna azokat a tudományos és művészi kincsekben gazdag romvárosokat, amelyek felfedezésével Grünwedel, le Coq, Stein Aurél és Pelliot teljesen új irányt tűztek ki a középázsiai nyelvi és műveltségtörténeti kutatásnak. Találhatott volna ujgur szövegeket is, bár kétséges, hogy azokat megismerte

volna-e? Mert tudomásom szerint alig lehetett számbavehető ismerete a török nyelvekben. Olyant azonban mégsem talált volna, ami közvetlen összeköttetésbe lenne hozható akár a hunokkal, akár pedig a magyarokkal. A felfedezés öröme után arra kellett volna ébrednie, hogy csalóka lidércfény után indulva végezte el nélkülözésekkel teljes, nehéz útját. Mig Kőrösi Csomát sorsa megkimélte ettől a csalódástól, másrészt nagy elégtételt nyujtott neki abban az elismerésben, amelyet ha nem is kedve szerint, hanem becsületből, hálából vállalt munkájával aratott. A tudós gondosságával, nagy lelkiismeretességgel felépített tibeti szótárával és nyelvtanával, ahogyan ezt sírfelírata is mondja, magának örök emléket állított és nemzetének becsületére vált messze Ázsiában, ahova ő testvéreket keresve vándorolt, hogy ott végül árván hunyja le fáradt szemeit.

Kőrösi Csoma Sándor munkássága a néprajzzal sehol sem került közelebbi vonatkozásba. Tudományos hagyatéka főként nyelvészeti, ezenkívül irodalom- és vallástörténeti szempontból jelentős, de a mi, — kutatóutakból élő — tudományunk művelői is sokat tanulhatnak tőle, aki kötelességtudásban és erkölcsi felfogásban magasan álló példaként áll ma is előttünk.

gr. Zichy István.

*

Sándor Csoma von Kőrös.

Der Begründer der Tibeter Philologie, Sándor Csoma von Kőrös verschied in Indien am 11. April 1842. Verfasser gedenkt, anlässlich der hundertsten Jahreswende seines Todes, der Persönlichkeit und Arbeit Sándor Kőrösi Csoma's, die jedem ungarischen Gelehrten beispielgebend sind und bleiben.

NÉPRAJZI KUTATÁSOK ÉSZTORSZÁGBAN.

1. Az újabb észt tudományosság és a népiségkutatás.[1] — *Loorits Oskar*, az észt folklórisztikai gyűjtő munka jelenlegi vezetője, a skandináv államokban tett tanulmányútjáról, amelynek célja az ottani néprajzi kutatásokkal való megismerkedés volt, többek között a következőket mondja (Folkloristlikust tööst Skandinaavia mais; Rahvapärimuste Selgitaja I. 173—175): „A legelső körülmény, amiben a skandináv államok folklorisztikája a mienktől teljesen eltér, az ottani régi *nyomtatási hagyomány*. Míg a mi néprajzi kutató munkánk alapja főleg a ki nem nyomtatott kéziratos adattári forrásanyag, amely teljes terjedelmében Népköltészeti Adattárunkban van összpontosítva, és ott könnyen hozzá is férhető, addig a skandináv országokban a kinyomtatott forrásanyagon van a legfőbb hangsúly. Ez több mint százévi megszakítás nélkül folytatott anyagközlést jelent, s ilyen kiadványok olyan nagy mennyiségben forognak közkézen, hogy az azok között való tájékozódás végtelenül nehéz. Őszintén be kell vallani, hogy a néprajzi forrásanyag így hihetetlen módon szét van szórva mindenféle kiadványokba, még olyanokba is, amelyek eszébe sem jutnának az embernek. Valóságos káosszal állunk szemben, amiből már csak a gyökeres központosítás és a kimerítő bibliográfiai feldolgozás adhat kivezető utat. Ezidőszerint azonban egyik téren sincsenek valami kedvező kilátások, úgyhogy ez a körülmény az ottani kutató munkát az eredmények és a tudományos kívánalmak szempontjából nagy mértékben kedvezőtlenül befolyásolja. — A másik jellemző vonás az *ügyszeretetből folyó vidéki néprajzi munka elevensége* és aránylag magas foka. Nemcsak a lakóhelyek külső csinosítása, hanem szeretett vidéki körzetük kulturális sajátságainak a kiemelése a néphagyományok gyűjtése, publikálása, sőt kutatása által is ezekben az országokban olyan nagy tiszteletnek örvend, hogy szinte a kelleténél nagyobb számban találunk helyi múzeumokat, folyóiratokat és egyéb kiadványokat, amelyek mind a szűkebb környék népiségével foglalkoznak. A *provinciálizmus* és a *decentralizáció* hatása alatt a skandináv országok népiségkutatásában (akárcsak más területen is) uralomra jutott a talán már részben feleslegesnek is tetsző *individuálizmus*, amikor mindenki önállóan és a saját számára dolgozik, bár valójában talán a konkrét együttműködés és egymás kölcsönös segítése sokkal inkább kívánatos volna. Különösen nagy elismerés illeti tehát részükről az Észt Népköltészeti Adattár ön-

[1] Az észtek népiségkutató munkásságáról már jelentek meg beszámolók a magyar tudományos világ előtt észt kutatók tollából. Így első helyen kell megemlítenünk az 1931-ben Budapesten rendezett Finnugor Közművelődési Kongresszus idevonatkozó előadásait, amelyek inkább történeti áttekintést nyújtanak, és nyomtatásban is megjelentek (*Loorits Oskar*: Az észt nyelvtudomány és folklore eddigi eredményei; *Leinbock [Linnus] Ferdinánd*: Az archeológia és etnográfia Észtországban; Fenno-Ugrica III., 155—169 és 170—189). *Linnus Ferdinánd*nak egy későbbi dolgozata szintén nagyon értékes adatokat tartalmaz, és világos, bár eléggé vázlatos áttekintéssel szolgál mind a három (tárgyi néprajz, szellemi néprajz, nyelvészet) kutatási területről (Néprajzi kutatások Észtországban a világháború után; Ethnographia-Népélet 1936., 129—135). Jelen beszámoló ezekhez óhajt csatlakozni főleg a *tudományszervezeti* és *módszertani* szempontok kiemelésével és az újabb eredmények közlésével. A népnyelvi kutatásokra vonatkozólag v. ö. e cikk szerzőjének egy másik dolgozatát (A népnyelvi anyaggyűjtés Észtországban; MNy. 1942., 30—43).

feláldozó munkásságát, ahol a kutatók évről évre katalógizálják és rendszerezik nemcsak a saját tudományos anyagukat saját maguk számára, hanem az egész összegyűjtött forrásanyagot is minden eljövendő kutató munkájának a megkönnyítésére. Ebben a vonatkozásban a skandináv országok adattárai közül egyik sem jutott el olyan messzire, mint az Észt Népköltészeti Adattár. Könnyű tehát elképzelni, hogy milyen nagy mértékben pazarlódik náluk ezáltal teljesen észszerűtlenül az egyes kutatók igen értékes munkaereje csupáncsak a tisztán mechanikai előmunkálatok elvégzésére is . . . A legnagyobb kérdés azonban a jólképzett fiatal tudósnemzedék nevelése, s ez a mi számunkra is legyen figyelmeztetés: sem a dilettántizmus és pedantizmus, sem pedig a belletrisztikus fecsegés és az esszéskedő szubjektívizmusra való hajlam nem biztosítja a tudományos munka értékét sem nálunk, sem máshol. A népköltési termékek gyűjtése, rendezése, sőt részben kutatása terén is Észtország a maga előkészítő munkásságával megelőzte az összes skandináv államokat: ilyen nagymennyiségű, egy helyen őrzött, lemásolt és rendszerezett forrásanyagot, mint amit az Észt Népköltészeti Adattár tíz évi munka gyümölcsekép nyújt, alig lehet bárhol másutt találni."

Teljes joggal írhatta le *Loorits* a fenti megállapításokat, amelyek a skandináv néprajzi kutatások mai helyzetképén keresztül a népiségkutatást mint önálló tudományt is, főleg módszertani szempontból, igen közelről érdekelhetik. Az észt népiségkutatás ugyanis mint az egész észt nemzeti tudományosság gerince tulajdonképen nemzettörténeti vagy ha úgy tetszik, népiségtörténeti kérdések és feladatok megoldására is törekszik (v. ö. *O. Loorits*: Vanavara kultuuriloo teenistusse!; Vanavara vallast, Tartu, 1932. 35—58) és mint ilyen, szervezettség tekintetében nagyon fontos helyet vívott ki magának az észt tudományosságban. A népi kultúra termékeit és alkotásait ugyanis nemcsak genetikus szempontokból vizsgálja, hanem biológiai szempontból is, kutatás tárgyává téve a népköltési és népalkotási jelenségek pszichológiai, szociális, etnikai, természetkörnyezeti, művelődéstörténeti és nyelvi feltételeit és vonatkozásait is. Érthető tehát, hogy ilyen feladatok vállalása és megoldása mellett az észt népiségkutatás a legtökéletesebb tudományos módszeresség kifejlesztésére törekedett már régi időtől kezdve, s e felé törekszik ma is. Módszertani szempontból sok kérdést sikerült megoldania, úgyhogy az észt tudományosság a népiségkutatást mint az egyik legfiatalabb tudományágat európai vonatkozásban is nagy lépésekkel vitte előbbre különösen a folklór területén. Ebben a formájában a népiségkutatás már egyenrangú tudományág gyanánt jelentkezik a népi közösségek multját szórványos és véletlenszerű adatok alapján kutató nemzeti történetkutatás mellett mint annak az archeológiával és művelődéstörténettel együtt szerencsés továbbsegítője és kiegészítője különösen az írásos történeti forrásanyag hiányossága esetén. Hogy idevonatkozó példákkal is szolgáljunk, megemlítjük, hogy például az ősi és középkori észt szellemiség és nemzeti kultúra, az ősi észt hitvilág, a hétszázéves német uralom, általában az egész középkori feudális gazdasági berendezkedés szellemi hátterére, továbbá a történelem előtti bizánci és keleti észt kapcsolatokra vonatkozólag az észt nemzeti történetkutatást a népiségkutatás segíti ki. Nagyon is ter-

nészetes tehát, amit különben mi magyarok is annyiszor szoktunk őszinte csodálattal megemlíteni, hogy mind Észt-, mind Finnországban a népiségkutató tudományok, ú. m. a tárgyi és szellemi néprajz, hazai nyelvészet és archeológia a nemzeti tudományosságban annyira vezető és központi helyet foglalnak el (*J. Mägiste:* Rahvuslike teaduste edust Eestis. Looming 1937., 358—61, 470—86). Ennek a szerencsés állapotnak a gyökerei és történeti feltételei a mult századi nemzeti ébredés korszakára nyúlnak vissza. A teljes szárbaszökkenés pedig a világháború után bekövetkezett és kivívott nemzeti önállóság évtizedeire esik, ami szerencsésen vonta maga után az észt tudományosságnak teljesen új és nemzeti szempontból való átszervezését és tudománytechnikai szempontokból modern alapokra való helyezését is. A nemzeti tudományosságnak ilyen gazdag keretekben való kifejlődését elősegítette még a külső politikai eseményeken kívül a nemzetfogalom, a társadalmi és szociális viszonyok megfelelő alakulása is. Az észt felfogásban ugyanis a nép *(rahvas)* és a nemzet *(rahvus)* fogalma majdnem teljesen fedi egymást, s a megkülönböztetés és ez utóbbi elnevezés újabb eredetű.

A népiségkutatás tehát tulajdonképen a nemzeti mult kutatásának egyik területe. Ebből is magyarázható, hogy az észt népiség kutatására hívatott Észt Nemzeti Múzeum tulajdonképen a nemzeti tudományosság szolgálatában álló kutatóközpont, amelynek a keretében a tisztán népiségkutatással foglalkozó intézetek (Néprajzi Osztály, Népköltészeti Adattár) mellett más kutatóintézetek is működnek az észt nemzeti tudományosság szolgálatában, mint pl. a központi Adatkönyvtár, az Észt Bibliográfiai Intézet és az Észt Művelődéstörténeti Adattár. A gyűjtemények elsősorban kutatási célokat szolgálnak, és csak másodsorban érvényesülnek a kiállítási szempontok, mint nemzetnevelő vagy népszerűsítő követelmények.

2. *A finn iskola.* — Az ú. n. finn kutatómódszer lényegét igen világos fogalmazásban olvashatjuk *W. Andersonnál* (Geographisch-historische Methode, *L. Mackensen:* Handwörterbuch des deutschen Märchens, II.), aki a következő három pontban foglalja azt össze a folklórra vonatkozólag: 1. A kutatónak, aki valamilyen szájhagyományról (mese, monda, legenda, anekdóta) monográfiát akar írni, az illető szájhagyomány valamennyi létező feljegyzését (változatát) ismernie kell, akár megjelentek azok nyomtatásban, akár nem, és teljesen mindegy, hogy milyen nyelven állnak azok rendelkezésre. 2. Ezeket a feljegyzéseket minden előre megfogalmazott tudományos ítélet nélkül lépésről-lépésre gondosan össze kell egymással hasonlítania. 3. Kutatás közben állandóan szem előtt kell tartania minden egyes változat feljegyzésének helyét és idejét. — Ez a három alapelv tulajdonképen magától értetődő, mert valójában mind a háromnál csak arról a követelményről van szó, hogy a kutató elméletei és végső következtetései a létező teljes forrásanyaggal összhangban álljanak." Ezekből világos előttünk, hogy a népiség vagy népi kultúra kutatása mind a tárgyi, mind pedig a szellemi hagyományok, továbbá az újabb folytonos alkotások területén csak az ú. n. *összehasonlító történet-földrajzi módszerrel* juthat el a végső eredményekhez, akármilyen céllal fogott is hozzá a kutatáshoz. Ennek pedig egyetlen záloga az emberi szempontból elképzelhető *leg-*

tökéletesebb anyaggyűjtés az összes fellelhető párhuzamokkal, változatokkal és negatív adatokkal együtt, hogy azután ezeknek a földrajzi és történeti elrendezésével az ősalakok, a mellékfejlődmények, az ezekből keletkezett helyi változatok, ezek egymáshoz való viszonya, keveredése, összeolvadása s földrajzi elterjedése kikövetkeztethetők legyenek.

Azoknak a komoly és súlyos tudományos feladatoknak a megértése, amelyeket fentebb vázoltunk, mind a finneknél, mind az észteknél már elég korán kifejlesztette a népiségkutatás terén a tudományos módszerességgel végzett rendszeres anyaggyűjtést magáért az anyaggyűjtésért. Természetesen azoknak a nagy feladatoknak az elvégzését, amelyeket az összehasonlító történet-földrajzi módszer vállal magára, a tudományos hitelesség szempontjából máskép alig lehet megoldani, mint az ismert vagy sejtett forrásanyag legpontosabb felkutatása és feljegyzése útján. A forrásanyaghoz való hozzájuthatás szempontjából a népiségkutatás azonban sokkal hátrányosabb helyzetben van, mint akármelyik más szellemi tudományág (pl. irodalomtörténet, történelem, stb.), mert ezek forrásanyaga minden további nélkül rendelkezésére áll a kutatásnak, vagy legalább is csekély fáradsággal és határozott formában könnyen megszerezhető és rendszerezhető, míg ellenben a népiségkutatás forrásanyaga a kutatott népközösség egyedeiben ezer és ezer változatban, kisebb és nagyobb egységekre bomolva, töredékekre széthullva és szétszórtan él, mint azoknak féltve őrzött egyéni szellemi tulajdona. Ennek a határozatlan formában élő, állandóan változó, részeiben el-eltűnő és újra felbukkanó, apáról fiúra szálló forrásanyagnak a teljes felkutatása, feljegyzése és az összegyűjtött anyagnak tudományos rendszerezése s használható állapotban való tartása különleges feladatok elé állítja a kutató tudományt Az anyagszerzés és anyaggyűjtés bonyolult feladatai közt csak csetlik-botlik az egyéni kezdeményezés, s az egyén teljesen elvész a feladatok tömkelegében, úgyhogy a népismeret hatalmas ívű boltozatos csarnokához egy egész életre kiterjedő gyűjtő munka is az individuális úton járó kutató részéről csak szerény kis téglácskát jelenthet. Épen ezért akadtak talán elszórtan vélemények a tudományos világban, amelyek a finn kutatómódszer által kitűzött nagy feladatok keresztülvitelének lehetőségét kétségbe vonták, s akadtak népiségkutatással foglalkozó tudósok, akik megtorpantak a történet-földrajzi követelmények magasba nyúló akadályai előtt. Az egyik ilyen vélemény szerint ez a módszer olyan nagy követelményeket állít fel a kutató számára a teljes forrásanyag összegyűjtését és feldolgozását illetőleg, amelyeket az sem szorgalommal, sem munkabírással, sem nyelvismerettel, sem pedig anyagi eszközökkel nem győzhet eléggé. Mások pedig a kutató munka mechanizálódását féltik ettől a módszertől (pl. *Kyriakides*: Daographia 1934., 279). Mindezekhez az aggodalmakhoz *A. Wesselski* még kétségbe vonja az elbeszélő szájhagyományok (mesék, mondák stb.) hitelességét is (Versuch einer Theorie des Märchens, Reichenberg, 1931; Prager Deutsche Studien, 45.) kutatási szempontból, s azokat nem önálló, hanem valamilyen irodalmi termékből nyert, és nem állandó formájú népi fércműveknek (Abklatsch) tartja. Ezzel a felfogással, amely már nemcsak módszertani szempontokat tárgyal, hanem az egész folklorisztikát mint tudományt alapjaiban érinti, élesen szembeszáll *Anderson* (Zu Albert

Wesselski's Angriffen auf die finnische folkloristische Forschungsmethode, Tartu, 1935, 1—52 l. Acta et Comm. Univ. Tart. B XXXVIII. 3). *Anderson* ebben a visszautasításában a bő tárgyi bizonyító anyagon kívül két fő okra vezeti vissza a finn módszertől való idegenkedést: az egyik a módszerrel együtt járó nagy munkatöbblet (anyaggyűjtés, rendszerezés, az anyagon való uralkodás), a másik pedig attól való félelem, hogy a történet-földrajzi módszerrel összehordott új forrásanyag esetleg szépeknek tetsző hipotéziseket fog megingatni, amelyekhez hiányos bizonyító anyag útján vagy apriorisztikus módon jutott a tudomány (10—11 l.). Ha ezekből a szempontokból vizsgáljuk a népiségkutatás eredményeit, őszintén be kell vallanunk, hogy valóban talán semmiféle más tudományágban sem kísért annyira a tudományos dilettántizmus és a gyorsan avuló hipotézisek veszélye, mint éppen a népiségkutatásban.

A fent vázolt nehézségeket és problémákat ismerte fel a finn és észt tudományosság, amikor a minden átfogó terv nélkül működő egyéni kezdeményezések és csetlések-botlások helyébe megteremtette a *társas alapon álló intézményes és tervszerűen irányított anyagyűjtést* a népiségkutatás területein. Ennek lényege a rendszeresen végzett és kimerítő teljességre törekvő anyaggyűjtés, külső keretei pedig az anyaggyűjtő központok mint irányító népiségkutató tudományos intézetek. Ezeknek az intézeteknek a munkássága és meglepő eredményei adják a legerősebb cáfolatot mindenféle kétkedésre, amelyek a finn módszer messzevivő célkitűzéseinek reálitásait hajlamosak voltak kétségbe vonni.

Azt hiszem, nem érdektelen még azt is megjegyezni, hogy a finn kutatómódszer gyökerei valójában Észtországba nyúlnak vissza *Hurt Jacob* munkásságához (1860-tól), s tulajdonképen az ő módszerének tovább fejlesztője és tökéletesítője Finnországban *Krohn Kaarle* az 1880-as évek után. A két *Krohn*, továbbá kutató társaik és tanítványaik munkássága az azóta eltelt félévszázad alatt vezető módszerré alakította ki a történet-földrajzi módszert a folklórisztika területén (v. ö. *K. Krohn:* Die folkloristische Arbeitsmethode, Oslo, 1926), ahonnan azután az átterjedt a népiségkutatás többi, főleg a tárgyi néprajz és a népnyelvkutatás területére is. Így nőttek ki a mai hatalmas finn és észt népiségkutató intézetek, Finnországban a Finn Irodalmi Társaság keretében, Észtországban pedig az Észt Nemzeti Múzeum kebelén belül a tárgyi és szellemi néprajz s az egyetemen a népnyelv kutatására. Magának a módszernek a nyomai *Hurttól* és *Krohntól* függetlenül megtalálhatók más kutatóknál (pl. az orosz *Kolmacsevszkijnél*) is, de Finnországban fejlődött ki, s onnan terjedt el mindenfelé, főleg Amerikába, Németországba, a Skandináv- és a Balti-államokba.

3. Előzmények. — Az észt tudományosság az észt népiségkutatásban eddig öt korszakot különböztet meg a történeti fejlődés s a kutatási irányok és módszerek figyelembevételével. Ez a határozott formában való korszakfelosztás tulajdonképen csak a folklór területén van meg *Loorits Oskar* fogalmazásában, mivel azonban ezek a korszakok nagyjában egybe esnek az észt szellemiség történetének korszakaival, bátran alkalmazhatók az egész észt népiségkutatásra, tehát a tárgyi néprajzra és a nyelvészetre is.

Az első korszak a balti-német esztofilek korszaka a XVII—XIX. század első negyedéig. Az estofilek főleg a Herder-féle irányzat hatása alatt foglalkoztak az észt parasztság dalaival és egyéb néprajzi termékeivel, s ilyen neveket találunk soraikban, mint *A. Thor Helle, J. Forselius* (XVII. sz.), *A. W. Hupel, Chr. J. Schlegel* (XVIII. sz.), *J. H. Rosenplänter, J. W. L. v. Luce, A. F. J. Knüpffer, A. H. Neus, J. B. Holzmayer, E. Ph. Körber, F. J. Wiedemann* és *L. v. Schröder* (XIX. sz.) a folklórisztika, s *Hupel*en kívül még *J. Chr. Petri, Fr. Kruse* és *I. L. v. Parrot* a tárgyi néprajz területén. A második korszak a romantikus nemzeti irány korszaka volt a XIX. sz. első felében *Fr. R. Fählmann* és *Fr. R. Kreutzwald* vezetésével. Ezt a Kalevipoeg megszületése jellemzi és az észt nemzeti ébredés bevezetése. A harmadik a nemzeti ébredés korszakától (1860) a század végéig tart *J. Hurt, M. J. Eisen* és *M. Veske* működésével. Ez a tudományos észt folklórisztikai gyűjtés megalapozásának az időszaka *J. Hurt* gyűjtő munkásságával, amely 1880—90 között érte el tetőfokát. Ezt követte a jelen század első évtizedétől a világháború végéig a tárgyi néprajzi gyűjtés megszervezésének a kora mint negyedik korszak, *O. Kallas* vezetésével (1904—1915). Az ő nevéhez fűződik az Észt Nemzeti Múzeum megalapítása, s a tárgyi néprajzi gyűjtő munka megszervezése. *O. Kallas* folklórista volt és főleg népdal- és népzenekutatással foglalkozott. Az ötödik korszak az észt nemzeti önállósággal kezdődik, s tart egész napjainkig. Ezt a két évtizedet a népiségkutatás szempontjából az észt nemzeti egyetem megszervezése (Tartu, 1919), azon folklórisztikai és etnográfiai tanszékek felállítása (1924) és külföldi kutatókkal (W. Anderson, Kazán; I. Manninen, Helsinki) való betöltése, az új kutató központok megszervezése (Észt Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya, 1922; Észt Népköltészeti Adattár, 1927.), nagyszabású kiegészítő és pótgyűjtés, továbbá a gyűjtemények tipológiai osztályozása, rendszerezése és technikai elrendezése jellemzik. (Bővebben l. *Loorits Oskar* és *Linnus Ferdinánd* idevonatkozó beszámolóit: Fenno-Ugrica III., 155—189, Budapest, 1931; Ajal. Ajakiri 1930., 42—52; *O. Loorits*: SGEG 1928., 45—66; *F. Linnus*: ERMAar. IX—X., 1—48; *O. Loorits*: Acta Ethnol. 1936, 34—35; *O. Loorits*: EE II., 797).

Tárgyalásunk további menete szempontjából bennünket ezúttal az előzmények csak a harmadik korszaktól, *Hurt* korától kezdve érdekelnek. *Hurt Jacob*, az észt nemzeti ébredés korszakának nagy álmodója és csendes, de biztos kezű munkása az 1860-as években kezdte meg népköltészeti gyűjtő munkásságát. Az észt nép szellemi hagyatékát akarta összegyűjteni és kiadni „Monumenta Estoniae Antiquae" gyűjtőcím alatt. Gyűjtő munkássága az egész észt nyelvterületre, sőt az orosz és lettföldi észt telepekre is kiterjedt, és sűrű gyűjtő hálózatot jelentett. *Hurt* felismerte a földrajzi gyűjtő módszer jelentőségét, és mintegy ezer levelező gyűjtővel dolgozott. Ezáltal ennek a módszernek egyik kezdeményezője és megalapítója lett. Vállalkozása rányomta bélyegét a XIX. század egész második felére, úgyhogy annak utolsó évtizedeit joggal nevezik az észt művelődéstörténelemben az észt népköltészet korának, *Hurt*ot magát pedig az „észt népköltészet királyának." *Hurt* 1860-tól haláláig, 1907-ig, tehát mintegy fél évszázad alatt pontosan 114.695 4^0 lapnyi kéziratos népköltési anyagot gyűjtött össze,

ami 250.062 darabszámot jelent 47.556 népdallal, 71.154 közmondással, 42.804 talánnyal, 16.756 népmesével, 71.792 babonával, és 170 kéziratos kötetet tölt meg. Érdekes, hogy ebből a mérhetetlen anyagból csak 1739 lap (1·4 %) mindössze a saját gyűjtése, az anyag többi részét fizetett vagy ügybuzgó munkatársak és levelező gyűjtők feljegyzései teszik ki. A gyűjtők nagy része vidéki tanítókból, lelkészekből, egyetemi hallgatókból, parasztokból stb. került ki. Ezekkel a gyűjtőkkel *Hurt* állandó érintkezésben volt személyesen vagy levelezés útján, és folytonosan oktatta őket a gyűjtés kérdéseiben. Az így szerzett kéziratok tömkelegét azután mintaszerűen rendezte a beérkezés sorrendjében, és a köteteket mutatókkal látta el. Sajtó alá készítette gyűjteményét, de kiadásra sohasem kerülhetett sor. Életében csak öt kötet jelenhetett meg, részben a finnek támogatásával, a Vana kannel I—II. (1875—86) és a Setukeste laulud I—III (1904—07), míg a gyűjtemény többi része kéziratban maradt, és *Hurt* halála után Szentpétervárról Finnországba került.

4. *A népiségkutatás mai szervezetei.* — *Hurt*tal egyidőben, az ő kezdeményezésének hatása alatt valóságos népköltészeti gyűjtő láz lépett fel Észtországban egyesületek és magánosok részéről, úgyhogy *Hurt* gyűjteménye mellett más kisebb-nagyobb gyűjtemények is keletkeztek. Ezek közül a legnagyobbak *M. J. Eisen*, lelkész, később egyetemi tanár, folklórista anyaga (90.100 l.), *Kallas Oskar*, a másik jeles folklórista gyűjteménye (20.902 l.) és még néhány irodalmi és tudományos társaság gyűjteménye 10.000 lapszámon alul. Az észt önállóság első évtizedében (1927) az észt tudományos körök hazaszállították a *Hurt*-féle anyagot, amelyet addigra a finnek *Krohn Kaarle* irányítása mellett a Finn Irodalmi Társaságban lemásoltattak, és tudományos kutatások céljaira használtak. Ekkorra már Észtországban is megkezdődött a népkutatási munkaerők tervszerű képzése, akiknek első nemzedéke Helsinkiben és Tartuban nőtt fel *Krohn* és *Anderson* professzorok vezetése alatt. Így éppen *Krohn* professzor tanítványai közül, tehát finn vezetés alól került ki az észt népköltészeti gyűjtés új alapokra helyezője és háború utáni megszervezője, *Loorits Oskar*, az Észt Népköltészeti Adattár jelenlegi vezetője, aki *Hurt* anyagának hazaszállítása után hozzáfogott a szétszórtan lévő kisebb-nagyobb népköltészeti gyűjtemények központosításához. Az ország területén ugyanis Hurt idejéből és a későbbi időkből származó gyűjtemények voltak még a fentemlítetteken kívül magánosok és társaságok, egyesületek birtokában is, még pedig: Észt Tudós Társaság (3.022 l.), Észtföldi Irodalmi Társaság (2.161), *M. Veske* (3.212), Észt Irók Társasága (7.622), Észt Irodalmi Társaság (2.688), Észt Nemzeti Múzeum (9.397), Eszt Közoktatásügyi Minisztérium (8.333). Tallini Észt Múzeum (664), Egyetemi Népköltészeti Társaság (1.656), a Határvidék-Egyesület szetu-gyüjteménye (50.350), Egyetemi Állatorvosi Egyesület (4.093). Ezekhez járult még a Finn Irodalmi Társaság anyaga (4.054) és *Anderson* professzor magángyűjteménye a gyermekfolklór területéről (58.832). A felsorolt gyűjteményeket sikerült 1927-ben egy közös intézetben összpontosítani és így megalapítani az észt tudományosság egyik legkorszerűbb tudományos kutató intézetét, az Észt Népköltészeti Adattárat.

A tárgyi néprajz területén a jelen század első évtizedének a vé-

gén kezdődött meg a rendszeresnek nevezhető gyűjtő munka *Kallas Oskar* kezdeményezésére, bár ennek a mozgalomnak is az észt nemzeti ébredés korszakáig és *Hurt* népkutatásáig nyúlnak vissza a gyökerei. A gyűjtés kezdetben (1904—08) kulturális és társadalmi egyesületek keretében történt vándorkiállítások céljaira. Ebből a mozgalomból nőtt ki 1909-re az Észt Nemzeti Múzeum gondolata és megvalósulása, amelynek fenntartója társadalmi egyesület volt, az észt szellemi mozgalmakban a multban olyan fontos szerepet betöltő Múzeum Egyesület. Az újonnan alapított múzeum gyűjtőkkel átkutattatta az egész ország területét, és a tárgyi gyűjtésre országos mozgalmat rendezett. Ez a munka 1911—15. között érte el tetőpontját, azután a háború évei miatt alább hanyatlott. Az önállóság első éveiben (1920—23.) a Közokt. Minisztérium vezette a gyűjtést. A múzeum az 1922. évi átszervezés és átrendezés után erősödött meg igazán, és vált az észt népiségkutatás vezető központjává. Az ekkori hazai néprajzi állomány mintegy 27.000 tárgy volt. 1922-ben a Néprajzi Osztály mellé új osztályt állítottak fel, a Művészet- és Művelődéstörténeti Osztályt. Ezt követték mint idecsatolt intézetek a már korábban megnyilt központi Adatkönyvtár, az Észt Bibliográfiai Intézet, a múzeum kebelében szervezett Észt Népköltészeti Adattár (1927.) s az Észt Művelődéstörténeti Adattár (1929.). A Bibliográfiai Intézet az észt nemzeti tudományok szakirodalmának bibliográfiai feldolgozásával és adattárszerű nyilvántartásával foglalkozik (1940 : 837.000 cédula decimál-rendszerben). Észt Nemzeti Múzeum elnevezés alatt tehát a tudományos népiség- és művelődéstörténeti kutató intézeteknek ez a nagyvonalú komplexuma jelenti az észt nemzeti népi tudományok műhelyét Tartu mint egyetemi város székhellyel. Ezekhez még az egyetemen önállóan működő népnyelvkutató intézetet, az Észt Népnyelvi Adattárat kell még hozzászámítanunk.

5. *Szervezeti kérdések.* — Az Észt Nemzeti Múzeumot 1931-ig jogilag az alapító Múzeum-Egyesület tartotta fenn mint társadalmi egyesület, akkor felmerült az államosítás gondolata. Ennek keresztülvitelére az állami alapítványi célvagyon formáját választották, amely autonóm igazgatású és az irányítást teljesen a szakkörök kezébe teszi le. Az alapítvány létesítésére az állam 10.000 észt korona (kb. 12.500 P) alapvagyont nyújtott, a fenntartás céljaira pedig költségvetésileg évi 30.000 észt koronát biztosított a közoktatásügyi minisztérium útján. Ez a hozzájárulás 1939/40-ben 51.000 észt koronát tett ki. Az alap élén 15 tagú Gondnoki Tanács és 4 tagú Kormányzó Testület áll. A Gondnoki Tanács az érdekelt tudományos intézmények és társaságok (Egyetem, Állami Levéltár, Egyetemi Könyvtár, Múzeum-Egyesület, Szépművészeti Múzeum, Észt Irodalmi Társaság, Észt Tudós Társaság) és az észt közoktatásügyi minisztérium, valamint az Észt Művelődési Alap és Tartu város kiküldötteiből alakul, s mint ilyen megbízatását három évre kapja. A Gondnoki Tanács elé tartoznak az alap költségvetési, belső szervezeti és munkatervi kérdései, képviselteti magát a Kormányzó Testületben és a Tudományos Bizottságban. A Kormányzó Testület elnökből, ennek helyetteséből, a közokt. minisztérium képviselőjéből és a múzeumigazgatóból áll, a folyó ügyeket intézi, és képviselteti magát az alosztályok kollégiumaiban és az állami Népművelődési Tanácsban

vagy más alapok tanácsában. Az adattárak és alosztályok önálló hatáskörrel és költségvetéssel működnek, élükön külön igazgatótanács, az ú. n. kollégium áll szakemberekből az adattár vezetőjével, aki a kutató munkát irányítja. A kollégium hatáskörébe tartoznak a költségvetési ügyek s az adattár belső munkarendjének és a gyűjtés folytatásának a biztosítása, továbbá az intézetben folytatott kutató munka és a kiadás kérdései. A gyűjteményt valójában az adattár igazgatója kezeli, aki felelős annak tudományos kutatásokra és az egyetemi oktatás céljaira való rendben tartásáért. Ezért ő vezeti az összes másolási, katalógizálási és rendszerezési munkálatokat, az ő kezei közé fut be az új anyag és az egyetemi vizsgarendben előírt kötelező szöveggyüjtemény a hallgatóktól. Az adattárak és alosztályok igazgatóiból alakul az egész alap Tudományos Bizottsága, amelynek a feladata a kutató munka összhangban tartása az adattárak és alosztályok között, továbbá az egész múzeumot érdeklő tudományos kérdésekben véleménynyilvánítás.

Az adattárakban a munkát állandó és ideiglenes jellegű tudományos tisztviselők és kisegítő óradíjas munkaerők végzik. A tudományos tisztviselők irányítják a gyűjtés, adatellenőrzés és az anyagrendszerezés, elrendezés munkáját, s végzik az ezzel kapcsolatos tudományos kutatásokat a begyűlt anyagon. Szükség esetén maguk is kimennek gyűjtő munkára és adatellenőrző útra. Az ideiglenes és óradíjas munkaerők, akik leginkább végzett, vagy vizsga előtt álló egyetemi hallgatókból, gyakornokokból kerülnek ki, a másolás és adatelrendezés, katalógizálás (cédulaelrakás) inkább technikai jellegű munkáját végzik, míg az adminisztrációs munkákra külön tisztviselő áll rendelkezésre. Az egész múzeum tisztviselői kara 1940-ben 27 tudományos tisztviselőből és 6 altisztből állt, azonkívül a múzeum az összes osztályokon összesen még 63 ideiglenes munkaerőt foglalkoztatott, akik közül különleges megbízatással (néprajzi tárgyrendezés) dolgozott 28, ideiglenes havidíjas volt 8, óradíjas 14, darabszám szerint dolgozott 9, a Népviseleti Tanácsadóban pedig állandó jelleggel 4 tisztviselő. A felsorolt személyzetből a Néprajzi Osztályra esik 4 állandó jellegű tudományos tisztviselő, a Népköltészeti Adattárra pedig 6. Az ideiglenes tisztviselők és munkaerők száma munkaévek szerint változik, és nagyjában 10—20 között mozog. Az 1939/40. munkaévben például a Néprajzi Osztályon a tudományos tisztviselők mellett 4 segédmunkaerő, 6 kisegítő tisztviselő, 2 gyakornok, 2 gépíró, 2 rajzoló, 1 fényképész és 1 preparátor működött, a Népköltészeti Adattárban pedig a hat állandó tisztviselő mellett mintegy 10 másoló és anyagrendező.

Ami az anyagi ügyeket illeti, a múzeum mint alap s a hozzátartozó alosztályok és adattárak külön költségvetésekkel dolgoznak. A múzeumnak mint célvagyonnak bevételei a közoktatásügyi minisztérium által kiutalt rendes és rendkívüli állami támogatásokból származnak nagyobb részben (1940: 51.000 Kr.), ehhez járulnak még a közületek, egyesületek támogatásai és az állami Kulturális Alap juttatásai (kb. 7000 Kr.), valamint a gyűjtemények használati díjai (kb. 2300 Kr.) és kiadványokból befolyt összegek (kb. 1000 Kr.). Az adattárak jövedelmei a központi költségvetés hozzájárulásából, a minisztérium és különféle állami alapok rendkívüli támogatásaiból, társadalmi segítésből és külön bevételekből (kiadványok, használati díjak, külföldi adatrendelések,

stb.) alakul. A Népköltészeti Adattár 1939/40. évi költségvetése ilyen címeken 18.668 Kr. rendes és 6.560 Kr. rendkívüli bevételt mutat.

6. *Az észt népiségkutatás tudományos problematikája.* — Az észt népiségterület Kelet-Baltikumhoz tartozik, és mint ilyen az északkelet-európai kultúrkör igen fontos részét alkotja. Ez a terület volt a keleti-tengeri finnség őshazája időszámításunk első évszázadaiig. A mai Finnország betelepülése is innen történt, és az itt visszamaradt észtség az alapfinn korszak egyik legjelentősebb törzse volt. Ez a körülmény az észt népi kultúrát legmélyebb gyökereiben a keleti tengeri finnséghez kapcsolja. Mivel két nagy terület, a germán és szláv kultúrterület között tulajdonképen ütközőpontul szolgál és a kelet-nyugati s északdéli évezredes művelődési kapcsolatok keresztező pontjában fekszik, természetes, hogy az észtek népi kultúrája már ősidőktől kezdve sok ősgermán és ősszláv elemet olvasztott magába. Az észt népiségkutatásnak azonban számolnia kell a későbbi településekkel is. Az észtség településterületét a történeti idők folyamán nagyon sok háború, éhinség, járvány pusztította végig, ez azután és a mindenkori politikai berendezkedés érezhető német, svéd, finn, orosz, lett és litván települést vont maga után. Ezzel a történeti ténnyel teljes mértékben számol is az észt népiségkutatás, és az észtnyelvű, illetve észteredetű hagyományok és néprajzi termékek kutatása mellett súlyt helyez a nemzetiségek népi kultúrájának a kutatására és gyűjtésére is.

A népköltészeti anyag legnagyobb részében nyugateurópai eredetű, a prózai termékek nemzetközi jellegűek, míg a népdal, különösen annak ősi formája, az észt népi szellemiség eredeti alkotása. A külföldi tudományosság szempontjából főleg a meseanyag, monda- és anekdótakincs kutatása számíthat nagy érdeklődésre, a germán és orosz kultúrkör ütközése miatt. A mesélő készség főleg a szetu területen orosz vonásokat mutat annak színgazdagsága nélkül, motívumokban pedig ukrán kapcsolatokra utal, feltevések szerint a viking korszak eleven kapcsolatai miatt Kelet és Bizánc felé. Egyébként az időben és térben közelebbi kapcsolatok közül a lett hatás kismértékű, az orosz hatás már számottevő, s a mese, legenda és anekdóta területén kívül észrevehetően érvényesül a szokások, babonák és varázslás területén is. Innen származik az egyházi terminológia (ünnepek, naptár stb.) nagy része. Az orosz hatás útja a Peipustól délre Pihkván keresztül vezet, míg az északi átjáró Narván keresztül az ingerieken és Karjalán át Finnországba irányuló népdal-exportra mutat. A finn hatásnak az északi tengerparton vannak jelentéktelen nyomai. A svéd hatás a szigeteken mutatkozik, s onnan terjedt el főleg a táncok, játékok, hitvilág és szokások területén. Legerősebb a német hatás, amely a XIII. századtól egész az újabb időkig állandóan tartott, úgyhogy nincs olyan területe az észt folklórnak, ahova be ne hatolt volna. Néhol a német hatás svéddel társul, s terjedési iránya Észak-Németországból a szigeteken át vezet. A történetelőtti germán hatás skandináv, viking és gót nyomokat sejtet, főleg a népi életszemlélet, népviselet, temetési, lakodalmi, házassági és karácsonyi szokások, a hitvilág (Taara < Thor), ősi versforma és az ősi társadalmi berendezkedés (Kalev-motívum) területén. Mindezekhez az elemekhez járul még mint XIX. századi rétegeződés a nemzeti romanticizmus hatása alatt irodalmi forrásmun-

kákból keletkezett pszeudomitológia és pszeudofolklór zavaró ténye, amelynek a kiirtását az észt folklórisztika kezdettől fogva egyik legfontosabb teendőnek tekintette. — A tárgyi néprajz alapanyaga az általános népi kultúrán (tűz, ügyességek, stb.) kívül Kelet-Euráziába mutat finnugor eredetre (állatcsapdák, halászati eszközök, a nyírfahéj használata), míg a földművelési eszközök svéd közvetítésű déleurópai hatásra és egy jelentős német rétegre vallanak, amely az építkezésre is kiterjed. Történetelőtti kapcsolatokat az észt néprajzi kutatások a tárgyi néprajz területén eddig még csak ruha- és egyéb díszeken s kisebb fémtárgyakon tudtak kimutatni. A XIII.—XIX. századi kölcsönhatások kikutatása még a jövő feladata. Amint a népköltészet területén a népdal, itt a népviselet képviseli legtisztábban az észt népi alkotó erőt.

Az észt népiségterületet az észt kutatás négy kisebb néprajzi tájterületre osztja, ezek nagyjában a nyelvjárási területekkel esnek összse. Néprajzi kutatás szempontjából tulajdonképen minden egyes egyházi járás (kihelkond), amely a földrajzi kutatás alapjául és legkisebb egységéül szolgál, a hosszú ideig tartó balti német feudális berendezkedés (földhözkötöttség, a szabad költözködés korlátozottsága) miatt külön tájegységnek tekinthető. A négy nagy tájterület a következő: 1. Kelet és Közép-Észtország (Viru-, Järva-, Harjumaa, Põhja-Tartumaa, Viljandimaa), 2. Nyugat-Észtország (Läänemaa, Hiiumaa, Lääne-Pärnumaa), 3. Saaremaa és Muhu, 4. Dél-Észtország és Setumaa.

A tipológiai osztályozás a folklor területén még Hurt idejéből származik. *Hurt* hatos rendszerét (1. népdalok, 2. közmondások, szólások, 3. hitvilág, 4. elbeszélések, 5. szokások, 6. dallamok) az újabb észt folklórisztika kibővítette ugyan kilencre (1937.), de azért nagyjában mégis megmaradt mellette, célszerűségi szempontokból eltérve a részletezőbb rendszerektől (lett és finnországi svéd rendszer: 22 csoport). Ez a csoportosítás a következő: 1. Népdalok, 2. Gyermekdalok, 3. Állathangutánzások, 4. Játékok, táncok, 5. Közmondások, szólások, 6. Talányok, 7. Mesék, elbeszélések, 8. Hiedelmek, szokások, 9. Népzene. — A népdal területén két csoport van, a régi és az újabb eredetű népdalok csoportja. Az előbbi alakra és tartalomra is különbözik emezektől, nincs benne versszakfelosztás, legfőbb jellemzője az alliteráció és az asszonancia sorrímek nélkül, kevés bennük a cselekmény, s inkább csak egyes lelki mozzanatokat ragadnak ki a tömegember életéből. A másik csoport újabb eredetű (XIX. sz.) páros rímekkel, elbeszélő jellegű a mindennapi élet köréből. Ez népköltészeti szempontból kisebb értékű. Az elbeszélő anyag körébe sorolják az összes hosszabb prózai termékeket. Itt a következő műfajok fordulnak elő: népmesék, állatmesék, anekdóták, tréfák (óriások, ügyefogyottak, kicsapongók, vénlányok, leánykérők, zsugoriak, fecsegők, lusták, ravasz csalók, koldusok, vándoriparosok, szolgák, inasok, katonák, cigányok, mulkok, szetuk és zsidókról, stb.), mondák a történeti és ősidőkből, eredetmondák, teremtési mesék (állatok, madarak, természet, égi testek, ember, stb.). A hiedelmek és babonák alapja a természeti, halotti és varázsló szellemekben való hit és a másvilágról való képzetek. — A tárgyi néprajz területén *I. Manninen* végezte el a tipologizálást a huszas években. (Die Sachkultur Estlands I—II. Tartu, 1931—33; a III. előkészületben) a következő csoportosításal: Élelemszerzés (vadászat, fókavadászat, halászat és ráká-

szat, földmívelés, állattartás, méhészet). Technika (szállító és közlekedő eszközök, táplálkozás, tüzelés és világítás, férfi és női kézügyességek). Viselet és építkezés (népviselet, építkezés, tisztaság és testápolás). A művészetek és tudományok kezdetei (népművészet és ornamentika, zene, tánc, játékok, mértékek, számolófák, birtokjelek). (L. bővebben : *O. Loorits* : Die Estnische Volksdichtung und Mythologie. Tartu, 1932. 108 l.; *F. Leinbock (Linnus)* : Die materielle Kultur der Esten. Tartu, 1932. 113. l ; *G. Ränk* : Vana-eesti rahvakultuur. Tartu, 1935. 115. l. *O. Loorits* : Eesti rahvaluule ja usund ; EE II. 791—812).

7. *Anyaggyűjtés, gyűjtő módok.* — Bár az észt népi kultúra anyagát lényegében már mind a két területen majdnem kimerítően összegyűjtötték *Hurt*tól kezdve egész napjainkig, azért még manapság is tovább folyik az észt népiségkutatásban a rendszeres anyaggyűjtés. Mindkét kutatóintézet munkásságának fősúlya ezidőszerint az anyag rendszerezésére, tipológizálásra és rendezésre esik, de ezzel a munkával párhuzamosan együtt jár a régi anyagban található hiányok pótlása is állandó gyűjtés által. A régibb gyűjtők ugyanis *Hurt*tal együtt figyelmüket főleg a fontosabb területek (népdal, elbeszélő műfajok) felé fordították, míg a kisebb műfajokat részben elhanyagolták, részben pedig figyelmen kívül hagyták. Maradtak azonkívül érintetlen néprajzi tájterületek is, ahova nem jutott el a multban a gyűjtő tevékenység. Ezek a körülmények késztették az észt tudományosságot arra, hogy a kutatóintézetek megszervezésekor magát a gyűjtő munkát is újra szervezze, és rendszeresítse kiegészítő és pótgyűjtés céljaira. A Népköltészeti Adattár 1927-től gyűjtött új anyaga igazolja ennek a lépésnek a helyességét, amennyiben az 1940-ig szerzett új és kiegészítő forrásanyag 231.153 lapot tesz ki, tehát terjedelemre kétszeresen felülmulja *Hurt* anyagát. A tárgyi néprajz is kiegészítő gyűjtést végez, és a tárgyszerzés mellett főleg az etnológiai leírásokra fekteti a fősúlyt. A régi észt életberendezkedést ugyanis az újabb idők és az önálló államiság korszaka teljesen megváltoztatták. Az iskolázás, az irodalom, az ujságolvasás, az élénk vidéki egyesületi és kulturális élet, a rádió és a technikai közlekedési eszközök, egyszóval a közmüveltség és civilizáció széleskörű elterjedése nem kedveznek az évszázados néphagyományok fennmaradásának. *R. Põldmäe*, a Népköltészeti Adattár egyik jónevű fiatal kutatója idevonatkozólag azt írja (Rahvaluulekorjaja tööradadelt., EKirj. 1938 ; 433—445), hogy a néphagyományok gyűjtésének igazi kora már mintegy két nemzedékkel ezelőtt elmult. Az észt nép gyors felemelkedése a jobbágy gazdasági és társadalmi berendezkedés legalsó fokáról önálló kultúrnéppé, gyorsan elpusztította és tönkre tette a néphagyományokat, amelyeknek a helyébe az új kor modern szellemisége lépett. A régi értékes néphagyományok, régi népdalok, mesék, néptalányok stb. elvesztették tápláló talajukat még a mult század végén, és csak a legöregebb emberek emlékezetében éltek tovább. *Hurt* és kortársainak a munkássága tehát épen az utolsó pillanatban lépett közbe ezeknek az emlékeknek a megmentésére. A Népköltészeti Adattár újabb gyűjtése alig eredményez már eddig ismeretlen alapanyagot, inkább csak pótlásokkal szolgál a multból jelentkező hiányok eltüntetésére és egyes kérdések mélyebb megismerésére, másrészt elvégzi a multban gyűjtési szempontokból elhanyagolt műfajok és néprajzi területek alapos átkutatását (v. ö. *Põld-*

mäe, EKirj. 1938., 445). Ezek a körülmények nagymértékben kiterjesztik az észt népiségkutatás és anyaggyűjtés jelenlegi érdeklődési körét. A teljesen régi eredetű hagyományok mellett nagy szerephez jut az újabban keletkezett népi anyag is, mint a XIX. századból származó újabb népdalok és költői termékek, krónikás versek, a népi ponyva alkotásai, továbbá a közelebbi multból eredő és inkább kultúrtörténeti vonatkozású elbeszélő anyag, mint visszaemlékezések a jobbágyság korából (robot, munkamódok, deres, elhurcolások, kínzások, tizedfizetés stb.), a a régi háborúk emlékei (népvezetők, hősök, harci események, éhinségek, hadvezérek, királyok stb.), a modern civilizáció kezdetei (az első üvegablakok, kémények, építkezési módok változása, kertművelés elterjedése, iskolák, népi egyesületek stb.), helyi hagyományok (ismertebb személyek, szerencsétlenségek, tűz és egyéb természeti csapások, gyilkosságok, településtörténet stb., stb.), továbbá mindenféle népi játékok és táncok, szokások stb. Ezeket az emlékeket a Népköltészeti Adattár írásban lerőgzítve gyűjti, de kiterjeszti figyelmét a vonatkozó szemléltető anyagra is fényképezés és rajzolás által, s egyéb emlékekre, sőt a régi népi vonatkozású kéziratokra (versgyűjtemények, feljegyzések, emlékkönyvek stb.) is. A Néprajzi Osztály mint etnográfiai adattár, amint már fentebb említettük, etnológiai leírásokra törekszik a tárgyi néprajz területeiről (munkamódok, munkafolyás, eszközök készítése s az összes néprajzi vonatkozású cselekvések stb.) szóbeli közlések és megfigyelések alapján, s ezt az anyagot külső rajzokkal (eszközök, épületek, ezek alaprajzai stb.) és fényképekkel egészíti ki.

A gyűjtés munkáját közvetlen gyűjtők, ú. m. szakkutatók, az intézet tudományos tisztviselői, erre a célra kiküldött ösztöndíjasok, néprajzi szakos egyetemi hallgatók, középiskolás diákok és helyi levelezők végzik. A tudományos hitelesség szempontjából nagy súlyt helyeznek a gyűjtő intézetek a tisztán népi anyagra, ezért nagyon ügyelnek az irodalmi eredetű (könyvek, ujságok, iskola, dalos egyletek) feljegyzések lehetőleg teljes figyelmen kívül hagyására, hasonlóképen a rögtönzések kerülésére. Csak olyan anyagot szabad feljegyezni a gyűjtőknek, amelyet az adatközlő másoktól hallott. A változatokat minden előfordulásukban feljegyzik. Ami a feljegyzések nyelvi oldalát illeti, itt a gyűjtőknek az eredeti nyelvjárási sajátságok megőrzése a feladatuk, ezért a szövegeket lehetőleg durva fonetikai átírásban kell beküldeniök. A gyűjtőnek a szószerint való leírásra kell törekednie, és semmiféle javítást sem szabad eszközölnie a hallott szövegen. Az anyag leírása ceruzával is történhetik, azonban az Adattárba való beküldésre tintával le kell másolni, lehetőleg a feljegyzés után azonnal, erre a célra kapott füzetekbe. A füzeteket (16 lapból álló irka) egyöntetűség végett az intézet bocsátja a gyűjtők rendelkezésére. A feljegyzett darabokat a füzetekben sorszámozással látja el a gyűjtő, azonkívül az anyag eredetére vonatkozólag a következő adatokkal: 1. a gyűjtő neve (lakóhelye, postacíme), a feljegyzés pontos ideje és helye; 2. az adatközlő neve, kora, foglalkozása, pontos lakóhelye (egyházi járás, közigazgatási kerület, tanyacsoport, tanya); 3. esetleg a közölt népköltési adatok további származási helye (kitől hallotta azt valamikor az adatközlő, pl. „ezt gyerekkoromban hallottam nagyanyámtól", „az apósomtól hallottam 40 évvel ezelőtt, aki itt és itt élt, ez és ez volt a neve"). — A beküldött

füzeteket azután az intézetek beköttetik, szorgalmas és eredményes gyűjtőknek önálló köteteket nyitnak. A forrásanyagra való hivatkozás kinyomtatásnál vagy tudományos hivatkozásnál ezeknek a származási adatoknak az idézésével történik, pl. így: H [Hurt gyűjteménye] II. 51, 699 (19) [a kéziratos kötet jelzése a vonatkozó lapszámokkal] < Simititsa, Ingerimaa [a feljegyzés helye] — M. Odenberg [a gyűjtő] < Eeva Roopen-Reinberg (1894) [az adatközlő és a feljegyzés éve], vagy: ERA II. 773, 496/8 (22) < Pöide egyházi járás, Maasi közigazg. járás, Väike-Rahula tanyásfalu — Valli Ükskask, a tallini tanítóképző I. oszt. tanulója < nagyanyjától, Maria Ükskask, 73 éves, (1939). (V. ö. *R. Viidalepp*, Tööjuhiseid rahvaluulekogujaile. Tartu, 1940. 6—13 l).

8. *Adatközlők, adatgyűjtők, adatellenőrzők.* — Mivel Észtországban a földrajzi gyűjtő munkának ezidőszerint már mintegy háromnegyed százados multja van, maga a gyűjtés módszertani szempontokból jelenleg jól kitaposott utakon halad. *Hurt* a maga idejében főleg levelező gyűjtőkkel dolgozott, akiknek nagy része az akkor szervezkedő vidéki észt nemzeti érzésű intelligenciából, a vidéki társadalmi élet vezetőiből, gazdálkodókból és egyetemi hallgatókból került ki, akikkel a kapcsolatot levelezés és társadalmi felhívások útján tartotta fenn. Voltak azonkívül levelező hálózatának közvetlen adatszolgáltató tagjai is. Monumentális anyagának az összehordásában, mint már fentebb említettük, *Hurt*nak körülbelül ezer levelező gyűjtő segített összesen a mintegy félszázados gyűjtő munka alatt. Ezt a módszert alkalmazták a *Hurt* nyomában járó későbbi egyéni és egyesületi gyűjtők is. Ennek a korszaknak a gyűjtőkre és adatszolgáltatókra vonatkozó hagyományai átszármaztak a mai korra is, úgyhogy a Népköltészeti Adattárnak és a Néprajzi Osztálynak sok olyan adatgyűjtője van, akik már *Hurt*nak, *Eisen*nek és *Kallas*nak is dolgoztak.

Ami az adatszolgáltatókat illeti, azok már *Hurt* korában is nagyrészt a legszegényebb falusi rétegekből, zsellérekből, napszámosokból, kisparasztokból és a szegényházak lakói közül kerültek ki. A mai gyűjtő munka is ezekre támaszkodik, mint akik a modern élettől távolabb esnek már anyagi helyzetüknél fogva is, fiatalabb korukban pedig nem volt alkalmuk iskolázáshoz és egyéb művelődési tényezőkhöz jutni, azokban részt venni, azonkívül életük nagy részét egy helyen vagy vándorlásban töltötték el mint béresek, uradalmi cselédek, vándoriparosok stb. A szegények általában jobb hagyományőrzőknek bizonyulnak, mint a gazdagok. Életkor szempontjából a 60—70-es években lévők jelentik az öregkor felső határát, mivel az ennél öregebbeknél a szellemi frissesség hiányait lehet igen sok esetben tapasztalni. Vannak azonban esetek 90 éves nagyon hasznos adatközlőkre is. Az 50 éveseknél és a fiatalabb nemzedékeknél erős a városiasodás korszakának a hatása. Bizonyos hagyományok esetében (helyi emlékek) értékes adatközlőknek bizonyultak a ma élő öregek unokái, tehát az egészen fiatal nemzedék, akiknek a nagyszülők a családi körben sok hagyományt adnak át. A játékok, táncok, gyermekhagyományok és gyermekversikék területén pedig természetesen hasznosabbnak bizonyult a fiatalabb nemzedék. Az észt néprajzi irodalom számtalan adatközlő nevét örökítette meg és őrzi ma is, akik valóságos kincsesbányái voltak az észt népiségkutatásnak. Így valóságos nemzeti hősként említik az ide-

vonatkozó irodalomban *Epp Vasar* adatközlőt, egy egyszerű gazdasági cseléd feleségét, akitől *M. Veske*, az ébredés korának ismert népiségkutatója az 1874—75. években mintegy 800 népdalt jegyzett fel 15.000 verssor terjedelemben. A szetu nődalosok közül kiemelkedik *Miko Ode* 20.720, *Martina Irö* neve 10.000 verssorral és még sokan mások. Mint *Põldmäe* fentebb idézett tanulmányában megjegyzi, ezeknek a nagy ének- és mesetudóknak a kora azonban már elmult, ma már meg kell elégedniök a gyűjtőknek szerényebb adatközlőkkel is. De azért a mai idők is mutatnak fel szép eredményeket. Így a folklór területén az észt tudományosság az újabb időkből nyilván tartja *P. Käär* adatközlő nevét 1740 pontból (darabszámból) álló 900 lapnyi, *A. Toompalu* adatközlőt 870 pont, 600 lapnyi és *K. Jürjenson* 678 pont, 550 lapnyi stb. elbeszélő prózai adatközléssel.

A két nem közül a gyűjtési tanácsadók egyformán ajánlják mind a nőket, mind a férfiakat. „Az adatközlők nembeli megoszlása az anyagban is jelent különbséget, ezért mindkét nemet kérdezni kell. A férfiak jobban ismerik a meséket, anekdótákat, történeti eseményeket és a helyi hagyományokat. A férfiakkal szemben azonban a nők jobban megőrizték a babonákat és a szokásokat, ami még igen sokszor ma is élő anyag náluk. A multban a nők voltak a legfontosabb népdalforrások, s ez még manapság is érezhető. A mondaszerű események elbeszélését is nagy mértékben megőrizték a nők, mivel ők tovább hittek a hagyományszerű magyarázatokban." *(Põldmäe*, EKirj. 1938., 437). A hivatalosan kiadott népiségkutató tanácsadó *(R. Viidalepp*: Tööjuhiseid rahvaluulekogujaile 18—19 l.) kitér a gyűjtés lélektani és környezeti problémáira is: kiemelve a gyűjtő részéről szükséges nagyfokú alkalmazkodó képességet az eredmények érdekében: „Hogy a gyűjtő munkája eredményes legyen, annak az adatközlő részéről való szives fogadtatás a feltétele, mivel a gyűjtő annak idejét, sőt néha munkaidejét veszi igénybe. Az idegent, aki kérdésekkel és kérdezősködéssel jelenik meg, először hidegen és visszautasitóan fogadhatják. A szives fogadtatás és bizalom megnyeréséhez gyakran hasznos lehet, ha érdeklődést mutatunk a meglátogatott adatközlő iránt, elismerő és dicsérő szavakat nyilvánitunk munkája, foglalkozása és gazdaságával kapcsolatban. A férfiakkal beszélgetést kezdve jó hatást tesz néhány cigaretta. Nem kell attól sem megijedni, ha az elején arról kerül szó, ami az adatközlőt érdekli és csak azután arról, ami a gyűjtőt. A gyűjtőnek az a kötelessége, hogy beleilleszkedjék az adatközlő érdeklődési körébe . . . A gyűjtőnek nagy hasznára van alkalmazkodó képessége. Hasznos az is, ha nem távolítjuk el az adatközlőket abból a természetes környezetből, ahol épen időznek. E sorok írója sok öreget kérdezgetett például tollfosztáskor, fürdővirgács készítésekor, fonáskor, szövéskor, ételkészíteskor a konyhában, gyerekdajkáláskor, tehénpásztorkodáskor, stb." — Az adatközlők rendszerint nem kapnak pénzbeli jutalmat, csak kisebb ajándékokat, mint dohányt, cigarettát, cukorkát, stb. Indokolt esetekben azonban pénzbeli támogatást is megengedhetőnek tart az Adattár.

A gyűjtők közül a *szaktudósok* általában a saját maguk szűkebb tudományos problémájához gyűjtenek anyagot személyesen, s erre telhasználják a gyűjtő szervezetet is. Igy készült és készül *Linnus* nagy

monográfiája a méhészetről (Eesti vanem mesindus, eddig I.), *Ränk* tanulmánya az építkezésről (Saaremaea taluehitised, eddig I.) s *Mark* nagy anyaggyűjtése és kutatása a gabonacséplésről. Az ilyen kutatásokban az intézetek támogatják tudományos tisztviselőiket, míg az anyaggyűjtemény természetesen az adattárak tulajdona marad. — A tudományos tisztviselők, gyakornokok stb. általában nyáron mennek ki nem szakkutatásokkal kapcsolatos gyűjtőutakra, ugyancsak ők végzik a felmerülő esetleges adatellenőrzéseket is. Ezeket a kiutazásokat az intézetek fizetik mint hivatalos utakat.

Az *ösztöndíjas gyűjtők* egyetemet végzett néprajzkutatókból kerülnek ki és speciális feladatokat (szakszerűbb megfigyelések, leírások, bizonyos adatok felkutatása, stb.) oldanak meg. Ezek szöveggyűjtők, etnográfiai leírók és rajzolók. Mindkét intézetnél az évente kiküldött ösztöndíjasok száma eddig 8—10 körül mozgott. Ezeknek a havi ösztöndíja 100—200 észt koronáig (125—250 P) terjed. Számuk természetesen a költségvetés teherbirásától és az alkalmilag szerzett összegektől függ. Az ösztöndíjas gyűjtők előre kiszabott feladatokkal és kérdésekkel mennek ki gyűjtőútjukra, ezért a kiutazás előtt bizonyos előtanulmányokat kell végezniök az adattárak anyaga és a megfelelő nyomtatott irodalom alapján a kutatandó néprajzi terület település- és művelődéstörténeti, földrajzi és szociális viszonyaira, nyelvjárására és az onnan már addig feljegyzett néprajzi anyagra vonatkozólag. A gyűjtött néprajzi anyagon kívül *úti jegyzeteket* (gyűjtési tapasztalatok, stb.) is kell beszolgáltatniok. Egy ösztöndíjas gyűjtő munkájának (kb. két nyári hónap) az eredménye a beszámolók szerint 500—1000 l. kéziratos forrásanyag között mozog, mikor is a 800 lapon felüli beszolgáltatások már nagyobb és ritkább eredmények.

Az *egyetemi hallgatók* gyűjtő munkája az egyetemi vizsgarenddel kapcsolatos. Az egyetemi vizsgarend ugyanis, amely a bölcsészeti karon finn mintára háromfokozatú, s nem annyira az előadásokon, mint inkább a bel- és külföldi tudományos forrásanyag ismeretén nyugszik, a rokon tárgyak között erősen ölelkező természetű. A bölcsészeti kar pedig főleg a szaktudományok művelését s nem annyira a tanárképzést tűzi ki elsődleges célul. Mind az etnográfia, mind a folklór mint önálló tudományág vizsgaanyagában, benne van a követelmények között valamelyik vagy esetleg több vizsgafokon a gyűjtő és az anyagrendező munka mint szemináriumi követelmény. A folklóristáknak például a középfokú vizsgára jelentkezéskor 24 quart lapnyi önálló és eredeti szöveggyűjteményt kell beadniok, az etnográfusoknak pedig egy hónapi néprajzi leíró munka eredményét. E szerint a vizsgarend szerint a népi kultúrát kutató tárgyak (etnográfia, folklór) azonkívül, hogy önálló vizsgatárgyak, szerepelhetnek még a következő tudományágakkal kapcsolatban, mint kiegészítő tárgyak: észt nyelv 1—3. fokon, keleti-tengeri finn nyelvek 1. fokon, finnugor összehasonlító nyelvészet 1—2. fokon, germán filológia 3. fokon, művészettörténet 2. fokon, észt irodalomtörténet 1. fokon, észt archeológia 1—3. fokon, észt történelem 2. fokon és végül svéd nyelv és irodalom 3. fokon. A néprajznak és a folklórnak pedig kiegészítő vizsgatárgyai ugyanilyen alapon: az észt irodalomtörténet, észt nyelv, szláv és germán filológia, észt archeológia, keleti-tengeri és finnugor összehasonlító nyelvészet, művé-

szettörténet, az észt és északi népek története. Mivel a tárgyak választása fakultatív, a fenti vizsgarend alapján szemeszterenként átlag 20 egyetemi hallgató dolgozik a népiségkutató adattárakban vagy azoknak szemináriumi és más gyakorlatok címén.

A levelező gyűjtésben való részvétel önkéntes jelentkezés alapján történik. A gyűjtő hálózatnak ezidőszerint mindkét intézetben mintegy 400—400 tagja van. Eleinte közös volt a hálózat, néhány év előtt azonban különválasztották. A tagok egy része ennek ellenére manapság is közös. A hálózat hagyományai *Hurt* gyűjtő munkásságáig nyúlnak vissza. Még ma is élnek olyan gyűjtők, akik annakidején *Hurt*nak is gyűjtöttek. Ezeket a régi gyűjtőket a Népköltészeti Adattár az új gyűjtő munka megindulásakor ismét beszervezte. Általában az az elv, hogy legalább minden egyházi járás területén legyen egy-két jól iskolázott helyi gyűjtő. A levelező gyűjtők között egészen egyszerű emberek és nők is vannak, mint egyszerű vidéki földmunkások, gazdálkodók, ifjúsági és egyesületi vezetők, iparosok, tanítók stb. Az intézetek a nevesebb gyűjtőket életrajzi adataik és munkásságuk publikálásával a nyilvánosság előtt is számontartják. Sokuknak a nevén az adattárban külön kéziratos kötetek állanak. Nevesebb gyűjtők: J. Sandra 8700 lap, J. Sõggel 5360 lap, J. Saalverk 1645 lap (3233 pont), T. Võimula 2036 lap (4370 pont) J. A. Reepärg 2264 lap (3671 pont), J. Gutvesi 1039 lap (4318 pont) E. Poom 2216 lap (5357 pont), M. Sarv 1800 lap (2720 pont) stb. (v. ö. RpS. I. vonatkozó adatait). — A levelező gyűjtők munkájukat tisztán ügyszeretetből végzik. Munkájuk elismeréséül az intézetek részéről a beküldött anyag nagysága és minősége szerint könyvjutalmakban részesülnek a kiadványok közül. Évenként ki szokták osztani az államfő által adományozott pénzjutalmakat is (10—75 P személyenként). Hosszú szolgálatú levelezőknek „örökös és tiszteletbeli gyűjtő" címet adományoznak.

Az iskolákat *tömeg- és versenygyűjtés* formájában vonják be a gyűjtés munkájába kérdőívekkel és körlevelekkel, ugyanilyen módon értékesítik az ifjúsági egyesületek érdeklődését is. A közelmúlt években főleg a helyi hagyományok és a gyermekfolkór gyűjtésére rendeztek ilyen versenyeket. Az 1939. évi versenyen, amit helyi hagyományok gyűjtésére írtak ki, az egész ország területéről összesen 269 iskola vett részt 1906 gyűjtővel, a verseny pedig 16.158 lapot eredményezett 16.251 ponttal (v. ö. *R. Viidalepp:* Valimik muistendeid. Tartu, 1939; 39, IV. l.).

A gyűjtés és a gyűjtők szakszerű instruálására kérdőívek és más kiadványok, azonkívül tanfolyamok szolgálnak. Így a Népköltészeti Adattár már 1936-ban kiadta *gyűjtési tanácsadóját*, amelynek 1940-ben a második kiadása jelent meg (*R. Viidalepp*: Tööjuhiseid rahvaluulekogujaile, Tartu, 1940. 96 l.). Ennek a bevezető része általánosságban a gyűjtés technikájával foglalkozik, a második rész pedig az egyes műfajok gyűjtési problémáit dolgozza fel. A gyűjtőkkel való kapcsolatok fenntartására és a gyűjtő munka irányítására a Népköltészeti Adattár külön periodikus kiadványt jelentet meg (eddig 9 számot), a Néphagyományi Magyarázót (Rahvapärimuse Selgitaja I. II. (1—2). Tartu, 1936—1940. VIII. 248+88 l.). Ez az egész gyűjtő munkát felöleli annak minden kérdésével együtt és cikkeket, kérdéseket és útbaigazításokat,

személyi adalékokat (statisztikai adatokkal) közöl. — A tanfolyamokat a levelező gyűjtők instruálására rendezi a Népköltészeti Adattár. Az első tanfolyamot 1937. őszén tartották meg Tartuban az Adattárban. Azóta még három ilyen tanfolyamot rendeztek néprajzi vidékek központjaiban. — A gyűjtők és az intézetek közti levelezést (a gyűjtött anyag beküldése stb.) a posta díjmentesen szállítja.

9. Eddigi eredmények. — A fentebb ismertetett gyűjtő szervezetek működése folytán a népiségkutató adattárak anyaga évről-évre nagy mértékben gyarapodik A Népköltészeti Adattárba az elmúlt tíz év alatt általában évi 300—450 küldemény érkezett be 15—30.000 lap tartalommal. A Néprajzi Osztály évi szaporulata a tárgygyűjtés területén általában 300—600 darabszám körül mozgott, az etnográfiai leírások szaporulata évi 600—8000 lap volt, a levelezők válaszai a kérdőívekre 2000—8000, a külső felvételi rajzok és vázlatok száma pedig 200—1000 körül járt.

A Népköltészeti Adattár az összes észt gyűjtemények összpontosításakor 381.781 lapot kitevő régi anyagot vett át magánosoktól és tudományos társulatoktól. Működése (1937—1940) óta saját gyűjtése 231.153 lap, így a teljes észt szellemi néprajzi forrásanyag 1940-ben (ápr 1-én) 612.934 lapot tett ki. Ez az anyag az 1937-ben készített műfaji statisztika szerint 872.486 műfaji darabszámot jelentett. Ehhez hozzászámítva az azóta gyűjtött és az idegen nyelvű nemzetiségi anyagot, az Észt Népköltészeti Adattár jelenlegi állományát darabszám szerint mintegy 1.000.000 folklórisztikai egységre tehetjük. Ez az anyag műfajok szerint 1937-ben a következő módon oszlott meg: népdal, népi verses termék: 170 494, gyermekfolklór, gyermekdal: 124.047, természetutánzások, állathangok: 7.106, táncok, játékok: 31.134, közmondások, szólások: 129.789, talányok: 84.260, elbeszélő darabok (mesék, mondák, helyi hagyományok): 68.280, hiedelmek, szokások: 238.220, népi dallamok: 19.156 darab. A fenti anyaghoz járulnak még a nemzeti kisebbségek nyelvén gyűjtött termékek: orosz: 5.072 lap (9.559 pont), német: 938 (518), svéd: 680 (1.244), zsidó: 600 (1.435), lett: 552 (911), ingeri: 186 (139) és litván: 552 (401), összesen 8580 lap (14.207 egység); (v. ö. RpS. I., 80—81; ERM-i Aruanded 1939/40., 16 l.).

A Néprajzi Osztály állománya 1940-ben a következő volt: 40.305 néprajzi tárgy, 27.696 lap etnográfiai leírás, 1494 lap gyűjtési napló és úti jegyzetek, 54.694 folio lap levelezők válasza, 13.161 topográfiai anyag, 6635 külső rajzfelvétel 2502 lapon (Aruanded 1939/40: 8 l.).

Ami a gyűjtemények fenntartási és gyűjtési költségeit illeti, idevonatkozólag csak a Népköltészeti Adattár költségvetési adataival rendelkezünk, míg a Néprajzi Osztály vonatkozó adatai az egész múzeum kiadásai között vannak feltüntetve. A Népköltészeti Adattár fenntartási költségei az 1939/40 költségvetési évben 18.668 koronát tettek ki, ebből 13.910 K volt a személyi illetmény; anyagrendezés és ügykezelés: 1.483 K, gyűjtés: 559 K, kiadványok: 1.907 K stb. Az Adattár első tízévi fenntartási költségei 86.925 K-t tettek ki (személyi illetmények: 60.710, anyagrendezés: 9.335, felszerelési leltár: 3.602, gyűjtés: 3.204 K stb.).

10. Az anyag adattári elrendezése. A kiadás kérdése. — A szöveganyag elrendezésében mind a Népköltészeti Adattár, mind pedig a Néprajzi Osztály a kronológikus besorolás elvét alkalmazza. A befolyó

kéziratos anyagot szaporodási naplóba vezetik az összes származási adatokkal, majd kötetekbe sorozzák és könyvformába köttetik. Az így bevezetett anyagról könyvtári rendszer szerint a további kutatások számára topografikus, adatközlői és gyűjtői cédulakatalógusokat készítenek. A topográfikus katalógus alapja az egyházi járási beosztás s belőle mindig megállapítható, hogy melyik terület milyen anyaggal és mennyivel van képviselve az anyaggyűjteményben. Az eredeti feljegyzésekről a tudományos kutatások céljaira másolatot készítenek. Ezeket a másolatokat bocsátják a használók rendelkezésére. A harmadik fontos rendezési terület a tipológiai osztályozás munkája, ami már tudományos kutatást igényel. A verses termékek területén már történtek a multban előmunkálatok (*O. Kallas*: Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspesie, 1901), itt ennek a munkának a folytatása, illetőleg kiegészítése van folyamatban. Az elbeszélő anyag tipologizálása *Aarne* és *Thompson* rendszeréhez (FFC 3, 25, 74) csatlakozik, mivel azonban ezekbe nem sorolható be teljesen az észt anyag, a Népköltészeti Adattár teljesen új rendszerrel, a decimális felosztással kísérletezik. A verses termékekből a tipológiai katalógus számára az első versszakot másolják ki, hozzáírva a terjedelemre vonatkozó adatokat. Az elbeszélő műfajokat ugyanerre a célra kivonatolják, s ezeket a kivonatokat használják tipologizálásra. A hiedelmeket és a szokásokat teljes terjedelmükben cédulákra (brüsszeli nemzetközi forma) másolják és a következő tipológiai csoportokban helyezik el, ami egyúttal az észt hiedelmek szakszótárának a kézirati anyagát is jelenti: világ (a világ vége), világtájak, égi jelenségek (északi fény, szivárvány, villámlás, nap, hold, csillagok stb.), időjárás (szél, hideg, köd stb.), vizek, tűz, növényvilág, állatvilág (rovarok, kigyók, madarak, vadállatok), ember, emberi cselekvések és munka (halászat, vadászat, állattartás, földmívelés, épületek, háztartás, ruházkodás stb.), jeles napok, betegségek és ezek gyógyítása, álomlátás és álomfejtés, látomások (szellemek stb.), varázslás, áldozati és szent helyek stb. (v. ö. bővebben O. Loorits, Estonian folklore of today; Acta Ethnologica 1936., 34—51; Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev. Tartu 1932.; Vanavara vallast 7—34; Rahvausk ja usund; EE VI., 1380). — Ugyanezek az alapelvek érvényesülnek az etnográfiai anyag elrendezésénél is (topográfiai és szakkatalogusok, a forrásanyag lemásolása használat céljaira, a vidéki múzeumok anyagának nyilvántartása stb.).

Az észt népiségkutatások törekvései ezidőszerint nem annyira a forrásanyag kiadására, mint inkább az anyag elrendezésére irányulnak. Ennek ellenére mint legjobban feldolgozott területen már megkezdődött a verses termékek kiadása Hurt elrendező rendszerének a folytatásaként (*H. Tampere*: Kuusalu vanad rahvalaulud I.; Vana Kannel III. 1938. XVI + 501 l.) topográfikus alapon egyházi járások szerint. Az észt verses anyagot mintegy 80 ilyen kötetre becsülik.

Az adattárak a tudományos kutatás céljaira rendelkezésre állanak, sőt az intézetek forrásanyag megrendeléseket is teljesítenek belföldi és külföldi kutatók számára, ez utóbbi esetben idegen nyelvre fordítva.

A rendezés és másolások technikai munkáit egyetemi hallgatók és ideiglenesen alkalmazott kisegítő munkaerők végzik. Mint adatot

megemlítjük, hogy a rendezési munkálatoknál évente általában 70—80.000 katalóguscédulát használt fel az utóbbi időben a Népköltészeti Adattár.

11. *Népszerűsítő munka.* — Az népi kultúrával kapcsolatos összes népszerűsítő megnyilvánulások a múzeum és az adattárak ellenőrzése és irányítása mellett történnek. Ezzel elérik a népszerűsítő munka magas fokát és a dilettántizmus nagyfokú kiküszöbölését. Az Észt Nemzeti Múzeum modernül berendezett gyűjteményt tart nyitva a nagyközönség számára bemutatás végett, azonban az egész néprajzi tárgyi anyagnak csak kisebb része van kiállítva, a többi tudományos kutatás céljaira a követelményeknek megfelelően kezelve raktáron van. Tervbe vették a szabadtéri múzeum megvalósítását is, de a háború miatt erre még nem kerülhetett sor. A nagyközönség számára népszerű kiadványokat adnak ki tervszerűen főleg nemzetnevelési szempontokból. Különösen nagy súlyt helyeznek a népviselet társadalmi propagálására és ellenőrzésére szakszempontokból. Ebből a célból külön hivatal működik a múzeum mellett 1938-tól (Rahvarõivaste Nõuandebüroo) 4 tisztviselővel a népnevelési szervek fenntartásában. Ezen a téren az utóbbi évek legnagyobb vállalkozása volt egy népszerűsítő népviseleti szakmunka kiadása (*F. Linnus—H. Kurrik*: Eesti rahvarõivad. Tartu, 1938. Ism. Etnographia-Népélet 1939., 78. l.) szövés-, himzés- és szabásmintákkal. A népszerűsítő vállalkozások terén meg kell még említenünk a különféle kiadványokat, antológiákat iskolák és a nagyközönség számára, továbbá a néprajzi tárgyú kultúrfilmeket, grammofon felvételeket és a rendszeres rádióelőadásokat, természetesen kizárólag néprajzi szakemberek irányítása és közreműködése mellett.

12. *Társas anyaggyűjtés — egyéni kutatás.* A fentiekből két tanulságot szűrhetünk le röviden a magunk számára: Az individuális népiségkutatást szinte elképzelhetetlen mértékben viszi előbbre a kollektív együttműködéssel megszervezett, irányított forrásanyaggyűjtés, sőt amaz e nélkül alig képzelhető el, mert a tudományosan és kollektív módon megszervezett anyaggyűjtés biztosíthatja csak egyedül a teljes és hiteles forrásanyagot. Másrészt magát a kutatást nem viszik előbbre a tudományos kritika és áttekintés nélkül rendszertelenül, szétszórva kiadott hosszabb-rövidebb feljegyzések és anyagközlések, hanem azt inkább akadályozzák. Az idefordított költségek és fáradság nem állnak arányban a tudományos haszonnal. A forrásanyag nyilvántartásának, amíg a rendszeres és kimerítő kiadás megtörténhetik, egyedüli tudományos formája és módja az adattári rendszer. — Ennek a rendszernek a feltétlen tudományos szükségessége mellett száll síkra az 1935-ben tartott *lundi népiségkutató kongresszus* is kimondva, hogy a népiségkutatás eredménye mindenekelőtt a jól megszervezett és rendezett központosított nemzeti népiségkutató adattárakon nyugszik. Ezeknek az adattáraknak a célja: 1. eredetiben és másolatban őrizni valamennyi feljegyzését az illető nép folklórisztikai és néprajzi anyagának, 2. gondoskodni arról, hogy ezt az anyagot rendszeresen bővítsék és kiegészítsék utólagos gyűjtések által, 3. az egész anyagot úgy elrendezni és katalógizálni, hogy a kutatóknak már ne kelljen technikai nehézségekkel küzdeniök, s az anyag ezekből az adattárakból levelezés útján is megrendelhető legyen, 4. az illető nép minden nyomtatásban

megjelent forrásanyagát összegyűjteni és bibliográfiailag feldolgozni (szépirodalomból, folyóiratokból, napilapokból, kalendáriumokból stb.), 5. irányítani a tudományos követelményeknek megfelelő forrásanyagkiadást (ERMAar. XI., 193). — Ezekből a szempontokból megvizsgálva az észt néprajzi kutatásokat, bátran megállapíthatjuk, hogy azok minden tekintetben a legmagasabb tudományos színvonalon állanak, és megfelelnek az összes szakkövetelményeknek. Mint ilyen, az észt népiségkutatás nemcsak szűkebb nemzeti, hanem nemzetközi vonatkozásokban is első és vezető helyen áll.

Fazekas Jenő.

*

Die ethnographischen Forschungen in Estland.

Die Erforschung der Volkskultur trat, als nationaler Wissenschaftszweig, in dem nach dem ersten Weltkrieg selbständiggewordenem Estland sehr in den Vordergrund. Die Ethnographie und das Folklore bedeuten, mit der Volkstumsforschung beisammen, den Grat estnischer nationaler Wissenschaft, neben der nationalen Geschichtsforschung, Literaturgeschichte und Archaeologie. Als Mittelpunkte der estnischen Volkstumsforschung sind derzeit drei wissenschaftliche Forschungsinstitute anzusehen: das estnische Volksdichtungsarchiv, die Ethnographische Abteilung des Estnischen Nationalmuseums, sowie das neben der Universität Tartu tätige Estnische Volkssprachenarchiv. Diese Institute vertreten in Estland das in den nordischen Staaten, besonders in Finnland sich auf dem Gebiet der Volkstumsforschung herausgebildete Archivalsystem. Die estnische Volkstumsforschung basiert nämlich in allen drei Wissenschaftszweigen auf der strengsten Durchführung der *geschichtlich-geographischen* oder *finnischen Forschungsmethode*. Die geschichtlichen Wurzeln dieser Methode reichen zum Grossteil nach Estland zurück, in die zweite Hälfte des XIX. Jahrhunderts, zur Tätigkeit des Volkstumforschers Jacob Hurt. Der Höhepunkt der Arbeit von Jacob Hurt fällt in die Jahre 1880—90. Diese Jahre werden in der estnischen Kulturgeschichte als Zeitpunkt des estnischen Folklore bezeichnet, Hurt selbst wird „der König des estnischen Folklore" genannt. Hurt setzte sich das vollkommenste Einsammeln der geistigen Überlieferungen des estnischen Volkes zum Ziele, sowie die quellenwerkartige Veröffentlichung dieses Materials unter dem Titel „Monumenta Estoniae Antiquae". Diese Arbeit verrichtete er durch ein sich auf das gesamte estnische Kulturgebiet erstreckendes, mächtiges Sammelnetz, welches ungefähr 1000 korrespondierende Mitglieder während der ganzen Sammelperiode besass. Hurt konnte jedoch sein Ziel, weder die Beendigung der Sammelarbeit, noch die Herausgabe des Materials erleben, denn er starb im Jahre 1907. Nach seinem Tode wurde seine Sammlung nach Finnland gebracht, wo sie von der Finnischen Literarischen Gesellschaft und von Kaarle Krohn betreut wurde.

Im ersten Jahrzehnte der estnischen Selbständigkeit fand die Neuorganisation der Volkstumsforschung durch die estnische Wissenschaftlichkeit statt, und zwar auf Grund der von Hurt ausgebildeten methodischen Prinzipien, im Rahmen des Estnischen Nationalmuseums: die ethnographische Forschung in der Ethnographischen Abteilung (1922), die folkloristischen Forschungen in dem noch selbständigeren Volksdichtungsarchiv (1927). Den Grund dieser letzteren Institution bildeten die vereinten Sammlungen von Hurt (114.695 Seiten) und die verschiedenen offiziellen und Privatsammlungen (267.186 Seiten). Hiezu sammelte das Volksdichtungsarchiv in den Jahren 1927—1940 noch 231.153 Seiten neues Material, so dass das gesammte Quellenmaterial im Jahre 1940 insgesamt 612.934 Quartseiten betrug, was ungefähr eine Million folkloristische Punkte (Stücke) bedeutet. Das Material der Ethnographischen Abteilung betrug zur selben Zeit 40.305 Stück an einheimischen volkskundlichen Gegenständen und 97.048 Seiten an handschriftlichem (archivalischem) Material (ethnographische Beschreibungen, Antworten der korrespondierenden Sammler, topographisches und gemischtes Material) sowie 2502 Blätter mit 6635 ethnographischen Zeichnungen.

Die Hauptarbeit der Institut besteht gegenwärtig in den ergänzenden und Nachtragssammlungen, sowie im Sichten, Ordnen, Systematisieren, Tipologisieren derselben, um das Material auch zur Veröffentlichung vorzubereiten. Diese Arbeit wird von Fachforschern, wissenschaftlichen Angestellten, fachgeschulten Stipendiaten, von den Universitätshörern des ethnographischen Faches, ferner von korrespondierenden Sammlern vollzogen. Die geographische Grundlage der Sammelarbeit ist die alte Einteilung nach Kirchspielen, was von kulturhistorischer Wichtigkeit ist.

RÁOLVASÓINK EREDETÉNEK KÉRDÉSÉHEZ.

Varázsigéknek azokat a szavakat vagy mondásokat nevezzük, amelyeknek célja valami bekövetkezhető baj elhárítása, valakire valami jó vagy rossz rávarázslása, avagy valamilyen betegség meggyógyítása. Nevük eszerint varázsszók, varázsmondások, rontóigék és ráolvasók.[1] Legelsődlegeseknek közülök élet- és lélektani okok miatt a betegséggyógyító ráolvasók látszanak, mert hiszen az ősember egész természetesen előbb ismerkedett meg a betegségekkel, s csak azután gondolhatott a betegségek okaira, elhárítására, s főleg áthárítására, másra idézésére, azaz a rontásra. A betegségek eredete pedig a nép elképzelése szerint sohasem tulajdonítható természetes okoknak; öröklésben, ragályban, hülésben a *nép* ma sem hisz. Minden betegségnek misztikus oka van, természet- és emberfeletti lények okozzák őket: a valamiképen megsértett nap, hold és csillagok, a tűz, víz és szél szellemei, a különböző betegségdémonok, az ember testébe búvó állatok, az ördög és a boszorkányok, meg a velük szövetséges rontók, vagy végül a család halottai.[2] Ezért aztán a betegségek gyógyításmódja is misztikus: emberi erő birkózik a természet- és emberfeletti hatalommal, s a misztikus eljárások között elmondott ige a „kimondott szó" varázserejével győzedelmeskedik felette.[3]

Ráolvasóink céljai és kísérő cselekvései csupán külsőségek,[4] formai és tartalmi tipusaik azonban ősi rokonságunkra és érintkezéseinkre, az idegen és keresztény hatásokra is rámutatnak. Fontos segédforrásai tehát az etnológiának és műveltségtörténelemnek. Tömegükben azonban a sok összetartozó tipus-változat mellett igen sok az egyes adat is, jeléül annak, hogy e téren még mindig van gyüjteni való, — vagy annak, hogy az újabb idők vallásos és szektás fejlődése újabb alakulási irányt adott népi ráolvasóinknak is: megnyitotta, szabaddá tette az egyéni elgondolás és misztikus fantázia útját. Sok azután ráolvasóinkban a keveredés is: némelyikben négy-ötféle ráolvasónak jellemző része is összekerül, de ha ez az összefüggéstelenség teljesen értelmetlenné teszi is a ráolvasó szövegét, etnológiai és műveltségtörténeti szempontból mégis érdekes, mert az érintkezés erősebb vagy gyengébb, tehát közelebbi vagy távolabbi közvetítős voltára ad rámutatást. Tehát csak a forma és a tartalom összehasonlítása lehet a ráolvasóink ősi formáit kimutató vizsgálat alapja.*

Az I. tipusformánk a betegség megszüntének megállapítása: „Mária teje és vére, orbáncodnak immár vége",[5] „Az Istennel bizonyítom, hogy ennek a fiúnak nem jő vissza többé a betegsége".[6] Már a bevezető hívatkozások is mutatják, hogy a formula római-keresztény eredetű. Az eredeti magyar forma szimbólikus és cselekvényes lehetett, mint ez a kelést fenőkővel lehúzó ráolvasó: „A fenőkő és a kelés el-

* Források: *Reidar H. Christiansen*: Die finnischen und nordischen Varianten des zweiten Merseburgspruchen. *Kaarle Krohn:* Wo und wann erstanden die finnischen Zauberlieder. Finnisch-ugr. Forschungen. 1: 52. — *U a.:* Magische Ursprungsrunen der Finnen. — *O. J. Brummer:* Über die Bannungsorte der finnischen Zauberlieder. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia XXVIII. — *F. A. Hästesko:* Motivverzeichniss westfinnischer Zaubersprüche. — *Mansikka:* Über russische Zauberformeln. — *U.a.:* Littauische Zaubersprüche. — Ethn. 18: 216. 21: 250. 22: 369. 29: 105.

ment a vásárba ; a fenőkő visszajött, de a kelés nem érkezett meg" ;[7] sajnos azonban az effélékre nincs több adatunk. Ebbe az I. típuscsoportba tartoznak a különböző betegségeknek azon ráolvasói, amelyek „sem egy — stb. — sem kilenc"-formájú letagadással,[8] vagy kilenctől egyig való számolással[9] jelképezik a baj fokozatos enyhülését, s végül elmúlását. Mindakét forma a litvánoktól a csuvasokig vezet.[10] Itt tehát orosz hatásra, bizanci eredetre kell gondolnunk. A számokat aztán a XVI. sz. boszorkánypereitől kezdve a Miatyánk s más imádságok és zsoltárok visszafelé mondása váltotta fel ; a Miatyánkot pl. így kezdik : „lótszonog a gem csidabasz ed", — a Luther-féle XLVI. zsoltár első sorát pedig így mondják : „aru kankaru netsi sőre za".[11]

A II. típusforma az elküldés : a felsőbb hatalmakra való hivatkozással utasítják a betegséget, hogy tünjék el :

Betegség, szaladj innen.[12]

Eredjetek, távozzatok, oszoljatok, izzé-porrá szakadjatok.[13]

Menj ki, vaknap, a fejéből.[14]

Száraz nap, főfájás, menj ki a fejéből.[15]

A ráolvasó megszólítja a betegséget, s parancsolja, hogy hagyja el a beteget.[16]

Fuss, fuss, meredek, soha sehol meg ne állj.[17]

Háttal megyek én a tehenem felé, indulj hát, boszorkány, az ajtón kifelé.[18]

Az „ige" erejével kimondott szó hasonló formulái mindenütt ismeretesek, éppen azért nyugodtan mondhatjuk őket ősnépieknek ; seholsem átvételek, mindenütt az ősvallás alapján alakultak ki, s ezért csak a tartalomban van különbség, s ezért nem akadtunk seholsem e magyar adatok párjára. Az Istenre, a Boldogasszonyra hivatkozás azonban már vallásos eredetű : „Fuss, fuss, meredek, Istennek hírével, Boldogasszony parancsolatjával innen tisztulj, innen pusztulj,[19] „Menj innen, vér, a szentséges Szűz Mária nevében".[20] Az ősi és átvett típusformák igazi ismertető jelei azonban azok a helyek, ahová ezek a ráolvasók a betegséget küldik. A *Mansikka* litván és a *Brummer* finn bő típuspéldatárainak megállapításai szerint az idetartozó magyar változatok közül határozottan keresztény alakulásnak csak a betegség pokolba, föld alá, holtak közé küldése tekinthető :

Menjetek innen és szálljatok az ördög kemencéjébe.[21]

Rüh, menj a holtakhoz.[22]

Földbe menjen a fájás.[23]

Menj el a fekete földbe.[24]

Távozzál el innen, te támadás, távozzál el a fekete föld színe alá ; ott emésszen meg a föld, mint vasat a rozsda.[25]

Elmenjetek innen a fekete földnek gyomrába.[26]

A többi magyar formula ősi norvég-svéd-finn-orosz vagy bolgár-török párhuzamokra utal. (V. ö. *Mansikka* és *Brummel* bevezetését.) Az első csoport formuláira a következő adatokat idézhetjük :

Orbánc, menj az erdőbe, meg a fa tövébe.[27]

Csuma, menjetek fára, fáról ágra.[28]

Rossz nyavalya, menj ki az emberből a patak mélyére.[29]

A második csoport formuláira pedig ezeket :

Menj a hideg havasokra.[30]

Muljál el, menjél el a hegyek közé, a völgyek közé, ahol a nap nem süt, a szél nem fúj.[31]

Menj az erdőkre, havasokra, hol sem kovász, sem vakaró, sem cipó, semmi sincs.[32]

Menj ki a fejéből, feje velejéből, karjaiból, lábaiból, fogaiból, mert ha ki nem mégy, megfoglak s éppen a havasba viszlek; ott vannak a pakulárok a juhokkal, a kutyák ugatnak, a farkasok ordítnak, tégedet szerteszéjjel tépnek.[33]

Sehol sem kaptam azonban párját a nyelvpörsenésnek az egész magyarságban ismeretes elundorítással való elküldéses ráolvasójának. Tájszólási elnevezései mind magyar eredetűek: a Székelységben falat, falatka, — a Palóc-Matyóságban pintyő, — az Alföldön zsébre, — Szabolcsban finkő, — Baranyában éposz, általában azonban ebfing, s az ember rendesen szólás-szapulástól, pletykától[34] kapja. Ezért aztán ráolvasása is elundorítással kapcsolatos: „Ebfing költ a nyelvemen. — Ha költ? — Ma költ. — Holnapra akkora legyen, mint . . ." s itt valami nagyon csúnyát mond a ráolvasó.[35] Hasonló elundorító fenyegetésekkel űzik a sömört, zabolát, szemölcsöt, tyúkszemet:

Ma keltél, holnapra elvesszél, ha holnapután itt érlek, les . . . lak.[36]

Szaladj zsébre, mert rád f . . . k a jérce.[37]

Na, te tyúkszem, most csak levizellek, de ha a másik újholdkor is itt leszel, les . . . lak.[38]

De mint az ebfing gyógyítására, úgy erre a formára sem kaptam párhuzamot a *Mansikka* és *Brummer* példatárában. És végül e csoportba tartozik a szemárpa elmulasztásának ráolvasó formulája is. Típuscsoportjai — anélkül, hogy ezzel a fejlődés fokozatait megállapítani akarnám, — a következők:

Szaladj, árpa, learatlak.[39]

Szaladj, árpa, learatlak, kévébe sem kötlek, kepébe sem raklak.[40]

Szaladj, árpa, learatlak, kicsépellek, megőröllek, megsütlek, megeszlek.[41]

Szaladj, árpa, learatlak, megsütlek, a lónak adlak, a ló kis . . r, a tyúk elkapar.[42]

Szaladj, árpa, learatlak, fehér ló s . . . ébe váglak.[43]

A III. típuscsoportba a betegségelvitető ráolvasófajták változatait csoportosítjuk. A betegséget pedig az viheti el elsősorban, aki okozta: „Az Atyának nevében, Fiának szerelmében, mulassza el, aki teremtette".[44] „Aki az én pulyámat megverte, arra szálljon vissza a rossz szeme".[45] Nálunk svábos területről ismerős forma, s *Brummer* szerint a finneknél is norvég-germán eredetű. Igen elterjedt elvitető ráolvasónk az „új hold, új király"-hoz intézett formula; a hideglelős, torokfájós, frászos gyereket az anya karján az újhold felé tartja, mondván: „te vagy a ráadó, te vagy az elvevő, vedd le róla."[46] Idegen párjára ebben a formában nem találtam, de számtalan, régi időkben feljegyzett babonánk tanúskodik róla, hogy a hold mennyi betegségnek „ráadója" lehet, s így e formának is ősinek kell lennie éppúgy, mint annak a ráolvasó formának is, amely az „új hold, új király" fiának lakodalmára maga helyett betegségét küldi el,[47] hogy azt vigye el magával.[48] De éppily ősiek lehetnek azok a ráolvasók is, amelyek a naphoz fordulnak a hideglelés,[49] a villámhoz a szemfájás,[50] az éjasszonyok- és éj-

urakhoz a hideglelés,[51] a földanyához a torokfájás,[52] s a szépasszonyokhoz a gyermek nyűgösségének[53] elviteléért. Ellenben *Hovorka-Krohnfeld* és *Mansikka*[54] szerint germán-szláv területeken is ismeretesek azok a ráolvasó formák, amelyek bizonyos szent fák, varázsló erejű növények megfenyegetésével akarják elvitetni a betegséget. E típuscsoportnak legrégibb feljegyzését, az ú. n. bagonyai ráolvasót 1488-ból ismerjük: a ráolvasó karddal rácsap egy fenyőre, mondván: „Váglak, arra, hogy te veszítsd el Jánosról a szemdögöt."[55] E ráolvasót *Esterházy Ferenc* is feljegyzi a XVIII. sz.-ból, de már bővebb alakban, részletesebb fenyegetéssel.[56] Ugyanennek a ráolvasó-típusnak további változatai hideglelés-gyógyítók és az állatokba esett nyűvet kiűző formulák. A földi- vagy gyalogbodza, beléndek, kutyatej egy ágát kővel a földre homlítják, s megfenyegetik, hogy addig fel nem engedik, amíg a betegről a hideglelést, az állatból a nyűvet el nem veszíti.[57] E betegség-elvitető formulák utolsó típus-csoportja újabbkori keresztény fejlődésű: a Szentháromságot kérik bennük, hogy az Atya bontsa, a Fiú rontsa, a Szentlélek elveszítse a betegséget.[58]

A IV. ráolvasó-típusunk a betegség másra áthárításának, a rontással való gyógyításnak formája. Adatai mind a kezdetbabonák közé tartoznak: a betegséget az veszi át, aki először szerez tudomást róla. Középkori eredetű és általános európai a keritésre vagy kiskapura írt „nátha van eladó" forma,[59] — ellenben másutt ismeretlen, magyar forma a beteg és betegsége nevének éjfélkor szabad helyről, dombról, határvégről ki- vagy szabadkéménybe való bekiáltása, hogy aki a falulubeliek vagy az alsó és felső szomszédok közül elsőnek hallja meg a bejelentést, az kapja el a hideglelést vagy a torokfájást.[60]

Ráolvasóink V. típus-csoportjának minden változata újabb és idegen eredetű. Az írásos ráolvasók ezek, mert a betegnek a kuruzslótól cédulára írt rövid imát vagy értelmetlen szózagyvalékot, a betegség fokozatos fogyását jelképező fogyóbetűs háromszögű cédulát (abrakadabra, albagandes, ábcdefghi felirással) kenyérbélben, ostyában vagy gyümölcsben le kell nyelnie.[61]

A betegség megszüntetésének szimbólikus kívánságát jelzik a VI. típuscsoport változatai is. Mind valami természeti eseményhez vagy cselekvéshez kapcsolódnak, s a ráolvasó szöveg alapja az esemény vagy cselekvés lefolyásához való hasonlítás. A ráolvasó pl. a fogyó hold felé tartja a beteget, mondván: „Ugy muljék el a bajod, mint ahogy a hold elfogy,"[62] — tyúkszemre: „Akkora vagy, mint egy tál; légy akkora mint egy mák."[63] — Lehet, hogy a szöveg az analógia szempontjából, tehát tartalmilag önálló, a forma azonban latinos, a „quomodo-sic" római ráolvasó-forma átvétele éppúgy, mint a cselekvéssel kapcsolatos hasonló ráolvasók is.[64] A megigézett gyerek fürösztővizét pl. nyirfaseprőn szűrik át, mondván: „Olyan hamar távoztassa el Isten a bajt, mint amilyen hamar csináltam az átszűrést,"[65] — a sömörre száraz deszkadarabot nyomva ezt mondják: „Ugy elszáradj, mint ez a fa,"[66] — a beteg szemet körülkerítő árpaszemet a ráolvasó e szókkal dobja a kemencébe: „Igy pattanjon szét az én árpám is."[67] Néha azonban ez a ráolvasó típus kontra-formát ölt: „Amint nő a hold, úgy fogyjon a kelés az arcomról," vagy: „a fájdalom a testemből."[68]

Egészen másképen állunk a VII. csoportba tartozó szintén kötő-

szós formatípussal, az ú. n. lehetetlenségi ráolvasó-formulákkal. Főleg hideglelés, fog-, fej- és hátfájás, vérkelés, fehérfolyás, tyúkszem, szemölcs, árpa gyógyítására, s a disznóba esett féreg kiűzésére használják őket. Típus-formájuk kettős:

1. akkor leljen ki megint a hideg, amikor ezt mégegyszer megcsinálom:

Vöröshagymáról vizet itatnak, s azt füstre akasztják: „Akkor leljen a hideg, amikor én ezt a hagymát leveszem."[69]

A körülkerítés után a kútba dobott árpaszemre: „Akkor legyen az én szememen árpa, mikor én ezt innen kiveszem."[70]

A fehérfolyásos kilenc kis rongybabát *oda* dörzsölve a patakba dob: „Akkor jöjjön ez a baj vissza, amikor én ezeket a babákat kiveszem a vízből."[71]

Utifű gyökeréről vizet isznak, s azt visszaültetik: „Akkor leljen a hideg, amikor én ezt a füvet mégegyszer kihúzom."[72]

A bodzafát megrázza: Akkor leljen ki a hideg, mikor másszor megrázlak."[73]

A templom sarkához dörgölőzve: „Akkor fájjon az én hátam mikor ismét ide dörzsölöm."[74]

Mogyoróvesszőn végig vizet csorgat szájába: „Akkor leljen a hideg, mikor én erről iszom."[75]

Ujhold péntekén a holdra nézve: „Akkor fájjon az én fogam, mikor háromféle húst én eszem: gyík-, kígyó- és békahúst."[76]

2. akkor leljen ki megint a hideg, amikor ezt mégegyszer megcsinálhatom, — amikor ez mégegyszer megtörténhetik:

Mennydörgéskor kővel veri fejét s a követ hátradobja: „Akkor fájuljon meg a fejem, mikor evvel a kővel megütöm."[77]

A vérkelést körűlkerítő szenet hátradobva: „Akkor lássalak, amikor ezt a holtszenet."[78]

A szemölcsök felett kötött szalmabogokat az ereszcsorgóba ásva: „Akkor lássalak meg, te szemölcs, mikor ezeket a szalmabogokat."[79]

A fejfájós napfeljötte előtt, a víz folyásával szemben állva, marék-vizet dob át a fején: „Akkor fájjon a fejem, mikor ez elvegyült vízcseppeket látom."[80]

A kenőcsöt földbe ásva: „Akkor jöjjön vissza a köszvény, mikor ez is visszakerül oda, ahol volt."[81]

A fejet szenesvízzel mosva: „Akkor fájjon a fejem, amikor a pohárban levő öt holtszén kivirágzik."[82]

Zsályát szagolgatva: „Akkor fájjon a fogam, mikor a tied."[83]

A beteget végighasított csalánszáron átbujtatva: „Akkor leljen a hideg, amikor ezen átbujsz."[84]

Ez a lehetetlenségi formula nemcsak legelterjedtebb, de tartalmilag is legváltozatosabb típus-csoportunk, s éppily elterjedt a votjákok, cseremiszek, mordvinok és csuvasok között,[85] sőt előfordul a nagyoroszoknál is,[86] de a nálunk és a törökös ugor népeknél való nagy elterjedése arra mutat, hogy kevés példája tőlük került az oroszokhoz. A típus-csoport törökös ugor eredetére mutat az is, hogy még szólásainkban is gyakori az ilyen lehetetlenségi forma: „akkor lássalak, amikor a hátam közepét."

VIII. és az utolsó típus-csoportunk az epikus maggal bíró ráolva-

sók formája. A régi egyházi benedikciók átvételei[87] és népi átformálásai ezek a ráolvasók, amelyek olymódon akarják a betegséget meggyógyítani, amint azt a legenda szerint Krisztus, Mária vagy más valamelyik szent is gyógyította. Ezért mondják el a történetet, s közben meg is csinálják amit mondanak, pl.: „Tóbiásnak hályog nőtt a szemén, Jézus kiköpvén, porból sarat csinált, s a Tóbiás szemére borította, azután lemosta a sarat és Tóbiás látott. Uram, engedd, hogy úgy gyógyuljon meg ennek az embernek szeme is."[88] Ezeken a szabad legendás-epikummal biró ráolvasókon kívül három megkövesült formánk mutat országos elterjedésével nagyobb változatosságot. Az I. a gonoszszal, a betegségdémonnal, a rontóval való találkozás formája. A ráolvasó elmondja, hogy Szűz Mária templomba viszi Jézust, útközben három zsidólány megcsodálja a kisdedet: megigézi, megveri szemmel. Mária a Jordán folyóhoz küldi Szent Annát, s a vízben megfürösztött Jézusról elmulik az igézet, „Ugyanígy használjon ez a szótlanvíz is ennek a beteg gyereknek," fejezi be az epikumot a ráolvasó.[89] A másik hasonló formában Jézus találkozik a három zsidólánnyal, s ezek kérdésére azt felelik, hogy N. N.-et rontani mennek, mire Jézus visszaparancsolja őket.[90] Mindkét típus-forma keresztény alakulás, de nem keresztény eredetű, mert a XVI. és XVII. sz.-i és még több ma is előjövő változataikban a három zsidólány helyett az igézet, hideglelés és főfájás[91] veres, fehér, sárga[92] betegségdémonai akadnak az Úr útjába. És jegyezzük meg még azt is, hogy a forma erősen a bizanci egyházra utal, mert csak az oláhoknál és bulgároknál ismeretes, és mert Szent Anna helyett már Bornemisszánál is Nesztorid asszony szerepel,[93] már pedig ez a név a nesztoriánusokra utal.[94] A másik idetartozó s éppily gyakori típusváltozatunk a lábrándulás, ficamodás, csonttörés gyógyítója. Jézus és Mária Jerikóból a jeruzsálemi templomba utaznak. Egy hidon megbotlik lovuk vagy szamaruk, és kificamodik lába. Anyja kérésére Jézus megfogja a beteg lábát és elmondja az igét: „Csont a csonthoz, vér a vérhez, hús a húshoz forradjon. S amint ez úgy, lett, úgy legyen most is," végzi a ráolvasó.[95] De bármily régi is nálunk ez a formula,[66] még sem magyar, s még csak nem is keresztény eredetű. Ismeretes az egész germánságban, az angolok, dánok, norvégek svédek és lettek között, és ismerik a finnek s észtek is. Legrégibb formája a 950-ben feljegyzett merseburgi ráolvasó, amelyben azonban Krisztus és Mária helyett a germán Pol és Wodan istenek, s Balder nevű lovuk szerepelnek; ez utóbbinak ficamodik ki a lába, és Pol kérésére Wodan gyógyítja meg a „Bein zu Beine, Blut zu Blute, Glied zu Gliedern" paranccsal.[97] Végre a III. idetartozó legendás formulánk a derék-, hát- és mellfájás ráolvasója. Már a XVIII. sz. közepéről való boszorkánypereink is közlik ezt a ráolvasó szöveget, eredetét tehát jóval előbbre tehetjük.[98] Jézus Péterrel való vándorlásakor szállásra kérezkedik; a gazda szívesen, a gazdasszony azonban dohogva fogadja: penészes kenyeret, sótalan kását, majd gyékényt, kőpárnát és tüskös lepedőt ad nekik. A kemény fekvőhely miatt való derék-, hát- és mellfájást Jézus a rosszlelkű gazdasszonyra hárítja át, úgy hogy ez reggelre moccani sem tud. A két vándor tovább megy, útközben azonban Péter addig sajnálkozik, míg Jézus visszaküldi őt, hogy a betegség okának elmondása után az ő parancsára való hivatkozással szün-

tesse meg a fájdalmakat. Erdélyi, matyó és Szeged-vidéki ráolvasó-formula,[99] külföldi párhuzamaira azonban még a legendák közt sem akadtam.

Egyrészt tehát a külső forma, másrészt a tartalom az, amiket ráolvasóink eredetét vizsgálva számba kell vennünk. Az eredet iránya pedig e futólagos vizsgálat szerint is ötös: az ősi, törökös-ugor példák mellett ott találjuk a keleti orosz, a délkeleti bizánci, a nyugati germán és a keresztény formák hatását.

Szendrey Zsigmond.

[1] Ethn. 49: 32. — [2] NNy. 9: 65. Mság Népr. 4: 229. — [3] Krusevszky id. Ethn. 22: 371. — [4] Ethn. 48: 32. — [5] Hazánk 1904. 14. sz. Ethn. 16: 43. — [9] Lázár 107. — [7] Felsőlök sgy. — [8] Csüry 159. Ópályi sgy. Veleg, Felsőireg, Ethn. 3: 116. Belsősomogy, Nyr. 2: 306. Berze Nagy 3: 258. 261 270. — [9] Bálványosvár, Képes Csal. L. 1860: 1.0. Lázár 106. Jankó T. 255. Kalotaszeg, Ethn. 2: 277. Somkerek, Vice sgy. Nagyvárad, Mság 1924. II. 1. Ilk sgy. Darázs, Ethn. 10: 311. Aradm., Somogyi 3: 344. Öcsöd, Ethn. 20: 115. Szendrő sgy. Matyóság, Ethn. 7: 370. Parád, Ethn. 6: 112. Jankó B. 415. Somogym., Ethn. 3: 129. Göcsej, Ethn. 16: 348. — [10] Mansikka 44. — [11] Halas, Komáromy 529. Hajdum., Liszt 1: 5. Népeg. 10: 115. — [12] Ethn. 4: 218. — [13] Udvarhelym., Ethn. 12: 33. — [14] Kozma 36. — [15] Szalonta, Ethn 25: 321. — [16] Kisújszállás, Ethn. 18: 126. — [17] Szentistván, Ethn. 7: 368. — [18] Hajdúböszörmény, Vas. Ujs. 1860: 31. — [19] Félegyháza, Nyr. 2: 308. — [20] Kalotaszeg, Ethn. 3: 364. — [21] U.o. — [22] U.o. — [23] Félegyháza, Ethn. 17: 230. — [24] Kálmány Szn. 2: 114. — [25] Aradm., Somogyi 3: 344. — [26] Erdély, Nyr. 2: 306. — [27] Szalonta, Ethn. 25: 321. — [28] Kalotaszeg, Ethn. 3: 367. — [29] Lázár 107. — [30] 1651-ből, Ethn. 16: 314. — [31] Csüry 2: 338. — [32] Udvarhelym., Nyr. 11: 38. — [33] Lázár 106. — [34] Ethn. 48: 147. — [35] Hétfalu, Nyr. 4: 324. Jankó T. 254. Mád sgy. Tard, Ethn. 7: 368. Csüry 1: 185. Csegöld sgy. Kisvárda, MNy. 2: 281. Öcsöd, Ethn. 19: 161, Bakonyalja, NyF. 34: 140 Berze Nagy 3: 261. — [36] Göcsej, Ethn. 13: 219. Berze Nagy 3: 261. — [37] Öcsöd, Ethn. 19: 161. — [38] Erk, Hete sgy. — [39] Tőrös: Beregszász 42. Félegyháza, Ethn. 17: 231. Hegyhát, Ethn. 3: 61. Göcsej, Ethn. 13: 128. Berze Nagy 3: 260. 270. — [40] Bakonyalja, NyF. 34: 140. Rábagyarmat, Vasi Sz. 1939: 355. Ormánység, Ethn. 43: 163. — [41] Háromszékm., Ethn. 2: 362, Hétfalu, Nyr. 4: 324. Jankó T. 252. — [42] Jankó T. 252. — [43] Kalotaszeg, Ethn. 2: 282. Veresegyháza sgy. Szilágym., Ethn. 2: 201. Szalonta, Gimn. Ért. 1913: 15. Csüry 1: 48. — [44] Szőreg, Ethn. 2: 37. — [45] Ethn. 7: 102. Baloghy: M. Olymp. 2: 21. Illyés 103. — [46] Kálmány: Szn. 3: 158. Ethn. 4: 223. — [47] Csüry 1: 364. Pásztó sgy. Szeged-alsóváros, MNy. 5: 176. Tápé, Klárafalva, Kálmány Szn. 3: 159, Algyő, Ethn. 28: 310. Dunántúl Ethn. 9: 234. Szőny sgy. Fehérm., Ethn. 3: 117. Alsólendva sgy. Göcsej, Ethn. 16: 352. 358. Ormánység, Ethn. 16: 296. 43: 164. — [48] JankóB. 406. Szekszárd sgy. Göcsej, Nyr. 7: 86. Ethn. 5: 117. Berze Nagy 3: 329. — [49] Kármán 100. — [50] JankóK. 198. Ethn. 2: 282. — [51] Háromszékm., Ethn. 2: 359. — [52] Ethn. 4: 223. Kálmány: Szn. 2: 108. Csóka, Ethn. 2: 36. Kecskemét, Ipolyi 1: 291. Jászság, Ethn. 18: 125. Századok 1874: 388. — [53] Reizner 529. Ethn. 10: 42. — [54] Mansikka: Littauische etc. 82. — [55] Századok 1879: 2. — [56] U.o. 1883: 364. — [57] Varga 195. Kármán 84. Székelység, Kozma 36. Udvarhelym., Ethn. 6: 54. Bálványosvár, Képes Csal. L. 1860: 150. Jankó T. 256. Szucsák, Nyr. 14: 187, Bihar, Trencséni Múz. Ért. 1914: 47. Szilágym., Ethn. 2: 202. Csüry 1: 286. 2: 376. Győrtelek sgy. Márok, Debr. Sz 1935: 363. Hete, Ethn. 39: 202. Miskolc, Ipolyi, 1: 330. Mezőkövesd, Herman: Pászt. 583. Mercse sgy. Tard, Ethn. 7: 371. Gömörm., Ethn. 7: 376. Erk sgy. Jászság, Ethn. 18: 125. Alföld, P. H. 1928. IX. 16. — [58] Peer C., NyelvemlTár 2: 88. MNy. 1913: 87. Századok 1883: 118. Hazánk 1904. IX. 14. Ethn. 16: 44. Népeg. 10: 960. Temesm., Ethn. 3: 117. Szeged, Nyr. 4: 231. Egyházaskér, Ethn. 2: 37. Hosszúhát, Ethn. 2: 36. 37. Szalonta, Ethn. 25: 321. Orosháza, Nyr. 4: 517. Cseke, Ethn. 37: 152. Tiszabecse, Illyés 143, Nagyida, Ethn. 48: 142. Matyóság, Ethn. 48: 184. Szentistván, Ethn. 7: 368. Kiskunság. Ethn. 18: 125. Félegyháza, Nyr. 14: 426. Kiskúnmajsa, Nyr. 2: 306. 307. Tárnok, Nyr. 8: 44. Göcsej, Ethn. 13: 81. Sámsod, Berze Nagy 3: 162. — [59] Szilvásvárad, Népeg. 10: 960. Mátészalka, Illyés 137. Jánoshida. Dombóvár sgy. — [60] Népeg. 10: 958. Székelység, Kozma 37. Ethn. 5: 323. Hermann: Hegyek 23. Kolumbán: Hétfalu 107. Jankó T. 252. Kalotaszeg, Ethn. 2: 282. 3: 363. Bács vm. mon. 345. Baja, Ethn. 10: 306. Hódmezővásárhely, NNy. 3: 223. Potyond sgy. Bakonyalja, NyF. 34: 137. Jankó B. 406. — [61] Felsorolásukat l. Ethn. 48:

121. — [62] Hazánk 1904. IX. 14. Ethn. 16: 43. Ipolyi 2: 8. Berze Nagy 3: 259. — [63] Bács vm. mon. 345. Ethn. 10: 306. — [64] Mansikka: Über russ. Zauberform. — [65] Göcsej, Ethn. 13: 82. — [66] Hétfalu, Nyr. 4: 324. — [67] Pardó sgy. — [68] Szabadka, Ethn. 10: 30. — [69] Göcsej, Ethn. 16: 356. — [70] Félegyháza, Nyr. 6: 319. — [71] Göcsej, Ethn. 16: 356., v. ö. még: Háromszékm., Ethn. 2: 361. — [72] Lengyeltóti sgy. Göcsej, Ethn. 13: 84. — [73] Kecskemét, Hornyik-album 74. Ipolyi 1: 330. — [74] Kálmány: Sz. n. 3: 159. Ethn. 6: 41. — [75] Göcsej, Ethn. 13: 82. Gönczi 288. 289. — [76] Esterházy Ferenc felj. a XVIII. sz.-ból, Századok 1883: 363., de a ráolvasás Szeged vidékén ma is él: Kálmány: Sz. n. 3: 159. — [77] Jankó T. 254. — [78] Háromszékm., Ethn. 2: 362. — [79] U.o. és Jankó T. 253. — [80] Udvarhelym., Ethn. 16: 40. Erdély 14: 149. Pardó sgy. — [81] Lázár 107. — [82] Torja sgy. — [83] Szőreg, Ethn. 2: 36. — [84] Göcsej, Ethn. 13: 83. — [85] Ethn. 12: 462. 16: 57. — [86] K. Krohn 1: 53, — [87] NyelvemlTár 2: 85. Komáromy 690. Magyary Kossa 1: 83. — [88] Szalonta sgy. Hasonló legendás-alapú ráolvasó formák még: Szerencsi Balázsé az epilepszia ellen. Irod. Tört. Közl. 1893. 3: 113. A Bornemissza Péterei, Ethn. 24: 96. A XVII. sz.-ból, Gyógyászat 1906: 35. Temesm., Ethn. 3: 117. Szeged Nyr. 4: 138. Szentes, Bp. H. 1888. VI. 16. Varga 145 146. — [89] Változatai: Nyr. 41: 335. Klézse. Nyr. 6: 82. Szeged, Nyr. 4: 231. 278. Göcsej, Ethn. 13: 81. 82. — [90] Népeg. 10: 960. Kolon. Ethn 20: 315 Torja sgy. Csanádapátfalva, Ethn. 47: 320. — [91] Bornemissza, Ethn. 24: 200. XVII. sz., Ethn. 16: 313, Erdély, Nyr. 2: 306., Somogym., Nagyvárad 1890: 9. — [92] Ethn. 42: 215. Kalotaszeg, Ethn. 3: 364. — [93] Nyr. 2: 307. — [94] Mansikka: Über russ, Zauberformeln. — [95] Varga 149. Felsőlök sgy. Szeged, Nyr. 4: 178. Csanádapátfalva, Ethn. 47: 320. Félegyháza, Nyr. 2: 308. 14: 381. — [96] Bagonyai ráolvasó, Századok 1872: 1. 1879: 2. Bornemissza, Nyr. 2: 308. Ethn. 24: 200. — [97] K. Krohn FUF. 1: 52. Reidar Th. Christiansen, — [98] Palugyay 3: 250. Nyr. 2: 309. — [99] Varga 143. Ethn. 4: 216. 5: 324. Erdély, Nyr. 2: 307. Matyóság, Ethn. 48: 184. Szeged. Nyr. 4: 138. Ethn. 29: 105. Egyházaskér, Ethn. 2: 35. 29: 105. Tápé, Ethn. 2: 37. Hosszúhát. Ethn. 2: 36. Szőreg, Ethn. 2: 35. 36. Monostor, Ethn. 2: 36. Csanádapátfalva, Ethn. 47: 320. Kisújszállás, Népeg. 10: 115.

*

Zur Herkunfts'frage der ungarischen Beschwörungsformen.

Unter Beschwörungen verstehen wir bloss die krankheitsheilenden Zaubersprüche, Flehen und Gebete, da der Urmensch natürlicherweise zuerst die Krankheiten kennenlernte und erst dann an die Ursache derselben, an die Preventivmassregeln, die Verhütung, die Übertragung auf andere durch Beschwörungen denken konnte. Das Volk glaubt auch heute nicht an Vererbung, Infektion, Erkältung; in seiner Vorstellung hat jede Krankheit einen mystischen Grund, wird von übernatürlichen, übermenschlichen Wesen verursacht. Demzufolge ist auch das Heilverfahren der Krankheiten ein mystisches: menschliche Kraft ringt mit der übernatürlichen, übermenschlichen Macht. Die Form- und Inhaltstypen der Beschwörungen sind ethnologische und kulturgeschichtliche Quellen, sie weisen auch auf urtümliche Verwandtschaften des Volkes, auf die Berührung mit anderen Völkern hin. Die Umformung der aus letzgenannter Quelle stammenden, die Varianten zeigen auf die Selbständigkeit der ungarischen Seele und das religiöse Sektierertum der neueren Zeiten. Das Ungartum besitzt achterlei Typenformen der Beschwörungen, worunter sich sozusagen von selbst die folgenden unterscheiden: die urmenschlichen, die urtümlich ungarisch-türkischen, die östlich-russischen, die südöstlich-byzantinischen, die westlich-germanischen und die christlichen Formen.

OLAJÜTŐK VESZPRÉM VÁRMEGYÉBEN.

Az olajütés minket két szempontból érdekel: keressük egyrészt az olajütésnek, mint foglalkozásnak és az olajnak, mint az élet különböző céljaira felhasználható anyagnak szerepét a paraszti életben, de másrészt érdemleges vizsgálat tárgyát képezhetik az olajütésnek kétségtelenül igen nagy multra visszatekintő eszközei. Korunk elképesztően hatalmasra dagadt gépi műveltségének csiráit mindenesetre e kezdetleges, otthon a legegyszerűbb eszközökkel elkészített, de mégis igen szellemes tárgyakban kell megtalálnunk. Ha e paraszti gépek a mai korban már kipusztúltak, csak annak a jele, hogy a paraszti műveltség, amihez tartoztak, pusztulásnak indult. A paraszti műveltség eddig azt jelentette, hogy mindent, ami eléggé szűkreszabott, de valójában a teljes életéhez szükséges volt, saját maga állított elő, minden külső, idegenből hozott segítség nélkül. A gép nem parasztságunk találmánya; legtöbbjéről kimutatható, hogy ugyanazon formában használták már a

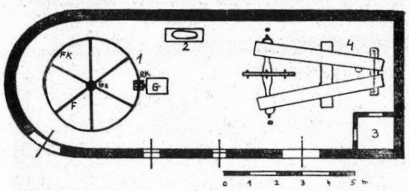

1. kép. Olajütőház alaprajza és berendezése. Bakonyszombathely, Veszprém m. 1. Malom. Fk: fogaskerék, F: fentartója, Ge: gerendőly, Rk: rázókorong, G: garat. 2. Teknő. 3. Pirítókatlan. 4. Olajütő. — **Grundriss u. Einteilung eines Ölpresshauses.** Bakonyszombathely, Kom. Veszprém.

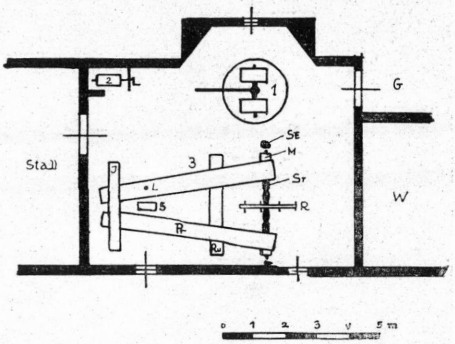

2. kép. Olajütőház és felszerelésének alaprajza. Olaszfalu, Veszprém m. 1. Malstein. 2. Kestl. 3. Ölpress (1809). Pr: Pressbaum, Sr: Sraub, M: Mutter, Se: Schein, R: Rod, Ru: Rutschbaum, J: Juch, L: Loch, S: Schlegl; G: Gang; W: Wohnung. — **Grundriss und Einrichtung eines Ölpresshauses.** Olaszfalu, Kom. Veszprém.

rómaiak is. Esetleg még régebben is, amit azonban már nem tudunk bizonyítani. De népünk átvette és használta, úgyszólván változatlan formában, a legutóbbi időkig. Ebben pedig a gépek, eléggé megfejthetetlen módon, különböznek más életformáktól. Noha a hideg-meleg időjárás néhány ezer év óta meglehetősen ugyanazokat a hullámzásokat csinálja végig, a test beburkolása mégis ötletszerűen váltakozott annyi év folyamán. De egy szőlőprés, vagy egy olajütő változatlan formában maradt ránk két vagy még több ezer éven keresztül. Amennyiben módunk van kimutatni és bizonyítani, nem változtattak azok mechanizmusán egy szemernyit sem. Pedig fejlődést, ha erről egyáltalában beszélni lehet, elsősorban is a gépek és a mechanizmusok világában várhatunk. Néha talán, a paraszti mechanizmusban is, változtatnak ügyesebb emberek. Erre felhoztam példának egyszer az ijas ürgefogó csapdát, aminek régi ijas mechanizmusa helyébe katonafegyverből kiszedett rúgós

szerkezetet illesztett be találékony mestere.[1] A kezdeményezés azonban teljesen egyéni, elszigetelt jelenség maradt és utánzóra alig talált. Az ijas ürgefogó csapda továbbra is ijas szerkezetű maradt a nagy általánosságban.

A paraszti mechanikára jellemzőnek tartom, hogy bonyolult gépeket (mint pl. a csigát) még akkor sem alkalmaz, amikor az a magasabb műveltségben, a városban széltében-hosszában ismeretes. Csodálatos pld., hogy nagy pajtavázak felemelésénél csigát nem állít munkájába, hanem csak az egyszerű emelőrudat, még ma is, amikor pedig naponta tapasztalhatná a fejlettebb gégek hasznosságát.[2]

Valószínű, hogy minél egyszerűbb mechanikai elv alapján működik valamilyen gép, annál régibb keletű is. Ezek szerint ősi alkotmányoknak kell tartanunk az egykarú emelő elve alapján működő *régős préseket*[3] és a teljesen hasonló berendezésű olajütőket is.

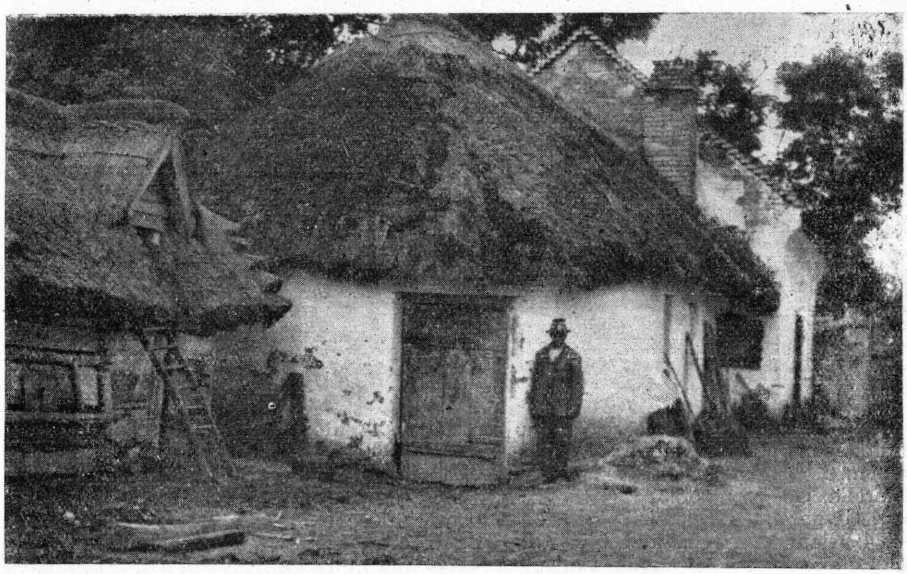

3. kép. Olajütőház Bakonyszombathely, Veszprém m. Vajkai A. felv. — **Ölpresshaus**. Bakonyszombathely, Kom. Veszprém.

Olajra népünknek nagy szüksége volt[4]; használta világításra, a katolikusok, görög keletiek bőjtben éltek vele, de kiterjedt alkalmazást talált a népi orvoslásban[5] is. Az olajtartalmú magvakat maga sajtolta ki és így az olajütők számából következtethetünk szükségletének fokára. Olajütő pedig régebben, szerte az országban igen sok volt. *Kovács János* írja, hogy Szegeden a mult század elején közel száz

[1] Vasi Szemle, 1938: 160.
[2] V. ö. Népr. Ért. 1937: 333. skl.
[3] V. ö. Népr. Ért. 1938: 176, 1939: 230.
[4] Magyarság Néprajza, I. 59.
[5] Pld. koszos testet olajjal kenik (*Gönczi F.*: Göcsej, 302.) — Lenmag olaj főtt ételekben egészséges, kólika ellen kristélyben, égés ellen. (*N. Váli Mihály*: Házi orvos-szótárotska, Győr, 1792, 108.) — Tökolajjal hideglelősek fejét kenik (*Váli*, 168).

darab olajsatu volt.[6] Veszprém vármegyében nem végeztem rendszeres kutatást olajütőket illetőleg, de így is a következő községek olajütőiről van tudomásom: *Ajkarendek*; van. — *Balatonfőkajár*; három olajütő volt; az egyik olyan, mint a szőlőprés, a másik lefelézuhanó gerendával volt ellátva, ló forgatta. — *Balatonkenese*; van. — *Balatonszabadi*; Gergovics György tulajdonában olajütő volt. — *Bakonyszombathely*; van. Itt *tiprómalom* is volt, 1931-ben szedték szét. — *Csékút*; volt. — *Doba*; volt. *Dudar*; szőlőprésszerű olajütő volt, tulajdonosát *Olajütő Varga Mihálynak* hívták; tiprómalom is volt. — *Jásd*; volt. — *Nemesvámos*; volt. Falu végén egy részt ma is *Olajos*nak hívnak. — *Olaszfalu*; 1937-ben bontották le az olajütőt. — *Oszlop*; van. — *Öcs*; volt. — *Ósi*; lótiprós olajütő volt; ütős, mint Kenesén. — *Papkeszi*; volt. — *Somlóvásárhely*; volt. — *Teszér*; van. — *Tüskevár*; volt. — *Varsány*; van. Malma kétköves, hasonlóan az olaszfaluihoz. — *Veszprém*; Völgyi-kút uccában olajmalom volt, kb. 1930-ban bontották le. — Veszprém megye közelében, *Zalában*: *Petend*; van. — *Pula*; van.[7] Az

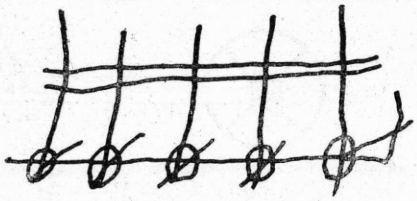

4. kép. Olajtörő kölyű (Stanfbahn). Parasztrajz. Jásd, Veszprém m. — **Tretanke zur Zermalmen der Kerne** (Bauernzeichnung). Jásd, Kom. Veszprém.

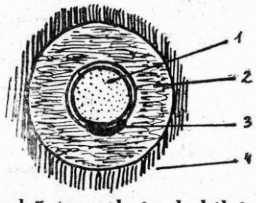

6. kép. Malomkő tengelyének kiképzése. Olaszfalu, Veszprém m. 1: fatengely (Achse), 2: fagyűrű (Pixe), külső oldalán erre még egy vaskarika (Platli) kerül. 3: ív alakú vaslemez (Axeversterkerung), 4: törőkő (Prichstein). — **Mühlsteinachse** (Detailzeichnung). Olaszfalu, Kom. Veszprém.

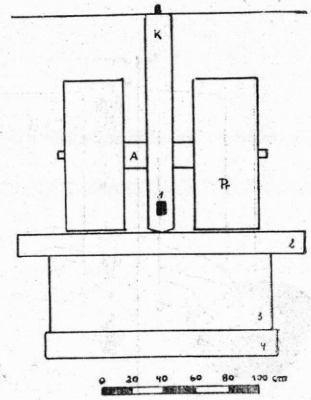

5. kép. Malom. Olaszfalu, Veszprém m. Malstein. — K: Krindl, A: Axe, Pr: Prichstein, 1: lyuk a rúd számára, 2: kőkorong, 3, 4: fahenger. — **Mühle zum Zermalmen der Kerne.** Olaszfalu, Kom. Veszprém.

összeállításból azt olvashatjuk le, hogy manapság inkább a német falvakban vannak még meg az olajütők.[8] Ezt tudja parasztságunk is, mondván „azért, mert ott böjtölnek".

Az olajosság nem külön foglalkozási ág,[9] ahogy veszprémmegyei

[6] *Kovács János*: Szeged és népe. Szeged, 1901. 248.

[7] A felsorolt adatakat veszprémmegyei falvakban gyüjtöttem össze 1937-ben, de hitelességüket a helyszínen csak a következő 6 faluban állt módomban ellenőrízni: *Balatonkenese, Bakonyszombathely, Jásd, Olaszfalu, Papkeszi, Pula.*

[8] A bakonyszombathelyi olajütő és a ház régebben német ember tulajdona volt.

[9] Igaz, hogy Takáts Sándor ezt írja: Az olajkészítés szintén a molnárok mesterségéhez tartozott. A makoviczai és zborói összeírás szerint 1671-ben a malomban olajütő van, amikor olajat ütnek, minden héten egy-egy messzelyt ad a molnár a tisztek-

gyüjtésemből látom, az olajütők legtöbbször jómódú falusi, földmívelő emberek. Jómódúságukat bizonyítja, hogy *Balatonkenesén, Bakonyszombathelyen, Jásdon, Olaszfalun* a *bíró* az olajütő tulajdonosa. Az olajütés rendszerint a családban hagyományozott művelet; *Olaszfalun* az olajütő (*Ölschlagl Klaus = az olajos Klaus*) öregapja is olajos volt, hasonlókép *Papkeszin* a ma már szétszedett olajütőt tulajdonosának, *Kovács Józsefnek* öreg apja is használta; annak állítólag egy enyingi ember, Csekis János csinálta vagy hetven évvel ezelőtt. A papkeszi olajos rokona a *kenesei* bírónak, aki szintén olajütő. — A *pulai* olajos apja, nagyapja suszter volt, az olajütőt apjától kapta. Az olajütő család a közhasználatban rendszerint megkapja az olajos előnevet.[10] De mindez, az olajütés mesterségének családi hagyományozás útján való továbbadása természetes és érthető: az olajütés külön erre a célra épült helyiségben folyik, nagy és a paraszt viszonyokhoz mérten költséges eszközökkel, amit egyetlen ember nehezebben tud megszerezni.

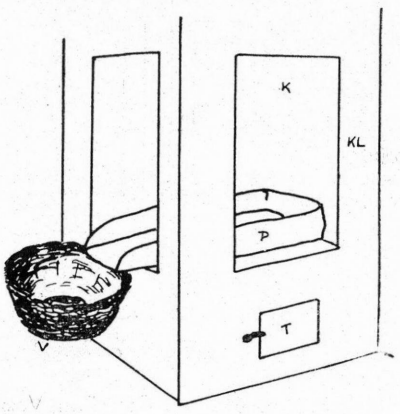

7

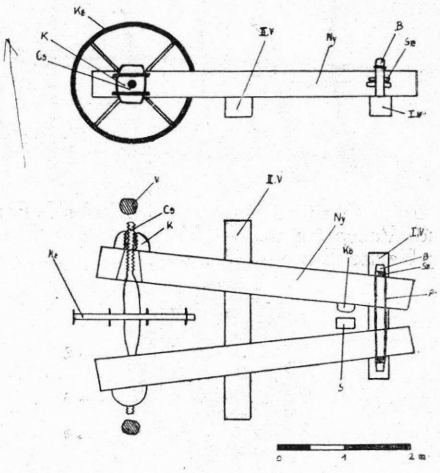

8

7. kép. Pirítókatlan. Bakonyszombathely, Veszprém m. T: tűzhely, K: kémény, KL: kéményláb, P: pirító pléhből, V: véka (fonott kosár). — **Röstkessel.** Bakonyszombathely, Kom. Veszprém.

8. kép. Olajütő. Oldal- és felülnézetben. Bakonyszombathely, Veszprém m. Ny: Nyomógerenda, Cs: préscsavar, K: kádilló, V: védfa, Ke: préskerék, I. V: első vánkosfa, II. V: második vánkosfa, Kö: köldök, B: béfa, F: fogóvas, Sz: szorítófák, S: sajtoló kosár. — **Ölpresse** (Seiter- und Vorderansicht). Bakonyszombathely, Kom. Veszprém.

Az olajütés céljára külön házat emelnek, legtöbbször benn az udvarban, összeépítve más gazdasági melléképületekkel, esetleg magával a lakóházzal. Az utóbbira jó példát találhatunk *Olaszfalun* (2. kép.). Ritkább, hogy az olajütő ház kinn van a szérüben (*Papkeszi*). Ha mind-

nek. Hasonlókép a huszti malomnál is volt lenmagtörő kölyü, négy vasas törő bottal. (*Takáts Sándor*: Rajzok a török világból, II: 461). Mindez csak két adat, ami még nem zárja ki a fentebb elmondottakat; amellett, hogy malmokban is voltak olajütők, még mindig sokezerszámra működhettek falusi olajosok is.

[10] Kassán tekintélyes és igen vagyonos család az *Oelschläger* familia.

ezt összehasonlítjuk az ország más részében található olajütőkkel,[11] megyénk olajütését fejlettebbnek fogjuk találni amazokénál, a paraszti tevékenykedés oly formájának, ami közelebb áll az iparhoz, a polgárosodáshoz.

A *bakonyszombathelyi* olajütőház töméses falú, farazott tetejű; félköríves végződése a nagy fogaskeréknek megfelelőleg épült (1, 3. kép), tehát nem utólag átalakított épületről van szó. Berendezése célszerű és az adott körülmények közt a helyet a leggazdaságosabban használja ki.

Az olajütés leggyakrabban felhasznált anyaga a szárított *tökmag*, kisebb mennyiségben a *szotyolamag* (*tányérvirág, napraforgó* magva), még ritkábban a *kendermag*. *Bakonyszombathelyen* lenmagot nem őröltek; egynéhányszor megkísérelték, de majd megszakadt a ló belé, annyira nehéz forgatni, mert sikos a mag. *Olaszfalun* a következő magvak kerültek feldolgozásra: tök, len, bükk, szotyola, kender. A kiszárított magvak feldolgozása farsangkor történik, januárban, februárban.

A magvak feldolgozása a *magvak megtörésével* kezdődik. A törés legegyszerűbb módja a *kölyüvel* való törés. *Kölyüt* már nem sikerült találnom, de a *jásdiak* elbeszélése szerint valószínű, hogy e faluban még használtak ilyen eszközt. A jásdi[12] bíró szerint a *Stanfbahn* fából készült és egyszerre öt ember törte lábbal a magot.[13] A szerkezetet már szétszedték, de a bíró lerajzolta; a rajzot érdemesnek tartom bemutatni (4. kép), amennyiben képet ad arról, mikép látja és tudja ábrázolni a paraszti mechanizmust használója, aki legtöbbször maga is készítette el a tárgyat, a célnak megfelelőleg és a körülményekhez szabva tökéletes kivitelben. Ábrázolásában nem naturalista, nem a külső formákhoz igazodik, hanem a szerkezet lényegéhez, de azt kitűnően tudja érzékeltetni.

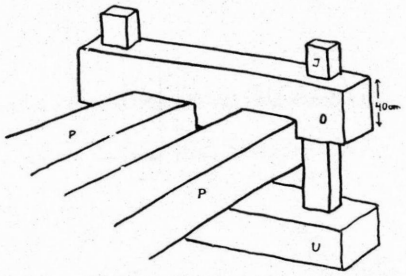

9. kép. Olajütő hátsó végének rögzítése. Olaszfalu, Veszprém m. P: Pressbaum, J: Juchschwinge, O: Oberjuch, U: Unterjuch. — **Rückwärtiger Teil einer Ölpresse.** Olaszfalu, Kom. Veszprém.

Fejlettebb eszköz a magvak szétzúzására a *malom*. Fejlettebb, ami azonban nem jelenti még azt, hogy ép az itt bemutatandó olaszfalui malom ne tekinthetne vissza néhány ezeréves multra. Az *olaszfalui* malom lényegében véve egy vízszintesen fekvő kerek kőből és az azon körbe gördülő két malomkőből áll[14] (5—6. kép). A gördülő

[11] Az egyszerű palóc olajütő udvaron áll és csak hevenyészett teteje van az időjárás viszontagságai ellen (Népr. Ért. 1932: 33.), hasonlókép közönséges tákolmány az oláh sajtószín (Népr. Ért. 1911: 59.). Kúnmadarason is a községen kívül található az olajütő (Népr. Ért. 1927: 1.)

[12] *Jásd* lakosságát a kevés őstelepülő magyar mellett az 1757-ben idetelepített tótok és svábok képezik (*Faller Jenő*: Jásd község története, Veszprém, 1934, 51.). Jellemző, hogy e kevert lakosságú községben az olajütő német volt.

[13] Valószínűleg a Népr. Ert. 1911: 61. lapján látható kölyü.

[14] Fényképét l. *Vajkai Aurél*: Római emlékek Dunántúl néprajzában. Pécs szab. kir. város „Majorossy Imre Múzeumának" 1939—40. évi Értesítője, 50. V. ö. *Gunda B.* részletes ismertetését: Archivio delle tradizioni popolari italiane. Napoli, 1942.

kövek egyikét Csehországból hozatták, a másik itteni elhasznált malomkő volt. Egyszerre egy kis *szakasztó kosárral* öntenek be, öt perc alatt a malom megőrli. Ló forgatja, őrlésnél két ember vagy asszony körbe jár, egyikük söprűvel állandóan középfelé söpri a magot, a másikuk viszont kifelé, a kő alá. A ragadós kendermagot a vasból készült *Schober*-rel (10. kép 2.) kaparják le a kőről. Olajtartalmú magvak zúzására hasonló malmot láthatunk az egyik pompéji falfestményen is.[15] Magyarországi elterjedését nem ismerem és a most közölt egyetlen adatból semminemű következtetést nem vonhatok le. Mindenesetre kívánatos volna másutt is kinyomozni malmunkat.

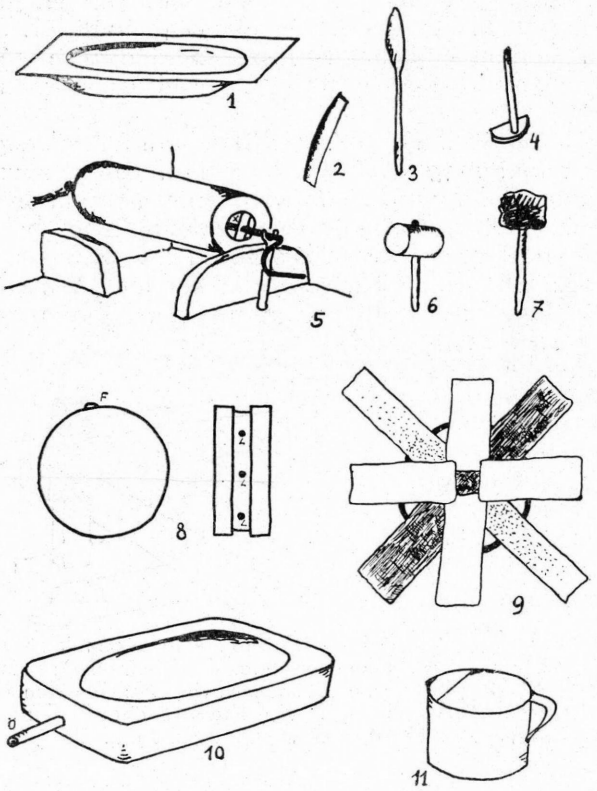

10. kép. Az olajütés eszközei. Bakonyszombathely (B) és Olaszfalu (O), Veszprém m. — 1. *Teknő*, B. — 2. *Schober* vasból az őrlőkő tisztítására, O. — 3. *Kalány* keverésre, B. — 4. *Kihúzó*, B. — 5. *Pirító* (Kestl). A megőrölt, dagasztott anyagot az x-el jelölt helyen teszik be, O. — 6. *Sulyok* a pogácsa kiütésére, B. — 7. *Vasfejű kalapács*, O. — 8. *Sajtoló kosár* elölről és oldalról, 30 cm. átmérő. F: file, L: lyukak az olaj levezetésére, B. — 9. *Vasráma* (Morl) behelyezett kettős zsákvásznakkal, 33 cm. átmérő, O. — 10. *Vályu* tölgyfából (Ölkrandl) az ütő (Schlegl) alá; ebbe csorog az olaj. 75×35×15 cm. Ö: Ölrerl (bodza kivezető cső), O. — 11. *Héver* az olajra, 2 literes, pléh, O. — **Werkzeuge der Ölpresse.** Bakonyszombathely (B) u. Olaszfalu (O), Kom. Veszprém.

Az újabb malmokkal bővebben nem foglalkozom, hasonlóak a már közölt kunmadarasi malomhoz.[16] Lényegében véve egy nagy fogas kereket forgatnak lóval, a forgás korong elvű egy Budapest-környéki köleshántoló (Vác, Népr. Ért. 1932: 116.), az almatörő sotu (Ormánság, *Gunda Béla*: Ethnogeographiai problémák az Ormánságban. *Magyarságtudomány*. 1935. Ugyanitt egyéb adatok), a kézzel hajtott almatörő. (*Vámszer Géza*: Szakadát. Kolozsvár, 1940. 75.). — Ilyen malmok olajbogyók összezúzására, almatörésre ismeretesek a Földközi tenger mellékén (*Buschan*: Illustrierte Völkerkunde. II: 356.), lentörésre (Svájc, l. *Vajkai*: Római emlékek, stb.). Az említett körmalmok közt azonban egyedül az olaszfaluinak van két egyforma, a függőleges tengelyhez közeleső, körbenjáró köve.

[15] *Trapetum* (olajmalom). Villa de Boscoreale, Pompei. *R. Cagnat —V. Chapot:* Manuel., II. 247. A római malom ábráját l. *Vajkai:* Római emlékek, 50. — A két malom közt annyi a különbség, hogy a római malom függőleges kövei domború (konvex) felületűek, az olaszfalui malomé szabályos korongok. Hasonló

[16] Népr. Ért. 1927: 1. skl.

közbeiktatásával áttevődik a tulajdonképeni malom fogazott vashengerére; a korong egy kiálló pálcával ugyanakkor a felső garatot is állandóan rázza. Hallottunk *tipró malmokról* is, ilyent azonban én nem láttam.[17]

A malom alsó garatjából kihulló *léhát*[18] teknőbe kirostálják, (amikor lisztje jön ki), a léhát visszaöntik az őrlőbe és mégegyszer megőrlik. A teknőben[19] lévő liszthez vizet öntenek (1 kgr liszthez kb. $^1/_2$ deci vizet, *Bakonyszombathely*; 1 pogácsára való mennyiséghez, ha kendermag, $^1/_2$ l., ha tökmag, 1 l. vizet, *Olaszfalu)* és meggyúrják, kb. 15 percig. A dagasztás a magtulajdonosok, az asszonyok dolga, az őrlő rendszerint csak a vizet méri ki, különben felügyel és a présnél tartózkodik. A jól megdagasztott, most már pépszerű anyagot (a *darát, Bakonyszombathely) szakajtó kosárba* teszik; egy tetézett kosárból egy pogácsa lesz. Az anyagot, mielőtt sajtolják, még meg kell pirítani. A *pirítás* egyszerűbb módja, hogy az anyagot pléhserpenyőbe öntik és a

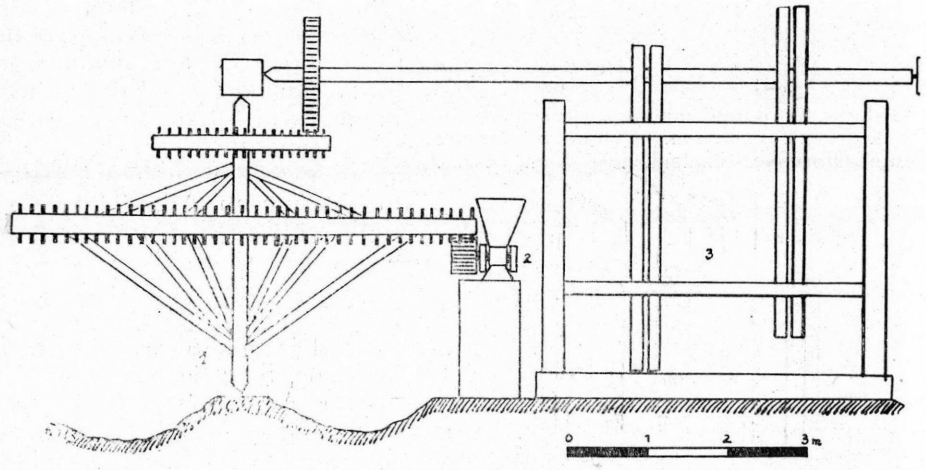

11. kép. Malom és olajütő vázlata. Balatonkenese, Veszprém m. 1. Lóval vontatott hajtószerkezet. 2. Malom. 3. Olajütő. — **Ölmühle und Ölpresse**. Balatonkenese, Kom. Veszprém.

tűzön, állandó kavarás mellett kb. 1 óra hosszat pirítják. Egyszerre csak egy pogácsára való anyagot pirítanak. Két ember dolga, az egyik folytonosan kavarja, a másik tüzel. Egy szakajtóhoz kb. egy *pékli* fa kell. (*Bakonyszombathely*; a pirításhoz való eszközöket l. 10. képen.) Másutt egyszerre két kanállal kavarnak *(Jásd). Olaszfalun* külön arra való vashengerben pirítanak (*restn*, 12. kép 5.) Megjegyzem, a hengert nem körkörösen forgatják, hanem csak 180 fok szögnyi eltérésben. 10—15 percig forgat a mag tulajdonosa, az ütő tapintásra mondja meg, jó-e már az anyag *(Olaszfalu)*. A pirítót erre kiűrítik, új *zsompó (Schimpel)* péppel töltik meg és amíg préselnek, pirul a következő pogácsára való anyag *(Olaszfalu)*.

[17] Tiprómalmokhoz sorolhatjuk a Nagy Somlyói-hegy egyik kútjának felvonó szerkezetét; itt a forgó dobban egy ember lépked. (V. ö. Népr. Ért. 1938: 23.)

[18] *Léha*, (Bakonyszombathely), *Heper*, (Olaszfalu).

[19] *Teknő*, (Bakonyszombathely); *Mőtel, Mőtl* (Olaszfalu).

A tulajdonképeni préselés, illetve ütés csak most következik. Vidékünkön kétféle olajütőt találtam: az egyik diótörőszerűleg működő két hatalmas fagerendából áll, a másik kalló módjára üti a pépes anyagot. Igaz, hogy technikailag az ütés egyszerűbb művelet a diótörő módjára működő gép sajtolásánál, mégis az utóbbi szerkezetet ősibbnek kell tartanunk, tekintve, hogy az ütéseket már bonyolultabb kallószerű gép hozza létre.

A 8. képen látható olajütőt (helyesebben sajtót) ismerjük máshonnan[20] is, azonban valami különbség e törők között fellelhető. Én a megyében két helyen láttam (*Bakonyszombathelyen, Olaszfalun*) és egyet a szomszédos Zalában (*Pula*). Mindezek a törők az egykarú emelők elve alapján működnek, egyik végük rögzített, másik végüket egy közbülső csavar közelíti, illetve távolítja egymástól. A két *kádillóban* (*Mutter*) ellentétes irányú csavarmenet van fúrva, magában a nyomógerendába fúrt lyuk fala azonban sima, ebben csavarmenet nincsen. A körtefából készült *kádilló* 15—20 évig eltart, akkor újjal kicserélik. A nyomógerendát rendszerint bükkből, a kereket tölgyből készítették. A csavart is maga csinálja a tulajdonos, 50 évig is eltart a jó csavar. A nyomást az egyik nyomógerendára erősített fapúppal (*köldök*) fejtik ki vagy a két nyomógerenda a menyezetről láncon lelógó ütőt (*Schlegl*, Olaszfalu) szorítja össze. A szerkezet lényegében véve teljesen megegyezik a már említett *régős* szőlőprésekkel, amik szintén az *egykarú emelők* elve alapján működnek. A közölt kúnmadarasi törő itt különbözik a bakonyi törőktől, amennyiben a kúnmadarasinál a két nyomógerenda közé tuskót helyeznek, ami tengelyként szerepel és így a törő kétkarú emelőként, ollószerűleg működik.[21] Ezáltal a kúnmadarasi ütő két

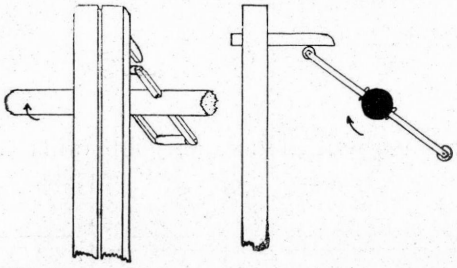

12. kép. Az olajütő emelőszerkezete. Balatonkenese, Veszprém m. — **Hebevorrichtung einer Ölpresse.** Balatonkenese, Kom. Veszpr.

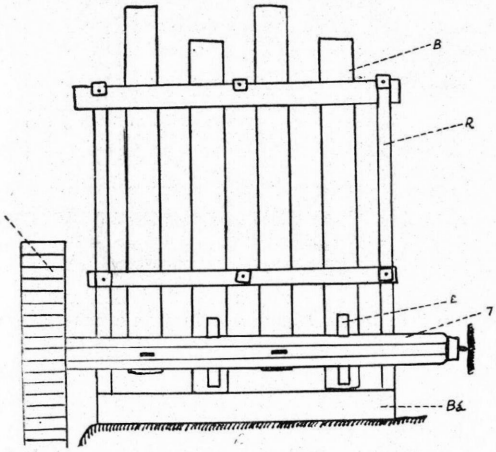

13. kép. Vízzel hajtott kendertörő. Szuha, Heves m. B: bunkó, Bá: bálvány, E: emelgető, K: vízzel hajtott kerék, R: ráma, T: tengely. — **Mit Wasserkraft betriebene Hanfstampfe.** Szuha, Kom. Heves.

[20] Hunyadmegyei oláh, Népr. Ért. 1911: 66, Kúnmadaras, Népr. Ért. 1927: 1. skl., Zsid, Népr. Ért. 1941: 235.

[21] *Ecsedi István* rajza meglehetősen hibásan ábrázolja a kúnmadarasi olajütőt (Népr. Ért. 1927, II. Tábla 5. ábra). A rajz szerint a srófházak földhöz rögzítettek, ami pedig teljesen érthetetlenné teszi a szerkezet működését.

oldalt egyszerre két pogácsát sajtol ki, azonban a bakonyinál kisebb erővel. Az eredetibb alakot mi a bakonyiban látjuk, működése egyszerűbb és erőteljesebb. Valószínű, hogy szintén igen régi gépforma, de a szőlőpréseknél fiatalabbnak kell tekintenünk, mert amíg a régős présekcsavar nélkül is működhettek és valószínűleg működtek is, addig az olajprést csavar nélkül már nehezebben képzelhetjük el, mert gerendái vízszintesen fekszenek.[22]

A másikfajta olajütő, amit Balatonkenesén láttam, ütős szerkezetű és a kallómalmokhoz hasonlóképen működik.[23]

Hasonló, de a keneseinél kisebb ütő volt *Papkeszin*. Állítólag egy enyingi ember, Csekis János csinálta vagy 70 évvel ezelőtt; az olajmalom kinn volt a szérűben, rég szétszedték, ma már csak egy 80 cm-es ütőt találtam meg belőle.

14. kép. Vízzel hajtott kendertörő. Szuha, Heves m. Vajkai A. felv. — **Mit Wasserkraft betriebene Hanfstampfe**. Szuha, Kom. Heves. Aufn. A. Vajkai.

A megpirult anyagot kecskeszőr pokróc szeletek közé ágyazva a vasból készült *sajtoló kosárba* teszik (12. kép 8, 9.) és így helyezik az olajütő *köldökéhez*, illetve a mennyezetről lelógó fakoronghoz (*Olaszfalu, Pula*). Gyapjúpokróc a betakarásra nem jó, mert törik. Kb. 10 percig tartó nyomás után a sajtoló kosarat kiveszik, abból a kalapács-

[22] Egyéb adatok a bakonyi olajütőkhöz: Az olaszfalui olajütő felirata: *ANNO 1809 SZOL ISIVAN*. Az alkatrészek elnevezései Jásdon: hajtókerék = *Zamtrabrod*, vánkosfa = *Kreuzholz, Zwerkstholz*, köldök = *Zönstock*. — A forgatókeréken 10 fogantyú (*Zent*, Olaszfalu) van.

[23] Lényegében hasonló szerkezetű egy vízzel hajtott kendertörő Szuháról (Heves megye). A kendertörő kinn a patak partján áll fedél alatt; a bunkókat itt a vízikerék által forgatott tengely emeli fel emelgetőivel (1931. évi gyüjtésemből. L. 13—15. képek). V. ö. azokkal a kenderpuhítókkal, amelyeket *Gönyey* említ Abaújból, Borsodból, Népr. Ért. 1926: 5. Tulajdonképen a szuhai „törő" is, munkáját tekintve, puhító.

csal kiütik a pogácsát és a pokrócok közé új anyagot helyeznek. A forgatást a magtulajdonosok végzik, az olajütő gazdája csak vezényel és a *rámába* (*sajtoló kosárba*) helyezi az anyagot.

A *pogácsa* és a *léha* az olajütőé (*Bakonyszombathely*), vagy egy pogácsa után még egy deci olajat kap (*fapénz*, az eltüzelt fáért; *Olaszfalu*). A sajtoló kosárból kicsorgó olajat régebben cserépedényben fogták fel, ma *plehvajdlingba* (12. kép 11.).

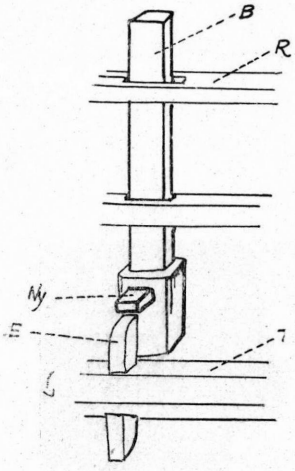

15. kép. Vízzel hajtott kendertörő emelőszerkezete. Szuha, Heves m. B: bunkó, E: emelgető, Ny: nyelv, R: ráma, T: tengely. — **Mit Wasserkraft betriebene Hanfstampfe.** Szuha, Kom. Heves.

Az olajat a mag tulajdonosa magával viszi, a maradék olajat, ami már nem fért az edényébe, ott a helyszínen megissza (*Bakonyszombathely*). Az olajat fölélik böjti napokban, istállóban égetik el a lámpásban. Jó orvosszer is: embernek, állatnak hashajtó, égési sebekre teszik, vagy az állat szemébe öntik, ha hályoga van. Tehén szeméből három nap alatt leveszi a hályogot. Kendermagolaj különösen tetves marhának jó. $^1/_2$ liter olajba $^1/_2$ marék sót hintetnek és azzal a tetves állatot bedörzsölik; mind *megveszekedik* a tetű benne). Ember a kendermagolajat nem eszi (*Bakonyszombathely*).

A pogácsát (*Zöhn, Olaszfalu*) az olajos felrakja padlására; eltüzeli vagy az állatnak adja: pld. megköveztik disznónak (*megköveztés* = vízben felforralják, utána a tűzről leveszik), krumplival, korpával keverten adják. Egy pogácsa ára különben 20 fillér, 1 liter tökmagolajé 2 pengő (*Bakonyszombathely*).

A régi ütőket egyre-másra szedik széjjel, ma már alig van egykettő belőlük. De az olajütést még nem adta fel népünk. Az új, gyárilag készült ütőt azonban nem szeretik, mert vasízt ad az olajnak.

Vajkai Aurél.

*

Ölpressen im Komitat Veszprém.

In der Nahrung, sowie überhaupt im Leben des ungarischen Volkes spielte einst das Öl eine grosse Rolle: Katholiken und Grichisch-Orientalen bedienten sich des Öls zur Fastenzeit, ferner benützte man es zu Beleuchtungszwecken. Auch die Verwendung des Öls in der Volksmedizin ist recht verbreitet. Die ölhältigen Kerne presste man selbst aus. Auf Grund der Anzahl der Ölpressen kann man den Grad des Ölbedarfs ermessen. Viele der einst benützten Ölpressen sind heute bereits zerlegt, doch auch auf Grund der noch bestehenden, sowie der Erinnerung und der Aufzeichnungen können wir feststellen, dass früher sehr viele Ölpressen im ganzen Lande in Benützung standen. Im Komitat Veszprém standen viele Ölpressen im Betrieb und funktionnieren teils auch heute noch. In diesem Komitat stehen Ölpressen eher noch in den deutschen Dörfern in Betrieb.

Das Ölpressen ist kein selbständiger Erwerbszweig, die Ölpresser sind zumeist wohlhabende, ackerbautreibende Dorfbewohner, bei denen das Ölpressen meistens ein vererbtes, von den Vorfahren überkommenes Verfahren ist, manchmal bezeugt dies auch der Vorname (Oelschläger).

Das Pressen des Öls wird in einem, eigens zu diesem Zwecke errichteten Gebäude vollzogen. Dieses Gebäude steht zumeist im Hof, gewöhnlich zusammengebaut mit anderen wirtschaftlichen Nebengebäuden oder auch mit dem Wohnhaus selbst (Abb. 1—3). Seltener kommt es vor, dass sich das Ölpresshaus draussen auf der Tenne befindet. Öl wird zumeist

aus Kürbiskernen, seltener aus Sonnenblumenkernen, Hanf- und Flachssamen, Bucheicheln gepresst. Das Ölpressen ist eine Winterbeschäftigung, die in die Faschingszeit (die Monate Januar, Februar) fällt. Die Kerne wurden mancherorts mit Tretenken zerquetscht (s. hiezu eine Bauerzeichnung, Abb. 4) oder aber auf höherer Entwicklungsstufe, in einer Mühle. Interessant ist die Ölmühle eines deutschen Dorfes. Hier drehen sich zwei senkrechte Mühlsteine über einen wagrecht liegenden im Kreise (Abb. 5, 6). Ähnliche Apfelpressen, Bucheichelschläger gibt es sowohl in Ungarn, wie auch in anderen Teilen Europas (s. *Buschan: Illustrierte Völkerkunde*, II: 356). So waren auch die Ölpressen der Römer gebaut (*Trapetum. Villa de Boscoreale, Pompei. — L. R. Cagnat—V. Chapot: Manuel*, II: 247.).

Die zu Mehl zermahlenen Kerne werden mit Wasser vermengt, zu einem Teig geknetet, sodann im Röstkessel (Abb. 7. und Abb. 10. No. 5.) geröstet, sodann zwischen Ziegenhaar- und Kotzenstücke gebettet, in den eisernen Presskorb gelegt (Abb. 12. No. 8, 9.) und zwischen die Balken der Ölpresse gestellt. Im Komitat Veszprém fand ich zweierlei Ölpressen: der eine Typus ist auf Abb. 8, der zweite auf Abb. 11. und 12. ersichtlich.

An der Arbeit des Ölpressens nimmt auch der Eigentümer der Kerne teil, der Inhaber der Ölpresse dagegen führt nur die Arbeit an und legt das Material in den Presskorb. Der zurückbleibende „Kuchen" gehört dem Ölpressenbesitzer, er bekommt aber auch seinen Anteil vom Öl. Das hier beschriebene Verfahren des Ölpressens scheint uns technisch höher entwickelt zu sein, als das der meisten übrigen, im Lande auffindbaren Ölpressen, das ganze Verfahren weist auf eine Verbürgerlichung hin. Die zerlegten hölzernen Ölpressen werden jetzt durch fabriksmässig hergestellte ersetzt, das Volk jedoch liebt diese nicht, da das Eisen dem Öl einen eigenartigen Geschmack verleihen soll.

A MAGYAR ÁLDOMÁS.

A magyar áldomással már sokan és sokat foglalkoztak, különösen az adásvételi áldomással,[1] s csak két olyan rövidebb tanulmányt ismerünk, amely az áldomásivás több fajtáját is felemlíti,[2] úgy hogy a magyar áldomás összes formáit még mindig nem tárgyalták összefoglalóan.

A magyar áldomás történelmileg eddig legrégibb előfordulási helye Anonymus krónikája. Ennek XVI. fejezete szerint Ond, Kelet és Tarcal vezérek eljutván Tarcal vidékére: „in eodem loco, more paganismo, occiso equo pinguissimo, magnum aldamas fecerunt." Itt ugyan nem egészen világos az „aldamas" jelentése: „sacrificium, opfermahl"-e, mint kódexeink számtalan helyén,[3] vagy pedig a mai értelemben vett evésivás. A XXII. fejezet „aldumas"-a azonban határozottan „opfermahl" jelentésű. Eszerint ugyanis Árpád és főjobbágyai annak hírére, hogy Szabolcs, Tas és Tétény a Nyírségen át egészen a meszesi kapuig előnyomultak: „gavisi sunt magno gaudio valde et more paganismo fecerunt aldumas", s az örömhírt hozókat gazdagon megajándékozták; majd örömükben egy egész héten át „solemniter comedebant", s majdnem mindennap megittasodtak. Itt tehát előbb „opfermahl"-t tartanak, aztán következik az evésivás, mint a XXIII. fejezet ünnepségén is, amikor Ungvárt bevevén, abba diadalmasan bevonultak, ott a halhatatlan isteneknek nagy áldozatokat tőnek és négy teljes napig lakmározának. Anonymus szerint tehát az áldomás „opfermahl" ugyan, de nem múlt el „convivium", azaz öröm-evésivás nélkül. Hogy azonban ez utóbbit mikor és hogyan tartották meg, arra nálunk nem kapunk adatot, csak IV. Eckehard „Casus Sancti Galli"-jában: szokásuk szerint zöld szénára heveredve az áldozatokból megmaradt, tehát a tűzből kiszedett félnyers húsdarabokat, combokat kés nélkül, foguk-kal szedték szét s a lerágott csontokat játszva egymáshoz dobálták. A bor tele kupákkal állott köztük és kiki annyit ivott, amennyi tetszett. Mikor a bortól nekihevültek, iszonyúan kiabáltak isteneikhez. A „convivium" tehát az

„opfermahl" befejeztével nyomban megkezdődött és pedig a feláldozott ló ehető részei adták az ennivalót. Ugy látszik tehát, hogy az „opfermahl" és „convivium" együtt tették az ősi magyar áldomást.

Ugyanilyen győzelmi áldomás emlékét őrzi néhány régi népmondánk is, de természetesen már csak az evésivás alakjában. Egy borsovai népmonda szerint honfoglaló őseink Erdély meghódítása és határainak megjelölése után itten ittak áldomást, melynek emlékére a határhavast Áldomásmezőnek nevezték el.[4]

A magyar áldomás történelmileg ismert első faja tehát, a győzelmi áldomás, tulajdonképpen a birtokbajutás áldomása, éppen úgy, mint az adásvételi áldomások is. A birtokbajutás azonban nem mindig jelent ingatlant, hanem jogot, s az adásvétel is sok esetben munkát. Az előbbiek — általános kifejezéssel élve — az avató, az utóbbiak a munka- vagy kaláka-áldomások. Az eddigi adatok összevetése alapján ez a három főfajtája domborodik ki a magyar áldomásnak.

Az adásvételi áldomás legelső adatát az Anjou-okmányokból ismerjük s ettől kezdve a mai időkig egész sorozat áll rendelkezésünkre, úgy hogy közben még törvénykönyveinkbe is bekerült, mint olyan követelmény, amely nélkül az adásvétel nem érvényes.[5] Az összes rendelkezésünkre álló adatokat egybevetve,[6] négy kérdés látszik fontosnak: ki adja az áldomást és kiknek, mi az áldomás és milyen szertartások közt adódik meg.

Az áldomás fizetése a vevő kötelessége.[7] Ha meg nem fizette, a vétel érvényteleníthető volt, még a mult század első felében is.[8]

Jelen kellett lenniök az eladónak s vásáron az ú. n. szavatosoknak,[9] városon és falun (szóval az ingatlan eladásánál) a szomszédoknak, a bírónak és esküdteknek.

Az áldomáson természetesen már a szentgalleni magyarok is bort ittak; így tudjuk ezt Hunfalvy és Lehoczky adatainak legnagyobb részéből is. Mennyisége változó, úgylátszik, az adásvétel tárgyának értékétől függött. A hegyaljai oklevelek külön említik az ivásra és külön az — ukkon azaz az áldomáspohárra hozatott bort.

Az ételt 1623-tól találjuk említve,[10] de csak 1731-től tudjuk, hogy három tálból s egy pecsenyéből állott; sőt az 1795-ben megújított munkácsi szőlőhegyi szabályok egyenesen három tál ételben s egy nyárs pecsenyében szabják meg.[11] Ma szerpecsenye a neve.[12]

A szertartás két részből állott: a „victima"-ból és „victima bibitio"-ból.[13]

Az előbbi a régi „opfermahl" elcsökevényesedése:[14] az áldomás felmutatója, azaz az adásvétel főtanuja — akit rendesen a vevő kér fel — felemeli a borral telt poharat, a vevő leteszi a pénzt, az eladó felveszi, s ha ezalatt a jelenlevők részéről ellenzés nem hangzott el,[15] a pohár felmutatója „benedictiót" mondott, azaz áldást és szerencsét kívánt,[16] azután a kiivott üres poharat lefordította s a benne maradt pár cseppet kis mándlija ólompitykéin végigcsepegtette.[17] Nagyjából ez a szertartás, amelyet okleveleink az Anjou-kortól kezdve, mint „eleinknek régi élő törvények szerint" valót emlegetnek.[18] Majd a hivatalos személyek kiállították a pecsételevelet, ezzel a szokásos záradékkal: „in huius rei testimonium."[19] Ha a vevő ukkonpoharat nem fizetett, ilyenkor bizonyos meghatározott birságpénzt kellett lerónia.[20] S így azután lassanként a victima a város pénztárába fizetendő illetékké vált s összege a vételár bizonyos százaléka lett.[22]

Az áldomásnak ez a vallásos szinezete még a XIX. sz. elején is megvolt, mert *Kis János* pl. azt írja, hogy a bort „felállva és süveget vetve iszszák", aztán „jeles formulával elköszönvén, egészen vallásos ábrázatot adnak annak, úgy hogy az áldomásivás még ma is egy néminemű isteni tisztelet a magyaroknál."[22]

A pohár nevét csak a XVI. sz. közepétől ismerjük. A Hegyalján és közeli vidékén ukkon pohár-nak hívták,[23] Rimaszombatban tudománypohár

(1625), áldomáspohár (1676), bizonyságpohár (1711) a neve; Füzéren (1665), Tolcsván (1713),[24] Alsóredmecen, Bodrogolasziban és Vitányban a XVIII. sz. közepéig kötőpohárnak nevezik.[25] Latinul: poculum benedictionis (1598),[26] s mert az egyház az áldozati italozást „bibere in actum sanctorum",[27] vagy „in amorem sanctorum"-ra[28] változtatta, a XVI. sz.-ban „poculum sancti Johannis"-nak[29] s az érette adott pénzt „szent Miklós pénzé"-nek[30] nevezték. A nép ma alkupohár,[31] áldomásbor,[32] foglalóbor[33] néven ismeri.

Ugyancsak a XVI. sz.-ból értesülünk először arról is, hogy a tanácsházban hivatalos önkannát tartottak s „a városi tanács előtt kötött szerződések alkalmával a két szerződő fél ebből itta a szokott áldomást s ezzel a szerződést megerősítette."[34]

A pohár felmutatójának hivatalos szerepére és nevére is csak a XVI. sz. óta van adatunk: boráldó-nak hívták és *Lévay József* szerint „oly hivatalos személy volt, aki pohárral kezében mondott áldomást," mint a spalatói „bucharius" (1312), aki a vevőt tulajdonába beiktatta.[35]

Az adásvételi áldomás második faja a csere-áldomás. Első adatát egy 1573-iki miskolci birtokcseréből ismerjük.[36] Jelen vannak a bíró s néhány polgár; az áldomás bor és étel, külön fizetik az ukkonpoharat, felmutatójának neve „boráldó." De hogy az áldomást melyik fél fizeti, az egyik szerződésből sem állapítható meg.[37] A szokás régiségére való hivatkozás azonban itt is valamennyi adatban benne van.

Harmadik fajta a birtokátruházási áldomás. Első adata egy 1394-iki beregmegyei oklevél; jelenvannak a bíró és 12 tanácsos, s néhány vendég (hospites); az áldomás fizetője itt sem ismeretes, de maga az áldomás „secundum iura nostrae civitatis"-nak van nevezve.[38]

1848 előtt e hármon kívül még egy negyedik, a beiktatási (ma örökösödési) áldomás is szokásban volt. Lefolyásáról azonban csak annyit tudunk, amennyit *Jókai* megírt.

Az adásvételi áldomásokhoz tartozik végül a bérletkötő és felmondó áldomás is. Megemlítője semmi közelebbit nem ír róla annál, hogy az utóbbinak főtétele: az ú. n. kitolókása.[39]

Az áldomás második főcsoportja szintén adásvételi áldomás, de nem ingatlant adnak és vesznek, hanem munkaerőt, munkát. Ezeknek a munkaáldomásoknak egy része kezdő, más része végző állomás; az utóbbiak nemcsak a gazdasági munka befejezésekor, hanem a termény betakarításakor és feldolgozásakor is szokásosak.

Ilyen foglalóbort ad a gazda a cselédfelfogadásakor,[40] de elbocsátásakor is, s ez utóbbi esetben az áldomás szokásos étele az ú. n. cukikása.[41]

Ilyen foglalóbort ittak, vagy ilyenre adott pénzt a gazda már a régi időkben is a mesteremberekkel való megalkuváskor.[42] S ez utóbbi annyira általános szokás, hogy pl. Gyöngyösön Áldomás-nak hívtak egy kovácsot: „aki áldomásé is megcsiná egyetmást."[43]

Ezt az áldomást épúgy megadják a pénzért dolgozó munkásoknak, mint a kalákába dolgozó szomszédoknak, jóbarátoknak, rokonoknak is.[44]

Éppen csak nevét tudjuk a trágyázó,[45] szántó,[46] kapáló,[47] kaszáló és gyüjtő[48] áldomásoknak. A kapáló és gyüjtő áldomások szokásos étele Aranyosszéken a sonka.[49] A fahordó kaláka áldomása a jobbágyidőkbe nyúlik vissza,[50] neve ma némely helyen „kákos";[51] reggel induláskor s közben-közben megérkezéskor egy-két pohár pálinkát, este vacsorát kapnak, utána dalolás és tánc.[52]

Az araló[53] és szüreti[54] áldomást részletesen feldolgozta *Madarassy László*, amazt kepebálnak[55] vagy végzőnek[56] is hívják. A szüreti áldomásnak párja volt régente a dinnyeszedeti áldomás is.[57]

Gazdakaláka-áldomás a disznótor is. Megtartására jellemző szentgyörgyvölgyi elnevezése: „disztubál,"[58] mert valamennyi adat szerint tánccal végződik. Megtartásának oka ugyanaz, mint az előbbieké: áldomás a segítő

komáknak, s mint a termés betakarításának örömünnepén, természetesen ezen is ott vannak a rokonok és jószomszédok. A kostoló mellől sehol sem hiányozhat a töltött káposzta és rétes.[59]

A házépítő kaláka több áldomással jár. Kezdődik a fa- és kőhordással,[60] majd vidékenkint külön áldomás adódik az alapvetéskor,[61] a falak felhúzásakor,[62] a tetőszerkezet elkészültekor,[63] a belécezés után.[64] Részletes leírásunk egyikről sincs; csak annyit tudunk, hogy vannak külön felköszöntőik és válaszaik,[65] s hogy legszertartásosabb közülük az ú. n. egyenleg-[66] vagy bokréta-ünnepély. Az építés vezetője felül a szelemenre, elmondja az áldomást, kiissza az üveg bort, aztán az üres üveget a földre dobja; abból, hogy eltörik vagy épen marad, a gazda élethosszára és a ház szerencséjére következtetnek.[67]

A házépítő áldomáshoz tartozik a házavatás is; ezt azonban már a beköltözés után szokták tartani, s nemcsak a kalákások, hanem a család más jóemberei is résztvesznek rajta.[68]

A házépítő áldomások párja a csak nevéről ismert kútásó és toronykereszt-feltevő áldomás is.[69]

Ilyen kezdő és végző munkaáldomások voltak a céh-élet némely áldomásai is.

A dunai molnárok a tél beálltával tartották év végző lakozásukat, a munkaadó gazdák részvételével.[70]

Év végző áldomás volt a kereskedők és iparosok gyertyapecsenyéje is; Pesten lichtbratl,[71] Debrecenben lichtprádli[72] volt a neve. A mesterek adták a legényeknek, a gyertyával való világítás megkezdésének napján.[73] S ez a nap az ország legnagyobb részében szent Márton napja volt; Pesten azonban szent Mihálykor tartották, s a legutóbbi időkig divatban volt, 1907-ben pl. okt. 23-án tartották meg az egyenruhaszabók.[74] Főétele a Márton-lúdja, s itala az újbor. Ugy látszik azonban, hogy ez az áldomás sem volt eredetileg más, mint a gazdasági munkák bevégzésének örömünnepe. Régen „borkostoló" volt a szent Márton előneve,[75] s a Márton-lúdját a gazdák is megsütötték a cselédség és komák számára,[76] sőt részt kaptak belőle a csordás és kanász is, ezeknél azonban a gyertyapecsenye idővel bélessé, majd rétespénzzé változott át.[77] A Márton-napi lúd-áldomás aztán lassan a kereskedő- és polgáriházak apró viaszgyertyákkal szegélyezett lúd-ajándékaivá homályosult; ilyen rituálisan hizlalt ludat szoktak volt gyalog felvinni a pozsonyi zsidók a királynak, aki azt belső személyzetének adta át.[78]

Sok áldomást tartottak a halászok is. Halebédes áldomás követte mindjárt a hálókötést,[79] a jól sikerült halászatot;[80] mindezeken azonban csak a bokor tagjai vesznek részt, s megvannak sajátos szertartásos szokásaik és nótáik.[81] Péter-Pálkor kettős áldomást ülnek: az egyiket a vevők adják a halászoknak, másik nap pedig ezek vendégelik meg vevőiket. Az áldomást lampionos csónakázás előzi meg, rendes étele a halpaprikás turóscsuszával.[82]

A kaláka-áldomások második nagy csoportja asszonyi kaláka, olyan munkákban való segítésért, amelyeknek elvégzése az asszonynép kötelessége. Amelyik kalákán e legények is ott vannak, mint mulattatók, annak áldomására is meghívják őket: némelyiken pedig a gazdák is ott vannak, a magukkal hozott bort szopogatva. Valamennyi a termés betakarításának vagy feldolgozásának örömünnepe.

A kukoricafosztás[83] vagy tengerihántás után adott áldomás neve Baja vidékén „móbál" (móva-bál).[84] Ételei: béles,[85] vagy főtt kukorica.[86] Felköszöntőt csak búcsúzáskor tartanak.[87]

Kisebbszerű áldomással jár a kendernyövő[88] és kendertörő[89] kaláka is; az utóbbinak szokásos étele: tojás és gombóc.

A fonóáldomás[90] vagy cafra[91] többféle, aszerint hogy a kalákábanfonás egy vagy több napig tart, vagy pedig a fonókórusok tartják. Az egy napig tartó fonókaláka szokásos áldomástétele a cukros főtt tengeri,[92] s ezt a legé-

nyeknek adott innivalóval együtt „nyálazó"-nak vagy „nyálító"-nak[93] nevezik. A több napig tartó fonókalákának csak a végén van áldomás, addig csak éppen nyálazót kapnak; s az áldomás táncos, rendes étele a laska,[94] vagy meggyleves füstölt disznóhússal.[95] Hazamenet felköszöntőt mondanak.[96] Neve krécsen,[97] kérbáj.[98] A fonókórusok néha már a megalakuláskor is áldomást tartanak, s ennek neve: beálló;[99] rendesen azonban csak a végén csapnak batyu-áldomást a leányok,[100]

A fonókalákák folytatása a cuc,[101] vagy krécsen,[102] azaz fonálmosó, pároló vagy szapuló kaláka. A résztvevő leányok és menyecskék, az őket mulattató legényekkel reggelig tartó táncos áldomást kapnak, amelynek szokásos étele a mézben főtt tengeri. Hajnalban kezdik a hamurázót, amely után tejbelaska az áldomás mézespálinkával, este pedig töltött káposzta és fánk.[103]

A több napig tartó tollfosztó kalákát is áldomás követi. Résztvevői a munkás lányok és asszonyok, meg a mulattatásukra megjelent férfiak.[104] Szokásos étele a főtt tengeri,[105] sülttök,[106] laska.[107]

A székelységben a répacsírázás is áldomással jár, amelynek szokásos étele a rétes.[108]

Zilahról almahámozó áldomást is ismerünk: „a legények és leányok előbb aszalni való almát hámoznak, majd táncra perdülnek." Az áldomás tehát néha éppen csak a tánc.[109]

Ezekhez járulnak még Szalontán a paszuly- és borsó-bontó, Nagykároly vidékén a napraforgómag-fejtő, s Nagybánya környékén a szilvamag-választó[110] és vidékenkint a birkanyíró áldomások.[111]

A munkaáldomásokból vezethetők le azok az áldomások is, amelyeknek oka egyrészt valami fontos dolognak sikeres befejezése, másrészt valami kedveskedés, szivesség viszonzása.

Az előbbiek közé tartoznak a községi előljáróság áldomásai az ülések után; annyira szokásosak voltak, hogy még a bírói számadásokba is bevezették őket.[112] Ilyen előljárósági áldomás volt ősszel a határ- vagy gyepüjáró áldomás is, a kihágások miatt begyült büntetéspénzekből.[113] S ilyet adott a volt biró mindenszentek napján a kisbíráknak és hadnagyoknak, s a község a bábáknak.[114] Miként az előljáróság, úgy a céhek is áldomást tartottak gyűléseik után, s ezt „cseté"-nek nevezték.[115] Ide tartoznak a mesterek, főkép a csizmadiák vásár után tartott batyu-áldomásai is.[116]

A szivességtétel, kedveskedés áldomásai közt legérdekesebbek a lópókalákák áldomásai. Ha valamelyik gazdasszonynak kendervetése nem sikerült, kender- vagy szöszlopó kalákát rendez;[117] ha valamelyik gazda kifogyott a juhmagból, bárálylopó kalákát hív össze.[118] Amazon botralekercsért és ennivalóért annyi kendert, emezen annyi juhot vagy bárányt kap, hogy elmúlik a gondja.

Áldomást kap a vőfély is, mikor a komaasszonynak a szépen kifaragott rokkafát átadja.[119]

Áldomást fizet az apa,[120] vagy a leány[121] a májusfát állító legényeknek, és pedig bort,[122] vagy a pénzt a borra.[123] Vasmegyében az uraság vagy tisztartója is kap májusfát a legényektől,[124] Dobsinán pedig (áldozócsütörtökön) a bányatisztek a bányászoktól:[125] mindkét helyen bor-áldomással hálálják meg a figyelmet.

Az áldomások harmadik főfajtáját a jogvételi, azaz avató áldomások alkotják.

Már a XVI. sz.-ban szokásos volt a bíróválasztási áldomás: az új bíró adta a község honoráciorainak.[126] Manapság azonban a községházán tartják s költségeit a községi pénztárból fedezik.[127] A székelységben külön neve van: „csete."[128] Ugyanilyen a már 1666-tól ismert prokurátor választási áldomás is; adója az új prokurátor, résztvevői az előljáróság.[129] Néhol kántorválasztási áldomást is tartanak: „torokáldás" néven.[130]

A régi kézművesek versennyel szerezték meg a dékánmesterséget, azaz

az első legényi címet: az áldomást a céhmesterek fizették a győztesnek.[131] A céhéletben „társpohárnak"[132] nevezték, a felavatott legény, vagy mester adta társainak, a tudománypohárral együtt.[133] A halászcéhben „halászkeresztelő" volt az avatási áldomás neve. Akkor tartották, amikor az apród először vett részt valami nagy fogásban. Az áldomást a mester adta az apródnak, aki a nagy halat fogta.[134] „Keresztelő"-nek nevezték a tőzsér-avatást is; a felavatott azonban nem italt, hanem pénzt adott a céh tagjainak, s ezek abból csapták az áldomást.[135] A legényavatás is áldomással jár: az új legény fizeti a régieknek.[136] Ehhez hasonló a selmecbányai bányászfukszok avatási áldomása is.[137]

Avatási áldomás az újasszony s a boldogasszony pohara is. Amazt az újasszony,[138] emezt az anya[139] templomi felavatása után adják az asszonytársaknak. A keresztelés, házasság és temetés áldomásait itt most nem részletezzük.

Még két érdekes idetartozó áldomásról kell megemlékeznünk. Egyik a békepohárivás: „a kibékült haragosok engesztelődésük jeléül, s ezutáni barátságuk zálogául" isszák.[140] A másik pedig az idegenavatás: „A Körös folyó mentén régente szokás volt, hogyha idegen ember jött egy faluba, ki azelőtt sohasem volt ott, azt a nép belemártotta a Körös vizébe (melyet azért Jordánnak is neveztek), ha az illető pénzzel ki nem váltotta magát."[141]

Meg kell még különböztetnünk az emlékáldomásokat. Ezek sem egyebek, mint győzelmi, birtokba vagy joghozjutási s munka-áldomások. Az áldomás előzménye azonban már rég megtörtént, de oly nagyhatású volt, hogy emlékét még ma is megülik. Ilyen győzelmi emlékáldomást tartanak pl. a debreceni Nagyerdőben annak a napnak évfordulóján, amikor a váradi basa háremébe hurcolt lányok megszabaduttak a janicsárok kezétől.[142] Birtokátruházási emlékáldomást ülnek József napján Ikervárott Batthyányi József emlékére, ki a határban levő földjét 1828-ban a községnek ajándékozta.[143] Jogh oz jutás emlékáldomása pl. Alsórákoson a pünkösd után való vasárnap, a jobbágyság alól való felszabadulás ünnepe.[144] Ezek közé az évenként visszatérő emlékáldomások közé tartoznak a névnapi áldomások is, amelyeknek cokipoharait a közönséges vendégeskedések is átvették.

A magyar áldomás szó,[145] valamint a szokás ősi; eredeti értelme áldozás, áldozatbemutatás, később áldást, a vett jótéteményért való hálaadást, szerencsekívánást, áldozáskor való lakomát jelentett, majd később általában lakomát, főleg a sikerült adásvevés örömére rendezett evésivást jelentette. De ez az ősi áldozás, áldás értelme nem enyészett el, burkoltan megtalálható ezekben a mulatozásokban, részint abban, hogy az áldomás adóra felköszöntőt mondanak, neki áldást és szerencsét kívánnak. De számtalan esetben találkozunk az illető alkalomhoz kötött rituális ételekkel, amik mind a szokás szertartásosságát bizonyítják. Említettük másfelől, hogy a szokás valóságos jogszokássá lett, sőt a törvénykönyvekbe is belekerült. Fontossága, kötelező ereje felért az írásbeli szerződéssel. Mindezen bizonyságok amellett szólnak, hogy a szokás e magyar formája a magyarság ősi szokása, általános elterjedtsége pedig arra mutat, hogy eredeti, nem kölcsönvett szokás. De korán átvették a magyarságtól a körülötte lakó népek is, annyira, hogy már a XIV. század elején tovább képzik nyelvükben a szót.[146]

Szendrey Ákos.

[1] Hunfalvy Pál: Ukkonpohár. Akad. Ért. VIII. 6. Podhraczky József: Az áldomás története. Századok 1868: 239. Egyetemes magy. encyclopaedia. 4: 790. István bácsi: Regélő képes naptár. 18: 318. Nagy Gyula: A Mokcsay-levéltár ukkonpohara. Századok 1880: 757. Az áldomás. Magyar Hirlap, 1905. 4 sz. 9. l. Szatmári Mór: Az áldomásivás történetéből. Pesti Hirlap, 1930. aug. 14. sz. 6. l. — [2] Lehoczky József: Bereg vm. monogr. 2: 262. Madarassy László: Boldogasszony pohara. Budapesti Hirlap, 1930. jan. 26. mell. 1. l. — [3] Ny. Sz. 1: 56. — [4] Orbán Balázs: Székelyföld leírása. 2: 84. — [5] „Verum fur ille si dixerit in foro libero et communi vel alibi se emisse

et evictorem (quem nos expeditorem appellamus) non potuerit statuere, neque hospitem vel alium quempiam, qui mercipotum, hoc est victimam emptionis more solito benedixisset, producere, patibulo reus erit." Werbőczy Tripartituma. 1514, pag. III. tit. 34. §. 3. — „Mikor az adásvevés városon vagy falun történik, a vevő jámbor emberek előtt: poculum Sancti Johannis, quod lingua vernacula áldomás vocare consveverunt, in signum iustae emptionis dare debeat." Az 1544-i tordai országgyűlés határozata. (Kolozsvári—Óvári: Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai.) L. még Kisvárda (1571. Bartucz Lajos adata, Gutenberg-lex.), Kolozsvár (1603. Kolozsvári-Óvári) és Tolcsva (1713. MNy. 26: 334.) tanácsainak rendeleteit. — Schoen: A palóc nép. — [6] A főforrásul jelzett műveken kívül l. még: Szirmay: Notitia topogr. polit. comit. Zempleniensis, 1803: 14. és Hungaria in parabolis, 1877: 30. Réső—Ensel: Magyarországi népszokások 144. Schoen: A palóc népdalok, III. 1. Orbán 2: 84. Benedek: A magy. nép multja és jelene. 2: 54. — [7] 1694. Lehoczky, Miskolc. — [8] Erdélyi közmond. 10. — [9] „Emptor evictorem, quem lingua nostra szavatos dicunt, dare tenebitur." 1544. tordai országgyűlés. — [10] Hunfalvy 11. — [11] Lehoczky. — [12] Gömör m., Nyr. 46: 243. — [13] 1424. Fejér: Cod. Dipl. X, 6: 628. — [14] Hunfalvy 21. — [15] Hunfalvy10. — [16] U.o. és 1399. Ethn. 13: 286., Verbőczy (III. tit. 34. §. 3.) külön kiemeli szerepe fontosságát: peres ügyek tárgyalásakor a vevő az eladót tartozott előállítani, vagy csak azt, aki az áldomást felköszöntötte: qui mercipotum hoc est victimam emptionis et venditionis, more solito, benedixisset. — [17] Szatmári Mór i. h. — [18] Hunfalvy 23. — [19] 1310. Hunfalvy 21., v. ö. uo. 8. Heltai: krón. XXII. Székely: Krón. 151. — [20] 1703. Lehoczky. — [21] 1639-ből Századok 1880: 758. — [22] Tud. Gyüjt. 1823. VII. k. — Az áldomás népünknél oly fontos, hogy a megállapított alku is felbomlik, ha meg nem itták még az áldomást. Erd. Közm. 19. — [23] Révész Imre, Ellenőr 1878. II. 118., CzF. 6: 579—580. — [24] MNy. 26: 334., Századok 1880: 759. — [25] Századok 1880: 759. CzF. 6: 579—580. Tolcsva. MNy. 26: 334. — [26] Hunfalvy 28. — [27] Reiske: Comment ad Constant. Porphyr. de Cerem. Aulae Byzantinae, lib. II., id. Du Cange. — [28] Pertz György: Ekkehard, Casus Sancti Galli. tom. II. pag. 84. nota 76., s mindkettőre: Schwartz Elemér. Ethn. 40: 71. — [29] Az 1544. tordai országgyűlés. — [30] Ver.: Werb. Szót. 17. — [31] Lehoczky. — [32] Háromszék, Udvarhely Nyr. 17: 139. — [33] Zala, Vas, Szatmár, Erdély. u.o. — [34] Századok 1869: 624., képpel. — [35] MNy, 6: 368, 21: 61., Ny. Közl. 12: 77. — [36] Hunfalvy 23. — [37] U.o. 10. 11.,NyK. 6: 344. Lehoczky. — [38] Zichy-okmánytár 2: 403. Vö. előbor = áldomás: székely szó. Tsz. — [39] Balaton mell., Tud. Gyüjt. 1839. 12: 3. — [40] Nyr. 17: 139. Lehoczky. — [41] Szucsák, Erdély Népei 3: 27, — [42] Mon. TME. 1: 149. — [43] Nyr. 5: 95. — [44] Baranya m., Várady 1: 182. Pest m., Csanád, Szeged, MTsz. 1: 1486. Menyháza, Somogyi: Arad m., mon. 306. Ada vid., NyF. 37: 22, Bács m., Nyr. 14: 479. — [45] Máramaros m., Szilágyi 265. Kalotaszeg, Jankó 184. Székelység, Réső 169. Csíkszék, Ethn. 8: 388. 20: 47. Nyárád mell., Ethn. 7: 186. Lozsád, Ethn. 5: 333. — [46] Bácska, Nyr. 14: 479. Kalotaszeg, Jankó 184. Lozsád, Ethn. 5: 333. Székelység, Réső 169. Nyárád mell., Ethn. 7: 186. — [47] Máramaros m., Szilágyi 265. Csíkmadaras, Nyr. 20: 47. — [48] Őrség, Ethn. 28: 104. Kalotaszeg, Jankó 184. Székelység, Réső 169. Csík m., Ethn. 8: 388. Nyr. 20: 47. Nyárád mell., Ethn. 7: 186. Lozsád, Ethn. 5: 333. — [49] Jankó 127. — [50] Baranya m., Ethn. 9: 377, 20: 47. Mármaros m., Szilágyi 265. Csíkmadaras, Nyr, 20: 47. 1656-ból, Tagányi: M. Erdészeti Okltr. 1: 518. — [51] MNy. 4: 273. — [52] Mármaros, Szilágyi 265. — [53] Magyar arató szokások, 1928 és köv. dolgozataiban: Aratási népszokásaink, Pp. H. 1929. júl. 23. Hazaviszik a kalászkoszorút, u.o. 1929. aug. 6. Az aratókoszorú, Uj Barázda, 1929. júl. 11. Kötik az aratókoszorút, Bp. H. 1930. júl. 29., s az ott idézett adatokhoz l. még: Göcsej, Tud. Gyüjt. 1838. 6: 21. Szeiberth: Sárvár mon. 82. Heves m., Tud. Gyüjt. 1837. 12: 12. Jászberény, Magyarság, 1929. júl. 28. Mesterszállás, MNy. 1: 196. Alföld, Magyar Hazai Vándor, 1835., id. Ethn. 40: 211. — [54] Magyar szüreti szokások, 1929. és: Szüreti népszokásaink, Bp. H, 1929. okt. 27. mell., s az itt idézett adathoz l. még: Hegyalja, Népr. Ért. 6: 301. Bihar m., MTsz. 1: 1541. Monogr. 227, — [55] Abaúj m. mon. 393. — [56] Szabolcs m., mon. 177. — [57] Takács, Magy. Nagyasszonyok 32. — [58] Nyr. 2: 279. — [59] Vas. Ujs. 1868: 41. Kethely, Békefy 41. Balaton vid. Jankó 221. Tiszaroff. Ethn. 8: 450. Csikesz: Sándorfalva leírása 10. — [60] Kórógy, Népr. Ért. 1911: 224. Baranya m., Ethn. 9: 377. Várady 1: 282. Kethely, Békefy 50. Hegyhátvid., Ethn. 11: 359. Lapujtő, Ethn. 4: 10. Komádi, Osváth: Sárrét leírása 480. Kalotaszeg, Jankó 184. Malonyay 1: 89. Székelység, Réső 169. Nyárád mell., Ethn. 7: 186. — [61] Lapujtő, Ethn. 4: 10. Cserhát, Ethn. 9: 128. Szendrő sfj. — [62] Cserhát, Ethn. 9: 128. Lehóczky. Székelység, Réső 169. — [63] Balaton mell., Tud. Gyüjt. 1839. 12: 32. Apátfalva, Ethn. 4: 12. Lapujtő, Ethn. 4: 11. Mák., Malonyay 1: 99. Kovács: Szeged és népe. 320. — [64] Hetés Ethn. 9: 101. — [65] Lapujtő, Ethn. 4: 11. 12. 9: 101. 128. Kovács: i. m. 320. — [66] Lehóczky — [67] Kár-

mán 70. Kovács, i. m. 321, Mák, Malonyay 1 : 99. Áporka sfj. Kalotaszeg, Malonyay 1 : 89. — [68] Balaton mell., Tud. Gyüjt. 1839. 12 : 32. — [69] Lehóczky. i. m. — [70] Baja, Nyr. 31 : 108. — [71] Baja, Nyr. 28 : 178. Szendrey Zsigmond. Márton napja. NNy. 5 : 188. — [72] Baja, Nyr. 7 : 477. NyF, 26 : 31. — [73] Szeged, Csallóköz, MTsz. 1 : 753. Vas. Ujs. 1885 : 772. — [74] Nyr. 28 : 178. — [75] Valk. : Gen. 66. — [76] Torda, Jankó 127. — [77] Gönczi 258. — [78] Lipcsei enciklopedia, 1731. 3. 450. Sürgöny 1864 : 251. Vas. Ujs. 1866 : 143, 1885 : 772. Réső 270. — [79] Herman : A halászat könyve 1 : 430. — [80] Panyola, sfj. — [81] Herman, i. m. 430. — [82] Uj Nemzedék 1930 : júl. 2. — [83] Kethely, Békefy 38. Vép, Ethn. 31 : 98. Alföld, Nagy : Magyarorsz. kép. 2 : 37. Bácska, Nyr. 14 : 479. Baracska, Réső 57. Nótáira, találóskérdéseire, játékaira l. még István bácsi Regélője, 1866 : 310. Magyarorsz. és a Nagyvilág 1880. Nyr. 5 : 181. Ethn. 6 : 187. 397., 13 : 230. Pesti Hirlap 1928. dec. 2. Baksay, Irod. dolg. 80. Petri : Szilágy m. mon. 1 : 707. Turi Mészáros István : Alföldi élet 55.; meséi sajátságosan kisértetiesek, v. ö. Arany Tengerihántás-át. Képpel : Vas. Ujs. 1888 : 692. — [84] Nyr. 42 : 43. — [85] Kethely, Békefy 38. — [86] Kovács i. m. 321. Kalotaszeg, Jankó 185. Pesti Hirlap 1928. dec. 2. Nyárád mell., Ethn. 7 : 187., 10 : 44. — [87] Kethely, Békefy 38. — [88] Kalotaszeg, Jankó 184, Székelység, Réső 169. — [89] Bakonyalja, NyF. 34 : 140. — [90] Szendrey Zsigmond : Magyar népszokások a fonóban, 1929. — [91] Balaton mell., Tud. Gyüjt. 1839. 12 : 22. — [92] Rákospalota, Népr. Ért. 1914 : 227. Kraszna, Petri : Szilágy m. mon. 1 : 708. Zágon, Ethn. 5 : 395. — [93] Kemenesalja, Tsz. Szeged, Csallóköz, MTsz. 1 : 1334 Háromszék, u.o. Gömör m., Tsz., Hegyalja, Kassai : Szókönyv 3 : 398. Borsod és Abaúj m., MTsz. 1 : 1334. — [94] Torda, Jankó 224. Alsófehér m., Lázár 55. — [95] Torda, Jankó 224. — [96] U.o. és Alsófehér m., Lázár 55. — [97] Szilágyi : Mármaros m. mon. 265. — [98] Akali, Tud. Gyüjt. 1839. 12 : 22. — [99] Kemenesalja, Nyr. 26 · 479. — [100] Hegyhát, Ethn. 11 : 137. 359. Fugyivásárhely, Nyr. 3 : 232. Kalotaszeg, Népr. Ért. 1905 : 268. Nyárád mell., Ethn. 7 : 186. — [101] Baranya m., Nyr. 9 : 377. — [102] Ormánság, Nyr. 9 : 285. Visk, Técső, Nyr. 26 : 140. Petri : Szilágy m. mon. 1 : 707. — [103] Kalotaszeg, Jankó 83. — [104] Vép, Ethn. 31 : 98. Ada vid., NyF. 37 : 22. — [105] Somogyi : Arad m. mon. 3 : 355. Szeged, MTsz. Acsád. Ethn. 41 : 51. — [106] Petri : Szilágy m. mon. 1 : 707. — [107] Alsófehér m. Lázár 55. — [108] Nagy : Magyarorsz. kép. 237. Hegyhát vid., Ethn. 11 : 359. Zágon, Ethn. 6 : 397. Nyárádmente, Ethn. 7 : 187. 10 : 44. — [109] MNy. 1 : 92. — [110] Sfj. — [111] Nemz. Ujs. 1929. aug. 8. — [112] Hegyhát, Várady : Baranya m. 1 : 247. Palócság, Ethn. 2 : 99. — [113] Bp. Hirlap, 1908. aug. 4. — [114] Szarvas, Tud. Gyüjt. 1822. 11 : 24. NNy. 1 : 24. — [115] MTsz , Oklsz. 1300., Nyr. 43 : 271. Szalonta vidékén családnév. — [116] Szentgyörgyvölgye, Nyr. 3 : 332. Schoen : Palóc népköltl. III. 8. — [117] Csík m., Ethn. 9 : 337., 27 : 388., Nyr. 20 : 47., Magyar Polgár. 1902. 72. sz. 1. l. — [118] Csikmadaras, Nyr. 20 : 47. — [119] Kórógy, Népr. Ért. 1911 : 233. — [120] Somogyi : Arad m. mon. 3 : 327. — [121] Kolon, Réső 199., Agárd, Réső 25., Somló vid., Ethn. 39 : 106. — [122] U.o. — [123] Vas m., Ethn. 3 : 59., Somogyi : Arad m. mon. 3 : 327. — [124] Vas m., Ethn. 3 : 59. — [125] Nagy : Magyarorsz. kép. 2 : 146. — [126] Kolozsvári—Óvári : Jogszabályok 7 : 241. — [127] Öcsöd, Tud. Gyüjt. 1827. 2 : 24. Magyar Hazai Vándor 1835., id. Ethn. 40 : 217. — [128] Nagygalambfalva, NGy. 3 : 403., Erd. Kalauz 1921 : 84. — [129] Századok. — [130] Barkóság, Nyr. 32 : 525. — [131] Tud. Gyüjt. 1822. — [132] MTsz., Oklsz. 631. 963., Kovács : i. m. 330. — [133] Dab, Réső 89., Ipolyság, u.o. 167. Szegedi Napló 1895 : 307. sz. Ellenőr 1877., 95. sz. — [134] Herman ; A halászat könyve 1 : 448. — [135] Takács : Rajzok 1 : 4. — [136] Vas m., Ethn. 13 : 365 , Balatonfelvid., NyF. 40 : 62., Veszprém m., NyF. 17 : 62. Nógrád m. mon. 155., v. ö. NNy. 1 : 9., rendtartását l. Kolumbán : Hétfalu 40. — [137] Réső 241., NNy. 1 : 9. — [138] Gömör m., Tud. Gyüjt. 1827. 3 : 51., Ethn. 5 : 50. — [139] Kálmány : Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. — [140] Réső 63. — [141] Krekwitz : Descriptio Hungariae 158., Roth : Geschichte der Stadt München 2 : 311., Stahl : Das deutsche Handwerk 1 : 225., Wlislocki : Volksgl. u. rel. Brauch d. Magyaren 22., Ethn. 4 : 159., NNy. 1 : 9. — [142] Löherer, Derecske mon. 18. — [143] Magyarság 1926. IV. 1. — [144] MNyr. 34 : 105. — [145]áld szóból = áldomás [első adat Anonym.; alakv.: aldumas, aldamas Anonym. 16., 22. §.; ádomás MTsz.; latinosított alakok: aldamasium,? almasium Oklsz., Bartal. MLsz.; MNySzet III. 114—122] 1., sacrificium, epulae sacrificales, oblatio, opfer. opfermahl ; 2. benedictio, segen Nysz., 3. mercipotus, kauftrunk." Elfogadható magyarázata nincs. Et. Sz. — [146] Hazai és osztr. szlov. aldomáš „geschenk, besonders an Getränk, den arbeitern nach vollendeter arbeit gegeben" Plet.; szerb.-horv. āldumāšče „trinkgeld" Vuk, Jv Br.; kisor. odomaš „kauftrunk" : tót oldomáš, odomaš ua.; oláh aldămăş, adalmăş u.a. Cihac, II. 475.; erdélyi szász almesch u.a. Siebenb.-sächs. Wb. Továbbképzés : csa-horv. aldomašnik (első adat 1403-ból, Šurmin, Acta croat. 106.) „Az adásvételnél hivatalos tanu, poroszló." Et. Szót.

Das ungarische „áldomás."

Wort und Brauch des ungarischen „áldomás" (Trinkspruch) werden zu allererst im X. Jahrhundert erwähnt. Dies war ein Sieg, welcher mit einem Trunk gefeiert wurde, also ein Trinkspruch zur Eigentumseinsetzung. Seither ist uns das „áldomás" in ununterbrochener Folge, in zahllosen historischen Angaben, sowie in ethnographischen Beschreibungen bekannt. Auf Grund dieser Angaben lassen sich drei Hauptarten unterscheiden: der Kauftrunk, der Einweihungstrunk und der Arbeitstrunk.

Im Laufe der Zeit gestaltete sich eine regelrechte Zeremonie des Kauftrunks aus, welche sogar in unseren Gesetzbüchern Aufnahme fand und ohne welcher der Kauf ungiltig war. Die Kosten des „áldomás" musste der Käufer tragen, es musste, ausser den beiden Teilen (Parteien) auch der Haftbare anwesend sein, bei Immobilienverkäufen die Nachbarn, der Richter und die Geschworenen. Man trank Wein, dessen Menge von der Höhe des Wertes abhing, welchen der Gegenstand des Kaufes betrug. Auch die Speisen waren festgesetzt. Die Zeremonie bestand aus zwei Teilen. Der erste war die „victima", dies war ein Rest des einstigen Opfermahls: derjenige, der den Trinkspruch darbrachte, der Hauptzeuge, der zumeisst vom Käufer aufgefordert wurde, hebt das mit Wein gefüllte Glas auf, der Käufer legt den Kaufschilling nieder, der Verkäufer nimmt dies an sich und wenn währenddessen kein Einwand verlautbar wird, sagt der Erheber des Glases eine „Benediction" das heisst, er wünscht Segen und Glück und legt das leere Glas, dessen Inhalt er ausgetrunken hatte, umgedreht nieder. Nachdem stellten die amtlichen Persönlichkeiten den besiegelten Brief aus. Ein ebensolcher „áldomás" wurde auch gelegentlich eines Tausches oder einer Eigentumsübertragung getrunken.

In die zweite Hauptgruppe gehören die „áldomás" des Arbeitsbeginns. Solche finden bei der Dingung eines Bediensteten statt, bei Abschluss der Verhandlungen mit Handwerkern, usw. Hierher gehören auch die „áldomás", die nach Beendigung der Feldarbeiten den Helfern gegeben werden. Es ist ein im ganzen Lande verbreiteter Brauch, dass diejenigen die bei der Ernte, der Weinlese, usw. halfen, mit einem Gastmahl bewirtet werden. Die Arbeit wurde dadurch mit Trank und Tanz beendet. Doch gehören auch jene „áldomás" in diese Gruppe, die gelegentlich der erfolgreichen Beendigung einer wichtigen Sache abgehalten wurden, oder Erwiderung einer Gefälligkeit, eines Liebesdienstes sind. Zu den ersteren gehören die „áldomás" des Dorfvorstandes, nach den Sitzungen und nach den herbstlichen Dorfumschreitungen. Von den ersteren sind die gemeinsamen Hilfeleistungen die interessantesten. Wenn nämlich einem Wirten die Schafe zugrundegehen, ruft er sich Helfer, deren jeder eines seiner eigenen Schafe mitbringt. Für diese Hilfe gibt der Wirt ein „áldomás." Auch Mädchen zahlen ein „áldomás" den Burschen, die ihnen einen Maibaum stellten.

In die dritte Gruppe reihen wir die Einweihungs-„áldomás." Der neuerwählte Dorfrichter gibt einen solchen dem Vorstand. Ein Einweihungs-„áldomás" ist auch „der Trunk der neuen Frau" und der „áldomás" der jungen Mutter. Ersterer wird nach der kirchlichen Einsegnung der neuen (jungvermählten) Frau, letzterer nach der Einsegnung der jungen Mutter ihren Frauengefährtinnen dargebracht. Den Friedenstrank trinken die versöhnten Gegner, zum Zeichen ihrer Versöhnung.

Das Wort „áldomás" findet man, wenn auch in etwas veränderter Form, sowie auch den Brauch selbst, bei allen ungarländischen Nationalitäten wieder, so bei den Siebenbürger Sachsen, den Rumänen, Slovaken, Serben und Kroaten. Aufzeichnungen frühen Datums bezeugen, dass die Übernahme in den meisten Fällen vor langer Zeit geschah.

TEMETÉS, TEMETŐ ÉS HALOTTI TOR A KALOTASZEGI MAGYARVALKÓN.

„Hajadonfünt" köszöntött Péter Márton Pandur, amikor háza előtt elhaladtam. Rögtön tudtam, hogy haláleset történt családjában, mert a valkói ember csak ilyenkor szokott fedetlen fejjel járni. Beszédbe elegyedtem vele, elmondta, hogy *bopja* (nagyapja) halt meg: *„jóllaka mán az élettēl, mēr bizom mán öregrendű vala és sujozs betegsíg járá ēl."* Azután arra kért, hogy nézzek be hozzája. Szívesen tettem, mert jól ismertem az öreg Péter Jánost, a híres *halotti köszöntőüt* (halotti köszöntő). Sokszor álltam, míg Valkón tartózkodtam, én is vele együtt a *sírhant* mellett, amikor a halottat *bucsusztatta* (búcsúztatta). Az egyház kurátora is volt egyszemélyben. Most *„őü juta a halál hörgára"* és az unokájára szált ez a fontos tisztség.

A *lakóuházba* (lakóházban) a *vetett ágyon ravataloszták fē* (ravatalozták fel) a halottat. Sárga, *nígy nyüstös lepedőüt* (négy nyüstös lepedő) terítettek alája, hogy majd ezzel a lepedővel emeljék be a *kopörsóuba* (koporsó). Ünnepi ruha volt a halotton, a *rovatālt* (ravatal) pedig kendők, törülközők, a halott fehérneműi borították. A halottat nagy, fekete *keszkenőüvēl* (keszkenő) teritették le. A vetett ágy mellé székeket és padokat tettek, melyekre a *siratóuk* (siratók) álltak és hangos *„jājszóuvā sírtak"* (jajszóval sír): *„jāj, jāj, jāj, szóullāj mëg bár csak ëty szóut is, óu, mír hagytál it minket...* Még a *virrasztóuk* (virrasztók) is ott voltak, akik az éjjelt töltötték a halott mellett.

Mi a tornácra mentünk ki, mert szerettem volna még egyet-mást megtudni a *fērovatalozásról* (felravatalozás).

„Véjebbeket, akár embër, akár asszō, ijeny gyászosan őtösztetnek fē" — mondta Pandur Márton. *„Máském mëgyen asz, ha fijatāl hóut mëg. A legí, ha még nëm szóugát oda mënyen katonának a mëmbe, a kōfirmát lëjám pedig égi lakodāmára kíszül."* Vőlegényi és menyasszonyi ruhába öltöztetik a legényt és leányt és több rend ruhát tesznek melléjük a koporsóba, hadd legyen mit a másvilágon is viselni. Az öregnek egy is elég. A legénynek is keszkenő, a leánynak pedig a dulandré, a menyasszonyi fátyol a *szëfedőüje* (szemfedő). A leány mellé még odateszik a *konytyolóu abroszt* (konytyoló abrosz) is, hogy legyen mivel a „vőlegényének terítsen". Régebben még sok varrottassal rakták ki a koporsót belülről. Ma ott porladnak ezek a valkói temető mélyén, magukkal víve a legszebb kalotaszegi varrottas mintákat.

Mikor azután a koporsót *bészegzik* (beszegezik), a sárga lepedőnek és a halott ruhadarabjainak a szélét *kieresztik* (kicsüngetik) és úgy szegezik le.

Háromszor szólalnak meg ezután a harangok: először a halottnak, azután a kántornak, végül a „nípnek", *gyülőüre* (gyülő). A kántor *bucsusztató éneket* (búcsúztató ének) énekel, a *bucsusztató* (búcsúztató) — legtöbbször a kántor maga — pedig így köszönti a halottat:[1]

[1] A szövegben közölt halotti köszöntőket és búcsúztatókat Péter Márton P. (45 éves) embertől hallottam és jegyeztem fel. Részben otthonában, részben pedig a sírnál.

„Nyugoggyík csendesen
Ezem mëgbödogūt
Kinek a bus harang
Számára mëkkondūt
Kihírdetvén az ő̄ü mëkhalását
És közülünk való örök távozását
Mik mos mëgjelentünk véktiszteletére
Ezen néhajinag gyászos esetére
Aggyon a jóu Isten nëki csendes nyugvást
És az ēmaradottyajinak, pedig vigasztalást.

A koporsót ezután az udvarra vagy a csűrbe viszik ki és a *kík* (kék) vagy *cifrakendőüvēl* (cifrakendő) — aszerint, hogy a halott idős volt-e vagy fiatal — leterített *halotti asztal* mellé teszik le. E mellett énekel először a kántor, majd pedig a halott egyik rokona a halott helyett így búcsúzik :

„Gyázba borūt szívem mëkszüm már e világon éni
Nē fog kedves párja után többé e fő̄üdő̄ sírni
Ēmūtak fájdamajim
Minden aggodāmajim
Nëm aggódom már ezután
Gyērmekejimnek a sörsán
It hagylak már kedvesz szállás
Titeket is gyērmekejim
Vegyítek fē kopörsóumat
Ti kedves unokájim
Vigyétek a gyászkērbe
A gyászos temetőübe
Ídës lëssz ot mëkpihenni
Mērt a sírba nē fáj sëmmi
Nincsen a sírba fájdalom
De van csendes nyugodalom
Ott a szívnek nincs fájdāma
Vagyom bíkís nyugodāma
Ot nincsē világi törvény
Oda lent a sír fenekén
Ot pihenem ki magamat
Aszt a sok fáraccságomat".

Alig hangzott el a búcsúztató, a házban gyorsan összedöntik a vetett ágyat, nehogy a „halott magával vigyen valamit", kint pedig lassan kialakul a *halotti mënet* (halotti menet). Legelől viszik a *gō̄fát* (gombfát), *fējfát* (fejfát) vagy *kopjafát*. Azután, ha idős volt a halott, jönnek az „emberek" (férfiak), ha fiatal leány halt meg a *nyiszoróu lányok* (nyoszolyó leányok). Ezek hosszú pántlikákkal, színes kendőkkel és virágokkal feldíszített és teleaggatott rúdakat, sokszor 10—12 darabot, visznek a koporsó előtt. Mintha őseink kopjás menete haladna el előttünk, oly kép tárul elénk. Ha fiatal legény halt meg, akkor legény társai végzik e szent kötelességet.

A fekete kendővel letakart koporsót, ha idős volt a halott, rudakon viszik a család idősebb férfitagjai. A legény és a leány koporsóját virágos kendőkkel terítik le, azét 6 legény, ezét pedig 6 vagy 8 leány viszi. A koporsót vivő legények a leány *vő̄üférei* (vőfély), akiknek balkarját színes zsebkendő díszíti. Ez jár nekik most is mint a

lakodalomkor, *gõfavivõü* (gombfavivő) is ilyent kap. A menetet az asszonyok zárják be. Így közeledik a halottas menet a templom körül elterülő lankás temető felé. Csodálatos az a kép, mely előttünk elvonul: komoly méltósággal lépkedő férfiak, mögöttük lobogós rudak tarka tömege és a gyászos asszonyok bánatos csapata kígyózik lassan fel az oldalon. A harangok szaggatott, egyhangú zúgásába a férfiak szomorú, elnyujtott éneke vegyül.

Most különben a sírhanthoz menne a menet, de nagy tisztséget viselt ember volt az öreg Péter János Pandur, istentisztelet jár neki először a templomban. A templomot övező *cinterem* (cintrum) *pörtikusában* (porticus, bejáró) teszik le a koporsót és arra borulnak rá a siratók, amíg bent a lelkész imádkozik.

Az istentisztelet után a harangok elcsendesülnek és a koporsót a sírhoz viszik. A sírt úgy ássák mindig, hogy a halott arccal a felkelő nap felé legyen. Itt a koporsót a *sír száján* keresztül fekete rudakra helyezik, a lelkész pedig a sír fejénél állva elbúcsúztatja a halottat. A harangok ezután újból megszólalnak és jelzik, hogy a beszédnek vége, lehet a koporsót *lëereszteni* (leereszteni). A *sírásóuk* (sírások) *béhantojják* (behantolják) a koporsót, fejéhez pedig a *fűlülvalóufát* (fejtőlvalófa) teszik. Amikor ennek vége, a *köszöntőü*[2] (köszöntő) lép elő, *lëinti a harangot* és így *köszönti ël* a halottat idős ember vagy asszony felett:

„Drága piros vérém mi idvezítőnknek
Mëgvátatot szíb gyászos kerësztyének
Ősejink nyukhejjén összegyülekezet
Mindë rendë lévő szíves felekezet
Szíp éneg zengéssel éneklő társaság
Legímbű, lëjámbú összegyült ifjuság
Tiszteletet érdemlő szíb gyülekezet
Minnyájan kik most ide gyülekesztek
Imé kigyëmetek előtt álnak
Ami gyázba borút kedves jóu atyánk fijaji
Minnyájan a mëkhótt élte kedveseji
Köszöntetik átalam kigyëmeteknek
Hogy gyászos házoknál hivem mëgjelentek
És hoty halottyukat szíp énekzengéssël
Ide fëkisérték siránkozó szëmmël
Itt a tes házája azér ide tëtték
It számára készült sírjába hejjeszték
Nyugoggyanak már it mëkhút tetemeji
Mindaddig mig ëjjő az úrnak anygyali
Nyugoggyanak — mond — e sírhantok között
Mindaddig mig innen Krisztus szen kárjára
Fëveszi és viszi a mëm bírására
Köszöntetik én átalam aszt a szíves jóuságot
Azok kiknek most a halál szívükõ sebet vágott
Köszöntetik — mondom — hogy az őü kedves halottyukat
Mëktiszteték s mëktekinték szomorodot sõrsukat
A szokot renszertartász szerint mindent víkhez vivének
Kopõrsóut sírt ëkészitve segiccségül lëvének

[2] Ez a tisztség általában egy családban öröklödik apáról-fiúra. Valkón ilyen a a Péter (Pandur) család. A köszöntőt a meghalt rokonsága szokta felkérni a halott elbúcsúztatására.

Főüdi részét az ēhuntnak már a sírba hejjeszték
Tisztességes tisztelettel a főüdbe ētemeték
Kivánom, hogy a jóu Isten kentek mind ággya mëg
Életüket erejüket kegyēmesen tārcsa mëg
Hogy a jóu ren csa szeretet mikösztünk maraggyon mëg
Eklézsijánk a zidőüknek végéjig virágozzon
Aggyo jóu előüjáróukat a jóu Isten, akik vannak tārcsa mëg
Hogy a jóu ren csa szeretet mikösztünk maragyom mëg
Hogy mi is, mājt ha mëkhalunk ijē szíp tisztelettēl
Kisértessünk ēl gyászos temetkező kērbe fēl.
És te Péter János, ki már sírodba nyukszōl
Nyugoggy ics csendesen addig míg Jézus hozzád ity szóul
Kejjetek fē jöjjetek én atyámnak ádotti
Bírjátok az örökséget mējtű nē fosz mëk sënki
Nyuktazsd is mëg óu Uristē lakóját esz sírbóutnak
Vígzísedbű këgyës Isten e kerësztyém mëkhótnak
Lēkét szined látására dicsőséged bírására
Óu Uram magathoz vet hogy imággya szen neved
Keseredet felejinek agy mëmbű vigasztalást
Ēmaradott árvájinak mënny és főüdi ádást
Irazsd fel a sírhalomra në jussanak siralomra
Pájafutásukat vígre juttazsd el a bōdog vígre
Kigyēmetek pedig ezen tisztességér
Tisztētessenek mëg ezē szivességér
Hogy māj mikor ējő utósóu órájok
A zék fogaggya bé s ott lëgyē hazájok
A fényes csillagnak bōtozatán felū
Hol a Jézus Krisztusz szentatya jobján ül
Ott a mëmbe mērt it nincs sëmmi, aminek
Nëm kē lënni előb vagy utób víginek
Tekincsün csag bár ēmūt időükre
Hám prófíták szentek teste tétetett a fődbe
Kiknek lēkük örül a magas egekbe
A mëgbodogutak dicsőü sērgébe
Há róuzsabimbó mék ki sëm nyíhatott
Mikōr már ēhērvat vagy lëszakisztatott
Ijen az embëré is csak alik kezdőüdik
S imé mii hirtelen el is vígzőüdik
Bizzunk hát Istembe mi is hát halandók
Mēr mi minnyájā vagyunk csak igy ēmulandók
Ēhaggyuk testünket itt alat rohadni a főüdneg gyomrába
Sírjába sōrvanni mēr pōr vót és ismécs csak porrá kē lënni
Amit Isten akar uty kell annak lënni
Ábrahám Izsák Jákob bár szentek vótanak
Sok Isten ádásával és jokkāl bírtanak
De azok is vígre a világbú kimūtanak
Ijen a világi élet ha jól mëgvizsgájjuk
Nyugodāmunk bōdokságunk it fē nëm talájjuk
Akár meddig élünk csak ējő halálunk
Testünknek nyugamát a sírba talájjuk
De innen is fēkőt mājd ëggy örömtele
A fētámadásnak dicsőü nagy reggele
Akkoron testünk lēkünkel ëgyesül
A mëgbodogūtag dicsőü sērgébe ül
Tekincsün csak vissza utojjára e mëgbōdogūt élte pájájára
És kivánnyunk ádást hideg hanytyajira

Örökös nyugāmat teste porajira
Hogy mājd az itélet utōsóu napjára
Midō szól az anygyalog zengőü trombitája
Innē fētámadván és ëgyesítessék
Lēke testével állitassék
Az úr Jézus jobja felöl
A szentek szentéve bélūl
Hogy od bodog lēkökkel és a huszonnígy vínekkēl
A már ötévesz szüzekkel és az ártatlan kisdedekkēl
Vigadozzom még víg níkūl
Bánat siralom níkūl
Të pedig óu sok kinok alat mëktöretet test
Számodra e sír imé készittetett
Nyugogg ics csendesē s kik tíget szeretnek
Hidek hanytyaira rózsákat ütetnek
Tisztességet tévőü tisztēt gyülekezet
Ággya mëg az istem minnyájan kēteket
Szivembű kívánom, hogy az úr ággya mëg
Te halál prédája a sírba nyugogy mëg

Ámen.

Családos apa felett:

„Gyászozs gyülekezet szomorodot hivek
Tisztesséktétere ējöt kerësztyének
Kik e temetőübe a vígbű jöttetek
Ëcs családos apát főüdbe temessetek
Óu mer ēközēgett az utōsóu óra
Ide kē kötözni víksőü harankszóura
Ëgy ēhunt embërnek is testét lëvetkeszte
Mēr főüdi életét mos már bévígeszte
. . . ësztendőü vót élete fojása
Mos már a halandó ennek is sírt ása
Mēr hoty tetemeji hērvadni kezdettek
A fájdāmak mijat naponta gyöngūtek
Ity szóva víktire a főüdet ēhagyom
Mer nëm lëhet továb lábamon tāpakon
Mëgdobbant kebellel állok e gyászos hejjen
Hōl sog bus özvegyek sírnak kesērvesen
Az ēmaradott árvág gyászos jājszókat nyögnek
Szüleji sirhāmá sírva keserëgnek
E gyászos temetőü a kōhullatás hejje
A zörök ēválás lëgēsőű sírkērtye
Sok ëgymásér égő szivet ez választ ēl
Sok jóu anyák s apák it pōrladoznak el
Gyászol it sog busz szív e temetőükērbe
Hoty kedvesiket hōrgya kebelibe
Kebelébe zárt már éngem is a halál
It már mëkhūt testem örök nyugvás talál
A véletlē halál ēvette éltemet
És e mijat zárták e sírba testemet
Már it kopōrsóuba lë van testem zárva
Mindē szóullástú ājkam mëgnémūva
De még is fēnyitom lëragat nyēvemet
S ity szóullitom mëg a felesígemet
Óu kedves jóu társam be bōrzasztó vala

A véletlẽ halál mẽj rám rohana
Nëm níszte ami jól tőütöt napjainkat
Hanem gyásszã födé bé hãjlíkunkat
Szerettem vóuna mék tikösztetek lënni
Az éled bajaĵit tovább is hõrdozni
A munkás életet mék továp fentãrtani
Már özvegyem marat társã felesígem
Mit monygyak hoty szived búvã në tërhejjem
Mër tudom tele vã sok keserűséggël
Hogy éngemet it lác fëhamozni főüddël
Itt ász a siromnál mëksebzett szívvël
Sog bus árvájiddãl jãjgatóu kebellël
A jóu idësapát sírva sirattyátok
Fëhamozott síron könnyël ásztattyátok
Sírhacc izs bús társ búzs gërlice móudra
Në vígasztãhatlak kesërves jãjszóudra
Fõjhatnak ãrcodon a bánat könnyeji
Jóu fírjed már a sötét sír öleli
De vigasztalóugy mëg lsten úgy akãrja
Hoty kedves fírjedet e sir ëtakãrja
Már csak az istẽre bizlak én titeket
Aki pótojja ki a ti vesztésteket
Köszönöm jóu társam a të jóuságodat
Mërt ápõltál éngem mint hites társadat
Oszlassa az isten a të bánatodat
Tëgye szerencséssé minden munkájidat
Mëgbocsás ha szived néha mëksértettem
És hotyha ellened valamit vétettem
Már mëgvátam tölled lstẽ lëgyẽ vélled
Légyen bõdog szerencséd
Meddig csak tãrt életed.
Kedvezs gyërmekejim asz kivánom néktek
Hogy mik tik ezeny gyãrlóu éledbe éltek
Lëgyetek ádottag bõdog szerencsések
Minden népek elöt jóuk engedëmesek
Midön eszt a főüdet ti is ëhaggyátok
A mënnyegbe lëgyem bõdogap hazátok
Adik pedig onnan ádász szájjõ rátok
Istẽ vigasztajjõ lëgyetek bõdogok
Szülejim testvérim ëvátam tölletek
Ameddig élteg bodogok lëgyetek
Aggyon Isten néktek szerencsés napokat
És jóu egíssígbe tőüccsétek azokat
Csalággyajitokkãl lëgyetek bõdogok
Mindaddig mik ti is a sírba záróttok
Akkõr testeteknek csendes nyugodãmat
Aggyon Istẽ lëketeknek mënnyegbe jutãmat.
Atyafijak szomszédok mim mëgbocsássatok
Kik éngemet már itt ëtemetve hatytok
Víksőü tisztessígem nékem mëgadátok
A magas mënnyegbű ádász szájjõ rátok
Öszve vegyüt szíp sereg gyászozs gyülekezet
Kiket a nagy vígzís rendre ide vezet
Isten óutamába immár mindeggyiket
Ajálon kivánom ádottak lëgyetek
És te mèktöretet tes sirodba nyugogy mëg
Bíke porajidra të mëgbõdogũt halott
Nyugoggy ics csendesẽ s ëre Ámem mondok."

Anya felett:

„Mëkhatottan állunk ez ūj sírhalomnál
Egyrész mēr nëm tuggyuk, hogy a soron ki ál
Másrész nőtársunk ēlhalálozása
Ējt e pillanadba méj gondolatogba
Mijen is az élet tán āra gondolunk
Életünk fojásá sokacs csalatkozunk
Mēr reményejinkkē tán távolab mëntünk
Mint amënnyit a sōrs mëgengedett érnünk
Amijér a remém bár sokszōr mëk csala
Életünk fojása mék sëm ōj mostoha
Hogy në ragaszkonnánk hozzá áhitattāl
S mindenkép küzdünk érte a halállāl
Óu gontērhes élet változatos sora
Hászōr nyitod ājkun keserű panaszra
Pedig panaszunknak nincs jogosuccsága
Mēr türők szēvedőké a mënynek ōrszága
Nagyō hosszas vala a fájdāmak sujja
Mejjek tagjajimat ëszik rágják vala
Mindaddig mig vígre erőmtű mëkfoszta
Ēzárt közülletek e sötét sírbōtba
A fájdāmak mijad gyenge állapodba
Hosszazs beteksíg erőümet ēvette
Igy a zén életem kedvetlenitette
Istenem mij sokā sëmmit sëm szēvednek
Némejjek csak a sog bajokkā küzdenek
Sokan könnyē futtyák fődi pájájokat
Mig mások jājgatva tőütik el azokat
Óu mijér születtem e bűnös világra
Annyi fájdalomra és nyomorúságra
Bár inkáb lët vóuna bőücsőüm a kopōrsóm
Nëm gondōtam hogy jő többet sōrsom jóura
Mos kitárta kezit az égnek ōrvosa
Ész szenvedésejimet már mëg-gyógyította.
Hozzátartozóji në sírjatok érte
Eresszéteg bíkin csendes nyukhejjére
Ha ëccēr fētunna rebegni még nyēve
E gyārlóu életrű csak panaszt emēne
Mëkköszöni mindaszt mit érte tëttetek
Égi ádások kösz távozik tölletek

Ámen.

Ifjú legény vagy leány felett:

„Gyászozs gyülekezet szomoru hālgatók
E bánatos hējre könnyeket hulatók
Miképen kezgyem jelēleg beszídem
Miképē vigasztajjam a ti sziveteket
Mer ōj nagy a bánat s a fájdalom
Hogy vigasztalástokat hijába akarom
Embëri szóu it hijába akār vigasztāni
Itt a vigasztalás csak Isten tëheti
Fakaggyon öröme e nagy bánat után
Mint ahoty fakatt a gyönygyvirág
A szē Szüz Márija keserves könnyeji után
Kedvesz szíp szomorú gyászozs gyülekezet
Az úr Jézusz szē vírim mëgvátatot sereglet

Mindēféle nembű álló felekezet
Sok fijataságbú összegyüt szíp sereg
Csag bánat és fájdalom e világi élet
Mēr mos közülünk ëty szíp róuzsaszál ide kisértetett
S it számára készüt sírjába el is hejjesztetett
Nyugoggyík őü ittem bíkíben csendesen
Míg ējő a világ mëgvátóuja hogy mindent fēsērkencsen
Árkanygyál trombita midőm mëkfuvatik
A tesnek poraji összeākottatik
Az úrnak szine elejibe állittatik
Ézs bünejineg zsóggyául më̄g isz számlátatik
Gyászos vendégejink kik mos mëgjöttetek
Mennyegzős házamhoz kik ēkészütetek
Készen a vőülegí há jegyest hū vegyek
Nincsen immár sënki akit mellé ütessek
Mērt a drága Jézusom rég lakodāmam ēhozá
Sokalá kinos fájdāmamat s mozs gyázba izs boritá
Apámat anyámat testvér s rokonimat
Kik sürü könnyekkē hinték kopōrsóumat
Köszönöm gyászos felejim mindē fáraccsáktok
Éjjel és nappali hű dājkákodástok
Mejjér az istentű szájjon ádás rátok
Gyászra zs bubánatra hivott a harankszóu
Imé ëgy legínt töllünk ēzárt a kopōrsóu
E gondolat támat minnyájunk szivébe
Fēsohājt mindenki fájó kesērgézsbe
Ami nagyō sajnos ëty szíp róuzsa tōrt lë
Idësapja annya és testvéreji sírva ál felette
Ëty szíp róuzsabimbóu ëggy ártatlā legí
Örök ámát alussza sírjának fenekin
Hoty hōl fájt mit érzett nëm tutta mondani
Már sírni sëm tudocs csak nézni és mutatni
Óu mīj szörnyü eset kit nëm bánthatna më̄g ?
Óu nagyō szánandóu ki në siratná më̄g ?
De szē hitünk bōdognak nevezi azokat
Kik ij ifju kōrba vékzik pájájokat
Ijen irást tārtāmaz a zény nyugvóuhejjem :
. . . időüt éltem és én immár a sírba szállást lētem
E világ örömét csak keveset évesztem
Midőn közülletek ém má ēkötösztem
Mērt örög gyászt hagyva jóu szülöm szivökre
Szállék nyugalomra s a lēkem mënnyegbe
Óu de kinek itten ojan kedves vala
Idësapja s jóu annyának tengēr méj bánata
Të akārtad s tëtted eszt a remísíget
A szülők ij korá visszaaggyák néked
Jól van idësatyánk örök törvényeden
Mëgnyukszun mik ezér nagy bőücs vígzíseden
Csak asz kérjük hotyha ity tārtottad jóunak
Vigasztalást is kűggy a buslakodóuknak
Bisztazsd a jóu apát és csüggedőü anyát
Hogy majd viszōláttyák a szivöknek lëszakatt virágát
Monygyátok a jóu szülöjimnek testvérimnek és hű rokonimnak
Hogy örvendezőü lēkemmē mëmbe találkoznak
Ez a sírhalom mēj éngem ēfedez

Hű szerēmetek rám etykōr koszorút is tësz
Hű rokonim szomszédim s véktisztelőű felek
Kik temetésemre ide ējöttetek
Këgyëssíg jámbōrság lëgyē főükincsetek
Ádász szájjō rátok s az istē vélletek.
Tē pedik sok könnyek kösz mëksiratott ifju
It marac sirodba bíke porajidra
Az isten ággyom mëg
Ámen.

Kis gyermek felett:

„Ëty kizsded gyërmeknek véktiszteletére
Gyültün mos fel ide ētemetésére
Nëm hosszas idejig élt az élőük között
Mos már mëkhüt teste e sírba kötözött
Láttyuk hogy a halál bōrzasztó félēmes
Vélle szembeszálni nagy veszedēmes
De aki születik annak mëk kē hāni
A főüdi élettű e sírnál mëgváni
Sok kedvesejinktű örög bucsut venni
Ity kē minnyájunknak a sírba szállani
Jóu szülejim tudom szivetek fáj
Hoty kis fijatok messze útra mëgy már
Messze utra sötét sir ajjába
A siron tul fel a mënyōrszágba
Két szëmetek tudon kömbe láppad (lábbad)
Ha láttyátok sok kis pājtásimat
Játékimat hotyha mëgláttyátok
Tudom nehéz bánat szál rejátok
Nékem is fáj hogy mënnëm kē messze
Tinéktek bucsbánatot szerezve
Kedves atyám szeretőű jóu anyám
Óu de fáj hoty könyetek hul rejám
De felettem sokat në sírjatok
Mërt én nagyon nagyom bōdog vagyok
Anygyā szárnyam mëgyek fel az égbe
A dicsőüt lēkek seregébe
Gondojjatok néha kis fijatokra
Szeretetem e sir ē nëm óutya
Hotyha mājd az angyalok kösz lëszek
Imátkozō véllök ti értetek
Kis tevérim jërtek közelebre
Jáccóutársim ti is közelembe
Nézzétek mëk kicsin kis siromat
Hincsetek rá sok szíp virágokat
Kizsdet siromhoz mājd jöjjetek ki
Ennek hanytyá virágokat szenni
Bucsucsóukot hintek má felétek
Mër kinyitva látom a mënnyéget
Láttyák szëmejim a bodokságot
Kis anygyalok várakoznak rám ott
Jóu szülejim hát már në sírjatok
Kizs gyërmetektű hogy mos mëgvátatok
Köszönöm hoty hozzám mindig jóuk valátok
Utōsóu órámig mig e sírba zárátok
Az vigasztajjon titeket
Hoty halál níkūl nincs örök élet
Asz monygya ëggy égi bisztatóu szó
Hogy a mënynek uttya a kopōrsóu
A mënyōrszág bōdokságnak háza
Ahol nëm jut sënki árvaságra
Már csendeseny nyukszom ē vagyok temetve
Szíp tisztességesen ide hejjesztetve
Tisztességet tënni akik mëgjelentek
Kivánnyuk Istentű ádottak lëgyenek
Min közōségesen
Ámen.

A köszöntés után a rokonság nagy síránkozással borul a kopjafára, azt ölelgeti és bucsúzik a halottól: *„Jāj aggyon a jóu Isten csendes nyugodāmat, mi mos már ēmënünk s tégedet it hagyunk. Mēre is mënnyünk, jāj kihesz szójjunk? Sënkics cse találunk jāj.“*

A fejfa (részei: faragott része, melynek a faragvány: *gomb, csillag, tulipánt* szerint más és más a neve, *homloka, ereszę tōrzse, lába)* faragása és díszítése is sejteti, hogy ki fekszik a sírban. Idősebb embereké egyszerűbb, kockából vagy tulipánból áll a faragott rész. A legényeké két gombbal kevesebb, mint a leányoké, akiknek csillagokból, kockákból és tulipánból összetett faragvány díszíti a kopjafa fejét. Csillagalakú díszre legtöbbször tulipánkelyhet utánzó faragványt vésnek ki, melynek felülről fúrt nyílásába pántlikákkal kendőkkel, fenyőággal és virágokkal díszített háromágú fát dugnak.[3]

[3] Magyarvalkói kopjafákat szép számmal közöl *Malonyay D.*: A magyar nép művészete c. munkája (Bp. 1907) 255., 259., 261., 262., 271. l. Ugyancsak ő részletesen leírja a kopjafák faragványait is: i. m. 257—268. l.; vö: *Szabó T. A.*: Bábony története és települése, Erdélyi Múzeum, XLIV. 1939. 154. l.

Ez maradt meg — Kalotaszeg egyéb falvaiban is néhol — a régi kopfás temetkezési szokásból, melynek legjobb bizonyítéka maga a kopjafa elnevezés.

Az ereszre sokszor ráfaragják a halott foglalkozását jelképező szerszámot (baltát, fűrészt, ha ács volt ; üllőt, ha kovács, stb.), azonkívül sokszor a napot, holdat és virágokat. A kifaragott részt régebben színezték is, kékre, sárgára, pirosra.

A fejfákat mindig a helybeli ács- és asztalosmester szokta faragni. Nagyon szép, a hagyományos formáknak megfelelő fákat faragott akkoriban Gazsi János 45 éves ácsmester.

A sírkőnek a használata is egyre jobban terjed, különösen a módosabbak körében. A sírkőnek sokszor *fejfa kűbű* (fejfa kőből) a neve. Sokszor láthatunk azonban olyan díszítésű sírkövet, különösen ami az eresz díszítését illeti, melynek mintái és vonala a kopjafa ékítményeit juttatja eszünkbe.

Az egyszerűbb sírokat azonban még kopjafák jelölik meg, de alakjuk, kidolgozásuk nem egyszer már a városi sírkövek mintájára készül.

A temetőben időzve nehány szót kell szólanunk még a kopjafák felíratairól. A felírat a fejfa ereszétől sokszor majdnem a földig terjed, tehát a törzset tölti ki. A sírköveknél legtöbbször két részre oszlik az erre szánt hely, melyet leginkább alulról felfelé kígyózó inda- vagy tulipán-dísz választ két félre.

A fejfák felíratai, bizony, nehány évtized, sokszor már évek multával is nehezen olvashatók lesznek, aszerint, hogy milyen mélyen vésték őket a keményfába. A betük, különösen a régebbi fejfákon, még nagyon kezdetlegesek, az S-betű legtöbbször fordított, sokat egymásba vagy összevésnek egymással. A kikorhadt fákat nem szokták rögtön eldobni, hanem lejjebb ássák. Ily módon nagyon sok felírás tűnik el a fejfákról vagy válik teljesen olvashatatlanná.

Temetkezési módjukon és a halotti köszöntőkön kívül ezek a sírfelíratok bizonyítják talán a legjobban, hogy a valkói ember nem fél a haláltól. A leány lakodalmára, a legény katonáskodni, az öregek megpihenni mennek a mennybe, tartja a valkói nép hite. (V. ö. a fenti köszöntőket és búcsúztatókat.) Már előre leszámol a halállal, mert a fejfán helyet hagy a család többi tagjai számára, akiknek neveit fogják majd oda felvésni. Sőt sokszor még élelében felvéseti nevét a fejfára és csak az évszámnak szánt hely marad üresen.

A felíratok vagy első vagy harmadik személyben szólanak. Rímesek vagy rímtelenek.

Egyik fejfán ilyen felírás olvasható, 1803-ból :

Sirhalomkő[4] mely alatt fekszik
Kelemen Ilona ki a tiszta szüzesség
Földi koronáját Jézus vőlegényénél
Mennyei koronával váltotta fel
Életének 15. esztendejében.

Egy másikon :

Itt nyugszik Both J. György
Szül. 1871. meg. h. 1892. Élt
20 évet. Béke poraira.

[4] Sírhalomkőnek nevezik a fából készült fejfát.

Rövid életemnek
Eljött a határa
Mennyei urnak
Szent akaratára

Rövid esztendeim
Már el is tellenek
Mulandó napjaim
Mind elrepülnek

Egy 1792-ből való ereszes sírkő felírata is bizonyítja, hogy menynyire szereti utánozni a nép a magasabb társadalmi osztályok szokásait :

Emlékezet köve.

Állj meg útonjáró tekints ez oszlopra
Meglátod ki nyugszik e gyászos halomba
Báliut István aki e világ piacán
Valék életemnek legszebbik hajnalán
Mikor az 26. esztendőt számláltam
Akkor a haláltól le is kaszáltattam

Vagy egy másikon :

Anno 1832.

Emlékezet e kő, mely kimutattya néhai
Kelemen Márton hideg tetemeinek nyugvóhelyét
Ki is itt hasznoson élt 81 esztendeig. Sokaknak használt, gondos atya, 13 esztendőkig
serény és érdemes kurátor, derék hazafi
felsőbbeket tiszteli, szelíd, engedelmes ember-
társ, nyugodjék teste csendesen vigadjon lelke
...desen, támadjon fel dicsőségesen.

Ugyancsak „emlékezetnek köve" fedi bent a „templom piacán" a Valkai-család családi sírboltjának kripta-bejáratát is, melyen ezeket olvashatjuk :

Emlékezetnek köve.
Melly ki mutattya néhai T : N. Magyarvalkai
Valkai Miklós Ur testinek egy harmad félesztendős leányával Katával ki is holt meg az 1625.
esztendőben és az 1732 ben meg holt unokájával
Ipi Büdeskuti Judittal edgyütt való el temettetésit az 1730-ban és Christusának
amaz utolsó napon lejendő eljövetelekor boldog feltámodását életének 6... (olvashatatlan)
házasságának 35. esztendejétől fogva.[5]

Nagy a valószínűsége annak, hogy a nép a főúri család sírboltjának a fedőkövéről vette a fenntebb idézett két sírfelírat felhívó szavait.

A temetést Valkón régebben *tör* (tor) követte, melyen a virrasztók és a *fáradozóuk* (fáradozók) : a gombfavivő, köszöntő, koporsókészítő, harangozó, sírások vettek részt. Ezen pálinkát és kenyeret kaptak, melynek vétele előtt így imádkozott a köszöntő :

"Ádások adóuja mënnyeji szẽ fẽség
Csak tígedet îlled dicséred dicsőüsig
A főüd népének të acc ádásokat
Ész szálitod mëmbű szërteszít azokat
Ész házi családra a bánatot attad
A mëkhalás átãl mëkszomoritottad
Mër kiszóulitottál azok közzül ëggyet
Akijér a többek hulatnag gyászkönnyet
Istenem a zemb̃ert pörbú teremtetted
És vátozás alá még akkör vetetted
Igy a halát sënki ẽ nëm kerüheti
Bár hoty tusakoggyík magát nëm mentheti
Mër porrá kẽ lënni mivẽ pörbú lëttünk
Mikör nëm is vélnők ẽjő enyészetünk
Istenem oszlazsd ẽ hát a bánatokat
Fördizsd örömre vígságra azokat
Testét mëj tétetett a sír kebelibe

[5] Valkai Miklós volt a család utolsó férfitagja, kinek két leányával kihal a Valkai-család. Genealógiájukat Verestó György állítotia össze : „Holtakkal való barátság azaz némely erdélyi nagyméltóságoknak és főrenden levő nemeseknek halálok után is virágzó kedves emlékezetek (1783). c. halotti beszédgyüjteményében.

Nyuktazs mëk csendesen annak lágy ölibe
Lekét ōrvendesztezsd az anygyalok között
Mēr mám mos közzülünk mëkhāt ēkötözött
Naty hálaadással ágggyuk Istenünket
Aki mék fentārtotta a mi életünket
Māj hotyha mëkhalunk acs csendes kimulást
Idvezūt lēkünknek mëmbe bōdogulást
Ezen eledelek jóuvōtodbú vannak
Të vagy jóu Istenüng bőücs adóuja annak
Aggyat hoty ezegbű már részt is vehessünk
Téged Istenünknek szívbű dicsírhessünk
Ámen."

A tort is imával fejezték be:

„Atyánk jóu Istenünk most is ádást attál
A te tárházadbú minket mëgádottál
Ágy mëg ezután is Atyáng bennünket
És në vom mëk töllünk az eledeleket
És hotyha ējövent hozzánk is a halál
Amēj minden élőüt igy rendre mëktalál
Csendes nyugot szivvel innen kötöszhessünk
Örök üdvössíget lēkünknek nyērhessünk
Ámen."

*

Eltelt nehány esztendő azóta, hogy megint Valkón járhattam.

Utam ismét a temetőbe vitt és a sírhantok között járva régi felíratokat olvasgattam. Szorongva álltam meg egy-egy újabb hant előtt, mert éreztem, hogy egy régi jóismerőssel lett megint kevesebb. Igy jutottam el a Péter-család sírdombjához is, melynek fejénél már 4—5 vaskos kopjafa tömörült. Az esőtől-vihartól megszürkült, repedtkelyhű, mohos fejfák mellé újabb került: Péter Márton Panduré. Villám sujtotta agyon a mezőn, a híres köszöntőt. Igy vette magához a Jóisten. „Mos már őü is a nabba níz", — mondották a falusiak.

Kolozsvár. *Nagy Jenő.*

*

Begräbnis, Friedhof und Totenschmaus in Magyarvalkó (Kalotaszeg).

Verfasser gibt eine Übersicht der Totenbräuche in der Ortschaft Magyarvalkó im Kalotaszeg (Siebenbürgen). Dieser Studie etnehmen wir folgende Einzelheiten: 1. Wenn es in der Familie einen Toten gibt, gehen die Männer barhäuptig. 2. Der Tote wird auf ein gelbes Leintuch gelegt, was ihm auch in den Sarg mitgegeben wird. 3. Burschen und Mädchen werden im Bräutigams-, bezw. Brautkleid begraben. 4. Den jungverstorbenen Toten gibt man mehrere Anzüge mit ins Grab. 5. Beim Zunageln des Sarges ist man darauf bedacht, dass ein Stückchen des gelben Leintuches und des Kleides des Toten aus dem Sarg hervorstehe. 6. Der Sarg wird unmittelbar vor der Beerdigung in den Hof oder in die Scheune hinausgetragen. Hier erfolgt das Beweinen und das Verabschieden des Toten. 7. Wenn ein Mann gestorben ist, so folgen dem Sarg unmittelbar die Männer. Wenn ein junges Mädchen beerdigt wird, folgen dem Sarg junge Mädchen und tragen mit Blumen und Tüchern geschmückte Stangen. Ist der Tote ein Bursche, so tragen Burschen ebensolche Stangen. Der Trauerzug wird von den Frauen abgeschlossen. 8. Zum Grabholz steckt man einen reichgeschmückten Ast, der drei Enden hat.

BABONÁS TÖRTÉNETEK A HOMOKMÉGYI (PEST M.) SZÁLLÁSOKRÓL.

Az alábbi népi szövegeket 1936. tavaszán jegyeztem fel a Homokmégyhez (Pest m.) tartozó Halom szálláson. Mivel a boszorkányokra vonatkozó népi hiedelmekhez és a pásztorok hitvilágához új és kiegészítő anyagot nyujtanak, hasznosnak látom közlésüket.

1.

„Amikor ott laktunk a halomi műhelben gazdasági kovács voltam s akkor volt itten egy szállás gazdája. A gazda felszólított, hogy a lakásból költözzek ki, de még az időmből két-három nap hátra volt. És utánna, a felszólítás után való éjszakán, elkezdtünk beszélgetni [t. i. a feleségével] ,hogy van-e boszorkány. Még el sem aludtam rendesen, a mejjem megnehezedett és nem tudtam megmozdulni. Meg akartam én fogni balkézzel, de nem tudtam megmozditani egyik kezemet sem. És akkor a feleségem szólt, megrázott és akkor lement rólam. A második este a feleségemet szinte nagyon nyomta a boszorkány és én rám került volna a sor, de volt bennem annyi erő, hogy felkönyököltem s akkor láttam, hogy a kucóból jött nekem szembe és a mejjemre akart menni. Akkor én balkézzel elkaptam. Gömbölyű tojásforma volt, fénybe játszott mint a parázs. Leszálltam az ágyról, a seprőt felállítottam az ajtóba, hogy ki ne tudjon menni. A feleségem meggyujtotta a lámpát. Szorítottam, de kicsúszott a kezemből mégis. Belegurult a kucóba. Odabújt a vánkos alá. Kerestük mindenhut a szobába. A vánkost, amint kiemeltük a kucóból, onnan kezdett legurulni az ágyunkba. Végig a dunnán. Le a földre. Akkor eltünt, hogy nem találtuk az egész szobában seholse. Akkor elmentünk szükségre és mikor jöttünk be, előttünk a küszöbön gurult szinte be a szobába. Akkor megint kerestük s a kucóba találtuk meg. Megfogtam és rátartottam a lámpára, hogy mit csinál. A feleségem nagyon megijjedt, kicsapta a kezemből. Azután nem bántott minket nagyon sokáig. Két esztendeig betege volt a feleségem. Arra gyanítunk, hogy Balog Gyura bácsi volt."

Történt 1932. karácsony után. — Elmondta: Nagy Zsigmond kovács, 22 éves. 1936. március 26.

2.

„Ez az ember [Balog Gyura] megrontotta Csóti Gergelynek a tehenét, avval hogy a hasznát elvette. Kevés tejet és véreset adott a tehén. És a tejhasznot ő használta. Akkor aztán Csóti Gergely panaszkodott egyiknek is, másiknak is. Egyik öreg asszony: Bekös Panna, azt mondta, hogy ha a tehénnek megakar lenni a kis borjúja, vigyázzák és a tehénen az istállóban a vellával hármat vágjanak. Amikor végig vágnak visszafelé vágják neki valami takarmánynak a vellát [hátukon keresztül, hogy bele álljon a takarmányba] s akkor az az illető, meg fog jelenni utánna való reggel és kihúzza a takarmányból a vellát, mert ha ki nem húzná másnap bele halna. Másnap reggel az az illető [Balog Gyura] csakis elment az udvarba és igenyesen bement az istállóba s akkor a vellát kivette a takarmányból s alig volt annyi ereje, hogy az istállóból

kimenjen. Mikor meglátta a tulajdonos gazda, ha a fia meg nem védte volna, agyon csapta volna az embert."

Elmondta: Nagy Zsigmond kovács, 22 éves. 1936. március 27.

3.

„Öregcsertőn Horvát nevű kovács vót egy illetőnél segéd, meg egy másik. Azt a másik segédet a boszorkány nyergelte. És az már utóbb olyan sovány volt, hogy alig volt jártányi ereje. Mindig panaszkodott annak a Horvátnak: nem tudja, de űtet minden éjjel nyergeli egy boszorkány. Horvát azt mondta, hogy egy éjszaka majd a helyére fekszik. Megváltoztatták a helyet, akkor ő rá ment a boszorkány. Akkor amikor a boszorkány ráment ő visszakézből megfogta [balkézzel vissza, magától el], akkor leszállt az ágyról s a gatyája madzagjával bekötötte az ajtót. Akkor meg lóvá vált [a boszorkány]. Akkor mindjárt tüzet gyujtottak, vasat csináltak és megvasalták a lovat. Akkor elbocsájtották. Másnap reggel a szomszédba egy öreg asszony nagyon beteg volt. Orvost akartak hívni, de nem engedte. Hát mikor megnézték, a kezén is, meg a lábán is patkó volt. Tovább nem tudom mi történt vele." [Változat szerint: amikor levették a lábáról a patkót aznap reggel meghalt az asszony. Addig nem tudott meghalni, míg kezén-lábán volt a patkó.]

Elmondta: Tóth Józsefné Fabók Gizella, 50 éves. 1936. március 27.

4.

„Egy kovács mesternél volt két kovácsegéd és az egyiket mindig bántotta a boszorkány. Panaszkodott, hogy ő nem tud nyugodtan aludni tőle éjszakánként, mert mindig a Szent Gellért hegyit a boszorkánnyal megjárja. Akkor aztán a másik segéd azt mondta nekie, hogy majd én behozok egy kantárt, oda készítem az ágyhoz, ébren leszek, nem alszok el, ha elkezdel nyöszörögni rádobom a dunyhára a kantárt. És úgy is csinált. És akkor a boszorkány lóvá változott és a kantár a fejin volt. Akkor meggyujtották a lámpát és tüzet élesztettek a mühelbe. Fogták a kantárt és akarták a lónak a lábát faragni, de nagyon ugrált a ló. De utóbb megkötözték egy strajfához, vasalóoszlophoz és erőszakosan is megvasalták. Utánna való nap hallották, hogy a faluban egy öreg asszony nagyon beteg, rosszul van. S akkor az egyik segéd mondta, hogy gyere hozzá, megnézzük a kezit, meg a lábát. Elmentek hozzá és rajta találták a kezin meg a lábán a vasakat. És könyörgött a vén asszony nekik, hogy vegyék le a vasakat a keziről, meg a lábáról. mert máskülönben nem tud meghalni. Mikor elvégezték a munkát az öregasszony kiszenvedett."

Elmondta: Nagy Zsigmond kovács, 22 éves. 1936. március 27.

5.

Ácsi pusztán történt; — egy bizonyos helen megállítottak este a juhászok és osztán este, mikor tüzelgettek, a kutyák, — mert abban az időben nagy kutyák voltak — ugattak. A bujtárok pedig mind feküdtek a birgék szélin és az alatt az idő alatt a számadó a tűz mellett parazsalgatott; az öreg Gubány nevezetű juhászszámadó. És a kutyák, amint megtámadták azt a valamit, abban a pillanatban el is álltak tőle, anélkül, hogy nem kellett a kutyákat pirongatni. Az öreg Gubány azt

vette észre, hogy a tűz mellé odakuporodott egy nő éccakának idején. A nő nézett a juhászra, a juhász pedig viszont a nőre. De azonban a a nő a kötényéből evett valamit. De valami nyers hús lehetett, mert a szájából véres habok jöttek ki. És az öreg kételkedett rajta, hogy miféle nő lehetett, de nem szólította meg. (Tóth Józsefné közbeszól: Látta, hogy túlvilági nő, de az asszony csak ránézett.) A juhász megszólította: Minden jótét lélek Istent dicséri! — És az asszony mit mondott? (Ezt a kérdést az elmondó felesége felé tekintve vetette fel, aki így folytatta tovább a történetet.) Tóth Józsefné: Én is dicsérném ha lehetne. Akkor mondta az öreg juhász, hogy miért nem lehet. Azért, mert hét gyerekemet elemésztettem, hatot megettem, most eszem a hetediket. Hét csendes misét mondott, hogy ű érte szolgáltassanak, akkor az ű lelke megszabadul. — Tóth József: Ezt a szentenciát kérte. — Tóth Józsefné tovább: Akkor eltünt a nő. Azért tudta a juhász, hogy túlvilági lény, mert különben élő lény a jószághoz nem mehetett volna közel. — Azelőtt nagy féregjárás volt s azért tartottak nagy kutyákat."

Elmondta: Tóth József juhász, 50 éves, Tóth Józsefné Fabók Gizella, 50 éves. 1936. március 25.

6.

Pótlás az előző történethez:

„Azért így szólította meg, hogy ne kívánhasson a lélek a megszólító legénytől olyat, amit nem bir megadni a juhász legény és azért szólította meg így, ha az Istent dicséred, szólalj meg. Ha nem jó szólítsa meg a legény azt a lelket, akkor a lélek kívánhat olyat tűle, amit nem bir el a legénynek a birtoka értéke s ha nem tudja azt előteremteni, akkor a lélek addig ösztönözi, hogy utóbb elpusztul bele."

Az 5. sz történet, elmondása után a fentiekkel egészítette ki azt Nagy Zsigmond kovács, 22 éves. 1936. március 25.

7.

„A csábori határ sarkon tanyáztak a juhászok szintén. Hát a juhász legények észre vették, hogy ridogált egy nő a közelükben. Hát a juhász legények között volt egy bátrabb s elment oda. Megszólította, hogy minden jótét lélek az Istent dicséri, hát miért ridogálsz itt, már többször észre vettem (nem látta, de gondolta, hogy olyan lélek féle lehet). És azt mondta neki a lény, hogy ű vele van itt egy nagy kád kincs lepecsételve, hát azt a kád kincset ássák ki. És akkor fog ű majd megszabadulni. De azt is mondta, hogy majd jönnek jelenségek, de nem lesz hatalma annak a jelenségnek, hogy űket bánthassák. A legények neki mentek ugyanakkor éjjel. Ásták a kádat, hát meg is találták. Mikor már a kádhoz közeledtek, hogy majd megtalálják, egy öreg asszony oda ment, de nem szólt nekik semmit sem, csak köpködött nekik abba a gödörbe, ahol a legények áskálódtak, dolgoztak. És úgy annyira tele köpködte azt a gödröt, hogy a legények már egészen nyakig voltak a köpködésbe és már attól féltek, hogy a köpködés belefolyik a szájukba. És nem birták már, kiléptek a gödörből, abba hagyták az ásást. Pedig már ott voltak a kádnál közel. Nem tudtak lehajolni, mert akkor a szájukba belefolyt volna a sok köpködés. És akkor a lény eljajdította magát, hogy örökre el van kárhozva [t. i., hogy nem folytatják tovább a munkát], mert az asszony még csak egyet köpött

volna [akkor a kincs a legényeké s ő is megszabadul]. Igy irtotta el az öreg asszony a legényeket."

Elmondta: Tóth József juhász, 50 éves. 1936. március 25.

8.

„A juhász legények hajtották a juhokat és este beálltával megálltak egy helyen, amelyet a juhászok állásnak neveztek. És estére kelve, mikor bealkonyodott a kutyájuk szélről nagyon fogott valamit. Második este is, harmadik este is ugyanabban az irányban. Harmadik este elment az egyik legény abba az irányba és megszólalt: Ha az Istent dicséred, szólalj meg. (Azért így szólította meg a juhászlegény, mert neki, aki úgy szólította meg, az ilyen lélekféle akkor nem kívánhatott tűle olyant, amit nem bírt kielégíteni és akkor belehalt volna. Kérhetett volna miseszolgálatokat vagy pedig olyant, amit a birtoka nem birt el.) Amikor megszólította a legény, akkor a lény megmutatkozott Na mostan akkor a lény azt mondta a legénynek, hogy ezen a helyen van négy fa között egy Szent János, annak az alját ásd ki és egy bizonyos mélységben megtalálsz egy kádat és jön valami jelenség, de ne ijjedj meg tőle. A legény el is ment a negyedik napon és ki is ásta a kijelölt helyet és mikorra leért a fenekére, a kádat meg körülötte látta, szóval ű a kádba volt s oda jött egy vénasszony, amelyik bele köpködött a kádba. Az öreg asszony csak járt körös-körül és mindig köpködött bele a kádba. Utóbb már a legénynek kötözködésig ért, hónajjig, nyakig és már annyi volt, hogy utóbb már majdnem a száján befolyt. Akkor a legény elkáromkodta magát. Akkor aztán megsemmisült a lénynek kívánsága és felsikoltott. A legény nem birta az átok alól megmenteni avval a föltétellel (sic!), hogy elsikolytotta magát és a lény addig szenvedett az átok alatt míg a kitűzött idő le nem járt."

Elmondta: Nagy Zsigmond kovács, 22 éves. 1936. március 25.

9.

„A főszámadó és a bojtárok együtt ültek és tüzelgettek, fákat raktak a tűzre. De azon a helyen többször hallottak olyan kis gyerek és asszony sirást. És amint oldalra néztek a tűz mellett, mellettük egy asszony kötőjéből véres húsdarabokat szedett elő, a szájába rakta és ette. A juhászok csak bámulták és nézték. Akkor a főszámadó megszólította: Ha az Isten igéjét hirdeted szólalj meg és a nő megszólalt és kérte a főszámadót, hogy ő neki tartson 3—4 miseszolgáltatást a kijelölt templomban. Na mostan azt mondta a számadónak, hogy azért átkozták el őtet és avval bünteti az Isten, hogy eltette három családját láb alól és azt egy bizonyos ideig saját magának meg kell enni, a családainak a húsát. Ezt ki lehet tenni olyan helyen, ahol jóforma asszonyok vannak, hogy tanuljanak rajta."

Elmondta: Nagy Zsigmond kovács, 22 éves. A 8. és 9. számú történetet hallotta apósától (Tóth József juhász, 50 éves). 1936. március 25.

Gunda Béla.

*

Abergläubische Erzählungen aus der Homokmégyer Weilergruppe (Kom. Pest). Verfasser veröffentlicht Erzählungen über Hexen, Schatzgräber, usw. Einer dieser Texte (No. 5.) handelt von dem das eigene Kind ausessendem Weibe. Der Erzählung zufolge musste diese Frau ihr siebentes Kind aufessen, weil sie früher sechs ihrer Kinder vernichtete. Diese Frau kam zu den Hirten und bat sie, eine Messe für sie lesen zu lassen, weil dadurch ihre Seele von der Sünde befreit würde.

LÓFAROKKÖTÉSEK SZILÁGY ÉS SZATMÁR MEGYÉBEN.

A lófarkának, különösen nyáron, igen fontos szerepe van a legyek elhajtásában, viszont őszi és tavaszi sáros időben telecsapódik a farok sárral és ez úgy a lóra, mint az emberre nézve igen kellemetlen. Ez az oka, hogy az ember segít a bajon és felköti a lófarkát; a *kötés időszak és hely szerint változik.* Főként olyan sáros területen, mint a Szilágyság és a vele szomszédos Szatmár megye, általános szokás a farok felkötése, melynek többféle változatát gyüjtöttem össze. Minthogy megfigyeléseim során csaknem teljes sorozat alakult ki a a különböző kötési módokból, érdemes közzétennünk, hogy ezzel megvessük alapját egy esetleges országos összehasonlító vizsgálatnak, ami a lófarokkötések néprajzi jelentőségét meg fogja világítani és a lófarokkötések multjára is rávilágít.

A lófarok kötéseket első sorban időszak szerint csoportosíthatjuk: a leggyakoribb az őszi sárkötés, amit mivel a farok hegyére alkalmaznak, *farokhegyre* vagy *kocsányra* kötésnek is neveznek.

Ennek egyik szép formáját találtam Szilágycsehen, ahol Varga Sándor gazda mutatta be ezt a díszesebb kötést. A farkot kétfelé választják a *farokrépa* alatt s a felső csomót bal kezével jobbra kanyarítva csavarják, majd a farok felső része alá kanyarítva felül ráfordítják. A másik alsó szabad végét elül jobbra kanyarítják, közben összecsavarják s az első csomó végével összesömörítik. Ezzel felül egy hurkot képeznek, amit ennek a huroknak alsó szárába beledugnak, miáltal egy görcs keletkezik s felül a farok hegye kiáll (I. tábla 1—5. kép).

Ez tehát a felcsavart kocsányra kötés, amit főként ősszel sáros időben alkalmaznak.

Hasonló ehhez végeredményben a menyői *befordított kötés*, melyet Gólya Miklós földbirtokos kocsisa Magyar Mihály hadadi születésű 42 éves férfi mutatott be. Ennél a kézfogásokat is pontosan megfigyeltem. A farkot ehhez a kötéshez is két felé választják, csak az alsó rész itt kisebb és a faroktő közelében szedik szét. A bal kéz a farok tövét tartja, miközben a jobb kéz a felső csomó végét az ujjak közé veszi és jobbra csavargatva összesodorja (I. tábla 6 kép), majd felcsapja a bal kéz három ujjára a végét a mutató és középső ujj közzé fogva. A különválasztott kis alsó csomót a gyűrüs ujj és kis ujj közzé fogja (I. tábla 7. kép). A kis csomót, *kötőt*, összecsavarva átfordítja és a felhajtott farok véget ezzel lefogja (I. tábla 8. kép), majd a két összecsavart véget egybefogva összecsavarja a balkézzel a *kötő* tövét a gyűrüs ujjon átfogva, hogy majd a megcsavart farok véget hurokra fogva ebbe a kis, sodrott, feszesen álló részbe kétszer átforditva belegyürje (I. tábla 9—11. kép). A begyűrés után a farok csomósan felhajtott végét egy vagy két kézzel marokrafogva meghúzza, a kívül maradt farok véget pedig 3 felé osztja és szépen eligazítja (I. tábla 12. kép). Ez a kötés is sárkötés, amit közönséges alkalmakkor használnak, de ha ezt díszesebbé akarják tenni, akkor a farok tövét befonják s így áll elő a *fonott kötés.*

Ezt Király József kakszentmártoni gazda bemutatása alapján közöljük: Felül a farok tövétől kezdve tincsekre szedik a farok szőrét

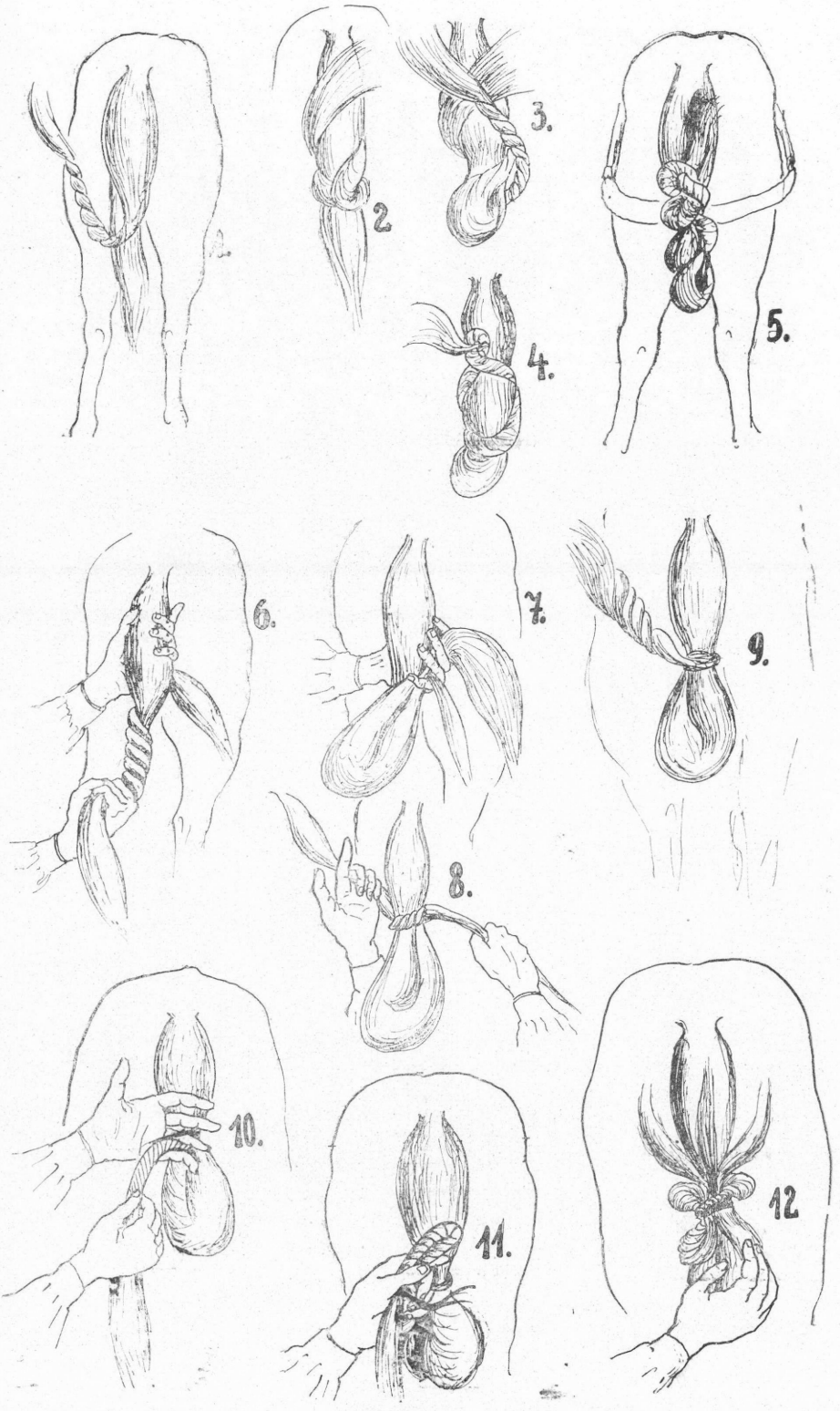

I. tábla.

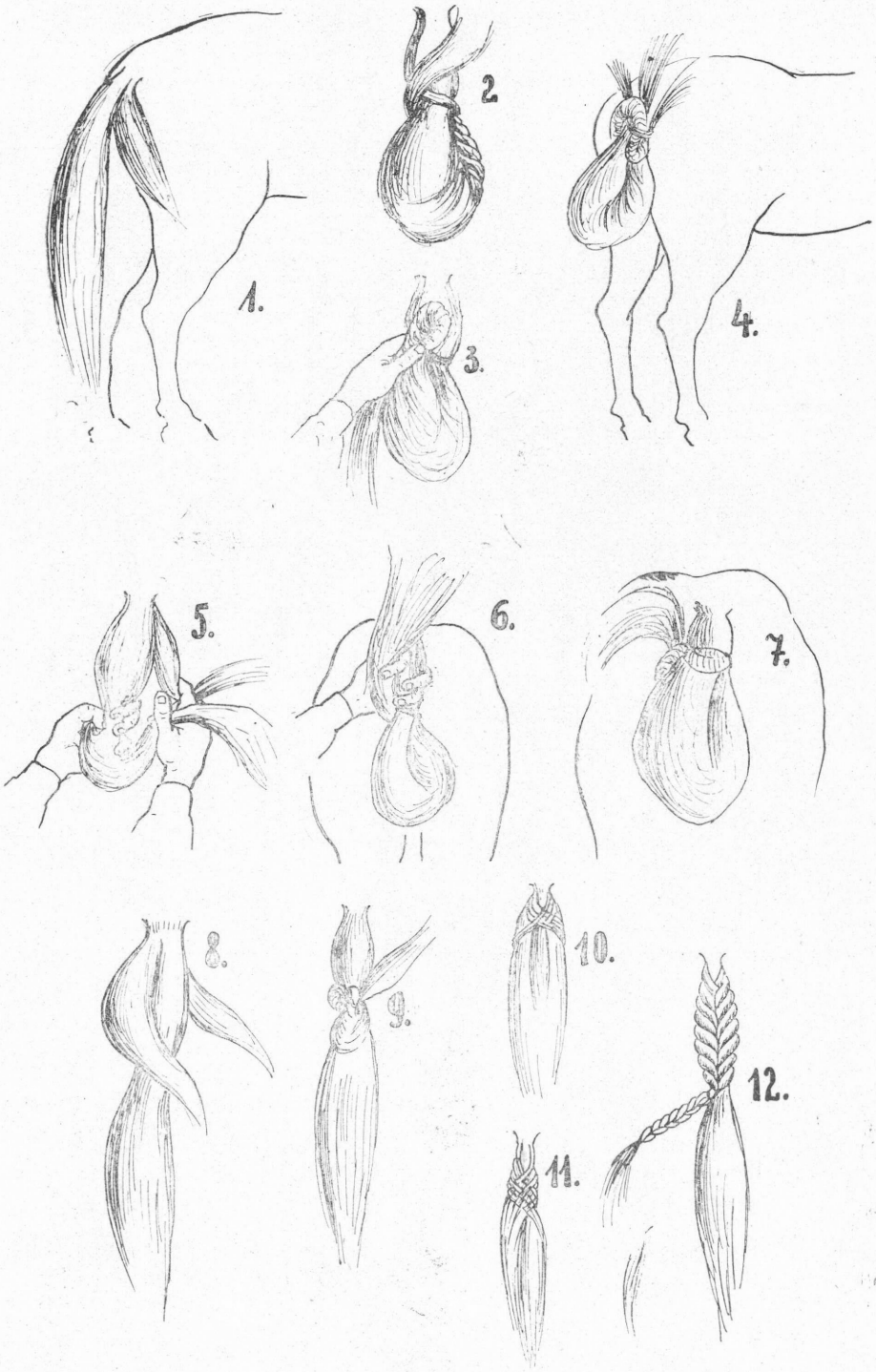

II. tábla.

és ezeket egymásra rakogatva összefonják, mintegy 10—12 fonat után a végét hajfonatszerűleg befonják és ezzel *burkolják*. Az alul maradó részt tovább külön fonogatják vagy a végére farokhegyrekötést tesznek. A kis fonatot visszahajtva kötik fel a felső, nagyobb befont részhez. Ez a legdíszesebb kötés, amivel fél napot is eltöltenek s ha szépen akarják megcsinálni, akkor ketten is csinálják. Egyik fonja, a másik tartja.

Legkényesebb kötésnek tartják egyesek a *tűhegyrekötést*, ami megfelel a *bokrára kötésnek*, melyet a szatmármegyei somkútiak használnak. Ehhez is kétfelé választják a farkot, a kisebb csomót, amit *kötő*nek neveznek, a farok tövéből választják el. A teljes farok véget összecsavarva nagy, laza hurokban jobbra kanyarítva a farok töve alatt átcsapják és a farok töve felett a *kötővel* összesodorva visszagörbítik, majd egy tömött hurkot kanyarítanak, amelyet a kötőbe kétszer beledugnak. Ezt a *bokrára kötést* egyesek nagyon csúnyának tartják. Nagybányán, Mármarosszigeten és Somkúton kötik így de az ardói *lótuserek* is szeretik alkalmazni ezt sáros időben (II. tábla 1—4. kép).

Hasonló ehhez a *rövidrekötés* ennél azonban a *kötőt* a mutató ujjal lefogva közvetlenül hozzáfogják a farok hegyéhez a nélkül, hogy a nagy hurkot kiképeznék. A hurok helvett a *karika* képzésével hátrakanyarítva a faroktöve alatt átcsapják a *kötőt* és a farok töve felett összesodorják, miáltal egy csomó keletkezik, amelyet az áthajtott kötőbe beledugnak, a kimaradt farokvég pedig hátra néz.

Mindezeknél is egyszerűbb — bár díszkötésnek nevezik — a vásárokramenéskor használt ú. n. *nyárikötés*. A ló farkát a tövétől kezdve háromfelé osztják, Mintegy a farok egyötöd részéből lesz a *megkötő*, amivel a farkot körül csavarják és a tulsó oldalról külön szedett csomóval összesodorják, majd megcsavarva a görcsös végét a kötőbe kétszer beledugják. A nyári kötés által a ló könnyebben tudja a legyet hajtani. Ezt a kötést Szilágycsehben Nagy János mutatta be.

Reméljük, hogy a lófarokkötésekre vonatkozó szilágymegyei megfigyeléseseinket majd hazánk más területein is kiegészíthetjük és a lóhoz fűződő néprajzi ismereteinket újabb értékes leletekkel gazdagíthatjuk, hogy ezeket úgy a nyugati, mint a keleti formákkal összehasonlíthassuk.

Gönyey Sándor.

*

I. tábla, 1—5. kép. Lófarokkötés farokhegyre vagy kocsányra, u. n. sárkötés. Varga Sándor szerint. Szilágycseh, Szilágy m. — **Verschiedene Arten des Aufbindens der Pferdeschweife. — 6—12. kép Menyői befordított kötés.** Magyar Mihály szerint Menyő, Szilágy m. — **Verschiedene Arten des Aufbindens der Pferdeschweife** im Szilágycseh (Abb. 1—5.) und Menyő (Abb. 6—12). Kom. Szilágy.

II. tábla, 1—4. kép. Somkuti faroktűre kötés vagy tűhegyre kötés. Király József szerint. Kakszentmárton, Szatmár m. — **5—7. kép. Rövidre kötés.** Magyar Mihály szerint. Menyő, Szilágy m. — **8—9. kép. Nyári kötés.** Nagy János szerint. Szilágycseh, Szilágy m. — **10—12. kép. Fonott kötés.** Király József szerint. Kakszentmárton, Szatmár m. **Verschiedene Arten des Aufbindens der Pferdeschweife** im Kakszentmárton, Kom. Szatmár (Abb. 1—4., 10—12.), Menyő, (Abb. 5—7.), und Szilágycseh (Abb. 10—12.) Kom. Szilágy.

*

Aufbindearten der Pferdeschweife im Komitat Szilágy und Szatmár.

Verfasser beschreibt die auf den Abbildungen ersichtlichen Arten des Aufbindens der Pferdeschweife. Die Schweife der Pferde werden von den Bauern zumeisst dann aufgebunden, wenn der Kot sehr gross ist.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Hagyományokat tiltó régi egyházi rendelkezések a tolnamegyei Bogyiszlón. *Fél Edit* egy palóc házasságelőtti szokásról írva felveti a kérdést, hogy népi szokásaink egyes vidékeken hogyan tudták magukat fenntartani az egyház tiltó, megbélyegző szavával szemben (Ethn. 52: 258.). Az egyházi és világi szokásokkal és rendelkezésekkel szemben elterjedt és esetleg ma is élő házasságelőtti szokások, szórakozások, mulatozások hagyományainak szívósságát igazolja az az 1760. január 5.-én kihirdetett egyházi rendelkezés is, amelyet a tolnamegyei Bogyiszló község református egyházának jegyzőkönyvben (II. köt. 24. l.) találtam: „Senki Szüleinek, vagy azok hejett lévő Tutorinak, Gondviselőjinek híre 's akaratja nélkül, és más Betsűlletes Tanúknak jelentése nélkül házasság fejébe valakinek kezét kivenni, vagy bé adni ne merészelje, mert akár mikor tudódjon ki, az érdemelt büntetést el nem kerüli, szövetkezések pedig mint törvénytelenség Seminek tartatik." Az egyháznak a népi mulatozásokkal szemben elfoglalt merev álláspontját egy másik punctum még szigorúbban határozta meg: „A' fajtalan musikát, tántzot, trágár beszédet, és minden fajtalanságot minden szorgalmatossan eltávoztassa. Szomorúan tapasztaljuk, hogy a Legényeknek és Leányoknak együtt való játékjokból, 's némelly házaknál való tsoportozásokból sok rossz dolgok következnek; Azért se azok ne seregeljenek, hanemha a' Legényekis külön, a' Leányokis külön, tanulásnak okáért kevesen egybe gyülnek. Külömben mind a' hejtelen Companiazók, mind azok a' kik ezeket magokhoz botsátván bordélyházat tartanak a' Magistratus büntetését el nem kerülik."

A gyermekgyilkos nők büntetéséről írott tanulmányomban (Erdélyi Múzeum, 1941: 183) felhívtam a figyelmet arra, hogy régen a gyermekgyilkos anyát a nyilvánosság előtt büntették meg, s hogy a büntetés végrehajtásában a falu népe is részt vett. A nyilvános penitenciatartás enyhítésére vonatkozóan 1798.-ban Ötvös István esperes a következőket írta a tolnai traktus lelkipásztoraihoz: „A' gyermek ölés megelőzésére Felséges Intimátum által szükségesnek ítéltetett, el hagyásáról a' publica Poenitentziának, határoztatott: Hogy amelly paráznák, ez után is kívánják azon köz helyen való poenitentziát elkövetni, azok szabadon botsáttassanak arra; de senkit keményen, és mintegy erőszakkal arra kénszeríteni nem kell. És ez így legyen addig, míg nem e' dologról Synodaliter hozattatott és majdan ő Felségétől megerősítendő Canon egyenessebb és állandóbb Törvényül fog szolgálni" (Bogyiszlói jk. II. köt.)

Dömötör Sándor.

Néprajzi vonatkozású helynevek. A helynév fogalmát nem mindenki ismeri. A települési egység (falu, város) területén és határában a falu- vagy városrésznek, utcának, térnek, köznek, hídnak, pallónak, bürünek, sédnek, pataknak, folyónak, tónak, forrásnak, kutnak, hegynek, völgynek, ároknak, hágónak, nyeregnek, szakadéknak, barlangnak, szorosnak, szántónak, rétnek, kaszálónak, írtásnak, erdőrésznek, legelőnek, szöllőnek, stb. és még sok másféle tényezőnek külön jellemző neve van.

A helynevek századokig is fennmaradnak, bár sokszor változott formában őrzik a régi korok emlékét. A helynevek keletkezésénél a legtöbb esetben valamely feltűnő helyrajzi jelenség (pl. *Oszlophegy*, Lesenceistvánd, Zala m.; *Kisaraszrét*, Zalaszántó, Zala m.; *Sarokrét*, Nemesgulács, Zala m.); történeti sajátosság (pl. *Törökhalom*, Lesenceistvánd); külső és belső lélektani mozzanat (pl. *Pótlék*, Lesenceistvánd, *Ráadás-düllő*, Szigliget, Zala m.) játszik közre.

A helynév idők folyamán állandóan változik, alakul. Sok helynév ma értelmetlennek látszik, pedig eredetileg értelmetlen helynév nincsen, csak a szemléleti alap elhalványodásával a nép állandóan működésben lévő etimologizáló készsége, a lakosság népi összetételében beálló válto-

zás (idegen fajú népek telepítése) és sok más tényező okozza a mai esetleges értelmetlenséget.

A helynevek fontosságára már a mult század elején Teleki József gróf, az Akadémia későbbi elnöke felhívta a figyelmet és 1821-ben Pesten megjelent *Jutalom feleletek a magyar nyelvről* című munkájában tudományos feldolgozásukat sürgette. Ipolyi Arnold az ősvallás rekonstruálásánál hatalmas munkájában, a *Magyar Mythologiában* a helyneveket felhasználta. A néprajzzal foglalkozó sem hagyhatja figyelmen kívül a helyneveket, mert azok értékes jellemzői a nép lelkületének.

A magyar hitvilággal, mondával számos helynév kapcsolatos; ördöggel, sárkánnyal, tündérrel összefüggő helynév minden községben van. Csak néhányat sorolok fel: *Ördögárok* (Buda, Veszprém, stb.), *Ördögkődűlő* és *Sárkányhegy* (Lesenceistvánd, Zala m.), *Tündérmajor* (Borzavár, Veszprém m.), *Kőfőzőhegy* (Lesenceistvánd). Itt az ördögök követ főztek.

A nép mesélő kedvének klasszikus példája az erdélyi *Szent Anna-tó*, a *Tordai-hasadék*, a tihanyi viszhang, a kecskeköröm mondája. A nép a holt anyagot megszemélyesíti és beszél *Gyilkos-tó*ról (Erdély), *Kőorr*ról, *Hegyorr*ról (Lesenceistvánd). Kedves királyának, hősének számos helyen őrzi emlékét. Sok emléke van a Dunántúlon a tatárok elől menekülő IV. Bélának, a vadászgató Mátyás királynak, Erdélyben Szent Lászlónak. A menekülő IV. Béla Tapolcánál (Zala m.) szomját a *Királykút* hűs vizével enyhítette, majd a forrás melletti *Bélátó* nevű magaslatról nézte, jönnek-e a tatárok. Igazságos Mátyás király vadászat után a taliándörögdi (Zala m.) *Királykút*ból ivott és ennek bizonyságaként táltoslova patkójának nyoma ma is látható a forrás melletti kősziklán.

Számos monda fűződik a Balaton környékén a törökverő Rátóti Gyulaffy Lászlóhoz. Veszprém hős visszafoglalója, Csobánc vár ura 1569-ben a bécsi udvar által okozott sérelem, mellőzés miatt elhagyta hazáját, birtokát és Erdélybe ment János Zsigmondhoz. Mikor Csobánc vár kapuján kilovagolt, erősen megsarkantyúzta lovát, az visszahőkölve belevágta patkóját a köves útba és a patkónyom ma is látható a nép hite szerint.

Az egyszerű nép lelkét a kincskeresés is állandóan foglalkoztatja. A merészebbek Attila koporsóját, mások állítólagos régi írások, apáról-fiúra szálló mesék vagy álmok alapján egész életükön át tatár vagy török elől menekülő őseink elásott kincseit keresik. Számos, a kincskereséssel összefüggő helynév van; így Tapolca határában *Pénzesréti-dűlő*, *Kincsesbarlang* Szentgál határában (Veszprém m.). Mese is fűződik az elásott kincshez és annak feltalálási módjához. Hasonló mesék fűződnek vár, kolostor vagy templom romjaihoz. Az uzsai (Zala m.) Szentlélek páloskolostor elásott kincseit a pálosbarátok lelke ma is őrzi és csak újhold éjjelén lehetne kiásni.

Mese fűződik egy-egy különleges alakú hegyhez, dombhoz, fához, kőhöz. A csobánci *Kűmagos* nevű konglomerátum szikla a nép hite szerint az ördög hídjának pillére. Az ördög a Balatonon át hidat akart építeni és ennek a hídnak egyik pillére lett volna a *Kűmagos*. A badacsonyi sziklakoszorú két legszebb példányának neve *Barát* és *Apáca*. Valamikor bűnös szerelemre gyulladt a badacsonytomaji Szentlélek kolostor egyik barátja a szomszédos kolostor apácája iránt. Isten azonban megbüntette őket és mindkettőt kővé változtatta. Szintén Badacsonyban van Ranolder püspök kőkeresztje alatt a *Harangozó szikla*. Ha ráütnek, mély búgó harangszóhoz hasonló hangot ad, mivel alatta mélyedés van. Erről a helyről a Balaton egész nyugati medencéjét láthatjuk.

Élt valamikor Badacsonyban egy halász testvér. Az egyik szelíd, békeséges, a másik durva, kapzsi. A kapzsi irígyelte, hogy meg kell osztani testvérével a szülői jussot a néhány kapás kis szőlőt, a néhány kocsi szénát termő tétet, néhány mérő szántóföldet. Ezért elhatározta, hogy testvérét halászás ürügye alatt a Balatonra csalja és megöli. Tervének végrehajtására szép holdas éjet választott. Gondosan készült gaztettére. Csónakjába

nagy követ helyezett, arra kötelet kötött, a kötél végére pedig hurkot csomózott. Midőn már mélyen a Balaton közepe táján jártak felállt a csónakban, hogy tervét végrehajtsa. Felemelte a hurkot, hogy testvére nyakába dobja, de ekkor megszólalt a *Harangozó szikla* búgó hangja. Ráeszmélt szörnyű tettére, a hurkot ijedtében saját nyakába ejtette, majd a csónok megbillent, a kő a vízbe zuhant és őt magával rántotta.

De nemcsak azok a helynevek fontosak, amelyekhez mondák, mesék fűződnek, hanem azok is, amelyek a nép lelkét, gondolkodásmódját, névadókészségét jellemzik. A háború utáni években a földosztással kapcsolatos földeket, s azokon épült házakat *proletár földek*nek, *proletár házak*nak nevezik. A falu ez a része a *proletár*, vagy ahogyan sokszor mondják, *ploretár szeg, utca*. Veszprémben a háború után épült szegényes városrészt, ahol főleg menekültek laktak, *Csehszlovákiá*nak nevezték el. A *Jeruzsálem-hegy* nevének eredete ismeretlen. Talán egy későbbi kutatás fényt derít erre is. Az aquaductust, ahol az egyik patakot fa, vagy újabban cement vályuban, a másik fölött vezetik át, a nép *Lúdgégé*nek nevezi.

A kedélyhangulatra jellemzők a következő nevek: *Ráadás dűlő, Rókarántó, Lúdtilos, Kalapréti dűlő* (Szigliget); *Virágosmalom* (Gyulakeszi, Zala m.); *Kincsesgödör* (tapolcai szemétlerakódó telep); *Cifra major* (Szigliget); *Sanyarú puszta* (Szentbékálla, Zala m.); *Vidámházipuszta* (Somogyvár, Somogy m.); *Kecskehegy* (Itt kecskeakol volt valamikor, Lesenceistvánd); *Kakastarély dülő, Lósz . . . oldal, Hold út* (Lesenceistvánd); *Kódistelek* (Nemestördemic, Zala m.); *Ürgelyuk csárda* (Kisapáti, Zala m.).

Érdekesek azok a helynevek is, melyek valamilyen régi szokástól kapták nevüket. A Szentkirályszabadjáról Balatonalmádiba vezető völgyet az okleveles adatok tanúsága szerint már a XVII. században *Vödörvölgy*nek nevezték. A vidéken nem volt kút, s ezért a völgyön át vödörben hordták haza a vizet. Nemesleányfaluról Nagyvázsonyba *Halotthordó út* vezet, mely már a XVII. században a veszprémi káptalan jegyzőkönyvében is így szerepel. Ezen az úton vitték a halottat Nagyvázsonyba, mivel a faluban temető és templom nem volt. (V. ö. *Szabó T. A.*: A helynévgyüjtés jelentősége és módszerei.)

A nép valamely szerencsétlenség helyén keresztet állít. *Fagyoskereszt* kemény télen megfagyott gyermek (Válos, Zala m.), *Kuka-kereszt* (Somogyvár) egy szerencsétlen kuka süketnéma emlékét őrzi. Itt állott kunyhója, melyet felgyujtott és bennégett.

Pákay Zsolt.

Kötélkészítés hársfahéncsból. *Gönyey Sándor*nak a Néprajzi Múzeum Értesítőjében (1940. 1—2. sz.) a fenti címmel kapcsolatban feltett kérdéseire Beregújfaluban (Bereg m.) az alábbi adatokat gyüjtöttem össze.

Régebben a szegény emberek *zádogfa* (hárs) háncsából készítettek kötelet s a *gyalogszán orrára* kötötték, így húzták a fával megrakott szánt, de a *hátosok* is használták, háton fát hordtak benne. *Színahordókötélnek* is jó volt. A szőllősgazdák rafia hiányában ma is hársfahéncsot használnak kötözésre.

Mint adatközlőim (Barta Sándor 69 éves, C. Molnár Béla 54 éves) mondják, a hársfa kérgét tavasszal húzták le, mikor már kezdett *leveledzeni* és *nyálkás* volt. Baltával a fa törzsét, a föld színe felett, amennyire jól hozzáfértek körülvagdalták. Egy kis darabot felfeszítettek, két kézzel megfogva felhasították egészen az ágig. A lehasogatott kérget *véghosszába* a földön egymásra rakták, karikába hajtották, vagyis *összegyűrítették* és megkötötték. A karikába egy botot dugtak s félvállra vetve vitték haza. Ha sietős volt — majdnem mindig, mert *lopiba* csinálták — méteres darabokra vagdalták, összekötötték középen és mert lucskos volt, botra húzták s úgy igyekeztek vele, hogy valaki rajta ne kapja őket. Otthon, ha nem volt érkezésük áztatni vinni, árnyékos helyre tették, hogy a nap ne tegyen benne kárt. Áztatni a patakra vagy a folyóra vitték. A folyóban szebben ázott, sár nem

kellett rá csupán lecövekelték. *Jeles* helyre tették, hogy tudják, melyik irányban van, de jelzést nem tettek melléje, nehogy mások akadjanak rá. Mert bizony *nem azé a madár, aki megleli, hanem aki kihányta.* Állóvízben sarat, iszapot hánytak rá.

Egy hétig ázott a kéreg, akkor kimentek, *látót húztak belőle.* Az egyik végét kiemelve a vízből, lehasították belőle egy darabot s megnézték, hogy *megfűt*-i jól, hasad-e. Ha rendesen megázott foszlott, szöszös maradt a háncs. Ilyenkor óvatosan kihúzták a partra s az avatatlan szemek elől valamely bokor mögé húzódva, hozzáfogtak a *pucoláshoz.* Ez abban állott, hogy vizzel leöblítették s állva fosztották a *kírgibül kifele a szöszösét,* vagyis a háncsot *kitépkedték,* hogy a piszkot, kérget ne kelljen hazavinni. A megtisztított háncsot egymásra rakva középen hánccsal átkötve, botra fűzve vállon vitték, mert lucskos volt; vagy *összegyűrítve* hónuk alá véve osontak vele haza. Otthon, hogy ne legyen szem előtt és a szél is fújja, száradjon, a ház végében a *rekeszre,* fel a *padra* esetleg a kakasülőre csapdosták fel és *teringették* szét. Jó napfényes időben másfél nap alatt kiszáradt. A száraz háncsot a kezük között *megdörzsölték* és *megsodorták.* Vagy *tincsbe, csirába csavarították,* mint a *szöszt,* esetleg amennyi a két marokba fért, azt bábokba kötötték. Így lehetett vinni a szöllőbe kötözésre. A megsodort háncsot egyik végével szegre, *cserére* akasztották, vagy foguk közé véve fonták kétágra. Ha hosszabb lett, *bakot* vetettek rá, így tették rövidebbé és folytatták a fonást. Vagy a foguk közül kivéve a térdük közé fogták fonás közben. Ezt a kézzel való fonást nevezik *körmönfonás*nak (vö. körmönfont). A fonás rendszerint kétágú volt, ez elég erősnek bizonyult, *fahordókötél*nek, *szánkakötél*nek. Csak rafia helyett *ostorcsapó*nak fontak háromágút. A harmadik ágat úgy fonták a kettő közé, hogy karikákat csináltak a kétág végére, a harmadik ág egyik végét beleillesztve besodorták a kétágba. Ezt szokták kis fa segítségével is csinálni, s mint mondják, olyan erős lett, hogy a kész fonás egyik végét elengedve a másik vége *kirugott.* Négy ágút, vagy ennél többet nem fontak, mert nem volt rá szükség, egyébként is körömmel nehéz lett volna a fonás.

A fentieken kívül más használati eszközt hársfaháncsból Beregújfaluban nem fontak. A háncskötél készítésénél szerszámot, eszközt nem használtak.

Oriskó István.

Népi állatgyógyítás a Csermosnya völgyében. Csermosnya völgye Rozsnyótól keletre, közvetlen a magyar-szlovák nyelvhatáron fekszik Gömör megyében. Ezen a területen még a mult század végén nagyméretű állattenyésztés folyt, ez volt a lakosság főfoglalkozása. Az egykori népi állattartás fejlettségét bizonyítják az alább közölt állatgyógyítási eljárások is.[1]

A sertéspestist és a sertésorbáncot közös néven sertésvésznek nevezik. Ilyenkor a hason jelentkező vörös foltokat sós vízzel dörzsölik, a sertéssel pedig konyhasót itatnak. — Használják még a tályoggyökeret, (másképpen rózsagyökeret, Helleborus sp.) mégpedig olymódon, hogy 1—2 cm-nyit beleszúrnak a disznó fülébe. A gyökér kirágja a sertés fülét s aztán magától kiesik belőle. Hárskúton és Dernőn számtalan ilyen hibás fülű malac szaladgál a kondában. A sercegő üszög, vagy ahogy ezt itt nevezik: *sersegő,* szintén komoly állatbetegség, leginkább vérbocsátással gyógyítják (Dernő).

A fertőző vérfestékvizelést (piroplasmosis) általánosan vérvizelésnek nevezik. Egyesek azt tartják róla, hogy az állat a sok eső idején jelentkező apró bogaraktól kapja, míg mások úgy vélik, hogy a gyengefű okozza a betegséget. Nagyon sokféleképpen gyógyítják. Leggyakrabban hájjal és cserfateával. A hájat frissen és füstölve is megetetik a jószággal, néha még korommal is bekenik, azt tartván róla, hogy így hatásosabb. A hájhcz gyakran sót, korpát és kenyeret kevernek. A cserfateát azért tartják igen hasz-

[1] Az adatokat az Országos Táj és Népkutató Intézetnek 1940. év nyarán tett gömörmegyei kiszállásán gyűjtöttem.

nosnak, mert összehúzza a beteg beleket. E kettőn kívül használják még a vérfűteát, verona és tisztesfű teáját, továbbá az éger és gyertyán gyenge levelét, fiatal hajtását. Ez utóbbinak különösen Barkán van nagyon jó híre. Igen kedvelt még a leányfűzfa hajából készült tea is, főképpen Lucskán szokásos gyógymód. Hárskúton borókateába tört szenet kevernek és azzal itatják a beteg állatot. Kovácsiban törött dióval és kávéval kevert barna sörrel itatják a vérvizelésben szenvedő jószágot, ismerik ezt a gyógymódot Lucskán is. Andrásiban friss hegyi patak vizéből kifogott ficánkoló halat élve csúsztatják be az állat torkán. Ugyanitt komócsinnak a leveleit, szálait teának megfőzik (kb. 50 szálat egy liter vízben), majd kétszerre beöntik a beteg állat szájába. Gyöngyös József, e vidék leghíresebb állatgyógyítója (80 éves majoros Bakipusztán Rozsnyó mellett) szerint a vérvizelés legjobb ellenszere a keserű lapú gyökere. Porrá törve, „főtt" vízzel leöntve kevés búzakorpával megdolgozzák és háromszorra adják be a beteg állatnak.

Vérhas (valószínűleg coccidiosis intestini bovum) ellen leányfűzhajat főznek. Lucskán szívesen alkalmazzák ennél a bajnál is a barnasört, továbbá a rumos fekete kávét. Krasznahorkán cserfagubacsot főzve vagy nyersen összetörik, korpával, hájjal, keménymaggal és korommal keverik. Kovácsiban azt tartják, hogy friss tehéntejtől is meggyógyul a jószág. Az öreg Gyöngyös a zilizgyökeret (Althaea officinalis) tartja a leghatásosabbnak. Lilavirágú gyógynövény, mely a Csermosnya völgyében bőven tenyészik. A gyökerét porrátörve, kevés korpával, vízzel keverik, galambtojásnyi galacsinokat gyúrnak belőle és ezt 3 db-ként lenyeletik a jószággal.

Csikókeh vagy „kehelés" (mirígykór, Adenitis equorum) ellen szappan, édestej, hagyma és lisztkeveréket használnak és ezzel fakasztják ki a „kehet." Előbb ugyan megfőzik az egészet és úgy kenik rá a bőrre. Kifakadás után meleg árpás zsákot vagy párolt gabonát kötnek az állat álla alá. Az öreg Gyöngyös galambtrágyát és szénport kever össze és azt zsákba teszi, majd testmelegen a fájós részre helyezi.

Felfúvódás esetén a marha száját kipeckelik, hogy a bendőjében levő gáz könnyen kiáramolhasson, míg a keresztcsont tájékát hideg vízzel öntözgetik, hogy a bennlévő gáz „cseppfolyósodjék."

Rekedés ellen (e vidéken leggyakrabban szárazpelyvától kapja télen a jószág) bábaguzsalyt szokták használni. Megfőzik, zsírral és borsos káposztalével összekeverik, A jószág gyomrában *belesült* pelyva-rekedésnek jó ellenszere még a szentelt tisztesfű-tea, továbbá ricinusolaj, háj és keserűsó.

Hasmenés vagy ahogy itt nevezik: *lakszálás* ellen a lósóskateát tartják a legjobbnak. Gyógyítják még cserfateával, zilizgyökérrel és kamillateával is.

Az érdugulászcsomó ellen az árvacsalán és a bábaguzsaly borogatása szokásos.

A májmételykór valamikor nagyon veszedelmes járvány volt, amikor még juhnyájak százai legeltek a Csermosnya mentén. A néphit szerint egy májban élő lapos féreg (a Fasciola hepatica) okozza a bajt. A májmételyes állatokat paprikás pálinkával itatják. Az öreg Gyöngyös kopotnyik-füvet ad a beteg juhoknak. (Lilavirágú, kövér kerek levelű, nagyon illatos növény.) Porrátöri és korpával keverve nyeleti le a beteg állatokkal.

Marhabögöly lárvák (Hypoderma bovis) ellen semmit sem tesznek, legföljebb kinyomják a duzzanatot és vele a pondrót is. Az öreg Gyöngyös szerint nem szabad kinyomni, mert attól könnyen meggyűlik, hanem inkább sós zsírral kell kenni, mert akkor a pondró megfullad. — Érdekes, hogy a néphit a marhabögöly lárvájáról azt tartja, hogy ez a *mételybogár* tulajdonképpen az állat májából vándorol a húson keresztül a bőr alá. — Szőrféreg ellen 3 dcl. lóvizeletet öntenek a beteg jószág szájába. Szarvasmarha tetűjét „kényesővel" kenik. — Az ellés után napokon át keménymagos vizet adnak a tehénnek, mert ez tisztítja a jószág gyomrát. A tőgy duzzadása ellen ecetes-savós agyagot rak-

nak rá, „kiszívja a bajt." A ló duzzadt lábára is ezt teszik.

Különféle sebekre különféle gyógyfű és gyógyvirág való. Itt is azt mondják, hogy fűben-fában orvosság vagyon. Az ezerjó-fű minden sebre jó, minden sebet meggyógyít. Kiütés ellen a papsajt levele a legjobb. Genynyes gyülemlő betegségek ellen a cinedóniát használják. Pokolvarra szappan, tejfel és pehelykeveréket tesznek.

Ügyesebb és gyakorlottabb kezűek kisebbfajta műtétet is elvégeznek háziállataikon. A csülök betegséget *sarnyazással* gyógyítják, ez abban áll, hogy a beteg csülök végét levágják egészen az elevenig, tehát az irháig, majd a marhát egy gyorsfolyású patakba állítják. A sarnyazást egyik-másik kovácsmester érti kitűnően. Az öreg Gyöngyös sérvműtétet is el szokott végezni.

A gyógyítás különleges nemével szokott segíteni egy Andrásiban lakó öregasszony. Mondják, hogy a kígyócsípés ellen végzett ráolvasása még eddig mindig sikeres volt. Ugyanezt mondják egy lucskai férfiről is. — Ismerik még a szemmelverést is, ez ellen a szentelt tisztesfű a leghatásosabb ellenszer. A megrontott tehenet és tejét is ezzel gyógyítják. A szenteletlen tisztesfűnek nincsen semmi ereje, csak a pap által megszenteltnek.

Palyusik Mátyás.

IRODALMI SZEMLE.

Erdei Ferenc: Magyar paraszttársadalom. Magyarságismeret, V. Franklin Társulat kiadása 8°, 170 l. Budapest, [1942].

Etnográfusnak nagyon nehéz olyan könyvet ismertetni, amely a szociológia szemléletével nézi a társadalmat, vagy annak valamelyik rétegét. *Erdei* könyvével is így vagyunk. Ő mint szociologus állapítja meg azokat a kategóriákat, amelyek a parasztság, mint közösség életének lényeges jeleit tartalmazzák. Viszont az etnográfust ezeken a kategóriákon felül még más is érdekli, a közösség életének megnyilvánulásai és azok végső magyarázata. Ez is nem csak egy-egy társadalmi rétegre, hanem annak teljes egészére vonatkoztatva. Legalább is így kellene lenni.

A szociologus a tudományának elvei szerint megállapított kategóriákkal hozzásegíti az etnográfust az egyes társadalmi rétegek helyzetének pontosabb ismeretéhez. De a közösségi élet jelenségeinek — legyenek azok szellemiek vagy anyagiak — magyarázatát nem adja és nem is adhatja. A szociológia feladatát az egyénnek a közösséghez, vagy egy embercsoport egy másikhoz való viszonyának meghatározásában látja. Ami ezen túlesik, az részére legfeljebb illusztráció. Természetesen az etnográfus is hasznosíthatja a szociológia eredményeit, csak neki a kérdést másképpen kell megfogalmazni.

Erdei könyve ilyen értelemben nagy szolgálatot tesz a magyar etnográfusnak, mert az éppen általa pontosabban elhatárolt társadalmi réteg, a parasztság felé irányul a néprajzi kutatás. Nem lényegtelen tehát számunkra, ha ismerjük e társadalmi réteg kategóriáit. A dolga nem volt könnyű, hiszen azokat a lényeges jegyeket kellett összeszednie, amelyek minden időben, mindenhol a parasztságra legjellemzőbbek voltak. Ezeknek a lényeges jegyeknek összessége adja a parasztság, mint közösség fogalmát. Mivel a meghatározás nehéz, *Erdei* előbb sorra veszi azokat a jegyeket, amik *nem jellemzői* a parasztságnak. A parasztságnak nem egyedüli kritériuma a földművelő volta, a falun való lakás, nem azonosítható a néppel, a történeti szemlélet alsó osztályával maradéktalanul, a parasztság nem egyedüli hordozója az ú. n. mély vagy népi kultúrának. Ellenben mindezekből az általánosító jegyekből van benne valami. A parasztság nagyjában mindenütt falun lakik, nem munkás, nem

polgár, a társadalom alsóbb szintjén helyezkedik el, ő legnagyobb részben a népi kultúra hordozója. Ezek a lényeges jegyek azonban de facto külön rend fogalmát adják, hozzátéve, hogy ezt a különállást a parasztság önként vállalta. A különállás a történelem folyamán jogi érvényt is kapott. A parasztság nem áll szemben a társadalommal, hanem azon belől egy külön társadalmat alkot, a saját maga által vállalt törvények szerint. *Erdei* ebben az önkéntes elzárkózottságban és a saját rendi, külön törvény önkéntes vállalásában látja a parasztság legjellemzőbb jegyét. A parasztságot a középkor teremtette meg és az újkor technikai-polgári-kapitalista forradalma bontotta fel. Ott ahol a polgári-kapitalista fejlődés háborítatlanul ment végbe, mint Nyugaton, ott a parasztság átalakult polgárrá. Ahol azonban, mint nálunk és tőlünk keletebbre önmagában ezt a fokot nem érte el a társadalom, hanem külső erők avatkoztak be negatív vagy pozitív irányban, oit a parasztság külön rendi állapota ma is meg van, csak bomladozóban. A magyar paraszttársadalom átmeneti típus Nyugat és Kelet között. A szemlélet valóban kifogástalan, ha polgári kapitalista fokot vesszük a társadalmi evolució ideáljának és elfogadjuk a kultúra nyugatról keletre irányuló áramlásának tételét. Akkor csakugyan van nekünk külön parasztrendünk, a tőlünk keletebbre eső népeknek pedig ilyen értelemben véve nincs, s a parasztságunk *Erdei* által nagyon szépen leírt típusai pedig valóban a régi forma mellett megmaradt vagy abból kiváló csoportok.

Azonban éppen a történeti szemlélet amellett bizonyít, hogy *Erdei* által a parasztságra felállított kategória nem mindenkor és nem mindenben érvényes. A görög és római társadalom szerinte nem ismerte a parasztságot, mert hiszen az első városlakó volt, a másik gazdasági szerkezete a rabszolga munkán épült fel. Elfeledi azonban, hogy ez a tétel csak nagy megszorításokkal érvényes, a görögségnek csak nagyon kicsi része volt a földtől elszakadt városlakó, a római birodalom pedig, míg Itáliára korlátozódott (kb. Kr. e. 150-ig) a szabad parasztok vállán nyugodott. A nyugati tipikus, rendi társadalmak középkori kasztszerű tagozódása sem vont éles határt az egyes csoportok közt. Nálunk pedig sem a középkorban, sem Werbőczy formulázása után nem sikerült megakadályozni, hogy a sokféle conditionarius népek sokféle magánjogi kapcsolatai a rendi kereteket át ne törjék. A magyar középkori, sőt újabb kori társadalom állandó mozgásban volt, rendi tudatról, legalább is a parasztsággal kapcsolatban nehezen lehet szó. Hiszen a XVII—XVIII. század ármálistái, akiknek nemesi jogait a vármegye csak bizonyos korlátozások mellett ismerte el, vagy a kisnemesek egy-két jobbággyal gazdálkodó tömege vagy akár a parasztvárosok félig iparos, tőzsérkedő és mégis földhöz kötött polgársága erőszaktétel nélkül nem zárhatók ki a parasztságból. Mióta pedig a reformáció a mai magyar paraszt-osztály elődeit meghódította s a kb. 200 évig tartó sajátosan demokratikus iskolarendszerével kulturális egységbe forrasztotta, még a kultúra sem volt a nemesség, a parasztpolgárság, és a jobbágyság előtt olyan erős választó vonal, hogy külön rendi öntudat alakulhatott volna ki. Azt hisszük, hogy a szociologia számára a formulába nehezen önthető ismeretlen mennyiség, a szellemi kultúra sokkal inkább jellemzője a parasztságnak, mint a materiális szemlélettel megállapítható jogi, történeti és gazdasági formulák. A parasztság válsága sokkal kevésbbé technikai forradalom következménye, mint inkább a saját maga által teremtett kultúra válsága. Igy hamarabb értelmet nyernek *Erdei* típusai. Az etnográfus számára munkájának ez a része mond legtöbbet, mert hiszen nekünk nagy segítség az, ha tudjuk, hogy mit, hol kell keresnünk, s mai kép miféle materiális tényezők eredménye. Éppen ezért nem kevés haszonnal forgathatja a munkát az, aki parasztságunk mai típusai közt el akar igazodni.

Debrecen.

Balogh István.

Szabó István: A magyarság életrajza. A Magyar Történelmi Társulat könyvei VIII. 276. l. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. Budapest, [1942].

Az utóbbi években alig jelent meg történeti munka, mely annyira közelről érintette volna a néprajzot, mint *Szabó István* népiségtörténete. A munkából a honfoglalás korától kezdve a magyar föld településtörténeti kialakulását, a magyarság elhelyezkedését, térfoglalását, a politikai történetnek a népesség előnyomulására, pusztulására gyakorolt hatását, a nemzetiségek megjelenését, a betelepítések menetét és okait ismerhetjük meg. Rámutat a szerző a nemzetiségi eszme fejlődésére, a kiváltságoknak, a társadalmi formáknak, a vallásnak a magyarság és a nemzetiségek életében való szerepére, az asszimiláció kérdésére. Keresi a magyarságtudat jelentkezését és formáját. Ezeket a problémákat öt fejezetben tárgyalja. Először a magyar népterület honfoglaláskori kialakulását (I.), majd a magyarság középkori terjeszkedését s a középkori idegen népelemek szerepét vizsgálja *Szabó István*. Feltárja a népiség sorsát a török hódoltság idején (III.), végül a XVIII. és XIX. századi (IV., V.) állapotokról szól. Mindezekkel a szerző a népi műveltség különböző korokban kialakult és lerakódott rétegeihez tárja fel a 'néptalaj' rétegeit. Megadja a lehetőségét annak, hogy a népi műveltség történeti összeállását, a különböző műveltségi hullámok jelentkezését a népiség alakulásával, a 'néptalajjal' összekapcsolhassuk vagy az összekapcsolás lehetőségét keressük. Így a magyar néprajz történeti elmélyítéséhez, a néprajzi kérdések történeti megfogalmazásához járul hozzá. Az a történeti megfogalmazás, amelyet mi itt hangsúlyozunk, természetesen nem jelent 'tárgytörténetet', hanem a népi műveltség egész alkatának vizsgálatát társadalmi, lélektani, gazdasági, földrajzi, stb. szempontok szerint. De minden egyes szempont érvényesítésénél ott kell lenni a legfontosabb néprajzi elvnek, a közösség életéhez kapcsolódó történetiség elvének. A történetiség elve nélkül minden néprajzi értékelő törekvés még félmegoldást sem jelent s értéktelen spekulációk területére vezethet. E nélkül a néprajz nem felel meg a tőle várt nemzettudományi követelményeknek.

*Szabó István*nak tulajdonképen minden lényeges megállapítása munkára ösztönözheti a néprajztudományt. Amilyen plasztikusan megrajzolta a szláv népi beolvadás kérdését, az etnográfusnak ugyanolyan formában válaszolni kell az idetartozó népi műveltségi kérdésekre, — szemmeltartva a szerzőnek azt a nézetét, hogy a honfoglaló magyarság önálló, kifejlett társadalom volt s az itt talált néptöredékekre „társadalma egészével" telepedett rá. Fontos feladatok várnak reánk a romanizált néptöredékek, a középkori olaszok, franciák, vallónok néprajzi jelentőségének kutatásánál. Ezeknek a néptöredékeknek bizonyára részük van az egyes mediterrán kultúrjelenségek elterjesztésénél (vö. *Vajkai A.*: Római emlékek a Dunántúl néprajzában, Pécs szab. kir. város Majorossy Múzeumának 1939—40. évi Értesítője). Időbelileg és térbelileg jól tagolt képet nyerünk *Szabó István* munkájából a német betelepülésekről és betelepítésekről. A magyarországi német népcsoportok, népszigetek néprajzáról már van néhány alapos munkánk, de szükséges lenne részletesen, a néptalaj és kultúrtalaj nagyobb darabját szemügyre véve vázolni azt a kicserélődési, átalakulási folyamatot, amely a magyar és német műveltség között végbement. Keresnünk kellene a két népi műveltség egymástól való idegenkedésének problémáját, a műveltséghez kapcsolódó emberi magatartást.

Ha azok a történetírási elvek és szempontok, amelyekre *Szabó István* támaszkodik s amelyeket érvényesít is, további feldolgozásra kerülnek a magyar történettudományban, hatalmas lépéssel segítődik elő a néprajz ügye s nagy feladatok hárulnak reá. De kérdés, hogy mai néprajzi tudományszemléletünkkel a kérdések megoldására, a nemzet népi kultúrállományának vizsgálatára sikerrel vállalkozhatunk-e?

Gunda Béla

Bendefy László: A magyarság kaukázusi őshazája. — Gyeretyán országa. Cserépfalvi kiadás. 510 l., I—XL tábla. Budapest, 1942.

Bendefy érdemes irodalmi működését régóta figyelemmel kíséri a magyar őstörténeti nyomozások iránt érdeklődő közönség. Kiemelkedő művei: Az ismeretlen Juliánusz, 1936., továbbá a két egybefüggő, egymást kiegészítő munka: Kummagyaria, 1941. és az előttünk fekvő nagyszabású történeti nyomozás. Őseink multjának problematikus pontjaival sok jeles tudósunk behatóan foglalkozott régebben és újabban; hogy többeket ne említsünk, *Hóman Bálint* és *Németh Gyula*. E két kiváló történet-nyelvészeti kutatónk megállapította tételek ma már irodalmi tudásunk közkincsei. *Bendefy* is sűrűn hivatkozik rájuk, főleg *Németh*re. Műveik alapján eddig is hittük, hogy mai hazánkon kívül volt a magyarságnak még a történeti időn belül egy, esetleg több állandó jellegű hazája, településterülete, amint ezt a nyelvészeti eredmények elénk tárják. Ott, ahol a nyelvi bizonyságok hallgatnak, csak többé-kevésbbé ingatag elméletekről lehet szó, de exakt tudásról aligha. Érzi ezt szerzőnk is s ezt nem egy helyütt kifejezésre juttatja.

Az említett álláspontra helyezkedve hisszük, hogy a mai magyarság elei, sőt tán honfoglalás-utáni ünnmaradt vérei is hosszú ideig élhettek a csuvasok és baskirok szomszédságában. Hisz ezek lakóhelyeitől nem messzire volt a magyarság bölcsője, hol az egyeredetű finnugor törzsekkel mintegy négy évezreddel ezelőtt együtt élt. Azt azonban, hogy a magyarok onnét való elköltözése után maradt-e ott tekintélyesebb számú, nemzeti életet alkotni képes magyar nép, eddigelé nem sikerült megdönthetetlenül bebizonyítani. Nyelvi adatok e tekintetben nem nyilatkoznak. Mindazonáltal történettudósaink és etnográfusaink elméletei nyomán meggyökeresedett az a vélemény, hogy a hátramaradt magyarok a szóbanforgó tájon tekintélyes számban tartózkodhattak s némi állami életet is fejleszthettek. E szerint a honfoglalást követő századok folyamán két Magyarország lett volna: Hungaria = Magyarország és Magna Hungaria = Régi Magyarország.

Bendefy most tisztán történeti kutatások alapján oly művel ajándékoz meg bennünket, melynek fejtegetései szerint nem két, hanem három Magyarország volt a X—XIV. századok folyamán. Ez a harmadik ország — valóságos állam — az általa Kummagyariának, azaz Kumamenti Magyarországnak nevezett terület volt, mely a Kaukázusban terült el, főrészt a Kuma folyó mellékén s hozzávetőleges számítás szerint kb. 400.000 km² lehetett. A 885—890-diki győzelmes besenyő támadás következtében a mondai Dentu-Mogeriában tanyázó magyarság kétfelé szakadván, egyik része, mely a Dontól északra tanyázott, Etelközbe s innen a mai Magyarországba költözött, a másik, a Dontól délre lakó, pedig a Kaukázusba vonult s ott idővel virágzó államot alapított, az ú. n. Kummagyariát.

Nem szándékozunk e rövid ismertetés keretében a könyv gazdag történeti, föld- és néprajzi adatait szemügyre venni. Ezek csak terjedelmes tanulmányban volnának áttekinthetők; e munka szakemberek tollára vár. Itt csupán néhány fontosabb szempontot óhajtunk hangsúlyozni.

A fő teendő e kérdés fejtegetésében mindenesetre az volna, hogy a „Magyar" nevü város körül támadt följegyzések hitelességét, tudományos felhasználhatóságát kétségbevonhatatlanul megállapítsuk. E nélkül ez az egész kérdéskomplexum csak mondakör, mesegyüjtemény. E nélkül nem tudjuk: vajjon e városra és környékére vonatkozó történeti jellegű kutatások nem jutnak-e olyan sorsra, mint a gyászoló rokonok, kik pompás emléket állítanak olyan sírra, amelyből a kedves halottat régen kiemelték. E nélkül a munka nem tud olyan érdeklődést kelteni a szakemberek körében, hogy nagy anyagi és szellemi áldozatok árán föltárassák e városnak és vidékének romjait és széles területét oly adatok után kutatva, melyek megbizonyítanák azt a véleményt, hogy itt a XIV. évszáz végéig, Timurlenk dúló támadásáig, mintegy negyedmillió főnyi, nagyrészt kulturált magyar élt, kiknek utolsó királya Gye-

retyán, azaz Gyertyán (Jerretan) volt, aki népe jelentékeny részével egyetemben a róm. kat. vallást követte s élénk összeköttetésben volt a Szentszékkel.

Nem tudom elhinni, hogy ha ott 1396-ig a magyarországi magyarsággal majdnem egyenlő számú és nagyrészben írástudó nemzet élt, az úgy eltünhetett volna, hogy semmi hiteles nyom se maradt volna róla az utókorra. Csak olyan népnél lehet azt elképzelni, mely nomád, vándorló élet színvonalán állt, hogy majdnem nyomtalanul felszívódjék egy másik, nála műveltségben, számban s főkép szervezettségben magasabb fokon levő letelepedett s nemzetté fejlődött népbe, amint ez megtörtént a hazánkba települt jászokkal, kunokkal és besenyőkkel. A *Bendefy*től sürgetett kutatások és ásatások sorsa tehát azon fordul meg, tudunk-e felmutatni oly *biztató* adatokat, melyek megokolttá tennének ily nagy anyagi és szellemi áldozatokkal járó vállalkozást. Eddigelé az egyetlen ilyen adat a Madzsar helynév. Ez azonban magában nem elegendő; ki tudja, honnan eredt ez a magyarnak látszó elnevezés, nem valami török vagy más eredetű szónak a változata-e?

De félretéve minden kételkedést, egyet el kell ismernünk. *Bendefy László* lelkes magyarsága tiszteletet érdemel. Oly munkára szentelte magát, amely közvetve hasznára válhatik a magyar tudományosságnak. Levéltári kutatásai, a Kummagyariának nevezett területre vonatkozó történeti és néprajzi rajzolatai, az eddigi őstörténeti irodalom pontos áttekintése másokat is buzdíthat arra, hogy népünk homályba vesző nyomait keresse a mult távolában. S e tekintetben mindenesetre sokat várhatunk *Bendefy László* szakavatott munkásságától.

Bán Aladár.

Alföldi András: Antik ábrázolások az euráziai lovaspásztorok kultúralkatának ismeretéhez. Klny. a Folia Archeologica III—IV. kötetéből. 16. l., 10. kép. Budapest, 1941.

A szerző tanulmányában két problémát tárgyal: a botos lasszóval történő állatfogást és a serlegkínálás rítusát. Mindkét probléma szorosan érinti a néprajz területét is.

Alföldi bemutatja egy terra sigillata edény reliefjét, amely a rénszarvaskultúra legrégibb hiteles bizonyítéka. A római császárkor közepéről származó dombormű, amelynek őstípusa a Kr. e. V—III. századból való görög ezüstedény képszallagja lehetett, rénszarvasra lasszót vető baslik-os szkítát ábrázol. Azután több olyan római emléket ismertet a szerző, amelyek botos lasszóval történő állatfogást ábrázolnak. A szerző szerint a botos lasszót a mongolok terjesztették el, a török és iráni népek a dobó pányvakötelet használták. A botos lasszónak római szarkofag-reliefeken és niellos lemezeken való ábrázolása valószínűleg „a mongol kultúrkörből való elemek tükrözése . . . amely elemek a szkítákkal jutottak talán nyugatra." Mindehhez mi csak azt fűzzük hozzá, hogy a botos lasszó alkalmazásáról aránylag késői emlékeink is vannak a mediterrán kultúrkörből (l. az 1555—1630 között élő *Antonio Tempesta* metszeteit). Rámutat *Alföldi* arra is, hogy az eszközt megtaláljuk Afrikában, de Afrika mint másodlagos elterjedési terület jön számításba. *Menghin* eredményeit és elméleteit szemelőtt tartva felveljük a kérdést: vajon az afrikai lasszókban nem az ősi uralaltáji pásztorműveltség tárgyi lecsapódását kell látnunk, amihez még hozzásorolhatjuk a keletafrikai pásztornépek kovácskultuszát, a füljegyeknek, mint tulajdonjegyeknek az alkalmazását, a fejésnél alkalmazott befúvást és még sok más műveltségi jelenséget.

A serlegkínálás rítusa a kitüntetést, a megbecsülést szimbolizálja. Nemcsak az uralkodó fogadhatja el a felkínált serleget, hanem maga is kínálhatja alattvalóját. A serlegkínálás és italfelajánlás az égiek tiszteletével is összekapcsolódhat. Mindezt hatalmas irodalmi anyag felsorakoztatásával a hunoktól, mongoloktól, Kínából, a szkítáktól, a magyarországi avaroktól, a perzsáktól, a thrákoktól stb. vett példákkal mutatja ki *Alföldi*.

Gunda Béla.

Szűcs Sándor: A régi Sárrét világa. Bólyai Akadémia. 160 l. 8° Budapest, [1942].

A magyar etnikai csoportok és vidékek egyik jellegzetes területét a Sárrét régi világát, néprajzi irodalmunk alig tárgyalja. Jóformán csak annyit tudtunk eddig, hogy a régi, 1615-ben még, *‚Rétköz'*-nek említett Sárrét földrajzi helyzete, életmódja, néprajzi képe a Nagykunság eltünt világához hasonló. A Sárrét mocsaras, nádas világa, amelynek lápjai, sárvizei, erei, közei, rétségei és zugai, szigetei és ormágyai az Ér, Berettyó, Sebes-Körös, Fekete-Körös vízközén és árterületén volt, alig jelenthetett egyebet puszta nevénél. Nagyobbik fele, a Nagy-Sárrét, Bihar, Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megye érintkezésénél feküdt. Kisebbik fele, a Kis-Sárrét, a Sebes- és Fekete-Körös bihari-békési vízöntő területéhez tartozott. Az ethnikailag is eléggé zártan körülhatárolható terület lakossága református vallású, ami egyúttal — s ez már szinte néprajzi törvényszerűség az Alföldön — szabadabb és régibb, gyökeres lakosságot is jelent.

Mindezek a sajátos etnikai jegyek, a *‚származás'*, az *‚eredet'* és az elkülönülés népközi helyzete a Sárréten elsősorban földrajzi, gazdasági és közlekedési hatásoktól függenek. A külső egyezések és hatások eléggé színező képe mellett *Bertalan Szilágyi János* biharnagybajomi református pap egykorú, 1827-ben kelt, leírásából ismerhettük meg igazán a biharvármegyei Sárrét világát. Nem véletlen, hogy a hajdani híres magyar madártanya jószemű leírásának a kéziratát *Györffy István*, a Nagykunsági Krónika méltán nagyhírű tudós szerzője találta meg s szerzőjét *Bertalan Szilágyi János* személyében is ő azonosította.[1]

Az egykor hasonló tájú és jellegű Nagykunság régi élete és a Sárrét régi világa között, *Szűcs Sándor* kitűnő etnográfusunk kutatásait összegezve nincsen különbség. Az azonos táj, a benne élők hasonló és egyforma életszemlélete, a gazdálkodás ősi, gyüjtögető formája, tárgyi hagyatéka, szellemi hagyománya, ősi hiedelme teljesen azonos. Amint *Györffy István* a Nagykunsági Krónikában[2] bámulatos elevenítő erővel állítja elénk a szilaj pásztorokat s a többi jóhírű és bővérű kunokat, *Szűcs Sándor — Györffy* kiváló szellemi örököse — a régi Sárrét egykori pásztorkodását, pákászait, madarászait, darvászait, halászait, méhészeit, táltosait, köztük a nagyhírű Csuba Ferencet,[3] gyógyítóit, farkas küldőit, s más jeleseit és helyeit eleveníti meg mesteri hűséggel, a született író lényűgöző erejével, a sárréti öregek szabadonfolyó, ízes beszédével, s ami számunkra elsőrendű fontosságú, tökéletes etnográfiai tudással és hitelességgel.

A szellem, mely ezt a munkát — szépirodalmunknak is váratlan nagy nyereségét — létrehozta, kétségtelenül ugyanaz, ami *Györffyt* is eltöltötte. Az időkfeletti örök *‚nép'* szólal meg *Szűcs Sándor* könyvében, öreg pásztorok, lesántult betyárok, elárvult pákászok és koldussá, falu csúfjává züllött egykori táltosok sírják el a maguk egyszerű paraszti módján, a *‚nemszeretem napok'* sanyarú emlékezetével életük folyását. Az író — az etnográfus — ösztönös erejével és tartózkodó szemérmességével összegezi a *‚letünt'* világ *‚hiteles'* történetét. Valóban a *‚nép'* hangja szólal meg az elmondottakban, *Szűcs Sándor* csupán mint kiválasztott *‚fi'* az ősök kiszemelt és egyetlen méltó örököse, a kései utódok lehiggadt nyugalmával ad számot az eltünt régi vízi világról.

Szűcs Sándor könyve a Nagykunsági Krónika méltó párja, anélkül, hogy az epigon kicsinyességébe esne, s az utánzás mázával vonná be művét. Az életforma, a szemlélet, az érdeklődés azonossága teszi elsősorban is

[1] *Bertalan Szilágyi János:* A biharvármegyei Sárrét leírása. 1827. Közzétette *Györffy István*. Klny. „Aquila" XVII. 1920. k. 11. l.

[2] *Györffy István*: Nagykunsági Krónika. Karcag, 1922. 159. l.

[3] V. ö. Ethnographia. XXXII. 136. l. és *Róheim Géza:* Magyar néphit és népszokások. Bp. (1925) Athenaeum. 7. l.

hasonlóvá *Györffy* kiváló munkájához. A *Györffy* által elénkvarázsolt régi világ képét *Szűcs Sándor* erőteljes és biztos kézzel tágítja. Újabb távlatokat nyit, régi világunk határát szélesebb tájakra tolja szét s az alföldi régi magyar népéletről nyert ismeretünket tágabb és biztosabb alapokra helyezi. Magyarságismeretünk egyre inkább terebélyesedő fáján a magyar nép hagyományos életformája páratlanul gazdag és sokoldalú adatokkal gazdagodik. A területileg kisebb egységbe vont ismereteinket tágítja és bővíti s egyúttal számtalan apró foglalkozási ágra bontja, új adatokkal és fogalmakkal is színezi s nem egy esetben meglepően eredeti megfigyeléseivel egészen új fejezeteket nyit a további kutatás számára. *Herman Ottó* nem mindig valószerű ‚*felfedezései*', *Györffy István* ösztönös ‚*meglátásai*' és hiteles adatai mellett *Szűcs Sándor* munkája néprajztudományunknak mindig egyik legbecsesebb forrásául szolgál. Különösen a babonás hiedelmek és eljárások, az ősi magyar hitvilág egyes kérdéseivel kapcsolatosan nagyjelentőségűek *Szűcs* kutatásai. Ilyen irányú, főleg az Ethnographiában és a Debreceni Szemlében megjelent kitűnő tanulmányai révén már eddig is jól ismert nevet vívott ki magának. A táltosokról, a nézőkről, a látókról, a gyógyítókról; ősi hitvilágunk máig élő sajátosságairól szóló fejezetei hitvilágunk legbecsesebb és hitelesnek joggal tekinthető emlékei.

A régi multi, végkép letűnt réti pásztorkodást és betyáréletet, szellemi hagyományai teljességével, tárgyi adatai pontosságával és hűségével az élő hagyományt megszólaltató sárréti öregek emlékezetéből, elbeszéléseiből gyüjtötte össze, kifejezésében és megírásában is jellegzetesen sárréti munkájában. Kitűnő és mondanivalójához méltó hiteles ábrázolások is — amelyek részben a szerző munkái, részben még eddig ismeretlen forrásokból kerültek elő — nagyban hozzájárulnak még műve értékéhez.

Vargha László.

Vargha László: A tilalmasi tanyák építkezése. Adatok a nagykúnsági népi építkezéshez. 66. l., 11. ábra, 24 kép, 7 melléklet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1940.

A magyar népi építészet rendszerezéséhez és néprajzi értékeléséhez még igen nagy és sokszempontú anyaggyüjtésre van szükség. Többször hangoztatta már ezt *Bátky Zsigmond* is, aki értékelő vizsgálatai közben számtalanszor rámutatott az anyaggyüjtés új területeire, a csak rendszeres terepmunkával megoldható kérdésekre. *Vargha László*, akkor amikor Karcag tanyavilágának északi részével foglalkozik, a *Bátky*tól többször hangoztatott hiányokat óhajtja többoldalú módszeres és részletes felvételekkel pótolni. Azt vallja, hogy „a mai állapotnak pontos és léptékhelyes műszaki felvétele, felmérése okmányszerűen bizonyító erejű s az egyes, pontosan felmért részletek ismerete olyan távoli, a multra nézve is értékesíthető . . . távlatot nyithat meg, mely csupán a leírásra, vagy csak a képes ábrázolásra támaszkodva, nemigen volna lehetséges" (10. l.). Építkezéskutatásunk legfontosabb feladatának tehát a módszeres műszaki felvételt tekinti (l. még 11. l.). A szerző célkitűzését minden tekintetben a legalaposabban oldja meg. Módszertani bevezetése után először a tájat és népet, a betelepülés körülményeit ismerteti, majd az építkezés formáit mutatja be: a különböző ólakat, a pitarólas építkezést, a különböző tanyákat. *Vargha* szemmeltartja és szép példákkal igazolja, hogy a gazdasági körülmények, mint befolyásolják, alakítják a tanyai építkezés formáját. Vizsgálódásaiból azt látjuk, hogy a „szemtermelés nagyarányú, szinte uralkodó jellege módosítja a tanyaépület használatát" (45. l.). Igen tanulságosak és új utakon járók azok a megállapításai, amelyek a birtokviszony és tanyaforma kérdésére vonatkoznak. A tűzhelyek alakulását és a tetőszerkezetet bemutató felvételei egészen mintaszerűek és hézagpótlóak. A munka messziremenően egészíti ki *Györffy István*nak a Nagykunság építkezését tárgyaló munkáit. Bizonyíték arra, hogy új szempontok érvényesítésével még a legjobban átkuta-

tott terület is szolgáltat új anyagot az etnográfusnak. *Vargha László* munkáját népi építkezés kutatásunk egyik legfontosabb forrásának könyvelhetjük el, amely szaktudományunkon kívül az építésznek s a népi életforma alakulásával foglalkozó gazdasági szakembernek is igen sokat mond.

Gunda Béla.

Dr. Nyárády Mihály: Kék község történelmi földrajza. A Bessenyei-Társaság kiadványai, 5. sz. 73 l., egy térképmelléklettel. Nyíregyháza, 1941. Ára: 4 pengő.

Kék szabolcsmegyeei község történelmi földrajzának vázolásával a szerző hasznos adatokkal gyarapította a magyar föld néprajzi és emberföldrajzi megismerését. Kiemeljük itt a község kelyneveit bemutató részt. A dülő és határnevek elsősorban a régi vízrajzi állapotok, a vízi élet megrajzolásához, az állattenyésztés megismeréséhez nyujtanak hasznos támasztékot. Fokozott figyelmet érdemelnek a vízi utak emlékét őrző helynevek. Néhány helynévmagyarázatot nyelvészeink bizonyára nem fogadhatnak el, de ez a szerző anyaggyüjtésének eredményét nem érinti. Kár, hogy *Nyárády* Kék belsőségeinek térképét nem közli, mert azzal biztosabban követhetnénk nyomon az érdekes település alakulását. A XVIII. sz. végén jórészben még csak az út egyik oldalán sorakoznak a házak; annál feltűnőbb azonban, hogy később falukapuk nyomaira akadunk. A vérszerinti rokonok közös udvaron laktak, az idegenek a szélesebb telkeket megosztották. Találkozunk olyan telekelhelyezkedéssel, amelynél a telkek egymásmögött sorakoznak s így a legbelső telken lakónak esetleg három kapun is keresztül kellett mennie, míg saját udvarába jutott. A község határában erdei legeltetés is folyt. Tudtunkkal egészen egyedülálló a kéki ingólápokon való gazdálkodás, amikor előzőleg éveken át az ingólápot levágott náddal töltötték fel és tették művelhetővé.

Gunda Béla.

Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csügési magyarokról. Erdélyi Tudományos Füzetek, 136. sz. Szerk.: Szabó T. Attila. 38. l. Kolozsvár, 1942.

A szerző a bákómegyei (Románia) Csügés — a néphagyomány szerint Csíkból települt — magyarjainak néprajzához szolgáltat becses adalékokat. Az egyházi élet vázolása után leírja a lakodalmat, keresztelést, temetést. Adatokat közöl az étkezésről, ruházatról, kendermunkáról, a házról, a gazdasági élet, a folklore különböző területéről. Igen becses a tanulmányhoz mellékelt szójegyzék. Különösen a pásztorélet területére tartozó szavak nyujtanak sok néprajzi tanulságot. A dolgozatot, mint a keleti határainkon túlélő magyarság népéletének tanulságokban gazdag dokumentumát tartjuk nyilván. Szeretnénk ha a szerző néprajzi munkásságát tovább folytatná. Előbbi munkáit is ismerve, tőle várjuk a gyimesi csángók rendszeres néprajzi tanulmányozását.

Gunda Béla.

Bakos József: Az érsekújvári áll. gimnázium IV. A. osztályában működő nyelvművelő, táj- és népkutató munkaközösség írásai. Szerk: — I. kötet: Együtt dolgoztunk. 80. l., II. kötet: Nagy magyar értékeink védelmében és szolgálatában. 107. l. Érsekújvár, 1942.

A nemzetnevelés szempontjaival is helyesen irányított néprajzi gyüjtő munkának a gyüjtött anyag megőrzésén felül egyik igen fontos feladata az, hogy a népet és az általa hagyományozott magyar műveltséget gyakorlati módszerekkel, tudatosan ismertesse meg a középosztály különféle foglalkozási területein különleges munkájából, vagy az arra való készülődésből esetleg ki sem tekintő fiatal nemzedékkel. Igen fontos, hogy az iskolákban olyan tanárok vezessék, foglalkoztassák a magyar ifjúságot a hagyománygyüjtő munkában, akiknek egyénisége megadja az ifjúi lélek mohó megismerési vágyának, kívánságainak a helyes lendületet az eredményes működéshez. Ilyen

férfiú az előttünk levő füzetek tanusága szerint *Bakos József*, az érsekújvári gimnázium tanára. Tanítványaival együtt dolgozva, példaképeket, mintákat megvitatva gyüjtött össze hagyományokat nagy magyar értékeink védelmében és szolgálatában olyan nagy mennyiségben, hogy kiadványait a magyar néprajzi kutatások egyik igen fontos forráskiadványának tekintjük. Részletek megvitatására e helyen nem térünk ki, mert meggyőződésünk, hogy e füzetek anyagának meglepő adalékaival hamarosan és több ízben is találkozunk egy-egy nagyobb, összegező tanulmányban. A gyüjtött anyag tetszetősen, változatosan elrendezett kiadásának ténye példaadóan mutatja, hogy a tudomány számára a lelkesedés és az önzetlenség szerény eszközökkel is teremthet nagy, maradandó eredményeket.

Dömötör Sándor.

Dala József—Erdélyi Tibor: Matyóföld. 316 l. Athenaeum rt. kiadása. Budapest, 1941.

Dala József „A híres Mezőkövesd" című fejezetben általános néprajzi képet nyujt az olvasónak. Megállapítja, hogy a falu társadalma két rétegre tagozódik: egyik a földes gazdák, másik a nincstelenek, a summások rétege. Érdekes és mindenesetre helytálló megállapítása, hogy a földes zárkózottabb, merevebb, a summás tanulékonyabb, közlékenyebb és mivel az országot járja, látóköre is nagyobb. Vezetőikkel szemben azonban bizalmatlanok. Nagyon jellemző az a megjegyzése, hogy az illetékesek többet törődtek a falu idegenforgalmával, a népviselet megmentésével, mint az abban járó nép szociális helyzetének megváltoztatásával és életbevágó problémáik feltárásával. A Gyöngyösbokréta szerepével kapcsolatban mindennél többet mondanak következő sorai: „Évekkel ezelőtt több száz főnyi idegen tömeg érkezett egy hétköznap. Matyó lakodalmat mutatott be nekik a Vendégház akkori vezetősége. A tömeg a főtéren helyezkedett el. Esteledett már. Az egyik utcából kifordult a háromlovas ágyvivő szekér, utána a menyasszony jött lányoktól közre fogva. Szekerek zörögtek haza a mezőről. Szétnyilt a lakodalmas menet. A szekéren ülő legények szemükre húzott kalapjuk alól megsértett matyó önérzetükben annyi megvetéssel néztek szóllanul a matyó műmenyasszonyra, hogy az kitépte magát társnői közül és sírva elrohant" (16. l.). *Erdélyi Tibor* Mezőkövesd mezőgazdaságával foglalkozik. A helyi mezőgazdasági problémákat a következő három legfontosabb kérdésben látja: 1. telepítés és földbérlő szövetkezetek alapítása, 2. a tagosítás minél előbbi keresztülvitele, 3. a mezőgazdasági termelési rendszer korszerű átszervezése azaz racionalizálása. Megállapításait bő statisztikai adatokkal igazolja. *Benyó Endre* közegészségügyi szempontból a régi épületeket kifogásolja, amelyek melegágyai a reumás megbetegedéseknek és gümőkórnak. A lakások túlzsúfoltak: az egyszobakonyhás-kamrás lakásokban gyakran tíz ember is él összezsúfoltan. *Saád Andor* szerint, aki Mezőkövesd egészségügyi kérdéseivel a táplálkozás szempontjából foglalkozik, „e nagyközség, elintézetlen sorsdöntő kérdéseinek tömege és sokoldalúsága folytán iskolapéldája a vajúdó magyar falunak." A táplálkozás hiányosságát a helytelen gazdálkodásban, a háztartási ismeretekben való járatlanságban és a szegényebbeknél a nincstelenségben látja. Érdekes az a statisztika, amely 500 gyermek 10 napi étkezését mutatja. *Saád* értékes munkát végzett megfigyeléseivel, amelyek mind a biologiai, mind az anthropologiai kérdésekre igyekeznek feleletet adni.

A könyv függelékében megtaláljuk Mezőkövesd és a matyók irodalmát.

Vitéz Borbély-Maczky Emil Borsod vármegye főispánja előszavában mindazoknak ajánlja a könyvet, akik a magyar falu problémáihoz és szociális kérdéseihez igaz magyar lélekkel akarnak közeledni. A kétségtelenül jószándékkal és az egyes szerzők munkája eredményeinek felhasználásával megírt tanulmányok hasznos és értékes adatokat szolgáltatnak a néprajztudománynak is.

Manga János.

Muharay Elemér: Hagyományunk, műveltségünk, életünk. Magyar Műveltség Hagyománysorozat 1. szám. 79. l. Kalot kiadás. Budapest, [1942].

Muharay Elemér, aki évek óta a jellegzetesen magyar színjátszás létrehozásán fáradozik, kis könyvében a magyar megújulás célkitűzéseinek kérdéseivel foglalkozik. Gondolatait elsősorban az ifjúságnak, másodsorban a nagyközönségnek, a népi gondolat híveinek szánja. Az uralkodó magyar gondolkozást évszázadok óta felületesség jellemzi, — írja a bevezetésben. Sehol annyi életalakító nagy gondolat és gondolkozó nem pusztult, nem sekélyesedett el, mint itt. Sürgeti a szellemi képességek emelését, a közvélemény helyes tájékozását, nemcsak a ma, hanem a hagyományos mult irányában is. Befejezésében megállapítja, hogy az új magyar szellem kialakításának nincs egyetlen olyan feltétele sem, amit még a mai körülmények között is ne tudnánk teljesíteni. A nép nem felelős jelenlegi állapotáért. Ez annak az életformának következménye, amelyet nem ő szabott meg magának és amelyben fejlődésről, magyar és emberi öntudatról szó sem lehetett. Ma egyik oldalon a népimádat, másik oldalon a népiszony. Nem érvényes a népimádat, amíg csak tapsolunk a népnek a szinpadon, vagy földet követelünk neki a máséból, amíg csak megcsodáljuk művészetét, megbámuljuk tehetségét és kultúrát követelünk neki, olyat, amelyet mi magunk nem is fogadnánk el. Talán ebben az utolsó mondatban rejlik *Muharay* könyvének legnagyobb értéke, melynek minden gondolatát nemes szándék vezeti.

Manga János.

Radnai havasok térképe, 1 : 200.000. M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet kiadása. Budapest, 1942.

Természetjárók, geográfusok körében a legnagyobb megbecsülésnek és megelégedésnek örvend az a munka, amit Honvéd Térképészeti Intézetünk már esztendők óta végez. A Radnai havasok most kiadott térképére (amely azonban a Székelyföldtől északra eső erdélyi részeket tartalmazza; így Kalotaszeget, Nagybánya vidékét, a Tisza felső völgyét) fel kell figyelni az etnográfusoknak is. A térkép nemcsak a terepen való mozgáshoz jelent hasznos kalauzt, hanem olyan adatokra is figyelmeztet, amelyek szorosan a néprajz művelőjének szakterületéhez tartoznak. Így jelölve találjuk a térképeken a fatemplomokat, a történeti emlékeket s a népművészetben, népviseletben gazdag néhány fontosabb falut. Mivel a kartográfiai lehetőség meg van rá, szeretnénk, ha a Honvéd Térképészeti Intézetnek ez a törekvése minél tökéletesebben valósulna meg. Reméljük, hogy a következő kiadásoknál minden egyes történeti és művészeti értékű fatemplom a térképre kerülhet. Pl. jelölni kellene Rogoz, Nemesbudafalva, Tágfalva, Párva, stb. fatemplomait. Nézetem szerint a piros jelzés mellé nyomott számmal fel lehetne tüntetni a készítés évét is. A következő kiadásoknál bizonyára bővülnek a „népviseletet" feltüntető helyek is. Kalotaszegen s Szamosújváron és Széken kívül a térképre kerül olyan jellegzetes népviseleti központ, mint Borsa, Ciblesfalva, Les, Nagyilva, a magyar Domokos, Bálványosváralja, Magyarpalatka, Szépkenyerűszentmárton, Magyarberkesz, stb. Ugyanígy a népművészeti szempontból számbajöhető helyek is szaporodnak. A térkép szerkesztőinek külön hálásak lehetünk a pásztortanyák, a havasi gazdaságok gondos feltüntetéséért, általában a települések ábrázolásáért. A Radnai havasok településeinek ábrázolása már magának egy tanulmánynak nyers vázlatát nyujtja. — A térképet szemlélve sajnálattal kell megállapítani, hogy milyen kevés a jelzett túristaút. A zágrai völgyön Ciblesfalván át a Széplesre (Cibles) vezető utat okvetlenül a jelzett utak közé kellene sorolni. Nincs jelzett út a Radnai havasok nyugati részén. Igy pl. a Rebra patak völgyén, Párván, a Borla tetőn át a Fekete láb alatt a Páltin tetőre s onnan a Horthy csúcs felé vezető ösvény is megérdemelné a jelzést. Jelzett út kellene a Romolyi völgyön át a Horthy csúcsra is.

Gunda Béla.

NÉPRAJZI HIREK.

† **Magyar Kázmér (1858 márc. 4.—1942. márc. 28.).**

Egy kedves ízig-vérig magyar urat nem látunk többé üléseinken. Nem halljuk zamatos magyar beszédjét, nem élvezzük aranyos kedélyét és szellemes mondásait. A mi kedves jó Kazi bátyánk költözött el tőlünk örökre. A Teremtő kivételes kedvezéséből ő a 80-as éveken túl is fiatal, ragyogó kedélyével nyerte meg mindannyiónk tiszteletét és szeretetét.

Magyar gazda volt, ki szóval és tettel küzdött magyar fajtájáért, örömmel foglalkozott a néppel és szeretettel gyüjtögette veszendő tárgyi emlékeit.

Székelykapus gödöllői kúriájában egy szép kis néprajzi gyüjteményt rendezett be, saját maga, szaktársai és az érdeklődők gyönyörűségére. A legnagyobb kitüntetés volt számára, hogy gyüjteményét, melyet ő annyi szeretettel és hozzáértéssel hordott össze, a legelső magyar ember, az ország kormányzója is megtekintette.

Társaságunknak 1920 óta választmányi, 1939 óta tiszteleti tagja. Társaságunkhoz mindig szeretettel ragaszkodott s annak érdekeit messzemenően képviselte.

A Népr. Ért. XV. (1914) évfolyamában a békóról kimerítő tanulmánya jelent meg A legnagyobb részletességgel ismerteti a magyar ember által használt lóbékót. Senki annyi magyar szívvel és lélekkel ezt a tanulmányt nem írhatta volna meg, mint éppen ő. Munkájával nevét a néprajzi irodalomban megörökítette. Szeretetreméltó egyéniségét nem fogjuk elfelejteni soha.

Szabó Kálmán.

Matyó és palóc népművészeti kiállítás. *Sz. Holló Valéria* és *Szegedy-Maszák György* népművészeti gyüjteményének matyó és keleti palóc anyagát láthattuk kiállítva az Iparművészeti Múzeum csarnokában. Elsőízben történik, hogy magángyüjtő egyetlen összefüggő területről, négy vármegyéből (Borsod, Gömör, Heves és Nógrád) való anyagát ilyen számszerűen is tekintélyes anyaggal látjuk képviselve. A kb. 1200 darab vetekszik azzal az anyaggal, amellyel közgyüjteményeink e területről rendelkeznek. Éppen ezért dicséret és hála illeti a két önzetlen gyüjtő-tulajdonost, akik, — mint a kiállítási katalógus előszavában elmondják — nem csekély áldozattal, gyakran igen nehéz anyagi körülmények között hordták össze e gyüjteményt. A legnagyobbrészt textilféléből (ruházat, szőttes, hímzés), bőrruhaféléből, kerámiai tárgyakból, kisebb részben bútorból, faragásból álló gyüjteménynek különösen nagy értéke az anyag hitelessége. Valamennyi a helyszínen gyüjtött darab, s a tulajdonosok gondosan feljegyezték nemcsak lelőhelyüket, hanem legtöbbjükről számos egyéb, a kutató számára igen becses körülményt: készítési idejüket, tulajdonosuk nevét, korát, a tárgy használatának körülményeit, stb. Emeli ezenfelül a gyüjtemény tudományos értékét az is, hogy számos olyan helyről egybegyüjtött darabot láttunk itt kiállítva, amely községekről mindeddig úgyszólván egyetlen adat sem volt feljegyezve s így teljesen ismeretlenek voltak. Ezért különösen becses a gömörmegyei magyar faluknak — különösen a sok tárggyal képviselt Harmacnak — ruházati, textil, kerámiai és faragásanyaga, továbbá Ostoros község eleddig fel nem kutatott matyóságának jellemző művészkedése. Sok új tudományos probléma vetődik fel a kiállítás anyagával kapcsolatosan, viszont ugyanakkor nem egy, sokat vitatott kérdés megoldásához is közelebb fog vinni.

A kiállítás számos érdekessége közül ehelyütt csak néhányra mutatunk rá. Így a ruházati anyag tervszerű és céltudatos felgyüjtésével kapcsolatosan arra, hogy pl. Balog gömörmegyei községből három korszakból három teljesen különböző típusú ruha kerül itt bemutatásra, s a gyüjtők nemcsak, hogy lelkiismeretesen összeszedték ezeknek minden járulékát s a múzeumainkban rendszerint hiányzó alsóruháról sem feledkeztek meg, hanem gondosan feljegyezték, hogy ezeket kik, milyen időszakban, mely alkalmakkor s milyen módon viselték. — A cserépedények problémáit kutatók számára rendkívül becses adalék, hogy az edényeknek legtöbbször nemcsak lelőhelyük, hanem készítési helyük is ismeretes. Ez különösen a pásztógyöngyös-egrinek nevezett cserepek eredetkérdésének tisztázásához fog alapul szolgálni. — Egy 1839-ben készült, faragott hátú lóca azt bizonyítja, hogy a jellemzően nógrádmegyeinek ismert áttört bútorfaragás Gömörben is otthonos volt. — A palócok ólombeöntéses díszítésmódja, ugyancsak gömöri guzsalyok, pásztorszerszámok tanusága szerint, itt a mai napig él.

Reméljük, hogy a gyüjtemény más területről való ugyancsak gazdag anyaga egy vagy több más kiállításon is bemutatásra kerül majd, s hogy a lelkes gyüjtők példája nyomán mások is kedvet kapnak majd nemcsak hasonlóan gazdag, hanem ugyanilyen komoly, a tudományos követelményeknek is megfelelő, egy-egy kisebb területet bemutató anyag alapos felgyüjtésére.

Palotay Gertrud.

Falukutatás Bálványosváralján. Az első falukutató kísérlet 1931 nyarán történt Erdélyben, a második pedig 1936-ban. Mind a kettő lelkes kisebbségi vállalkozás volt, sok lelkesedéssel, de nagyon kevés lehetőséggel. Az elsőnek az eredménye néhány falufüzet volt, a második pedig még a kiadványokig sem jutott el, pedig ez sokkal inkább megfelelt a kollektiv munka követelményeinek. Hiába, hiányoztak az anyagiak, hiányoztak az eszközök, s legtöbbször még az engedély is hiányzott a kiszálláshoz. Mégis ez a két tábor biztos jele volt annak, hogy a fiatalabb erdélyi nemzedékek az élet valós szemléletére törekednek s a transylván irodalmiságot mostmár alázatos magyar részletmunka követi.

A bécsi döntés után természetesen hamarosan megindul a monografikus kutatómunka. Az Erdélyi Tudományos Intézet Kide községben széleskörű tájkutató munkát kezdeményezett. Nemsokára az ifjúság is jelentkezett, a Kolozsvári Magyar Diákszövetség társadalomtudományi és néprajzi munkaközössége megkezdette bálványosváraljai falukutató munkáját.

Bálványosváralján, a Szamos kapu belső küszöbén, a Mezőség északi szegletében 1600 magyar él 200 románnal együtt. Déstől, Szolnok-Doboka megyeszékhelyétől 16 kilométerre fekszik a falu, a Bandó patak völgyében. A Szamos völgye felé egyik szomszédja Magyar-Décse, tiszta magyar község, többi szomszédjai többségben román lakosságúak, vagy tiszta román települések. Ide utazott ki 1941 július 2-án huszonnyolc főiskolai hallgató és öt hallgatónő. A tábor vezetését a Diákszövetség felkérésére *dr. Venczel József*, a Tudományos Intézet tanára vállalta.

Hogyan dolgoztak a tábor résztvevői? A kiszállás előtt egy hetes tanfolyamon vettek részt. Igy általánosságban mindenki minden feladatról hallott valamit. A tábor első hete egészen informativ jellegű volt. A kutatók nem indultak kérdőívekkel, először csak családlapokat készítettek s beszélgetve ismerkedtek a faluval. Érdekesebb beszélgetéseiket kicédulázták s így lassacskán kérdéskörök alakultak ki. A begyült anyagot a tábor vezetője rendezte s ő készítette el a napról-napra növekedő címszavak rendszerét. Igy a tábor munkájában — „nem részletkérdések tisztázására, a priori tételek bizonyítására törekedtünk, hanem az adott társadalmi egység, Bálványosváralja, életmegnyilvánulásainak és társadalmi jelenségeinek a rögzítésére, mégpedig annak tudatában, hogy a szociológiai parallelizmus törvénye értelmében a társadalom életében nincs egyetlen jelenség, egyetlen életmegnyilvánulás sem, amely elszigetelt, önállóan működő és önmagában magyarázható volna" — amint azt *dr. Venczel József* irja a táborban kialakított monografikus rendszer kéziratos kiadásának bevezetőjében. (A falukutatás módszerének vázlata. Összeállította: V. J. egy. int. tanár. Kézirat gyanánt. Az Erdélyi Tud. Int. kiadása. Kolozsvár, 1941.) A táborozás második felében azután az anyag uralkodott a résztvevőkön, mindenki a reábízott részlet elmélyítésén dolgozott.

Mit hoztak haza Váraljáról? Elsősorban is az említett monografikus vázlatot. Ennek főbb fejezetcímei a következők: I. Tájkeret, II. Élettani vonatkozások, III. Gazdasági kérdések, IV. Tárgyi hagyaték, szellemi hagyomány, V. Népnyelv, VI. Tiszta szellemi hagyomány, VII. Népi lélektan, VIII. A történeti emlékezés anyaga, IX. Népi jog és politika, X. Szokásanyag, XI. Az egyház és az iskola, XII. A társadalmi élet alapjai.

Ezt a keretet néhány ezer cédula tölti ki. Természetesen a kérdések csak nagy általánosságban merültek fel, alig néhány ponton végeztek az ifjak mélyrehatóbb kutatást. Ezt az anyagot a népmozgalmi anyag kimásolása (1751—1940), a családfák összeállítása, a családlapok elkészítése egészíti ki. Néhányszáz fénykép, fonográf felvételek, a falu újonnan elkészített térképe és a lemásolt kataszteri térkép teszi teljessé a begyüjtött anyagot.

A nyár óta még kétszer volt kisebb kiszállás Váralján. Mostmár javában folyik az anyag rendszerezése, összefoglalása és előkészítése a nyári kiszálláshoz. A tábor vezetői azt tervezik, hogy az idén elmélyíthetik a részletkutatásokat és kiterjeszthetik munkájukat Váralja területéről a szomszéd falvakkal együtt mindenképpen adódó tájegységre.

A kolozsvári Diákszövetség falukutató munkájától komoly részleteredményeket várhatunk. Munkájuknak azonban óriási nevelő-hatása van: sok tettrekész főiskolás figyelmét felhívják a falu életkérdéseire, egyesekben pedig tudományos érdeklődést ébresztenek. Mind a kettő végtelenül sokat jelent Erdély jövendőjében. (A munka részletes beszámolóját l. Hitel, 1940—41. 3—4. sz.)

Molter Péter.

Szerkesztésért és kiadásért felelős: Dr. Gunda Béla.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE
ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

The editor of *Ethnographia*, from the year 1940 (vol. 51.) on is *Béla Gunda*. Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán körút 40., Budapest X., Ethnographical Museum. The letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Ethnographical Museum).

The aim of the review is to publish researches on the folk civilization of the Hungarians and on the ethnology of kindred peoples, Finno-Ugrians and Turks; as well as on the ethnology of Eastern Europe. *Ethnographia* publishes articles in Hungarian, English, French and German.

Le rédacteur de l'*Ethnographia*, à partir de l'an 1940 (tome 51.) est *Béla Gunda*. On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au sécrétariat de la Société: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique.

La revue publie des recherches portant sur la civilisation populaire hongroise et sur l'ethnologie des peuples apparentés, c'est-á-dire des peuples finno-ougriens et turcs; ainsi que sur l'ethnologie de l'Europe Orientale. Les articles de l'*Ethnographia* sont publiés en hongrois, français, anglais et allemand.

Schriftleiter der *Ethnographia* ist vom J. 1940 (Jg. LI.) ab *Dr. Béla Gunda*. Handschriften, Besprechungsstücke und jeder auf die Schriftleitung bezügliche Briefwechsel sind unmittelbar an die Anschrift des Schriftleiters (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) und alle die Ungarische Ethnographische Gesellschaft angehende sonstige Erkundigungen, Zustellungsmahnungen und Tauschstücke an das Sekretariat der Gesellschaft (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) zu richten.

Das Ziel der Zeitschrift ist die Veröffentlichung von Forschungen und Ergebnissen über die ungarische Volkskultur, die Ethnographie Osteuropas und die den Ungarn ethnographisch verwandten finnisch-ugrischen und türkischen Völker. In der Zeitschrift *Ethnographia* erscheinen Aufsätze in ungarischer, deutscher, französischer und englischer Sprache.

Abbonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Doz. *Dr. Béla Gunda.*

BUDAPEST, X. Könyves Kálmán körút 40. Ethnographisches Museum.

JHG. LIII. 1942. H. 2.

INHALT.

Seite

Gr. Zichy, I.: Sándor Csoma von Kőrös ..... 81—83

Fazekas, J.: Die ethnographischen Forschungen in Estland ..... 84—104

Szendrey, Zs.: Zur Herkunftsfrage der ungarischen Beschwörungsformen 105—112

Vajkai, A.: Ölpressen im Komitat Veszprém ..... 113—123

Szendrey, Á.: Das ungarische „áldomás" (Trinkspruch) ..... 123—131

Nagy, J.: Begräbnis, Friedhof und Totenschmaus in Magyarvalkó (Kalotaszeg) ..... 132—143

Gunda, B.: Abergläubische Erzählungen aus der Homokmégyer Weilergruppe (Kom. Pest) ..... 144—147

Gönyey, S.: Aufbindearten der Pferdeschweife im Komitat Szilágy und Szatmár ..... 148—151

Kleinere Mitteilungen. *Dömötör, S.*: Ein Kirchenverbot aus dem Komitat Tolna. *Pákay, Zs.*: „Volkskundliche" Ortsnamen. *Oriskó, I.*: Seil-Anfertigung aus Baumrinde. *Palyusik, M.*: Tierheilkunde im Csermosnya-Tal ..... 152—157

Literarische Rundschau ..... 157—166

Ethnographische Nachrichten. *Szabó, K.*: † K. Magyar. *Palotay, G.*: Volkskunstausstellung aus der Sammlung V. Holló. *Molter, P.*: Dorfforschung in Siebenbürgen ..... 167—168

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA, KARCAG.

ETHNOGRAPHIA

NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

GUNDA BÉLA

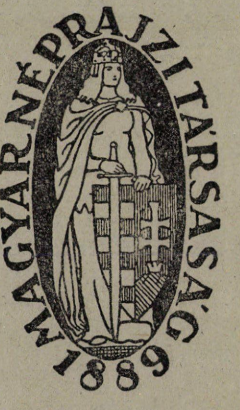

LIII. ÉVFOLYAM 1942. *3—4. SZÁM.*

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOM.

Veress Sándor: Kodály Zoltán hatvan éves ..... 169—172
Bartók Béla: A régi magyar népzenéről ..... 173—176
Danckert Werner: A félhangnélküli pentatonia eredete ..... 177—186
Faller Jenő: Adatok a magyar bányász hitéletéhez ..... 187—191
Csete Balázs: Temetés a kalotaszegi Nyárszón ..... 200—215
Molnár József: A szélkötő Kalamona. (Népmese *Honti János* jegyzetével) ..... 216—226
Kisebb közlemények. *Bakó Ferenc*: Adatok Újbars (Bars m.) néprajzához. *Tálasi István*: A majsai határperek tanulságai. *Dömötör Sándor*: A mezőföldi pásztoremberek viseletéről. *Fél Edit*: Élő magyar adat, mely a bibliai bűnbeesés értelmét foglalja magában. *Inczefi Géza*: Ellenséges golyó ellen védő imádság. *Palotay Gertrud*: Megkülönböztető öltözet- és viseletjelek Kalotaszegen. *Gönczi Ferenc*: Árdrágítók büntetése a XIX. században. *Gönczi Ferenc*: A halottnak nyitott koporsóban való temetése. *Gönczi Ferenc*: Angyal Bandi feleségének Mikli Bözsinek ládájában talált rablott ruhafélék. *Pais László*: Zalai vadászszokás 1757-ből. *Giday Kálmán*: A kétszeres ..... 227—235
Irodalmi szemle. *Korompay Bertalan*: Harva, Uno: Mordvalaisten muinaisusko. *Honti János*: Dégh Linda: Pandúr Péter meséi. *Gönyey Sándor*: Undi Mária: Drávaszögi fejkötőhímzés. *Vajkai Aurél*: Pais László: A Zala vízgyűjtőjének régi vízrajza. *Vajkai Aurél*: Mihalik Sándor: A Miklós börtön. *Palotay Gertrud*: Oppenheim, Kristin: Die primären textilen Techniken der Neukaledonier und Loyalty-Insulaner. *Palotay Gertrud*: Walterstorff, Emelie von: Svenska vävnadstekniker och mönstertyper; *Palotay Gertrud*: Arseven, Cecâl Esad: L'Art Turc. *Szilády Zoltán*: Mikecs László: Csángók. *Manga János*: Bednárik, Rudolf: Zvykoslovné pramene výtvarného prejavu Slovenského. *Vargha László*: Árvay József: A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben ..... 236—249
Néprajzi hírek. *G. B.*: Újból megjelenik az Anthropos. —.—.: A budapesti Fáy András gimnázium néprajzi kiállítása. —.—.: A csíkszeredai gimnázium tanulóinak néprajzi munkája. —. —.: Pécsett tilos a Háromkirályjárás és a Betlehem. —.—.: Emléket Zoltai Lajosnak. *G. B.*: B. Schiera pozsonyi egyetemen ..... 249—250
Társasági ügyek. A Magyar Néprajzi Társaság 1942. február 25-én tartott LIV. évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Tagfelvétel ..... 251—256

TUDNIVALÓK.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden szerkesztéssel kapcsolatos levelezés közvetlen a szerkesztő címére (*dr. Gunda Béla* egyetemi magántanár, Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum) küldendők. Minden egyéb a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, reklamáció, cserepéldány pedig a Társaság titkári hivatalához (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum).

A folyóirat célja a magyarság népi műveltségére, Keleteurópa s a magyarsággal rokon finnugor és török népek néprajzára vonatkozó kutatások, eredmények közlése. Az *Ethnographia*ban magyar, angol, francia és német nyelvű tanulmányok jelennek meg.

A Magyar Néprajzi Társaság tagdíja évi 8 pengő, melyért az *Ethnographia* c. folyóirat jár. A tagok ingyen kapják a *Néprajzi Múzeum Értesítője* c. folyóiratot. A tagság legalább három évre kötelező. Az *Ethnographia* évi előfizetési díja Magyarországon 12 pengő. — *Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltozásaikat a titkári hivatalnál (Budapest, X., Könyves Kálmán körút 40.) jelentsék be.*

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
LIII. ÉVF. 1942. 3—4. SZÁM.

KODÁLY ZOLTÁN HATVAN ÉVES.

Kodály Zoltán, a megújhodó magyarság nagy fia, 1942 december 16-án töltötte be hatvanadik életévét.

Ha megállunk az évforduló csúcsán és szemünkkel a távoli multat kutatjuk, a messzi kékségből elénk rajzolódik egy pozsonymegyei falu: Galánta. Itt, a galántai népiskola padjaiban, mezítlábas pajtások körében, a szolgálók és földművesek ajkáról ellesett népdalok, galántai táncokat muzsikáló falusi zenészek, ezerszínű világában jegyzi el magát először a magyar népzene későbbi nagy szerelmese, az akkor még senkitől nem ismert, sőt lenézett parasztzene végtelen szépségű dallamaival.

Később, mint nagyszombati gimnazista, első alkotó próbálkozásainak színhelye a gimnázium zenekara s a székesegyházi énekkar, melynek ő maga is szorgalmas tagja. De az otthon, a családi kör együttes kamarazenéje is nagy hatással volt a fiatal muzsikusra, akinek mindjobban kibontakozó tehetsége itt találkozik először a nagy zene európai birodalmával. És valóban, a későbbi Mester gyermek és ifjú éveinek ez a messzeségből felködlő két állomása mintha jelképesen meghatározná életpályája vonalát.

Ezzel a két erős indítással *Kodály* egész életpályája, magyar szellemtörténeti hivatása eldőlt. A későbbi folklorista tudós az ország sok száz Galántájának népi zenéjét ismerte meg, a komponista pedig bő anyagú kótatárakban tanulmányozva a nyugati mesterek remekműveit, szerezte meg virtuóz technikai tudásának tökéletes fegyverzetét. *Kodály* sajátosan magyar elhivatottságában a kettő — legmélyebb népzene és legmagasabbrendű műzene — olyan szerves kiegészítői egymásnak, mint fénynek az árnyék, hegynek a völgy.

Hosszú, fáradságos és göröngyös volt azonban az út, mely ide vezetett. A francia impresszionizmus mult századvégi zenei forradalmának új eszméi az akkori fiatal magyar zenészeknek azt a kis kört is átjárták, akiknek tekintete a közvetlen környezeten túl elérte egy távolabbi Nyugat szélesebb láthatárát. *Kodály* csakúgy, mint nagy kortársa, *Bartók Béla*, *Debussy* művészetében látják meg azokat az eszményeket, amelyeknek nyomán a német zenei hatás túlsúlya alatt fuldokló zeneművészetünket egy gyökereiben magyar zenei stílus kialakításával európai színvonalra emelhetik. Ennek feltétele azonban magának az új zenei szókincsnek — amelyből majdan az új zenei nyelv felépül — megalkotása volt. Ezt megtanulni, törvényeit elsajátítani, ritmusát, hangsúlyozását, fordulatait, szépségeit megismerni, vágott neki *Kodály Zoltán* a század elején, mint új szellemi honfoglaló, a magyar pusztának. A galántai gyermekévek benyomásaitól megtermékenyített lélekben az új

mag gyors csírázásnak indult. Már első művei előre vetítik a mai magyar zene legnagyobb lírikusának mélyzengésű, mélytűzű színekben pompázó dallamvilágát, a kodályi lassú tételek kemény-dacos, de ugyanakkor határtalan szeretetben felolvadó, férfias pátoszát.

Kodály lassú tételeinek a régi magyarság nemes zengésű nyelvére emlékeztető, immár a nagyközönség tudatába is felszívódott hangja fejlődik, bővül, gazdagodik további műveiben, amint az évek folyamán lankadatlan buzgalommal végzett népzenei gyüjtőútak tanulságai alapján szélesedik és mélyül a magyar népzene ősrétegének ismerete. Hangszeres műveiben főleg az I. Vonósnégyes, a gordonka-zongora szonáta, a hegedű-gordonka duo és a II. Vonósnégyes lassú tételei fejlesztik ezt a kodályi meloszt az alkotások első periódusát mintegy megkoronázó Psalmus Hungaricus örök magyar sorsot elsirató, de keserű panaszaiban is a jövőbe töretlen bizalommal néző hatalmas költeményéig.

Ámde a zseni egyik jellegzetessége, hogy az életnek nemcsak egy, hanem minden arculatát ismeri s az élet minden nagy érzelmi feszültségét meg tudja énekelni. Hiszen a magyar népdal sem mindíg bús, panaszos lemondás, hanem épp az benne a csodálatos, hogy végtelen gazdagságú tárháza az emberi lélek ezerféle változatának. *Kodály* műveiben a magyar kedély minden árnyalata megszólal. Gyors tételeiben felhangzik már a vígság a Psalmusig terjedő alkotó-periódus idején is, pl. gondoljunk csak a Zongoramuzsika (Op. 3.) némely darabjára, a Mulató gajd férfikarra, meg a két hegedű-brácsa Szerenádra. Sőt úgy látszik, mintha a Psalmust követő alkotó-periódusban a táncos elem és a humor még több helyet kapna, mint addig. A ragyogó gyermekkarmuzsikát elindító két kis mestermű, a Villő és a Túrót eszik a cigány már ennek jegyében fogant s a Háry János, a többi gyermekkar (Süket sógor, Cigánysirató) és a zenekari táncok, végül a két nagy a-capella kórusmű (Mátrai képek, Karádi nóták) mulatós kedve mind a magyar lélek derűjét idézi.

Ennek, a körülbelül 1923-tól 1937-ig terjedő időszaknak a kórusmuzsikája kicsiszolt technikájával csak az európai nagy énekes-századok karkultúrájához mérhető. A gyermekkarok, női és vegyeskarok azonban már nemcsak műalkotások, hanem jelentőségük, értelmük megkétszereződik, mert rajtuk keresztül a *nemzetnevelő Kodály* szól az ifjú magyarsághoz.

Valóban elmondhatjuk, hogy ha Magyarországon száz évvel hamarább fog kivirulni az európai zene ma még zsenge hajtása, ezt az utókor *Kodály* nagy kezdeményezésének köszönheti majd. Amit *Bartók* a Mikrokosmosban adott a zongorázó fiatalságnak, ugyanazt ajándékozta *Kodály* az 1925-ben készült Két gyermekkarral meginduló és azóta már többszáz darabra növekedett kórusmuzsikájában az éneklő ifjúságnak. Senki előtte nem szólt még olyan magyarul és olyan európaiul az Éneklő Magyarország népéhez, mint ő ezekben a mesterművekben, akár népdalfeldolgozásait, akár pedig a magyar népi melosz sajátságait összesűrítő darabokat (Bicinia Hungarica füzetei) nézzük.

Ilyen gazdag, sokrétű, kifinomult magyar zenei nyelven csak az a zeneszerző dalolhat, aki tudományos kutatómunkája folyamán népzenénk ősiségének, származásának, hovatartozásának kérdésében a legmélyebb rétegekig nyúlt. Ebben a problémakörben elért eredményeit

Kodály a népzenei tanulmányok hosszú sorát betetőző A magyar népzene c. munkájában fektette le. *Kodály* nemcsak zeneszerző, hanem mint tudós is a részletkérdések nagyvonalú, szerves egységbekovácsolója. Zenefolklorisztikai munkásságának fókuszában első helyen olyan problémakör áll, amely a magyar népzenét nemcsak mint elhatárolt tudományágat, hanem mint művelődéstörténetünk organikus tényezőjét láttatja az egyetemes magyar kultúra multjában és jelenében.

Idetartozik népzenénk ősrétegének kérdése, legrégibb dallamaink keleti eredetének feltárása és bizonyítása, amelyhez a pentatonia vizsgálatán keresztül jutott el. Az ötfokúság és a belőle kikristályosult magyar pentaton dallamszerkezet, mint hajóst iránytűje, úgy vezette *Kodályt* módszeres összehasonlító népzenei kutatásaiban évezredes messzeségekbe vissza, a magyarság keleti rokonnépeihez, akiknek zenei rendszere annak a nagy ázsiai zenekultúrának hajtása, amelynek egyik ága a belőle kiszakadt európai magyarság zenéje. Ötfokú hangsor a magyar népzenében c. tanulmányában már 1917-ben, majd egy későbbi, az 1935-ben megjelent Sajátságos dallamszerkezet a cseremisz népzenében c. munkájában tárgyalja ezt a kérdést, ez utóbbiban már teljes világosságában felismerve a pentatoniának a magyar népzenében betöltött központi szerepét. Biztos következtetéssel mutatja ki a régi és új magyar népdalstílusnak épp a kvintszerkezetben megnyilvánuló szerves egységét. *Kodály* azonban nem áll meg a szorosan vett népzenénél. Falusi népdalgyüjtő útjairól megtérve, stúdiumait könyv- és levéltárakban folytatja, régi írásokban szorgos kézzel gyüjtögetve a történelmi magyar mult zenei emlékeit.

Kodály tudományos munkássága szorosan kapcsolódik a Magyar Néprajzi Társaság célkitűzéseihez, feladataihoz. Gyüjtésének első eredményei, tanulmányainak legnagyobb része a Társaság folyóiratában, az Ethnographiában jelentek meg. Tudományos érdemeinek elismeréséül a Magyar Néprajzi Társaság 1940-ben tiszteleti tagjává választotta.

A hasadás a magyar nép és úriosztály kultúrája közt, ami a nemzetnek ma egyik legsúlyosabb, legégetőbb kérdése, csupán aránylag új jelenség. Régebben népi és magaskultúra nem élt egymás mellett két egymás beszédét nem értő idegen módjára mint ma, hanem egyik a másikra hatva, folytonosan alakították, formálták egymást. Nálunk, ahol annyi írott emlék ment veszendőbe, sok minden maradt meg a nép közt szájhagyomány útján. „A műzene hatása folytonos lehetett", — állapítja meg *Kodály*. „Minden korszaknak megvolt a maga lecsapódása, ha írott emlékek hiányában ma még nem is tudjuk pontosan kimutatni." Ámde ez megfordítva is áll. Sok írott emlék mélyebb értelmére éppen az újabb népzenei dokumentumok világítanak rá. Néprajz és zenetörténet c. tanulmányában fejtegeti ezt a sajátosan magyar problémát, mondván: „Zenetörténeti adatokra az élet színét és melegét csak néprajzi tudás és tapasztalat hozza meg. Ezért a magyar zenetörténésznek előbb folkloristának is kell lenni. Irott emlékeinkkel nem tud mit kezdeni, ha nem ismeri a népzenei hagyományt személyes tapasztalatból."

Ime látjuk, *Kodály*nál népi és magaskultúra, a magyar tájak dala és Európa nagy zenéje egy harmóniába csendül össze. A kettő egy, mint ahogy a szerencsésebb viszonyok közt élő nyugati nemzetek már

századokkal előbb felépíthették nemzeti kultúrájukat a népi talajon. Nekünk hosszú századok mulasztásait kell pótolni rövid évtizedek folyamán, mert az idő könyörtelenül elhalad fejünk felett. És ebben áll *Kodály* munkásságának másik nagy jelentősége. Az ő példája mutatja, hogy még pótolhatjuk ezt a kényszerű mulasztást s csak rajtunk múlik, hogy a megkezdett úton továbbhaladva kövessük őt egy jobb, igazabb, tisztább, teljesebb magyarság hitével szívünkben.

Veress Sándor.

*

Les soixante ans de Zoltán Kodály.

Le grand compositeur et investigateur Zoltán Kodály a fêté ses soixante ans le 16 décembre 1942. Cet anniversaire est très important pour la vie spirituelle hongroise. Au début du siècle, Kodály, et son célèbre contemporain Béla Bartók, ont aperçu les idées qui devaient les guider, par la formation d'un style purement hongrois, à élever la musique hongroise à un niveau européen. Mais, pour atteindre ce but, il y avait une autre condition à remplir: créer un nouveau vocabulaire musical et une nouvelle langue musicale. Pour l'apprendre, acquérir ses lois, connaître son rythme, son accent, ses beautés, Zoltán Kodály, avec Béla Bartók, s'élança sur le territoire inconnu des airs populaires hongrois. Le monde des mélodies, l'art du plus grand lyrique de la musique hongroise, Zoltán Kodály, croît et s'enrichit dans la mesure où sa connaissance de la musique populaire hongroise s'élargit et se creuse par la collection de milliers d'airs populaires hongrois. Tout cela s'est manifesté dans ses opéras pleins de spiritualité hongroise, ses choeurs, ses compositions symphoniques, ses quatuors à cordes. Il y a, parmi ceux-ci, quelques morceaux, comme le Psalmus Hungaricus et János Háry, qui sont célèbres dans le monde international de la musique. Ses choeurs ont une importance extraordinaire. Par eux l'éducateur Kodály parle à la jeunesse hongroise. Dans une langue si riche et si variée ne peut chanter qu'un compositeur qui s'est familiarisé, au cours de son travail d'investigation, avec les couches les plus profondes, les questions d'ancienneté, d'origines, avec les formes différentes de la chanson populaire. C'est la question des couches primitives, des mélodies, aux origines les plus anciennes, qui occupe la première place dans l'ouvrage folklorique musical de Kodály. Il s'occupe souvent du problème de la „pentatonie", il recherche les traits communs entre la musique hongroise et les airs populaires des peuples finno-ougriens et des peuples turcs. Il montre l'unité organique du style ancien et du nouveau style, qui se manifeste dans la structure „quinte". En dehors des airs populaires, Kodály connaît parfaitement les manuscrits anciens, souvenirs musicaux hongrois. Les relations entre l'activité de Kodály et les devoirs et les buts de la Société Ethnographique sont très étroits. Les premiers résultats de son travail de collectionneur, la plupart de ses études ont paru dans la revue de la Société „l'Ethnographie" (Ethnographia). En reconnaissance de ses mérites, la Société Ethnographique Hongroise l'a élu membre d'honneur.

A RÉGI MAGYAR NÉPZENÉRŐL.

A népzenekutatás ma már tisztában van vele, hogy amikor kelet- és keletközépeurópai népek népzenéjével foglalkozik, különbséget kell tennie a „művelt" és „félművelt" (többnyire városi) lakosság népszerű műzenéje és a parasztság igazi népzenéje között. A kettő külső ismertetőjeleiben, főleg pedig keletkezése szempontjából élesen elválik egymástól; hogy itt-ott egyiknek az anyaga átszivárog a másikba, megkülönböztetésük szempontjából lényegtelen.

Ugyanígy elkülönül a kettő, ha társadalmi jelentőségüket nézzük. A régebbi magyar parasztzene kétségtelenül a *teljes* nemzet valamikor közös műveltségének maradványa; népies műzenénk viszont mai alakjában túlnyomórészt multszázadi úri műkedvelők alkotása, melyet városi cigányzenekarok terjesztenek. Más alkalommal már rámutattunk,[1] hogy a „cigányzene" elnevezés itthon is, külföldön is merőben téves, hiszen cigány-játszotta *magyar* műzenére vonatkozik. Más kérdés, hogy a falusi cigánysságnak megvannak a maga teljesen elütő jellegű, cigánynyelvű dalai, melyeket a városi cigánybandák nem játszanak, sőt nem is ismernek; s hogy maga a híres cigány előadásmód, mely környezete szerint változik, talán éppúgy a magyar úriosztály idevágó hagyományát őrzi a városban, ahogyan a falusi cigány a paraszti muzsikálását falun.

A parasztzenének jellemző sajátossága, hogy egységes stílusfajtákat foglal magában: dallamcsoportokat, melyeknek tagjai szerkezetben és egyéb ismertetőjegyekben igen hasonlók egymáshoz. Az ilyen egységes stílusok kialakulását az egyirányban ható öntudatlan variálóösztönnek kell tulajdonítanunk, amint az valamely azonos viszonyok között, egymással szoros kapcsolatban élő, de a külvilágtól többé-kevésbbé elszigetelt emberközösségben érvényesül. Nagyszámú hasonló dallam létrejöttét nagyjában így képzelhetjük: különböző eredetű idegen zenei elemek behatolnak a parasztság zenéjébe; a parasztság azután lassanként, ösztönösen úgy alakítja őket át, hogy végül szerkezetileg és egyébként is egyöntetűnek, az idegen eredetitől lényegesen különbözőnek tűnnek. Az efajta fokozatos átalakításra tanulságos példáink vannak; arra viszont nincs adatunk s lélektanilag nehezen is lenne magyarázható, hogy *egyes* parasztemberek dallamokat találnak ki. A parasztzenét így kollektív művészi jelenségnek kell tekintenünk, szemben a mai magyar népies műzenével, mely egyéni műalkotásnak tekinthető, hiszen számos idevágó dallam szerzőjét névszerint ismerjük. Ehhez még hozzá kell fűznöm, hogy amikor paraszti művészetről beszélek, nem minden, földműveléssel foglalkozó egyént tekintek parasztnak, hanem csak azokat, akik kifejezésbeli szükségletüket hagyományos, vagy idegen eredetű, de ösztönösen saját lelkialkatukhoz alkalmazott formákban elégítik ki.

Az európai hallgató számára főleg régi népzenénk két sajátossága tűnik eredetinek és magában állónak: egyik a rubató-dallamok szabad, deklamáló ritmusa, mely elfedi az egyszerű alapvázat, úgy hogy az csak ritkán hallható s akkor sem egyenletes ritmusegységekben, hanem

[1] *Bartók B.*: Cigányzene? magyar zene? Ethnographia, 1931. 49—62. l.

mindig recitatívszerű előadásban szólal meg. Ez az előadásmód tudtommal ismeretlen a német népzenében, viszont Keleteurópában a magyarságon kívül megvan a szlovákoknál, románoknál és délszlávoknál, talán még egyéb népeknél is. Másik sajátosság a félhangnélküli ötfokú hangsor, mely sokszáz vagy sokezer évvel ezelőtt a világ nagyrészén ismeretes lehetett (hellének, kínaiak, mongolok, négerek egyaránt ismerték, illetve ismerik). Ez a hangsor nem tűri a szokásos domináns-tonika-zárlatot, aminthogy „dominánsának" nincs is az a domináns-funkciója, melyet, az európai műzenéből ismerünk. Különleges benne az is, hogy nemcsak tercét és kvintjét, hanem szeptimáját is konszonanciának kell tekintenünk; általában *az öt hang mindegyike, bármely másikhoz való viszonyában: konszonáns.* Az eredetileg hiányzó második és hatodik fok (utóbbi kis- vagy nagy-terc formájában) számos dallamban megjelenik, mint súlytalan ütemrészen érintett átmeneti-hang vagy ékesítő-hang. A dallamvonalban gyakori a kvart-ugrás és a középhangok körüli keringés; a nem-architektonikus szerkezet mellett még fontosabb jelenség az ereszkedő és lefelé transzponáló forma.

Honnan tudjuk, hogy e dallamok valóban régiek, hogy többszáz vagy talán többezer éves multjuk van? A legutóbbi években e régiségre közvetlen bizonyítékokat nyertünk a volgavidéki török és törökös rokonnépek zenéje révén; közvetett bizonyságunk lehet ötfokú hangsoruk, ékesítésük, szövegeik ódon jellege. Mikor s hogyan énekelték e régi dallamokat? Szövegük szerint lírai dalok és balladák; régi időkben par excellence munkadalok lehettek. Sajnos, csak lehettek, illetve voltak valamikor, mert jónéhány évtized óta kihalóban vannak s már harminc-negyven évvel ezelőtt is csaknem kizárólag öreg emberek ismerték. Sőt ezek az öregek sem igen éltek már velük, mert joggal félhettek a fiatalok — a minden „elavultat" kinevető fiatalok — gúnyjától. Elképzelhető, milyen nehézségekkel kellett megküzdenie a gyüjtőnek, akinek épp e legértékesebb anyag megmentése volt a fontos. Az öregeket, főleg az öreg asszonyokat sokszor alig tudtuk éneklésre bírni. Egyikük szégyenkezett: „nem illik ez öregasszonynak", — mondotta; a másik attól félt, hogy gúnyt űzünk belőle, bolondítjuk; voltak, akik adóhivatalnokokat gyanítottak bennünk, mert most már a nótázást is meg akarják adóztatni. Hogy másfél évtized alatt mégis mintegy kétszáz régi stílusú törzs-melódiát és sokszáz variánsukat sikerült feljegyeznünk, részben fonográfra vennünk: ezt az eredményt csak sok fáradság és kitartás után érhettük el. Karban való unisono-énekről nem lehetett többé szó; örültünk, ha egy-egy faluban két-három öreg nótafa akad. De még ha több ilyen akadt is, akik véletlenül ugyanazokat a dalokat tudták, ezek oly kevéssé voltak hajlamosak az együtténeklésre, annyira eltértek egymástól a sokszor bonyolult ékesítések előadásában, hogy a karban-énekeltetéssel még csak kísérletet sem tehettünk.

Mondottuk az imént, hogy ezek a dalok valamikor munkadalok voltak. Erre nincs közvetlen bizonyítékunk, de a román parasztzenéből merített analógiák alapján bizonyossággal állíthatjuk. Munkadalok voltak, nem abban az értelemben, hogy szövegük és ritmusuk a munkával állott kapcsolatban, hanem abban az értelemben, hogy közös

munka alkalmával, amilyen régebben sokféle volt (kukoricafosztás, tollfosztás, téli fonó, nyári mezei munka), karban énekelték őket.

Másfajta kollektív zenélési alkalom volt a tánc. Itt régi táncdalokkal éltek, melyek csak abban térnek el a rubato-dallamoktól, hogy ritmusuk táncritmus, s ha éneklik, jóval kevesebb bennük a cifrázat. Ennek a régi tánczenének ma csak töredékes maradványait ismerjük; a régifajta táncramuzsikálás, a régifajta koreográfia a mi időnkben már kiveszett. Igy ezen a téren csak találgathatunk. Eredetileg alighanem dudások vagy más parasztmuzsikusok játszották a tánczenét; még harminc évvel ezelőtt is jónéhány faluban ez volt a helyzet.[2] Csak később, úgy kétszáz esztendő óta, került a muzsikusság lassanként cigányok kezébe; a magyar falunak ma, kevés kivétellel, ők a zenészei. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a falusi cigány többnyire „paraszti" műsort játszik, népzenét népi stílusban, s így távol áll a városi cigányzenésztől. — Az is elképzelhető, hogy a legrégibb időben semmiféle muzsikus sem volt, hanem a zenét a nézők s talán a táncosok éneke szolgáltatta. A zenéhez valószínűleg akkor is odaszegődött az énekszó, amikor már külön zenészek húzták a tánchoz.

A régi magyar népzene ezenkívül *szertartásos* (ceremoniális, majd azt mondanám: rituális) dalokat is ismert: lakodalmas és aratási dalokat (ez utóbbiak nyilván igazi munkadalok), halottsiratókat, regös-énekeket, párosítókat, gyermekdalokat. Mindezek alkalmi dalok s közös bennük az is, hogy a párosítókon kívül mindegyik kategóriát csak igen csekélyszámú dallam képviseli, régebbi vagy újabb dallamok, melyek azonban mind lényegesen elütnek az említett ötfokú alapstílustól. A legtöbb helyen a régi szokásokkal együtt a hozzájuk tartozó dalkategóriák is kihaltak.

Az *újabb* magyar népdalstílus társadalmi szerepében is lényegesen elüt a régitől. Mint tudjuk, ezek a dallamok ma a magyar parasztságnak úgyszólván egyetlen zenei nyelvjárását képviselik; közös munkánál, masirozás, csoportos hazatérés közben kórusban — természetesen mindig unisono-kórusban — éneklik őket. Párosítók dallamaiként éppúgy szerepelnek, mint tánc kíséretéül, falusi cigány előadásában. Az egykori sokféleség helyébe tehát egyetlen dalfajta uralma lépett; az uniformizálódásra való hajlam így ezen a téren is érvényesül. Aligha véletlen, hogy épp ez az újabb népzenestílus hatott oly mélyen a tótok és ruténok újabb parasztzenéjére.

Szóljunk még végül a régi magyar népzene művészi jelentőségéről. Közismert tény, hogy a magyar s a vele szomszédos parasztzenék felfedezése a legerősebb ösztönzést adta a mai magyar művészi zene megteremtéséhez.

Nem mondom, hogy nélküle egyáltalán nem jött volna létre. Hogy milyen jellege volna ebben az esetben, meddő dolog találgatni. Annyi bizonyos: úgy, ahogyan ma előttünk áll, annyira összforrott a napjainkban feltárt parasztzenével, hogy e népi zene nélkül teljességgel elképzelhetetlen. S az ösztönzés, melyet tőle nyertünk, annál intenzívebb volt, mert mi, az alkotó zenészek, magunk voltunk a népzene felkutatói. Gyüjtő- és kutatómunkánk révén a legszorosabb kapcsolatba

[2] V. ö. *Kodály Z.*: A magyar népzene, 1937. 62. l.

kerültünk vele: a falvakban, a tanyákon alkalmunk volt ezt a zenét a legintenzívebb módon *átélni*. Sohsem hangoztathatjuk eléggé, hogy épp ez az átélés az alapfeltétele mindennek, ha a népzene megihlető hatásáról beszélünk.

Hogy tehát a mai magyar művészi zenének különleges, egyéni jellege van, azt egyebek közt Kelet parasztzenéjének köszönheti. S íme: épp ez az egyéni jellege az, mely ráirányította a világ figyelmét.

Bartók Béla.

*

Über die alte ungarische Bauernmusik.

In dieser Studie fasst Béla Bartók seine Forschungen, die sich auf die alte ungarische Bauernmusik beziehen, zusammen. Er bespricht ihre Hauptmerkmale, ihre Entstehung, sowie ihre soziale Stellung. Er befasst sich mit der Frage der Pentatonie, mit der der Ornamentik und des Rubatovortrages, ferner mit den strukturellen Eigentümlichkeiten derselben. Er bringt Beweise bezüglich ihres hohen Alters. Er macht die Vortragsgelegenheiten, laut welchen man über Arbeitslieder, Tanzlieder und Zeremoniallieder reden kann, bekannt. Verfasser weist auf ihr allmähliches Schwinden aus dem Volksleben hin und hebt auch ihre Bedeutung für die neue ungarische Musik hervor. Aus den allgemeinen musikethnologischen Feststellungen der Studie seien hier erwähnt: Für die Bauernmusik im allgemeinen ist höchst charakteristich, dass sie sogenannte einheitliche Stilarten, d. h. Melodiegruppen, deren Melodien einander im Aufbau und sonstigen Merkmalen sehr ähnlich sind, in sich birgt. Die Entstehung solcher einheitlichen Stilarten muss jedenfalls dem nach einer Richtung eingestellten und unbewusst wirkenden Variationstrieb einer Menschenmasse zugeschrieben werden, einer Menschenmasse, die unter den gleichen gemeinschaftsbindenden Umständen (gleiche Sprache, gleiche Beschäftigung, ähnliches Temperament, usw.), ferner miteinander in enger Berührung, jedoch von der Aussenwelt (städtische Bevölkerung, Bauernklasse der Nachbarvölker, usw.) mehr oder minder abgesondert lebt. Die Entstehung einer grossen Anzahl von gleichgearteten Melodien durch den Variationstrieb kann ungefähr so erklärt werden: verschiedene fremde musikalische Elemente verschiedensten Ursprungs dringen in die Musik irgendeiner Bauernklasse ein und werden von den Bauern instinktiv allmählich derart umgemodelt, dass sie schliesslich in musikalischer Struktur und sonstigen Eigenschaften gleichartig und vom eingedrungenen Original recht abweichend erscheinen. Es liegen höchst aufschlussreiche Beispiele solcher sukzessiver Umformungen vor; dass jedoch Bauern-Individuen Melodien erfunden hätten, dafür sind überhaupt keine Angaben vorhanden und dies wäre auch psychologisch schwer erklärbar. Die Bauermusik muss also infolgedessen als eine kollektive Kunstäusserung betrachtet werden, die heutige volkstümliche Kunstmusik der Ungarn dagegen (der Autor vieler Melodien ist dem Namen nach tatsächlich bekannt) als eine individuelle Kunstäusserung. Nachträglich muss ich noch auf eines hinweisen: wenn wir von Bauernkunst sprechen, betrachten wir nicht alle Leute, die Ackerbau betreiben, als Bauer, sondern nur jene, die ihr körperliches und seelisches Ausdrucksbedürfnis entweder mit Formen befriedigen, die ihren Überlieferungen entsprechen, oder mit solchen Ausdrucksformen fremden Ursprungs, die instinktmässig ihrer eigenen seelischen veranlagung entsprechend umgeformt wurden. (Vgl. Schweiz. Sängerzeitung, Bern, 1933.)

A FÉLHANGNÉLKÜLI PENTATONIA EREDETE.

Sokféleképpen magyarázták a félhangnélküli ötfokúság eredetének kérdését az eltelt évtized magyar népdalkutatásában: nyilván nem véletlen, hogy ez a probléma *Kodály* munkáiban is oly előkelő helyet foglal el. Még egynéhány évtizeddel ezelőtt ugy látszott, hogy a pentatonia a zenében „elemi ősjelenség", a hangsorképződés egyik alsó foka, amely ha nem is minden, de igen sok népnél általános. Időközben ez a fejlődéselméleti felfogás — s ez nem utolsó sorban a magyar népdalkutatás fáradozásainak köszönhető — erősen háttérbe szorult.[1] Helyébe az a célkitűzés lépett, hogy az ötfokúságot *történeti* összefüggéseiben derítsük fel. Úgy látszik, hogy e feladat megoldására a népdalkutatás mellett elsősorban az összehasonlító népzenei-néprajzi vizsgálódás alkalmas. A magyar népzenei kutatás már eredménnyel járt ilyen irányban, amikor Eurázsia finn-ugor, török-tatár és mongol pentatoniájának elterjedését nyomozta. Ebből alakult ki az a vélemény, hogy az ötfokúság keletebbre eső kisugárzási területről vándorolhatott tovább s összefüggéseiben egészen Keletázsiáig nyúlik. Természetesen az eredet kérdése ezzel még nem volt megoldva. Ha beleegyezünk is abba, hogy a magasabb kínai műveltség közvetlenül vagy közvetve, de jelentős befolyással volt a mongol és török-tatár zenére, akkor is felelnünk kell még arra, vajjon a kínai pentatonia megjelenésében eredeti avagy jövevény-e.

Úgy hiszem, hogy a kérdés megoldásának nyitját Óceánia szigetvilágában találhatjuk meg, a primitiv kulturák eme nagy menedékterületén, amely már sok művelődéstörténeti kérdés felderítésében igen alkalmas kiindulási pontnak bizonyult. Összehasonlító néprajzi-népzenei vizsgálódások alapján én és munkatársaim[2] már régebben arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a félhangnélküli ötfokúság kezdetben a növénytermelő matriarchális kultúrák hangsorainak alapvető építőanyaga volt. Ezen állítás szélesebb körű bizonyításába jelen körülmények között érthetően nem bocsájtkozhatom. Most csak azon főbb eredmények vázlatszerű áttekintésére szorítkozom, amelyeket óceániai, indonéziai és délkeletázsiai dallamok összehasonlítása alapján kaptunk.

Igen sűrűn fordul elő a félhangnélküli ötfokúság Melanéziában; különösen a Salamon- és Bismarck-szigeteken, a matriarchális műveltségterületek e magjában. Jellemző műveltségi rétegek itt a két osztályú kultúra (Zweiklassenkultur) és a melanéziai ijas-műveltség, amely a legújabb kutatások szerint[3] későbbi, valószínűleg a két osztályú kultúrának ausztronéziai változata.

A Salamon-szigetek északi részében a tulajdonképpeni ötfokúság

[1] *Szabolcsi Bence*: Egyetemes művelődéstörténet és ötfokú hangsorok. Ethnographia, XLVII. 1936. 233—51. l.

[2] *Danckert, Werner*: Musikethnologische Erschliessung der Kulturkreise. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. 67. k. 1937. 54. l. — *Danckert, W.*: Musikwissenschaft und Kulturkreislehre. Anthropos, 32. k. 1937. 5. l. — *Hübner, Herbert*: Die Musik im Bismarck-Archipel. Berlin 1938. 93—103. l. — *Sichardt, Wolfgang*: Der alpenländische Jodler und der Ursprung des Jodelns. Berlin, 1939. 162. l.

[3] *Heine-Geldern, R. v.*: Urheimat und früheste Wanderungen der Austronesier. Anthropos, 27. k. 1932. 606. l.

mellett még egy fontos és jellemző matriarchális ősformát találni: a félhangnélküli tetratóniát hármashangzat alapon:

Salamon-szigetek, Panone vidéke, „Kobi". Eredetiben egész hanggal magasabban. *Thurnwald R.* 320. számú fonogrammja;[4] v. ö. *Thurnwald, R.*: Forschungen auf den Salomo-Inseln ... Berlin, 1912. Függelék, 29. sz.

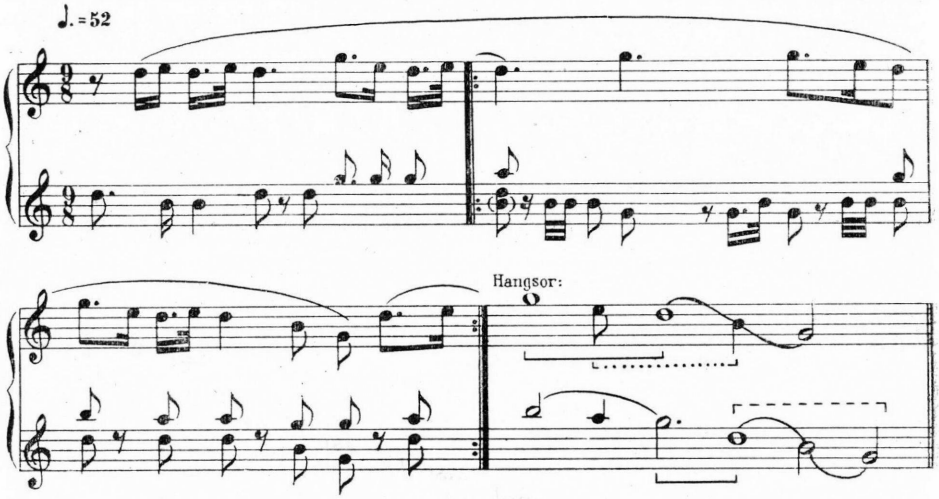

Néhány adat azt bizonyítja, hogy régi matriarchális négyfokúság nem csupán kvartviszonyok alapján keletkezett, hanem egy vagy két hármashangzat-rendszer egymás fölé helyezése útján, vagy pedig úgy, hogy a nyilvánvalóan régebbi hármashangzat-rendszerbe egy kvart illeszkedett bele:

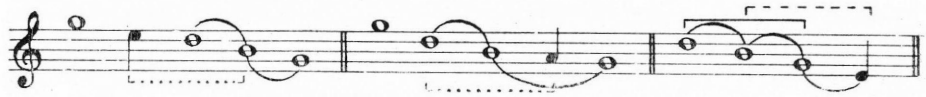

Nemcsak a Salamon-szigeteken, hanem Melanézia más részeiben is — s azonkívül még sok anyajogú indián törzsnél — a hármashangzat melodika a legrégibb, növénytermelő szinten jelenik meg. A szerkezet elsősorban a terc és a kvint hangközön épül fel. Ennek a régi matriarchális hármashangzatrendszernek mindenek előtt a Salamon-szigetek északi részén maradtak nyomai: csak itt jár együtt a hármashangzat-melodika lágy, lekerekített ritmikával és elmélázó, halk sotto voce hangvétellel s legato előadással. Nyilvánvaló, hogy itt még él a matriarchális zene, egy „nőies" jellegű ősrassz körében, s ezt én *Speiser*[5] igen jelentős kutatása nyomán, „alidák" néven szeretném megjelölni (az Alu törzsről, amely főként a Salamon-szigetek északi részén, Bougainville partvidékén lakik).

A négy- és ötfokúság más pápua nyelvű törzshöz is eljutott Bougainvilleben (pl. kongara, oiai), de csak mint melodikus lényeg. A

[4] A közölt fonogrammok javarésze a berlini Phonogramm-Archiv tulajdona.
[5] *Speiser, Felix*: Melanesien und Indonesien. Zeitschrift für Ethnologie. 70. évf. 1938, 466, 468, 469. l.

dallam vonala, jellegzetes fordulatai itt kezdetlegesen szögletesekké váltak s a hangzás és előadási mód is eldurvult. Nyilvánvaló, hogy a paleo-melanéziai ősrassz mozgásritmusa ütött itt át:

Salamon-szigetek, Kongara. *Frizzi* 7. sz. fonogramm; v. ö. Baessler-Archiv, Beiheft VI, Leipzig és Berlin 1914, 55. l. 5 sz.

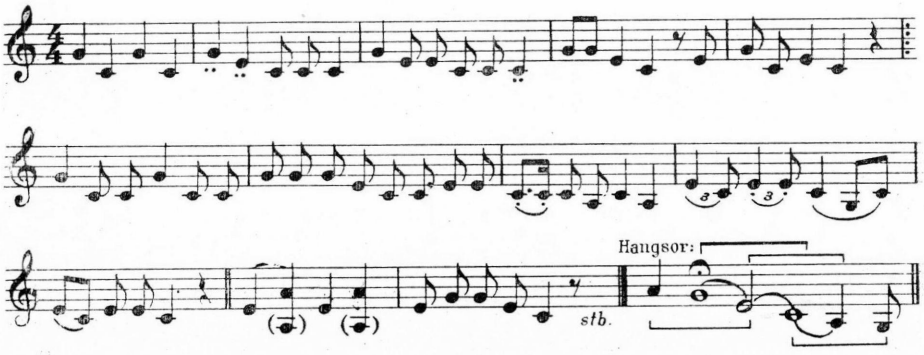

Hasonlóképpen állanak a dolgok az ismeretes ujguineai fanfármelodikával is, amelyre először *Kunst J.*[6] mutatott rá.

A Bismarck-szigeteken, ahol a kétosztályú műveltség elég erősen egybekapcsolódott az Indonéziából benyomuló újas műveltséggel (hangszertörténeti párhuzam pl. a homokóra-alakú bőrdobok előtérbe kerülése a régebbi kivájt fadobokkal szemben), a jellegzetes kvartú ötfokúság háttérbe szorítja a hármashangzat-melodikát és a terc-kvint felépítésű tetratoniát. Az ötfokúság itt már — néhány más, Ausztronéziából átszármazott hangsorral egyetemben — nagy területen uralkodó. Igy a barriai-aknál Uj-Pommeránia északnyugati részében, de mindenek előtt a Gazella-félsziget keleti törzseinél és Uj-Mecklenburg déli vidékein. Úgy látszik, hogy a melodikus vonalat itt valószínűleg ausztronéziai hatások érhették, ami az élesebb ritmikából, a sok hangismétlésből, stb. látható. De azért még sok tekintetben felismerhető a régi növénytermelő jellegű alapréteg az elmélázó, csöndes hangvételben és a gyakori falzetthangok használatában. Uj-Mecklenburg déli részén és a vele rokon műveltségű Nissan szigetén az ötfokú hangsorok ambitusa elég nagy, gyakran az oktávon túl terjed, és az északi Salamon-szigetek lakóinak jódlijában is kiválik a dal terjedelme az énekhang tág regisztereiből. Hasonló a pánsíp-melodika. Nézzünk egy új-pommerániai példát.

[6] *Kunst, J.*: A study on Papuan Music. Weltevreden 1931. 4, 24, 45. l.

Gazella-félsziget, Új-Pommeránia. Keleti törzs. Bambuszfuvola (kaur). *Thurnwald R.* 123. sz. fonogrammja. V. ö. *Hübner, Herbert*: Die Musik im Bismarck-Archipel. Berlin, 1938, 68. sz.

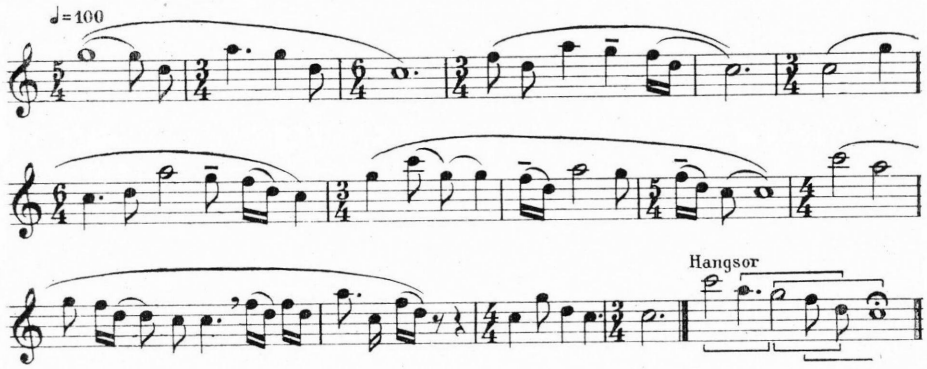

Ugy látszik, hogy az ötfokúság a melanéziai szigetvilág délkeleti részeibe is eljutott. Előfordulási területe megegyezik a pánsíp elterjedésével. Természetesen csak közvetett bizonyítékaink vannak, nem pedig dallamfeljegyzéseink. Valószínű, hogy a délkeleti irányú terjedési fővonal egészen az Új-Hebridákig és a Bank-szigetekig nyúlik. Ezzel szemben Új-Kaledóniában, a paleomelanéziai rassz legjellemzőbb menedék-területén főleg szűk ámbitusú, diatonikus-kromatikus anyagot találni. Az Admiralitás, a Szent Mátyás- és a Fidzsi-szigeteket viszont nyilván erős polinéziai hatás érhette, amit a reperkussziós melodika és a többszólamúság néhány különös formája is elárul. Egészben véve tehát az ötfokúság és annak négyfokú ősformája világosan egybeesik a melanéziai szigetvilág növénytermelő műveltségének legfőbb előfordulási területével.

Összehasonlíthatatlanul magasabb fejlődési fokon áll Új-Guinea dallamvilága Itt körülbelül tucatnyi stílusréteggel számolhatunk, amelyek kultúrföldrajzi elterjedése ezidőszerint még nem igen határolható el pontosan. Ha feltevéseink helytállók, úgy az északi partok keleti része és a keleti oldalon fekvő szigetek lehetnének a pentaton daliamok legeredményesebb lelőhelyei Sajnos, éppen erről a jellegzetes melanéziai műveltségű területről, ahol az alid rassz is jelentékeny, mindezideig sem fonogrammjaink, sem feljegyzéseink nincsenek. Található egyébként hármashangzat alapú tetratónia különféle módon : mint újabb veretű stíluskeveredés (jövevény kultúrjavak), így pl. a Digul torkolatától délre a marind-animoknál és a szarmiaknál a Humboldt-öböl közelében.

Dél-Újguinea, Marind-anim törzs. Táncdallam (Gad-zi). *Wirz P.* feljegyzése. V. ö. *Wirz, P.*: Die Marind-anim..., 2. köt. Hamburg, 1925. IV. rész, 4. l.

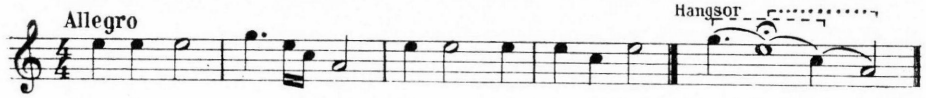

A melanéziai nyelvet beszélő, Huongolf melletti bukaua népnél részben tiszta, részben átmenő hangokkal vegyes pentatoniát találni,

s ez itt természetesen együtt jár a lefelé haladó lépcsőzetes melodika („totemisztikus") formáival. A kivai pápuák ötfokúsága és sajátos többszólamúsága minden bizonnyal ausztronéziai kultúráramlatra mutat. Jellegzetesen kantábilis formát nyer a pentaton dallamvilág a szepik törzsnél, a melanéziai növénytermelő műveltség közismert kultúrföldrajzi beáramlásának e kapujában.

Újguinea. Szepik törzs. Magánének. *Thurnwald R.* fonogramm felv., lejegyző *Danckert W.*

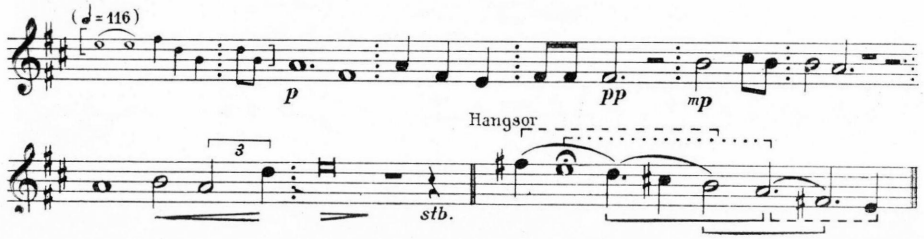

Még inkább Melanézia felé mutatnak a sziget belsejében lakó kai-nép szokatlanul melodikus dallamai, Finschhafentől nyugatra. Már *Detzner H.*[7] megjegyzi, hogy egyes kai törzsek, így a hubi és a buzum, egyáltalán nem tudnak félhangokat énekelni. Jellemző módon itt is előfordul a férfiak falzett előadási módja. *Neuhauss R.*[8] szerint Újguinea e részében ennek az éneklő stílusnak az eredeti hordozója a Franciska- és Nassau-folyók közötti kai-va vagy ival melanéziai törzs, amelyet a később bevándorolt melanéziaiak a tengerpartról a szárazföld belsejébe szorítottak. Ők a szomszédos kai törzsek zenei tanítómesterei.

Újguinea. Kai törzs, Finschhafentől nyugatra. Kórusének falzettel a felső oktávában. Circumcisio-szertartás táncdallama. *R. Neuhauss* 26. sz. fonogrammja, lejegyző *Danckert, W.* (Az első 6 hang intonáció; a kórus dallama a fermátás egészhanggal kezdődik.)

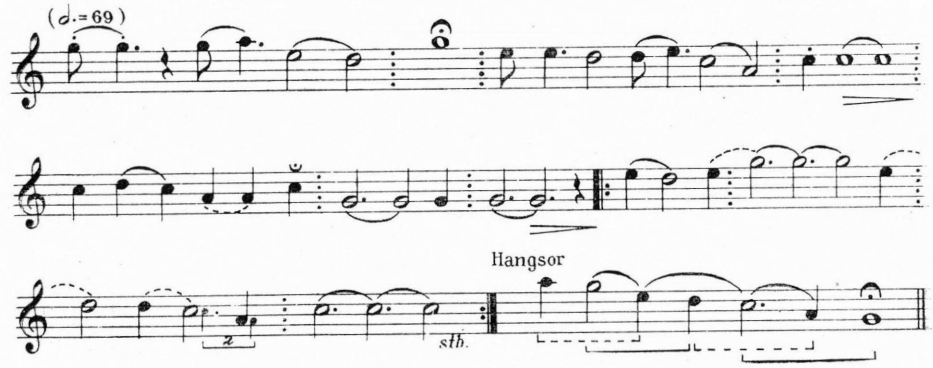

A Torres-szoros egynehány szigetén szintén találni félhangnélküli tetratoniát és pentatoniát, gyakran a hármashangzatváz nyomaival

[7] *Detzner, Hermann*: Vier Jahre unter Kannibalen. Berlin 1920. 144. l.
[8] *Neuhauss, R.*: Deutsch-Neuguinea, I. Berlin 1911. 124. l.

kapcsolatosan, — de újabb stílusú dallamokban s nem a legrégibb, lépcsőzetes melodikájú szertartási énekekben. Itt is melanéziai eredetű növénytermelő nyomokra bukkanunk, amint az pl. a hangszerekből is kitűnik. Csak a pánsípot emelem ki, amely — mint ismeretes — hasonlóképpen egészen a Torres-szoros szigetvilágáig hatolt, Ausztráliát azonban nem érte el.

Mabuiag-sziget, Torres-szoros. Fonogrammra és lejegyzésre l. *Myers, Ch. S.*: Reports on the Cambridge Anthropological Expedition to Torres Straits. IV. köt. Cambridge 1912, XIV. sz.

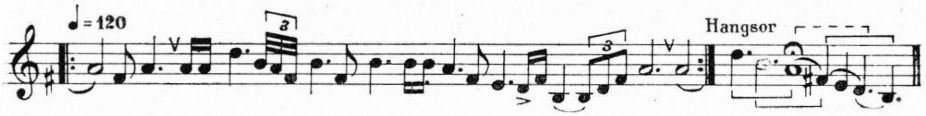

Tudnivaló, hogy a matriarchális műveltség egészen Ausztrália egyes részéig eljutott, bár erősen elsatnyult formában (pl. a növénytermelés ismerete nélkül). A középausztráliai aranda-loritja törzsek pl. már régebben vezető helyet foglalnak el ebben az ausztráliai jellegűvé alakult két osztályú műveltségben, amelyre többek között a növényi totem is jellemző. Ugyanezen törzsek lépcsőzetes dallamaiban erős félhangnélküli pentaton hatás jelentkezik. Ezenkívül a kantábilitás kezdetleges próbálkozásait is fellelhetjük itt, ami a többi ausztráliai dallamban egészen idegen (amennyire hiányos forrásaink erre nézve felvilágosítást nyújtanak). A lépcsőzetes dallamok egyhangúan lefelé irányított vonalát itt gyakran felfelé haladó kezdőmozgások enyhítik; a dallam ezáltal bizonyos, ha még oly kezdetleges kerekdedséget kap. Egy középausztráliai hangsor, amelyet *Davies* jegyzett fel, félhangnélküli pentatoniára mutat: ez valószínűleg keveredés, vagy keresztezett forma:

Középausztrália. Aranda-törzs. Dallam-váz *Davies* után. *Davies, E. Harold*: Aboriginal Songs of Central and Souther Australia. Oceania, II. köt. London 1931/32. 458. l. 4. sz.

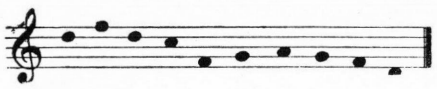

Ha most már az ausztronéziai kultúra fő területei: Oceánia, Polinézia és Mikronézia felé fordulunk, úgy vizsgálódásainkból kiemelkedik a patriarchalisan megszervezettt Polinézia széles területe. Itt a régebbi és tulajdonképpen a fő stilusok dallamkincse szűk melodikájú és részben még kisebb hangközökkel, negyedhangokkal tarkított. Pentatoniát csak nyomokban találni némelyik szigeten, ahol a többi műveltségi javakban is fellelhető a melanéziai kultúrhatás, így pl. Szamoa és Tonga[9] szigetén. Itt is párhuzamosan halad az ötfokúság a két

[9] Ötfokú dallamokat Samoa szigetéről l. *Schneider, Marius*: Geschichte der Mehrstimmigkeit, I. köt. Berlin 1934. 117. sz. A felsőszólamban: 119. sz., v. ö. Anthropos. 25. köt. Wien 1930, 645 l. 39. sz. — *Friedländer, B.*: Samoa. Westermanns Illustrierte Monatshefte, 86. köt. Braunschweig 1899, 216. l. 1. és 11. sz. (majdnem félhang nélkül). — Egy félhangnélküli négyfokú dallamot közöl Tongatabuból *Forster, J. R.*: Reise um die Welt, I. köt. Berlin 1778, 323. l.

osztályú műveltség jellegzetes hangszerével, a pánsíppal.[10]

Ezzel szemben a matriarchális Mikronéziában az ötfokúság már nagyobb területet foglal el, így pl. a keleti Karolina-szigetek dallamos, folyamatos ritmusú stílusában. Az a valószínűleg ősausztronéziai dallamréteg, amely a nyugati Karolina-szigetek stílusát jellemzi, kevés hangból áll, recitáló, reperkusszió-szerű. Magától értetődik, hogy sok keveredést is találni. Így a következő, Mogmogból származó példában, a dallam lényege pentatonikus, recitáló elemekkel tarkítva; a dallamkezdet két hangsoron-kívüli hangja jellegzetes szerepet játszik bizonyos ausztronéziai bevezető képletekben, melyeknek dallamanyaga nem fordul elő a később felhasznált hangkészletben:

Mogmog, Nyugat-Karolina szigetek. Olefen-ének. HSE 76. számú fonogramm. Lejegyző: *Hübner, H.*

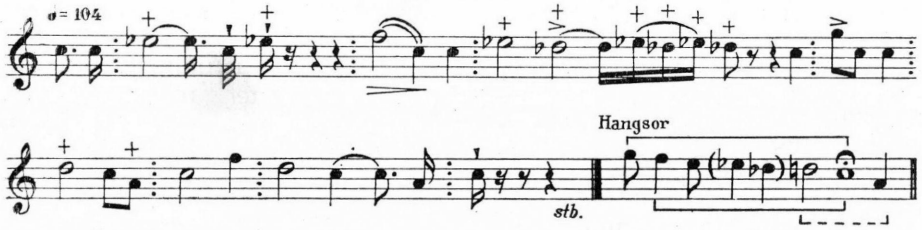

Fülöp-szigetek. Igorot törzs, Busao. Szerelmi-dal. *Baer, G. A.*: Contribution à l'étude des langues des îles Philippines. Anthropos, II. Bécs, 1907, 490. l.

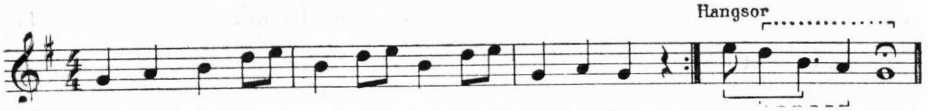

Borneo. Magánének. *Rudel* 27. sz. fonogrammja, lejegyző: *Hübner, H.*

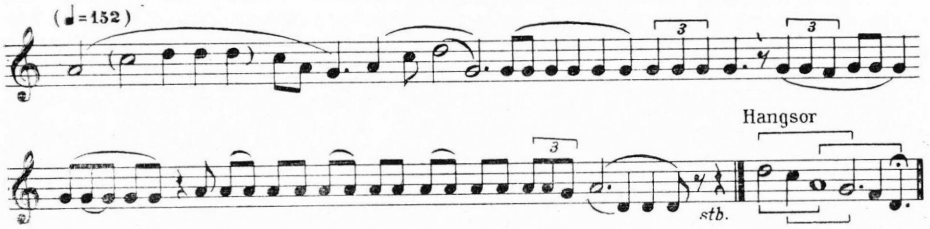

Sok jel arra mutat, mint azt a fenti két példából (Fülöp-szigetek, Borneo) is láthatjuk, hogy Indonézia, Hátsóindia és Délkina népeinek kvart vagy kvint felépítésű ötfokúsága fölé jelentékeny kínai dallamréteg telepedett. De azért még fellelni legalább nyomokban a régebbi tiszta matriarchális rétegződést, így pl. Jáva anklung-tetratoniájában. Sőt birmai régi halottsiratókban még tiszta hármashangzat-négyfokúság is mutatkozik:

[10] Pánsípokat közöl már Tongatabuból *Forster, J. R.*: Reise um die Welt, I. köt. VIII. tábla 5. ábra a 330. l. után. — Samoa-szigetére vonatkozólag v. ö. *Schmeltz, J. D. E.* és *Krause, R.*: Die ethnographisch-anthropologische Abteilung des Museum Godeffroy Hamburg. 1881, 478. l.

Birma. Karen-törzs (Padaung). Halottas ének. *Schermann* 17. sz. fonogrammja. Lejegyezve l. *Reinhardt, Kurt*: Die Musik Birmas. Würzburg 1939. Függelék 17. sz.

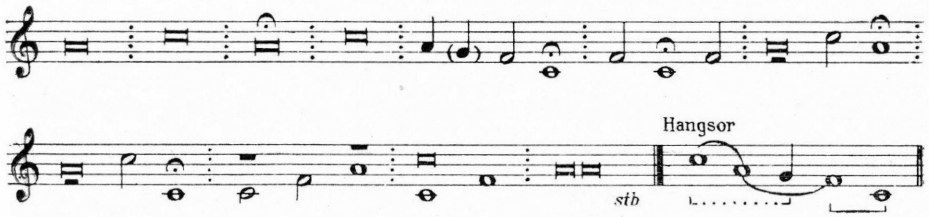

Mindezek után erősen gyanítható, hogy a kínai ötfokúság lényegében nem más, mint Keletázsia valamely (másodlagos vagy akár harmadlagos) matriarchális műveltségének dallamlényege, amely felsőbbrendű magas kultúrává alakult. Az ismert kínai univerzizmus ad valamelyes utalást ebben az irányban. Már *Graebner*[11] rámutatott arra, hogy az ötös szám az anyajogú számrendszerek alapeleme. Az öthúrú hárfa bűvöli el a föld sötét szellemét (*Jin*),[12] amely szimbolikus utalás a növénytermelő tellurizmusra. Még inkább kifejezésre jut az ötös szám földi jelentősége az u. n. „elemi erők egyenleté"-ben:

Fa	Tűz	*Föld*	Érc	Víz
8	7	5	9	6

Valószínűleg még régebbi keletázsiai számszimbolikára mutat a négyes szám alapértelme. Ebben tökéletesen kifejezésre jut a szám tellurikus és lunatikus jelentősége: 4 az évszak, 4 az időjárás, 4 az őselem, 4 az uralkodó a zodiakusban (egyszarvú, főnix, teknősbéka, sárkány). A kínai lant, a Yüe K'in is négyhúrú. A négy évszak végső eredetében szintén tellurikus származású, mint a négy őselem kisugárzása.

Négy mágus áll a mithikus hagyomány szerint a régi császárok mellett, a négy égtájnak és a négy oltárnak megfelelően. Yao uralkodása alatt (Kr. előtt 2300) a négyes szám volt a legfontosabb. A források szerint ekkor vezették be az időszámítást. Csak valamivel ez után, a Sun uralkodó ház idejében (Kr. előtt 2250) lépett előtérbe az ötös szám (a hatos és tizenkettes mellett). Igy a kínai őstörténet kezdete éppen a négyes szám, az első megkettőzött Yin-számhoz kapcsolódik.

Bizonyos szimbolikus vonatkozásban is kiviláglik a négyes szám tellurikus jelentősége. A négyszög (□) a föld kínai ideogrammja. A kínai hangrendszer középpontja és kiindulása, a Huang-chung, a földnek, a Yin-nek van alárendelve, amint azt értelme is mutatja (Huang-chung = Sárga harang); sárga ugyanis a föld jelképes színe. A föld sárgán erezett fehér márványból felépített oltára páros számokon nyugszik, az ég oltára viszont páratlanon, s ebben a hármas szám az őselemet érzékelteti, mint 3, 9, 81, stb.

A négyes szám archaikus jelképisége sejtetni engedi, hogy a kí-

[11] *Graebner, F.*: Das Weltbild der Primitiven. München 1924, 92 l.
[12] *Wilhelm, Richard*: Chinesische Musik. A China-Istitut kiadása. Frankfurt a. M. 1927, 18. l.

nai műveltség őskorában a négyes szám zenei szempontból is jelentős volt: bár még a mai ötfokúság is rejteget magában bizonyos tellurikus-lunatikus vonatkozásokat. Vajjon milyen volt ez az ókínai vagy őskínai négyfokú zene, erre nézve csak találgatásokra vagyunk utalva. Feltevéseinket hangszerismereti adataink megerősíthetik. A kínai források szerint a Syao-fuvola csupán négy lyukú hangszer volt s Tibetből — ősi anyajogú műveltségterület! — került Kínába.[13] Ma rendszerint öt a lyukak száma a fuvolákon. A konfuciánus templomok előcsarnokában négy bronz üstdob áll a négy világtáj irányában felállítva. Négy Sheng-kürtös nyitja meg a császári menetet a templomban. A régebbi Sheng hosszúsága mindig négy „láb". A Sheng anyajogú származása egyébként nem csak a pánsíppal és főnix-mondával való összefüggésében kereshető: ókínai hagyományok szerint ugyanis feltalálója egy mithikus *uralkodónő* volt, aki Fuh-hi után következett a trónon.[14]

Mindezekhez hozzá számíthatjuk azokat a művelődéstörténeti párhuzamokat, amelyeket *Conrady*, *Schmidt* és *Koppers*, *Graebner*, *Wilhelm*, *R.*, *Hentze*, *C.* és *Gahs*, *A.* mutattak fel.[15] Végül pedig gondoljunk azokra az őstörténeti kutatásokra, amelyeket *Heine-Geldern* végzett, s amelyek szerint a melanéziai kétosztályú műveltség nem más, mint a keletázsiai hengeres-baltás kultúra óceániai változata.

Csak futólag említem meg a japán félhangos pentatoniát, amely nyilván a keletázsiai szárazföld ötfokúságának átértelmezése, illetve megerősítése. Félhangnélküli ötfokúság éppen úgy otthonos a japán népzenében, mint a császári udvari-muzsikában (Bukagu). Sőt éppen itt találjuk meg a hangszerek és az ének heterofón egymás melletti szereplésében a régebbi és az újabb (félhangos) ötfokú rétegeket.[16]

Ami feltevéseinket még megerősíthetné, az az volna, hogy a pentatonia elterjedése a többi kontinensen együtt jár a növénytermelő matriarchális műveltségi területekkel. Csak néhány utalást ebben a messzire vezető kérdésben. Az óeurópai pentatonia nyomai elsősorban a Földközitenger mellékén találhatók (Szardinia, Délitália, antik Görögország) és feltűnő gyakorisággal a berbereknél: mind olyan terület, melyek összefüggése az ómediterrán matriarchális műveltséggel nyilvánvaló. A kelta művelődés alaprétege, mint köztudomású, ugyancsak mediterrán jellegű. Afrikában mindenek előtt a bantu-négerek zenéjét említsük meg — ismét egy matriarchális kultúrtertület, — Délamerikában pedig a perui ötfokúságot. Néprajzi oldalról már többször rámutattak az inka-műveltség matriarchális szerkezetére is.

Mindezek a területek természetesen még alapos vizsgálatra szo-

[13] *Courant, Maurice*: Chine et Corée. Encyclopédie de la musique. 1912, 152. l.

[14] *Warrington-Eastlake, F.*: The „Sho" or Chinese reed Organ. The China Rewiew, XI. köt. Honkong 1882, 36. l.

[15] *Conrady, A.*: China. Ullstein-Weltgeschichte. Berlin 1910, 459. skk. l. — *Schmidt, P. W.—Koppers, P. W.*: Völker und Kulturen. Der Mensch aller Zeiten. III. köt. 1. rész. Regensburg 1924, 259. skk. l. — *Graebner, F.*: Das Weltbild der Primitiven, 76, 79, 80. 83. l. — *Wilhelm, Richard*: Geschichte der chinesischen Kultur. München 1928, 47. skk. l. — *Hentze, C.*: Mythes et Symboles lunaires. Antwerpen 1932. — *Gahs, A.*: Die kulturhistorischen Beziehungen der östlichen Paläosibirier zu den austrischen Völkern. Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien, 60. köt. 1930, 3—8. l. (Sitzungsbericht.) — *Heine-Geldern, R.*: Urheimat... 543. l.

[16] Die geschichtlichen Denkmäler der japanischen Tonkunst, I. rész. Tokio 1930.

rulnak. Ezért jelen tanulmányom keretében említett utóbbi kijelentéseim csupán úgy értendők, mint távoli óhaj az eljövendő kutatások számára.

A megelőző kultúrtörténeti és művelődésföldrajzi megfontolásokat lezárva, még egynéhány megjegyzést szeretnék tenni a belső tartalmi összefüggés tekintetében. Honnan származik tehát a félhangnélküli ötfokúság és annak ősalakjai? Mi azt feleltük: a régi (ma már nagyobbrészt kihalt) anyajogú népeknek természettel egybehangolt, nőies lelkületéből; ezek a népek pedig már a konszonancia elvéhez is igen közel állottak. Az egyszer feltalált ötfokúság azután természetszerűleg könnyen elterjedt, átvették, tovább adták és — szerkezetében átértelmezték. Egyik ilyen átértelmezése valószínűleg a kínai magaskultúrában ment végbe; más átalakulásai kínai befolyás alatt az eurázsiai nomád népek dallam világában következhettek be, esetleg már az újabb paleolithikumban fellépő hengeres-baltás műveltség ötfokú elemeinek hatása alatt.

Berlin. *Danckert Werner.*

*

Der Ursprung der halbtonlosen Pentatonik.

Die halbtonlose Pentatonik stellt, nach den Forschungen des Verfassers, den Leiterbaustoff mutterrechtlicher Kulturen dar. Verfasser verfolgt ihre verschiedenen Formen und Vorformen (halbtonlose Tetratonik, Dreiklangs-Tetratonik, reine Fünfstufigkeit, Mischtypen) in Melanesien, Neuguinea, Mikronesien, Australien und Südostasien und gelangt zum Ergebnis, die halbtonlose Pentatonik wäre durch alte Mutterrechtsvölker erfunden worden. Die halbtonlose Pentatonik und ihre Vorformen entspringen aus der naturverbundenen, weiblich betonten Psyche der alten schöpferischen (heute wohl grösstenteils ausgestorbenen) Mutterrechtsvölker, die augenscheinlich zum „Konsonanzprinzip" ein besonders nahes Verhältnis haben. Einmal gefunden, war die Pentatonik naturgemäss besonders leicht verfügbar, sie wurde übernommen, weitergegeben und — strukturell umgedeutet. Eine dieser Umdeutungen ist sicherlich von der chinesischen Hochkultur vollzogen worden; andere erfolgten im Melos der eurasiatischen Hirtenvölker unter chinesischem Einfluss, vielleicht aber schon durch die Pentatonismen der jungsteinzeitlichen Walzenbeilkultur angeregt.

Es wäre zu erwarten, dass sich die Verbreitung der Pentatonik auch auf den übrigen Kontinenten mit Verdichtungsgebieten pflanzerisch-mutterrechtlicher Kultur deckt. Zu diesem weitausgreifenden Thema nur noch wenige Hinweise. Spuren alteuropäischer Pentatonik finden sich vor allem im mittelländischen Raume (Sardinien, Süditalien, Althellas) und in auffallender Häufigkeit bei den Berbern: in Gegenden, deren Zusammenhang mit der altmediterranen Mutterrechtskultur klar ersichtlich ist. Auch das Keltentum ist bekanntlich mediterran unterschichtet. In Afrika ist vor allem die Musik der Bantu-Stämme — wiederum eine mutterrechtliche Zone — zu nennen, in Südamerika die peruanische Pentatonik. Von völkerkundlicher Seite wurde bereits mehrfach auf den starken mutterrechtlichen Unterbau der Inka-Kultur hingewiesen.

ADATOK A MAGYAR BÁNYÁSZ HITÉLETÉHEZ.

Egyetlen mesterség sem nyomja rá annyira bélyegét a vele foglalkozóra, mint a bányászat, de nem is csoda!

A föld mélyén meghúzódó örök egyformaság, melyben nem lehet megkülönböztetni a nappalt az éjszakától, a nagy csönd és hallgatás, a munka veszélyessége, az elemekkel vívott folytonos kemény harc és örökös egymásrautaltság — különösen ott, ahol a foglalkozás apáról fiúra szállt, — egy különös embert formált ki már évszázadok óta, ki élet- és beszédmódjában, nemkülönben szokásaiban és viseletében mindig elütött embertársaitól.

A bányász életének eme érdekes sajátosságai különösen a multban voltak szembeötlők, amikor a bányászat még kiváltságokkal erősen védett, patriarchális mesterség volt, nem pedig — mint napjainkban — modern géptechnikával dolgozó ipar, mely csak itt-ott őrzött meg valamit a multból s annak ragyogó emlékeiből. Igy sajnos egyre halványodnak a régi szokások s pusztulnak a bányász erények, melyek közül különösen a bányász egykor mélyen vallásos hitélete veszít mindinkább megnyilatkozásaiból s évszázados hagyományaiból. Pedig valamikor a bátorság és áldozatkészség mellett a hit és istenfélelem voltak a bányász legszebb erényei, melyek fölemelő külsőségekben jelentkeztek életének különböző mozzanataiban, mint nehéz foglalkozásának legtermészetesebb lelki megnyilatkozásai.[1] A földalatti munka sajátossága s a sötétség misztikuma mindíg magábamélyedővé tették a bányászt, ki az örökös életveszélyben szivesen fordult Istenhez, népesítette be környezetét jó és rossz szellemekkel, kik munkáját hol segítették, hol véle együtt megsemmisítették.

A régiek eme zavaros, de mélységes istenfélelemtől áthatott hitvilágát mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a bányabalesetekről még a 17. század végén is általában azt vallották, hogy azok az ördög mesterkedései, kinek Isten nemcsak a földön, de a föld mélyében is hatalmat adott a rossz emberek fölött. Egy 16. századbeli feljegyzés szerint u. i. ahhoz a bányászhoz, ki istentelen volt s nem imával ajkán szállt le a föld mélyébe vagy jött föl onnan, ahhoz az Ur elküldte az ördögöt, vagy más módon figyelmeztetett, hogy szálljon magába és imádkozzék. Ha az illető nem tért jó útra s ima helyett káromkodással vette az intelmet, úgy az Ur teljesen kiszolgáltatta a gonosznak, ki ilyenkor, vagy az aknába lökte a szerencsétlent, vagy munkahelyén betemette, hogy ajka ne nyílhasson istenkáromlásra többé.[2]

[1] *Mihalovits János dr.* a magyar bányászmult kitűnő ismerője, a bányász mélységes vallásosságának eredetét részben azzal magyarázza, hogy valamikor a legtöbb bányász saját számlájára kutatott s ha munkáját áldás kísérte, máról-holnapra szegény munkásból, jómódú, gazdag bányász polgár lett. Az ilyenek szivükben hordták keserves multjuknak minden emlékét s az Isten különös kegyelme még kereszténvibbé nemesítette egyébként is vallásos gondolkozásukat. L. *Dr. Mihalovits János*: Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban. Bány. és Koh. Lapok, LXVII. 1934. évf. 111 l.

[2] L. bővebben: *Christoph Enczel von Salfeld aus Thüringen:* Corpus Juris et Systema rerum Metallicarum. 1524. Franckfurt am Mayn. — Németül: Neu-Verfastes Berg-Buch címen jelent meg 1698-ban (102. l.).

Az Isten káromlással kapcsolatban egyébként megjegyezhetjük, hogy a magyar bányász minden más foglalkozási ágat megelőzve iktatta törvénybe a káromkodás szigorú büntetését, ami ugyancsak nagy Istenfélelmére s mélységes vallásosságára vall. — Az 1245. évi „Selmeci-bányajog" I. részének 16. paragrafusa ugyanis kimondja, „... hogy aki az Istent, annak érdemes szülő anyját, vagy szentjeit, általában a kereszténységet káromolja, az az egyházi törvényeknek megfelelően hét egymást követő vasárnapon a templomból kivonuló körmenet előtt szégyenszemre derékig meztelenül, mezténláb kergettessék a templom körül s szíjjal megostoroztassék". — De a későbbi bányatörvények is szigorúan lépnek föl a káromkodók ellen s különösen a földalatt

Az egyszerű fölfogásból, mint látjuk, mélységes vallásosság csendül ki s abból egyben azt is megtudjuk, hogy a bányász már az 1500-as években is imával ajkán szállt a mélybe s jött föl onnét.

A „*munkábaszállás*" — vagy, mint többször halljuk „*fölolvasás*" — előtti ima tehát több évszázados multra visszatekintő szokás, melyet a bányász csak a legújabb időben kezd elhagyni, holott elődei egykor imára kulcsolt kézzel kérték Istent, hogy segítse meg őket, ha munkába mentek s adtak hálát, ha szerencsésen visszatértek.[3]

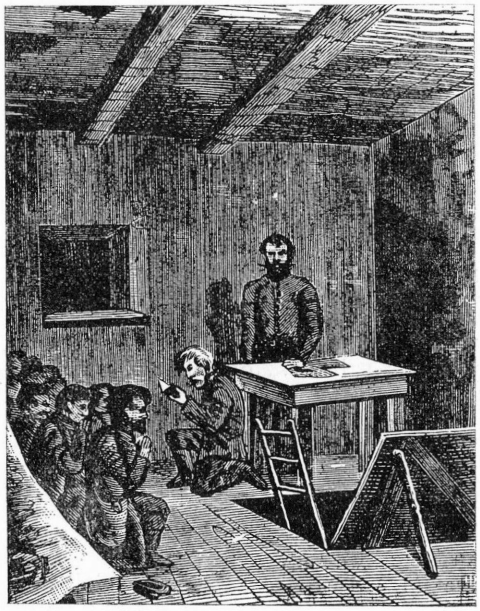

1. kép. Leszálláselőtti ima Verespatakon (Porzsolt J. után). —
Abb. 1. Gebet vor dem Abstieg in Verespatak. (Nach I. Porzsolt.)

Sajnos idevonatkozó feljegyzéseink nagyon hiányosak, hisz különösen magyar bányászima szöveg a multból alig maradt ránk s miután az annyira

dolgozók ügyelnek nagy gonddal arra, hogy a fölöttük őrködő és gondviselő Úristen neve hiába ne vétessék. Igy Felsőbánya 18. század elejei bányatársulati rendeletei kimondják, hogy: „Minthogy tapasztalt dolog az, hogy sok Bányászok, sőt még némely Verkesek is a káromkodást igen gyakorolják, ennek eltávoztatására, mi erről is ily meghatározást tettünk, hogy ha valamelyik Verkes társunk a káromkodást gyakorolja, azt egyszer, vagy kétszer szépszóval megintsük és ha nekünk nem engedelmeskedik legottan a Perrichter úrnak bemondjuk, megintetvén ottan s mégsem engedelmeskedne, tovább magunk között meg nem szenvedjük, hanem mi magunk között kuxait megbecsülvén, kifizetjük. — Ha pedig pénzen fogadott bányász leszen Isten káromló, azt az elsőlegény tartoz a Társaságnak bejelenteni és azon Isten káromló legényt akár időközben, akár Hónap végén lészen a bejelentés, a Társaság azon órában kifizesse és egy óráig se szenvedje meg a bányánál." Mint látjuk, a magyar bányász törvényei jónéhány évszázaddal előzték meg a napjainkban hozott, káromkodást tiltó országos rendeleteket, mi mindennél jobban igazolja a bányász hitéletének messzi évszázadokba gyökerező ősi erejét s mélységes, mindent átható nagyságát.

[3] Gondolom, nem lesz minden érdekesség nélkül való, ha ezzel kapcsolatban megemlítem, hogy a bányász érdekes hitvilága valamikor egész kis dolgokban, így pl. szerszámaiban is megnyilatkozott. A bécsi *dr. Albert Figdor*-féle gyüjteményben —

megszokott és természetes volt, magára az imádkozásra is csak elvétve találunk utalást.[4] Tudjuk azonban, hogy sokszor maga az uralkodó rendelte el az imát, — sőt ha szükségét látta könyörgő, vagy hálaadó szentmisét — hogy a „*bányaáldás*" visszatérjen, mint azt az udvari kamara idevonatkozó rendeleteiből tudjuk, mit az uralkodó pl. a selmeci bányagrófnak mindig azzal indokolt, „hogy bár meg van győződve miszerint a technikai készség és fölkészültség nem hiányzik s az üzemek mindent megtesznek a bányászat jövedelmezősége érdekében, sajnos vannak dolgok, amiket emberi tudás és szorgalom nem pótolhat s azok csak Isten segítségével érhetők el. Ennek következtében föltét-

2. kép. Leszálláselőtti ima Freibergben (E. Heuchler után). — **Abb. 2. Gebet vor dem Abstieg in Freiberg.** (Nach E. Heuchler.)

hol egyébként a legteljesebb urvölgyi transzmutációs edénygyüjteményt találjuk együtt — rendkívül szép, angyalfejekkel díszített 17—18. századbeli sárgaréz bányászmécsseket látunk „Der Herr behüd deinen Eingang und Ausgang Amen", — „Mein Anfang und mein Entsteh alles in Gotes Hant." stb. föliratokkal.

[4] Igy tudjuk, hogy pl. *Thailler András* selmeci bányabíró 1609. máj. 23-án rendeletileg megparancsolta, hogy midőn megütik a kotogót (klopacskát), a munkások letérdepelve imádkozzanak s kérjék az Isten áldását. (L. *Péch Antal:* Alsómagyarország bányamívelésének története. II. p. 85.) — V. ö. még a felsőbányai 18. századvégi bányatársulati határozatokat. *Szirmai Antal:* Szatmár vármegye története. „Protoculum Anni 1787. die 27 juni Conclusum." „... legelső kötelességök is az légyen, hogy minden munkás az első legénnyel együtt addig munkához ne fogjon, miglen az maga virtusa szerint közönséges könyörgést nem tészen, ez pedig minden bemenetelkor és kijövetelkor szükségképpen megkívántatik. Hogy a felséges Mindenható Isten megmutatott szép áldását az háládatlanság mia el ne idegenítsék és ők is a Bányában minden reájuk jöhető veszedelmeket elkerülhessék... Ezen könyörgés után minden munkást szép móddal és csöndes szeretettel az első legény kit-kit az maga helyére állítson akkoron is elikbe adván ez Isten félelmet."

lenül szükséges, hogy a bányák vezetői és munkásai közösen Istenhez forduljanak s tőle kérjék az elmaradt áldás visszajöttét". Az így elrendelt istentiszteleteket a 18. századeleji följegyzések szerint nagy pompával és fénnyel tartották meg s azokon — élén a bányagróffal — az egész munkásság mélységes áhítattal könyörgött a *„jószerencse"* visszajöttéért.[5]

A munkábaszállás előtti ima mindíg a névsor olvasás előtt a rendelő helyiségben, vagy annak hijján a táró, vagy aknaszájnál kifüggesztett védőszent képe előtt ment végbe, eleinte közösen, később — mint napjainkban is — előimádkozóval. Régi ércbányáink rendelőiben valamikor mindíg ott égett az olajmécs a bánya védőszentjének díszes képe előtt s áhitatos szivvel könyörgött hozzá a munkás, mint azt *Szellemy Géza* oly szépen írja Felsőbánya története c. munkájába: „A bányászkolomp (klopacska) mélabús hívására összegyűlnek a bányászok kora reggel, négy órakor, a„ kárám" rendelőszobájában s ott térdre esve áhitattal ismétlik a Megváltó keresztje előtt térdelő altiszt imádságát, mely után lélekben megerősödve, jó reménnyel és a szerencse szellemének hódolva haladnak a föld alá".[6]

E szokás hazai bányáinknál a 19. század végén még általános volt, sőt sok helyen — különösen régi ércbányáinknál (Selmec, Körmöc, stb.) — a munkás még munkából kijövet is letérdelt a védőszent előtt s mondott hálát, hogy visszatérhetett övéihez.

Le- és kiszállás közben felvidéki bányáinkban még a 18. század második felében is szenténekeket daloltak[7] s a legtöbb német és osztrák bányánál az imát minden napra pontosan előírt egyházi ének követte[8] és pl. a tiroli

[5] L. bővebben *Franz Anton Schmidt:* Chronologisch-Sistematische Samlung der Berggesetze VIII. köt. 340. l. Dekret des Berg- und Münzwesens Direktions Hof-Kolegiums, Wien 1747. júl. 15. „Um den gewichenen Bergseegen zuerlangen ist eine allgemeine Bergandacht unter Beiwohnung der Beamten und der Häuerschaft zu veranlassen." V. ö. még *Franz Anton Schmidt* idézett munkáját. XII. köt. 473. l. Általában a bányászok valamikor minden nagyobb munka megkezdésekor szentmisét hallgattak a helyszínén s az uralkodókról, vagy szentekről elnevezett aknák, vagy tárók mélyítéséhez pontosan azok nevenapján fogtak hozzá. Igy tudjuk pl., hogy a világhírű, száz évig hajtott selmecbányai II. József altárót 1782 március 19 én, József napján kezdték meg Garamréven (Voznicon), Jelen Mihály földjén, hol aznap reggel ünnepélyes szentmisére jelent meg a munkásság gr. Colloradó József főbányagróf, Lill János ujbányai bányamester, Schneider István szélaknai bányagondnok és Lenz József gondnoksegéd vezetésével. — Végül itt emlékezhetünk meg a valamikor esemény számba menő aknaszentelési ünnepségekről is, hol külön ez alkalomra írt csodálatosan szép imákban kérték az Úr áldását az új bánya életére. V. ö. *Kovács Gyárfás:* Tarlózás Deésakna bányanagyközség multja és jelenéből. 1897. 78.—80 p. (Bánya-megáldási szertartás).

[6] L. Nagybánya és vidéke 1899 évi 8. sz. — A bányászok imájáról *Porzsolt Jenő* is megemlékezik Verespatak és Detonáta című kis tanulmányában s a következőket írja: „A munkások a bányahivatal egy nagy terméből ereszkednek le a jelenlegi aknához. Reggel itt gyűlnek össze s imádkoznak. E szegény munkás nép a föld mélyébe száraz kenyere mellé hitet, reményt merít egyszerű imájából. Egy agg munkás rezgőhangon mondja elő az imát, halk morajjal, térdenállva mondja utána a tömeg." V. ö. még *Hudák Eduard:* A bányász életéből. Vasárnapi Ujság. 1856. III. évf. 170 l.

[7] L. Jac. Tollii, Epistolae Itinerariae, ed. Christianus Hennenius. Amsterdam, 1700. 174. l. „Körmöcbányán másnap hajnali hét órakor leszálltam a császár bányájába, amely kb. fél mérföldnyire van a várostól. Itt is, miként Selmecen, ünnepélyesen imádkoztunk leszállás előtt, mégpedig térdenállva ... Leszállás közben a bányászok ünnepélyes hangon énekeltek ... Miután a bányában mindent alaposan végigkutattunk, ugyanúgy, mint ahogy leszálltunk, a szokásos énekek éneklése közben a felszínre jöttünk. Itt barátságosan intettem a bányászokat, hogy miként leszálláskor is az Isten segítségét kértük, éppúgy a feljövetel után is hálát kell adni neki. Magam jó példát mutattam azoknak helyeslése közben, akik levezettek."

[8] L. *Balthasar Rösler:* Speculum Metallurgiae Politissimum, oder Herrpoliertes Berg-Bau-Spiegel Anno 1700. p. 60. § 8. „Wann des gewesenen Pfarrers Wangenheims Berg-Gebeth verrichtet worden, wird nach diesem durch die Woche alle Tage ein ander Morgen- und sonst ein Christliches Kirchenlied gesungen und darrauff eingefahren." V. ö. még: *Eduard Heuchler:* Des Bergmanns Lebenslauf. (Freiberg 1867.)

Schwatzban a munkások nem csak leszállás előtt imándkoztak, hanem akkor is, ha szolgálat közben egy színttel mélyebbre kellett leszállniok.[9]

A mondott imában a bányász csaknem általánosan áldást és segítséget kért munkájára Istentől vagy védőszentjétől, hogy óvják készületlen haláltól s hozzák vissza szerencsésen hozzátartozóik örömére, nehogy betevő falat nélkül maradjanak.

Mint előzőkben mondtam már a multból magyar szövegű bányászima alig maradt ránk, a német bányáknál azonban tudjuk, hogy csaknem egyöntetűen a *Wangenheim* plébános által írt „Berg-Gebet"-et imádkozták, mely-

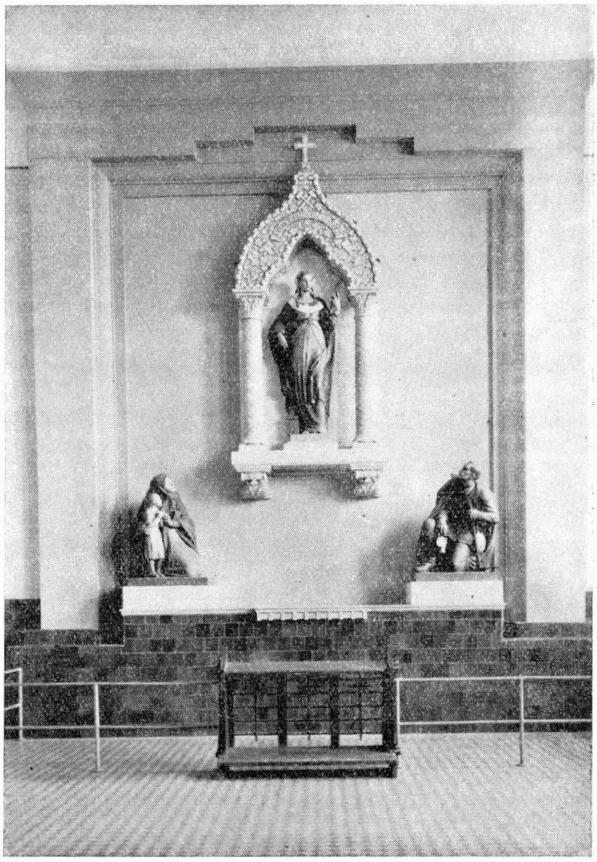

3. kép. Borbála oltár a dorogi Reimann-akna rendelőjében. Fölolvasás előtt a szolgálattevő fölvigyázó az imazsámolyon térdelve mondta az imát. —
Abb. 3. Altar der Hl. Barbara in Dorog. Komitat Esztergom, Reimann-Schacht.

8. l. „Nach Beendigung des Gebetes und Gesanges in der Betstube des Huthauses, in der bei grösseren Gruben der Gesang von einer kleinen Orgel begleitet wird, wünscht man sich gegenseitig Glückauf, und nun beginnt das Verlesen der Mannschaft und ihre Anweisung zur Arbeit (Anstellung) durch den Obersteiger."

[9] L. *Joseph von Sperges:* Tirolysche Bergwerksgeschichte. Wien 1765. 294. l. „Wier verrichteten vor dem Mundloche des Stollens ein kurzes Gebet, wie auch alle Bergleute so oft sie ihre Schicht anfahren zu thun pflegen." Amikor pedig a bányajárás során egy szinttel lejjebb mentek, mint *Sperges* írja, újból imádkoztak (317. l.). „Man erinnerte uns vorher ein kurtzes Gebet nach Berggenbrauche um ein Glückliche Fahrt zu sprechen, wier thaten es und setzten uns darauf in die Tonne."

nek 17. századbeli szövege *Löhneys* Bericht von Bergwercken című munkájában maradt ránk s következőkép hangzik:

„O Allmächtiger Barmhertziger Gott, Himlischer Vater, der du alles was unter dem Himmel, in-und auff der Erden ist, erschaffen und gemacht hast, Wier bitten dich hertzlich, du wollest uns solch dein Geschöpff zum Nutz und Guten erspriessen, auch zu Erhaltung und Fortpflantzung unser Nahrung gedeyen lassen, und deinen Segen zu unser Arbeit sprechen, Wir dancken dir auch von Grund unsers Herzens, das du uns bis auf diese gegenwärtige Stunde so gnädiglich und väterlich behütet und erhalten hast, Und bitten ferner deine grundlose Güte und Barmhertzigkeit, du wollest uns hinfort in unserm ein — und ausfaren, für allem Schaden und Gefahr auch gnädiglich behüten, damit wier sambt den Unsrigen unser täglich Brodt in diesem zeitlichen leben erwerben, und diese irrdische Güter also gebrauchen, auff dasz wier darneben auch der Ewigen und Himmlischen nicht vergessen, sondern

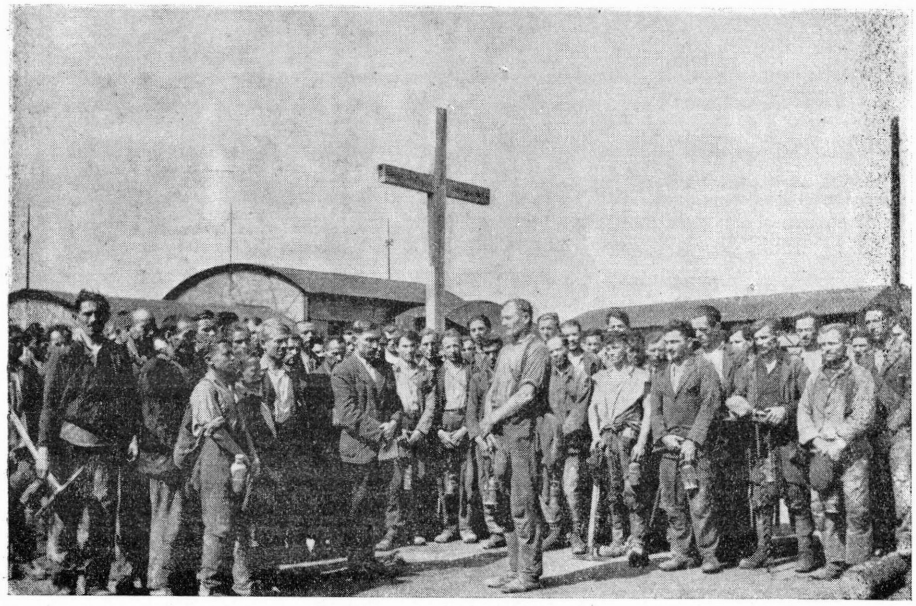

4. kép. Fölolvasás előtti ima a borsodmegyei Bánfalván, a Bánvölgyi Szénbánya R. T. bányaüzeménél. Nyáron a lejtaknaszájelőtti téren, a kereszt tövében imádkoznak. — **Abb. 4. Betende Bergwerksleute vor dem Arbeitsbeginn.** Bánfalva, Komitat Borsod.

dich recht anrufen und in Ewigkeit dafür dancken und preisen mögen, und solches wollestu thun umb deines lieben Sohns Jesu Christii willen, der mit dir und dem H. Geist lebet und regieret, gleicher Gott, hochgelobet in alle Ewigkeit, Amen".[10]

A hazai bányáknál mondott imák forrását meglelni nem tudtam. Azok részben a lokális papság szerzeményei, részben máshonnan hozott (pl. Diósgyőrön egy állítólag Selmecbányáról hozott imát mondanak), részben a munkások által költött rövid imák, mint a borsodi bányáknál általában.

Az imádság egyébként, mint az előzőekben mondtam már, a 19. század

[10] L. *Georg Engelhard von Löhneysz:* Bericht vom Bergwerck. 1690. 57. l. „Ehe die Bergleute anfahren, soleen sie zuvor in dem Zechen-Haus mit einander dis Gebet thun."

végéig csaknem országosan általános volt s az csak az iparszerűen folytatott s agyonhajszolt szénbányászatnál maradt el, míg aztán a rosszemlékű kommunizmus alatt bányáink zöme elhagyta s azóta is megfeledkezett róla. Ugyanakkor kerültek ki a munkásrendelőkből a feszületek és védőszentek képei is, melyek sok helyen művészi értékű festmények, (pl. a Salgótarjáni Kőszénbánya R. T. megszünt Rau-aknai rendelőjében) vagy szobrok voltak.

Továbbiakban pár éves gyüjtésem eredményeként közlök néhány leszálláselőtti bányászimát a bányahelyek betűrendi sorában, fölemlítve azokat a bányákat is, hol értesülésem szerint munkábaszállás előtt nem imádkoznak. Gyüjtésem, nagyon természetes, hiányos és kiegészítésre szorul s inkább csak példaadás akar lenni a további gyüjtésre, mely — megvagyok győződve — számos új adattal gazdagítja majd eddigi munkámat.[11]

Aknaszlatina. Máramaros vm. M. kir. sóbányászat, Miklósakna. Az imát leszállás előtt előimádkozó olvassa föl s az azt követő Miatyánkot, stb. közösen mondják. Az ima szövege a következő: „Könyörülj rajtunk Szentháromság: Atya, Fiú és Szentlélek Isten. Őrangyalaink és patrónáink által összetett kezekkel kérünk Téged, óvj meg minket és családunkat minden szerencsétlenségtől, hirtelen haláltól, éhségtől és nyomorúságtól, úgy a föld gyomrában, mint a föld felszínén. Adj nekünk kegyelmet, hogy mindig a Te szent tiszteletedre és dicsőségedre működjünk. Holtunk után vezess minket szent angyalaid által a mennyekbe, hogy ott is a Te szent nevedet tiszteljük és áldjuk. Ó szentséges Úristen, tartsd meg munkás társainkat és bányáinknak gyógyítsd meg sebeit. Ámen". — „Ó Uram Jézus Krisztus, Te hozzád könyörgünk, Ó nagy Isten könyörülj rajtunk és az egész emberiségen. Tisztíts meg minket minden bűneinktől a Te szentséges kezed által. Ámen". Miatyánk . . . Üdvözlégy . . . Nemzeti hiszekegy".

Bánfalva. Borsod megye. Bánvölgyi Szénbánya R. T. Bánfalván két bányászimát jegyeztem föl. Ezek közül az elsőt a bánfalvai, a másodikat a szomszédos Dédes és Bántapolcsány községekből bejáró munkások imádkozzák. Az imát itt is előimádkozó mondja s csak az azt követő Miatyánkot mondják közösen.

A bánfalviak imája:

„Mindenható Isten! Hozzád fohászkodunk,
Mielőtt nehéz munkánk végzésére leszállunk.
Vezérelj bennünket rendes útjainkon,
Óvj meg minden bajtól, adj áldást munkánkra,
Adj erőt, kitartást, hitet, ha csüggedünk,
Jóságos Istenünk légy velünk! Ámen!"
„Miatyánk . . . stb."

A Bántapolcsány—dédesiek imája: „Fölséges Isten, Égnek és Földnek ura, ki a világot bölcsen igazgatod, nagyságod dicsőítésére s szent neved segítségül hívására gyültünk össze ez órában. Hozzád emeljük fel könyörgésünk szavát, midőn nehéz munkák végzésére szép napod világáról a földnek mélyére, a sötétség birodalmába szállunk alá. Oh hallgasd meg buzgó imáinkat, jó Istenünk és Atyánk, végy körül bennünket a te gondviselő szárnyaiddal a mai napon is. Adj erőt, épséget tagjainkba, adj sikert, szerencsét munkánkra! Nyujts bátorságot, ha csüggedünk, hitet, ha a félelem rettent bennünket. Oltalmazz meg minden bajtól és veszélytől, viselj gondot itt ránk, otthon hagyott gyermekeinkre és családainkra, kiknek jólétükért fáradozunk,

[11] Megjegyzések a képekhez. Az 1. kép *Porzsolt Jenő* Verespatak és Detonáta c. 1864-ben megjelent munkájából való. A 2. kép forrása *Eduard Heuchler:* Die Bergknappen in ihren Berufs- und Familienleaen, bildlich dargestellt und von erläuternden Worten begleitet. Drezden (Kunze), 1857—59. Taf. 3. „Das Gebet." A fölolvasó terem hátterében orgonát látunk, jeléül annak, hogy a munkásság valamikor ima után zsoltárokat énekelt.

hogy munkánk végeztével örvendve láthassuk őket újra. Amen". „Miatyánk . . . stb."

Az imát minden kétséget kizáróan a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű R. T. Ózd-farkaslyuki üzemétől idevetődött munkások hozták magukkal, mert ott leszálláskor szóról-szóra ezt az imát mondják.

Baglyasalja. Nógrád megye. A Salgótarjáni Kőszénbánya R. T.-ba beolvadt Északmagyarországi Kőszénbánya R. T. Albertaknai üzeménél az alanti imát mondták: „Mindenható örökkévaló Isten! kérlek téged, legyen nekem a Szent Szűz és a vértanú Borbálának esedezése minden időben segítségem, hogy hirtelen meg ne halljak, hanem halálom előtt az üdvösséges mennyei útravalóban a drágalátos Oltári-szentségben részesüljek és az által minden látható és láthatatlan ellenségeimtől megoltalmaztassam és a gonosz lélektől is megőríztessem, hogy így az örökkévaló boldog életbe jussak, ami Urunk Jézus Krisztus által. Amen".

Bodonos. Bihar vm. Lásd Felsődernát és Tatarost.

Brennbergbánya. Sopron megye. Urikány-Zsilvölgyi Kőszénbánya R. T. bányászata. Sem leszálláskor, sem munkából jövet nem imádkoznak.

Désakna. Szolnok-Doboka megye. M. kir. sóbányászat. — *Kovács Gyárfás* írja „Tarlózás Deésakna bánya-nagyközség multja és jelenéből" című munkájában, hogy alanti imát munka előtt, a föld alatt imádkozták reggelenkint a bányászok: „Mindennek Teremtője felséges Isten, ki az égen, földön és földalatt egyenlő hatalommal és bölcsességgel uralkodol! Tehozzád folyamodunk újólag a Te szent kegyelmeidnek megnyeréséért. Ezen mostani földalatti foglalatosságunkban légy vezér e mai napon a mi terhes munkáinkban! Tartsd meg a mi testialkotásunkban az elegendő erőt, hogy kötelességünknek itt a földalatt is fölséges fejedelmünk iránt állandóul eleget tehessünk! Önts a mi szíveinkbe állhatatosságot és hűséget, hogy esküvésünk szerint, melyet a Te dicső nevedre tettünk, igazságos és hűséges szolgák maradhassunk, előljáróinknak szabadon és önkénytesen engedelmeskedjünk, bányásztársainkhoz pedig felebaráti szeretettel viseltetvén; kölcsönös segítségeinket egyik a másiktól meg ne vonjuk. Leborulunk előtted szeretetnek Atyja, ez órában és fiúi hálódatossággal magasztaljuk a te megmérhetetlen bölcseségedet, ki minden teremtményeidről oly felségesen gondoskodtál, hogy a föld gyomrába rejtetted ezen megbecsülhetetlen kincset, melyet minden élő állatok egészségük fentartására elmulhatatlanul használnak, s melynek mívelésére mi itten egybegyűltünk. Áldd meg Ur Isten a mi fáradhatlan törekvésünket s adjad, hogy az élet elteltével azonképen juthassunk szent színed elébe, valamiképen addig is minden műszak elteltével a földnek gyomrából épen a földszínére fölbocsátottál, ahol jótevő napod világa által lelkesítetve a Te szent neved dicséretére válnak sziveink most és mindörökké. Amen!"

Diósgyőr. Borsod megye. A Diósgyőri Szénbánya R. T. üzeménél keresztvetés után a következő kis fohászt imádkozzák elő, az azt követő közös Miatyánkkal: „Szelíd és alázatos szívű Jézus, tekints reánk a Te szegény föld alatt munkálkodó gyermekeidre, akik családunkat és gyermekeinket a Te kegyes oltalmadra bízva arra kérünk, hogy őrizzél meg minket, akik most a föld mélyébe le megyünk!" „Miatyánk . . . stb. Amen!

Bujaló Lajos üzemvezető bányamérnök közlése szerint az ima állítólag egy régi selmecbányai imakönyvből való.

Dorog. Esztergom megye. Salgótarjáni Kőszénbánya R. T. bányászata. Az imát egy-két év előtt Szent Borbála szobra előtt a szolgálattevő aknász olvasta föl, azt a munkásság térdenállva hallgatta s az imát bezáró Miatyánkot közösen mondta. „Mindenható Isten, Gondviselő Atyánk. Szent Borbála imájával egyesítjük a mi gyönge emberi könyörgésünket. Kérünk alázattal, adj nekünk a napvilágon és a földmélyében egyaránt békés megnyugvást, szent akaratodban. Oltalmazd családunkat, védj meg minket a csapástól és minden szerencsétlenségtől. Szent kezed tartsa távol tőlünk a pusztító tüzeket, mérges

gázokat és a ránk leselkedő ártalmas vizeket. Add meg a mindennapi élethez a megelégedés kenyerét és táplálj minket földi vándorlásunkban, főkép halálunk óráján az örökélet kenyerével. Amen!" „Miatyánk ... stb. Amen!"

A Magyar Általános Kőszénbánya R. T. tokodi Bányáinál ugyanezt az imát mondják.

Egercsehi, Heves megye. Egercsehi Kőszénbánya R. T. bányászata. Háború előtt leszálláskor a Miatyánkot és Üdvözlégyet mondták el közösen. Az imádkozás azóta megszünt.

Farkaslyuk. Lásd Ózd.

Felsőbánya. Szatmár megye. M. kir. állami ércbányászat.

A díszes faragású, virággal díszített feszület előtt mindíg a legöregebb munkás olvassa föl az imát, melyet a munkásság magába görnyedten, állva hallgat és csak a Miatyánkot és Üdvözlégyet mondja közösen. Felsőbányán különben kiszálláskor is imádkoznak. 1924-ig egyébként más, hosszabb szövegű imát mondtak mint ma, mely azonban rövidsége mellett is kifejezőbb. Az 1924-ig mondott imák a következők:

Reggeli beszálláskor:

„Áldott legyen az eloszthatatlan teljes Szentháromság egy Isten,
Akit mink mindenütt hinni, hiszünk és imádunk.
Uram Jézus Krisztus, akinek a dicsőséges szent nevéért,
Az égen, földön, földalatt, minden hívek térdet, fejet hajtanak.
Tebenned helyezzük hitünket, reménységünket és szeretetünket.
Hisszük mindazokat, amelyeket a Szentírásban hinnünk hagytál és parancsoltál.
Hisszük mindezeket és reméljük mindazokat a lelki testi jókat,
Bűneink bocsánatát és az örök életet, melyet a Te véghetetlen bölcsességedért,
És igazságodért a mi Megváltónk Jézus Krisztus urunknak,
Drágalátos szent vére által a te igaz híveidnek,
És te hozzád megtérő bűnösöknek híven megigértél és mindenhatóságod meg is adhatja,
Szeretünk Tégedet Istenünk, mert Te mindenekfelett méltó vagy,
Minden szeretetre, azért ó szerelmes teremtő és Megváltó Istenünk,
Csak teéreted egyedül szánjuk és bánjuk teljes szívünkből
Minden bűneinket, amelyekért most bocsánatot kérünk és erős fogadást teszünk,
Hogy igaz penitencia tartást akarunk tenni, hogy soha többé meg nem bántunk,
Segíts kérünk erre, a Te szent malasztoddal,
A mi Urunk Jézus Krisztus által, a boldogságoss Szent Szűz,
Az őrzőangyaloknak és Istennek minden dicső szentjeinek könyörgései által.
Amen.
Mindenható, fölséges Úristen, ki a te mennyei és földi áldásaidat,
Minden alkotmányodra kegyelmesen kiterjesztetted,
Tégedet alázatos szívvel kérünk, álld meg a mi bányáinkat,
És vezess minket atyai bölcsességeddel az aknában elrejtett kincsekre,
Légy a mi fáradságos munkáinkban segítségünkre és tőlünk minden testi és lelki veszedelmeket,
Szerencsétlenséget, hirtelen halált irgalmasan tartóztasd el,
Hogy a te szent nevedet itt e földön, mint háládatos fiaid magasztalhassuk.
Másvilágon pedig tégedet mint legdrágább kincsünket igaz penitencia tartás által föltalálhassunk,
A mi Urunk Jézus Krisztus által a Boldogságos Szent Szűz,
Az őrző angyaloknak és Istennek minden dicső szentjeinek esedezései által
Amen!
Ó Jézus Krisztus, hozzád kiálltunk ó nagy Isten, ó szent Isten,
Könyörögj miértünk és az egész emberi nemzeten és tisztíts ki minket
A mi bűneinktől, most és mindörökké Amen! Miatyánk ... Üdvözlégy ...
Hiszekegy és Dicsőség.

Jézus, Mária, Szent József, szent kezeitekbe ajánljuk magunkat, Fáradságunkat, testünket, lelkünket most és mindörökké Amen! Atya Fiu Szentlélek Isten!

Kiszálláskor 1924-ig a következő imát mondták: Örök, mindenható Atya Úr Isten, hálát adunk szent fölségednek, hogy minket a mi nehéz munkánkban megsegítettél, a bányából a te szent angyalaid által szerencsésen kisegítettél és minden veszedelmes romlásoktól megmentettél, legyen ez ezután is a te dicsőségedre, a mi lelkünk üdvösségére Amen! Óh Jézus Krisztus hozzád kiálltunk oh nagy Isten, könyörülj mi rajtunk és az egész emberi nemzetségen és tisztíts ki bennünket a mi bűneinkből most és mindörökké Amen.

1924 óta a következő imát mondják: Beszálláskor: „Áldott legyen az eloszolhatatlan teljes Szentháromság egy Isten, Atya Fiú és Szentlélek Isten, kegyelmek Istene, Hozzád szóló imánk és malasztod gazdag kincseit egekből öntsd reánk. Áldd meg hazánkat dicső, bőséges békével. Töltsd meg a hegyek kőzetét dúsgazdag ércekkel. Áldj meg ésszel és erővel és vezess minket az elrejtett kincsekre. Áldásod és szerencse munkánkat a bányában jóságod segítse. Minden vésztől, balsorstól és hirtelen haláltól őrizz meg bennünket. Védő kezed oltalmába ajánljuk életünket. Míg mi itt a bánya mélyében így védve fáradunk, kegyelmedben részesüljön otthon maradt családunk. Talán korábban mint hinnénk életünk elvirul, engedd, hogy lelkünk hozzád szállhasson a bányából. Hitünk és reményünk, mert Te vagy életünk főkincse teáltalad járhat velünk áldás és szerencse."

Kiszálláskor: az 1924. évi imát mondják változatlanul.

Régi bányász imát közöl Felsőbányáról *Szellemy Géza* Nagybánya és Vidéke című hetilap 1899. évi 18. számában, mely a következőkép hangzik: „Örök mindenható felséges Uristen! kinek dicsőségét, jóságát, hatalmát és bölcsességét az egész föld hirdeti, ki a te mennyei és földi áldásaidat minden teremtményedre legkegyelmesebben kiterjesztetted, téged alázatos és töredelmes szívvel kérünk, vezérelj bennünket az elrejtett kincsekre. Légy hatalmas oltalmazónk és segítségünk a mi fáradságos munkálkodásainkban, minden testi és lelki veszedelmet és szerencsétlenséget, véletlen és készületlen halált irgalmasan távoztass el tőlünk, hogy téged szóval és tettel mint háládatos és engedelmes gyermekeid dicsőithessünk e földön, azután pedig a nagyobb életben. Téged, mint legdrágább kincsünket feltalálhassunk a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen!"

Felsőgalla, Tatabánya. Komárom megye. Magyar Általános Kőszénbánya R. T. bányászata. Felsőgallán, illetve Tatabányán 1910 óta nem imádkoznak. Addig a következő könyörgést mondták Szent Borbálához, előimádkozó után, közösen:

„Jézusnak jegyese Szüz Szent Borbála!
A bányász nép magát neked ajánlja.
Segits meg minden ügyünkben, bajunkban,
E nehéz életben s egykor halálunkban.
Ne engedd, hogy bűnnel szálljon el a lelkünk,
Add, hogy végső szentségben részesüljünk,
Ha a földi élettől egykor búcsút veszünk!
A bűnt távolítsd el kegyelmeddel tőlünk,
Pokol kinjaitól óvjad meg lelkünk.
Vezess, hogy a mennyben boldogok legyünk. Amen!"

Felsőderna. Bihar megye. A Felsődernán mondott imát bodonosi vallásos tótok hozták magukkal oda és Tatarosra. Román megszállás alatt nem imádkoztak. Az imádkozást újból 1942. januárjában vezette be a bánya. Az imát fiatal csillés olvassa föl s annak szövege a következő:

„Dicsőség az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Uristen nevében. Amen!

Mindenható nagy Isten leborulva előtted ájtatos szivvel és tiszta lélekkel imádlak és dícsérlek, hozzád fohászkodva alázatos szivvel."

„Őrizz meg a föld mélyében a véletlen haláltól, lelki és testi veszélytől. Áldd meg uram szüleimet, családomat, testvéreimet, előljáróimat. Áldj meg Isten mindnyájunkat."

„Boldogságos Szüz Istennek Szent anyja és Szent Borbála bányászok pártfogója, könyörögj érettünk, hogy a mindenható Atya, Fiú és Szentlélek Istennek áldása szálljon mindnyájunkra és maradjon mivelünk most és mindörökké. Amen!"

„Miatyánk, ... Üdvözlégy ..."

Kurittyán. Borsod megye. Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű R. T. bányászata. Se munkábaszálláskor, se munkából jövet nem imádkoznak.

Nagybánya, Borpatak. Szatmár megye. M. kir. állami ércbányászat. Ugyanazt imádkozzák mint Felsőbányán.

A veresvizi állami bányáknál a következő imát olvassák elő:

„A názáretbeli Ur Jézus Krisztus nevében fölkeltünk. Ő legyen velünk ma és mindenkor, őrizzen és oltalmazzon bennünket minden gonosztól, hirtelen és véletlen haláltól, kiváltképen a bűntől. Áldott legyen a megoszolhatatlan teljes Szentháromság egy Isten, most és mindörökké. Amen!"

„Örök mindenható szentháromság egy Isten, Te parancsolod angyalaidnak, hogy az embert mindenektől megőrízzék, sőt oly nagy szeretetedet mutatod hozzánk, hogy megígéred a velünk való megmaradásodat, minden napokon egész a világ végezetéig."

„Szeretetre legméltóbb Atyánk! Látjuk, hogy állapotunknál fogva, melyben isteni akaratod helyezted, halál-veszélyben igen gyakran forgunk, életünkkel játszunk, amidőn munkálkodunk. Azért imádunk és kérünk, erősitsd meg bennünk azon hathatós bizodalmat, hogy kevélyekké és elbizakodottá ne legyünk s hogy meg ne feledkezzünk Te rólad, ki egyedül vagy kegyes mindenható Isten, hogy meg ne szünjünk Tégedet tiszta lélekkel imádni s hogy mindenkor eszünkbe maradjon, hogy a halál kulcsait Te tartod kezeidben."

„Ha a hegyek rommá dőlnek össze és az Egek leszakadnak, Te mindenható kegyes Isten maradsz és soha sem változol. Te vezérelhetsz bennünket, hogy megtudjuk, mely helyen kezdjük munkákat, hol bocsátkozzunk mélyre, mely irányba keressük a valódi érceknek futásait."

„Félelem nélkül fogunk tehát kötelességünk teljesítéséhez, légy mindenben segítségünkre, áldd meg a mi bányabeli munkálkodásunkat s ne engedd, hogy minket és a bánya tulajdonosait nagy inség és nyomorúság érje. Ha pedig isteni bölcsességednek tetszenék, hogy mi még a mai nap váljunk meg életünktől, készek vagyunk parancsolatodnak engedelmeskedni, legyen meg a Te szent akaratod.

„Csak Te Isten ne távozz el tőlünk. Benned hiszünk, erősen remélünk és mindenekfelett szeretünk. Kesergő szívvel emlékezünk bűneinkre, melyekkel Tégedet legjobb Atyánkat, Istenünket megbántottunk."

„Öntsd meg lelkünket szent malasztoddal, hogy midőn lefolyt a munkánk és életünk ideje, a mennyei királyné és Boldogságos Szűz Mária és minden Szentek könyörgései által odajuthassunk, hol téged a Te választottaid szinről-szinre látnak és szeretnek. Amen!"

„Miatyánk ..... Üdvözlégy ...."

Imádkozzák még Nagybányán a Felsőbányánál *Szellemy Géza* idézett munkájában közölt imát is.

Ózd, Farkaslyuk. Borsod megye. Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű R. T. bányászata. Farkaslyukon beszálláskor és kiszálláskor imádkoznak. Az imát mindíg egy idősebb munkás olvassa föl. Munkábaszálláskor ugyanazt az imát mondják, mint Bánfalván a dédesi és bántapolcsányi munkások, kik nyilván Farkaslyukról kerültek oda s hozták az imát Bánfalvára.

Kiszálláskor a következő rövid imát mondják: „Mindenható Uristen Hozzád fohászkodunk, midőn nehéz munkánk végeztével kiszállunk a földnek mélyéből. Köszönjük, hogy megsegítettél nehéz munkánkban és kérünk vezérelj bennünket továbbra nehéz utainkon."

„Óvj meg minket minden bajtól, adj erőt kitartást és hitet ha csüggedünk, jóságos Istenünk légy velünk. Ámen!"

Pereces bányatelep. Borsod megye. A Diósgyőri m. kir. vas és acélgyár bányászata. Az imát munkábaszálláskor egy fiatal csillés olvassa föl, az azt követő Miatyánkot és Üdvözlégyet közösen mondják. Az ima a következő: „Mindenható Felséges Úristen, aki mennyei és földi áldásaidat minden teremtményedre kiterjeszted, alázatos szivvel kérünk téged, terjeszd szent áldásodat a mi bányánkra és az abban elrejtett kincsekre. Légy fáradságos munkánkban segítségünkre és távolíts el tőlünk minden testi és lelki veszedelmet, szerencsétlenséget, hirtelen halált, hogy szent nevedet hálával magasztalhassuk, a másvilágon pedig mint legnagyobb kincsünket feltalálhassunk Téged a mi urunk a Jézus Krisztus nevében Ámen!" „Miatyánk .... Üdvözlégy .... Dicsőség ... stb."

Az imában a *Szellemy Géza* által idézett, Felsőbányán, illetve Nagybányán mondott imára ismerünk.

Pécs. Baranya megye. Dunagőzhajózási Társaság bányászata. A pécsi bányakerületben ma már csak a Ferenc József és Szent István aknákon imádkoznak. A többi bányaüzemnél ima nincs.

Ferenc József aknán az ima oly módon történik, hogy névsorolvasás előtt a szolgálattevő aknász és két munkás a rendelőben kifüggesztett Borbála kép elé járul, az aknász a kép előtti imazsámolyra térdel s a Miatyánk és Üdvözlégy elmondása után a következő imát olvassa föl, melyet a munkások utána mondanak.

„Imádkozzunk Szent Borbála tiszteletére, hogy minket a tűztől, víztől és hirtelen haláltól megoltalmazzon és halálunk óráján Krisztus vérével megváltott nagy szentségben részesülhessünk."

Szent István aknán a Miatyánk és Üdvözlégy elmondása után alanti imát olvassák föl:

„Imádkozzunk Szent Borbála tiszteletére, hogy a tűztől, a víztől, a hirtelen haláltól megoltalmazzon bennünket, hogy halálunk óráján Krisztus vérével megváltott drágalátos nagy szentségben méltóképpen részesüljünk Amen! Asszonyunk Szűz Mária Istennek szent Anyja imádkozzál érettünk most és mindörökké Amen! „Józserencsét!"

Hogy a két egymással összetelepített aknán nem teljesen azonos az ima, az valószínűleg onnét ered, hogy a Szent István akna legénysége főleg a húsz évvel ezelőtt még önálló, de azóta megszünt Somogybányatelep Rücher aknai bányászaiból került ki, kik régi Szent Borbála képüket és a mécsest is magukkal hozták és Borbála napján régi bányász zászlójukkal mennek templomba.

Rozsnyó. Gömör megye. Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű R. T. bányászata: A rozsnyói ima régi keletű s azt mindig egy idősebb munkás olvassa föl leszállás előtt. Az ima a következő: „Felséges Isten, égnek és földnek Ura, ki e világot bölcs céljaid szerint igazgatod, nagyságod dicsőítésére, szent neved segítségül hívására gyűltünk össze ez órában. Hozzád emeljük föl könyörgésünk szavát, midőn nehéz munkánk végzésére szép napod világából a földnek mélyébe, a sötétség birodalmába szállunk alá."

„Oh hallgasd meg a mi buzgó imánkat, jó Istenünk, Atyánk! Végy körül bennünket a Te gondviselésed szárnyaival a mai napon is, adj erőt s épséget tagjainkba, adj sikert, szerencsét munkánkra, nyujts bátorságot, ha csüggedünk, hitet ha félelem rettent bennünket. Oltalmazz meg minden bajtól, veszélytől, viselj gondot itt hagyott családunkra, gyermekeinkre, kiknek jólétéért fáradozunk, hogy munkánk végeztével örvendve láthassuk őket újra."

„Minket pedig, kik oltalmadba ajánljuk magunkat, vezérelj oh áldásoknak Istene! és hallgasd meg kegyelmesen hozzád intezett imádságunkat. Ámen!"

Disznóshorvát, Rudolftelep. Borsod megye. Borsodi Szénbányák R. T. bányászata. Leszállás előtt csak a Miatyánkot mondják el közösen.

Salgótarján. Nógrád megye. Salgótarjáni Kőszénbánya R. T. bányászata. Gusztáv akna. Miatyánk után: „Oh Szent Szűz Borbála, hozzád fordulunk mindazok, kik a föld mélyébe leereszkedünk. Oltalmazz meg minket minden szerencsétlenségtől és bajtól, könyörögj érettünk s légy erős pártfogónk, mindörökké, Amen!"

Sajószentpéter. Borsod megye. A Borsodi Szénbányák R. T. bányaüzeménél csak a Miatyánkot és Üdvözlégyet mondja el egy fiatal bányász.

Szászvár. Baranya megye, Salgótarjáni Kőszénbánya R. T. bányászata. 1918 óta sem leszálláskor, sem feljövetelkor nem imádkoznak.

Szuhakálló. Borsod megye. Szuhakállói Kőszénbánya Vállalat bányászata. Nem imádkoznak sem beszálláskor, sem kiszálláskor.

Tatabánya. Komárom megye. Magyar Általános Kőszénbánya R. T. bányászata. L. Felsőgallánál.

Tokod. Esztergom megye. Magyar Általános Kőszénbánya R. T. bányászata. Szent Borbála virágdíszes képe előtt ugyanazt az imát mondják, mint Dorogon (Esztergom megye) a Salgótarjáni Kőszénbánya R. T. bányáinál.

Várpalota. Veszprém megye. Salgótarjáni Kőszénbánya R. T. bányászata. Kimondott bányászima nincs, leszálláskor csak a Miatyánkot mondja el egy előimádkozó fiú.

Munkám befejezéséül kell, hogy megemlítsem, miszerint *Ernyey József* és *Karsai (Kurzweil) Géza* Német népi színjátékok című rendkívül becses munkájukban (I. köt., 571—577. l.) teljes egészében közölnek egy színjátékot, melyet a Körmöcbánya melletti Jánoshegyen (Johannesberg, Piargy) jegyeztek föl s melyet ott még az 1910-es években is sokszor adtak elő az odavaló bányászok, Die Klänge von der Teufe címen. A színjáték keresetlen egyszerűséggel mutatja be a bányászok munkábaszállását, mint borulnak le a bánya védszentje előtt s mondják el imájukat, melyet már *Ernyey* és *Karsai* is szükségesnek tartottak följegyezni.

Faller Jenő.

*

Angaben zum Glauben des ungarischen Bergmanns.

Neben Tapferkeit und Opferwilligkeit waren einst Glaube und Gottesfurcht die hervorragendsten Tugenden des Bergmanns. Die schönste Offenbarung dieser Eigenschaften war der vielhundertjährige Brauch, dass der Bergmann vor dem Arbeitsbeginn, also vor dem Abstieg ein gemeinsames Gebet mit seinen Gefährten verrichtete. Oft betete man auch nach dem Aufstieg zusammen. Vor dem Abstieg ins Bergwerk bat er um Gottes Hilfe bei seiner Arbeit, nach dem Aufstieg sagte er Dank dafür, dass Gott ihm half, zu den Seinen zurückkehren zu können. Dem Gebet folgte oft Gesang, besonders in den Bergwerksstädten Oberungarns. Einst hing in jedem Betrieb das Bild vom Schutzheiligen des Bergwerks, oft auf einem schöngeschmückten Altar, von brennenden Kerzen umgeben. Im grossen Teil der ungarländischen Bergwerke betet die Bergarbeiterschaft auch heute noch vor Arbeitsbeginn, vielerorts ist jedoch dieser alte Brauch nicht mehr üblich und so erscheint es notwendig, die noch vorhandenen Bergmannsgebete rechtzeitig aufzusammeln. Verfasser gibt hier einen Teil der verschwindenden Bergmannsgebete wieder, mit dem Zwecke, diese verschwindenden Denkmäler der einstigen Bergmannswelt durch weitere Sammelarbeit zu retten.

TEMETÉS A KALOTASZEGI NYÁRSZÓN.

Miklós Pistike *dicsi*, aki csak 9 hónapot élt, augusztus 19-én halt meg, naplemente után s ezért aznap már nem tudatta harangszó e földi világból való elköltözését. Ha naplemente előtt halt volna meg, akkor még aznap este harangoztak volna neki.

Nanája vagy *bonya* (nagyanyja) és édesapjának a nénje: lefogták a szemét, megmosdatták, felkötötték az állát, reáadták ünneplő *köntösét* (gyermekszoknyácska) és két kezét — kalotaszegi református szokásként — hosszan kinyujtóztatva, a testecskéje mellé fektették. Lábai is egyenesen feküsznek egymás mellett. Mind erre nagy gond van.

Első éjtszakáját ott töltötte el a kis halott, ahol örök álomra húnyta a szemét: bölcsőjében s a konyhában, ahol szülei is aludtak.

Másnap reggel *vetették meg halottas ágyát* az *első házban*, a falitükör alatt, amelyet fekete kendővel takartak le. A halottas ágy *surgyéjának* (szalmazsákjának) az egyik végét a szőttes-holmikat tartalmazó *padládára*, a másik végét pedig kendertilolóra helyezték. Felnőtt halottas ágyát két tilolóra vetik meg. Ezért mondják a határban járók, ha halottnak szól a harang, hogy: „*Mëgint fëlült valaki a tilolóra!*".

A surgyéra a következő sorrendben kerülnek a halottas ágy ruhafélei: legalól csodálatosan szép *vagdalásos* fehérhímzésű lepedők, két oldalt majdnem a földig leeresztve; az ágy végén színes (kor szerint: piros vagy fekete) háziszőttes terítő csüng le. Ezekre: fiatal halottnál cifra öregeknél fekete *fejrevaló kendők* és szőttesek kerülnek s csak ezután fektetik az ágyra a halottat. Pistike fejére árvalányhajas, piros huszársapkáját tették. Édesapja — Miklós Ferenc *dicsi*, 39 éves kisgazda — beszéli, hogy a leánygyermekek halottas ágya díszesebb a a fiúgyermekekénél. Leányok halottas ágyára nemcsak *cifra kendőket*, de *pántlikás surcokat* (köténeket) is tesznek. Még díszesebb a halottaságy akkor, ha a cifra kendőkre hímes párnákat helyeznek, sorban s ezekre fektetik az ifjú halottat, legényt s leányt egyaránt.

A halott két markába pénzt tesznek (2—10—20 fillért) útravalóul. Pistike is kapott. „*Amit a halott magával visz a sírba, az mind az ű öröksíge.*" Ha a halott szeme fennakadt, nyitott: erre is pénz tevődik.

A halott arcán lévő keszkenőt s az e felett lévő *szemfedőt* (halotti lepel): a középen keresztalakban kivágják s széthajtják, hogy a halott arca látszódjék — a koporsóban is.

Amíg a födetlen fővel gyászoló édesapa beszél, énekszó hallatszik ki a közeli *magyar* (ref.) templomból. (Vele szemben román templom.) Éppen Szent István-napi istentisztelet folyik, melynek végeztével harangoznak a halottnak s a templomból kijövők mind *mëgnízik a halottat*. Köszönés nélkül lépnek a halottas házba, szótlanul nézik végig a halottat s ugyancsak köszönés nélkül távoznak. (Dehát: lehetne-e ilyenkor jónapot kívánni?) Ha a temetés előtt ünnep van, akkor istentisztelet után mindíg harangoznak a halottnak s a templomból kijövők megnézik.

A halottnak szóló harangozás rendje a következő: minden korabeli férfi-halottnak (csecsemőnek s öregnek is): első alkalommal a nagy haranggal harangoznak kétszer, harmadszorra a kis és nagy harangot *összehúzzák*. Nő-halottnak, szintén minden életkorúnak, elsőízben a kis harang szól kétszer, harmadszorra a kis és nagy harangot össze-

húzzák. Naponta háromszor harangoznak: reggel, délben, este, de a másodízbeni és a többi harangozásnál már csak egyet harangoznak: mindkét harangot összehúzva. Temetésre először a két harang szól egyszerre: a halottnak, másodszor a nagy harang hívja a papot, harmadszor a kis harang a kántort és negyedszer mindkét harang szól a *gyűlőre*: a temetésre készülőknek. Ha a helybeli halálesettel egyidőben a nemzet halottjának, vagy más halottnak is kell harangozni, akkor annak harangoznak először, aki előbb halt meg. A rang nem számít. A harangozónak minden harangozás után pálinkát és kenyeret visznek a halottas háztól a templom elé.

Az első napon nagy forgalom és élénkség van a halottas háznál. Nagy a takarítás a konyhán, a szobákban, a *gabonásban* (kamra) s az udvaron mindenütt. A még hiányzó gyászruhadarabokat is meg kell varrni, varrógépen, sebtében, különösen a gyermekek részére: egy-egy köténvt, vagy fejrevaló kendőt, stb. Az *ereszből* (nyitott *szín*) — kora reggel óta — kopácsolás és fűrészelés zaja hallatszik: készítik a *fejfát* — s mindíg a halottas ház udvarán. (A kopjafa szót nem használják.)

Pistike fejfáját Balázs János *lici* (60 éves földműves) faragja. Ő van soron ama jó faragók közül, akiket a község fejfafaragásra jelölt ki s akiknek ezt a munkát vállalniok is kell. Aki nem vállalja, annak meg kell csináltatnia valakivel, akár pénzért is. A faragásért egyébként nem fizetnek. A soros faragónak ezúttal a kis halott *bopja, apukája* (nagyapja) Kulcsár György *báró* is segít, aki ugyan a — szintén kijelölt — *koporsócsinálók* közé tartozik, de mivel a koporsót most készen vásárolják, ennek készítése alól mentesül s ezért — a falu szokástörvénye szerint — segíteni tartozik a fejfacsinálónak. Különben is megtenné, kedves unokájának. Az újabb időben jelesebb nyárszói fejfafaragók (a fentieken kívül): Balázs István *csőregi*, Balázs Ferenc *szűcs*, Balázs Márton *báró*, Kulcsár István *csicsa*, Kulcsár János *csicsa* és Miklós Ferenc *dicsi*, — mind földművesek.

A fejfákat csak tölgyfából faragják. A tölgyfa héját lehántják *fészével* (fejszével) s így készítnek belőle cölöpöt. Ezután a bárddal *bárdolják* (simítják), majd gyalulják. A cölöpön kimérik a *fejet* (a faragott felső részt), az ezalatti *ereszt*, a *betűs lapot* és a fejfa alsó végét. A fej-tagozatok formái: többféle *tulipán*, többféle *csillag* (2 tetraéder áthatása is), *koponya* és ezek között mindíg, mint összekötő tagozat: a a *tángyér* (tányér).

A tagozatok formáit a cölöp éleinél *rëndës rámás firísszel* (fűrésszel) vágják ki, amikoris két szomszédos lapon egyszerre alakítódik az azonos (szimmetrikus) forma. A lapokon már vésni kell a fejtagozatokat, mert fűrésszel nem férhetnek hozzájuk. A kifűrészelt tagozatokat vésővel vagy *kézvonóval* (vonókés) simítják. A betűk sorait megvonalazzák s a betűket *betű-* vagy *hímzővísővel* vésik, ez utóbbi végét *butykóval* ütögetve. A betűk árkaiban maradt szálkákat késheggyel kiszedik s a betűket feketére festik. A halálozás évszámát az írás feletti, enyhén kiugró *ereszre* vésik. Az írás alá: leveles-virágos ágakat, virágos ágon, szájában levelet tartó s visszanéző madarat (a másvilág hírnökét) vésnek. A 85 éves Balázs György fejfájára, aki életében mindíg pipázott: pipát vésték. A foglalkozást jelző szerszámokat azonban (fészét, bárdot, derékszögű vonalzót, ekét, tűt cérnával: varrónőnek, stb.) nem vésik,

festik rá a fejfára, mint pl. Ketesden: hol az *ereszre*, hol pedig a *hátlapra*.

A fej tagozatait olajfestékkel festik, különböző színűre is, de a leggyakrabban mégis egyszínűre az egész fejfát éspedig: világoskékre, bordópirosra, világos zöldre és feketére. A fekete mindíg az öregség színe. Pistike fejfájának 2 tulipánját, csillagát és 2 tángyérját nemzetiszínűre festette édesapja. Ketesden láttam, hogy a fejfákat újabban nemzetiszínűre festik: a román uralom alatt nem tehették. A legtöbbje azonban mindenik kalotaszegi temetőben festetlen. A fej tetején a *centromfúrúval* lyukat fúrnak: a *háromágú fának*. A fejfa földbekerülő részét nem vonják be semmivel, hogy a korhadás ellen védjék s ezért, bizony nem hosszú életűek és mindenütt ez az egyik oka a sírkő rohamos terjedésének.

Pistike fejfáján nekem is ad munkát az édesapa: a feliratot kell ceruzával előjegyeznem. Megnézi rajzaimon a ketesdi temetőben gyüjtött fejfafeliratokat, hogy azokból válasszon szíve szerinti alkalmatosat. Talált is olyant, amely Pistikének hosszú szenvedését fejezte ki: „Megszűnt a kín, megszűnt a fájdalom, elvette már róla isteni hatalom. A hosszas kín után elaludt csendesen, itt nyugszik ezentúl, itt fájdalom nincsen: Miklós Pistike élt 9 hónapot. Pihenésed boldog legyen mindörökre! Ezt kívánják jó szüleid és testvéreid!"

A kalotaszegi falvak népe fejfafeliratokat és fejfaformákat is kölcsönöz egymástól, ezért van az, hogy temetőművészetükben sok a hasonlóság, dehát: így alakul a tájstílus, — egyebekben is. Átvétellel és átalakítással.

A halottas ház előtti udvarrészen (s mindíg a halottas ház udvarán) hajadon leányok kötik a fejfába illesztendő *háromágú fát*, amely rendszerint *kőrösfa* (kőrisfa), mert a kőrisfán található leginkább szép formás háromág. Pistikéjét az édesapja kereste a temetőben.

A három ág felső végét a leányok köröskörül bevágják és spárgával kötik össze, hogy szilárdabban álljon rajta a *virágbokréta*. A virágokat a falu kertjeiből szedegetik össze, mely célra mindenki szívesen adja, örökzöldet pedig a temetőben találnak. Az erős illatú *szappanvirágot*, a *mályvarózsát*, a *kardvirágot*, a *verbénát*, a *georginát*, a *csíkos füvet*, a *tátogót*, a *violát*, a *kenyérmorzsát*, a bugás, pirosvirágocskájú *szomorúfűzet* festői elrendezésben csoportosítják, fűzik, a *télizölddel* együtt, mely utóbbit szívesebben nevezik *százszónak*. Sárga virágot sohasem kötnek a háromágú fába, mert a sárga szín: *olához*. A háromágú fa virágbokrétáján színes szalagok is lengedeznek. Télen — nem lévén virág — fehér tollakkal, papírrózsákkal és télizölddel kötik meg a háromágú fát.

Az elkészült háromágú fát a leányok együttesen beviszik a halottasházba s a koporsó végén, a halott fejénél, a halottas ágyba szúrják, vagy a halottas ágy mellé, a padláda állítják. Ha a fejfára — igen ritkán s főként serdültebb leánynak — *kilencágú fát* (három darab háromágút: egyet felül s kétoldalt egyet-egyet) tesznek: a halottas ágyba, vagy mellé akkor is csak egy darab háromágú fa kerül. Két háromágú — azaz hatágú — fa sohasem készül. A háromágú fát kötő leányok szívességét megköszönik a gyászolók s *mízes* (édes) *pálinkával* és kenyérrel kínálják meg őket. A leányok ivás előtt *megköszöntik*

a halottat: „Isten nyugtassa az elhúnytat, a gyászolóknak pedig aggyon mëgnyugvást!" A leányok a gyászolókkal együtt megsiratják a halottat s azután eltávoznak.

A halottat majd minden pillanatban siratja valamelyik hozzátartozója: a halottas ágy mellett dallamos, de megrázó sírással beszélgetve hozzá. Pistike édesanyja azt hajtogatja, hogy: *„Mindëtig rossz előírzetëm vót s tuttam, hogy az én drága kicsi fiam, gyönyörű virá-*

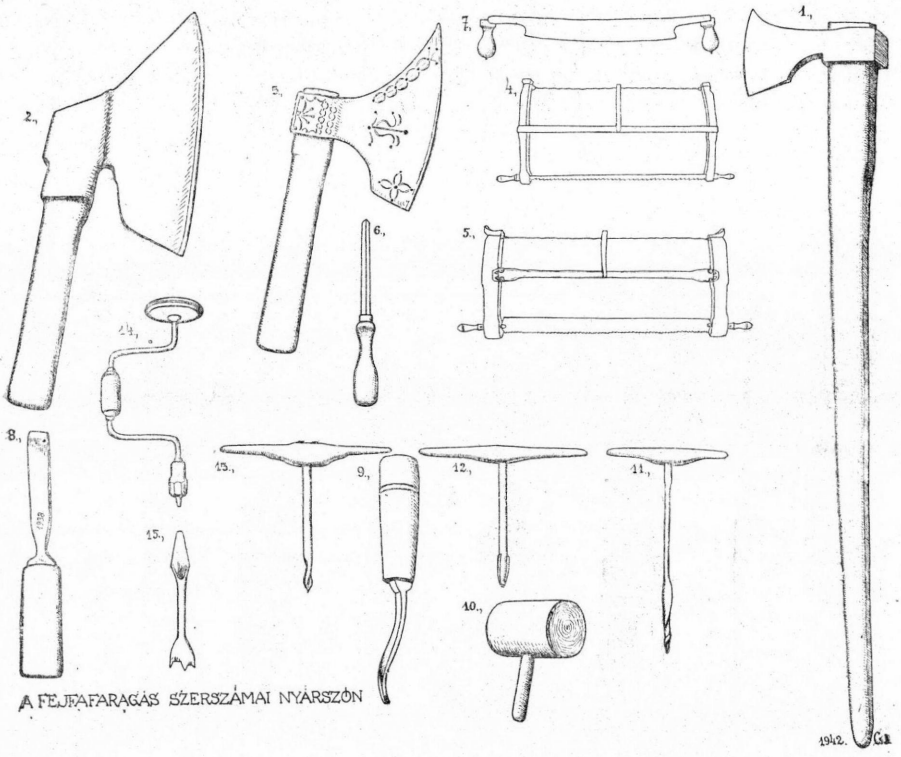

1. kép. A fejfaragás szerszámai Nyárszón. 1. *Fésze*: a tölgyfa héját hántják vele. 2. *Faragó fésze*: forma-kinagyoláshoz. 3. *Bárd*: a faragó fésze munkáját folytatja. Bárdoláshoz, simításhoz használják. 4. *Svább fírísz* és 5. *Abzac fírísz*: mindkettő a fejfa-tagozatok kifűrészeléséhez. 6. *Reszelő*: az előző fűrészek (és kapa, ásó, fejsze, stb.) élesítéséhez. 7. *Kézvonó* és 8. *Víső*: a fejfa-tagozatok simításához. 9. *Betűvíső*. 10. *Butykó*: a betűvísőt ütögetik vele. 11. *Csavaros fúrú*: lyukat kezdenek vele a háromágú fa részére, a fejfa tetején. 12—13. *Tollas fúrúk*. 14. *Furdancs*. 15. *Centromfúrú*: a furdancs alkotórésze: rendeltetése, mint a 11—12—13. sz. fúrúké. —
Abb. 1. Die Werkzeuge zum Grabholzschnitzen. 1—3. Verschiedene Beile. 4—5. Sägen. 6. Feile zum Schärfen der Sägen. 7. Schnitzmesser. 8—9. Meissel. 10. Holzhammer zum Schlagen des Meissels. 11—15. Verschiedene Bohrer.

gom nem lësz hosszú életű, mer' korához kipest nagyon fejlëtt, nagyon okos és nagyon szíp vót, az ilyen gyermëk ejiszën hamar mëkhal!" — *„Olyan a gyermëk, mint a harmat, hamar elmúlik!"* — zokogja a bonya. — *„Kicsi Pistikénket az Isten úgy szerettë, hogy magához vëtte az angyalok közé!"* — sírdogálja édesapja testvére, Er-

zsi néni. Minden sirató rögtönöz valamit a szíve szerint, a mindenki által becézett gyermekről.

A halottat a *virrasztók* is elsiratják. Virrasztó bárki lehet, nemcsak rokon, de legények és leányok csak akkor szoktak virrasztani, ha közeli rokonok. A virrasztás vacsora után kezdődik és éjfél után egy óráig tart. A virrasztók otthon vacsoráznak, de a halottasháznál kenyeret és pálinkát kapnak. A virrasztók (és a torozók is) pálinkaiváskor, egyenként, így köszöntik a halottat s a gyászolókat: „*Az Isten a mëghóttat nyugassa mëg a fődnek gyomrába', lelkét pedig az angyalok közt, a hívők seregében, a mënnyeknek várába'. A gyászolóknak pedig aggyon a bánat után vígasztalást, aszt kívánom!*" A gyászolók és a jelenlevők felelete: „*Úgy engeggyë az Isten!*"

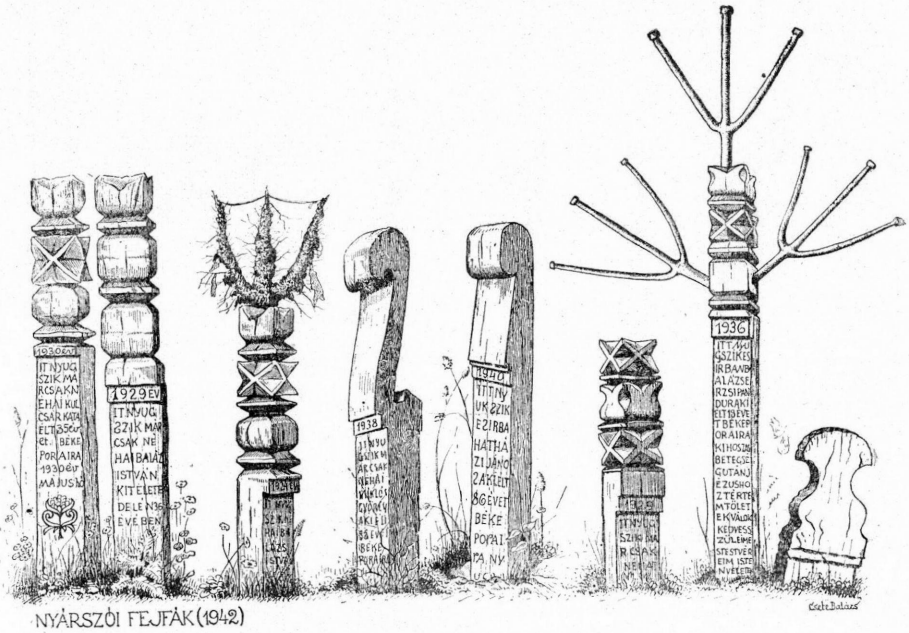

2. kép. Fejfák. — Abb. 2. Grabhölzer.

Rendszerint csak egy éjjel virrasztanak, de ha a halálozás kora délután történt, akkor két éjjel. A virrasztók a kántor vezetésével éneklik az énekeskönyvben lévő temetési énekeket. A kántor az ének minden egyes sorát külön-külön, hangosan, előolvassa s csak azután éneklik mindnyájan. Midőn a virrasztók eltávoztak, Pistike édesapja a halottasház egyik padján vetett magának ágyat, hogy: „*Kicsi fia utólsó fődi éccakáját velë, ëggyütt tőccse!*"

A temetés napjának reggelén az édesapa megnézte a sírgödröt, melynek helyét is ő választotta ki ott, ahol régebbi sír nem bolygatódik meg. A nyárszói temetőben mindenki oda temettet, ahol jónak látja. Nincs sorrend és előírás, csupán a régebbi sírok épségére kell vigyázni. Minden sírhant keleti irányban fekszik, vagyis: a halott arccal kelet felé néz.

A két sírásó, akik szintén megállapított sorrend szerint s mindíg csak reggel végzik munkájukat, pálinkát és *frustukot* kap. Gondosan dolgoznak s még a gödör falából kiálló köveket is lefaragják.

A sírgödör két méter mély. A *padmaly* ezúttal megfelelő nagyságú fülke: a sírgödör egyik oldalfalában. Padmaly azonban úgy is készül, hogy a sírgödör mind a négy sarkában egy-egy, a koporsónál magasabb cölöpöt vernek le s amikor a koporsót leteszik, föléje, a cölöpökre deszkákat raknak, hogy a lehulló föld ne zúzza össze a koporsót s ne sértse a halottat. *„Hogy në nyomja a fŏd!"* — mondják.

Megérkezik a készen vett koporsó is Bánffyhunyadról s ágyat vetnek benne a kis halottnak, de úgy, hogy a koporsófödél majd ne nyomja az arcocskáját, ha rászegeződik. Ha a koporsót a község által kijelölt koporsócsinálók készítik, akkor az mindíg fenyőfadeszkából készül és *a maga színibe' marad* (festetlen).

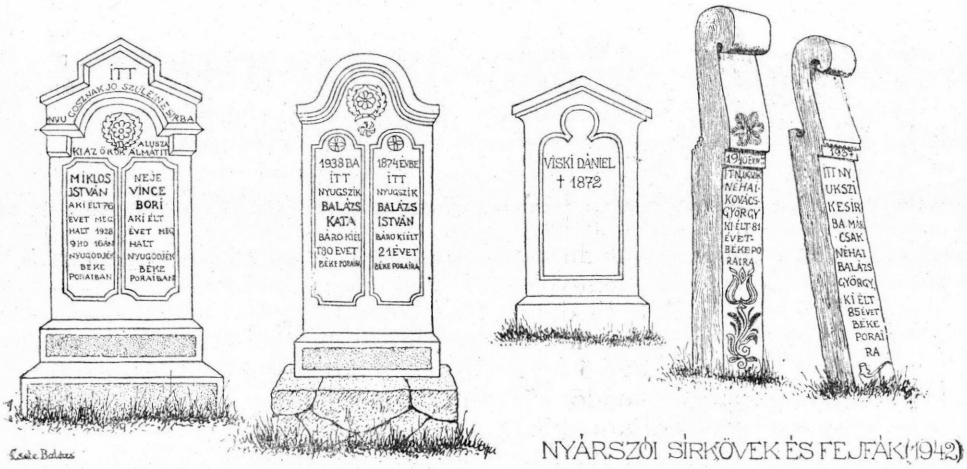

NYÁRSZÓI SÍRKÖVEK ÉS FEJFÁK (1942)

3. kép. Fejfák és sírkövek. — Abb. 3. Grabhölzer und Grabsteine.

Házigazdám megint elmondja, hogy eladó leány koporsójába egy pántlikás surcot is tesznek (régebben többet is tettek), amelynek a szélét a koporsóból kicsüngetik, hogy lássák, milyen ruhákat vitt magával a halott. Más ruhafélét s lepedőt, *bojtot* (leányok gyöngyös hajdísze hátul) is kiengednek. Annak a koporsójába, aki szerette a pálinkát s a pipázást: félliter pálinkát, egy *pakk* dohányt és pipát tettek, kisgyermek koporsójába pedig cuclit s játékot.

A temetés mindíg délután van: télen két, nyáron négy óra körül. Ezúttal azonban, hogy népesebb legyen a temetés e kicsiny gyermek számára is és hozzá nagy dologidőben, a gyászoló család és a tisztelet es úgy határoznak, hogy este hét óra körül harangoztatnak *gyűlőre.*

A koporsót a háznál lévő temetési szertartás előtt szegezik le. Koporsószegeléskor Pistike hajából édesanyja levágott egy keveset (minden életkorú halott hajából vágnak) s azt eltette. Ha a halott lelke hazajár s megkínozza szüleit, vagy bármely hozzátartozóját álmában, akkor másnap elégetik a halott haját s megfüstölik vele a megkínzottat, hogy ne gyötörje többet a hazajáró lélek. Koporsószegelés-

kor nagy a sírás, jajveszékelés. Mikor a koporsót kiviszik a halottas házból, a halottas ágyat rögtön szétbontják s a falitükörről leveszik a fekete kendőt.

Mialatt a halott két hozzátartozója kiviszi a koporsót az udvarra s ott két székre helyezi: a halottas ház ajtaja előtt halotti ének hangzik el. Az egybegyűltek az udvaron is énekelnek, azután a tiszteletes *elbúcsúztatja* a halottat. A konfirmált fiatalok és az idősebb halottak búcsúztatása a templomban zajlik le. Az udvari és a templomi búcsúztatás szertartása ugyanaz.

A templomtorony alatti *partikusban* (porticus) két székre vagy *bakra* teszik a koporsót. A búcsúztatás tömegénekkel kezdődik. Ezután a tiszteletes imát mond és elbúcsúztatja a halottat. Búcsúztatójában a halott életéről beszél s nemcsak érdemeit, de a hibáit is megemlíti, — okulásul az élőknek. Búcsúztatás közben és utána ismét énekelnek az egybegyűltek, a kántor vezetésével. A búcsúztatás után először a férfiak jönnek ki a templomból, míg rendes istentisztelet alkalmával mindíg a nők. A halottas menet énekszóval indul a temetőbe. Egy férfirokon nagy fekete zászlót visz elől. Utána a pap halad a kurátor jobbján, mögöttük pedig a kántor az alkalmi férfi-énekesekkel, akik kezében ásó van. Az énekesek után a koporsót 6 férfi 3 rúdra fektetve viszi, (A fejfát az egyik rokon — rövidebb úton — már előzőleg kivitte a temetőbe, a sírhoz.)

Ha a halott konfirmált legény vagy leány, akkor a koporsó két oldalán fiatal leányok haladnak, a koporsót pedig 6 legény viszi 3 rúdon. A koporsókísérő leányok *cifra fejrevaló szőrkendőből* készített *zászlót* vísznek: 6—16—18 darabot is. Minden leány egy zászlót visz rúdon. A két első zászló fekete s ezeket tiszta feketébe öltözött leányok viszik. A koporsótvivő legényeknek a koporsótól kifelé eső karjára, a vállnál, színes kendőt tűznek. Ha fiatal leány a halott, a koporsóvivő legények karjára tűzött színes kendő mellé *virágbokréta* is kerül, amelyet a temetés után még 5—6 hétig viselnek a kalapjukra tűzve.

Leányokat és legényeket zeneszóval is szoktak temetni. A temetőbe menet a cigányok gyászdalokat játszanak, a hantoláskor pedig *hallgatókat* (népdalokat).

A gyászoló édesapa nem öltözött ünneplőbe a temetésre. Ha a temetés ünnepnapra esik, az édesapa akkor is hétköznaplóban van, fedetlen fejjel. A többi családtagok ünnepi gyászba öltöznek.

A temetőben a három rúdon a sirgödör mellé, a földre teszik a koporsót. A tiszteletes imádkozik, azután megkezdődik a hantolás, amikoris a koporsóra mindenki dob egy marék földet. Amíg a hantolás tart, az egybegyűltek a kántor vezetésével énekelnek. A háromágú fát a sír hantolásakor illesztik a fejfába. A fejfára koszorút és virágcsokrot is szoktak helyezni (a betűs lap felső részére szögelik), főként gyermek és ifjú halottnál. Pistike szüleinek a koszorúja a koporsó födelére került, a padmalyba.

A hantolás után Pistike egyik 18 éves nagybátyja az alábbi *halotti köszöntőt* mondotta el:

Egy kisded gyermeknek végtiszteletére
Gyűltünk fel most ide eltemetésére

Nem hosszas ideig élt az élők között
Most már meghült teste a sírba költözött
Látjuk hogy a halál borzasztó félelmes
Vele szembeszállni nagyon veszedelmes
De aki születik annak meg kell halni
E földi élettől a sirnál megválni
Sok kedveseinktől örök búcsút venni
Igy kell mindnyájunknak a sírba szállani
Mert elkövetkezik az utolsó óra
Ide kell költözni végső harangszóra
Kedves jó szüleim hát már ne sírjatok
Kis gyermeketektől hogy most már megváltok
Áldást kérek mennyből a ti éltetekre
Dicsőült koronát mennyben fejetekre
Köszönöm hogy reám gondot viseltetek
Mint gyermeketeket engem szerettetek
Most tisztességesen el is temettetek
Melyért az Istentől áldottak legyetek
Kedves testvéreim életben maradtok
Engemet köztetek többé nem láthattok
Az Isten neveljen szülőim kedvekre
Hogy ti élhessetek kívánt örömökre
Midőn ti is egykor sötét sírba szálltok
Legyen készen mennyben dicső koronátok
Jó keresztszülőim tőletek is válok
A ti éltetekre bő áldást kívánok
Mert ti is már hozzám sok jóval valátok
A szent keresztségbe mert beavattatok
Melyért az Istentől áldás szálljon rátok
Már csendesen nyugszom el vagyok temetve
Szép tisztességesen ide helyeztetve
Tisztességet tenni akik megjelentek
Kívánom Istentől áldottak legyenek

Ámen.

Halotti köszöntőt mindíg az mond — rendszerint rokon — akit erre már előzőleg felkértek a gyászolók.

Mikor az Ethnographia 1942. 2. számából felolvastam házigazdámnak *Nagy Jenő* : Temetés, temető és halotti tor a kalotaszegi Magyarvalkón c. tanulmányát, arra kért, hogy ezt a számot ajándékozzam neki, mert a benne lévő „nagyon szép" halotti köszöntőkből alkalomadtán felhasznál majd egyet-mást. A családos apa feletti halotti köszöntő házigazdám köszöntős könyvében szóról-szóra ugyanaz, mint a *Nagy Jenő* által közölt valkói, valamint a torozás alkalmával mondandó evés előtti ima is. Ebben is kölcsönöznek egymástól a kalotaszegi falvak. Leírják a különböző alkalmakkor hallott köszöntőket, kézről-kézre adják, másolják és az újabb alkalmaknak s az egyes eseteknek megfelelően szüntelenül módosítják.

Nyárszón is több köszöntős könyv van. Miklós Ferke *dicsi* jeles köszöntőmondó volt minden alkalommal : keresztelőn, lakodalomban,

karácsonyi kántáláskor, István estéjén s halotti toron. Az ő köszöntős könyvéből jegyeztem le az alábbi halotti köszöntőket.

Ifjak felett:

Gyászos gyülekezet szomorodott hívek
Tisztességtételre eljött keresztyének
Kik e temetőbe a végből jöttetek
Egy ily ifjú legényt a földbe temessetek
El kellett költözni az elhalt ifjúnak
E temető kertbe hol sokan nyugosznak
Minden halandónak itt rendre sírt ásnak
Mert meg kell lenni e nagy változásnak
Ez ifjú is örült kelő tavaszának
Gondolta számára virágok nyílanak
Nyílott is virága de viszont elhervadt
Mert az ő virága lehajlott elszáradt
Szomorú és gyászos végzés a meghalás
Volt kedveseinktől való megválás
Sok érzékeny szívnek megkeserítője
Az elhúnyt feleknek gyászos temetője
Olyan az ifjúnak az ő vidámsága
Mint a kellemetes tavasznak virága
Elhervad elszárad minden szép virágszál
Amit az enyészet kaszája lekaszál
Engem is levágott a halál kaszája
És most már el is nyelt a sötét sír szája
Kedves szülőm és nagyszülőm szívök fájdalmára
Hült testemet immár gyászkoporsó zárja
Kedves szüleimnek éltem örömükre
Most már fordult sorsom keserűségükre
Szüleim örömök bánatra változott
Hogy kedves gyermekük tőlük eltávozott
Gyászos szemfödelem már testem borítja
Mely szülőm és nagyszülőm szívét szomorítja
Hogy az már fedezzen reám terittetett
Koporsómmal együtt ide helyeztetett
Viruló virágom már porba ejtettem
Szép ifjúságomról gondomat levettem
Nem nyílik számomra több tavasszal virág
Eltűnt szemem elől e mulandó világ
Kedvemre szagoltam a szép virágokat
De mind hervadásomra téptem le azokat
Azok elhervadtak én is már kimúltam
A szép virágokkal én is porba hulltam
Kedves jó szülőim ne sírjatok értem
Hiszen én örökös boldogságot nyertem
És nem cserélném el örök boldogságom
Amennyi kincs van a mulandó világon
Akartátok volna hogy még tovább éljek
És a munkátokban híven segítselek

Szerettem volna is tiköztetek legyek
Hogy sok munkátokban kisegíthesselek
Azután hagyjam el a földi éltemet
De már a jó Isten ezekkel szeretett
Óh kedves szüleim én nagyon jól jártam
Mert én most örökös nyugalmat találtam
Nagyon hosszas vala a fájdalmak súlya
Melyek tagjaimat eszik rágják vala
Mindaddig míg végre erőmtől megfosztva
Elzárt közületek a sötét sírboltba
Sok ideig voltam nagy nyomorúságban
A fájdalmak miatt gyenge állapotban
A hosszas betegség erőmet elvette
Igy az én életem kedvetlenítette
Oh mert milyen gyászos napokat töltöttem
A nagy fájdalmimban mennyit keseregtem
Istenem mily sokan semmit sem szenvednek
Némelyek csak a sok bajokkal küzdenek
Sokan könnyen futják földi pályájokat
Míg mások jajgatva töltik el azokat
Óh miért is születtem e bűnös világra
Annyi fájdalomra és nyomorúságra
Bár inkább lett volna bölcsőm a koporsóm
Nem hangzott volna ki számból annyi jajszó
Keserű volt nékem a nap és az óra
Nem gondoltom hogy jön sorsom többé jóra
Mert hosszas betegség volt rám nehezedve
Amelyet hordoztam búval keseregve
Már tovább nem birom, tovább nem hordozom
Megszűnt a fájdalom megelégelte az isteni hatalom
A felséges Isten könyörült sorsomon
Sok ideig tartott nagy nyomorúságomon
Bánatos napjaim most már elmúltak
Bús sóhajtásaim örömre fordultak
Most vígságban örvend lelkem a mennyben
A szent angyalokkal ott fenn az egekben
Kedves szülőm és nagyszülőm még kívánom nektek
Hogy míg ti is ezen gyarló testben éltek
Fizessen meg Isten a ti jóságtokért
És a velem küzdött számtalan sok jókért
Szálljon áldás rátok mennyekből azokért
Köszönöm hogy hozzám mindíg jók valátok
Utolsó órámíg míg sírba zártatok
Mert betegségemben engem ápoltatok
Melyért az Istentől áldás szálljon rátok
Kedves testvéreim mit szóljak hozzátok
Mert tik most már engem többé nem láthattok
Legyetek egymáshoz hűséges testvérek
Minden népek előtt jók engedelmesek
Istent féljétek egymást szeressétek

A jó szüleinket mindig tiszteljétek
A jóságos Isten viselje gondotok
Legyetek boldogok Istentől áldottak
Nagyapám s nagyanyám elváltam tőletek
E földön míg éltek boldogok legyetek
Legyetek áldottak boldog szerencsések
Mindaddig míg ezen gyarló testben éltek
Most már én hozzátok többet nem szólhatok
Áldjon meg az Isten s viselje gondotok
Leányok legények hozzátok fordulok
Ha valamit vétettem mind megbocsássatok
S köszönöm hogy hozzám ilyen jók valátok
Hogy az én fejfámat felbokrétáztátok
S a szép zászlókkal is mellettem állotok
Ilyen szép díszesen engem kihoztatok
Áldjon meg az Isten mindnyájan titeket
Szép ifjúságotokban boldogok legyetek
Gondoljátok el hogy ti is ide juttok
Addig míg az lenne áldás szálljon rátok
Jó rokonok jó szomszédok mind megbocsássatok
Kik már itt engemet eltemetve hagytok
Végső tisztességet nékem megadátok
A magas egekből áldás szálljon rátok
Már csendesen nyugszom el vagyok temetve
Szép tisztességesen ide helyeztetve
Tisztességet tenni akik megjelentek
Kívánom Istentől áldottak legyenek

Ámen.

Idősrendűek felett:

Egy idős embernek sírja felett állunk
Ahová úgy rendre mindnyájan beszállunk
Mert elkövetkezik nekünk is a halálunk
Örökös nyugalmat a sírban találunk
Mert a sárga halál elszólít bennünket
El kell hogy temessük holt kedveseinket
Ezen néma sírnak sötét kebelébe
Ez idős embernek (asszonynak) örök nyugvó helye
De boldog ki a sötét sírba beszáll
Mert azon az élet gondja baja nem áll
Nyugszik csendességben a sír kebelében
Lelke nyugvást talál fenn a dicsőségben
Mert nincs élő ember a világon senki
Hogy e végzet elől magát menthesse ki
Mikor a végóra csendül el kell menni
Mivel porból lettünk ismét porrá lenni
Az idős embernek (asszonynak) olyan az élete
Mint a mulandóság kezdete végzete
Elhervad elszárad mindenféle fűszál
Melyet az enyészet kaszája lekaszál

Áldom és dícsérem az én Istenemet
Mert számos évekkel áldott meg engemet
Hosszas volt a pálya melyet megfutottam
Már mint idős ember a sírba jutottam
Sok jó tetteidért végy mennybe jutalmat
Nyerhess halálodban örök diadalmat
Hogy midőn virrasztod a végső éjtszakát
Lelhesd meg lelkednek örökös lakását
Kedves gyermekeim kik elmaradátok
Az én személyemtől ezúttal megváltok
Legyen a jó Isten a pártfogótok
Minden lépéstekben áldás szálljon rátok
Vők menyeim unokáim elválok tőletek
Míg e földön éltek boldogok legyetek
Midőn számotokra is csendül az óra
Jussatok el ti is ez örökös jóra
Kedves testvéreim közületek most már
E gyászos koporsó a sírhalom elzár
E földi életben boldogok legyetek
Fejetekre dicső koronát nyerjetek
Bocsánatot kérek én most titőletek
El kellett költözni ide közűletek
Az áldások Atyja áldjon meg titeket
Családjaitokkal együtt mindegyiket
Atyafiak szomszédok mind megbocsássatok
Kik már itt engemet eltemetve hagytok
Végső tisztességet nékem megadátok
Melyért az Istentől áldás szálljon rátok
Köszönet hála a tisztességtevőknek
És a fáradozó munkás embereknek
Tisztesség tettekért tisztesség kövesse
Végre az örökös jókban részeltesse

Ámen.

A temetés után mindenki hazamegy a temetőből, kivéve a másfalubeli idegeneket, akiket mindjárt a temetőből visznek a *tori asztalhoz* s míg ezek torozása tart, ezalatt az esti halotti tor résztvevőit a gyászoló család valamelyik tagja vagy közeli rokona egyenként mind meghívja.

Az esti halotti tor résztvevői: a meghívott rokonok, *a halott komja*, a koporsókísérő leányok s a koporsóvivő legények. Ezeken kívül mindíg részt vesz a toron: az *egyházfiú* (teendői: egyházi gyűlésre hivogat, a temetkezésnél temetőbe viszi a koporsót-leeresztő kötelet, szól a sírásónak, koporsó- és fejfacsinálónak, hogy végezzék soros kötelességüket és Úrvacsorát terít — a kurátorral együtt — szűrben), a kántor, a harangozó, a fejfafaragó, a koporsócsináló, a *halottvizsgáló* (halottkém) és a két sírásó. Ezeken kívül még mindazok, akik a temetésnél valamiben segítettek.

A torra régebben háromfélét főztek, de újabban csak kétfélét. *Húslevest és egreslevest* (mindkétféle levest egyszerre) és *marhapaprikást*

tálalnak. Kalácsféle nincs. Az ital mindíg pálinka. (Mostanság csak egyféle tori leves és paprikás van.)

A toron résztvevők érkezésükkor egyenként elmondják a fenti köszöntést („Az Isten a meghóttat nyugassa meg . . ."), melynek utána a gazda pálinkával kínálja meg őket s aztán sorban helyet foglalnak az asztaloknál. Vacsora előtt halotti énekeket énekelnek. A kántor a halotti énekek minden sorát ezúttal is hangosan elmondja s azután éneklik együttesen. A vacsora előtt imádkoznak. (A tori vacsora előtti ima ugyanaz, amelyet *Nagy Jenő* közölt az Ethnographia 1942 évf. 2. számában.)

A vacsorát a következő imával fejezik be :

Atyánk jó Istenünk most is áldást adtál
A te tárházadból minket megáldottál
Áldj meg ezután is Atyánk bennünket
És ne vond meg tőlünk az eledeleket
És hogyha eljövend hozzánk is a halál
Amely minden élőt így rendre megtalál
Csendes nyugodt szívvel innen költözhessünk
Örök üdvösséget lelkünknek nyerhessünk
De míg az meglenne óh kegyelmes Atyánk
Ne hagyj el bennünket viselj gondot reánk
A te áldásoddal tápláld életünket
És hogyha meghalunk üdvözítsd lelkünket
Ezen bús családot áldd meg áldásoddal
Fordulj már hozzájuk vigasztalásoddal
Atyánk jó Istenünk halld meg kérésünket
A Krisztus Jézusért óh hallgass meg minket
Ámen.

A vacsora alatt nem dohányoznak, de utána a kántor bejelenti, hogy el lehet szívni egy *szivart* (cigarettát). A vacsora után még egy kissé elbeszélgetnek s rövidesen hazatérnek. A halotti toron a hangosságot illetlenségnek tartják s ha — igen ritkán — valaki világi dalba, népdalba kezd, azt rögtön elhallgattatják. De azért a tor vége felé megélénkül a beszéd a pálinka hatására.

*

A nyárszói temető a falu melletti dombtetőn van s tele van gyümölcsfával és orgonabokorral. Temetőjükről símogató szeretettel mondják a nyárszóiak : *„A mi temetőnket orgonavirágzáskor kell megnízni !"*

Nyárszói fejfafeliratok :

1922 ÉB	e sirha	Itt	Ben 8 hó
Itt vagy	lomba	Nyugsz	10 én
on az n	Ide jöte	ik e sír	Béke
evem Tal	m nyug	boldba	poraira
ér Erzs	alomra	Néhai	
ébet vo	Élt 67 é	Balázs	
lt a ne	vet Béke	Anna ki	
vem té	porajira	szület	
tetem		tet 1939	

It várja
Jézusát
Ez kis
ded Bal
ázs Jen
ő ki élt
3 évett

1940 Be
Itt
Nyugszik e
sírban má
r csak néh
aji Balázs
Kata ki él
t 46 évet
három árv
át hagyok h
átra bizom
Isten olt
almában

Sírkőfeliratok :

Kolcsár Erzsi volt
a nevem 38 év volt
életem, Miklós György
volt a férjem kivel XIV
évet éltem két szép
árvám marat hátra
bízom Isten óltalmába
1907 évben én sírom
ban szállást leltem
Béke poraira.

Itt
nyugszik Balázs
György Úrban
Pandur aki
élt 74 évet
vándor életét
anya földbe
nyugasan
Boldog házaság
ban élt 50 évet
Béke porajira

1886 ba
Itt
nyugszik
Balázs
György
Báró fog
lalkozása
pintér ki
élt 60 évet
Béke poraira

Itt nyugszik az Úrba
Kolcsár Erzsi
volt a nevem 25 év
volt az életem lasu
hervadásal száltam
az örökös hazámba
sok bánatos köny
hul a síromra. 1938
ba elhunt béke
száljon poraira.

(A halott fényképe
— nyárszói viseletben —
a kőbe illesztve.)

Itt alusza a sír álmát
Egy bánatos hű anya aki
nek egy drága fia a harcz
téren meghala boldogsá
volt jelenléted a családi
körödbe nyugoson meg a
jó Isten a földnek a kebelébe
Antal Erzsébet volt a nev
em Miklós György a hütös
férjem élt 50 évet meghalt
1918 oktober 22 Béke hamvaidra.

Kolcsár
Erzsi volt a
nevem 35 év
volt életem
Tamás István
volt a férjem,
kivel 18 évetél
tem, három
árvám mart
hátra, bizom
Isten oltalmá
ra, 1912 évben
én síromban
szállástleltem
Béke poraira

Ittt nyugszik a
sírban néhai
Kovács János
volt a nevem 18 év volt
életem Miklós györgy
volt Nagyapám 9 évig
viselt gondot reám
Igen hamar jutotam a
sírban Nagy apámat
nem segédhetem Elég
korán itthagytam. sok
bánatos köny hult a siro
mra És mint hiába nem
jöheetek visa Én feljuto-
tam korán az örökös
hazámba Béke
száljon poraimra.
Sz. 1917. M. H. 1936.

Itt nyugszom e sírban
megboldogult
Kovács János volt a nevem
akicsak 26 évet éltem
hoszas nyavajám legyöze
a földnek gyomrába teve
1909 év április 27 ik napján
E földi világot öröké elhagy
ám Isten veled kedves édes
anyám aki én meletem anyit
sirdogálál

Kettős beosztású sírkövön:

Bálint Borí
volt a nevem
66 év volt
életem
Kovács Ist-
ván volt a
párom nyú-
galomra ide
várom meg-
halt 1940. III.
hó 7 dikén ide
hejeztük
Örök nyúgalo
mra béke
poraira.

Kovács
István
volt a nevem
év volt
életem
Bálint Bori
volt a nejem
kivel 45 évet
éltem meg
halt
ide hejeztük
örök nyúga-
lomra Béke
poraira.

(Kovács István még élt, mikor sírfelirata elkészült, ezért hiányoznak az évszámok.)

A sírkövek közt van Viski Dániel († 1872) nyárszói papé is, akinek Juliánna nevezetű leányát Ady Endre dédapja, Dániel vette feleségül.

A nyárszói temető sírkövei főként Bánffyhunyadon és Oláhnádason készültek.

A temető melletti hullaházban (fabódé) villámsujtottakat boncolnak. Egyéb boncolások a halottas háznál vannak.

Csepel. *Csete Balázs.*

*

Begräbnis in der Gemeinde Nyárszó (Kalotaszeg, Komitat Kolozs).

Die Totenbahre für den Verstorbenen wird auf zwei Hanfbrechen in der „guten Stube" aufgestellt. Auf die, mit bestickten weissen Leintüchern bedeckte Totenbahre legt man — je nach dem Alter des Verstorbenen — buntgeblümte oder schwarze Kopftücher, bei jungen Mädchen ausserdem noch mit Bändern geschmückte Schürzen und reichverzierte Kissen. Auch Burschen werden auf Kissen gelegt. In die Hand des Toten wird Geld gesteckt, sowie auch Geld auf die offengebliebenen Augen gelegt. Das Leichentuch wird über dem Gesicht aufgeschlitzt. Die „Totenschauer" treten ohne zu Grüssen ins Totenzimmer und gehen ebenso fort. Das Grabholz wird auf dem Hofe des Trauerhauses von demjenigen der hiezu bestimmten geschickten Schnitzer angefertigt, an dem die Reihe ist. Auf dem Hofe des Trauerhauses binden die Mädchen auch jenen um drei Äste gewundenen Blumenstrauss, der am oberen Ende des Grabholzes befestigt wird. Dieser Strauss wird im Sommer aus bunten Blumen, im Winter aus weissen Federn und bunten Papierrosen mit Immergrün geflochten. Der Tote wird mit melodisch vorgetragenen Totenklagen beweint und die Leichenwache für ihn gehalten. Die Leichenwächter singen mit dem Kantor beisammen und trinken beim Branntweintrinken dem Toten zu. Das Grab wird des Morgens gegraben. Das Leintuchende, irgend ein Kleidungsstück des Toten, die Schürze des Mädchens oder sein perlengeschmückter Kopfputz hängt aus dem zugenagelten Sarg heraus. In den Sarg eines Kindes legt man einen Lutscher und Spielzeug, in das eines älteren Mannes Tabak und Branntwein, wenn er zeitlebens diese Dinge gerne hatte. Beim Zunageln des Sarges wird vom Haar des Toten ein Stückchen abgeschnitten, welches man dann später verbrennt und jenen Angehörigen damit beräuchert, den das Gespenst im Traume quälte. Sofort nach dem Hinaustragen des Sarges wird die Totenbahre zerlegt und das schwarcze Tuch, womit der Spiegel bedeckt war, herabgenommen. Die bereits konfirmierten jungen, sowie auch die älteren Toten werden durch den Geistlichen in der Kirche verabschiedet. Nach dieser Zeremonie verlassen zuerst die Männer die Kirche, wogegen nach dem gewöhnlichen Gottesdienst zuerst die Frauen aus der Kirche kommen. Der Sarg eines Burschen oder eines Mädchens wird von sechs Burschen auf drei Stangen in den Friedhof hinausgetragen. Auf den Arm dieser Sargträger wird ein buntes Tuch gesteckt, wenn ein Mädchen begraben wird kommt neben das Tuch auch ein Blumenstrauss, den die Burschen dann noch fünf bis sechs Wochen hindurch am Hute tragen. Zu beiden Seiten des Sarges eines Mädchens oder Burschen schreiten 6—8 Mädchen, die auf Stangen befestigte bunte Kopftücher als Fahnen tragen. Die beiden ersten Fahnen sind schwarz und werden von schwarzgekleideten Mädchen getragen. Mädchen und Burschen werden auch mit Musik begraben. Der Vater des Verstorbenen nimmt auch an Festtagen im Werktagskleid, barhäuptig am Begräbnis teil. Der dreiästige Strauss wird beim Graben des Grabes am Grabholz befestigt. Selten wird ans Grabholz eines Mädchens auch ein neunästiger Strauss gesteckt. Die gereimte Leichenrede ist in einem Hefte niedergeschrieben und wandert von Hand zu Hand um in jedem Fall je nach Bedarf abgeändert zu werden. Die Totenrede wird immer von einem Verwandten hergesagt, der hiezu von den Trauernden aufgefordert wurde. Am Totenmahl nimmt jeder teil, der beim Begräbnis irgendwie behilflich war. Beim Totenschmaus wird Suppe und papriziertes Rindfleisch aufgetischt und Branntwein getrunken. Vor und nach dem Mahl singt man mit dem Kantor beisammen und jemand sagt ein Gebet her. Rauchen darf man erst nach dem Mahl. Um eins nach Mitternacht löst sich die Gesellschaft auf und obwohl man Branntwein getrunken hatte, kommt es doch zu keiner ausgelassenen Stimmung. Die Grabhölzer werden neuerdings auch in den Nationalfarben (rot-weiss-grün) bemalt. Der Friedhof von Nyárszó ist voll mit Obstbäumen, Fliederbüschen und Blumen.

A SZÉLKÖTŐ KALAMONA.

Egyszer volt, hun nem volt, de mán hogy hun volt azt nem tudom, de hogy volt azt tudom, volt egy király. Az a király olyan király volt, hogy valamennyi király volt, akkor mindnek ű volt a feje. Pedig olyan fiatal ember volt még, hogy nem is volt felesége. Mindég is azt gondolta magába, hogy ű bizony még tán meg se házasodik, mert arra gondolt, hogyha ű vele úgy tenne az asszony, mint teszem sok emberrel, nem is tudja mit csinálna vele. Telt mult az idő a vénasszonyok körül-körül fogták, hogy mégse akart megházasodni, de ű avval tért ki előlök:

— Hát nincs akit elvegyek, hogy nekem megfelelne.

— Dehogy is nincs, mindgyárt soroltak neki el huszat is. Mind nagyon jó kezefogású, nagyon jóravaló, nem esik ki a kezébül semmi dolog. De ű erre azt mondta:

— Míg jány mind olyan nagyon jó, a kutyafáját neki, hát akkor az a sok rossz asszony kibül van? sok részit nyúzni kén, ótán meg sózni.

A vén asszonyoknak lesült a csirájok, elkullogtak nagy csendesen. De a király mikor magába maradt mégis el kezdett gondolkozni: hogy mégis meg kéne tán házasodni, mert mindennap eltelik egy nap. Másnap össze is szedte magát, felőtözött takaroson, a bajuszát kipederte jószagú bajuszpedrővel, avval befogatott a kocsissal, elindultak jánynézni. Nagyon jól vágtak ki, jó öt lú volt befogva, sallangos szerszámmal. Mikor behajtottak a szomszéd király udvarára, azok nem tudták, hogy hova legyenek örömökbe, mert jóelőre tudták, hogy készül a fűkirály jánynézőbe, osztán éppen ű nálok ment. A jány is észrevette a konyhábul, éppen kolompért reszelt, mert másnap sütni akartak, de annyira kankászott kifele az udvarra, hogy az ujját elreszelte, arra rögtön avashájat kötöttek. A fűkirályt bevezették a nagyházba, kérdte tűle mindjárt a másik király.

— Mi ujság a ti országotokba?

— Nincsen semmi — mondta a fűkirály — csak annyi, hogy meg akarok házasodni, osztán úgy gondoltam, hogy ha hozzám adná a jányát, hát elvenném.

— Én nem bánom a jány dóga, ha ű igen, én nagyon örülök rajta.

Bekiáltotta az apja a jányt, jött is mingyár, de a szeme úgy ki volt sírva, mint két cseregolyó, a keze meg be volt tekerve egy kanavácdarabbal, csak úgy jött alóla ki fele a jó avasháj szaga. Kérdezi tűle, hogy mi lelte hogy úgy ki van a szeme sírva?

Elmondta, hogy elreszelte az újját. — Semmi a — mondta az apja, ebcsont beforrad. Gyere csak beljebb, nézd meg hogy ki van itt?

— Láttam én mán a konyhábul — mondta a jány.

— Igen? akkor azért reszelted el az ujjodat. A jány csak úgy szégyelte magát, nem szólott se jót se rosszat. Elmondta neki az apja, hogy mint áll a dolog, bele is egyezett a jány, hamarosan meg is esküdtek.

Telt mult az idő, mán gondolta a király, be jó hogy megházasodtam, jobb így. Hát még mikor született egy kisjányok hogy örült neki. Nagyon jól éltek nem volt köztök semmi baj. Hanem eccer nagyon gyanús kezdett az asszony lenni a király előtt. Nem szólott semmit, utána nézett az asszonynak, rajta is kapta, hogy kirugott a hámfán. Nagy volt a király bánata, nem tudott mit csinálni bánatába, gondolta elveri az asszonyt, de még várt vele, hátha jut az eszébe valami. Másnap kiment a guját megnézni, de nagyon bús volt, a gujás rögtön észrevette, firtatta, hogy mi a baja.

— Na Palkó bácsi, ha meg merte kérdezni, hát megmondom. Elmondott neki mindent.

— Ezen lehet segíteni, ha nincs egyéb baj, — mondta Palkó bácsi. — Van otthun egy kis jó erős paprikája tavajrul, mikor a szalonnát paprikázták, jó erős?

— Ugy hiszem, maradt tavajrul.
— Minél erősebb, annál jobb.
— Hát osztán?
— Hát — mondta a gujás — mikor alszik a tekintetes királynéasszony, akkor vegyen egy marokkal, osztán király uram, tudja hun van a bolondja: jól dörzsölje be neki.

A király úgy is tett. Hej mikor felébredt a királyné majd a fára mászott, széjjelrugta a dunnahajat, tokot, tallut, a szerteszéjjel ment a házba. Azt mondta neki az ura:

— Ha még eccer kirugol a hámbul még jobban elbánok veled. De nem volt többet rá szükség, minden rendén ment, ahogy kellett. A király újra boldog volt.

Telt-mult az idő újra született egy kisfiok, akkor lett még nagy az öröm. De az öröm se sokáig tartott, mert kihíresztelték, hogy a Kalamona jár a világon, osztán a királyoktul a jányokat kéri el, ha nem adják olyat csinál, hogy megkeserüli. Mán hallották, hogy ezét meg ezét a királyét elvitte.

Az a Kalamona olyan ocsmány szerzet volt, hogy azt nem tudta senki, hogy ember-é vagy állat. Ű ugyan azt tartotta, hogy ember, pedig egy szeg se volt benne ember. Volt olyan szája, hogy mikor ásított egy hatos fogat ágyúval könnyen megfordulhatott benne, a három hajtónak a fejét se kellett lesütni a lúháton. Hát előre féltek tüle, de meg is történt egy fergeteges éccaka bekopogtatott a királyho a Kalamona, de a király nem nyittatta ki az ajtót. Az erre a kéményen kivülrül benyujtotta a fejét, a spórajtón meg kijött, ösztonnet beszélt a királlyal. Elmondta hogy mi járatba van. A király azt mondta neki:

— Nekem nincs eladójányom.

Erre a Kalamona megharagudott azt mondta:

— Ha nincsen eladójányod, akkor megkeserülöd, de nemcsak te, hanem az egész világ, mivelhogy te vagy a fűkirály, megmutatom, hogy nem lesz eső többet, míg a jányod hozzám nem adod. Megyek innen egyenesen megkölöm a három szelet, csak az északit nem, had faggyatok meg a télen, megdöglötök éhen. Avval menni akart nagy mérgesen vissza fele, de nem tudott visszahúzódni, nem volt mit tenni bejött egészen a spórba, ott megfordult úgy ment ki a kéményen.

A király hitte is, nem is, de azért nem tudott aludni. Ez úgy aratás előtt volt, nem is fújt szél. Nem akart a búza se érni, nem tudták az emberek kitanálni, hogy miért nem lengedez most a szél, hogy érne a búza. Ma is nézték, hónap is, de nem akart még sárgulni se. Mondogatták egymásnak; nem hiába mondták a régi öregek meg kell a búzának érni, mert mindennap szél éri. De mán a máléra is nagyon kellett volna az eső, mert mán csüdzött vóna, de nem volt szél ami hozná a hasznos esőt.

Csak a fűkirály tudta mi az oka, hogy nem fúj a szél, de nem merte mondani senkinek, mert félt, hogy akkor addig erőltetik, míg oda nem adja a jányt a Kalamonának. Jött az ősz, málét nem is kellett szedni, csak a kórót vágták le, nem termett egy csű málé se, a fődjét se tudták bevetni, mert száraz volt a föd nagyon. Eljött a tél, mán András napkor volt olyan fagya a fődnek, hogy a kolompér mind megfagyott a verembe. Fújt az északi szél, a hideg állhatatlan volt, akinek volt kutyája, ölbe vitte ki ugatni. A királynak csak volt más esztendőrül való málé meg búza, ű nem éhezett meg.

Lakott abba az országba egy ember, annak, nagyon derék fiai voltak, a legkissebbiket Rontónak hijták, mert az mindég abba járt, mit rontson el. Most is mikor olyan szűk világnak néz elibe az ember, az anyja bevetette a kenyeret a kemencébe, ű meg felvette a csákányt, fejszét, elbontotta a kemencét. Hanem volt is neki ne mulass, elverték alaposan, úgy hogy három napig a szénába feküdt, a kenyeret persze meg se lehetett enni.

De a király mán nem tudta tovább titkolni, hogy mi az oka a szűk világnak, kihiresztelte, hogy aki elengedi a szeleket, annak adja a jányát

feleségül. Hej sok királyfi szeretett volna menni, de azt se tudták, hogy kén odamenni. A királyjány nagyon szép volt, olyan hogy a napra lehetett nézni, de arra nem.

Annak az embernek, améknek a Rontó fia volt, a felesége valami pennás asszony lehetett hajdináromba, most is azon törte a fejét, hogy el kén neki menni a királyho, osztán megkérni, hogy hátha tudna neki juttatni vagy egy kis málét, vagy egy kis búzát. Mondta is az urának, az azt mondta:

— Én tudom nem mennék, ha éhen halnék se, te elmehecc ha akarsz, te valamikor forogtál olyas helyeken.

Az asszony is kapta magát, hogy az ura nem nagyon ellenezte, felőtözött, avval útnak indult. De Rontó is megsejtette, hogy az anyja megyen a királynál, ű is menni akart, hogy legalább majd elhozza a zsákot. Mán olyan felserdült fiú volt, elbírt vagy másfél vékát. Utnak is indultak anyjostul, mentek mendegéltek, eccer azt mondta Rontó az anyjának:

— Édesanyám én megmondom a királynak, hogy elmegyek én a szelet elódni.

Az anyja megpiszkolta, hogy ne vegye neki fejét, inkább menjen visszza. Mentek mendegéltek, elérték a király városát. Megkérdezték, hogy hun lakik a király, de nem tudta senki, még is addig mentek, hogy ráakadtak, bementek. Köszönt az asszony, Rontó csak meghúzódott az anyja hátánál, mondja a királynak, hogy ű mijáratba van. A király azt mondta:

— Jaj jányom nem lehet, mert mán sokan kértek, ha elébb jöttél volna. Az asszonynak lesült a csirája, mán jönni akart ki fele, eccer hallja hogy a másik házba nagyon ordít a kis puja. Kérdte a királytul mi a baja? Mi lelheti a lelkem kiskirályfit?

— Ó hagyja el jó asszony, egész éjjel nappal úgy ordít, mint a fábaszorult féreg, nem tudunk vele mit csinálni, mán valamennyi doktor volt mind nézte, azt mondták, belepusztul.

— Dehogy pusztul, — monta az asszony, biztoson valaki megverte a szemével, azért sír a lelkem. Mingyárt meggyógyítom én. Avval bement. Rontó meg kinn maradt.

Az anyja mihejt betette az ajtót maga után, Rontó mondja a királynak, hogy ű elmegyen elódani a szelet, mert mán hallotta hirét, hogy azé lenne a királykisasszony. Azt mondta erre a király:

— Hej öcsém mibe nem fognál bele fattyú létedre, még tán pedig a szűcsnél[1] se voltál?

Rontó nem szólott semmit. Mikor az asszony bement mingyárt tettek oda firisztővizet, csinált a kisjánynak szenesvizet. A, mintha elvágták volna kukkja se volt tovább, elaludt mint a té. Hej megörült a királyné asszony, a király is bejött akkorára, volt annak is nagy öröme. Mingyárt lett is málé, búza három szekérrel. Négy nagy ökröt fogtak minden szekérbe, igaz hogy a málé csűs volt. Rontó meg az anyja felültek a szekérre az élet tetejére, vígan mentek haza fele. Az asszony azon tanakodott Rontóval, hogy most mán málé van, de disznó hunnen lesz. Azon ne búsúljon édesanyám, az majd lesz valahogy. Hazaértek, lerakták az életet, a szekerek visszamentek a király városába. Volt mit enni, volt málé. Rontó mikor kipihente magát, felkőt egy hajnalba, kiment az erdőre, hogy hajt haza vaddisztót, az is jó lesz ha meghízik. Amint bement az erdőbe hát egy medvefiú ott nyekergett, egy nagy tőke alá volt téve a farka, nem tudot elmenni. Ahogy meglátta Rontót rimánkodott neki, hogy szabadítsa meg űtet nem bánja meg. Rontó megszánta, kiszabadította. Azt mongya a medvének:

— Na hát hálád meg hát, mert egy nagyobb tőkét teszek rád.

— Hát mi járatba vagy?

Rontó elmondta.

— Akkor éppen jó, mert az én apám itt ügyel a vaddisztókra, ad a

[1] Szűznél.

neked vagy három-négy malacot, ha mondom neki, hogy te szabadítottál meg.

Mingyárt oda is értek, ahun a medve ült egy nagy fa alatt ; a fia elmondta neki, hogy mint áll a dolog. Akkor a vén medve belefújt egy sípba, jöttek is előfele a vaddisztók. Mikor Rontót meglátták mindnek az ég fele állott a serénye.

— Na válassz belőle, — mondta a medve.

Rontó is vágott egy sanyarún nőtt gelegonyát, kiválasztott három disztót, améket látta hogy nincs olyan vén, elibe vette, térítette haza fele. Mikor az uccán meglátták mindenki bement, mondták :

— Tán megbolondult ez a Rontó ?

Rontó hazaérve behajtotta, volt egy sövény disztóól abba. De a többi báttya azt mondta :

— Ha hazahajtottad, hát étesd is, mik nem adunk neki eccer se enni, ha éhen döglik is meg.

— Nem is bízom rátok, mert akkor sose hízna meg.

A báttyai mán alig várták, hogy jöjjön az ételés ideje, hogy mit csinál Rontó, hogy éteti meg ? mert még eddig nem étetett se marhát, se disztót. Hát dél fele Rontó veszi a vékát leteszi a disztóól elibe, avval megyen a kamorába, kihoz három zsák csűs málét, leteszi a véka mellé. Felnyitja a táblát, erre két vaddisztó neki szájtátva. Rontó teli tőtötte a vékát csűs máléval azt beleöntötte az egyik disztó szájába, avval tőtött a másiknak is. Mire azt megcsinálta mán a másik tátotta a száját. Két zsákkal megettek, a csutkáját meg szarták ki fele. Akkor Rontó a csutkát összeszedte a zsákba, bevitte a spór alá. A harmadik nem kőtt fel, gondolta Rontó elállott, biztosan azért nem kél fel. Eljött a másik ételés idcje, de a harmadik még akkor se kőtt fel. Gondolta vajon nem farkasfoga van-é, avval bebújt az ólba, lekucorodott, hogy megnézi nincs-é farkasfoga. Mikor nyitni akarja ki fele a száját a disztó megszólalt :

— Nem vagyok én disztó, hagyj éngem pihenni, majd segítségedre leszek, mert én tátoslú vagyok. Tavasz fele újra tátoslú leszek, addig tart az átok, améket egy boszorkány tett rám, amiért nem vittem el űtet ahova mondta. Hanem addig csapjál ki éngem a nyájba, mert unalmas nékem itt lenni.

Rontó úgy tett. A másik két disztó meg úgy hízott, mintha tapasztották volna rá fele a húst, meg a szalonnát. Nem is csuda, minden evésen két zsák málét ett meg. Eljött osztán a karácsony heti, Rontóék is megölték a két nagy disztót. A disztóólat le kellett rúla bontani, mert az ajtón nem fértek ki, hasatt is rúla olyan szalonna, akár hiszitek, akár nem, hogy a hátán volt három méter vastag, a hasán meg egy méter. Szekeren vitték fel a kerbűl, egy összetett kas színig volt vele. Rontó gondolta, hogy e mán ű rajtok megpetyhed, rászabadította az egész falut, hordott mindenki annyit amennyi gondolta, hogy elég lesz jövőre. De még az egyikbűl is megvolt a két hátulsó sódor, a másik meg megmaradt nekiek, volt akkor télen binyelakás. Eljött a tavasz is, mondta a disztó Rontónak :

— Hónap készülj, mert hónapután megyünk, rakjál tarisznyát, mondjad, hogy hajtol éngem a vásárra.

Rontó úgy is tett, mondta az anyjának, hogy mán csak nem akar az a süldő megrüni, eladja, viszi hónap a vásárra. Az anyja sütött mindjárt neki hamubasült pogácsát, mert hát a blóderbe sok zsír kellett volna alá. Rontó útnak indult a süldővel, egy szűttest[2] a lábára kötött, egy vesszővel meg hajtotta. Mikor kiértek a falu végire a malac megrázkódott olyan egy tátosparipa lett belőle, hogy olyat nem mindenkor lehet látni. Aranyos nyereg volt rajta, azt mondta Rontónak :

— A pakktáskába van az aranyos ruha, vedd fel, hogy te is mutass valamit.

[2] Házilag szőtt madzag.

Rontó kivette az aranyos ruhát, olyan vitéz lett belőle, mint a pinty. Akkor kérdte a tátos, mit parancsolsz édes gazdám? Azt felelte Rontó:

— Én a szelet szeretném elódni.

A tátos egy kicsit gondolkozott. — A bizony egy kicsit bajos dolog, de azért megcsináljuk, hacsak lehet. Ülj fel, egyébbel ne törődj, jól fogózz meg. Avval a tátos elvágtatott, mint a forgószél. Mán Rontó megunta, annyi ideig ment vele, meg is kérdezte a tátostúl:

— Meddig megyünk még, mert mán a faromat kitörte a nyereg, mert hogy nincs hozzászokva.

— Most megyünk a Kűszálikirályho, megkérdezzük merre kell oda menni, ahun meg van a szél kötve, mert én még nem jártam arra, nem tudom a járást.

Rontó csak izgett-mozgott a nyeregbe, mán a nadrágon is átcsapott a vér. Mentek még három napot, eccer megállott a tátos.

— Itt vagyunk, leszálhacc, most mán osztán markolj port, csapd be, ahun a nyereg kitörte, meggyógyul egy minutom alatt.

Rontó úgy is tett, széjjel nézett mikor magát megorvasolta, hát egy olyan szikla tetején vannak, hogy nem lehetett felegyenesedni az égtül. Ott ült ahun a legmagosabb a szikla a Kűszálikirály, nagy varangyos lábszárral, nagy körmével egy három-esztendős tinót tépett széjjel fele, mert vacsorálni akart. A tátos kérdte, hogy merre van az út, amerre űk akarnak menni?

— Én az utat megmondhatom, de nem tudom eltudtok-é oda menni, mert az út éppen el van foglalva. Az ördögök versenyt futnak rajta, mert most van a királyválasztások, osztán amék legjobban tud futni az a király.

— Az semmi, csak tessék megmondani.

A Kűszálikirály megmondta, a tátos útnak indult. Rontónak is meggyógyult a fara. Mikor elérték azt az útat, ahun az ördögök szaladni akartak, hát volt ott annyi ördög, hogy nem látszott az út. A tátos megállott, várta hogy had induljanak el, majd elmennek utánok. Meg is indultak az ördögök, de egy ott maradt. Mikor mán jól elhaladtak, a tátos is neki akart rugaszkodni, hogy megyen, de az ördög amék ott maradt addig rimánkodott, hogy ű is hadd üljön fel, osztán akkor elibe megy a többinek, ű lesz a király, osztán ha ű lesz a király, még segítségekre is lehet. A tátos váltig nem akarta, gondolta nehéz lesz kettő, mert lehetett az ördög hat vagy hét mázsa. Rontó azt mondta, hogy vigye el, mert hátha rá kell szorulni. Fel is kuporodott a nyeregbe hátul. A többiek mán úgy elhaladtak, hogy nem is látták. A tátos is neki rugaszkodott egy szempillantás alatt elibe ment a sok ördögnek. Mikorára a többiek oda értek, az már ment rájuk szembe fele. A többit majd megölte a méreg, így osztán ű lett a király. A tátos meg mint a gondolat úgy ment, még tán annál is sebesebben. Eccer hall Rontó valami lánc-csörgést, kérdi a tátostúl:

— Mi az?

— Az a szél a láncon, nem bírja elszakítani, akárhogy rángatja.

— Hiszen akkor mán mingyárt odaérünk.

— Csak a nem lesz még hamar. Hanem álljunk meg egy kicsit, egyél te is, én is eszek.

Rontó leszállott, elővette a hamubasült pogácsát jól lakott a tátos is, ett, ihutt is az érbül. Arra újra elindultak. Ugy mentek mint a villámlás, még annál is sebesebben. Mentek még vagy három hétig, akkor értek oda, ahun a szél meg volt kötve, de volt rajta olyan lánc, hogy egy egy szem olyan volt, mint egy káposztáshordó. Lakat is vót rajta, mint egy kád olyan. Mikor a szél meglátta űköt el kezdett rimánkodni, hogy szabadítsák meg űtet. Avval Rontó leugrott, próbálta, hogy kinyitja a lakatot, de nem ért semmit. A tátos azt mondta:

— Mán itt nem tudunk mit csinálni, vissza kell menni a Kűszálikirályho, osztán meg kell kérdezni, hogy hun a palotája a szélkötő Kalamo-

nának, osztán Rontó gazdám avval meg is kell verekedni, csak akkor lehet elvenni a lakat kóccsát, vagy ki kell vele nyittatni.

Vissza is fordultak azon az úton, améken jöttek. Mentek mint a gondolat, még annál is sebesebben. Eccer azt mondja Rontó a tátosnak:

— Jó volna ha meglátnánk azt az ördögöt, améket királynak csináltunk, úgy is azt mondta, hogy majd visszasegíti.

Alig hogy ezt kimondta, az ördögkirály ott termett, mondta is:

— Hát nem tudtátok a szelet elódani?

— Nem biz a, — mondta Rontó.

— Hát most hova mentek?

— Megyünk megkeressük a szélkötő Kalamonát, osztán kinyittatjuk vele a lakatot.

— De avval meg kell verekedni, — mondta az ördög.

— Nem baj, — felelte Rontó.

— Hanem most visszasegítem, amit velem tettek, mikor király lettem. Jöjjenek utánam.

Avval megindult, a tátos utána. Mikor a pokolba értek elősípolta valamennyi ördög volt, azt mondta nekiek:

— Gyertek elő van itt egy nagy kű a fegyverház ajtaja előtt, azt hömböritsétek félre.

Azok megtették. — Mehettek, — mondta. Akkor Rontóval bement az ördög király a fegyverházba, válogatott, pengette a kardokat, egyet osztán odaadott Rontónak.

— Ezt azért adom neked, mert a te kardoddal hiába vágod a Kalamonát nem ér semmit, nem fogja, de ha evvel hozzá látol, ennek lesz szaga, mert ez úgy vágja, mint a jó kés a szalonnát.

Rontó felkötötte a kardot, kiment a tátosho, a tátos addig jól lakott zabszalmával. Akkor felült, újra mentek, mint a villámlás, még annál is sebesebben. Mentek egyenesen a Kűszálikirályho. Mikor a meglátta űköt kérdezte, hogy mire jártak?

— Semmire, — felelte a tátos. — Most mán mennőnk a Kalamonáho, csak nem tudjuk az utat.

A Kűszálikirály megmondta merre menjenek. Avval újra felül Rontó a tátosra. Az ment mint a villámlás, még annál is sebesebben. Mikor mentek mán vagy három hétig, látja Rontó, hogy valami fénylik messzi. Kérdezte a tátostul:

— Mi az?

— Az a Kalamona palotája tiszta gyémántbul van, oda kell nekünk menni. Három nap mulva ott leszünk, csak most szállj le te is és eszünk.

Rontó leszállott, lenyergelte a tátost, elővette a tarisznyát, volt még benne három pogácsa, megette, vízbe nem szűkölködtek, jót ihutt, mert hiszen fellegek közt vezetett az út. A tátos alig lelt magának ennivalót, elment arrébb, ott egy hófellegbül ett egy kis darabot. Mikor jól laktak mindaketten újra útnak indultak. Mentek tovább, mint a forgószél. Mikor mán közel értek kérdte a tátos Rontótul:

— Hát osztán gazdám meg mér é verekedni avval a Kalamonával?

— Meg én.

— De úgy hallottam nem fogja a kard a testét.

— Az az ördög améket királynak csináltunk adott nekem egy kardot, azt mondta e vágja, mint a jó kés a szalonnát. A tátos megnézte a kardot:

— Be jó hogy felvettük — mondta. — Ez a kard megéri, igaz hogy nehéz volt a fertelmes dögje, de mán kipihentem.

Mentek tovább, mán annyira voltak a gyémánt palotáho, mint egy rendes lábfőd, a tátos ugrott vagy kettőt s ott voltak a kapuba. Rontó leugrott, a tátos azt mondta:

— Én itt leszek, úgy látom amoda a sövény zabszalmával van fedve, addig jóllakok.

Rontó bement a gyémánt palotába, mikor ment befele, látja hogy arréb meg egy palota jégbül van, osztán körülülik a sok cigány asszonyok. Bement, megyen felfele, ahogy ment csak úgy csengett-kongott a palota. Hanem az ű sarkantyuja se pengett még olyan szépen soha. Megyen tovább, húzta magaután az ajtókat, a másikat meg nyitotta, hát újra kinyit egy ajtót, még a szeme világa is elveszett, mert ott ült egy asszony: a Kalamona felesége, olyan szépet még nem látott soha életébe, mióta a seggin lyuk van. Azt mondta neki:

— Üljön le vitéz uram, hogy tudott ide eljutni?

— Hát bizony egykicsit nehezen, a szükség hajtogat éngem, mert otthun nincsen eső, mert a szelet megkötötte a Kalamona, hát azért kerestem fel.

— Haj lelkem vitéz úr azt elég rosszul gondolta ki, mert az a szörnyeteg megöl mindenkit, aki csak anyától született.

— Igen, ha hagyja magát, — mondta Rontó.

— Jaj lelkem az nagyon erős, nem ember erővel rendelkezik.

— Igaz hogy én nem vagyok olyan erős, de ha maga jószándékkal volna hozzám, nekem megmondaná, mibe van az ereje?

— Jaj lelkem megmondanám én nagyon szivesen, de félek, hogy nem tudja legyőzni, akkor éngem a lúfarkáho köttet.

— Attul ne féljen, ha én olyan erős leszek mint ű, akkor adok én neki pogácsát.

— Hiszen alig várjuk mi itt hogy megszabaduljunk, mert látta ott a jégpalota mellett azt a sok asszonyt?

— Láttam, — mondta Rontó.

— Na lássa, azok mind királyjányok, egy egy esztendeig volt a felesége mind, akkor rabolt másat, én is csak addig leszek, míg hazajön, mert most odavan, ha tud rabolni egy szép királylányt, éngem is odaültet ahun az a sok rongyos asszony van. Mert tudja miért vannak azok ott?

— Ha megmondja asszonyom, akkor tudom.

— Hát azoknak a jég palotára fújni kell a hideget, hogy el ne olvadjon, mert így nyárba, mikor melege van ott szokott aludni abba a palotába.

— Hát éppen ezért tessék megmondani mibe van az ereje?

— Megmondom: a gatyamadzagjába. Megyek kihúzok egyet, addig míg kinn leszek húzza ki a magáébul, osztán azt bele húzza, akkor csak olyan erős lesz.

Ugy is lett. Az asszony behozta a madzagot. Rontó az ajtó mellé állott, belehúzta a gatyájába a madzagot. Mihejt megkötötte érezte, hogy mán olyan erős, mint az acél. Ott beszélgettek osztán egyrül-másrul, eccer csak elkezd a gyémánt palota mozogni.

— Jaj lelkem menjen kifele, mert mingyárt itthun lesz, akkor szokott mozogni a palota, mikor jön.

Rontó kiment a kapuba, a tátos mán nem győzte várni. Kérdi Rontótul:

— Benn a Kalamona?

— Még nincs itthun, mingyárt jön haza, osztán megverekedek vele, csak ügyelj mert ű is tátoson jár, meg azon is verekedik.

— Jó, jó — mondta a tátos — csak te ügyelj, a nyakát irányozd.

Alig hogy a szemét elpillantotta jött a Kalamona haza fele, mint az ítélet. A nyeregbe előtte egy szép királyjány elájulva. Mingyárt megismerte, hogy az ű királyának a jánya, gondolta biztosan most ezért volt, elrabolta, ha szépen nem adták. Nagyon mérges lett mert látta, amint bement az udvarra, hogy a jánt letette a tornácra, beordított az asszonynak:

— Hé kutya kifele, idegen járt itt míg én odavoltam. Itt van még most is, nem ment az el.

Rontó is rápattant a lovára, avval beugratott a kapu tetején.

— Hát itt vagyok te Kalamona.

— Hogy mertél idejönni te senkiházi, mingyárt megfojtalak.

— Ha hagyom magam. Hát azért jöttem, hogy a szelet kéne elődani.

— A szelet csak akkor engedem el, ha velem megverekedel.
— Hiszen én is éppen azt akarom.
— Hát osztán hogy akarsz verekedni lúháton vagy fődön?
— Lúháton.
— Kezdhetjük.

Felpattant a nagy tátosra, de az olyan nagy volt, hogy a Rontóé édesden mehetett a hasa alatt. Kirántotta a kardját mindakettő, összecsaptak de a Kalamona mingyárt érezte, hogy kivel van dóga, hogy csak olyan erős mint ű. Egyik se tudta megvágni a másikat. Elmentek messzi egymástul úgy vágtattak össze. A Rontó tátosa ügyesebb volt, mint a Kalamonáé, jól közel ment a másik tátosho, a Kalamona túlvágott rajta. Rontó se volt rest, felhasználta az alkalmat, mingyárt lecsapta a Kalamona jobb karját. Az leesett a fődre kardostul. Még egyet adott neki, levágta a másik karját is. Akkor elkezdett rimánkodni a Kalamona, hogy ne öjje meg.

— Jól van, — mondta Rontó — nem öllek meg, hanem idehijom azt a sok királyjányt amonnen a jégpalotátul, azok öljenek meg ha megérdemled tüllök.

Elkiáltotta magát, jöttek is röglön. — Ha akarjátok öljétek meg a gyalázatost. Azok meg is ölték egy perc alatt, amennyi hozzáfért annyi ölte. Ezalatt Rontó királyának a jánya is kiocsúdott a tornácon. Széjjelnézett. Kérdte a sok királyjánytul, hogy ű hun van? Azok mondták, hogy mán ne féljen, mert megszabadította űköt Rontó vitéz. Rontó is ott termett, kérdezte ki ija-fia? A monta. Rontó is beszélni kezdett:

— E mán beszéd, én is abbul az országbul való vagyok.

— A vitéz úr ha megölte a Kalamonát, én meg a felesége leszek, úgy is az apám annak ígért, aki a szelet elereszti. Avval a nyakába ugrott, ölelte csókolta, persze osztán Rontó is. A többi királyjány levetette a rossz ruhát, a jégház is elindutt olvadni, mert nem volt aki fújja rá a hideget, a nap meg jól sütött, éppen július utója fele volt az idő. Mingyárt hozzá fogtak, sütöttek főztek, csaptak olyan lakadalmat, volt ott egy cigány pap az eskette üköt össze, az is jó volt, ha más nem került. A lakadalom három napig tartott, ettek, ittak, mulattak, hogy most mán mennek haza. A tátos is ett ott kin, mind a kettő azt, amit leltek. Negyedik nap azt mondta Rontó:

— Mán induljunk hazafele, mert úgy is ősz lesz mire haza érünk.

Volt ott egy nagy szekér, abba a Kalamona tátosát befogták, mind fel ültek, éppen háromszázan voltak, de a nagy tátos úgy vitte mint a semmit. Ű meg a feleségét maga mellé vette a nyeregbe, megindult elől, a szekér utána. Volt a szekéren olyan hemzsegés, a sok fejércselédnek úgy pergett a nyelve, mint az orsó. Mentek mint a gondolat. Három nap mulva elérték a Kűszálikirály birodalmát, ott ahun az út eltér haza fele, meg amerre a szél meg volt kötve. Ott elkezdett gondolkozni Rontó, mit csináljon most mán mert a lakatkócsot ott felejtette. Vissza hiába mennének, mert a jégpalota elolvadt, mindent ellepett a víz. Ahogy ott gondolkozott ott termett az ördögkirály, kérdezte mivel lehetne segítségére?

— Hát azt kívánom, hogy ezeknek a sok asszonyoknak készíts itt egy palotát, hogy lakjanak benne, míg én elmegyek a szelet elódani. Csak el ne felejtsem mondani, hogy ezt a kardot meg edzd meg, hogy vágja a láncot.

Az ördögkirály elősípolta az ördögöket, azok egy szempillantás alatt olyan palotát építettek, hogy ritkítja párját. Ű meg elszaladt a kardot megedzette egy perc alatt, vissza is jött vele, jó tűz volt a pokol kemencébe. Rontó azt mondta, hogy várják meg itt míg visszajön, mert ha elindulnak eltévednek. Ű meg felült a tátosra, a feleségét is vitte magával. A többi bement a palotába, ettek-ittak, jó kedvek volt, elfelejtették milyen sanyarú sorsok volt. Rontó meg ment a tátoson, mint a villám. Mán mentek vagy három hétig, akkor értek oda. Alig várta Rontó, hogy odaérjen, hogy a szelet megszabadítsa. Leugrott a tátosrul, kihúzta a kardot, úgy vágta vele a láncot, mint a jó kés a szalonnát. Egy perc alatt szabad lett a szél, elkezdett fújni.

Ű meg felült a tátosra a felesége mellé, megindult vissza fele, mint a villámlás, még annál is sebesebben. Otthun a Rontó falujában is észrevették, hogy fúj a szél, azon tanakodtak, hogy ki ódta el? Lett nemsokára eső is, mire eljött a vetés ideje meg is puhult a fód. Lehetett vetni.

Rontóval három álló hétig vágtatott a tátos míg elért oda, ahun a többiek maradtak, azok jó ennivalóval várták üköt. Mikor megérkeztek Rontó lenyergelte a tátost, adott neki enni, innya, ű meg bement a feleségével a palotába. Itt újra megtartották a lakadalmat, három álló napig ettek ittak, csak úgy folyt a sárgalé, szopták, nyalták Rontót, csuda hogy még volt belőle, ha cukorbul lett vón hamarébb elnyalták volna. Negyedik nap útnak indultak haza fele. De mielőtt elindultak volna Rontó felment a Kűszálikirályho megköszönni az útbaigazítást, avval megindult, ű elől, a nagy tátos meg utána. Ahogy csak tudtak menni, mentek három hétig míg elérték a Rontó országát, ott újra megpihentek. Azt mondta a jányoknak, amék a járást tudja, a mán hazamehet. Bezzeg mind tudta a járást, elszéledtek de még eccer megnyalták Rontót. Ahogy Rontó ott maradt a feleségével, hozzá fogott nyergelni, hogy induljanak a király városa fele, hadd legyenek mán nyugodt az öreg király meg a felesége, hogy megvan a jányok. De a felesége azt mondta:

— Mán ne siessünk haza fele, legyünk még itt vagy három nap.

— Igen, de otthun nagyon nyugtalan mán királyapánk.

— Ha kiállották mán eddig, csak kiálljak három napig.

Avval lefeküdt a gyepre. Rontó gondolta: ha te nem sietel, én miért sietnék. A tátosrul levette a nyerget, elcsapta had gyepeljen, volt ott jó gyep, a kőrisfa erdő ott volt, ű meg bement a feleségével, a két tátos meg ette a jó gyepet.

Ezalatt otthun a király udvarába meg volt a nagy bánat. Az öreg király nem örült neki, hogy fúj a szél, meg esik a szép csendes eső, neki mán eshetik, ha nincs jánya. Se nem ett, se nem ivutt soha. Eccer mondta a feleségének, mán látom úgy vehessük, mintha meghalt volna a jányunk, legalább takarítsuk el, mintha itthun volna. Mingyán ki is híresztelte az országba, hogy aki csak járni tud, mindenki menjen a király udvarába, mert vérasztó lesz, eltemetik a királykisasszonyt. Hej! csődültek a király sorja fele, mán annyin voltak az udvaron, hogy alig fértek. A király egy üres koporsót kitétetett az udvar közepire, mert annyi népet hova tett volna a házba. Egy jó torkú ember elkezdte az éneket, a többi meg körül ülve utána. Majd széjjel hasadt az ember file. Mikor egy éneket elénekeltek, a pájinkás üveg körüljárt. Ez így tartott három nap, három éccaka, de mán vót olyan ember, hogy mikor elkezdték az éneket, hozzá fogott danolni. A király jajgatott mint a szajkó, hát még a felesége, az a fődhö verte magát, letépte a ruhát magárul, hogy csak egy ingbe maradt. A király azt mondta:

— Hónap lesz a temetés, senki haza ne menjen.

Mikor negyedik nap megtetszett a hajnal Rontó megkereste a két tátost, az övét felnyergelte, a Kalamonáét meg vezetéknek kötötte, felült a feleségével a nyeregbe, megindult a tátos mint a forgószél, egyenesen a fűvárosba, toronyirányba, árkon, bokron keresztül. Az asszony elszunnyadt az ölébe, ű meg gondolkozott, hogy milyen jó lesz, most mán biztoson ű lesz a király. Meg azon is, meg örült is neki, hogy az ű felesége még nagyon fiatal, osztán ma volt a szűcsnél legelébb. Ahogy ott gondolkozott eccer csak megáll a tátos, hát ott vannak a király városa szélin. A feleségét felkőtötte, mert a nap is mán jó katyón járt. A városba mán csak lépést mentek a tátosok. Eccer hallanak valami éneklést, de a filök majd betuhad, kérdik egy pujától miféle éneklés ez.

— Jaj lelkem vitéz ur hát nem tetszik tudni, hogy most temetik a királykisasszont, améket elvitt a Kalamona. Ahogy ezt a Rontó felesége meghallotta, azt mondta az urának;

— Szóljon mán a tátosnak minél hamarébb érjünk oda.

Rontó megsarkantyuzta a tátost az mint a villám megindult, mentek három nap, mikorra odaértek, hát ott volt annyi nép, ott volt az egész ország apraja, nagyja, mán a koporsót vinni akarták kifele, az apja, anyja rá volt borulva úgy ordítottak, mint a fábaszorult féreg. Rontó is sarkantyuba kapta a tátost, odaugrott a koporsóho, odakiáltott a királynak:

— Mit sirat király apám, hiszen itt a jánya.

A vén király megdörzsölte a szemét hogy jobban lásson, hát csakugyan a kedves jánya volt. Lett olyan öröme, hogy még újra csak sírt. Csókolta Rontót is meg a jányát is, nem tudott hova lenni örömébe. Kérdezte:

— Ki vagy te jó vitéz, hogy haza merted hozni a jányomat?

— Az uram, — mondta a jánya.

— Még csak lesz, — mondta a király.

— Mik már megesküdtünk még a Kalamona birodalmába, volt ott egy cigány pap, dehát pap pap mindegy.

— Hát én királyapám az a fiú vagyok, aki itt volt az anyjával máléért.

— Most mán ismerlek fiam, bátor vitéz vagy, megérdemled a jányomat.

Bementek a házba ott beszélgettek, a vén király meg kiszóllott a sok emberhe, hogy senki haza ne menjen, mert hónap megtartják a lakadalmat, lesz binyelakás. Az asszonyok elkezdték egymásnak mondani:

— Én gondoltam, hogy haza jön a kisasszony.

— Hisz én tuttam.

— Lehetett azt gondolni, — mondta a harmadik.

A kocsisokra Rontó rájok parancsolt, hogy jól viseljék gondját a tátosoknak, mert annak lehet köszönni, hogy itthun van a kisasszony. Az öreg megkérdezte, hogy mikor akarják, hogy megtartsák a lakadalmat? Rontóné azt mondta: — Én nem bánom, ha hónap lesz is.

Elbeszélte óián, hogy mán két lakadalmat laktak el. — Na jányom itt meg lesz a harmadik, úgy is harmadik az Isten igazsága.

Ki is üzent a gujásnak, hogy hajtsa haza a guját. Jött is mán estére haza felé, csak ugy szóllott a harang a nagy kövér tinókon. Bezzeg volt dolga a mészáros legénynek míg a guját levágták. De még az asszonyoknak is míg megsütötték, főzték. De hát kellett is egy egész országnak. Valamennyi cigány volt az országba az is mind ott volt. Másnap alig vérradt mán szóllott a banda. Az udvaron terítettek, jó idő is volt, meg a házba nem fértek vóna meg. Három álló napig tartott a lakadalom. Rontó meg a felesége nagyon jól érezték magokat. Harmadik nap estére mán alig volt a guja marhábul, a bor is fogyatékán volt. Akkor a vén király felállott, jó hangosan mondta:

— Hallgassatok ide, itt van ez a vitéz, aki elódta a szelet, megölte a Kalamonát, hazahozta a jányomat, aki mán a felesége. Most mán jutalmul én átadnám neki a királyságot, én mán ugy is öreg vagyok, ha tik nem haragudnátok érte.

— Mik hogy haragudnánk? Mik is úgy akarjuk, éljen az új király. Ordítottak úgy, hogy majd megsiketült az ember. Rontó is felállott, elébb megköszönte az apjokának, ótán meg a népnek. Erre az öreg király azt mondta:

— Most mán mindenki menjen haza, mert eljött a vetés ideje, vetni kell, hogy jövőre legyen mit aratni.

Az embereknek nem is kellett kéccer mondani, mind haza mentek. Rontóbul nagyon jó király lett, más esztendőbe nem szedtek adót se. A Kalamona tátosával szántott magának. Egy magába megszántotta azt, amit azelőtt annyi sok lú meg ökör alig bírt megszántani. Az öregek elmentek falura lakni. Az új király élt a feleségével bú nélkül. Még most is élnek, ha meg nem haltak.

(Elmondta Molnár Lajos 33 éves csengeri — Szatmármegye — gazdálkodó 1929-ben.)

Lejegyezte és közli: *Molnár József.*

*

Jegyzet. Ennek a mesének és még több másnak, amelyet a gyüjtő ugyanattól a mesemondótól jegyzett le, az az érdekessége, hogy nem egyezik egy ismert mesetípusunkkal sem, hanem több mesében általános, helyzetet és cselekményvázat állít össze egészen egyénien. (Lehet ugyan, hogy később előkerülő más változatok ki fogják mutatni, hogy az összeállítás nem egyéni, hanem szintén hagyományozott.) A királyról és feleségéről szóló első epizód valami tréfás mese tárgya lehetne. A hős, Rontó alakja kezdetben az Erős Jancsi meséjére (Aarne—Thompson 650. sz. mesetípus) emlékeztet. Maga a mese főcselekménye, a sárkánytól elrabolt és a hős, meg táltos lova által kiszabadított királyleány története igen elterjedt mesetéma (Aarne—Thompson 300—304). Az ördögök versenyfutása, amelynek kapcsán a hős értékes segítséget szerez magának, az Árgirus-fajta mesékben (A—Th 400, 518) szerepel, bár a segítség és annak megszerzése itt más, mint a mi mesénkben. A szörnyeteg, aki elemi csapásokat küld az országra, ha kívánságát nem teljesítik, a sárkánytól elrabolt királyleány említett meséiben gyakori, de a Kalamona névvel és a szelek leláncolásával másutt nem találkozunk. Az a megfigyelés, hogy a szelek elmaradása terméketlenséget okoz, egyébként szerepel mesében is (A—Th 752 B), de egészen más összefüggésben.

Különös erénye a mesénknek az előadás színessége nem csak olyan szemléletes (és máshonnan nem ismert) motívumokban, mint a jégpalota, ahol a szörnyeteg hűsöl és amit az elrablott nőknek fúvással kell hidegen tartaniok, hanem az olyan nagy szemléletességű, már nem is meseinek ható leíró részletekben is, mint a királylány jelképes temetése, ami azután lakodalomra fordul.

Honti János.

*

Folk-tale, collected by Joseph Molnár, with a note by John Th. Honti.

A monster, named Kalamona, covets the daughter of a king and being refused, avenges himself by stopping the winds, so that the country remains barren. A boy, Rontó (Spoiler) undertakes to fight him and to set the winds free. A young boar which he has caught reveals himself to be a magic horse and is his helper in the expedition. After having received support from a devil whom he helps in a running contest with other devils, and with advice of a king's daughter who is held prisoner by the monster, he succeeds in defeating the latter. So he sets free 300 princesses, among others also the daughter of his own king who had been meanwhile kidnapped by the monster. After that he sets the winds free and the king, glad to have his daughter and the fertility of his country recovered, does not object to his marrying the princess.

The main action of the tale belongs to the group Aarne—Thompson Nr. 300—304, but several motives are interwoven which are analogous to other tales without being identical with them. As an introduction there is a humoristic episode which could be a humorous tale by itself; the introducing of the hero who spoils everything and goes out to guard boars, reminds of type Aarne—Thompson 650, the contest of the devils and the help gained thereof has a vague analogy to the types 400 and 518. The name of the monster is not known elsewhere, and though monsters who are not given the wanted princess use to afflict the country in different manners, there is no Hungarian tale where the captivity of the winds should occur. The narration of the tale is very picturesque and indulges in details often to an extent unusual with the genre of folk-tale.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Adatok Ujbars (Bars m.) néprajzához. *1. Bógács tánc, éjjeli tánc, búzaszedés.* Ez a három kifejezés egy szokásnak a három része, abban a sorrendben, ahogy ezek egymást követték. Maga a szokás az előző háború idején maradt el Ujbarson, de a környék elzártabb falvaiban (Mohi) még ma is él, ha nem is olyan teljességben, mint annakelőtte.

Régebben aratás idején a hagyományos rend szigorúan tiltotta az éjjel való táncot, ami kétségtelenül észszerű és a közösség javát szolgáló intézkedés volt. Ennek a tilalomnak volt a természetes kioldása a „bógács tánc". Időpontját egyrészt az határozta meg, hogy a faluban mindenki elvégezte légyen a cséplést, másrészt hogy a bógács (bogáncs) magja érett legyen, mert, ahogy az öregek mondják, az volt a célja a táncnak, hogy a következő évben kevés bógács legyen a határban.

Dobszó hirdette ki, hogy az *első legény* melyik napra tűzte ki a táncot. Azon a napon reggel 8 órára összegyűltek a falu lányai és legényei a templom mellé és több úton kiindultak a szőlőhegyre. Minden legénynél kapa volt és minden lánynál villa. A cigányokat szétosztották úgy, hogy minden bandával menjen egy muzsikus, aki állandóan húzta. A legények kivágták a bógácsot, a lányok meg *rakásokba* gyüjtötték. Igy értek ki a szőlőhegyre, ahol mindnyájan találkoztak és táncoltak jóideig. Akik megéheztek, gyümölcsöt szedtek maguknak. Visszafelé más úton jöttek, s arra is kivágták a bógácsot. Mikor visszaértek a faluba, a bírák közül valamelyik bejárta a határt, ellenőrízvén, hogy a fiatalság rendesen dolgozott-e. Ha megmaradt bógácsot látott, visszaküldte őket s újra végig kellett menniök az úton. Ha pedig mindent rendben talált, elkezdődhetett a tánc. A községnek végzett munkáért a falu mindenesetre jutalmazta valamivel a fiatalságot, így Mohiban még ma is minden legénynek egy üveg bor jár a jól végzett munka után. A tánc este 8-kor kezdődött. A lányok a legközelebbi rakásról két nagy bógácsot hoztak, feldíszítették színes szalagokkal és felakasztották a *sopa* (szin) gerendájára, ahol táncoltak. Éjfélkor berekesztették a táncot.

A *bógács tánc*nak hagyományos folytatása volt az *éjjeli tánc*. Amíg a *bógács tánc* ideje nem volt meghatározva, addig az *éjjeli tánc* mindíg szombaton volt, még pedig a bógács tánc után következő hét szombatján. Ez is este 8 órakor kezdődött, de reggelig tartott és másnap déltől éjfélig folytatódott. Az *éjjeli tánc* egyrészt kocsmában, másrészt a *kamrák*ban, *kamrikák*ban játszódott le. A kocsmában táncoltak, de közben a *kamrá*ba jártak el pihenni. *Kamrán* gabonatartó helyiségeket kell érteni, amik nagyobb háznál félig-meddig feleslegesek is voltak, mert volt mellettük egy nagyobb kamra is. Néhány ilyen kamrát az *éjjeli tánc* előtt kiürítettek és az alkalomnak megfelelően berendezték őket. Vittek be egy *stokládát* (ebben tartották a kalácsot), székeket, padokat, asztalt. A fiatalok aznap délelőtt és délután telehordták enniés innivalóval: a legények bort vittek, meg magukfőzte rozspálinkát, a lányok pedig húst (lúd, kacsa, fiatal csirke), kalácsot és kenyeret. Ilyen kamra 4—5 lehetett a faluban és ennek megfelelően a fiatalság 4—5 csoportra oszlott, akik, ha megunták a táncot, együtt vonultak el a kamrába. A csoportok a táncban mindíg felváltották egymást, úgyhogy a cigányt sohase hagyták magára. A szülők is elmentek megnézni a táncot és ha „a legényekbe vót becsület, a kamrába is elhítták őket." Az asztal mellett, „ki kinek a párja", úgy ültek.

A legények a cigányokat tavasztól őszig fogadták meg. Ezek minden második vasárnap muzsikáltak, kivéve az aratás idejét (Péterpáltól *bógács tánc*ig). Minden legény, aki táncolni akart, köteles volt egy évre egy véka búzát fizetni. A szegények csak fél vékát adtak, de ezek csak az év egyik, vagy másik felében táncolhat-

tak. A lányok úgy fizettek, hogy a cigányoknak sorrendben ebédet, vagy vacsorát adtak. Egy ilyen ebéden vagy vacsorán volt: evés előtt pálinka, kétféle hús, sütemény és bor.

A cigányok búzajárandóságát az éjjeli tánc után való napon, hétfőn szedték. Muzsikaszó mellett, kocsival ment az „első legény" és még néhányan a pajtásai közül házról-házra, de a kocsiba nem fogtak lovat (talán azért, mert a lovak kint szántottak a határban), hanem a legények maguk tolták, taszították. Mikor az egyes házaknál kimérték a gabonát, a legények rugdosni szokták a vékát és tetézve kérték, hogy minél több legyen. Amivel több gyűlt össze, mint amennyi a cigányoknak járt, az az övék maradt és a kocsmában közösen elmulatták. Este a lányok is utánuk mentek és táncoltak reggelig. Éjjel meg- meglátogatták a *kamrikákat*, addig amíg tartott benne az étel, meg az ital.

2. *A pásztorok rendkívüli járandóságai.* Karácsony böjtjén a tehénpásztor és a disznópásztor együtt járnak házról-házra. A pásztoroknak és a bojtároknak a hóna alatt 50—50 darab vessző van, azonkívül visznek magukkal egy kancsót bornak, egyet pálinkának, egy zsákot pedig *kalácskának*. A legöregebb pásztor megy be előre a házba és ezt mondja:

„Aggyon az Uristen szerencsés jónapot kegyelmeteknek! Engeggye a fölséges Uristen, hogy Krisztus urunknak több születése napját megérhessük. Ne ilyen szomorú esztendőbe, örvendetes napokba. Aggyon az Uristen bort, búzát bőven, barmainkba szaporodást, országunkba békességes, csendes megmaradást. Akik élünk, azoknak. Akit pedig az Uristen kiszólít kegyelmetek közül az árnyékvilágbul, álgya meg testének és lelkének az örök nyugodalmát, tiszta szivembül kívánom. E szó mondásom és boldog karácsonyi ünnepeket kívánok mindnyájuknak." (Elmondotta Hrusovszki Kálmán 18 éves, szül. Bajkán.)

Ahogy elmondta a pásztor a köszöntőt, a gazdasszony a szakajtóruhával visszakézből kihúz egy rakottyavesszőt, amivel a sertéseket kell az újévben először kihajtani, hogy szerencsések legyenek. Azután *megsuprolja* a vesszővel a pásztorokat, hogy a malacok *fürgencek* legyenek és a kis bornyúk is úgy ugráljanak, mint ahogy a pásztorok ugrándoznak, mikor megverik őket. Azután leülteti őket a lócára, hogy a tyúkok jól üljenek a tojáson. Tölt nekik pohárba bort és mindegyik pásztornak (a bojtárnak nem) ad egy *calta* kalácsot (üres fonott kalács) és egy üveg bort. (A legmódosabbak két litert, a legszegényebbek fél litert.) Régebben pálinkát is adtak, ma ez már ritka. A pálinkát bor helyett adták, általában két decit. A pásztorok megköszönik az ajándékot és boldog ünnepeket kívánva továbbmennek. A gazda, vagy a gazdasszony kikíséri őket. Szokás az, hogy mikor még a szomszédban vannak, a gazdasszony összesepri a szemetet és mikor elmentek, a kapuból utánuk hajítja, mert akkor utánuk mennek a *bóhák* is. Ha észreveszi a pásztor, visszarúg, hogy „csak maraggyanak otthon azok". — A vesszőkihordást délután 1 órakor szokás elkezdeni és éjfél után hagyják abba.

Nagypénteken a pásztorok ajándékot kaptak. A nagyobb gazda egy porcelán *tálikával*, szegényebb pedig egy tányérral lisztet szokott adni. A liszt tetején tojás van (6—2). A nagypénteki ajándékot a falusiak a pásztor házába maguk szállították el. Rendszerint asszony vitte vagy ha nem ért rá, gyerek vagy leányka. Ember csak nagyon ritkán, „ha nem vót ollan szégyellős".

Minden évben kapnak a pásztorok „úrnapi pízt" is. Akinek az állatja egész évben kijár, az 40 fillért fizet, akinek csak nyáron, az 20 fillért. A kanász és a tehenész házról-házra járva szedik a pénzt. Nem csak Urnapján, előbb is, utóbb is lehet, ahogy az idejük engedi.

3. *Éjjeli őrség.* Az éjjeli őrségre vonatkozó adatokat nagyrészt Berka László újbarsi ember szolgáltatta. Jelenleg is ő az éjjeli őr Újbarson, de az öregapja szintén 12 esztendeig viselte ezt a tisztséget, s ezért nemcsak

a mai, hanem a háború előtti állapotokat is jól ismeri, ami tulajdonképen leírásom tárgya.

Ujév előtt két héttel kidobolták a faluban, hogy szokás szerint újévkor megüresedik az éjjeli őr szolgálata és aki igényt tart rá, jelentkezzék a községházán. Újévkor összejöttek az esküdtek a bíró házában és megválasztották a *baktert*. Legtöbbször a tavalyi maradt meg. Választás után a bíró elmondta az éjjeli őrnek, hogy mi a fizetése egy esztendőre. Kap a községtől 6 mázsa búzát (régebben *szapu*ban adták), a község erdejéből egy szekér fát, egy köpönyeget, egy pár kesztyűt, egy pár csizmát, egy sapkát. Jár neki ezen kivül minden kémény után 2 krajcár. Ezeket a 2 krajcárokat húsvétkor szedte össze a bakter. Húsvét hétfőjén, vagy még a keddjén is, a feleségével járt házról házra. Mikor bement a bakter egy házba, a pitarban időzött egy kicsit és felnézett a kéménybe. Erről már tudták a háziak, hogy miért jött. Megkapta a pénzt, s utána megkínálták egy „kis üveg itallal" is. (A kis üvegen köcsög formájú, kb. 1 decis fületlen üvegpoharat kell érteni.) Rendszerint kalácsot is kapott, amit a felesége vitt haza. Ez azonban, mint a pálinka is, nem volt meghatározott járandóság. A búzának csak egyik felét szedte húsvétkor, a másik felét akkor szedte be, amikor befejezte szolgálatát. — Az éjjeli őr fizetését a községi vízimalom jövedelme fedezte.

A bakter szolgálata este 10 órakor kezdődött és 2 óráig tartott. A szolgálati idő alatt köteles volt dudaszóval (ökörszarv) az időt háromszor jelezni, még pedig a 10, 12 és 2 órát. Felszerelése az említett duda és egy lándzsa volt.

10 órakor *kiállt* az éjjeli őr és *maga mellé hajtott két strázsát*. A strázsák a bakter segítői az éjjeli őrködésben. Szolgálatuk a falu közösségétől előírt, mindenkire kötelező munka volt. A következés sorrendjét a házak elhelyezkedése alakította ki. Először a bakter az 1. számú házba adta le a *csörgős bot*ot, a strázsák hagyományos jelvényét. Minden család, ahol strázsálásra köteles férfitag volt, egyszer képviseltette magát a sorrendben. Ez a kötelezettség minden katonaköteles férfira kiterjedt. A felső korhatár 60 esztendő volt. A *csörgős bot* beadása tehát az 1. sz. házba azt jelentette, hogy az a család küldjön valakit strázsálni 10-től 12-ig. Kötelességük volt ezenkívül a szomszédba is beszólni, mert a másik strázsa onnan került ki. 12 órakor, mikor bevégezték a szolgálatot, a *csörgős bot*ot a sorrendben következő házba adták be. A kötelesség elmulasztása két napi elzárást jelentett. A megbüntetett nappal a községnek dolgozott valamit (leginkább fát vágott), éjjelre pedig a főbírói hivatal mellékhelyiségébe volt bezárva. A büntetést 10 forinttal meg lehetett váltani, de terménnyel nem.

Az éjjeli őr kötelessége volt a csend megtartása, a faluban és közvetlen környékén (6 km. körzetben) észlelt tűzesetet pedig a falu főbírájának jelenteni. Ha észrevett valami lopást, a tolvajt köteles volt bekíséri a bíróhoz. Az éjszaka járkálókat joggal kérdőre vonhatta útjuk vagy távollétük célja felől.

Bakó Ferenc.

A majsai határperek tanulságai. A határperek mindenkor érdemes anyagot szolgáltatnak a néprajzi kutatónak. 1939 nyarán a kiskunmajsai levéltár határpereit kutatva — hálás köszönet *Zsidó Péter* iktató úrnak — számos megbecsülendő adat került elő s ezekben a kiskunsági régi pusztai életre vonatkozókat alább soroljuk fel.

Néhány közlés a határjelekről szól, közülük kiemelkedően fontos a kunkép. Ennek kérdésével többen foglalkoztak (összefoglalólag Népr. Ért. 1937. 445. l.), új adatunk azonban nem fából faragott, hanem kő-kunképről beszél, és így a kérdés szélesedett. A további határjel adatok lesként használt fáról, aztán a határ emlékezetben tartásának hatásos szokásáról emlékeznek meg, majd a szállásrendszerhez tartozó nyaralók helyzetét érintik. Az utóbbiakkal kapcsolatban egy tejgazdálkodási termék: a tarhó, többször kerül említésre. Vé-

gezetül a csorda elfüstölését kapjuk, valószínűnek mutatva, hogy a peres szomszéddal szemben hivatalból is alkalmazták.

„Attul a Halomtul által menvén egy Zöld Halomra, melyet Lovas teleknek hívnak, és ezeket a Halmokat Izsáki öregh Tanács Urak mutogatták igaz határoknak lenni; ezen Lovas teleken kivül Nap Nyugotra esik a Páhi Erdő, N. B. amint Kecskeméthi Uraimék nevezték, még Bellyebb volna Páhira az Határ, a Mellykere rea köllött volna menni... nevezet szerint Kő Kun Kép az egyik, a másik Csikos kopollya, de ezeket nem láttuk." (1724. határper Majsa—Kunszentmiklós között Orgovány ügyében).

„... ott volt régen egy nagy jeles fa, ahol mindenkor terminusok szerint mind gazdáknak és Juhászoknak és egyéb Pásztoroknak a kenyeret ki köllött oda vinni..." (Majsa—Orgoványi határ perek, 1724.)

Nyúl György 68 éves kecskeméti lakos említi: „... Bede Mihály gazdájától hallotta a Tanu, hogy ezen Tövises és Bodzás völgyecskében szintén ollyan Nagy Nyárfa lett volna, mint Köntsögi pusztán mostan föntálló fa vagyon, mely fárul Istrázsálni is szoktak a katonák a Török Világban, és azon fát Majssai határban levő fának hallotta..." (Határper Bodoglár—Majsa—Szank ügyében, 1746.)

Surányi István 56 éves kecskeméti lakos: „Kiss Geczi Számadó Juhásznak bujtárja volt a Tanu akkor, egy bizonyos kancza Szamár hátán... portékával és éléssel Szanki földön levő bizonyos Semlékben ment, és ottan a portéka vagyis Iszákok megh áztak, mely Szamarat vezetvén a Tanu ezen kérdésben föltett helyhez, az hol nevezett Kiss Geczi Gazdája jelen lévén kapta a Szijj ustort, mellyel a Tanut jól megverte, azért a Tanu megh haragudván el akarta gazdáját hagyni, de ezen Gazdája e képpen felelt a Tanunak, hogy ne haragudgy, hiszen nem azért vertelek én megh, hogy a gúnya megh ázott, hanem azért, tudnia illik, meg emlékezzél róla, hogy itt szabad még Majssának és Szanknak határi, és tuddh meg jövendőben, hogy ez a Szögh határ..." (Határper Majsa és Kunszentmiklós között Szank ügyében, 1755.)

Szőke Mihály 45 éves szabadkai lakos: „... jobb kéz felül lévő Nyaralló hely volt néhai Dékány Györgyé a Szanki földön, bal kéz felül pedigh Patay András helye volt a Majssai földön, az hol egy nihányszor tarhót is ettem." (Határper Majsa—Kunszentmiklós között Szank ügyében, 1775.)

Komlósy Mihály 52 éves kecskeméti szerint: „... a nyaralló ezen homokos földön igen csak három vagy négy esztendeigh szokott tartani..." (U. o.)

Mészáros Ferenc 49 éves kecskeméti lakos úgy vall: „... hogy néhai Patay András, akkor üdőben oly nagy gazdának csak nyarallója lett volna... nem is gondollya a Tanu, mivel ezen az homokos földből és hantbul csinált aklok csak három, vagy négy esztendeigh szoktak tartani..." (U. o.)

Erről az utóbbi kerthelyről Fejes András 68 éves mindszenti gulyás így szól: „Tehenet fejtek benne és Tarhót is evett azon nyarallón". (U. o.)

Herke István 80 éves kecskeméti így folytatja: „... azon kert hely mellett lévellett gunyhóban bizonyos Töröknek, midőn Tarhót enni adott, legh ottan bizonyos Kuczik Deme névő Lévai katona a Törököt ott Kapván, nevezett vak Dóczi jelen létiben le vágta". (U. o.)

„... ennek előtte három esztendőkkel tulajdon földünkön (nem tudatik, mitül viseltetvén) lévő elletőinket kész akartva összve égették eő kglmek, tilalmazásaink ellen is kanászainknak mindenekett összve törték és elpusztították, azzal sem elégedvén meg eő kglmek, most recenter két héttel ennek előtte eő kglmek gőbölyössei mesterséges füsttel füstölték ökör csordánkatt, egész a Helységünk mellett lévő vendégh fogadóigh szaladtak, ott is lovas embereink aligh tarthatták megh, ugy is sok beteghek voltak ökreink között..." (Majsa panasza a kunszentmiklósiak ellen, 1752.)

Tálasi István.

A mezőföldi pásztoremberek viseletéről. *Babay Kálmán*, a méltatlanul elfeledett mezőföldi novellista, reális érzékről tanúskodó írásaiban igen sok mezőföldi adalékot találunk a mult század 50-es éveiből. Értékesek a pásztoremberek viseletéről és szokásairól adomaszerűen feljegyzett apróságai. Az enyingi és a dégi pusztákon igen sok pásztorember élt valamikor, akiknek érteni kellett „a lókötés mesterségéhez is". — „Hogyan vezetné nyomra megkárosodott gazdáját, ha lókötők titkos mesterkedését nem érti?" — kérdezte némi joggal a közvélekedés.

„Egész kis sereg kerül ki egyikből-egyikből, — írja *Babay* — mikor a mezőkomáromi Péter-Páli vagy a dégi Anna-napi búcsúra berukkoltak. A juhászok vállig érő fekete haját kemény, egyenes peremű kalap fedte, míg a csikós és béres népség puha kalapjával vagy tornyos-csúcsos sipkájával vált ki a tömegből. A Festetich juhászai mikor ünneplőbe öltöztek, dupla gatyában jártak ; alul vették a hosszabbat, a patyolat fehéret, hegyibe a zsírosat, a kurtábbat." (Székesfehérvár és Vidéke, 1896. évf. 44. sz.)

A juhászkampók készítése. „A vas kampóbot mindegyik juhásznál egyformán jelezte az egyhangú foglalkozást. Kálozon dolgozott az a kovács, ki számukra a kampót gyártotta. Ez árasztotta el még a fejérmegyei Zichy-, Cziráky-, Nádasdy- és Ürményi-uradalmak cselédeit is, melyekbe aztán a nadapi, hodosi, lovasberényi és rebeci erdők bozótos alja teremtette a somfanyelet." (U. o.) Vö. a veszprémi múzeum juhászkampóival, Dunántúli Szemle 1940. 369. l.

A pusztai illendőség törvényei. „A puszta birodalmában az arisztokráciát a gazda, a csősz, a pusztabíró és a fejős képezték. A szürüskert pásztora is egyenrangú volt a gazdával. A fejős legtöbbször kis öreg ember volt s a juhászok közül került ki. Az ó-nép fogalmába a juhászok, kis- és nagybéresek, bregósok és lótó-futó szántó gyermekek értettek. Úgy szokott lenni, hogy mikor a gazda fia betöltötte a 23 esztendőt, egy évig a ménes mellé került csikósnak, a következő esztendőben aztán csőszségre jutott. Törvény volt az is a pusztán, hogy béres csak béres leányt vehet feleségül, míg csősz szemet vethet a gazda leányára is. Epochiális eseményt képezett egy-egy vármegyében, ha esetleg a béresből csősz vagy juhászból gazda vált ; az ilyennek aztán embernek kellett lenni a talpán, ha tekintélyét fenn akarta tartani. — Mikor a pusztai cselédlányok (= béresek, stb. leányai) ünnepen szentegyházba mentek, csak a gazda leányának volt szabad fejét bekötni, míg a többiek hajadonfőn viselkedtek. Ezek között is a pápisták kontyba tűzték hajukat, míg a kálomisták leeresztve viselték a fonatot pántlikával befonva." *(Babay :* u. o.)

Dömötör Sándor

Élő magyar adat, mely a bibliai bűnbeesés értelmét foglalja magában. A bibliai bűnbeesés magyarázása nem kerülte el az ethnologiával foglalkozó magyar tudósok figyelmét sem. Igy *Szabó Árpád* a Paideuma 1941. 1/2 füzetében Der halbe Mensch und der biblische Sündenfall címen, majd az Ethnographiaban (1942. 1. szám) Egy cerami mythos és a bibliai bünbeesés címen foglalkozik vele.

Fejtegetése minket érdeklő részének lényege abban áll, hogy az ember halandósága az első emberpár bűnbeesésének következménye. Azután, hogy az első emberpár bűnbeesett, vagyis evett a tudás fájának gyümölcséből, hirtelen nagyon lényeges változás áll be mindkettejük életformájában. Eddig a nemtudás életformájában éltek, ekkor azonban egyszerre egy felismerés hatja át őket, „Megnyilatkozának mindkettejüknek szemei és észrevették, hogy mezitelenek ; fügefalevelet aggatának azért össze és körülkötőket csinálának maguknak." Férfi és asszony eddig egymás mellett éltek anélkül, hogy tudták volna mit jelent férfinek és asszonynak lenni. Ez most egyszerre megvilágosodik előttük és ettől kezdve egész viselkedésüket ez a fölismerés irányítja. A másik következménye ennek a fölismerésnek benne van az átokban, amivel Isten az asszonyt megátkozza : „Megsokasítom viselős-

séged fájdalmait, fájdalommal szülsz magzatokat...“ (Ethn. i. h. 6. l.) *Szabó Árpád* magyarázata szerint a történet mai formájának szerzője a mythost már nem értette s ezért tolódott el a hangsúly a büntetésnél — többek között — a szülésről a fájdalomra.

Szabó Árpád interpretatiójához kívánom fűzni azt az adatomat, mely a tőle lefektetett elgondolást támasztja alá élő magyarországi példával. Az adat a komárom-megyei Martos községből való és így szól: mikor a fiatalasszony teherbe esik, a második félidőben, anyósa megvásárolja számára a szemfedélnek való anyagot, mit a terhes asszony díszesen elkészít. Amikor azután a gyerekágyat fekszi, a menyezetes ágyra ágyfüggönyül ezt a szemfedelet tűzik ki.

Fél Edit.

Ellenséges golyó ellen védő imádság. Az alábbi imádságot nyakába kötve viselte 1940-ben Tóth Géza földműves, közkatona (Szeged-Alsótanya, Nagyszéksós). *Szent levél.* Ezen Szent írás egyúttal szent áldás is. Szolgál a szentségről, bizonyíték a következő. Szent Tamás, Róma. X. Pius. 1902. Január 10. kiadta, Jézus Krisztus nevébe. LPKKKHKMK. Az atyának, Fiúnak, Szent Lélek Istennek nevébe, ámmen. Vagy mint Krisztus urunk a Kálvária hegyén töredelmessen szenvedett, úgy kell nekünk is tűrni és szenvedni. De minden egyes katolikus ki e levél tulajdonába van, bátran kiállhat bármely veszélynek, biztosítva van minden ellenségtől, nem éri semmi sem, golyó sem szurony nem lesz oka félni, sem gyilkostól sem tolvajtól szóval elhárit minden bajt magától és betegséget. Nem szabad félni a haláltól sem a tűztől sem a víztől minden pisztoly vagy fegyveres golyótól amit feléje irányítanak Isten parancsára elveszíti irányát. Tudom, hogy kételkedtek szavaimban de elhigyjétek. Csak az én szavaimban van az úr Jézus halhatatlan lelke. Szóval győződjék meg aki katolikus mindenki tegyen próbát egy állaton, másolja le a betűket és kösse egy kutyának a nyakába és lőjjön rá bármely távolságról. Akkor megfogja látni, hogy a golyó célt téveszt és úgy biztosítja magát minden egyes ember ki e levelet magával hordja. Minden ellenségtől az ojan igaz mint Jézus Krisztus felettünk és az arany vagy ezüst, ólom vagy vas legyen semmi sem fogja szerencsétlenné tenni. Az Atyának, fiúnak; szentlélek Istennek nevében ammen. Ezen levél van Mária boldog oltárába megtaláltuk 1849-ben. Ott szált az óltár körül, amint hozzá akartak nyúlni, kikerülte minden élőteremtés kezét, 1910-ig, míg egy tiszta szívű és lelkű katolikusnak sikerült e szent sorokat lemásolni. E szent sorok pedig azt tolmácsolják, hogy minden vasárnapot Istennek szenteljük, szóval ne dolgozzunk, járjunk szorgalmasan a templomba. Halgasunk szentmisét és szentbeszédet, ha teszitek akkor meg lesz bocsájtva minden bűn. Ne kívánjatok ojan dolgot amit úgysem adhatok meg. Ne kérjetek tőlem aranyat vagy ezüstöt azt csak becsületes és szorgalmas munka árán szerezhetitek meg magatoknak. Azért teremtettem a hat napot dolgozzatok hetediket szenteljétek Istennek. Ne irigyeljétek a boldogságot ne gyilkoljatok ne lopjatok, mert az által bünt követtek el. Azért viseljétek e sorokat tisztességgel, tartsátok meg minden egyes szavát, kikerültök minden kínt és szenvedést. Isten nevében ajánlom azt nektek, ne vádoljatok ártatlanul senkit. Aki úgy cselekszik áldás fogja követni egymás jóbarát is a másiknak, mert kiknek annyi bűneik van, mint homok szem a földön vagy falevél a fán és csillagok az égen, az mind meglesznek bocsájtva aki hisz és így cselekszik ahogy e sorok mondják. Győződjék meg mindenki aki e levél tulajdonába van, annak házát sem eső sem villám sem tűzvész minden ellenségtől meg van óvva. E levél mindenkinek szóll aki hisz és imátkozik. Itt egy rövid példa egy F. gróf szolgája az édes atyja bűnét magára vállalta és alá feküdt atyja helyett a hóhér bárdjának, amikor a kés lecsapott csodák csodája a gép felmondta a szolgálatot mindenki cso-

dálkozott csak a buzgó fiú maradt nyugott a mellén hordta az alábbi betűket BIFKHLKMK. És tudta, hogy őt nem érheti baj. Ő ártatlan és utóbb megmentette édes atyja életét és becsületét. Azóta a Gróf és az egész személyzete hordja magával e szent levelet. Ha valakinek vérzése van evvel rögtön el állíthatja, ojan sebek amely már évek óta gyógygyíthatatlanok könnyen meggyógyulnak ha elővészi e levelet és ráfekteti a sebre. Aki ennek nem hisz tegyen egy próbát írja a betűket egy fegyverre vagy kardra és csodák csodája az senkibe kárt nem tesz. Aki e sorokat magával hordja meg van mentve minden ellenségtől. Ez a levél többet ér bármennyi kincsnél vagy aranynál. Dícsértessék a Jézus mindörökké ammen. 1939. I. 15. Ez érvényes BIFKHLKMK. LPKKKHKMK. Uram Jézus Krisztus te hozzád kiáltok óh szent Isten, irgalmazz nekünk az egész emberiséget tisztítsd meg a büntől. Örök Isten mutasd meg irgalmadat a te szentségös titkos szent véröddel és mindörökkön örökké, dícsértessék a Jézus szent neve és dícsértessék a szűz Mária neve. Aki e hat sort minden nap elmondja annak mindennapon megvannak bünei bocsájtva.

Inczefi Géza.

Megkülönböztető öltözet- és viseletjelek Kalotaszegen. Egy türei asszony vallomása szerint a türeiek a következő ruházatbeli jellegzetességekről ismerik fel a környező faluk lakosait, ha úton, vásárban találkoznak velük. A mérai nőket arról ismerik fel, hogy lajbijuk körül szélesen bársonnyal szegett, a vistaiakat arról, hogy szoknyájuk bővebb és hosszabb s hogy csizmájuk ráncos és nagyon magas a sarka. (Türén ugyanis a szoknya nem oly hosszú, mint a vistaiaké s mellényük keskenyebben szegett, mint ahogy Mérán szokás.) A mákai nőket arról ismerik fel, hogy köténykön a munkájuk „darabosabb", vagyis a hímzésdísz nem oly finom, aprólékos, mint Türén. Az inaktelkiek szintén „darabosabban" dolgoznak, akár a mákaiak. De az inaktelkieket emellett arról is fel lehet ismerni, hogy „nagy farat tőtnek magiknak, hogy szeressik az emberek", továbbá, hogy bő a szoknyájuk, s hogy a fersing körül „szedéses", mint amilyen a bagazia volt. (A ma már teljesen divatjamult bagazia, mint ismeretes, fent darázsolásos volt, a jelenleg viselt fersing-szoknyán azonban, annak ellenére, hogy szintén lerakott, ezt a „szedést" már nem alkalmazzák.) Türén azt mondják, hogy „a kalotaszegiek" (a Bánffyhunyad-vidékiek) „kipárnázzák a farikat", s hogy a lány még iskolába jár, „már kezdik faraztatni." A bogártelkieket könnyű felismerni arról, hogy azok „a leggyöngyösebbek a fődön." A vistaiak ismertetőjele az is, hogy nagyon magasra rakják a kontyot, a méraiak valamivel lejebb s az utóbbiak egyformán „kontyolódnak" a kapusiakkal. Türeiek, méraiak, bogártelkiek és inaktelkiek egyformán „a rendes helyre" teszik a kontyot. Türén, — mondják — mindenki azt visel, amit tud, „vak milyet gányol, olyat visel."

Palotay Gertrud.

Árdrágítók büntetése a XIX. században. Tudvalevő, hogy a mult századbeli napoleoni háborúk idején az élelmiszerek s ezzel együtt a ruhafélék ára is felszökött s a pénz erősen elértéktelenedett. A hatóság akkor is vissza kívánta szorítani az árakat s a „limitatiót" meg nem tartókat, ahol megcsíphette érzékenyen megfenyítette és pedig nem csak pénzbelileg, hanem testileg is.

Ilyen megtorlásokról szóló jegyzőkönyv jutott kezembe a somogymegyei levéltárból, az 1813 esztendőből.

Az esetek a következők :

1. „Kéri János Meznyei lakos abban jelenti panasszat, hogy Kovács József Kaposvári Csizmadia ő néki edgy pár Asszony Csizmát 3 frtokon adni nem akart.

Megvizsgáltatván a dolog, ki jött, hogy maga a vádolt Mester ember oda haza nem volt, hanem a Felesége, ki is azt állítja, hogy a Csizmát 2 frtra hagyta és azon kivül 1 frtot kért borra valót.

Tudva lévén a Csizmadiáknak az a Fortélyoskodása, hogy a Céhbeli Összve beszéllés szerént, a Limitatión tul borra valót kivánnak magoknak; melly törvénytelen Cselekedetnek büntetése a maga rendjére hagyattatván, mivel egyébaránt a vádolt Mester ember az alkun oda haza nem volt; azért most az edgyszer ugyan a testbéli büntetés alól feloldoztatik mind az által Limitatión fellyül árult Jószágának elvesztésében meg marasztatik, melly is 2 frt 15 kr.-ral perceptumba vettetett.

2. Szilagyi Ferencz Simonfai Lakos abban teszi panasszát, hogy Kaposváry Szürszabó Szigethvári Antal néki edgy Öreg Szürt 8 frton alul adni nem akart; megvizsgáltatván ezen dolog, kijött, hogy maga a Szürszabó oda haza nem volt, hanem Cselédjei.

Ezen törvénytelen Cselekedet méltó tekintetet érdemelvén, mivel a vádolt Szürszabó oda haza nem volt az alkun, azonba a Limitatió ellen való cselekedete Cselédjeinek annyival vétkesebb, mivel már edgyszer a miatt büntetést szenvedett; azért most az edgyszer érzékeny megintés mellett, Jószágának elvesztésében Convincaltatott, melly Szür az első Nagyságnak közül 8 singből álló lévén, az ára 4 frtban letétetett.

3. A Kaposvári Csizmadiák az iránt panaszolkodnak, hogy Toponári Samu nevezetű Zsidótól talpat vásárolván, a nevezett Zsidó a limitatiót által hágta. Melly eránt Titzek István Fiscalis Ur meg kérettetvén, a nevezett Zsidótól 12 frtokat megcsalt a Legalis Tertialitast frtokban magának, mint exequens megtartotta.

Mérey Emmánuel Ur abban terjeszti elő panasszat, hogy Zbiskó Filep Kaposvári kalapos Mester embertől edgy közönséges Kalapot akarván vásárolni, a nevezett Kalapos nem csak a Limitátiót által hágta, hanem ezen fellyül őtet több betstelen szókkal is illette.

Zbiskó Filep Kalaposnak Törvénytelen cselekedete tekintetet érdemelvén, a Kalap Ára 1 frt 12 krkban confiscáltatott, dolgának elintézése pedig ezen holnap 28-ikára hallasztatott.

Azonban a' folyó honap' 28-dikán meg nem jelenvén, a' panaszolt Betstelenítés a' Törvény utjára hagyatott. Szokolay Dániel sk. főügyész s' Táblabíró.

Gönczi Ferenc.

A halottnak nyitott koporsóban való temetése. Somogy megyének 1812 évi márczius hó 4-én tartott Nagyobb gyülekezetének jegyzőkönyve 218 pontja: ... a' Nagy Mgu M. Kir. Helytartó Tanacs Karátsony hava 17-dikéről az 31.319-dik szám alatt tudtára adja az Vgyenek, hogy a' midőn azon régi bé vett szokás az Ó-hitüek között naponként tapasztaltatnek, hogy az holtt Embereket nyitott koporsókban a' Temetőkhez és templomokhoz vinni szoktak, a melly nem tsak az Egésségnek ártalmas, de az Hitnek Czikkelyei sem tárgyallyák, tsupán az régen bévett szokáson épül; annak okáért valamint az Megyebéli Ó hitű Egyházi Rendnek rosz szokás meg tiltatott, ugy ezen Vármegyének is Ő Felségének különös Parancsolatjára meg hagyja az N M M R H Tanáts, hogy ha ebbéli Szokás ezen Vármegyében is találtatnék, arra különössen figyelmezzen es annak meg gatlását jó módjaval eszközölni iparkodjon.

Gönczi Ferenc.

Angyal Bandi feleségének Mikli Bözsinek ládájában talált rablott ruhafélék. Angyal Bandi nem a híres alföldi Angyal Bandival azonos. Neve voltaképpen Horvát András volt. Minden valószinűség szerint az alföldi Angyal Bandi nevet önmaga vette fel. Somogyban született, itt pásztorkodott, majd korcsmárosnak csapott fel. E foglalkozást is megunva, betyárbandát szervezett s néhány évig rettegésben tartotta Somogymegye jórészét. Felesége, *Mikli Bözsi* állandóan vele járt rabolni. Egy vizsgálatkor, 1809-ben „Conscriptió alkalmatossággal" az alábbi ruhadarabokat találták ládájában: „Avét vászony péndelyt; egy virágos sűrű patyolat és egy kék kötényt; egy avét és egy uj gyolcs péndelyt; fekete kartony, kékvirágu szoknyát; fekete selyem keszkenőt, kék és

vörös szélűt; nagy török keszkenőt, nagy virágokkal; pamuk, szita himű keszkenőt; fehér uj mosotin (!) keszkenőt; két uj patyolat és két avét patyolat fejre valót; jó vászony férfi ümögöt, kivarrott ujjakkal; uj vászony gatyát; uj félümög patyolatot, taczlira (?); viselt félümögöt, csipke volt az ujján; lepedőt kóczbul, ujat; kócz vászony abroszt, vörös pamukosat; Kócz szakasztó Ruhát; Fából csinált tükröt. Kaposvár, die 17-a May 1808 Roboz István T. N Somogy Vmgye Esküttye."

Gönczi Ferenc.

Zalai vadászszokás 1757-ből. A zalamegyei Garabonc és Rada községek közti határjáráskor az egyik tanú, névszerint Hajnal István balatonmagyaródi lakos a következőket vallotta: „Ez előtt mint egy 25 esztendővel egykor az Nagy Szigethben vadászot s ottan egy erdeit (vaddisznót) is agyon lött, s akkor az lövésre Radán lakozó Jáger János és azután csak hamar Böczögö Ádám is oda érkeztek, és mivel a puskások közt oly szokás volt, hogy ha valamellik vadat ell eitett, és másik arra oda érkezet, mégh az helébül ki nem huszta, aztis társul köllött hozzá vennyi, azért mégh azon erdein tanácskoztak"... megmutatta neki az egyik a határt. — Zalamegye levéltára (Zalaegerszeg). Inquisitio 51. f. 78. n.

Pais László.

A kétszeres. Felvilágosodáskori nemzetgazdászunk: *Pethe Ferenc* Pallérozott mezei gazdaságában (I. Sopron, 1805. 450. l.) a magyar mezőgazdaság hibáit tárgyalva, említi a kétszerest is. Azt mondja, hogy elsősorban azért termesztik, mert a búzánál többet hoz és olcsóbb a belőle készült kenyér. De ezenfelül még úgy gondolja, hogy a gazdák nem tartják tisztán a vetőmagjukat s összekeveredik búza és rozsmagjuk és ez a rossz szokás divatot hozott létre. A tisztán nem tartás következtében fejlődött ki a kétszeres vetésének divatja. Pedig — és ebben igaza van — nem érik egyszerre a két mag s így az aratásnál, vagy a búza vagy a rozs rovására hibát kell elkövetni. Minthogy a szalma kevert, a rozsszalma nem lévén jó takarmányozásra, a kétszeres szalmáját sem lehet használni, a búzaszalma nem jó épületre, s így a kétszeres szalmáját épületfedésre sem lehet használni. De nagy zavarok vannak a keverés mértékében is, s nem lehet így megállapítani azt sem, hogy melyik földbe legalkalmasabb vetni. Csak ott használják egyszóval a kétszerest, ahol nem akarnak többre menni, mert csak a magyar megelégedésnek fizet jól a kétszeres.

Fényes is (Magyarország statisztikája, Pest, 1843. 123. l.) tréfásan jegyzi meg, hogy a délkeleti magyar köznép, ha másban nem is, de a kétszeres termelésében középúton jár, tudniillik sem a búzának, sem a rozsnak nem kizárólagos barátja, hanem egyszerre mind a kettőnek a kétszeresben. Szerinte Temes, Torontál, Bács, Szerém, Arad, Csanád, Csongrád, Békés, Bihar, Heves, Borsod, Tolna, Baranya, Verőce vármegyékben, a pétervárади, a német bánsági ezredek területén s a Hajdú és Jász kerületekben van elterjedve s vetik az őszi gabona nagy részét kétszeresben, rozsot úgyszólván alig vetnek ezen a területen. Más megyékben is vetnek szerinte is kétszerest, de némely északi és nyugati megyében egyáltalán nem ismerik. A piacokon még nem régiben is rendes árfolyama volt a búza és rozs ára között közép helyet foglalva el. Visszaszorulása csakugyan a vetőmag nemesítés s részben a gőzmalmok terjedésének következménye volt, elterjedésének oka: talán részben magyar faji jellegű, de inkább az alföldi tájnak szűzi földje határozta meg, hol bőven termett a fehér kenyér számára a búza s ha a gyengébb rozsot vetették, akkor is csak keverten búzával, a tiszta rozsot nem nagyon ismerték.

Giday Kálmán.

IRODALMI SZEMLE.

Harva, Uno: Mordvalaisten muinaisusko. (A mordvin ősvallás.) Werner Söderström kiad. 295. l. Porvoo-Helsinki, 1942.

Harva Uno turkui finn professzornak nálunk sokat forgatják pár éve „Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker" címmel megjelent nagyjelentőségű művét, de azt már kevesebben tudják, hogy a kitűnő szerző egyúttal a finnugor népek vallásának messzire kimagasló kutatója. A rokonnépek (lappok, cseremiszek, permi népek) vallásáról írt monografiái sajnos egyet — a cseremiszt — kivéve, mely az FFC. sorozat 61. számaként német nyelven is hozzáférhető, csak finnül jelentek meg s azért nálunk nagyobb közönségre nem számíthatnak; egyelőre nagyobb körben a „The Mythology of All Races" című gyüjteményes munkának IV. köteteként Bostonban 1927-ben kiadott „Finno-ugric, Siberian" című nagyszabású összefoglalása pótolhatja az emiatt érezhető hiányt.

A mordvin ősvallást ismertető kötet most a finn nyelvű sorozatot fejezi be; azt a sorozatot, amelynek első monográfiáját a régi finn énekek vallásáról *Krohn K.* írta, a harmadikat, az obi-ugorok vallásáról pedig *Karjalainen K. F.* (németül: FFC, 41, 44, 63). Ez a kötet teszi most a „Finnugor népek vallásai" című sorozat VI. részét s az eredetileg *Paasonen Henrikre*, a nagyhírű nyelvészre bízott feladatot, részben az ő gyüjtései alapján, másrészt meg az irodalomban elszórtan található adatok gondos összevetésével, fényes sikerrel oldja meg. A finn testvérnemzet a valláskutatásban ugyanolyan jelentős eredményekkel dicsekedhetik, mint amilyeneket a mesekutatásban *Aarne*, a tárgyi néprajzban *Sirelius* ért el. A magunk részéről összehasonlításul *Munkácsi*nak a vogul hitvilágról írt művét és *Mészáros Gyula* „A csuvas ősvallás emlékei" című munkáját tehetjük ezek mellé. A kép most már szépen kikerekedik: a távolabbi szamojédokról *Lehtisalo T.* jurák-szamojéd mitológiája (MSFOu. LIII.) hoz becses adalékokat. Régi tervünket, hogy mind ezeket a munkákat *Castrén*től és *Krohn Gyulá*tól fogva behatóan ismertessük, ezúttal későbbre hagyva, csak a mordvinok vallását tárgyaló s módszeres gondosság tekintetében talán a legfejlettebb tudásról tanúskodó munkáról szólunk néhány szót.

Ha *Holmberg-Harva*nak már a cseremiszekről írt monográfiája azáltal keltett feltűnést, hogy meglepő épségben fennmaradt áldozati szokásokról számolt be, a mordvinok hitvilágában nem annyira egy vagy másik régies vonás, mint inkább a vallási élet általános jellege, szláv hatástól erősen befolyásolt volta, más szóval a finnugor és orosz szellemiség küzdelme számíthat érdeklődésre. A vallási élet képét *Harva* az alkalmi és ünnepi szokások rajzáig szélesíti ki. Kiindulva a temetési és halotti szokásokból, különösen pedig a halottak emlékére, megengesztelésére rendezett különféle torok ismertetéséből, művének derék-része az istenségek és szellemek világát mutatja be a természeti elemektől a házi tűzhelyig, míg a munka harmadik harmada nyomatékosabban a férfiak és nők áldozati és társas szokásainál állapodik meg.

Vannak-e a mordvinoknak isteneik és milyenek? Feleletül azt mondhatjuk, hogy költői vonásokkal felruházott, fejlettnek nevezhető isten-fogalmaik vannak. Legfelül van az égi isten, kit a moksák *škajbas*-nak, az erzék *škipas*-nak neveznek s nevének második tagja az 'isten' jelentésű iráni eredetű *pavas, pas* szó. Két lánya van, akit hol földi emberekhez, hol a litván eredetű s a finn *perkele* 'ördög' szóval azonos *purgine* névvel nevezett mennydörgés istenéhez adnak férjhez. Ennek az alakja Illés prófétáéval keveredik: tüzes kocsin robog az égen, bal kezében esőt, jobb kezében jégesőt tart. Mikor a lakodalomban táncol: dörög az ég. Nem szólva a nap, hold, hajnal és alkonyat, eső, köd, szél, fagy és tűz istenségeiről, nagyon jelentősek a

föld és a ház megszemélyesítői. Itt már az 'anya' *ava* megjelölése gyakoribb, mely mellett inkább a nyelvi párhuzamosság folyományaképpen némelykor az *at'a* 'atya' vagy más hímnemű megjelölés is előfordul. A földdel kapcsolatban a mordvinok földművelő foglalkozására jellemzően különbséget tesznek a föld-anya, a szántóföld-anya, a termés-anya, a mező úra, illetőleg úrnője között, sőt még olyan finom megkülönböztetést is találunk, hogy a komlónak is külön szelleme van: *koml'-ava* vagyis 'komló-anya'. A vízi istenről *v'ed'-ava* szólva, *Harva*, aki első nagy művét a finnugor népek vízi isteneiről írta, megállapítja, hogy ez sok vonást a környező szlávoktól vett át. A házba lépve a szellemek serege megsokasodik. A ház-anya *jurt-ava*, majd beljebb a szobának, a magyar ház szónak etimológiailag megfelelő *kud*-nak „úra" s tovább az ajtónak, kemencének védőszellemei fogadták a belépőt, aki kijebb kerülve az udvar, az istálló, a fürdő-ház és a csűr megszemélyesítőinek hatáskörében találja magát. Az udvar szellemének tartózkodási helye az udvar közepén lévő kő alatt van, mely alá az áldozati maradványokat rejtik s a leölt állatok vérét folyatják.

Amit ezekről a szellem-alakokról meg lehet tudni, azt *Harva* nagyobbrészt nyelvészeti, meg folklór-érdekű szöveg-lejegyzésekből szedegeti össze. Könyve tehát egy-egy védőszellem személyének megvilágítására az idézetek egész sorát hívja bizonyságul; mégpedig a szokás-leírásokon kívül, amilyeneket *Paasonen* mordvin gyüjtő-társai készítettek anyanyelvükön, főként imádságokból és ráolvasásokból vett részleteket, minthogy isten-nevek említései leginkább ezekben fordulnak elő. Az olvasónak így alkalma van meggyőződni arról, hogy mennyire át- meg áthatja a mordvinok vallását, mindennapi életét a különféle szellemek segítségül-hívása. Az imádságok szeliden érzelmes bőbeszédűségéből nem egyszer keresztyéni hang kicsendülését halljuk. A többi finnugorságtól eltérően a vallási társas összejöveteleken, áldozati és emlékünnepeken az asszonyoknak jut a legfontosabb szerep: az imádságokat is öregasszony mondja. E tekintetben kivételt tesz a csuvas névvel *kereмät*-nek nevezett november eleji áldozati ünnep, melyet a névből következtethetőleg nyilván idegen, török eredetű hajdani *Saltan* 'szultán' uralkodójuk tiszteletére ültek — miként a votjákok — a falu közelében levő kerített helyen, szent tölgy tövében. A tisztelet középpontjában most a nemzetségi gyertya áll, hasonló ahhoz, melyet a mordvinok a votjákokkal és cseremiszekkel egyezően húsvétkor a meghalt ősök nagy emlékünnepén gyújtanak, de *Harva* a gyertya használatában orosz hatást lát s azt tartja, hogy a nemzetségi viaszgyertya a votjákoknál kis áldozati épületben tartott bálványképeknek lépett a helyére. Erre mutat, hogy a gyertyát megtaláljuk az orosz szóval *bratšiná*-nak hívott egynemzetségbeli férfiak ünnepségében is. Más véleményen van erről a kérdésről *Hämäläinen Albert* (Das kultische Wachsfeuer der Mordwinen und Tscheremissen. JSFOu. XLVIII).

Nagyobbrészt orosz eredetűek a kalendáriumi napokhoz kapcsolódó ünnepi szokások. Ezek egyike: a húsvét olyan megünneplése, hogy kelet felől „húsvétnak" felöltöztetett leány érkezik a faluba az égi istentől, kit a következő vasárnap ünnepélyes kísérettel búcsúztatnak el, elvi szempontból is érdekes. *Paasonen*, mivel a csuvasoknál, cseremiszeknél és votjákoknál is megvan, úgy vélte, hogy pogánykori hagyományokból vivődött át a keresztyén húsvét ünnepére és időpontjára; de minthogy a keresztyén tatárok s az oroszokkal együtt a szokást és megjelölését (a húsvét „nagy napja") a karjalai finnek is ismerik, *Harva* valószínűvé teszi, hogy mind ezen népekhez az oroszoktól került. Ugyanezen a véleményen van a szerző a *babań kaša* (aszszonykása) nevű nyáreleji ünnepségről s az olyan tisztító, védekező célzatú kultikus szokásokról, amilyen a jószág áthajtása tűzen át és földhányás alatt, vagy a falu éjszakai körülszántása, ekébe fogott kibontott hajú leányokkal, hét istennek bemutatott áldozati szertartásokkal, éjszakának idején, marhavész fenyegetésekor.

A védőszellemekben való hit és másfelől a halottak kultusza a mordvin ősvallás két sarkpontja. Halotti szokásaik sok egyezést tűntetnek fel más finnugor népekéivel. Az ősöket közvetítőkül tekintik az emberek és istenek között. Mikor a halottat a haláleset utáni 40. napon odahaza megvendégelik, annak inkább kiengesztelő jelentősége van: búcsúztatják, hogy többé vissza ne térjen. De mikor betegségek alkalmával mint utolsó segítséghez, a halott sírjához viszik a gyereket éjszakára, mintegy az ő oltalmába ajánlva azt, vagy jövendőbe látni a sírhoz mennek ki: az ilyenféle szokásokból a holtakat az élőkkel összekapcsoló szálak szorosságára, folytonosságára következtethetünk. Nemcsak a szokások sokfélesége, hanem a mordvin hitvilágot átszövő költői értékű mondák, énekek összehasonlító szempontból tanulságos adalékai miatt is igaz megbecsüléssel fogadhatjuk és köszönthetjük megjelenése alkalmával *Harva* mordvin mitológiáját. A szellemi néprajz minden munkása, sőt még a temetési szokásoknál pl. a temetés módjának, a koporsó alakjának ismertetésénél a tárgyi etnográfus is bőven talál benne magának valót. A munka jegyzetei, mint minden *Harva*-könyvé, igen bőségesek, az egész tárgykört, sőt helyenként a legérdekesebb összehasonlító anyagot is felölelik. Reméljük, hogy amiképen a háború e szigorúan tudományos mű megjelenését nem akadályozhatta meg, azonképpen hamarosan fog akadni kiadó a munka német nyelvű kiadására.

Korompay Bertalan.

Dégh Linda: Pandur Péter meséi. I—II. kötet. Uj Magyar Népköltési Gyüjtemény, III—IV. 292., 284. l. Kiadja a Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete és a Franklin Társulat. Budapest, 1942.

Az Uj Magyar Népköltési Gyüjtemény, úgy látszik, nem csak nevében új, hanem arra is törekszik, hogy új szemléletet és eljárást állandósítson a népköltés gyüjtésében, közlésében és értékelésében; a hagyományozó egyéniségének középpontba állítását és beható vizsgálatát. Az első kötet, *Ortutay Gyula* munkája és ennek a módszernek megindítója, egy Fedics Mihály nevű mesemondó tudásának corpusa; a második kötet gyüjtője, *Banó István*, anyagát szintén a mesemondók személye köré csoportosította; az előttünk fekvő harmadik és negyedik kötet megint egyetlen mesemondó tudását közli, a bevezetése pedig (mint az első köteté) a mesemondónak, mondhatnók, irodalmi portréja. Ez a Sainte-Beuve-reminiszcencia, ami véletlenül csúszott irógépünkbe, elébe vágott mondanivalónknak és felszinre hozta, még mielőtt sorja került volna, azt a fő kifogást, amit a néprajz egyéniségvizsgáló módszere és felfogása ellen tenni lehet: azt, hogy a népköltés, ha egyes egyéniségek megnyilatkozásának tekintjük, egyes emberek egyéniségének tükrében szemléljük, elveszti a hagyomány és idő végtelen mély perspektiváját; ha egyetlen ember egyetlen alkotásaként áll előttünk, egyszerűvé, pillanatnyivá sekélyesül; megmarad *műnek*, de nem marad meg közösségi kincsnek, egész kultúrák egyetemes kifejezőjének: nem marad meg népköltésnek. Irodalommá válik.

Ez persze nem jelenti azt, hogy az egyes mesemondószemélyek köré csoportosított mesegyüjtemények anyaga, mint anyag, értéktelenebb lenne olyan gyüjteményénél, amelyben ez a szempont nem szerepel. Ellenkezőleg: nem csak hogy egyenértékű (mint ahogy minden néprajzi tény, *ha már néprajzi tény*, egyenértékű egymással), hanem tán értékesebb is, mint homogénebb és lejegyzésének körülményeiben, hagyományozója személyében élesebben meghatározott anyag. — Ha van körülmény, ami az ilyen gyüjtemények gyüjtemény-értékét is károsan befolyásolja, az nem az elvhez, hanem az egyes esetekhez kapcsolódik. Igaz, hogy az Uj Magyar Népköltési Gyüjtemény I. és előttünk fekvő III—IV. kötete (megjelent, mint doktori értekezés *Doctor Linda* néven is, sorozati jelzés nélkül) — nem tudhatjuk még, hogy véletlenül-e vagy törvényszerűen — az alá az egyes eset alá esik, amelyre céloztunk. Arról van szó ugyanis, hogy mind Fedics Mihály, aki az első kö-

tet anyagát mesélte, mind Pandur Péter, *Dégh Linda* mesemondója, gyökértelen vándorok, fél-parasztok; mesemondásuk pedig olyan környezetben történt, ahol a mesének funkciója nincs (l. Uj Magy. Népk. Gyüjt. I. 30, 76; III. 30.). Mondtuk, nem tudjuk, véletlen-e vagy törvényszerűség ez a körülmény, ami néprajzi szempontból le tud vonni valamit a gyüjtemény értékéből. Mert nagyon meglehet, hogy az igazán bőkincsű mesemondók szükségképpen olyan emberek, akik nem egyetlen helyi paraszti közösség meggyökeresedett részei. Nem véletlen, hogy — az állandó szinházak megalapításáig, sőt a nagyvárosokon kivül azóta is — minden szórakoztató művészet vándorélethez van kötve, az ókori vándorénekestől a mult századbeli vagy akár a mai vándorszinészig. Hátha az igazi mesemondó is csak vándor lehet? (Lám, milyen keveset tudunk a meséről ma, amikor már több mint száz éves a tudományos mesekutatás, hogy ilyen alapvető dologról is csak kérdés formájában tudunk beszélni!) Tény mindenesetre, hogy *Asadowskij*, a mesemondóegyéniség vizsgálatának megindítója, érdekesen elemzi a *brodjaga*nak, a szibériai csavargónak mesemondó és meseterjesztő szerepét. Ami pedig a másik bántó körülményt illeti: hogy a mesemondó környezetében a mese igazi funkciója már nem él, sajnos, ez is mind kevésbbé lesz véletlen. Mind jobban sűrűsödnek a térképen az ilyen helyeket jelző pontok: sőt, hogy őszinték legyünk, Európában alig akadt még mesegyüjtő, aki a mesét igazi funkcióteljesítése közben megleste volna (mint *Malinowski* Óceániában), úgy, hogy még azt sem tudhatjuk teljes biztonsággal, hol él még földrészünkön a mese igazi, életerős funkciójában.

Mesemondójuk személye és környezete szerint tehát gyökértelenek annak a két kötetnek a meséi, amelyről most beszélünk. Ha ragaszkodni mernénk ahhoz az elméleti követelményhez, hogy csak olyan mesét fogadunk el igazi néprajzi ténynek, amely mese elevenen éltető közösségből származik és elmondója is meggyökerezett tagja ennek a közösségnek, akkor csökkent értékűeknek kellene Pandur Péter meséit mondanunk. De biztos adataink, amelyek ezt az elméleti követelményt alátámaszthatnák, nincsenek, legalább is egyelőre nincsenek. Viszont nem szabad elfelejtenünk, hogy a néprajzi tény szó kettőt jelenthet. Jelentheti a jelen állapot tükrét: mint ilyen, a Fedics- vagy Pandur-féle mesék zilált, bomlott vagy legalább is bomlófélben levő állapotot jelentenek. De jelenthet történeti tényt is: a néphagyományt éppen az különbözteti meg az irodalomtól, hogy pillanatnyi megjelenítőjének személyén túl kezdődik csak igazán a jelentősége, egész hatalmas közösség, egész végtelen mult szólalhat meg belőlük. És ha ebből a szempontból nézzük meséinket, tudnunk kell, hogy a bomlófélben lévő pillanatnyi megjelenés egyúttal történeti emlék is, multban élt egészek és összefüggések visszacsillanása és beszédes tanúja. Éppen annyira tanúja annak a multnak, amit a néprajz — amely pedig, nem szabad elfelejteni, történeti tudomány! — fel akar kutatni, meg akar érteni és meg akar magyarázni, mint a legelevenebb, legkerekebb, leggyökeresebb mai néprajzi jelenség. Csak éppen nehezebb megszólaltatni, — de éppen ezáltal válhatik talán érdekesebbé és tanulságosabbá.

Pandur Péter, mint mondtuk, az öntudatos mesemondók közé tartozik: nagy mértékben független attól a hagyományozó közösségtől, amely néprajzi tények igazi termőtalaja. Mondtuk azt is, hogy nem lehetetlen, hogy ez a mesemondó-típus az igazi hordozója a mesének, de amíg erről bizonyosabbat nem tudunk, azt sem tudhatjuk, hogy mindazt, ami meséiben egyéni vonásnak látszik, valóban saját invenciójának kell-e tulajdonítanunk és nem közös, hagyományos tulajdona-e valami lappangó és kihaló-félben lévő mesemondó-rendnek. Persze, józanul nem lehet sokat várni az ilyen kalandos feltevés esetleges bebizonyosodásától, de tény az, hogy sok olyan elem és meserészlet, amelyre — a kötetek jegyzeteinek tanusága szerint — büszkén mondta Pandur, hogy saját találmánya, maga is régi hagyomány. Még az sem

lehet biztos, hogy az egyes általában más-más összefüggésekben szereplő ilyen elemek összefűzése egyéni munka, hiszen derült már ki egészen véletlennek, sőt illogikusnak látszó meseösszefűzésről, hogy hosszú időn keresztül írásos emlékekben is követhető hagyománya van (l. pl. Ethn. 42: 45.).

Részletezni a két kötet meseanyagát nem lehet az ismertető feladata, a második kötet végén dícséretes tömörséggel összeállított összehasonlító jegyzetekből a kutató gyors tájékoztatást kaphat. Meg fogja látni belőlük, hogy az anyag nagyrésze néprajzi szempontból — különösen a néprajz történeti aspektusára gondolva — értékes anyag, még ha, maguknak a meséknek olvasása közben, csalódásban is lesz része, ha igazi népköltési szépségeket keres megszerkesztésben, nyelvben, stílusban. Hiszen, mint mondtuk, ezek a mesét nem éltető közösségekből származó, fél-paraszti vándor mesemondók nem annyira eleven néprajzi tényeknek hordozói, hanem inkább néprajzi dokumentumoknak.

Mint dokumentum igen érdekes az első kötet élén álló terjedelmes bevezetés is. Tanulságos társadalomrajzát találjuk itt Bagnak, a nagyváros szomszédságában meghúzódó, paraszti mivoltát mindjobban elveszítő falunak és elolvashatjuk Pandur Péter önéletrajzzal tarkított egyéniségrajzát. Amellett elgondolkoztató problémákra bukkanunk a mese és a ponyva viszonyáról.

Néprajzi irodalmunknak mindenképpen nyeresége ez a két kötet. Ugy érezzük, kezeskedik azért, hogy az Uj Magyar Népköltési Gyüjtemény, amely most már négy kötetig jutott el, továbbra is jelentékeny vállalkozása marad a magyar néprajzi gyüjtőmunkának. Reméljük egyben, hogy nem fog mindvégig ragaszkodni különben érdekes, de néprajzi szempontból valóban nem kizárólagos jogosultságú eljárásához és hogy az egyéniségek kultusza mellett néprajzibb szempontokat is juttat majd kifejezésre. Hogy — szerény javaslat formájában — példát is mondjak arra, amit említettem: szép lenne, ha legközelebbi kötete (vagy kötetei) *egyetlen falu* teljes mesetudását publikálnák; természetesen olyan faluét, ahol a mesének még eleven szerepe van. Egyetlen falu is szűkkör még, de rajta keresztül már a néprajz egyetemességébe és a néphagyományok mély multjába pillanthanánk.

Honti János.

Undi Mária: Drávaszögi fejkötőhímzés. Magyar Kincses Láda, VI—VII. füzet. 6 l. szöveg, 40, részben kettős tábla. Német és angol összefoglalással. Szerző kiadása. Budapest, 1942.

Népművészeti természetű gyüjteményes munkáknak csak akkor van értékük, főként, ha azokat pedagógiai célzattal adták ki, ha a tartalom és a hozzáadott illusztráló anyag helyszíni kutatásokkal végzett, hiteles gyüjtés és tanulmány alapján, alapos részletességgel készült s ezenkívül a bemutatott területről valamennyi típust tartalmazza. Minden okunk meg van arra, hogy a szerző ilyen alapon végzett munkájában kételkedjünk. Ez már kiviláglik abból is, — amint a bevezetésben olvassuk — hogy a szerző a közölt 12 főkötő anyagát a Pécsi Városi Múzeum 2 db főkötője, a Baranyavármegyei Múzeum (ahol 48 db. van) néhány kiragadott főkötője és egy-két magános gyüjtőnél lévő példány után rajzolta, azonban még a múzeumokból vett anyagot is hibás elnevezéssel és felületesen közli. Például a füzet 11. lapján Peterdről közöl mintát, melyet a Baranyavármegyei Múzeumban rajzolt, önkényesen nevezi napraforgósnak s ugyancsak annak egy kis részletét külön kiemelve a 2—3. táblán körtealaknak, holott a Baranyavármegyei Múzeum gyüjteményében Igaz Lajosnak erre a főkötőre jegyzett megjelölése, a helyszínen gyüjtött kifejezéssel „répás" (lásd Szabó Jánosnétól Peterdről, 180. múzeumi szám alatt). Ha van egy mintának hiteles helyi elnevezése, inkább használjuk azt, mint önkényesen költött neveket, melyek sem nyelvészeti, sem néprajzi szempontból nem értékesek.

Abból az anyagból, ami a Baranyavármegyei Múzeumban s még a többi

gyüjteményben rendelkezésére állott, mindössze tizenkettőt mutat be a maga teljességében. Ezeknek részleteit ismétli — hogy a táblák számát szaporítsa — a motívumelemek tábláin, melyeket, minthogy egyrészt hitelességüket nem igen lehet megítélni, másrészt az eredeti helyükből ki vannak szakítva, komoly tervező-, hímző munkákban a kézimunkaoktatók is aligha használhatják. Ilyen apró kiragadott részleteknek különösen olyan hamis felnagyításban, mint a füzet végén közölt sárközi elemek rajzain láthatjuk, semmi értékük sincs, mert a nép így sohasem rajzol, csak szerves egészben együttesen alkot. A csekély drávaszögi anyag mellett 29—40. táblán csupa sárközi hímzést, három táblán mohácsit, három táblán sárközi jellegű zengővárkonyit, egyet hely megjelölés nélkül s kettőt — a drávaszögitől teljesen eltérőt — Hercegszöllősről mutat be. Igy, minthogy csaknem tulnyomólag idegen területről való az anyag, alig érthető, hogy miért is adott Drávaszögi fejkötőhímzés címet füzetének. A bevezetésben a tárgyhoz nem tartozó régi népmozgalmi, helytörténeti adatok helyett, amiknek vajmi kevés köze van a drávaszögi hímzésekhez s amit *Várady* Baranya multja és jelene c. könyvéből kivonatolt a szerző, bizonyára az olvasóközönség is szivesebben látott volna a hímzések eredetéről és történetéről szóló hiteles sorokat. Legnagyobb néprajzi botlás az, hogy a Drávaszögben — szerinte — „... a népviselet teljesen azonos a Sárköz viseletével." (Erre cáfolatul utalok a pécsi múzeum Értesítőjében megjelenő cikkemre.)

A rajzokat hímzések bemutatására részletes fényképek hiányában csak akkor használjuk, ha a hímzéseket — főleg a technika szempontjából — részletesen akarjuk kiemelni, — ami a pedagógus kézimunkaoktató szakembert különösen érdekelheti. *A füzetben azonban éppen ellenkezőleg jól-rosszul elnagyolva, egyes részeiben csaknem teljesen elstilizálva, csak körvonalakban vázolja a szerző a mintákat,* úgyhogy azok sem tudományos tanulmányozásra, sem kézimunkaoktatási szempontból nem értékelhetők. A rajzok nem is hatnak hímzésként, hanem inkább *rátétnek* mutatkoznak.

Átvizsgáltam a táblákon közölt, a Baranyavármegyei Múzeum főkötői után készült rajzokat és összehasonlítottam ezeket ugyanezekről a főkötőkről a helyszínen, természetes nagyságban készült fényképeimmel s megdöbbentett az egyes helyeken tapasztalható elrajzolás. Például azon a felvételemen, amelyik a Peterdről (Baranyavármegyei Múzeum, 1. sz. 177.) Rock Lajosnétól származó főkötőről készült, világosan láthatók a technikai finom részletek, amelyeknél egymást keresztező vékony vonalakkal haladnak a himzőszálak s az ebből keletkező négyzetes terek köze váltakozva keresztöltésekkel van kitöltve. Ezt a szerző munkája 17—18. lapján csipkés-tulipános névvel közölt rajzon két-két vaskos vonallal áthúzva ábrázolja anélkül, hogy legalább az aláírásban utalna a részletek technikájára, mert abból az általános néhány szóból, amit a rajz alatt közöl a szerző, ugyan nem akad még olyan kézimunkaoktató tanár, aki kitalálná, hogy hol kell négyes bimbó öltést vagy vastag varrást használni a mintán, amint az általam közölt „vastagvórás" helyszíni gyüjtésemből származó kifejezését *Undi Mária* elváltoztatta. De ugyanez a formaelem megjelenik hasonló hibával a 4—5. táblán is, kiemelve 11 ágú csillagrózsa néven. A kis kerek rózsák közt egymással szembenlévő különálló bojtokat egyszerűen egy ovális körvonallal egybeolvasztja a rajzon, holott a fényképen s így az eredeti tárgyon is ezek jól különválnak. Az öltéstechnikai ábrákon még szembetűnőbbek a hibák a technikák közlésének hiányossága miatt. Ha nem pedagógiai céllal és szándékkal közli ezeket a rajzokat, hanem csak általános formákat akar adni a szerző, akkor elnézhetnők az ilyen elnagyolt elrajzolásokat, de kézimunkaoktatás miatt mégis kívánatos lenne a hiteles technikai részleteket feltüntető rajz, amint azt komoly kézimunka cikkek és könyvek rajzmellékleteinél láthatjuk. Követendő példának hozhatjuk fel Dajaszászyné Dietz Vilma rajzait a kalotaszegi kézelőhimzésekről (I. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, II. 2. Kolozsvár,

1941. 101—141. l.). A 9. lapról ugyanazt mondhatjuk, mint az előzőkről. Pap Sándorné, Peterd megjelöléssel van birtokomban a főkötő hiteles fényképe, melyből láthatjuk, hogy a szerzőtől nagytulipánosnak nevezett minta vaskos elrajzolással mennyire elveszíti eredeti jellegét. A kerekded, karélyos eredeti minta, melyben a karélyok a lekerekített ovális középső magot teljesen körülzárják, a rajzon átalakult egy, a két végén hegyes, elnyujtott pajzsalakká, ami a karélyokból kibúvik. Erre a néhány példára mutattam rá helyszűke miatt, de valamennyi közölt rajzon megtaláljuk a határvonalakban ezeket a felületes elrajzolásokat.

Egyedül két technikára vonatkozó népi kifejezést közöl helyesen : a „nyakbaőtést" és „sántavetést", ezt pedig az én szóbeli közlésem alapján, a forrásmegjelölés gondos kerülésével teszi. Már a harmadik megnevezést, melyet Kopácson gyüjtöttem s a Muskátli 1942 novemberi számában közöltem, hibásan elváltoztatja „vastagvarrás"-ra, holott az „vastagvórás".

Könnyedén, egyszerű ráfogással elintézi a sárközi himzéseknek a drávaszögiekből való származtatását, minden történeti dokumentum nélkül. Pedig miként rámutattam szóban és írásban, az alapanyag, a himzőanyag s a technika némi egyezését nem tekintve a sárközi himzések sem alkalmazásukban, sem összes megjelenésükben, sem a motivumokban nem egyeztethetők össze a drávaszögiekkel. A drávaszögi motivumok egyénenkint merőben különböznek egymástól. A térkitöltés a drávaszögi főkötőkön nem a homlokrészre esik, hanem a kontyra. A Sárközben konty, kontyvas nem is volt, sőt még a hajat is lenyírták a homlokon a főkötő alatt. A Drávaszögben ellenben vaskos kontyot, rajta kontyvasat viseltek s erre került a „bugafiketö" (*Undi* a főkötőt egyenlőnek mondja a bugával. Ez is téves, mert sehol nem nevezik a főkötőt szinonim névvel bugának, hanem „bugafiketö"-ről van csak feljegyzés).A motívumok a sárközi főkötőn apró egynemű elemekből tevődnek össze s nem olyan nagy, erőteljes és laza elrendezésűek, mint a drávaszögi főkötők mustrái, melyek között alig akad két hasonló. Legalább az én 117 db. főkötőből álló gyüjteményemben, ami a Néprajzi Múzeum birtokában van, a Baranyavármegyei Múzeum gyüjteményében s a többi magánosok példányai között, nem akadtam két teljesen egyenlő darabra. Nem láttam egyező darabokat a Drávaköz egyetlen községében sem. Éppen ezért feltűnő előttem, de mások előtt is a címlapon és a 15—16. táblán közölt galambos-minta Kopácsról, ami az én múzeumi szobámban kiakasztott madaras mintához, melyet a szerző nálamlétekor alaposan szemügyre vett, igen hasonló. Az általa rajzolt madár csőre hegyes, farktollai is kihegyesedők s a hátán lévő virágdíszben van elrajzolási különbség. Jó volna tudnunk, hogy kitől származik ez a galambos minta, mely gyüjteményben van meg az eredetije, hogy összehasonlíthassuk a kettőt, de ameddig a szerző ezt nem igazolja, nem tehetjük meg, hogy hitelességét megállapítsuk és tudományos összehasonlításul felhasználjuk. De, *amennyiben a szerző ennek a mintának hiteles eredetét igazolná, ez volna munkája legnagyobb néprajzi eredménye és ezért minden hibáját elnézhetnénk.* Nagy érdeklődéssel várjuk ennek a tudományos szempontból is fontos, hiteles bizonyítását. Amennyiben azonban ez nem történne meg, esetleg azt is feltehetjük, hogy annak ellenére, hogy a madaras főkötőmnek sem lerajzolásába, sem közlésébe nem egyeztem bele, a szerző ezt valahogyan emlékezetből rajzolta le. Általában ideje volna már, hogy a néprajzilag teljesen iskolázatlanok felületes munkái előzetes szakszerű megítélés nélkül ne lássanak napvilágot és ne terjedjenek el a néprajzi hitelesség rovására. Ha mindezt szónélkül hagyjuk, később mint hiteles forrásra fognak az ilyenekre hivatkozni, holott ezek elnagyolt vonalaikkal sem a külső vonalvezetés alaposságában, sem a hozzájuk fűzött szöveg néprajzi hitelességében nem állják meg helyüket.

Gönyey Sándor.

Pais László : A Zala vízgyüjtőjének régi vízrajza. Magyarország földrajzi nevei, 2. sz. Különnyomat a Magyarságtudományi Intézet Évkönyvének I. (1942.) kötetéből. A Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének kiadása. 8°, 52. l., 1 térkép. Budapest, 1942.

A nép életmódja szoros kapcsolatban áll a földrajzi körülményekkel, így a néprajzkutatót is közelebbről érdekli *Pais László* nagy alapossággal és tudományos felkészültséggel megírt munkája. *Pais László* régi térképek, levéltári anyag alapján pontosan összegyüjtötte a Zala vízgyüjtőjének régi vízrajzi vonatkozású neveit és ezek alapján megállapította az említett táj akkori életét. Munkájában — mondja a szerző — régi kéziratos térképek mellett fő segítségül a történeti dűlőnevek szolgáltak. Ezek jól jellemzik a táj vízrajzi képét is. Természetesen a helynév tovább él, mint az elnevezést adó tárgy vagy esemény és az előbbiből nem lehet minden esetben az objektum fennállására következtetni. De ép a régi térképekkel való összehasonlítás esetünkben azt igazolja, hogy a helynevek még a XVIII. század végéig eléggé megfeleltek az élő valóságnak.

Szerzőnk a könyvhöz mellékelt térképen felrajzolta a Zala mellékének vizes területeit. A rajzból megállapítható, hogy a Zala kb. Nagyrákostól meglehetősen mocsaras, vizes, mindinkább elszélesedő területen halad át. Ez a vizes terület a Zala alsó folyásában, Zalabértől lefelé átlagban már 2—3 kilométer széles és így folytatódik közvetlenül a kis Balatonba. Egy-két kilométer széles vizes területeket találhatunk a Zala mellékágaiban is, mint a *Válicka, Sárvíz, Szévíz* és a XVIII. század végén a *Foglár* mellékén.

A sok víz, a mocsaras táj természetesen egészen más életfeltételt jelentett. A település is az ártér és az árvízmentes szint érintkezésén keletkezett. A háborus időkben (a török dúlás alatt) viszont volt falu, mint pl. *Garabonc*, amelyik az ellenség elől a bozótba menekült s onnan csak 1860 táján települt vissza ősi helyére. A mocsaras tengerből kisebb-nagyobb bükkös vagy berekfával borított szigetek, szigetkaszálók állanak ki. A vízben a mocsaras területen, a bozótban rengeteg állat (kárász, csík, csuka, potyka, „szóló" rák, vízimadár, vidra, borz, őz, vaddisznó, farkas, stb.) tanyázik, a helynevekkel kapcsolatos leírások olykor még a vadfogás módját is elárulják. A berekből szedték a régi kor divatos gyógyszerét, a piócát, innen a nádat a kunyhó, ház építésére, fedésére, téli időben a fát. E hatalmas területen számtalan falu folytathatott gyüjtögető, halász-vadász-pákász életmódot és az ember csak kevéssé igyekezett a táj arculatát megváltoztatni, ámbár már a XVIII. század vége előtt is készültek vízárkok, töltések, de ezeknek a térszín képének alakulásában nagy jelentőségük nem volt. Feltűnő, hogy milyen sok malmot hajtott a víz, sok halastóról is tudomásunk van és igen kiterjedt volt a kendermüvelés is. Mindezekre a helynevekből biztosan következtethetünk. A széles víz szemközti partjait hosszú hidak kötötték össze, az átkelő hajóknak pedig megvoltak a hajócsapásai, a vidéken tehát meglehetősen élénk élet folyt.

A vízi világnak a mult század első felében kezdődő vízlecsapolások, ármentesítések vetnek véget és ezzel gyökerében megváltozik a lakosság életmódja is. Manapság az egykori vízi életnek nyoma sincs már.

A kitűnő könyvet minden néprajzos haszonnal olvashatja és itt még csak annyi megjegyzésünk volna, hogy a mellékelt térkép rajzolója a Zala Balatonba való torkolatát inkább régi alakjában rajzolhatta volna meg.

Vajkai Aurél.

Mihalik Sándor : A Miklós börtön. Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeum. 8°, 78 l., 48 kép. Kassa, 1942.

Kassa idegenforgalmi érdekességeihez tartozott a már régóta omladozó, igen megviselt állapotban lévő, ú. n. *Miklós börtön*. Az épületről a legutóbbi időkig csak annyit tudunk, hogy 1909-ig a rendőrség tömlöce volt. 1940—42. években a Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeum igazgatója, *Mihalik Sándor*

az épületet restauráltatta és a börtön helyiségeit rendbehozva egy várostörténeti (részben helyi vonatkozású börtönügyi) múzeummá alakította át s mint ilyent nyitotta meg az ősz folyamán a nagyközönség részére. A kiállított tárgyak egy része a Rákóczi Múzeumból került át, másik része (elsősorban cserépedények, cseréptöredékek) a Miklós börtön helyreállítási munkálatai, illetve az ugyanitt történt ásatások kapcsán került napvilágra.

Várostörténet, művelődéstörténet természetszerűleg összefüggésben áll a néprajz tudománnyal és így a Miklós börtönben létesített múzeum is közelebbről érdekel minket. A nép használati tárgyain (pl. egy bútordarab) ép elég gyakran lelhetjük fel a történeti stílusokat, — de ennél a régi megállapításnál mindeddig tovább nem jutottunk. Nem is juthattunk, mert ezen a téren nem történtek részletesebb, alaposabb kutatások. Annál értékesebbnek kell tehát találnunk *Mihalik Sándor* igazgató ásatásait, mert ezek révén jóval közelebb kerültünk a magyar néprajz egyik érdekes fejezetének, a népi fazekasság kérdésének megoldásához.

A Miklós börtön — ahogy ez legalább is az eddigi leletek alapján megállapítható — meglehetősen változatos múlttal dicsekedhetik. Az épület gótikus ablakkerete, kandallódísze, formája mindenekelőtt azt bizonyítja, hogy eredetileg, a XV. század második felében úri, gazdag patricius ház volt. Viszont a földalatti helyiségekből oly nagy mennyiségű cserépedény és töredék (450 teljesen ép vagy utóbb megrestaurált, összeragasztott edény, 15.000 cseréptöredék) került elő, hogy a leletek alapján kapcsolatba hozható az épület a fazekassággal is. A Miklós börtön a Fazekas utcában áll, a kassai fazekasok szervezetéről különben már egy 1574. évi szabályzatot ismerünk. A Miklós börtönben lévő fazekas műhelyre vall egy XV. századbeli égetett agyag maszk-negativ és régi festékeket, díszítő anyagokat tartalmazó 120 tégely, mintázó, mázanyag. Az előkerült edények változatos formájúak, finoman iszapoltak, vékony falúak. Soknak fehér testén vörös agyagból (vasoxidos nyirokból) készült angobbal festett csíkok, hullámok láthatók. Szájperemük és belsejük mázas. Előkerült vagy 50 lábas is, ezek valószínűleg még a XVI. századból valók. Különösen érdekesek a rézoxiddal zöldre mázozott, mázalatti pettyek gyöngysorával díszített edények. Töredékekben találták meg a színes festésű ú. n. *kassai rózsás tálakat*, sőt fehér (ónmázas), feketébe menő mangánlilával festett esztergályozott, már fajansznak számítható tányér is előkerült, bár tudjuk, hogy a fajansz készítés a habán fazekasok privilégiuma volt.

Az itt érintett cseréptárgyak különböző időszakokból valók és kb. 450 év kassai fazekasságának emlékeit őrizték meg. Sok edényhez hasonló formát még ma is találhatunk falvainkban, így a Miklós börtön cserépedénygyüjteménye igen jó alapot adhat a régi városi és falusi fazekasság összehasonlítására. Néprajzi szempontból még figyelemre méltóak az egykori börtön falára rajzolt, karcolt jelek, ezekben részben csavargó, vándor hírtadó jeleket lehet látnunk.

Vajkai Aurél.

Oppenheim, Kristin: Die primären textilen Techniken der Neukaledonier und Loyalty-Insulaner. Internationales Archiv für Ethnographie, Supplement zu Band XLI. — 4°, 209 l., 4 tábla, 103 kép, 2 térkép. Leiden, 1942.

A munka sokkal többet nyújt, mint amit címében jelez, mert első részében — mely a könyvnek csaknem felét teszi — a textil-technikák rendszerezését adja. Ez a felosztás új alapot vető, mert a szerző nem a felhasznált anyagok, a kész munka külső képe vagy az igénybevett segédeszközök szerint osztályozza a kezdetleges textiltechnikákat (mint eddig tették), hanem a készítési elv alapján. A szakirodalomban a munkamódok megnevezése tekintetében ezidőszerint uralkodó zűrzavart eloszlatja, tisztázza, körülhatárolja a fogalmakat. E rendszere alapján megkülönbözteti az egy fonalrendszer és a több fonal-

rendszer segítségével létrehozott szövedékeket. Az előbbi csoportba a különféle fűzési, csomózási és hurkolási módokat, a horgolást, kötést és ezeknek egyes hibrid változatait sorolja, az utóbbiba a félfonadékokat: a tekert, csavart, sodrott fonadékokat és ezeknek különböző fajtáit, végül a magasabb textiltechnikák osztályába a szőttesfélék felé való átmeneti alakokat: a kezdetleges szövőkereten és szövőszéken, szalagszövő táblán, stb. készült szőtteményeket. Mindezeket a módokat a munkamenet rendje szerint írja le és szemlélteti kitűnő technikai ábrázolásokon, a természeti népektől vagy a régiségből származó, gyüjteményekben lévő tárgyak vagy ezeknek irodalmi ismertetései nyomán.

A könyv második részében — e rendszerbe illesztve — az újkaledóniaiak, a harmadik részben pedig a Loyauté-szigetek lakóinak ide tartozó munkamódjait, illetve tárgyait írja le, jobbára a bázeli Museum für Völkerkunde gyüjteménye alapján. A munkameneteket, munkamódokat természetesen csupán rekonstrukció segítségével elemzi ki a szerző s ebből önként következik, hogy bizonytalan, vajjon csakugyan ilyen eljárás szerint s milyen fogások, mozdulatok és segédeszközök igénybevételével érték el ugyanazt az eredményt.

Az újkaledóniai tárgyak a sziget letűnőben lévő tisztára neolitikus jellegű műveltségének technikai szempontból remekbe készült példái. Táskák, kosarak, tálak, tányérok, tartóedények bonyolult fonadékain túl megismerjük a lopótök-hordozó hálók, tetőfedési kötések, fonott halászszerszámok, övek, női fűszoknyák, férfi gyászkalapok, esőköpenyek, álarc-fejékek, gyékények, tűzlegyezők, stb. hihetetlenül változatos készítésmódját. Az adott lehetőségek kezdetlegessége és ezzel szemben ezeknek rendkívül ötletes felhasználási módja annál jobban bámulatba ejt, mennél jobban elmélyedünk a részletekbe, ez esetben a készítésmód műhelytitkaiba. De a technika ilyen alapos elemzése számos néprajzi problémára is világot vet. Lehetővé teszi a távolabbi területekről valamikor idekerült, s meghonosult tárgyak idegenszerűségének felismerését, némely szigetcsoport befolyásának egy meghatározott időben való rögzítését, vagy a missziók révén létrejött európai hatások kimutatását. Természetes, hogy éppen a szokáshagyománnyal kapcsolatos tárgyakon (táncnyakéken, talizmánon, díszfegyveren) maradtak meg legtovább az ősi technikai eljárások legbecsesebb példái. Figyelemreméltó, hogy még a legkezdetlegesebb technikában is kimutatható az egyéni munkamód és a változatok létrehozásának lehetősége.

A szerző elvi jelentőségű eredményei közé tartozik annak megállapítása, hogy a fonadékok fejlettsége megfelel az újkaledóniai műveltségjellegnek, mely az ausztráliainál egyfelől magasabbrendű, másrészt azonban technikai tekintetben nem olyan differenciált, mint a többi melanéziai vagy indonéziai sziget lakóié, akiknek körében a félszövés, sőt a szövés is kialakulhatott. A három Loyauté-sziget hasonló vagy eltérő technikai eljárások szerint készült tárgyainak (melyek nagyrészt megegyeznek az előbb említettekkel, a hiányzók helyett pedig itt tyúkkosarak, kerítések, parittyák fonadékai szerepelnek) ismertetésére tér a szerző. Megállapítja, hogy e területen a polinéziai befolyás erősebben érvényesült, mint az észak felől jövő, néhány melanéziai peremsziget közvetítésével eljutott műveltséghullámok. Végül a két vizsgált terület anyagát hasonlítja össze egymással és más Csendes Óceán-i szigetek ilynemű tárgyaival rendkívül nagy irodalmi ismeret alapján.

A minden tekintetben kiváló munka a nemzetközi textilirodalomnak jelentős gazdagodása. A könyvkultúra jelenlegi sajnálatos hanyatlására mutat azonban, hogy az előkelő kiadványban szokatlanul gyakoriak a sajtóhibák.

Palotay Gertrud.

Walterstorff, Emelie von : Svenska vävnadstekniker och mönstertyper. Kulturgeografisk undersökning. Nordiska Museets Handlingar, 11. sz. 8°, 205 l., 18 szövegközötti kép, 81 térkép. Stockholm, 1940.

Szerző a svéd szövéstechnikákat és szövésminta-típusokat vizsgálja kultúrföldrajzi szempontból s feladatul tűzte ki a különféle népi szövésmódok elterjedésének kartografiai ábrázolását. E térképező munkájában a jórészt az 1750—1850 közti időszakból fennmaradt szőttesemlékekre támaszkodik. A tanulmány alapját egyébként a múzeumokban — elsősorban a Nordiska Museetben — fennmaradt szövött emlékek, valamint a szakirodalomban már ismertetett ilyennemű anyag, továbbá a múzeumok és háziipari egyletek utóbbi évtizedek folyamán gyűjtött ábrázolásai és feljegyzései adták. A lelkiismeretes szerző ezekből az adalékokból csupán azokat használta fel munkájában, amelyeknek közelebbi eredethelye kétségkívül megállapítható volt, s nem vette figyelembe azt a több ezernyi szőttesmintát, amelynek területi hovatartozása a múzeumi gyüjteményekben csupán nagyobb tájegységek, vidékek szerint volt feltüntetve.

A könyv egyes fejezetei a különböző szövéstechnikai munkamódokat tárgyalják, illetve azokat a mintaféléket, amelyek ezekkel a szövésmódokkal készülnek. A minták ugyanis legtöbbször bizonyos technikákhoz kapcsolódnak és csak ezekkel készülnek. A szemléltető ábrák (minták) aránylag kis számát az magyarázza, hogy a szerző a meglepően gazdag svéd szakirodalomban — amelyről a csatolt bibliográfia tájékoztatja az olvasót — már közölt képekre hivatkozik, legfőként a saját „Swedish Textiles" c. korábbi művében megjelentekre. Szép könyve voltaképpen csak e munkákkal együtt tanulmányozható és használható, azaz az egyebütt közölt ábrák szemelőtt tartásával.

A szerző minden fejezetében több térképen ismerteti a minták elterjedését, valamint a szőttesfélék felhasználási módját. (Alaposságára jellemző, hogy ez utóbbinak tárgyalásában nemcsak arról szól, hogy faliszőnyegként, párnának, terítőnek stb. használták-e fel az illető szőttest, hanem pl. hogy csíkozása vízszintes vagy függőleges irányban került a falra, stb.) A táblázatokban az előfordulás községenkinti számadatait látjuk feltüntetve.

A szövéshez felhasznált nyersanyag (különféle állati szőr és növényi rost) ismertetése után a szerző a technikai munkamódot írja le minden fejezetében, majd áttekintést nyújt az illető szőttesfajta történeti előfordulásáról. Ásatag leletektől kezdve, bőséges középkori — jobbára egyházi — emlékeken át ismertet meg a főrangú és polgári háztartások XVII—XVIII. századi szőttesanyagával, majd a parasztság kezén a közelebbi múltban élt szőttesgyakorlattal. Mindezen adatok beszédes bizonyítékai egy ősi hagyományú, történeti alakulása folyamán sokféle idegen hatást magába olvasztott szövőművészetnek. Nemcsak a szomszédos északi területek — nevezetesen a finnek és norvégok — befolyása érvényesült mind technikai, mind mintabeli tekintetben, hanem távolabbi tájak munkamódjai is, pl. a holland hatás is bizonyítható egyes szőtteményekben, s erre utal az egyik technikának „flamskvevnad" elnevezése is. Egy olasz eredetű munkamód 1800 körül igen elterjedt és kedvelt volt polgári és paraszti otthonokban. Ugyancsak olasz textiltípusból származik és a selyemhimzések „point de Hongrie" mintáinak formáira és szineire emlékeztet egy másik szövésminta. (Ilyen „point de Hongrie"-himzések a XVII. század folyamán Svédországban igen sokféle alkalmazásban szerepeltek, mint azt a Nordiska Museet himzésgyüjteményének legutóbb kiadott katalógusából megállapíthattuk.) Érdekes, hogy az egyik szőttesfajtát, — amelynek történeti folytonossága kimutatható — a pogánykorban szobadísznek használták, a középkorban színes templomi faliszőnyegnek alkalmazták, újabban pedig, tiszta fehéren a parasztság szobáiban fordul elő.

Az egyszerűbb és bonyolultabb szőttestechnikák között szerepel a kétoldali („Beiderwand") szőttes, a gobelinmunka, a csomózott szőnyeg, a „brosirozott" és „lancirozott" munkamód, valamint a hurkos szőttes („Noppengewebe").

Igen gazdag a szőttesminták elnevezésének szókészlete. Jellemző, hogy

némely egyszerűbb szövésmintának a szemlélet útján létrejött elnevezése mily nagy területen azonos. A nálunk „vízfolyásos"-nak ismert minta neve a svédeknél is hasonló, s így nevezik ezt, tapasztalatom szerint a kisázsiai török nők is. Igen régi eredetre mutat egy mértanias mintának „homokóra" neve. A sokféle minta díszítménykincse a mértanias minták legegyszerűbbjétől a bonyolult alakos ábrázolásokig terjed.

A tartalmát, feldolgozásmódját és kiállítását tekintve egyaránt mintaszerű könyv méltó helyet foglal el a Nordiska Museet monográfiái közt s a kiváló szerző műveinek sorában.

Palotay Gertrud.

Arseven, Celâl Esad: L'Art Turc. 4°, 305 l., 503 kép, 18 szines tábla, 1 térkép. Istanbul, 1939.

A török sajtóigazgatóság kiadásában megjelent, mintaszerűen szép kiállítású könyv a török művészet roppant sokoldalú képéről tájékoztat francia nyelven. Két részre oszlik: az elsőben (7—41. l.) a törökség középázsiai, a másodikban (43—286. l.) kisázsiai emlékeit mutatja be a szerző, akinek bevezető szavai szerint a könyv az eddigi ismeretek alapján kívánja tájékoztatni az érdeklődőt s útmutatással óhajt szolgálni annak, aki a török művészet még kevéssé ismert területein behatóbb kutató munkát kívánna végezni.

Mind az ábrák, mind a szöveg túlnyomó részét az építőművészet bemutatása foglalja le, részben, mert e tárgykörben maradt fenn a legtöbb emlék, de részben bizonyára azért is, mert szakemberek eddig ezt a területet vizsgálták legbehatóbban. Itt nemcsak az építmények külső képéről és részleteiről tájékozódhatunk kiválóan szép fényképfelvételek során, hanem alaprajzukról, keresztmetszetükről, arányaikról és az egyházi és világi épülettömbök egyes részeinek térbeli elhelyezéséről is. Szemléltetők a belső kiképzés, a falburkolat, bútorzat, stb. bemutatását célzó képek, amelyek közül művelődéstörténeti szempontból igen érdekes és eddig kevés figyelemre méltatott az európai történeti stílusok törökbe oltott sokféle változata, illetve helyi átalakulása. A kőfaragások csodálatosan finom díszítményei már átmenetet jelentenek az iparművészeti remekművek birodalmába. Utóbbiak közül a fafaragás (ajtó- és ablakszárnyak, koránállványok), fémművesség (korsók, edények) egymással és az építészeti ornamentikával rokon díszítményei tünnek fel. A könyvművészet számos ágazata közül a miniatura-festészet XVI. sz.-i darabjai művészi szépségükön túl a szokáshagyomány és a viselet terén sok érdekes mozzanatot örökítenek meg, a szépírás — ez a jellegzetesen török művészkedés — nemcsak kiforrott tér- és formaérzékről, hanem sok ötletességről is tanúskodik, a bőrmunka, az aranynyomás fejlettségét a gyönyörű könyvkötések szemléltetik. A kerámia (falicsempék, tálak, korsók) világából, ugyancsak az időrend szemmeltartásával, török köz- és magángyüjtemények féltett kincseit mutatja be a szerző. A szőnyeg kedvelői előtt bizonyára kevéssé ismert a szeldsuk szövött szőnyeg XIII. sz.-i emlékeinek az a néhány becses példája, amelynek képét a könyv közli. A brokátszövetek pompáját különösen a sokszínű táblákon bemutatott darabok érzékeltetik, s az ezekből készült díszruhák, amelyekben egykorú mentéink, dolmányaink testvéreire ismerünk. A textilfélék sorában néhány jellemző hímzésfajtát is láthatunk.

Palotay Gertrud.

Mikecs László: Csángók. Bólyai Akadémia kiadása. 412 l. Fényképmellékletekkel és 6 térképpel. Budapest, [1941.]

A közönség fokozódó érdeklődése a csángók sorsa iránt érthető. Ez a hangulat hozta létre a róluk írt legterjedelmesebb és nagy könyvsikert aratott munkát. Néprajzi szempontból novum, hogy valaki ekkora monografiát szerkesszen egy népcsoportról *pusztán irodalmi alapon.* Maga vallja be: „Sze-

rettük volna helyszíni kutatással, szemlével kiegészíteni a kérdésről való ismereteinket, a mai viszonyok között azonban ez lehetetlen volt." A mentség nehezen érthető, hiszen a gyimesi csángók megismerésére éppen egy évvel a könyv megjelenése előtt megnyílt a kedvező alkalom. A szerző mégis a nép látta nélkül fejezte be munkáját.

A néprajz vagy népkutatás, bármi néven nevezve csak tapasztalati alapon épülő tudomány lehet. A papiros-néprajz a legönzetlenebb jóakarat mellett sem kerülheti el az eredendő hibákat. Jellemző már maga a tárgybeosztás is. A könyvnek mindössze egy fejezete, 32 oldala foglalkozik szorosabban a csángók néprajzával, embertani típusukkal, dalaikkal és meséikkel, holott *Lükő* munkája után is szerettünk volna erről összefoglaló képet nyerni.

A könyv így túlnyomóan történeti tartalmú. Egyházi kérdéseket hosszadalmasan részletez. Sok fölösleges adattal fárasztja az olvasót és magukról a csángókról mégis jóformán megfeledkezik.

Mint adatgyüjtemény *Mikecs* könyve a csángó kérdés szempontjából értékes összefoglalás. Nem oldja meg, ami első fejezetének címe, hogy „kik a csángók és hol laknak?" A Kárpátokon belüliekről, gyimesiekről, hétfalusiakról alig esik benne említés. Az irodalom alapján minden véleményt ismertet történeti sorrendben arról, s az a fő kérdése, hogy „hogy kerültek magyarok a Kárpátokon kivüli területre." Ezt a kérdést azonban *Lükő* nyomán ő is tévesen látja; szembehelyezkedik *Györffyvel* és minden kutatónkkal, akik a csángókat Moldvában őshonosoknak tekintették. A későbbi kivándorlások tömérdek okmányos adata a szerző helyes meglátását elhomályosította. Történeti fejezetei az újabb szerzők, *Lükő, Elekes* és mások nyomán meglepő képet adnak a Kárpátgerincen kivül szerepelt és helynevekben még nyomozható magyarságról, de minden alap nélkül azokat is kiköltözötteknek vagy hadi célból kitelepítetteknek tekinti.

A könyv sok téves történeti és nyelvi magyarázatáról nem szólhatok bővebben e helyen. Hozzáértők úgyis megállapíthatják, hogy adatai éppen a legvilágosabb bizonyítékok a csángók őshonossága mellett, tehát az ellenkezőjét igazolják annak, amit a szerző bizonyítgatni kívánt.

Csak az a sajnálatos, hogy e téves kiköltöztető elmélet már a Rádióba is becsúszott egy előadásban, amely a szőke és kékszemű csángókat egyenesen a fekete és mongoloid csíki székelyektől származtatta le.

Szilády Zoltán.

Bednárik, Rudolf: Zvykoslovné pramene vytvarného prejavu Slovenského. (A szlovák nép alkotó művészete a szokásvilág megnyilatkozásaiban.) Kiadja a Matica Slovenská. 45. l., 20 kép. Túrócszentmárton, 1942.

Bednárik Rudolf a szlovák néprajz egyik fiatal képviselője a nagyközönségnek szánt könyvében a napfordulókhoz kapcsolódó szokások, a védekező cselekmények, továbbá a születés, házasság és halál alkalmaihoz fűződő szokások rövid ismertetésével és ezeknek tárgyi járulékaival, eszközeivel foglalkozik. Bevezetésében elmondja, hogy a néprajztudomány számára ma Európában a legérdekesebb és legösszetettebb kérdéseket a szlovák etnikum nyújtja. Megjegyzi, hogy a múzeumok leginkább tárgyakat gyüjtenek, a szociális és lelki megnyilatkozásokkal keveset törődnek, azért leginkább a szlovák népszokások megnyilatkozási formáira, legkülönbözőbb funkciójukra mutat rá. A szokások, hiedelmek és a hozzájuk kapcsolódó képzetek nem élnek egyedül, hanem hozzákapcsolódnak bizonyos anyaghoz, tárgyakhoz is, amelyek a szlovák nép művészi készségét bizonyítják. A szokások közül a napfordulók ünnepei őrzik a legtöbb megnyilatkozási módot és formát. A téli napforduló szokásai: a Lucajárás, Mikulás és a farsangi maskarák, különféle tárgyakkal kapcsolatosak. A tavaszi idő kiemelkedő ünnepe a „Morena" (magyar megfelelője a kisze) kihordása. Ugyanitt emlékezik meg a tojásról, mint

az élet szimbolumáról. Virágvasárnap járnak a feldíszített fűzfaággal, amely mint az élet fája, az új esztendő, a tavasz érkezését jelenti. A termékenység másik szimboluma a víz, szerepét nemcsak a húsvéti időben, hanem egyéb alkalmakkor is megtaláljuk. A nyári napforduló ünnepe, Szent Iván éjjele is tele van misztikummal. Középpontja a tűz és járulékai a különféle koszorúk. A védekező cselekmények is kapcsolatosak különféle tárgyakkal, amelyek fából, szalmából, agyagból vagy pléhből készülnek. A születés, házasság és halál eseményeinek is megtaláljuk tárgyi vonatkozásait, amelyek az előbbi megnyilatkozási formákkal együtt esztétikai és mágikus funkciókkal kapcsolatosak. A tanulmány végén rövid német kivonatot is találunk.

Manga János.

Árvay József: A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben. Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből. 2. sz. 20 l. Kolozsvár, 1942.

A barcasági síkság délkeleti szögletében fekvő Hétfalu helyneveiben előforduló térszíni formák neveit mutatja be *Árvay* a tanulmányában. A térszíni formák nevein azokat a szókat értjük, amelyek földünk kiemelkedéseinek és mélyedéseinek alakját, részeit jelölik. Munkáját a néprajzos is nagy haszonnal forgathatja, mivel sok olyan név magyarázatát adja, melyek valami módon a néprajzi gyüjtéssel is kapcsolatban állanak. Igy például a *‚Táltosbiérce'* a hitvilágra, a *‚Hálóhejremenő-árok'*, a *‚Hosszúlenföldek-bérc'*, *-‚völgy'*, az *‚Ëszẗena-él'*, a *‚Zsëndëly-hëgy, -‚võgye'*, stb. térszíni forma nevek a gazdálkodásra s a háziipari munkálatokra is utalnak. *Árvay* jeles tanulmánya csak egy kis része hétfalusi helynévgyüjtésének, amelynek mielőbbi kiadása elé nagy várakozással tekinthetünk.

Vargha László.

NÉPRAJZI HIREK.

Újból megjelenik az Anthropos. Az utóbbi évek politikai változásai miatt a bécsmelletti St. Gabriel-Mödlingből az Anthropos-Intézet a svájci Posieux-Froidevillebe (Fribourg kanton) költözött át. Az Intézet nagymultú és a néprajzkutatásban vezető szerepet játszó folyóiratának, az Anthroposnak a további megjelenése ezzel úgylátszik biztosítva van. Néhány évi kényszerű szünet után az 1942. év végén jelent meg az Anthropos 1940—41. évi kettős kötete. A közel hatszáz oldalas kötet bizonyságot tesz a kultúrtörténeti ethnologia jelentőségéről, gazdag módszertani megállapításairól és az Anthropos körül csoportosuló tudósok eredményes terepmunkájáról. Az Anthropost ma már egyetlen szakember sem nélkülözheti. Az újbóli megjelenés alkalmával őszinte örömmel köszöntjük *Schmidt* W. páter folyóiratát, mint az ethnologia legfontosabb útjelzőjét.

G. B.

A budapesti Fáy András gimnázium néprajzi kiállítása. A gimnázium ifjúsági lapjában olvassuk a következőket: „Önképzőkörünk néprajzi szakosztálya kiállítás keretében mutatta be a magyar nép eszközeinek és díszítő elemeinek gazdag változatát... A kiállított tárgyak legnagyobb része néprajzi szempontból oly értéket képviselt, hogy a megjelent szakemberek őszinte csodálattal adóztak. A fafaragások, a fazekasmunkák, a háziszőttesek és himzések a magyar nép gazdag szín- és formaérzékével ismertettek meg bennünket. Nem hiányoztak a nép használati eszközei

sem. Faragott guzsaly, székely kapu, veszprémi ház, kiskunhalasi szélmalom, pásztorbot és karikás ostornyél népünk munkaszeretetét sugározták. A népszokások eszközei közül láthattuk a husvéti hímes tojásokat és az aratást befejező szalmafonatot. Sok fénykép és kép egészítette ki a kiállított anyagot." (Magna Domina, II. évf. 1942. 4. sz. 8. l.) A március végén rendezett kiállítás három napon át volt nyitva s annak megrendezése egy fiatal gimnáziumi tanuló: *Labancz János* érdeme. Az ifjúság követésre méltó munkájához sok sikert kívánunk.

—. —.

A csíkszeredai gimnázium tanulóinak néprajzi munkája. A csíkszeredai „Segítő Mária" gimnázium kongregációjának *Határőr* c. lapjából értesülünk, hogy a gimnáziumban igen komoly néprajzi gyüjtőmunka folyik. A kongregációnak külön néprajzi szakosztálya is van. Az 1942. karácsonyára megjelent lapban *Szultán Lukács* VII. o. tanuló kászoni néprajzi adatokat közöl. Gyüjtése felkelti a szakemberek érdeklődését is. Ismerteti *Szultán Lukács* a nagykászoni viseletet; megemlíti a cedelét, a csepeszt, a subát, a kurtit, stb. Ezenkívül hasznos adatokat közül a népi világításról és a szarvasmarhatartás szokásairól. Kiváncsian várjuk a néprajzzal foglalkozó fiúk munkájáról a további híreket.

—. —.

Pécsett tilos a Háromkirály-járás és a Betlehem. Ezen a címen a következő hírt olvastuk a Pest c. napilap 1942. december 12. számában: „A pécsi rendőrkapitányság rendeletet bocsátott ki, amellyel a legszigorúbban megtiltja, hogy a pécsi gyerekek a *Háromkirály-járás* és *Betlehem-járás* során pécsi családokat látogassanak. A hatóság azzal érvvel, hogy tapasztalat szerint az említett járások sem az azokat végző gyermekek erkölcsi fejlődését nem mozdítják elő, sem pedig azoknak a családoknak vallási elmélyedését, ahova sokszor kéretlenül tolakodnak be ezek a gyerekek. Használt szövegeik legtöbbször megcsúfolják nemcsak a vallásos érzést, de a magyar népköltészetet is, valamint ezeknek a *Betlehem- és Háromkirály-járásoknak* tisztelendő hagyományait, a jóízlést. Akiket mégis ilyen háromkirályos és betlehemes jelmezben észrevesznek az utcán vagy családoknál, *tiltott koldulás címén* felelősségre vonják és szigorúan megbüntetik".

—. —.

Emléket Zoltai Lajosnak. Ezen a címen ír a *Debrecen* c. napilap 1941. VIII. 24. számában *Kardos Albert*. Sürgeti, hogy minél megfelelőbb emléket állítsanak Debrecen nagy kutatójának. Debrecenben már utcát neveztek el *Zoltai Lajos*ról. Jó lenne, ha ércplakett őrizné emlékét a Kollégiumban és teremelnevezés a Déri Múzeumban. *Kardos Albert* sürgeti *Zoltai Lajos* összegyüjtött munkáinak kiadását is (Debrecen, 1942. II. 19.). Itt említjük meg, hogy *Sőregi János* a Déri Múzeum 1939—1940. évi Évkönyvében megírta *Zoltai Lajos* életrajzát és összeállította irodalmi munkásságának jegyzékét. A bibliográfiát a Tiszántúl néprajzával és művelődéstörténetével foglalkozóknak okvetlen ismerni kell.

—. —.

B. Schier a pozsonyi egyetemen. A lipcsei egyetem kiváló néprajztanára, Keleteurópa népi műveltségi mozgalmainak kutatója: *Br. Schier* az 1941. évben a pozsonyi egyetemen, mint vendégprofesszor német és szlovák nyelven néprajzi előadásokat tartott. *Br. Schier* a szlovák néprajzi atlasz munkálatairól részletes megbeszélést folytatott a szlovák miniszterelnökkel és a pozsonyi egyetem rektorával: *dr. V. Tuka*val.

G. B.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

I.

Jegyzőkönyv,

felvétetett a Magyar Néprajzi Társaság 1942. évi február hó 25-én, szerdán d. u. 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartott LIV. évi rendes közgyűléséről.

Jelen vannak: *dr. gróf Zichy István* elnök, *dr. cs. Sebestyén Károly* ügyv. alelnök, *dr. Szabó Kálmán* alelnök, *dr. Szendrey Ákos* főtitkár, *dr. Gunda Béla* titkár, *dr. Tagán Galimdzsán* pénztáros, *dr. Bodor Antal, dr. Czakó István, Dajaszászy F. Józsefné, dr. Domanovszky György, dr. Dömötör Sándor, dr. Fél Edit, dr. Gönyey Sándor, dr. Horger Antal, Kelemenné Péterffy Ida, Khin Antal, dr. Krepuska Géza, Márkus Mihály, Molnár Balázs, Morvay Péter, dr. Nemeskéri János, dr. Némethy Endre, Paál Gabriella, dr. Papp László, Relković Davorka, dr. Szendrey Zsigmond, Szentjóbi Miklós, dr. Szilády Zoltán, dr. Tálasi István, dr. Vargha László, Veress Sándor, Volly István* választmányi, alapító, illetve évdíjas rendes tagok, továbbá meghívott vendégek nagy számmal.

Tárgysorozat:

1. *Dr. gróf Zichy István* elnök megnyitja az ülést, üdvözli a megjelenteket és megállapítja, hogy az alapszabályszerűen egybehívott közgyűlés határozatképes. A jegyzőkönyv írására *dr. Gunda Béla* titkárt, hitelesítésére pedig *dr. Dömötör Sándor* és *dr. Fél Edit* választmányi tagokat kéri fel.

2. *Dr. gróf Zichy István* elnöki megnyitójában megemlékezik az elmult esztendő néprajzi halottjairól. Elsősorban *gróf Teleki Pál, Thirring Gusztáv* és *Kozma Miklós* tiszteleti tagok érdemeit méltatja. Megemlékezik a fiatal etnográfus generáció egyik értékes tagjának: *dr. Herkely Károly*nak elhunytáról is. Ismerteti az Elnök az elmult esztendő néprajzi tevékenységét, a Néprajzi Értesítő és az Ethnographia mutatójának készítését, a Szernye-mocsár környékén végzett néprajzi gyüjtőmunkát.

3. Az elnöki megnyitó után *dr. Molnár Imre* tart előadást A népdalkeletkezés folyamata, falusi és városi népdal címmel.

4. *Dr. Szendrey Ákos* felolvassa főtitkári jelentését, amit a közgyűlés egyhangúlag tudomásul vesz.

5. *Dr. Tagán Galimdzsán* pénztáros bemutatja a pénztári jelentést az 1941. év bevételeiről és kiadásairól, az 1941. év december 31. vagyonállapotról és az 1942. évi költségelőirányzatról, amit a közgyűlés egyhangúlag tudomásul vesz.

6. *Czakó István* számvizsgáló jelenti, hogy a számvizsgáló bizottság a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyeit megvizsgálta és miután azt minden tekintetben rendben lévőnek találta, javasolja, hogy a pénztárosnak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és néki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavaztassék.

A közgyűlés a számvizsgálók jelentését tudomásul veszi s a pénztárosnak és a számvizsgáló bizottság tagjainak köszönetet szavaz s az egész vezetőségnek a felmentvényt megadja.

7. Az elnök jelenti, hogy az alapszabályok értelmében a számvizsgáló bizottságba két rendes tagot és egy póttagot kell választani. Javasolja, hogy *Czakó István* mellé a közgyűlés rendes számvizsgáló taggá válassza meg *Pálóczi Horváth Lajos*, póttaggá *Krepuska Gyula dr.* tagtársainkat. A közgyűlés az Elnök javaslatát elfogadja.

8. Az Elnök jelenti, hogy az 1939—41. évkörre megválasztott választmányi tagok megbizatása lejárt s a közgyűlésnek az 1942—44. évkörre új választmányi tagok megválasztásáról kell gondoskodni. A Választmány az 1942—1944. évkörre választmányi tagokul javasolja a következőket: *dr. Horger Antal, dr. Kovács László, Morvay Péter, dr. Némethy Endre, dr. Szendrey Zsigmond, dr. Vargha László, Veress Sándor* és *dr. Viski Károly* volt választmányi, ill. rendes tagokat. A közgyűlés a javaslatot egyhangúlag elfogadja, mire az Elnök a nevezetteket a Magyar Néprajzi Társaság 1942—44. évkörre megválasztott választmányi tagjainak mondja ki.

9. Több tárgy nem lévén, az elnök a jelenlévőknek megjelenésükért köszönetet mond és a Magyar Néprajzi Társaság LIV. évi rendes közgyűlését bezárja. Budapest, 1942. február 25-én.

Dr. gróf Zichy István s. k. elnök, *dr. Gunda Béla* s. k. titkár, mint jegyző. Hitelesítik: *dr. Fél Edit* s. k., *dr. Dömötör Sándor* s. k.

II.

Dr. Szendrey Ákos főtitkári jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

A Magyar Néprajzi Társaság a mai nehéz időkben is igyekszik teljesíteni kötelességét. Nehéz, de mellőzhetetlen feladat ez, mert a mai időkben különösen fontos a nemzetismeret minél szélesebb körben való művelése. Meg kell, hogy minden magyar ismerje a magyar lelket, az ősi magyar szellemet és hagyományokat, mert csak így maradhat fenn nemzetünk továbbra is a viharok elmultával.

E téren egyik legfontosabb feladatunk az adatgyüjtés. Ebből a célból több néprajzi kutatót támogatott a Társaság az idén is és pedig nemcsak a szükséges irányvezetéssel, de anyagilag is. Igen szép eredményre jogosít egyik buzgó tagtársunk, *dr. Kassai Ernő* munkássága, aki útmutatásunk mellett a kassai premontrei gimnázium bejáró tanulóit szervezte meg, kb. 25 községből. Munkájuk eddigi eredménye igazán dicséretre méltó s gazdag reményekkel biztat a jövőre. Gyüjtésük eredményéről legközelebb részletes beszámolót adunk folyóiratainkban, a teljes anyag pedig a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába kerül letétbe.

Ezzel kapcsolatban több iskolában is kisérletet tettünk a néprajzi gyüjtés megindítására. A világháború előtti Folklore-Fellows gyüjtése igazolta azt, hogy az ilyen gyüjtés egyáltalán nem érdektelen, sőt megfelelő irányítás mellett igen értékes eredményt hozhat. Sajnos, az ilyen irányú gyüjtőmunka azóta is szünetelt. Most ezt a munkát újból meg akarjuk indítani s reméljük, hogy kellő propagandával ki is tudjuk terjeszteni ezt a tevékenységet. Ez nemcsak azt fogja eredményezni, hogy a felnövekedő ifjúság körében barátokat szerzünk a néprajz számára, ami magában is haszon volna, hanem gyüjtésük eredménye a néprajztudománynak is hasznos tanulmányanyagot szolgáltat.

Ennek a gyüjtőmunkának előmozdítása vezette Társaságunkat akkor is, amikor a tanítóság részére pályázatot irtunk ki. A bíráló bizottság első díjjal *Bödei János* alapos és részletes munkáját: Zalabaksa népi gazdálkodását jutalmazta. A második díjat *Gornyiczky Lajos* nyerte Krasznahorkaváralja, Dernő, Hárskút, Jólész, Berzéte falucsoport népi gazdálkodásának feldolgozásával. A harmadik díjat *Csepy András* Lakszakállas község népi gazdálkodásának leírásával, a negyediket *Szerdahelyi Géza*, Népi gazdálkodás Demecserben, az ötödiket pedig *Juhász Ferenc* Lébény népi gazdálkodása című munkájával nyerte el. Sajnos kevés volt a pályázó, de reméljük, hogy velük értékes munkatársakat nyertünk meg a néprajzi kutatás számára, s példájukon és sikerükön mások, más vezetők és iskolák is kedvet kapnak a gyüjtőmunkára. Mert Társaságunk és vele karöltve a Néprajzi Múzeum nemcsak kér, de nem is hagyja magára a gyüjtőket: megfelelő időkben gyüjtőíveinkkel és a gyüjtés módjára célravezető utasításokkal is ellátja őket, sőt időnkint beküldött adataikat átvizsgálja s esetleges hiányaikról pontos kiegészítést is kér.

Mult évi beszámolómban említett fontos munkánk már a megjelenés küszöbén áll. Az Ethnographia és a Néprajzi Múzeum Értesítő-

jének Mutatója remélhetőleg már április folyamán megjelenik s jelentős segítségére lesz kutatni vágyó tagtársainknak.

Tagtársaink száma a tavalyihoz képest alig mutat emelkedést, a tavalyi 531-el szemben jelenleg 539 tagunk van. Ennek oka az, hogy bár jelentős számú új taggal gyarapodott Társaságunk, sokat régi tartozásának nem fizetése miatt kénytelenek voltunk tagjaink sorából törölni. Nem járhattunk el ezekkel szemben másként éppen a mai időkben, amikor a folyóirat kiadásával állandóan emelkedő terhek nehezednek a Társaság vállára. Ezért ez alkalommal is felhívjuk tagtársaink figyelmét arra, hogy a folyóirat előállítási költségeit meg sem közelítő tagsági díjaikat pontosan fizessék be, hogy ezzel munkánkat elősegítsék.

Folyóiratunkat pedig minden nehézség ellenére igyekszünk megtartani az eddigi színvonalon, ha kissé korlátozni is kell terjedelmét. Az Ethnographia 1941-es évfolyama négy számban jelent meg 298 oldal terjedelemben. A Néprajzi Múzeum Értesítőjéből 3. szám jelent meg idáig 280 oldalon, a negyedik szám pedig sajtó alatt van. S a választmány úgy határozott, hogy ha korlátozzuk is kissé a terjedelmet, de a négy külön számot lehetőleg megtartjuk, hogy így tagjainkkal az állandó érintkezést fenntarthassuk.

Támogatóink sorában köszönettel emlékezünk meg a Magyar Tudományos Akadémiáról, amely az elmult évben is 800 pengővel segélyezte Társaságunkat és díjtalanul bocsátotta rendelkezésünkre helyiségeit üléseink számára.

Köszönettel kell megemlékeznünk a Társaság tisztviselőiről (titkár, pénztáros, szerkesztő), akik ez évben is lemondottak majdnem 1600 pengős tiszteletdíjukról és ingyen végezték fáradságos munkájukat. Önzetlenségükkel nagyban segítettek a társaság anyagi helyzetén.

Legutóbbi közgyűlésünk óta, a mait is beleszámítva 8 nyilvános felolvasóülést tartottunk, az alábbi tárgysorozattal:

1. 1941. április 23-án *dr. Tagán Galimdzsán*: Adatok Janpar község (Törökország) népi gazdálkodásához, *Manga János*: Zoborvidéki énekes népszokások.

2. 1941. május 28-án *Volly István*: Katonanóták,

3. 1941. szeptember 24-én *Manga János*: A virágvasárnapi kiszehajtás és villőzés, *dr. Herkely Károly*: Gömörmegye népi erdőgazdálkodása,

4. 1941. október 29-én *dr. Gönyey Sándor*: Drávaszög néprajzáról és *dr. Korompay Bertalan*: Népköltési kiadványainkról,

5. 1941. november 26-án *dr. Szilády Zoltán*: Ősi magyar települések Erdélyben és *Morvay Péter*: Népdalszövegeink tartalmi vizsgálata,

6. 1941. december 18-án *dr. Tagán Galimdsán*: Erdei méhkeresés Székelyvarságon és *dr. Nemeskéri János*: Adatok a Rétköz anthropologiájához,

7. 1942. január 28-án *dr. Gunda Béla*: Telekformák, települések és a gazdálkodás kapcsolata Északszolnokdobokában és *dr. Némethy Endre*: Tüskevári fazekasok,

8. A mostani közgyűlésünkön pedig *dr. Molnár Imre*: A népdalkeletkezés folyamata, falusi és városi népdal címen tartottak előadást.

Köszönettel emlékezünk meg a felolvasásokat színessé és érzé-

kelhetőbbé tevő előadókról: *Mangáné Felker Máriáról*, a VIII. ker. Homok utcai polg. isk. fiúkaráról és a Honvédműsor énekegyütteséről, aztán *Jánosi Sándorról* és *Molnár Imréről*.

Fájdalommal kell megemlékeznünk veszteségeinkről is. Nemcsak a mi veszteségünk, hanem az egész országé s azon belül a komoly tudományos világé *Teleki Pál* halála. Nagy veszteséget jelentett népzenei kutatásunkat lelkesen támogató *Kozma Miklós* eltávozása. Az év folyamán vesztettük el Társaságunk tiszteleti tagját *Thirring Gusztávot*, *Herkely Károlyt*, a néprajzi kutató gárda fiatal, lelkes tagját és *Brand Antal* évdíjas rendes tagunkat. Emléküket kegyelettel őrizzük.

Itt emlékezünk meg arról is, hogy 1941. október 6-án, *Györffy István* halála második évfordulóján, síremlék felavató ünnepséget rendeztünk sírjánál. Az ünnepségen Társaságunk, a M. Tudományos Akadémia és a Magyar Nemzeti Múzeum részéről elnökünk tartott beszédet. A Tudományegyetem Bölcsészeti Kara és a Magyarságtudományi Intézet nevében *dr. Eckhardt Sándor*, a Táj- és Népkutató Központ részéről *dr. Kádár László*, *Fehér Gyula* a tanítványok és *Kovács Imre* a népi írók nevében beszélt.

Nyilvántartott taglétszámunk a mai közgyűlés napján: 1 védnök, 25 tiszteleti tag, 91 alapító tag, 422 rendes tag, összesen: 539. Ehhez járul még 52 magán és 231 állami előfizető. Ezenkívül az államsegély ellenében 67 darab folyóiratot adunk át a Bibliographiai Központnak. Csereviszonyban állunk 32 belföldi és 41 külföldi folyóirattal.

Nehéz idők közepette igyekeztünk kötelességünket teljesíteni, abban a reményben, hogy munkánkat a jövőben is folytathatni, sőt ha lehet, fokozni is tudjuk, kérem jelentésem tudomásul vételét.

III.

A számvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság 53. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét a mai napon megvizsgáltuk és miután azt minden tekintetben rendben lévőnek találtuk, javasoljuk, hogy a pénztáros úrnak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavaztassék.

Budapest, 1941. december 31-én.

Czakó István s. k.
m. Nagy Lajos s. k.
számvizsgálók.

IV.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1941. évi bevételeiről és kiadásairól.

I. Bevételek.

1.	Rendes tagsági díjakból	2972 p	53 f.
2.	Alapító tagsági díjakból	— „	— „
3.	Adomány (segély, felülfizetés)	2395 „	— „
4.	Kamat (osztalék, visszafizetés)	237 „	06 „
5.	Előfizetésből	3436 „	96 „
6.	Kiadványeladásból	633 „	80 „
7.	Vegyes	— „	— „
8.	Pénztári maradvány az 1940. évről	6719 „	51 „
	Bevételek összege:	16394 p	86 f.

II. Kiadások.

1. Ügyvitelre	1517 p	82 f.
2. Folyóiratra	5622 „	61 „
3. Mellékletre	— „	— „
4. Egyéb kiadványra	1279 „	44 „
5. Gyüjtési segélyre	460 „	— „
6. Tőkésítésre	— „	— „
7. Vegyesre (átfutó)	— „	— „
Kiadások összege:	8879 p	87 f.

I. Bevételek összege	16394 p	86 f.
II. Kiadások összege	8879 „	87 „
Maradvány:	7514 p	99 f.

azaz: *Hétezerötszáztizennégy pengő 99 fillér.*

Budapest, 1941. december 31-én.

m. Nagy Lajos s. k. számvizsgáló,
Czakó István s. k. számvizsgáló.

Dr. Tagán Galimdzsán s. k. pénztáros,
Oláh Imre s. k. ellenőr.

V.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról 1941. év december hó 31-én.

a. 3 db., egyenként 2000 K névértékű 4 %-os „Budapest székesfővárosi kölcsönkötvény“	— p	— f.
b. 1 db. 100 K névértékű 4 %-os „Magyar Koronajáradék kötvény“	— „	— „
c. 19 db., egyenként 200 K névértékű 4 %-os „Magyar Koronajáradék kötvény“	— „	— „
d. 16 db, egyenként 1000 K névértékű, úgynevezett „Hadikölcsön kötvény“	— „	— „
e. A „Herman Ottó-emlékalap“ 3175 K készpénzvagyona a Magyar Leszámítoló és Pénzváltóbank 30.685 sz. betétkönyvén	— „	— „
f. 70 db., egyenként 14 pengő névértékű „Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata R. T.“ részvény	980 „	— „
g. 1 db. 200 pengő névértékű 4 %-os „Erdélyi nyereménykölcsön kötvény“	200 „	— „
h. M. Kir. Postatakarékpénztárban a 3019 sz. csekkszámlán	6560 „	27 „
i. Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület 91512 sz. betétkönyvén	30 „	— „
j. Kézipénztárban	924 „	72 „
k. 3372 kg. félfamentes papír	2892 „	68 „
l. 1861 kg. famentes papír	1945 „	30 „
Összesen:	13532 p	97 f.

azaz: *Tizenháromezerötszázharminckettő pengő 97 fillér.*

Budapest, 1941. december 31-én.

m. Nagy Lajos s. k. számvizsgáló,
Czakó István s. k. számvizsgáló.

Dr. Tagán Galimdzsán s. k. pénztáros,
Oláh Imre s. k. ellenőr.

VI.

A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1942. évre.

I. Bevételek.

1. Rendes tagdíjakból	3000 p	— f.
2. Alapító tagdíjakból	— „	— „
3. Adomány (segély, felülfizetés):		
a. államsegély	975 „	— „
b. Akadémia segélye	800 „	— „
c. egyéb adományok	200 „	— „

4. Előfizetés:		
a. évi előfizetés	300 „ — „	
b. állami előfizetés	1952 „ — „	
5. Kiadványeladás	100 „ — „	
6. Készpénzmaradvány 1941-ről:		
1. jubileumi adomány 3384 p 93 f.		
2. egyéb bevétel 4130 „ 06 „	7514 „ 99 „	
Bevételek összege:	14841 p 99 f.	

II. Kiadások.

1. Ügyvitelre	1300 p — f.
2. Folyóiratra	6000 „ — „
3. Értesítőre	1000 „ — „
4. Gyüjtési segélyre	700 „ — „
5. Indexre	5800 „ — „
6. Tőkésítésre	— „ — „
7. Egyenleg, mint készpénzmaradvány	41 „ 99 „
Kiadások összege:	14841 p 99 f.

I. Bevételek összege:	14841 p 99 f.
II. Kiadások összege:	14841 „ 99 „
	— p — f.

Budapest, 1941. december 31-én.

Dr. cs. Sebestyén Károly s. k.
ügyvezető alelnök.

Dr. Tagán Galimdzsán s. k.
pénztáros.

A Magyar Néprajzi Társaság új tagjai (1942 január—december).

Sáfár Sándor áll. tanító, Káty, Bácsbodrog megye: *Mezőkomárom község előljárósága*, Mezőkomárom, Veszprém megye; *Veres József* felsőiparis kolai tanár, Kassa; *Vagács András* bölcs. hallgató, Budapest; *Pápai Béla* bölcs. hallgató, Budapest, *Kálmán Lajos* bölcs. hallgató, Budapest; *Kardos László* bölcs. hallgató, Budapest; *dr. Némethy László* hirlapíró, Berlin; *Giday Kálmán* tanárjelölt, Debrecen; *Marosvásárhelyi Ref. Kollégium Könyvtára*, Marosvásárhely; *Paál Gabriella* múzeumi gyakornok, Budapest; *Érsekujvári Magy. Királyi Állami Kereskedelmi Középiskola*, Ersekujvár; *Kelemenné Péterffy Ida* tanárnő, Budapest; *Meskó Lajos* piarista tanár, Sátoraljaujhely; *Hajós Elemér* gyógypedagógiai tanár, Kispest; *Nagy Gyula* állami tanító, Orosháza; *gr. Teleki Géza* egyetemi nyilv. rk. tanár, Kolozsvár; *Zentai János* községi tisztviselő, Kisvaszar, Baranya megye; *Klinkó József* szék. fővr. vízművek felügyelője, Budapest; *Csepy András* állami tanító, Kákics, Baranya megye; *Állami Gimnázium Önképzőköre*, Sümeg; *dr. Elekes Lászlóné* tanárnő, Kolozsvár; *Bálint Béla* áll. gimnáziumi tanár, Muraszombat; *dr. Csizmadia Andor* városi tb. tanácsnok, Kolozsvár; *Kipke Györgyi* állami tanítónő, Budapest; *Molnár Jánosné* sz. *Csizy Jolán* polg. iskolai tanárnő, Guta, Komárom megye; *Nagy Ferenc* magy. kir. földmérési tiszt, Budapest; *dr. Szabó Lajos* ref. lelkész, Budapest; *Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum*, Szeged; *gr. Teleki Pál Diákotthon*, Budapest; *Délvidéki Konzervatórium*, Ujvidék; *Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség*, Ujvidék; *dr. Kiss Lajos* a Délvidéki Konzervatórium igazgatója, Ujvidék; *Orosz Endre* nyug. áll. tanító és múzeumőr, Kolozsvár; *dr. Pais László* egyetemi tanársegéd, Budapest; *Szabó Imre* könyvkiadó, Budapest; *Faragó Ferenc* hirlapíró, Karcag; *Köpeczy Károly* ref. lelkész, Désháza; *Papp Géza* karnagy, Csíksomlyó; *Fónagy Iván* bölcs. hallgató, Budapest; *309. sz. cserkészcsapat*, Budapest; *Lovass Nagy István* író, Budapest; *Gaál Dezső* polg. isk. tanár, Barcs.

Szerkesztésért és kiadásért felelős: Dr. Gunda Béla.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE
ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

The editor of *Ethnographia*, from the year 1940 (vol. 51.) on is *Béla Gunda*. Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán körút 40., Budapest X., Ethnographical Museum. The letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Ethnographical Museum).

The aim of the review is to publish researches on the folk civilization of the Hungarians and on the ethnology of kindred peoples, Finno-Ugrians and Turks; as well as on the ethnology of Eastern Europe. *Ethnographia* publishes articles in Hungarian, English, French and German.

Le rédacteur de l'*Ethnographia*, à partir de l'an 1940 (tome 51.) est *Béla Gunda*. On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au sécrétariat de la Société: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique.

La revue publie des recherches portant sur la civilisation populaire hongroise et sur l'ethnologie des peuples apparentés, c'est-á-dire des peuples finno-ougriens et turcs; ainsi que sur l'ethnologie de l'Europe Orientale. Les articles de l'*Ethnographia* sont publiés en hongrois, français, anglais et allemand.

Schriftleiter der *Ethnographia* ist vom J. 1940 (Jg. LI.) ab *Dr. Béla Gunda*. Handschriften, Besprechungsstücke und jeder auf die Schriftleitung bezügliche Briefwechsel sind unmittelbar an die Anschrift des Schriftleiters (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) und alle die Ungarische Ethnographische Gesellschaft angehende sonstige Erkundigungen, Zustellungsmahnungen und Tauschstücke an das Sekretariat der Gesellschaft (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) zu richten.

Das Ziel der Zeitschrift ist die Veröffentlichung von Forschungen und Ergebnissen über die ungarische Volkskultur, die Ethnographie Osteuropas und die den Ungarn ethnographisch verwandten finnisch-ugrischen und türkischen Völker. In der Zeitschrift *Ethnographia* erscheinen Aufsätze in ungarischer, deutscher, französischer und englischer Sprache.

Abbonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Doz. *Dr. Béla Gunda.*

BUDAPEST, X. Könyves Kálmán körút 40. Ethnographisches Museum.

JHG. LIII. 1942. H. 3—4.

INHALT.

	Seite
Veres, S.: Les soixante ans de Zoltán Kodály	169—172
Bartók, B.: Über die alte ungarische Bauernmusik	173—176
Danckert, W.: Der Ursprung der halbtonlosen Pentatonik	177—186
Faller, J.: Angaben zum Glauben des ungarischen Bergmanns	187—199
Csete, B.: Begräbnis in der Gemeinde Nyárszó (Kalotaszeg, Komitat Kolozs)	220—115
Folk-tale, collected by *Joseph Molnár*, with a note by *John Th. Honti*	216—226
Kleinere Mitteilungen: *Bakó, F.*: Angaben zur Volkskunde von Ujbars, Kom. Bars. *Tálasi, I.*: Lehren der Grenzprozesse in Kiskunmajsa, Kom. Pest. *Dömötör, S.*: Hirtentracht im Mezőföld, Kom. Fejér und Veszprém. *Fél, E.*: Lebende ungarische Angabe, die den Sinn des biblischen Sündenfalles enthält. *Inczefi, G.*: Gebet zum Schutze gegen feindliche Kugeln. *Palotay, G.*: Unterscheidende Trachtenmerkmale in Kalotaszeg. *Gönczi, F.*: Strafen für Preistreiberei im XIX. Jahrhundert. *Gönczi, F.*: Kleidungsstücke der Frau eines Betyáren. *Pais, L.*: Jägerbrauch aus dem Jahre 1757, aus dem Kom. Zala. *Giday, K.*: Das Mangkorn	227—235
Literarische Rundschau	236—248
Ethnographische Nachrichten. *G., B.*: Die Zeitschrift Anthropos erscheint wieder. —. —.: Volkskunde-Ausstellung des „Fáy András-Gymnasiums". —. —.: Volkskundliche Sammeltätigkeit der Gymnasialschüler von Csikszereda. —. —.: Einstellung einiger Volksüberlieferungen von den Behörden in Pécs, Kom. Baranya. —. —.: Erinnerung an Lajos Zoltai. *G., B.*: B. Schier an der Universität zu Pozsony	249—250
Gesellschaftliche Angelegenheiten. Protokoll der Jahresversammlung der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft am 25. Febr. 1942. Neue Mitglieder	251—256

Mutató az ETHNOGRAPHIA I—L. évfolyamához.

Összeállította: SZENDREY ZSIGMOND.

Mutató a NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE I—XXXII. évfolyamához.

Összeállította: CS. SEBESTYÉN KÁROLY.

A két mutató tartalmazza az ETHNOGRAPHIA és a NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE c. folyóiratokban megjelent tanulmányok, kisebb közlemények, ismertetések, stb. szerzők szerint csoportosított jegyzékét s a szó-, tárgy- és személynévmutatót. A 200 oldalas két kötet együttes bolti ára 20·— pengő, a Magyar Néprajzi Társaság tagjai az Ethnographia kiadóhivatalában (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40.) 15·— pengő kedvezményes áron rendelhetik meg. A két kötet külön-külön nem kapható.

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA, KARCAG.